SCRIPTORVM CLASSICORVM
BIBLIOTHECA OXONIENSIS

OXONII
E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO

TITI LIVI
AB VRBE CONDITA

RECOGNOVERVNT
ET ADNOTATIONE CRITICA INSTRVXERVNT

CAROLVS FLAMSTEAD WALTERS
IN VNIVERSITATE LONDINIENSI NUPER LITTERARVM CLASSICARVM PROFESSOR
COLLEGII PEMBROCHIAE OXONIENSIS OLIM SCHOLARIS

ET

ROBERTVS SEYMOUR CONWAY
IN VNIVERSITATE MANCVNIENSI HVMANITATIS PROFESSOR HVLMEIANVS
ACADEMIAE BRITANNICAE SOCIVS
COLLEGII DE GONVILLIO ET CAIO CANTABRIGIAE SOCIVS HONORARIVS

TOMVS III. LIBRI XXI–XXV

OXONII
E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO

OXONII

Excudebat Vivianus Ridler

Architypographus academicus

FIRST PUBLISHED 1929

REPRINTED WITH CORRECTIONS 1950, 1954, 1958, 1961, 1964

PRINTED IN GREAT BRITAIN

PRAEFATIO AD LECTOREM

§ 49. Anno 1914 cum Tertiae Decadis edendae consilia mecum Waltersius inibat, conuenit inter nos mihi, utpote multis aliis officiis tum implicato, id tantum oneris suscipiendum esse ut codicum Florentiae et Cantabrigiae seruatorum lectiones ipse perquirerem, ceterorum me sat familiarem facerem ut in decernendo quid in quoque loco scribendum esset iudicium non omnino rude cum illo conferre possem. Horum uero annorum fortuna superbe nobis usa, haec consilia conturbauit. Waltersio enim contigerat quidem ut ipse et trium codicum (Puteani Colbertini Agennensis) testimonia colligeret et adnotationes nostras communi consilio confectas prope ad ultimam formam prelatoribus tradendam elaboraret; sed iam inde ab aestate anni 1921 ingrauescente ualetudine pressus est usque ad mortem, quae mense demum Martio anni 1927 corporis huius laqueis animum illum acerrimum et candidissimum liberauit. Nihil igitur ille amplius facere potuit quam materiam suam omnem liberalissime mihi concredere, id tantum precatus ut si quid ibi erratum esset ipse corrigerem—'*Correct the mistakes*'. Sic mihi soli restabat officium huius Tomi adnotationes ad finem perducendi et in lucem edendi. Hoc uero munus ut libenter suscepi, duplici pietate instinctus et Liuii et Waltersii causa, ita difficillimum inueni. Neminem enim fallet, qui quidem in arte critica exercenda uel minimam experientiam habeat, quantum in unoquoque nostrum discrepent a primis ultimae cogitationes, praesertim tum cum priores illae in schedis tandem prelatorum ante oculos, ut ita dicam, nudae iaceant. Curas uero has secundas nec Waltersio ipsi praestare

nec mihi meas cum illo communicare per ualetudinem eius iam licuit.

Id igitur primum mihi ubique proposui ut quid usque ad annum 1922 scribere uoluerit Waltersius manifestum faciam, paucos tantum lapsus calami tollendo quos ipse certe sublaturus erat, et adnotationum sat multas quas nondum perfectas reliquerat secundum morem in primis duobus Tomis huius editionis stabilitum elaborando. Contra igitur atque in hac Praefatione (ubi ego Conway tantum sum) in adnotatione 'ego' ubique Waltersii anno 1922 uel antea factum iudicium denotat. Sicubi autem in re ipse recensenda, siue ab amico doctissimo Willelmo Vesey (olim Lendrum) monitus, a iudicio illo Waltersiano discedere coactus sum, quoniam rem cum illo ipso retractare nequierim, adnotationi addidi breuissime quid iam 'Conway' sentiret, amici carissimi et uiginti sex annorum socii consilio orbatus. Locos igitur inuenies, candide lector, ubi duplex ratio iudicio tuo submittatur; quod si minus commodum, tamen magis tutum, ut spero, existimabis. Si uero hoc nomine me reprehendere uelis, tecum, precor, numquid aliud mihi faciendum fuerit, iterum atque iterum reputes. Pars autem suscepti officii non minime tristis est ut in hac Praefatione solus explicem quas rationes communi animo in instituendo toto opere simus secuti.

Ex codicibus quibus in his quinque Libris usi sumus, cum iam de *P* et *R* uiri docti abunde disseruerint,—quorum praecipuo honore nominandi sunt Alschefski, Mommsen, Traube, Luchs, Rand—ceteri codices admodum neglecti sunt.

§ 50. **Codex Puteanus,** *P* (Bibliothecae Nationalis Parisiensis, Lat. 5730) saeculo quinto scriptura unciali exaratus, ex abbatia Corbeiensi in manus olim Claudii Dupuy uenit, unde nomen suum hodiernum traxit. Vt nunc est Libros XXII—XXIX continet (quamquam in Libris XXVI et XXVII locos solidos omisit) et Librorum XXI et

XXX partes, ut in adnotationibus ad XXI. 29. 7; 30. 11; 41. 13 reperies, et ad XXX. 30. 14. Insignem fecit aetas sua, quae quindecim saeculorum corruptelas effugit; sed uitiis aeui sui et scribae scatet, etsi in tanta mendorum multitudine partem saltem culpae praecursores eius meriti erunt. Ad initium et ad finem mutilus cccclxx nunc folia habet, binas columnas xxvi linearum continentia; quoad obseruauimus, nec minus xiv nec plus xxii litteras praebet ulla linea.

§ 51. Vestigium antiquitatis, quod, quoad incorruptum mansit, uix est cur Liuio ipsi abnegemus, in Puteano seruatum est, cum persaepe intra cola narrationis spatium iv uel plurium (interdum etiam x) litterarum uacuum reliquit, ut e. g. in fol. 1 u. (a) l. 4 post *incipiamus*, finem orationis Hannibalis sic designat (XXI. 21. 6); sic etiam post *locutus fertur* (XXI. 43. 1). Vtinam uero saepius ea indicia seruasset! Vtinam quoque ne tam saepe perperam locasset (ut e. g. post *eius qua* in XXIII. 48. 4, et post *nuntiauerunt* XXIV. 15. 5)! Tamen plerumque haec paragrapharum sigla cum Drakenborchianarum sectionum discriminibus congruere inuenies. Sed cum paucis tantum locis quicquam nouae lucis interpretantibus haec conferre inuenerimus, statuit Waltersius operae pretium non esse ea extra hos locos commemorare. In promptu est enim cuiuis haec in photographia codicis iam bene nota obseruare.

§ 52. Omnium uitiorum quibus nos codex hic adflixit id pessimum est quod crebro totas lineas, unam uel plures, omisit,—id quod extra dubium posuit testimonium in Libris XXVI—XXX traditionis quam uocamus Spirensem, Puteani in hac re socordiam (ne perfidiam dicam) manifestam arguens; cf., e.g., 21. 52. 11 adn. et iam § 77 infra.

§ 53. Puteanum codicem pro exemplari habuerunt, nullo alio interposito, ut demonstrari potest, codices *R* et *M* et, ut ueri simillimum est, codex Colbertinus (et hic quidem illo

tempore cum Puteanus ipse nondum mutilus fuit); et minimum sane distat Bambergensis. Hi omnes, qui (ut et *DAN*) easdem in Libris XXVI et XXVII lacunas quas Puteanus et eandem quam ille capitum 22.14 – 37.9 Libri XXVIII in primum caput Libri XXIX transpositionem exhibent, illo tempore traditionem Puteaneam acceperunt quo Puteanus ipse a se (P^1), a P^2 et a P^3 iam [1] correctus erat,—si tali uerbo uti licet de mutationibus quae saepissime non solum lectiones iam antea prauas etiam peius deprauauere, sed persaepe nouam corruptelam inculcauerunt. Correctores uero quos P^4 et P^5 nominamus, nondum inuenta sua in hunc codicem, patientissimam sane membranam, tum intulerant.

§ 54. Hinc elucet tria genera correctionum in Puteano quanta maxima possimus cura esse distinguenda; primo eas quas fecit ipse *P* (quae P^1 siglo denotamus); hae enim quantum iudicare licet, uidentur maiorem aliquam auctoritatem habere quam quod *P* ipse primo scripserit, seu dormitans seu exemplar secutus cui ipse, uel scriptorii sui magister, minus ponderis tribuerit quam illi quod postea sequebantur. Secundo in loco coniecturas ponimus frequentes illas quidem sed omnino, etiam tum cum uerae sunt, nullam auctoritatem praeter grammatici cuiusdam in saeculis v–vii quae uocant obscura ('the Dark Ages') nati acumen hebetissimum; unde plus etiam iniuriae Liuio inflictum est quam per Puteani scribae ipsius menda. Tertio in loco ponendae correctiones quas siglis P^4 et P^5 denotamus, quarum una quaeque per se tantum aestimanda est; numero enim tam paucae sunt ut ad unam aliquam originem referre nemo, adhuc saltem, potuerit. Horum num qua de

[1] Sero in schedis Waltersianis inueni eum aliquando dubitasse num P^3 post Romanum tandem descriptum manum suam Puteano intruserit. Cum uero, ut in adnn. apparet, inter P^2 et P^3 ipse Walters sescentiens haesitauerit, equidem oculis atque animis acrioribus hanc quaestionem persequendam relinquo.

Spirensi, uel Spirensico, ut ita dicam, fonte hausta sint, facilius et tibi candide lector, et nobis ipsis erit tum statuere cum, si fata nobis eatenus indulgere uolent, quartus huius editionis Tomus in lucem ex schedis nostris (iam, anno 1928, ad finem Libri XXVIII perductis) aliquando prouenerit.

§ 55. Codicem ipsum, non imagines tantum illius photographicas, intuenti, genera haec tria distinguere non adeo difficile est. Quippe Waltersius ipse et ego, cum saepius sibi uterque separatim iudicium suum, codicem quanta potuit diligentia obseruando, fecisset et litteris mandasset, haec pro certo communiter statuere nos posse tum credebamus cum anno 1922 ineunte consilia nostra in unum conferre ultimum potuimus; nec nunc quicquam ego, plurima Puteani loca Parisiis perscrutatus, in hac communi sententia mutandum censeo.

(a) P^1 uno eodemque atramenti colore ubique manifestus est. Ubi quid mutare uolebat, puncto supra litteram quam delebat posito, lectionem nouam supra scribebat, litteris minoribus quidem, prorsus autem eiusdem generis cuius fuit scriptura qua primo usus erat. P^1 ipsum saepe has litteras quas delebat ductu etiam obliquo perstrinxisse, si non pro certo statuimus, tamen nobis ex iis quae docebimus probabile uidetur.

(b) Hunc secutus P^2 saepe litteras siue antea a P^1 damnatas seu non, pallidioribus sed atramenti similis ductibus perstrinxit; ita tamen ut hi ductus, utpote tum facti cum scriptura prima iam dudum sicca facta erat, nusquam sic in unum cum scriptura primitiua coaluerint ut correctiones a P^1 profectae. Saepissime autem hi ductus duplices sunt, quasi duarum linearum parallelarum (si cum Euclidicis loqui licet), penna scilicet subter digitos in duas partes se scindente, id quod sane inconcinnam, et quasi laceram speciem praebet; e. g. in fol. 340 r. (a) l. 2 (XXVII. 49. 5) —*s* in *cannensis* puncto et ductu obliquo deleuit P^1; mox

in l. 5 *quinsuaginta* in *quinquaginta* mutauit P^2, duas calami sui partes digitorum pressione dissocians et ductum latiorem efficiens. Aliud exemplum manus P^2 in 338 u. (a) l. 12 (XXVII. 48. 5) reperies, ubi *se dextrum P*, *se nistrum* P^2 praebet.

(c) Num a P^2 distinguendus sit ille quem Luchsius P^3 appellabat, nobis saepe non liquet, et minime sane interest dummodo hunc, si unquam fuit, correctorem a P^4 et P^5 separes. Atramentum P^3 paulo nigrius quam P^2 uidetur adhibuisse, et litteris minusculis potius quam uncialibus usus esse, ut in fol. 106 u. (a) l. 10 (XXIII. 29. 14) *uiderent P uiderunt* P^3; sed ib. l. 9 *aciam* in *aciem* mutauerat P^2 *e* suum cum longa lingua scribens; contra, in 106 u. (b) l. 20, *a* in *ea* mutauit P^1.

(d) Probabile est P^2 eum fuisse qui ad finem Lib. XXII *recognobi* $\overline{\textit{uos}}$ (? *uobis*), ad finem Lib. XXIII *recognobi* $\overline{\textit{ubis}}$, ad finem Lib. XXI et XXIV et XXV *recognobi Abellini*, adscripsit. Inde elucet codicem hunc in Italia paene certe conscriptum esse, certe ibi a P^2 tractatum.

(e) P^4 atramento lucidiore et pallidiore quam ceteri usus est, quod per microscopum si inspicias, inuenias semper rosei coloris quiddam exhibere: ille fuit qui e.g. *ta* supra *agita* in fol. 445 r. (b) et *-ni-* super *sistrum* (*P*) in fol. 339 r. (b) 2 addidit, et *rari* in *rati* in fol. 446 u. (b) 1 mutauit.

(f) Ab illo separatus est P^5 spatio non paruo temporis qui cum scalpro suo immiti pristinam scripturam erasit, ea quae probauit atramento prorsus nigro inculcauit, ut litteras *fi* in fol. 1 r. (b) l. 6 (XXI. 21. 3).

Hic codex diligentissime a Waltersio inde ab anno 1908 ad annum 1920 perlectus, a me per dies plures annorum plurium (1920–1928) ut manuum discrimina ipse apprehenderem, cum adnotationibus Waltersii comparatus est, quas ubique comprobandas inueni.

§ 56. Codex hic, aetate uenerabilis, imperitia, et, ut nos iudicamus, ignauia scribae sui, nec minus temeritate primi

correctoris (P^2) et Latinae linguae penes ambos inscientia plus quam puerili adflictus, doctorum animos per tria iam saecula uexauit exercuitque. Sed et antea noni decimi undecimi saeculorum intellegentiam patientiamque temptauit, siquidem in describendo turpissima eius menda nunquam defuit qui aliquatenus saltem corrigere conaretur, seu propria Minerua usus, seu altera aliqua et meliore auctoritate fretus,—id quod uix iam, candide lector, exempla perscrutatus quae in § 65 expromentur, denegare uolueris. Qua de causa nullo modo superuacanea est eorum codicum inquisitio (*CRM*; secundo etiam in loco *BDAN*) ex Puteano deriuatorum, quia in iis uel ipse scriba uel unus alterue correctorum (uelut M^3, C^2), aliquot menda aut amolitus est aut saltem indicauit. Inuenies enim plurimas correcturas, iamdudum ab omnibus acceptas, non, ut plerique autumauerunt, in codd. deterioribus uel ab editoribus ueteribus primum factas, sed multo antea per M^3 uel C^2 allatas. Has igitur correctorum manus ubique distinguere et describere nostri officii esse duximus; id quod neque unquam antea, nisi aliquatenus (in Libris XXI–XXIII) ab Alschefskio temptatum est, neque effectu facile fuit, ut infra (§§ 60–5) apparebit.

§ 57. **Codex Colbertinus**, *C* (Bibliothecae Nationalis Parisiensis 5731), membranaceus, saeculo undecimo, ut plures (uelut Luchsius) putauerunt, uel decimo ut ipse potius opinor (ne nono dicam), optime[1] scriptus, totam Decadem continet (nisi quae in Libris XXVI et XXVII cum Puteano omisit), in 133 foliis; pagina una quaeque duas columnas xxxviii linearum praebet, linea xl circiter litteras. A Puteano

[1] A pluribus scribis exaratus est; qui codicem incohauit, in folio xviii uerso (b, l. 27) destitit, sed ad initium folii xxix uersi, ut credo, rediit; duo (ad minimum) alii quae intersunt scripserunt, alter alteri cedens in fol. xxviii uerso (b, 8); tertius hic, ut credo, scribae principis operam ad finem folii xxxi iterum remissam excepit. Sed inter indolem horum scribarum nullum discrimen obseruauimus.

Colbertinus minimum distat, ab illo tunc descriptus cum nondum tot folia ad initium et in fine interciderant; quantum enim adhuc cerno, non est cur credamus aliud aliquod exemplar tum descriptum esse unde Colbertinus ipse fluxerit—nisi quod (si cui forte inde dubium oriri uidetur posse) minus saepe quam *M* inter lectiones *P*, P^1, P^2 scribae Colbertini uidentur haesitauisse.

§ 58. (*a*) A pluribus *C* correctus est, quorum C^2 atramento rubido usus est, scripturaque non multum a scriptura primae illius manus (quae folia prima exarauit) differente; quae tollere uoluit, per puncta delebat, non per rasuram, et sat multa mendorum Puteanorum manifestissimorum, etiam illa quae sanare nequiuit, sic dumtaxat repudiauit .

(*b*) Rarius apparet C^3, atramento magis furuo usus, litteris solidis et rotundioris formae; hic est qui e. g. in fol. 18. r. (b) l. 26 (XXII. 5. 1) *re* ante *trepida* inserit: in fol. 103 u. (a) l. 24 (XXVIII. 38. 1) *praetoribus* ante *prouintia* inserit; in fol. 104 r. (a) l. 30 (XXVIII. 39. 16) *quae uobis* recte in *quae nobis* mutat.

(*c*) C^4 atramento rubriore, litteris magnis et uarie inclinatis usus, multo plura addidit, multo plura exsculpsit quam nos digna esse duximus quae commemoraremus; neque est cur in C^5 iam te moremur qui atramento cinerei ('grey' ut nos Angli dicimus) coloris utebatur (ut in *que* fol. 16 u. (b) XXII. 1. 1, et in (*ex*)*ecratio* fol. 103 u. (a) 5, XXVIII. 22. 11) et plurima erasit ut ad initium Libri XXII; nec in C^6, atramenti etiam pallidioris scriptore. Ambo in saeculis inferioribus codicem suo more tractauerunt. Haec multa cum cura obseruauit collega nostra, Waltersii olim discipula, Clara M. Knight, D.Lit., in Collegio Regio Londiniensi institutrix, quae codicem totum nostra causa diligentissime perlegit. Waltersius ipse per Libros plures in locis difficilibus lectiones obseruauit; qui, si superesset, de uirtutibus optimi huius codicis (cf. § 65) plura dicturus erat. Ipse octo

his annis, curis posterioribus satisfaciendo non pauca inspexi, sed eo praecipue animo ut ad correctorum manus distinguendas ualerem.

§ 59. **Codex Romanus,** *R* (Vaticanus Reginae 762), inter documenta medii quod uocant aeui palaeographica locum palmarium habet, cum iam per studia duorum eius artis inlustrium magistrorum, L. Traube[1] et E. K. Rand[2] (nec nihil addidit F. W. Shipley[3]) nobis et decem scriptores codicis eorumque nomina, et locus ubi scriptus est, scilicet in Abbatia S. Martini Turonensis, et exemplar unde descriptus est, scilicet Puteanus ipse, et genus scripturae, et paene scribendi annus (800 A. D.) praesidente tum abbatiae Alcuino illo Caroli Magni in litteris et magistro et ministro clarissimo, omnia satis constent. Hinc ad historiam et crisin scripturae illius aeui nouae et certissimae doctrinae fons reclusus est. Tamen ad officium nostrum, quid Liuius ipse scripserit inquirentium, uix plus contribuit hic codex quam ut clare indicaret quas correctiones iam ante annum p. Chr. n. octingentesimum perpessus esset Puteanus—id quod cum non spernendum sit, tum inter subsidia operis nostri minora est ponendum. Nusquam enim, quantum adhuc repperi, corrector huius codicis quicquam noui adfert, inter *P* et P^2 dumtaxat haesitans. Manifestum est tamen etiam sic testimonium eius adhiberi debere; id quod opera diligentissima per nouem menses Romae continuata perfecit discipula olim mea, Florentia Whitehead M.A., tum Vniuersitatis Mancuniensis Socia Faulkneriana, iam in Vniuersitate Sheffieldiensi Latinae Linguae institutrix: curis posterioribus non paucis meo rogatu satisfecit Nannia Holley, Collegii Newnhamensis Cantabrigiae olim Scholaris, nunc in

[1] *Sitzungsberichte Akad. Wiss. Munich*, 1891. Heft 3.
[2] *The Vatican Livy and the Script of Tours* (*Memoirs of the American Academy in Rome*, vol. i, 1917).
[3] *Certain Sources of Corruption in Latin Manuscripts* (New York, 1904).

Collegio Armstrongensi Nouocastriae institutrix, cuius alia opera, in Libris XXVI–XXX et in Decade Quarta benigne nauata, nobis loco suo commemoranda erit. Codex hic in XXII. 6. 5 incipit, in XXX. 5. 7 desinit; de lacunis cf. § 53.

§ 60. **Codex Mediceus,** *M* (Bibl. Laurentianae Pl. lxiii. 20), membranaceus, saeculi x, si non prioris, foliorum cxix, totam Decadem lacunis exceptis (u. § 53) usque ad Libri XXX c. 26. 10 (*augur in locū eius inau*) continet; cum uero codex Puteanus (§ 50), Codex Romanus (§ 59), codex Bambergensis (§ 66), tantum amiserint uel omiserint, inter subsidia ad Libros XXI et XXX edendos unici post Colbertinum momenti est Mediceus. Ab uno tantum scriba, et quidem optimo, luculenter exaratus est; paginae binas columnas praebent; utraque columna xxxvii lineas habet, singulae lineae raro minus xl raro plus xlviii litteras. Voces separare ubique conatus, persaepe fallitur, saepe uel a se ipso uel a correctore aliquo in hac re correctus.

§ 61. In huius scribae manu praecipue obseruandae sunt proprietates quaedam unde aliquando, ut spero, artis palaeographicae peritiores aetatem eius artioribus limitibus definire poterunt quam adhuc factum est. Pro prima uocali a habet, rarissime α illud quod Beneuentanum uocant aliqui (ut in marg. folii 1 u., in fol. 29 r. b. 16, in fol. 48 u. b. 2 ab infimo); pro *d* d et minus saepe ∂; pro *g* semper ʒ ambobus eius circulis rotundis quidem sed non clausis, et ansa transuersa ad summum addita; pro *p* þ semper rotundum (non þ), pro *q* q; pro *r* plerumque ꞃ, sed pro *rt* interdum ſt, interdum ꝛt. Inter sigla amat et ē et minus saepe ÷, pro *est*; ¯ supra litteram in fine uocis interdum *-unt* significat, interdum *-er*. Ordinem uerborum mutandum esse per √√ supra uoces commutandas denotat, sententiarum finem per ^{7}.

§ 62. Hunc codicem de *P* ipso postquam a P^2 et P^3 correctus est descriptum fuisse uix iam denegari posse mihi uidetur; tot in locis *M* et M^1 (i. e. *M* ipse difficultatem

aliquam secum reputans) inter lectiones a *P*, P^1, P^2, et P^3 praebitas haesitasse apparet; tot etiam in locis, etiam cum medelam ipse inuenire nequiret, corruptelas spreuit a P^2 introductas et a *C* et *R* aut propagatas aut a Colbertino (rarissime a Romano) correctas. In XXIII. 18. 6 ante *agmine* male *in* inculcauit P^2 quem sequebantur *MCR*; sed deleuit *in* M^1; in XXIII. 22. 7 *Manlium* male praebent P^2*CR*, *Manlius* recte *M* cum *P*; in XXII. 16. 4 *capuamaet PM*: *capuam et* P^1M^1R: *campaniam et C*: *capua et D* recte; cf. etiam adnn. ad XXII. 18. 6; XXII. 20. 2; XXII. 31. 1; XXIII. 3. 3; XXIII. 7. 2. Haesitationem prodidit *M* litteras dubias primum omittendo, postea, ubi nihil melius reperire potuit, pleniore calamo (quam litteras sequentes) inserendo, saepe in spatio maiore quod primum uacuum reliquerat, ut in XXIV. 7. 12; XXIV. 8. 10; XXV. 7. 3 (plura in adnotatione ad XXIII. 19. 17). Confer etiam, sis, in Tomo I Praef. § 33 (b).

§ 63. Correctores non minus quam nouem hunc codicem tractauerunt, quos breuiter distinguere operae pretium erit, ea scilicet spe ut illi qui auctoritatem aliquam sibi uindicare possint (M^1, M^3, M^7) a ceteris tuto separentur.

(*a*) Secundas curas scribae M^1 ubique respiciendas inuenies; interdum codicis Puteani statum cum ante Medicei scribae oculos iacebat, ut supra uidimus, manifesto exhibet. M^1 per punctum sat solidum infra litteram positum litteram eam delendam significat, aliquando tamen, praecipue infra litteras formae curuatae (ut *c*, *e*, *o*) per lineam paulo minus solidam et inclinatam (/); rarissime erasit ibique tantum ubi ipse erroris alicuius sui conscius statim factus est, ut in fol. 8 r. a (XXI. 41. 4) pro *cel-* (in *celeritate*) primo scripsit *scel*, tum recte cum *cel-* rursus incipit in eadem linea, tum *scel-* illud (ut uidetur) ipse postea erasit, non per puncta (quorum nullum est uestigium) notauit.[1] Saepe etiam secundam lectionem

[1] Similia in XXI. 36. 7 (*iis pede se fallente* omnia ab M^1 in ras.) et in XXI. 41. 4 et in XXII. 34. 7 (*-t*).

supra addit, nihil delens (*omnes*, in XXI. 57. 14; *suasore* (XXI. 63. 4); *posteros* (XXII. 31. 11)).

(*b*) M^2 raro ab M^1 distingues ; eodem atramento utebatur, sed aut leuiore tactu, aut, ut iam rem saepius perscrutatus ad credendum inclinor, statim adhibito puluere illo siccatiuo (si sic loqui licet), unde colorem clariorem et tenuiorem aliquanto effecit ; in XXII. 12. 12 infra *q* optime addit *ɑ* (i. e. *-ae*) M^2 ; in XXIII. 31. 2–3 *fuisse inde* traxerat M ex P^3 ; tum *in-* per puncta delebat M^1 ; tum *fuissent. De* recte posuit M^2. Equidem si superbius agere in animo mihi esset, M^2 ubique cum M^1 uno nomine coniungerem, cum credam id solum interesse quod correcturas sine puluere ipsas sua sponte tantum et solis ope siccatas per siglum M^1 notauimus, contra puluere siccatas per siglum M^2. Veritus tamen ne quis, qui codicem fortasse uno tantum die (non per annos octo) cognouerit, me res diuersas confundere statueret, malui hanc prima specie discrepantiam quanta potui patientia obseruatam per sigla M^1 M^2 denotare.

(*c*) M^3 ubique facillime cognoscitur rubido suo atramento, punctis uel lineis infra lineam firma manu positis ; nihil per scalprum delebat. Huic debemus plurimas et plerumque, si non semper ueras, tamen non ita malas correcturas, quibus per hos quinque Libros Puteani primae uel secundae manus mendis, saepe alteram alteri harum praeferendo, mederi conatus est. Fuit aut, ut probabile uidetur, scriptorii ubi laborabat M praefectus, aut doctus aliquis qui codicem conscriptum statim quoad potuit corrigendum totum suscepit.

(*d*) M^4 eodem atramento quo M^3 usus, scalpro tollere malebat quod uitiosum credidit. Homo nihili est ; aliquando id tantum facit ut lectionem ab M^3 commendatam per uim scalpri sui inferat.

(*e*) M^5 atramento pallido sed nigri coloris usus, scalprum non minus quam M^3 oderat ; quem secutus est M^6, sine

misericordia quod damnabat eradens, et atramento nigro supplens e.g. in XXI. 5. 3 (fol. 1 u. (a) l. 5 ab infimo). Saepius ille uocem *quam* erasit ut siglum q̃ in qua gloriatus esse uidetur, substitueret. Gratiae tamen habendae illi sunt quod industriam hanc non ultra primam Libri XXI partem extenderit. Aetatis aliquanto inferioris hi duo uidentur fuisse, nec multum codici nocuerunt.

(*f*) M^7 demum tenui scripturae suae genere distinguitur, atramento subrubido; in Libris XXVI–XXX, ut e.g. in XXVIII. 24. 7 *primo sermones* M^7 cum N^4, recte (pro *primones P*, *primores* P^2CRMB); et in XXVIII. 35. 10 *potuisse* M^7N^4 recte (pro *posuisse PCRMB*), lectionem Spirensem saepius ille apparet inferre potuisse; de qua re plura in proximo Tomo dicenda erunt. Aliquando, cum calamus plenus erat, ab M^3 non facile distinguitur.

(*g*) M^8 atramentum subnigrum (coloris quem nos 'grey' uocamus) ductus angulares et tenues adhibebat; ille erat qui locum Hesiodeum in margine folii 18 r. exscripsit, aetate prorsus sera (saec. xv^{mo}).

M^9 purpurea et M^{10} prorsus rosea manus, infimae aetatis, infimi etiam ualoris, raro nominandae erunt.

§ 64. Haec discrimina non dubito quin tu, candide lector, primo certe, suspicione aliqua contempleris. Liceat igitur proferre duas codicis partes plurium linearum utramque, ubi hae manus in una pagina operatae conspici et facile distingui possint. Primum obserua, sis, fol. 22 r. a. ll. 1–12 (XXII. 49. 14–50. 2) ubi praeter ea quae in adnn. ad loc. reperies, scias, precor, uocem *parte* in l. 2 (pro *pars*) a M^7 additam esse, nec melius *eum* in l. 8 a M^8; corruptelam autem illam *suero* (§ 16) longis lineis infra et supra notatam fuisse fortasse a M^7 potius quam a M^1, quamquam credibile est suo tempore suoque modo M^1 etiam antea mendum notasse. Mox fol. 45 r. b. ll. 20 ultimas (XXIV. 27. 5–28. 6) considera, ubi M^3 facile a M^1 et M^2 distingues, si ad ea quae

in adnn. commemorantur haec addes: *-is* in *-us* (in *Romanus* c. 27. 5) mutatum et *-i-* in *quoniam* (pro *quonam*, ibid. 5) deletum et *-a-* in *-o-* (in *uocari* c. 28. 1) mutatum, et *ui* in *leuioris* (c. 28. 5), omnia M^1 uel M^2 debita esse; eumque quem in adnn. (anno 1923 scriptis) M^x nominaui, iam mihi persuasum habeo (cum ad finem Libri XXVIII codicem postea perlegerim) M^3 ipsum fuisse.

§ 65. Interdum autem M^1, et saepius M^3 quamquam ad nullum aliud exemplar confugere potuit, tamen, nescio quomodo, nescio qua fortunae uice usus, nescio cuius collegae adnotatione ex hoc uel illo fonte deriuata fortasse instigatus, ueras ac genuinas lectiones eo intulit ubi Puteanus misere errauerat; tales autem lectiones respicio quales neque ipsius correctoris neque ullius uiri illo saeculo nati ingenio attribuere nos audemus. Quis, quaeso, illo saeculo *rati si* (XXIII. 28. 8) pro *ratis* excogitare, aut *hinc* pro *in* (XXIII. 47. 3), aut *eam litem* pro *ea militem* (XXIII. 4. 3), aut *Sicilia* pro *consilia* (XXIII. 7. 2) aut *facibus* pro *fabius* (XXIII. 37. 4) aut *uana* pro *una* (XXIV. 31. 14), aut *cladem* pro *eadem* (XXV. 20. 4), aut *torques* pro *torquens* (XXIV. 42. 8), aut *puellis* pro *uelis* (XXIV. 26. 10) sua tantum Minerua fretus adipisci poterat? Plura exempla in adnotationibus ad XXII. 2. 7; XXIII. 16. 4; XXIV. 7. 4; XXV. 24. 15 reperies; nec pauca alia. Similis felicitas in Colbertino e. g. in XXI. 62. 7; XXII. 23. 6; XXIV. 32. 2; XXV. 16. 22; XXV. 19. 13 et saepe alibi apparet. Probabile autem est aliquot harum medelarum ex communi aliquo fonte tractas esse cum in duobus uel tribus codicum nostrorum apparent; exempla in adnn. reperies ad XXI. 53. 1; XXI. 58. 3; XXII. 1. 5; XXII. 23. 6; XXIII. 9. 9; XXIII. 47. 3; XXIII. 36. 1; et alibi.

Spero igitur iam satis me dixisse (uereor etiam ne nimis) ut planum faciam cur in his manibus distinguendis tam diu moratus sim.

§ 66. **Codex Bambergensis,** *B* (Bibliothecae olim Regiae nunc Publicae Bambergensis M. iv. 9), saeculi undecimi, ut putant, manu Gallica a pluribus scribis exaratus est et a scribis ipsis et ab uno tantum altero (B^2) correctus, eodem scilicet qui summaria marginalia addidit. In XXIV. 7. 8 incipit, usque ad finem Decadis pergit (de lacunis cf. § 53). Hunc codicem bis Bambergiae demoratus nostra causa perlegit Douglas L. Drew, tum Mancunii collega meus, mox in Vniuersitate Swarthmoriana in Pennsylvania Professor, non minus quam antea in prima Decade legenda Alexander ille Kyd noster, aut quam ipse ego in curis posterioribus non ita paucis per litteras, a beneuolentissimo et doctissimo uiro Dr. Hans Fischer, eius bibliothecae tum custode adiutus; cui gratias plurimas communiter agimus. Traditioni Puteanae fidelissimus hic codex, tamen, si quando menda Puteani aliter interpretatus est *M* (uel correctores eius M^1 et M^3) quam *C*, saepius cum Mediceo quam cum Colbertino uidetur consentire (e.g. in XXV. 17. 1 et 34. 3). Non tamen ab *M* ipso descriptus est *B* (uide e.g. XXV. 23. 6 *retibus*), neque, ut credo, a Puteano (uide e.g. XXIV. 45. 6; XXV. 33. 9), utique non a Colbertino aut Romano.

§ 67. **Codex Cantabrigiensis,** *D* (Bibliothecae Collegii S. Trinitatis R. 4. 4. 214), saeculo duodecimo, et quidem ut probabile fecit Florentia Whitehead (in *Classical Quarterly* xi (1917) p. 73) anno 1164, Sancti Thomae à Beckett causa manu optima descriptus diuque in Monasterio Christi Cantuariae seruatus, Bambergensi similis est. Lib. XXI totum continet; lacunis in XXVI et XXVII eisdem quibus Puteanus laborat; in Lib. XXX plura quam *R* et *M*, paulo minus quam *B* praebet; in c. 41. 3 tandem desinit nec cum Puteano cc. 30. 14–37. 3 amisit. Folia habet cxvii, duobus columnis xlii linearum scripta. Ab Iacobo Gronouio Cantabrigiae anno 1670–1 inspectus est. In hoc codice Librum XXI ipse perlegi, Libros XXII–XXX uestigiis

Florentiae Whitehead insistens Iacobus A. Petch, M.A., olim in Vniuersitate Mancuniensi collega meus, inter Britanniae Romanae exploratores bene notus. Plura de hoc codice, cuius correctores praeter unum (*D marg.*[2] saeculi xiv) raro quicquam boni contulere, in *Cl. Quarterly* loco supra citato inuenies.

§ 68. **Codex Agennensis,** *A* (Musei Britannici Harl. 2493), iam in Tomo Primo huius editionis (in Praef. nostrae § 29) commemoratus, non omnis uno tempore scriptus est; cum Decade Prima (quoad haec ibi continetur) Libri XXI-XXV, (et, exceptis aliquot supplementis, insequentes usque ad Libri XXX finem) ut iudicant periti, saeculo xiii medio exarati sunt, et ad finem eiusdem saeculi ab A^2 (manu sat solida atramento fusco sed flauescente ('grey-brown') sine rasuris) correcti.

(*a*) Hunc correctorem A^2 uirum doctrinae non spernendae fuisse fatendum est; neque ita raro, uelut M^3, feliciter quid scripserit Liuius aut diuinasse aut ex aliquo nobis nunc occluso fonte hausisse. Exempla felicitatis huius (quae nuper modo mihi comparuit) in XXIII. 6. 3 (*Virrio*), 9. 8 (*ferire* ubi *fere PCRM*); XXV. 19. 11 et 16; XXV. 24. 5; XXV. 37. 10 et 14 reperies, et alibi. Apparet scilicet inter *A* ab A^2 correctum et Editionem principem uinculum aliquod artissimum fuisse—quam rem mox aliis, non sine fructu, credo, explorandam relinquo.

(*b*) Postea uero correctus et suppletus est *A* a pluribus aliis, de quibus in proximo Tomo (XXVI–XXX) agendum erit; in praesens sat erit commemorare inter eos fuisse uirum de litteris humanis clarissime meritum Laurentium Vallam (qui ob. a.d. 1457). Plures huius emendationes in margine aliquot in locis litteris L. V. (uel *Lav. Val.* ut ad XXVI. 27. 16) consignatas, demonstrare Waltersio contigit; de qua re consule sis *Cl. Quarterly* xi (1917) p. 154. Exempla multa in hoc Tomo reperies, e. g. ad init. Libri

XXII, siglo A^v citata, quae saepe congruunt cum Vallae commentariis apud Gruteri editionem (anni 1628) seruatis; aliquando tamen sententiam interea Valla mutauit.

(*c*) Ceteri correctores (A^3, A^4, A^5, A^6) minoris momenti sunt, excepto fortasse A^5; haec manus subtilior, atramento nigriore usa, ab ipso Valla distingui pro certo nequit. A^3 A^4, A^6 in hac parte rarius interueniunt quam ut facile aut utile sit inter eos discrimina statuere.

§ 69. In eodem uolumine seruatur Decas Quarta, saeculo decimo quarto descripta; de qua plura suo tempore explicabit Stephanus K. Johnson, olim Mancunii collega meus, iam in Collegio Swanseano Professor, quem Waltersii loco acerrimum in Liuio edendo adiutorem mihi adsciscere contigit.

§ 70. **Codex Laurentianus Notatus,** *N* (Luchsii λ, Bibliothecae Mediceae Plut. lxiii. 21), hanc decadem solam continens, a decem scribis, saeculo tertio decimo (ut putat dux et institutor meus, Bibliothecae Laurentianae custos doctissimus Henricus Rostagno), usque ad fol. clx, i. e. ad Libri XXX c. 41. 6 confectus; folium clxi (perperam 162 supra, recte 161 infra notatum) addidit manus saeculi xv, quam N^s uocabimus, nusquam alibi in hoc codice repertam. Codici Agennensi (§ 68) simillimus, inde solum insignis factus est quod in Libris XXVI–XXX correctus est, saeculo xiii iam exeunte, ut me docuit iudex idem peritissimus Rostagno, a tribus scribis (N^3, N^4 et qui semel tantum comparet N'') qui non minus quam N^s a Spirensi fonte hauriebant.

(*a*) De his plura in Tomo proximo dicenda erunt; nunc id solum commemoro—omnium optimum, ingenio manuque subtilissimum, linguae Latinae ut in illo saeculo peritissimum, N^4, hic illic tantum in Libris XXI–XXV minima quaedam emendasse.

(*b*) N^1 ipse se saepe, et plerumque recte, nonnunquam (sed non saepe) per rasuram correxit, nec N^2 (eiusdem sae-

culi) spernendus est,—manu firma, punctis solidis, atramento subrubido ('brown' uel 'grey-brown') usus, quamquam a Puteano pendentium codicum normam non nisi per coniecturam transcendere uidetur.

(*c*) N^3 qui rasuram amat, atramenti rosei uel aenei coloris usus est; sed in hac parte N^3, N^5, N^6, N^7 eo solum commemorandi sunt ne eorum corruptelae prioribus tribuantur.

(*d*) In hoc codice perscrutando multorum annorum magnas partes consumpsi; ea scilicet spe ut traditionem quam uocant Spirensem ab N^4 praeclare repraesentatam ex sordibus eruerem quibus eam Luchsii parum perspicax industria cooperuit (omne genus mutationum ab $N^2 N^5 N^6 N^7 N^8$ inculcatarum, siglo uno *L* usus, optimo illi N^4 tribuendo). Hac de re, simulque de causa quam necessariam habuimus sigli huius codicis in *N* mutandi, in proximo Tomo loquendum erit. In Libris XXI–XXV, quoniam *N* ipse rarissime ab *A* discrepat, satis duximus per capita xli Libri XXI, ubi *P* aut deficit omnino aut per fragmenta tantum seruatus est, et in XXII. 6. 5–17. 7, ut cum *R* compararetur, lectiones huius codicis citare, nisi quatenus in loco aliquo difficiliore etiam huius testimonium adhibere non inutile uisum est. Hoc in opere nonnihil adiutus sum a iuuene acerrimo Iohanni V. Wilson, Collegii Canterburiensi de Christchurch in Noua Zealandia alumno, tum Collegii S. Trinitatis Cantabrigiae Scholari, nunc Genauae Societatis Nationum ab epistulis ministro.

§ 71. Postrema in Puteani stirpe nominanda sunt duo **Fragmenta Monacensia**, *F.-M.* (Bibl. Monac. Cod. Lat. 29000),—saeculi, ut iudicant periti, undecimi—quae nostra causa iam anno 1913 benignissime contulerat iuuenis ille collega Alexander Hope Kyd, cuius mortem immaturam secundo post anno plorauimus.[1] Haec Fragmenta nihil praeter partes Libri XXIII (a c. 32. 11 ad 35. 5, et a c. 47. 1 ad finem Libri) praebent; a Puteano (P^2) minimum discre-

[1] Consule, quaeso, Praefationem Tomi i, p. xx.

pant; interdum tamen, ut in c. 35. 4, propria quaedam (et bona et mala) exhibent.

§ 72. Cum a pluribus amicis, inter quos honoris causa Varronianum illum Lloydium Storr Best nomino, monitus sim operae pretium esse earum adnotationum indicem breuem subicere in quibus exempla usum Liuianum uel scribarum mores inlustrantia collegimus, dies aliquot apricos huic operi addixi, undarum uiolacearum risum Lydium intuens audiensque, trabis aequabilissimae[1] impetu per Oceanum Pacificum uectus. Nullas autem res amplectitur paruolus hic index nisi quae pluribus exemplis demonstrauimus. Nec multum uereor ne quis, qui quidem angustos huius aeui terminos respiciat, illud queratur, munusculum hoc, quantulicunque sit momenti, in finem huius editionis differre me noluisse. Quippe si uel mihi uel Iohnsonio uel alicui eius socio septimum huius editionis uolumen edere contigerit, facile tum erit plures huiusmodi locos subiungere, longeque facilius quam quae sequuntur ex collectaneis mea manu ὅποι θεοῖς ἐδόκει conscriptis eruere. Haec uero neque Artis Grammaticae neque Artis Criticae conspectum praebere uix est cur confitear, sed fragmenta dumtaxat, talium Artium scriptoribus olim fortasse utilia, Liuio studentibus certe non inutilia futura. Contra, cui nullum usum habet hic index, in promptu est praeterire.

Nullum discrimen in indice feci inter ea quae iam diu satis nota esse debent, utpote quae uel Drakenborch uel Madvig uel Riemann uel Kühnast uel Frigell suo quisque tempore inlustrauerit, atque si quae Walters, uel ego, uel ambo simul, nos primum stabiliisse credimus. Id tantum egi ut ad hos exemplorum thesauriculos aditus quam plurimis pateat.

Ad locos inter ( ) citatos exempla pauca tantum reperientur eiusdem rei in alio Tomo; locus secundus sine ( ) citatus alterius sed cognatae rei exempla praebet.

[1] Remuerae nomine (Capt. J. J. Cameron).

§ 73. Primum, in re historica, locos aliquot ubi de rebus dubiis de industria silet Liuius ad 21. 19. 11, ubi a Fastis Consularibus discrepat ad 9. 29. 3 collectos reperies.

§ 74. *Grammatica quaedam.*

Accusatiuus cum Inf. post Pron. Relatiuum 26. 27. 12 (4. 15. 5)
Aduerbiorum pleonasmus 9. 23. 2
Asyndeton Aduersatiuum ('Coupling Contrast') 24. 19. 10 (2. 41. 6); 21. 8. 3; 21. 43. 5
Asyndeton duarum uocum more antiquo coniunctarum (e.g. *sarta tecta* uel *arma dexterae*) 22. 29. 11
Asyndeton Explicatiuum 21. 10. 7
Clausula Ciceroniana 5. 6. 10–14 cum 24. 42. 11
Datiuus Agentis 22. 34. 8
Epitheton ut uocant translatum 9. 9. 2
Futurus ratiocinantis ('erit' pro 'reperietur fuisse') 21. 46. 8
Genitiuus Obiecti 22. 5. 4
Genitiuus pro Nom. 3. 40. 12
Gerundium quasi Passiuum 23. 37. 4
Imperatiuus Ironicus 3. 21. 6
Indicatiuus in Or. Obl. 2. 58. 5
Infinitiuus, praecipue Futuri, sine *se* 23. 34. 4
Ordo uocum intertextus 22. 8. 7
" " variatus 22. 33. 12
Participium uel Adiectiuum alteri Participio Aduerbii loco subiunctum 1. 14. 7
Participium pro Hypothesi 5. 36. 10
Passiuum cum Actiuo alternatum 22. 6. 12
Pluralis et Sing. cum Nomine multitudinis 5. 29. 4; 6. 19. 2; 23. 35. 6
Pluralis cum phrasi composita 21. 60. 7
Plusquamperfectum Liuii dubium indicans 2. 53. 4
Plusquamperfectum (cum *postquam*) 3. 26. 4
Praesens Historicum cum Perfecto alternatum 1. 3. 3; 23. 23. 9
Praesens pro Futuro post *si* 5. 5. 9
Pronomen Neutrum sensu Collectiuo 24. 38. 7
Subiunctiuus paratacticus 24. 16. 17
Subiunctiuus Praesens coniectantis uel leniter adfirmantis 23. 12. 10
Temporum in Or. Obl. usus 23. 43. 12

§ 75. *Vocabulorum singulorum usus.*

ab 23. 6. 1; 24. 46. 1
ad 7. 7. 4; 22. 41. 2
alius 26. 47. 9 (4. 41. 8)
audio 1. 23. 7
censeo 21. 20. 4; 24. 29. 8
cerno (*satis*) 22. 4. 7
conspicior 10. 43. 11
cum (cum Indic. et Subiunct.) 4. 60. 2 et 8
duco 26. 46. 8 (1. 23. 5)
dum 23. 19. 14
en unquam 4. 3. 10
error 4. 20. 8
et explicatiuum 22. 1. 19
et postpositum 21. 39. 8
euado 21. 33. 5
ibi 10. 29. 2
inde 22. 54. 11
infensus 2. 12. 12
infestus 9. 38. 11
interdico 8. 14. 8
is post parenthesim 21. 3. 4
memoria fugit 9. 44. 4
mouere 10. 4. 9
ne 3. 37. 2
ne nunc 3. 52. 9
nec . . . quidem 8. 7. 19
nocturnus 26. 21. 10 (3. 58. 2)
nomen 22. 22. 13
pars 5. 29. 4
penetrare 10. 41. 14
potens 26. 32. 8 (1. 33. 5)
proximus 24. 47. 3
qua quidquid 3. 37. 7
qualis 8. 39. 1
quam 2. 56. 9; 25. 29. 6
quantus maximus (uel *maxime*) 9. 10. 10
-*que* explicatiuum 26. 30. 12
quisque (*pro* quis) 1. 24. 3
quo comparatiuum (omissa uoce *eo*) 26. 20. 5 (25. 1. 6)
regione 10. 43. 11
tam 7. 8. 4
tum 24. 45. 9
uariare 21. 28. 5
uelut (pro *uelut si*) 1. 12. 7
uim facere 21. 32. 10
uinculum 10. 41. 3
ut pro *adeo ut* 22. 45. 4 (6. 18. 9)
ut postpositum 9. 4. 9
ut repetitum 22. 11. 4

§ 76. *Testimonia orthographica.*

aedis 2. 21. 2
afluere 3. 26. 7
allatus 3. 42. 6
allicere 6. 11. 7
arrigere 8. 37. 2
arripere 2. 23. 15
bracchium 25. 16. 21
comprendo (iuxta *prehendo* 26. 12. 9 (3. 47. 6)
Coruus, *Coruinus* etc. 7. 32. 14
cottidie, *cotidianus* 3. 36. 2
derigere 2. 49. 11
detractare 2. 43. 3
duumuir 6. 42. 14
magnopere 9. 33. 8
mensum (Gen. Pl.) 9. 33. 6
noxa 10. 19. 2
percontari 21. 18. 1
perlicere 3. 44. 4
pignera 2. 1. 5
plebes (Nom.) 23. 6. 4
plebi (Gen.) 3. 54. 9

Hic addendum est in duabus aliis rebus seruatam esse a Puteano scripturam uetustiorem, in *semenstris* (21. 43. 5, quamquam alibi saepe *-mest-* scribit ut 21. 62. 2) et in Casu Locatiuo *-i* (*Canusi* 22. 54. 5, quamquam saepe *-ii*, ut ibid. § 1).

§ 77. *Corruptelarum genera et indicia.*

§ 78. *Voces uel Litterae saepe corruptae.*

§ 79. Horum uitiorum unius, atque adeo plurium, ne tironi incredibilia uideantur, breuiter explicanda est origo. Eo scilicet tempore scriptus est Puteanus quo Italiae incolae, etsi adhuc Latine se loqui credebant, in cotidiano sermone praeter alias mutationes, consonantes finales *-m*, *-s*, *-t* omnino non enuntiabant (exceptis fortasse certis aliquot locis, e.g. ubi *-s* ante *t-*, uel *-t* ante uocalem stetit). Auribus igitur hominum eius aetatis, *magnas res*, *magna re*, *magnam rem* distingui nequibant; nec *bonis* a *boni*, neque (semper aut plerumque) *cauet* a *cauĕ*, *curat* a *cura*. Tamen sicubi scribendi ars docebatur, ibi tanto maiore diligentia inculcanda erat secundum sensum uocabulorum orthographia; nec probabile est in ulla re qui tum Orbilii plagosi partes susceperant ferulas suas saepius exercuisse. Quotiens igitur in exemplari suo scriba noster, homo infelicissimus, quiddam legerat quod uoce sua *magnā rē* pronuntiabat (seu sic, seu *magnam rem* seu *magnas res* seu *magna res* seu *magnas re* scriptum erat) oculosque in membranam suam reiecerat,

quamnam harum scriptionum membranae illi inferret fortunae paene caecae arbitrio commissum est; nam quae in homine illo summa fuit cupiditas, scilicet scribendi quam minimum, ea admodum compensabatur scriptorii magistri metu,—adeo quidem ut homo non nunquam ad laborem illum odiosum exemplaris sui iterum consulendi ipse se constrinxerit; nam si eum credis usquam unquam ullam Liuii sententiam (plus quam fortasse tria uel quattuor uocabula continentem) intellexisse, tu, quaeso, codicem ipse inspicias.

§ 80. Nec tamen infitias eo nos fortasse grauius iudicare si uelut de uno scriba loquimur; pars enim culpae quanta scribae huius antecessoribus tribuenda sit prorsus nescimus. Nobis tamen, siue ab uno siue a pluribus, incumbit damnosa haec errorum hereditas.[1] Sed a nobis etiam, id quod non obliuiscendum est, scribis eisdem ipsis, ignaris ignotisque, tanto maior debetur gratia qui per spississimas sui saeculi tenebras, manu quamuis rudi debili torpescente, tantas tamen nobis uitai lampadas tradiderunt.

§ 81. Restat tantum ut grates ex animo agam et Waltersii et meo nomine illis omnibus qui per XIV annos peritia et beneuolentia sua opus hoc impense adiuuerunt. Praeter collegas quorum opera in unoquoque codice describendo supra laudata est, opus non leue neque unquam antea temptatum, editiones ueteres perscrutandi ut sciamus quae primum editio in uno quoque loco mendum aliquod recte sanauerit, Bibliothecae Rylandsianae Mancuniensis opibus usus, in his Libris impigerrime exsecutus est collega meus Stephanus K. Johnson. Animo quoque gratissimo com-

[1] Vnum tamen, fortasse, inde commodum extrahi potest quod, cum quinto saeculo scriptus sit *P*, elucet illa aetate hos errores aut factos aut toleratos esse; unde sequitur sonos illos quos supra enumeraui iam tum in sermone Italiano cotidiano intercidisse. Hoc chronologiae indicium, in re, ut puto, non ignota, quantulicumque est, linguarum quas uocant Romaniscarum studiosis ob iter commendo.

memoro Willelmi Vesey (olim Lendrum) insigne auxilium, qui in schedis typographicis acerrime perlegendis nihil tetigit quod non aut ipse correxerit aut ut planius facerem me instigauerit; hoc praecipue ubi cur contra Madvigii aliquam coniecturam, saepe luculentissimam Veseioque ipsi probatam, nos tamen codicum lectionem tutari ausi essemus, lectori nondum satis clarum feceramus. In hac praefatione ipsa obscuritates non paucas amolitus est summa sua doctrina, solita sua comitate collega et amicus W. B. Anderson. Tum beneficia commemoranda sunt Vniuersitatis Mancuniensis quae et tempus uacuum nonnunquam mihi et collegis, et his quidem saepius itinerisimpensam largitaestad codices Parisiis Bambergiae Monaci Florentiae Romae legendos. Simile auxilium debuimus, semel ego, saepius iuniores, Curatoribus Stipis Cravenianae et Cantabrigiensis et Oxoniensis. Iam uero Bibliothecariorum inlustrium inexhausta comitas referenda est—Parisiis Henrici Omont, Florentiae Henrici Rostagno, in Vaticano Patris Reuerendi Monsig. A. Mercati, Bambergiae Hansii Fischer, Londinii primum D. T. B. Wood, deinde Curatoris manuscriptorum J. P. Gilson, Mancunii Henrici Guppy. Tum praecipue erga custodes Preli Clarendoniani, qui commentarii huius edendi onus, pluribus de causis, in §§ 49, 56, 65 supra expositis, grauiter auctum, quamquam ne illi quidem sine dubio aliquo, liberalissime susceperunt, Liuio et Latinis litteris per orbem terrarum studentes grates nostras, ut spero, intellegent iterabuntque. Nec minore quam antea laude celebrari debet operae portio difficillima a Preli huius correctore nauata, cuius sine auxilio acerrimo, praecipue in Libris XXI et XXII, difficultates iam antea indicatas uix superare potuissem.

R. S. CONWAY

Dabam Wellingtonii Nouae Zealandiae
Id. Sextil. 1928.

SIGLA

P = codex Puteanus, Parisiis (Biblioth. Nat., Cod. Lat. 5730), saec. V ; u. *Praef.* § 50

P^1 = *P* ipse se corrigens

P^2, P^3 = correctores subsequentes, ambo tamen eo tempore priores quo ex hoc codice descripti sunt *C R M*

P^4, P^5 = correctores recentiores

P^x corrector aliqui, saepissime scalpro usus, de quo nihil amplius adhuc nobis comparuit.

Sic etiam C^1, C^2, C^x et in codd. ceteris

C = codex Colbertinus, Parisiis (Biblioth. Nat. Cod. Lat. 5731), saec. X (an IX?); u. *Praef.* § 57

R = codex Romanus, Romae (Biblioth. Vaticanae Vat.-Reg. 762), saec. IX ; u. *Praef.* § 59

M = codex Mediceus, Florentiae (Biblioth. Laurentianae Plut. lxiii. 20), saec. X ; u. *Praef.* § 60

B = codex Bambergensis (Biblioth. Publicae M. iv. 9), saec. X, uel XI ; u. *Praef.* § 66

D = codex Cantabrigiensis (Biblioth. Coll. Trin. R. 4. 4. 214), saec. XII ; u. *Praef.* § 67

A = codex Agennensis, Londinii (Mus. Brit. Harl. 2493), saec. XIII ; A^v = A a L. Valla correctus ; u. *Praef.* § 68

N = codex Laurentianus Notatus (λ Luchsii), Florentiae (Biblioth. Laurent. Plut. lxiii. 21), saec. XIII ; u. *Praef.* § 70

F.-M. = Fragmenta Monacensia (Bibl. Mon. Lat. 29000), saec. XI ; u. *Praef.* § 71

Horum codicum omnium testimonia huius editionis causa aut nos ipsi collegimus aut socii nostri (u. sis Praefationem ad locc.).

Inter Deteriores (saec. XIV uel XV) saepius ex Drakenborchio citabuntur

Loveliani 1, 2, 3, 4, 5, omnes in Biblioth. Holkhamica penes Comitem de Leicester

Berolinensis

Gaertnerianus

Harleianus (Br. Mus. Harl. 2684)

Haverkampianus

Helmstadiensis

Palatini 874 (Gebhardii 1), 879 (Gebhardii 2), 876 (Gebhardii 3)

SIGLA

Venetus S. Marci 364 (olim Recanas)

Hos codices quoniam testimonia eorum ipsi non collegerimus, normam nostram in Tomis prioribus secuti pluribus semper litteris nominamus (*Lov.* 1, et similia).

| indicat finem lineae in codice (*e.g.* ad 25. 16. 3).

⟨ ⟩ includunt supplementa textui quae credimus necessaria sed quae omnibus codicibus absunt.

[ ] includunt additamenta textui quae reicienda esse censemus sed quae pluribus uel omnibus codicibus insunt.

† indicat locum corruptum cuius de medela nobis non liquet.

( ) in adnotationibus lemmati ipsi uoces ex contextu addit ut lector locum in pagina facilius reperiat ; harum uocum nullam rationem habet adnotatio; e.g. in 21. 24. 3, ubi lemma et (uel) praebet, quae sequuntur nihil respiciunt nisi et.

Postremo impensius monendus est lector § 31 Praefationis Tomi i legat perpendatque, quae ut longior est quam ut hic iteretur ita ad rationes nostras intellegendas prorsus necessaria. Praecipue recordandum est in Puteano (nisi per paragraphas, de quibus u. § 51) uoces nusquam separari.

ADDENDUM

De rebus quibusdam ad codicem Agennensem correctoresque pertinentibus quas Conwaius aliis explorandas sua sponte reliquit (uide § 68a), nunc denique opus proferendum est quod multum ad eas apertius exponendas ualet. Consule sis *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, XIV (1951), pp. 137–208: G. Billanovich, 'Petrarch and the Textual Tradition of Livy'.

Codicis Agennensis Decas tertia, ut apparet, saeculo XII exeunte uel XIII ineunte, haud saeculo XIII medio, exarata est. Huius codicis correctorem A^2, quem Conwaius uirum doctrinae non spernendae fuisse fatebatur, nunc adfirmari potest ipsum Petrarcham fuisse traditionemque ab eo emendatam, ex auctoritate eius postquam per codices recentiores descripta propagataque est, ad Editionem principem usque peruenisse. De Laurentio Valla, eiusdem codicis correctore clarissimo, plura et ea magni momenti explicantur. Neque enim aliis correctoribus sed potius ipsi Petrarchae Vallaeque, ut plerumque uidetur, attribuendae sunt ceterae emendationes quae in hac parte Decadis tertiae interueniunt.

A. H. McDonald.

T. LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXI

In parte operis mei licet mihi praefari, quod in principio 1
summae totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum
maxime omnium memorabile quae unquam gesta sint me
scripturum, quod Hannibale duce Carthaginienses cum
populo Romano gessere. Nam neque ualidiores opibus ullae 2
inter se ciuitates gentesque contulerunt arma neque his ipsis
tantum unquam uirium aut roboris fuit; et haud ignotas
belli artes inter sese sed expertas primo Punico conferebant
bello, et adeo uaria fortuna belli ancepsque Mars fuit ut
propius periculum fuerint qui uicerunt. Odiis etiam prope 3
maioribus certarunt quam uiribus, Romanis indignantibus
quod uictoribus uicti ultro inferrent arma, Poenis quod
superbe auareque crederent imperitatum uictis esse. Fama 4
est etiam Hannibalem annorum ferme nouem, pueriliter
blandientem patri Hamilcari ut duceretur in Hispaniam, cum

Inscriptiones: titi liui decas tertia lib. XXI *C*: titi liui decada tertia incipit libri decem *M*: titi liui decada tertia (-tii N^1) incipiunt libri decem feliciter *N*: titi liui ab urbe condita lib' XXI incipit *D*: *deest in A*

I 1 professi CM^xDAN: professi sunt *M* 2 (artes inter) sese *CM*: se M^xDAN conferebant *N dett. unus* (*Harl.*), *ed. Rom.* 1469: conserebant *CMDA* uicerunt *CMDAN*: uicerint M^x 3 auareque *MDAN*: auarequę CN^3*?* : auarequā C^4 (*ut uidetur*) imperitatum CM^4DA: imperita/// *M* (-tum*? uel* -tatis *erasum et* -tatum *denuo scriptum*): inperictaum (*uel* -taura) *N* 4 Fama est etiam *CMD*: fama etiam est *AN*

perfecto Africo bello exercitum eo traiecturus sacrificaret,
altaribus admotum tactis sacris iure iurando adactum se cum
5 primum posset hostem fore populo Romano. Angebant
ingentis spiritus uirum Sicilia Sardiniaque amissae: nam et
Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam et
Sardiniam inter motum Africae fraude Romanorum, stipendio
2 etiam insuper imposito, interceptam. His anxius curis ita
se Africo bello quod fuit sub recentem Romanam pacem
per quinque annos, ita deinde nouem annis in Hispania
2 augendo Punico imperio gessit ut appareret maius eum quam
quod gereret agitare in animo bellum et, si diutius uixisset,
Hamilcare duce Poenos arma Italiae inlaturos fuisse qui
Hannibalis ductu intulerunt.

3 Mors Hamilcaris peropportuna et pueritia Hannibalis
distulerunt bellum. Medius Hasdrubal inter patrem ac
filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore aetatis,
4 uti ferunt, primo Hamilcari conciliatus, gener inde ob
aliam indolem profecto animi adscitus et, quia gener erat,
factionis Barcinae opibus, quae apud milites plebemque plus
quam modicae erant, haud sane uoluntate principum, in
5 imperio positus. Is plura consilio quam ui gerens, hospitiis
magis regulorum conciliandisque per amicitiam principum
nouis gentibus quam bello aut armis rem Carthaginiensem
6 auxit. Ceterum nihilo ei pax tutior fuit; barbarus eum
quidam palam ob iram interfecti ab eo domini obtruncat;

4 populo Romano *edd. Mediol.* 1480. *Mogunt.* 1518: p°r C^2 *uel C*: p'. r'. *A*: p. r. *C?MDN* 5 Siciliam . . . concessam *CMDAN*: Sicilia . . . concessum *Madv.* (*ed.* 4 *Praef.*)

2 2 qui *CMDAN*: quae *ed. Flor. Iuntae* 1522, *ed. Frob.* 1535, *fort. recte*: cui *Heerwagen* 3 Hamilcari $C^x M^1 D A^x N$: hamilcaris *CMA?* 4 aliam *CM? et* $M^6 DAN$: altam $M? A^x N^1$: bonam *dett. aliq.* Barcinae *Gron.* 1666 (*cf. e.g.* Βάρκα *Polyb.* 3. 9. 6): barchinae (-ne) *CMDAN Edd. uet.* (*cf. cc.* 3. 2 *et* 9. 4) principum $CM^5 DAN^3$: principium *MN* 5 Is $C^3 MDAN$: his ***C*** 6 quidam $C^2 M^1$ *uel* $M^2 DAN$: quidam quidam *C*: quidam qui *M* interfecti M^4 *uel* $M^6 A^x N^6$: interfecit *CMD*: interfeccit *A?N* obtruncat M^4 *uel* $M^6 N$ *dett. plerique*: obtruncati *CMDA*: obtruncauit *Edd. uet.*

comprensusque ab circumstantibus haud alio quam si
euasisset uoltu, tormentis quoque cum laceraretur, eo fuit
habitu oris ut superante laetitia dolores ridentis etiam speciem
praebuerit. Cum hoc Hasdrubale, quia mirae artis in solli- 7
citandis gentibus imperioque suo iungendis fuerat, foedus
renouauerat populus Romanus ut finis utriusque imperii
esset amnis Hiberus Saguntinisque mediis inter imperia
duorum populorum libertas seruaretur.

In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit quin⟨am 3
successurus esset;⟩ praerogatiuam militarem qua extemplo
iuuenis Hannibal in praetorium delatus imperatorque ingenti
omnium clamore atque adsensu appellatus erat fauor etiam
plebis sequebatur. Hunc uixdum puberem Hasdrubal litteris 2
ad se accersierat, actaque res etiam in senatu fuerat. Barcinis
nitentibus ut adsuesceret militiae Hannibal atque in paternas
succederet opes Hanno, alterius factionis princeps, 'Et 3
aequum postulare uidetur' inquit, 'Hasdrubal, et ego tamen
non censeo quod petit tribuendum.' Cum admiratione tam 4

7 Hasdrubale C^2MDAN: hasdrubal *C et* C^x
3 1 quin⟨am successurus esset;⟩ *M. Muellero praeeunte temptaui*: quin *CMDAN post quod lacunam statuit Weissenb.*: quin praetor successurus esset *uel* succederet quem dixisset *M. Mueller*, *qui et* quoniam *uel* quia *ante uel post* extemplo *inseruit*; *in M ante* quin *spatium solito maius* (*iii litterarum, non unius*) *et post* Hannibal *ante* in praetorium; *in N* haut dubia res fuit *intra puncta stat* praerogatiuam militarem C^2 *uel* C^1DAN: praerogatiua militaris *CM probante M. Muellero* (*sed in C* -s *est formae inusitatae*, ʃ, *et in M secunda* -a *litterae pars ab* M^2 *in ras. rescripta est*) qua C^xDAN: quam *CM* fauor etiam *AN*: fauore *M*: fauor CM^xD (*ante* fauor *lacunam statuit Madvig*) sequebatur *CMDA?N*: sequeretur $C^3A^8N^x$. *Hunc ordinem totius coli praebet Harant:* In Hasdrubalis locum extemplo iuuenis Hannibal . . . appellatus erat. Haud dubia res fuit quin praerogatiua militaris quam fauor plebis sequebatur ⟨comprobaretur⟩: *uel simile quid, e. g.* etiam ab senatu comprobaretur *Riemann* 2 accersierat *MDAN*: accesserat *C*: accerserat C^1 fuerat. Barcinis . . . opes Hanno *etc.*, *sic interpunxit Weissenb.*: fuerat barchinis . . . opes. Hanno *etc.*, *sic interpunxerunt CMD*(*qui tamen etiam ad* fuerat *interpunxerat*)*AN* (*in his duob.* brach-) succederet *CMDAN*: succresceret M^1 *uel* M^2 *in margine* 3 aequum M^1: aecum *CM*: equum *DAN*

ancipitis sententiae in se omnes conuertisset, 'Florem aetatis'
inquit, 'Hasdrubal, quem ipse patri Hannibalis fruendum
praebuit, iusto iure eum a filio repeti censet; nos tamen
minime decet iuuentutem nostram pro militari rudimento
5 adsuefacere libidini praetorum. An hoc timemus ne Hamil-
caris filius nimis sero imperia immodica et regni paterni
speciem uideat et, cuius regis genero hereditarii sint relicti
6 exercitus nostri, eius filio parum mature seruiamus? Ego
istum iuuenem domi tenendum sub legibus, sub magistratibus,
docendum uiuere aequo iure cum ceteris censeo, ne quando-
4 que paruus hic ignis incendium ingens exsuscitet.' Pauci
ac ferme optimus quisque Hannoni adsentiebantur; sed, ut
plerumque fit, maior pars meliorem uicit.

Missus Hannibal in Hispaniam primo statim aduentu
2 omnem exercitum in se conuertit; Hamilcarem iuuenem red-
ditum sibi ueteres milites credere; eundem uigorem in uoltu
uimque in oculis, habitum oris lineamentaque intueri. Dein
breui effecit ut pater in se minimum momentum ad fauorem
3 conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diuer-
sissimas, parendum atque imperandum, habilius fuit. Itaque
haud facile discerneres utrum imperatori an exercitui carior
4 esset; neque Hasdrubal alium quemquam praeficere malle ubi
quid fortiter ac strenue agendum esset, neque milites alio
5 duce plus confidere aut audere. Plurimum audaciae ad peri-
cula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat.
Nullo labore aut corpus fatigari aut animus uinci poterat.

4 eum *CMDAN* (*uel* cum *N*, eum N^{1}) : *abesse maluit Perizonius, sed cf.* I. 19. I ; I. 58. II repeti $C^{x}M^{6}$*DAN* : repetit *C* : repeteres *M? ut Conwaio quidem uidebatur locum saepius perscrutato, unde* repetere se *Conway dubitanter si* eum *deles* 5 sero *CDAN et* M^{2} *secund. Luchsium* : sera *M* (*ubi* a *erasum uidimus* ; M^{x} *et* a *et suprascriptum* o *erasit*) speciem *Edd. uet. et M ut credit Conway* (spe . . ē *certa sunt*) : spem CM^{x}*DAN* sint *CMDAN* : sunt N^{4}*? et Gron.* 6 docendum ui- *sub rasura apparet in M* ne quandoque *CMDAN* : ne quando *H. J. Mueller* ingens *MDAN* : ingeNi *C*

4 2 lineamentaque *ed. Mogunt.* 1518 : liniamentaque *CMDAN* momentum A^{v} *Valla* : monumentum *CMDAN*

Caloris ac frigoris patientia par; cibi potionisque desiderio 6
naturali, non uoluptate modus finitus; uigiliarum somnique
nec die nec nocte discriminata tempora; id quod gerendis 7
rebus superesset quieti datum; ea neque molli strato neque
silentio accersita; multi saepe militari sagulo opertum humi
iacentem inter custodias stationesque militum conspexerunt.
Vestitus nihil inter aequales excellens: arma atque equi 8
conspiciebantur. Equitum peditumque idem longe primus
erat; princeps in proelium ibat, ultimus conserto proelio
excedebat. Has tantas uiri uirtutes ingentia uitia aequabant, 9
inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil ueri,
nihil sancti, nullus deum metus, nullum ius iurandum, nulla
religio. Cum hac indole uirtutum atque uitiorum triennio 10
sub Hasdrubale imperatore meruit, nulla re quae agenda
uidendaque magno futuro duci esset praetermissa.

Ceterum ex quo die dux est declaratus, uelut Italia ei **5**
prouincia decreta bellumque Romanum mandatum esset,
nihil prolatandum ratus ne se quoque, ut patrem Hamilcarem, 2
deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret,
Saguntinis inferre bellum statuit. Quibus oppugnandis quia 3
haud dubie Romana arma mouebantur, in Olcadum prius
fines—ultra Hiberum ea gens in parte magis quam in dicione
Carthaginiensium erat—induxit exercitum, ut non petisse
Saguntinos sed rerum serie finitimis domitis gentibus
iungendoque tractus ad id bellum uideri posset. Cartalam 4

6 non uoluptate A^xN^3: non uoluntate *CMDAN* 7 multi C^xM *DAN*: multis *C* 8 Vestitus *CMDAN*: uestitu C^xN^1 *uel* N^2 excellens arma CM^2(*qui* cc *pro* -a *in fine uocis scribit*)*DAN*: *om.* *M* 10 Hasdrubale *MDAN* (*sed in his duobus* asd-): hasdrubalē *C*
5 1 declaratus C^2M^5DAN: declaraturus *C*: declaratis *M* 3 prius fines *CMD*: fines prius *AN dett. aliq., Edd. uet.* dicione *MDN* (*sed* dit-): ditionem *CA* domitis C^3MDAN: *om. C* iungendoque *C*(*sed erasit* C^5)*MDA*: iungendique *N*: iungendisque $M^5A^8N^1$ *uel* N^2 *dett. aliq.*: uincendoque *Gron. Madvigio laudante*: quandoque *Tan. Faber*: *post* iungendoque *add.* proxima quaeque *Douiat*, ulteriora *Weissenb.*, cetera *M. Mueller*, earum agro *Novák* 4 Cartalam *MN*: cartattam *C*: cartaiam *DA*: Carteiam *Edd. uet.*: Altheiam *Sigon. e Polyb.* 3. 13. 5

urbem opulentam, caput gentis eius, expugnat diripitque;
quo metu perculsae minores ciuitates stipendio imposito
imperium accepere. Victor exercitus opulentusque praeda
5 Carthaginem Nouam in hiberna est deductus. Ibi large
partiendo praedam stipendioque praeterito cum fide ex-
soluendo cunctis ciuium sociorumque animis in se firmatis
6 uere primo in Vaccaeos promotum bellum. Hermandica et
Arbocala, eorum urbes, ui captae. Arbocala et uirtute et
7 multitudine oppidanorum diu defensa; ab Hermandica
profugi exsulibus Olcadum, priore aestate domitae gentis,
8 cum se iunxissent, concitant Carpetanos adortique Han-
nibalem regressum ex Vaccaeis haud procul Tago flumine
9 agmen graue praeda turbauere. Hannibal proelio abstinuit
castrisque super ripam positis, cum prima quies silentiumque
ab hostibus fuit, amnem uado traiecit ualloque ita praeducto
ut locum ad transgrediendum hostes haberent inuadere eos
10 transeuntes statuit. Equitibus praecepit ut, cum ingressos
aquam uiderent, adorirentur impeditum agmen; in ripa
11 elephantos—quadraginta autem erant—disponit. Carpeta-
norum cum appendicibus Olcadum Vaccaeorumque centum
milia fuere, inuicta acies si aequo dimicaretur campo.
12 Itaque et ingenio feroces et multitudine freti et, quod metu
cessisse credebant hostem, id morari uictoriam rati quod
interesset amnis, clamore sublato passim sine ullius imperio

5 ciuium *CMDN*: ciuium suorum *A dett. aliq.* 6 eorum *Sanctius*: cartaeorum (*uel* cast-) *C*: cartoerum *M*: cartorum $M^x D$: carta carthorum *AN*: Vaccaeorum *Sigon.*: illorum *Glareanus* (*sc.* arbocala eorum *praebuit Put.*) 7 Carpetanos *CMDA*: carpent- *N semper, u.* § 11 8 haud procul CM^3 *uel* $M^4 D$: haut procul *M*: procul *AN* (*qui add.* e: *add.* a N^x) 9 castrisque . . . positis (*CMDAN*) *post* traiecit *transposuit Damsté, Mnemos.* 32. 25 prae-ducto *scripsi* (*de* prae et pro *in uncialibus cf. c.* 28. 8 *adn.*): pro-(*uel* p)ducto *CMDAN* 10 ingressos CM^3 *uel* $M^4 DAN$: ingressus *M* impeditum *Heerwagen*: peditum *CMDAN* (*in N ante* peditum *punctum erat; in M spatium solito maius est*) 11 Carpetanorum *D*: carpentanorum *CMAN* (*in* § 16 carpet- *CMDA* (-nt- A^2); *c.* 11. 13, *c.* 23. 4 *et* 6 -pet- *CMA*, -pent- DA^2) Olcadum $DM^1 AN$ (*ut in* §§ 3 *et* 7 *CMDAN*): orcadum *CM* 12 amnis CM^c *AN*: annis (*uel* anms) *D*: amni C^x: amnis et *M?*

qua cuique proximum est in amnem ruunt. Et ex parte 13
altera ripae uis ingens equitum in flumen immissa, medioque
alueo haudquaquam pari certamine concursum, quippe ubi 14
pedes instabilis ac uix uado fidens uel ab inermi equite,
equo temere acto, peruerti posset, eques corpore armisque
liber, equo uel per medios gurgites stabili, comminus eminus-
que rem gereret. Pars magna flumine absumpta; quidam 15
uerticoso amni delati in hostes ab elephantis obtriti sunt.
Postremi, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex 16
uaria trepidatione cum in unum colligerentur, priusquam in
tanto pauore reciperent animos, Hannibal agmine quadrato
amnem ingressus fugam ex ripa fecit uastatisque agris intra
paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit; et 17
iam omnia trans Hiberum praeter Saguntinos Carthaginien-
sium erant.

Cum Saguntinis bellum nondum erat; ceterum iam belli 6
causa certamina cum finitimis serebantur, maxime Turde-
tanis. Quibus cum adesset idem qui litis erat sator, nec 2
certamen iuris sed uim quaeri appareret, legati a Saguntinis
Romam missi auxilium ad bellum iam haud dubie im-
minens orantes. Consules tunc Romae erant P. Cornelius 3
Scipio et Ti. Sempronius Longus. Qui cum legatis in
senatum introductis de re publica rettulissent placuissetque
mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas,
quibus si uideretur digna causa, et Hannibali denuntiarent 4
ut ab Saguntinis, sociis populi Romani, abstineret et Cartha-

13 Et ex parte *CMDAN* : at ex parte *Woelfflin* : ex parte *Modius* 16 in tanto *Conway et fortasse M* : a tanto *Heerwagen* : tanto *CDN* : ex tanto M^4AN^3 *dett. tres*

6 1 belli causa certamina *sic scribunt* M^xA *Edd. uet.* : belli causa ; certamina *CDN et fort. M, sed hic punctum erasum est* maxime C^xMDAN : maxume CM^3 2 a Saguntinis C^3(*uel* C^2)*MDAN* : saguntinis *C* missi] *add. hic* introducti cum consules essent in curia *D, eadem ante* legati *A* (*sed om.* essent) : introducti a (ad N^x, cum *N*) consulibus (-les *N*) in curiam *add. N Lov.* 4 *ante* a Sag. orantes CM^2DAN : *om. M* 3 Consules M^4 *in marg. AN* : cōs CM^2 *in ras. D* : casus *M? ut credit Conway uel* caios (*Luchs*) *uel fort.* suos Ti. A^x (*cf. c.* 15, §§ 4 *et* 6) : titus *CMDAN*

ginem in Africam traicerent ac sociorum populi Romani
5 querimonias deferrent—hac legatione decreta necdum
missa, omnium spe celerius Saguntum oppugnari allatum
6 est. Tunc relata de integro res ad senatum est; alii pro-
uincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes
terra marique rem gerendam censebant, alii totum in
7 Hispaniam Hannibalemque intenderant bellum; erant qui
non temere mouendam rem tantam exspectandosque ex
8 Hispania legatos censerent. Haec sententia, quae tutis-
sima uidebatur, uicit legatique eo maturius missi, P. Valerius
Flaccus et Q. Baebius Tampilus, Saguntum ad Hannibalem
atque inde Carthaginem si non absisteretur bello ad ducem
ipsum in poenam foederis rupti deposcendum.

7 Dum ea Romani parant consultantque, iam Saguntum
2 summa ui oppugnabatur. Ciuitas ea longe opulentissima
ultra Hiberum fuit, sita passus mille ferme a mari. Oriundi
a Zacyntho insula dicuntur mixtique etiam ab Ardea Rutu-
3 lorum quidam generis; ceterum in tantas breui creuerant
opes seu maritimis seu terrestribus fructibus seu multitu-
dinis incremento seu disciplinae sanctitate qua fidem
socialem usque ad perniciem suam coluerunt.

4 Hannibal infesto exercitu ingressus fines, peruastatis
5 passim agris urbem tripertito adgreditur. Angulus muri

4 traicerent *CM*^{5}*DAN*: traiecerent *M* (*cf. Tom.* i, *p.* xxxiv) 5 hac *CM*^{5}*DAN*: haec *M* legatione *M*^{2}*DAN*: le|gecione *C*: legatis *M* relata *C*^{3}*MD*: relatu *C*: delata *AN* de integro *CMD*: ex integro *AN* 5–6 est; alii *H. J. Mueller*, *recte*: et alii *CMDAN* 6 intenderant *CMDAN*: intendebant *ed. Rom.* 1469, *fort. recte* 8 uidebatur *C*^{x}*M*(*sed post* uicit: *corr. ordinem M*^{3})*DAN*: uidebantur *C* Baebius Tampilus *Sigon. ex fastis et nummis, uid. C. I. L.* i^{2}, *p.* 25 *Fasti Capit. annorum* 572 *et* 573 (*ubi* Tamphilus): fabius pamphilus *CMDAN*: M. Baebi Q. f. Tampil. *sic se uocauit in nummo septimi urbis saeculi, Mommsen-Blacas* ii, *p.* 297, *no.* 102 (*cf. p.* 238, *no.* 22); *eundem codicum errorem reperies in Cic. Phil.* 5. 27

7 2 Zacyntho *ed. Rom.* 1469: sagunto *CMDAN* quidam *CM DAN*: quondam *M*^{5} (*ut secundam lectionem*)

erat in planiorem patentioremque quam cetera circa uallem
uergens; aduersus eum uineas agere instituit per quas aries
moenibus admoueri posset. Sed ut locus procul muro 6
satis aequus agendis uineis fuit, ita haudquaquam prospere,
postquam ad effectum operis uentum est, coeptis succede-
bat. Et turris ingens imminebat et murus, ut in suspecto 7
loco, supra ceterae modum altitudinis emunitus erat, et
iuuentus delecta ubi plurimum periculi ac timoris ostende-
batur ibi ui maiore obsistebant. Ac primo missilibus sum- 8
mouere hostem nec quicquam satis tutum munientibus pati;
deinde iam non pro moenibus modo atque turri tela micare,
sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium
animus erat; quibus tumultuariis certaminibus haud ferme 9
plures Saguntini cadebant quam Poeni. Vt uero Hannibal 10
ipse, dum murum incautius subit, aduersum femur tragula
grauiter ictus cecidit, tanta circa fuga ac trepidatio fuit ut
non multum abesset quin opera ac uineae desererentur.

Obsidio deinde per paucos dies magis quam oppugnatio **8**
fuit dum uolnus ducis curaretur; per quod tempus ut quies
certaminum erat ita ab apparatu operum ac munitionum
nihil cessatum. Itaque acrius de integro coortum est 2
bellum pluribusque partibus, uix accipientibus quibusdam
opera locis, uineae coeptae agi admouerique aries. Abunda- 3
bat multitudine hominum Poenus—ad centum enim quin-
quaginta milia habuisse in armis satis creditur—: oppidani 4

5 per quas C^3*MDAN*: per quams *C?* 6 locus *CM*^{2} *uel M*^{1} *DAN*: locus satis *M* muro *C*^{x}*?N*^{2} *dett. duo, ed. Par.* 1513: muros *CMDAN*: muris *dett. unus* aequus *C*^{2}: aequs *M*^{5}: aecus *CM*: equus *DAN* haudquaquam *M*^{3}*DA*: haudquamquam *CMN* (*sed* haut-) 7 maiore *CM*^{2}*DAN*: maiori *M* obsistebant *CM*^{2} *et M*^{4}*DAN*^{1} *in ras*: obsistidant *M?* (*sic Luchs putauit, sed nos quid uellet M dispicere nequiuimus*) 10 incautius *CM*^{4}*DAN*: incautus *M* subit *MAN*: subiit *C*: subdit *D* aduersum *MD AN*: aduersus *C*

8 2 coortum *CM*^{3}: cohortum *MD*: obortum *AN dett. aliq., Edd. uet., cf.* 9. 11. 10 3 centum enim *AN dett. aliq., Edd. uet.* (*recte, nam asyndeton aduersatiuum per parenthesin distrahitur; cuius rei exemplum aliud adhuc requirimus*): centum *CMD*

ad omnia tuenda atque obeunda multifariam distineri coepti
5 non sufficiebant. Itaque iam feriebantur arietibus muri
quassataeque multae partes erant; una continentibus ruinis
nudauerat urbem; tres deinceps turres quantumque inter
6 eas muri erat cum fragore ingenti prociderant. Captum
oppidum ea ruina crediderant Poeni, qua, uelut si pariter
utrosque murus texisset, ita utrimque in pugnam procursum
7 est. Nihil tumultuariae pugnae simile erat, quales in op-
pugnationibus urbium per occasionem partis alterius conseri
solent, sed iustae acies, uelut patenti campo, inter ruinas
muri tectaque urbis modico distantia interuallo constite-
8 rant. Hinc spes, hinc desperatio animos inritat, Poeno
cepisse iam se urbem si paulum adnitatur credente, Sagun-
tinis pro nudata moenibus patria corpora opponentibus nec
ullo pedem referente ne in relictum a se locum hostem im-
9 mitteret. Itaque quo acrius et confertim magis utrimque
pugnabatur, eo plures uolnerabantur nullo inter arma cor-
10 poraque uano intercidente telo. Phalarica erat Sagun-
tinis missile telum hastili abiegno et cetera tereti praeter-
quam ad extremum unde ferrum exstabat; id, sicut in pilo,
11 quadratum stuppa circumligabant linebantque pice; ferrum
autem tres longum habebat pedes ut cum armis transfigere
corpus posset. Sed id maxime, etiamsi haesisset in scuto
12 nec penetrasset in corpus, pauorem faciebat quod, cum

4 coepti *Weissenb. et Woelfflin*, *cf.* 24. 7. 10: coepti sunt $CM^{x}DA$ (*sed* cepti): coepti sunt et *M*(*ut uidetur*)*N Edd. uet.* 5 Itaque iam *CMD*: iam enim *AN* prociderant *ed. Rom.* 1469: prociderunt *CMDAN* 6 murus *A dett. aliq.*: muros *CMDN* 7 conseri *dett. aliq.*: consciri *CMDAN* 8 referente $M^{4}DAN$: referentem *M?*: referenti *C*: referentibus C^{4} im(*uel* in-)mitteret *CMDAN*: inmitterent C^{2} 9 confertim C^{2}(confestim *C*)*MDAN*: conferti *Gron.* magis CM^{2} *uel* $M^{1}DAN$: *om. M* pugnabatur $C^{2}DA^{x}N$: pugnabantur *CA*: oppugnabant *M*: pugnabant M^{x} 10 Phalarica $C^{4}M^{4}DAN?$: pharica *C*: phalaeri (*uel* -ie) *M*: talarica N^{2} erat A^{v}: erant *CMDAN* abiegno DN^{x} *dett. aliq.*, *ed. Parm.*: ab ligneo *CMA?N*: iligneo A^{x} cetera A^{v} *ed. Par.* 1513: cetero *CMDAN* circumligabant $CM^{3}DAN$: circumlitigabant *M* linebantque A^{x} *ed. Rom.* 1469: linibantq. *N*: linebanturq. *C*: liniebanturq. $C^{2}MA$: liniebantq. *D*

medium accensum mitteretur conceptumque ipso motu
multo maiorem ignem ferret, arma omitti cogebat nudumque
militem ad insequentes ictus praebebat. Cum diu anceps 9
fuisset certamen et Saguntinis quia praeter spem resisterent
creuissent animi, Poenus quia non uicisset pro uicto esset,
clamorem repente oppidani tollunt hostemque in ruinas 2
muri expellunt, inde impeditum trepidantemque exturbant,
postremo fusum fugatumque in castra redigunt.

Interim ab Roma legatos uenisse nuntiatum est; quibus 3
obuiam ad mare missi ab Hannibale qui dicerent nec tuto
eos adituros inter tot tam effrenatarum gentium arma nec
Hannibali in tanto discrimine rerum operae esse legationes
audire. Apparebat non admissos protinus Carthaginem 4
ituros. Litteras igitur nuntiosque ad principes factionis
Barcinae praemittit ut praepararent suorum animos ne quid
pars altera gratificari populo Romano posset.

Itaque, praeterquam quod admissi auditique sunt, ea 10
quoque uana atque inrita legatio fuit. Hanno unus ad- 2
uersus senatum causam foederis magno silentio propter
auctoritatem suam, non cum adsensu audientium egit, per 3
deos foederum arbitros ac testes obtestans ne Romanum

12 motu multo maiorem *CM^5DA* : motu multo maiore *N*: tumultu mitiorem *M* omitti *CMA* : ōmitti *N* : dimitti *D* ictus *C^4MDAN* : istis *C*

9 2 expellunt *C^2 et C^4M^6DAN* : expelluntur *CM* (*ut uidetur*) trepidantemque exturbant *C^2 uel C^3*(*nihil nisi* -bant *restat scripturae C*)*MDAN* (*sed om.* -que) 3 effrenatarum *$CMDA^xN$?*(*sed* efr-) : effrenatorum *A* : efferatorum *A^v Valla dett. aliq.* 4 Barcinae *ut supra c.* 2. 4 (*M solito neglegentior hic uidetur fuisse, e.g.* § 3 uenisset, missis, § 4 pararent) populo Romano (*uel* Romanis) *Perizonius* : pro romanis *CMDAN* (*in M ante* pro *aliquid erasum est*)

10 1 sunt *M^5N^5 Ph. Rubenius* : non sunt *CMDAN* (*tamen u. inf.* § 2) 2 aduersus senatum *Alschefski* : aduersum senatum *C* : aduersu (*uel* -sa) senatum *M* : aduerso senatu *M^6DAN^6* : aduerso senatus *N* magno *CMDAN* : magis *Nyhoff et Madv.* suam ⟨non⟩ *Lipsius* : suam *CMDAN* : suam quam *Nyhoff*: quam *Madv.* (*fort.* non *hinc in marginem lapsum a P in* § 1 *est translatum*) cum adsensu (*uel* ass-) *CMDAN* : assensum *Ph. Rubenius* (*ad* propter *referens*) 3 deos *A^2N^5* : reos *M* : eos *CDA?N* obtestans *ceteris omissis scripsi cum M^x post* testes *scripserunt* Hannonis suadentis senatum obtestans *C* : oratio

cum Saguntino suscitarent bellum; monuisse, praedixisse
se ne Hamilcaris progeniem ad exercitum mitterent; non
manes, non stirpem eius conquiescere uiri, nec unquam
donec sanguinis nominisque Barcini quisquam supersit
4 quietura Romana foedera. 'Iuuenem flagrantem cupidine
regni uiamque unam ad id cernentem si ex bellis bella se-
rendo succinctus armis legionibusque uiuat, uelut materiam
igni praebentes, ad exercitus misistis. Aluistis ergo hoc
5 incendium quo nunc ardetis. Saguntum uestri circum-
sedent exercitus unde arcentur foedere; mox Carthaginem
circumsedebunt Romanae legiones ducibus iisdem dis per
6 quos priore bello rupta foedera sunt ulti. Vtrum hostem
an uos an fortunam utriusque populi ignoratis? Legatos
ab sociis et pro sociis uenientes bonus imperator uester in
castra non admisit; ius gentium sustulit; hi tamen, unde
ne hostium quidem legati arcentur, pulsi, ad uos uenerunt.
Res ex foedere repetuntur; publica fraus absit: auctorem
7 culpae et reum criminis deposcunt. Quo lenius agunt,
segnius incipiunt, eo cum coeperint uereor ne perseuerantius
saeuiant. Aegates insulas Erycemque ante oculos pro-
ponite, quae terra marique per quattuor et uiginti annos
8 passi sitis. Nec puer hic dux erat sed pater ipse Hamilcar,
Mars alter, ut isti uolunt. Sed Tarento, id est Italia, non
abstinueramus ex foedere, sicut nunc Sagunto non absti-

annonis suadentis senatui (*non* senatum) obtestans *M*: oratio hannonis suadentis senatum obtestantis *DAN*(*del.* N^1): senatum obtestans C^2: oratio . . . bellum *exclus.* DN^2; '*ex margine*' *adnotat* A^x (*fort.* A^2) Barcini *ut sup. c.* 2. 4: barchini *CMD*: brachini *AN* 5 circumsedent M^5AN: circumsident CA^2: circumsedunt *M*: circumsederit *D* Carthaginem $C^2M^3AN^2$?: carthagine *CMDN?* circumsedebunt *MDAN*: circumsidebunt *C* 6 gentium C^3 *in ras.* M^3 *uel* M^5DAN: centium *M* ad uos *MD cum CAN*: ad nos *Madv. cum dett. aliq.* repetuntur *CMDAN*: repetunt *dett. aliq.*: repetunt ut *Perizonius* 7 perseuerantius *C cum MDAN* insulas Erycemque *AN* (*sed ambo* eric-: euric- N^5): insulam sericemque *CM?* (*hic* seriemque ?): insulas eriemque M^4: insula sericemque *D* quae (*uel* que) *CMDAN*, *cf. cum Frig.* 1. 49. 7; 22. 14. 4; 22. 25. 2; 23. 33. 10: et quae *dett. unus* (*Hav.*) *et fort.* M^5: quaeque *Perizonius* 8 id est Italia *CMDA*: :i· Italia *N* Sagunto M^2: sagunti *CMDAN*

nemus; uicerunt ergo di hominesque et, id de quo uerbis 9
ambigebatur uter populus foedus rupisset, euentus belli
uelut aequus iudex, unde ius stabat, ei uictoriam dedit.
Carthagini nunc Hannibal uineas turresque admouet: 10
Carthaginis moenia quatit ariete. Sagunti ruinae—falsus
utinam uates sim—nostris capitibus incident, susceptum-
que cum Saguntinis bellum habendum cum Romanis est.
Dedemus ergo Hannibalem? dicet aliquis. Scio meam 11
leuem esse in eo auctoritatem propter paternas inimicitias;
sed et Hamilcarem eo perisse laetatus sum quod, si ille
uiueret, bellum iam haberemus cum Romanis, et hunc
iuuenem tamquam furiam facemque huius belli odi ac de-
testor; nec dedendum solum id piaculum rupti foederis, 12
sed si nemo deposcit, deuehendum in ultimas maris ter-
rarumque oras, ablegandum eo unde nec ad nos nomen
famaque eius accedere neque ille sollicitare quietae ciui-
tatis statum possit, ego ita censeo. Legatos extemplo 13
Romam mittendos qui senatui satisfaciant, alios qui Han-
nibali nuntient ut exercitum ab Sagunto abducat ipsum-
que Hannibalem ex foedere Romanis dedant, tertiam le-
gationem ad res Saguntinis reddendas decerno.' Cum 11

9 uicerunt *CMDAN*: uindicarunt (*uel sim.*) *Luchs*: pugnauerunt *Novák* di hominesque *CMDAN*: di homines *Madv. probante Conwaio, cf. c.* 60. 4 *adn.* (*a*); *sed cf.* § 5 *et* 5. 51. 8 (*cum cc.* 49. 1 *et* 54. 4) 11 iam CM^1DAN: *om. M* odi C^xM^xDAN: odii *C*: odit (*ut uid.*) *M* 12 nec dedendum *CMDAN*: censeo *add.* A^2 *uel* A^x, *et intercidisse* arbitror *uel sim. putat Luchs* id piaculum *ed. Rom.* 1469, *cf.* 6. 21. 7; 8. 9. 10; 9. 10. 4: ad piaculum *CMDAN Aldus*, *fort. ex* aio id piaculum *natum quod, si quid mutandum sit, scribere uelimus c.* 6. 8 *respicientes* deposcit *CMDAN Aldus* 1519: deposceret *Luchs*: depoposcerit *Weissenb.*: deposcat *Madv.* deuehendum C^3MDAN: aduehendum *C* ablegandum *CMDAN*: ablegandumque C^4A^2 *Edd. uet. Aldus* accedere *CMDAN*: accidere *Gron.* ille *CMD*: *om. AN* quietae CM^1D(-te)*A*: quietem *MN* (*uel* -te): quietum N^6 possit *CMDAN*: posset *Luchs*, *male* possit, ego ita censeo.] *sic interpunximus, uoces* ego *et* si nemo *oppositas rati, Anglice 'that is my view': sic duo haec uerba* censeo '*I advise*' *et* decerno '*I propose that we resolve*' *suam utrumque uim obtinent*: possit. Ego *Madv.* 13 nuntient *MD*(-nc-)*AN*: nucciarent *C*: nuccint C^2

Hanno perorasset, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit; adeo prope omnis senatus Hannibalis erat, infestiusque locutum arguebant Hannonem quam
2 Flaccum Valerium, legatum Romanum. Responsum inde legatis Romanis est bellum ortum ab Saguntinis, non ab Hannibale esse; populum Romanum iniuste facere, si Saguntinos uetustissimae Carthaginiensium societati praeponat.

3 Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia fessum militem proeliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit stationibus ad custodiam uinearum aliorumque operum dispositis. Interim animos eorum nunc ira in hostes stimulando, nunc spe praemiorum
4 accendit; ut uero pro contione praedam captae urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt ut, si extemplo signum
5 datum esset, nulla ui resisti uideretur posse. Saguntini ut a proeliis quietem habuerant nec lacessentes nec lacessiti per aliquot dies, ita non nocte, non die unquam cessauerant ab opere, ut nouum murum ab ea parte qua patefactum oppidum
6 ruinis erat reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior quam ante adorta est, nec qua primum aut potissimum parte ferrent opem, cum omnia uariis clamoribus streperent, satis
7 scire poterant. Ipse Hannibal qua turris mobilis, omnia munimenta urbis superans altitudine, agebatur hortator aderat. Quae cum admota catapultis ballistisque per omnia
8 tabulata dispositis muros defensoribus nudasset, tum Hannibal occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit; nec erat difficile opus, quod caementa non calce durata erant sed interlita luto,

II 2 inde C^2 *uel* C^1*MDAN*: iniuste facere inde *C duobus uocibus ex quinta in sequentibus linea archetypi praesumptis* (*si linea* 18 *litteras habuit*) est *MA*: et *C*: *om. DN dett. aliq., fort. recte* 3 iis *ed. Rom.* 1469: his *CMDAN* 5 aliquot $C^3M^3DA^xN$: aliquod *MA*: quot *C* 7 qua *CM?DAN*: quo M^6: que *M?* ballistisque *MDAN*: balistisq. CN^1(*ut etiam in* § 10 *CN*)

structurae antiquae genere. Itaque latius quam qua caede- 9
retur ruebat perque patentia ruinis agmina armatorum in
urbem uadebant. Locum quoque editum capiunt, conlatisque 10
eo catapultis ballistisque ut castellum in ipsa urbe uelut
arcem imminentem haberent muro circumdant; et Saguntini
murum interiorem ab nondum capta parte urbis ducunt.
Vtrimque summa ui et muniunt et pugnant; sed interiora 11
tuendo minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul 12
crescit inopia omnium longa obsidione et minuitur exspecta-
tio externae opis, cum tam procul Romani, unica spes, circa
omnia hostium essent. Paulisper tamen adfectos animos 13
recreauit repentina profectio Hannibalis in Oretanos Car-
petanosque, qui duo populi, dilectus acerbitate consternati,
retentis conquisitoribus metum defectionis cum praebuissent,
oppressi celeritate Hannibalis omiserunt mota arma. Nec **12**
Sagunti oppugnatio segnior erat Maharbale Himilconis
filio—eum praefecerat Hannibal—ita impigre rem agente
ut ducem abesse nec ciues nec hostes sentirent. Is et 2
proelia aliquot secunda fecit et tribus arietibus aliquantum
muri discussit strataque omnia recentibus ruinis aduenienti
Hannibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem extemplo ductus 3
exercitus atroxque proelium cum multorum utrimque caede
initum et pars arcis capta est.

Temptata deinde per duos est exigua pacis spes, Alconem
Saguntinum et Alorcum Hispanum. Alco insciis Saguntinis, 4

8 antiquae (*uel* -que) *CMDAN*: antiquo *dett. unus H. J. Muellero probante* 9 quam qua D^1 *uel* D^2? *Alschefski*: qua qua *C*: quam qui *M?*M^4*D*: quam qua in- M^2 (*ut uidetur*): quam quia D^1 *uel* D^2?: quam *AN* 11 Vtrimque *MA*N^5: utrumque *C*M^6*?DN* dies A^v *Valla*: diem *CMDAN* 12 cum tam *ed. Rom.* 1469: cum iam *CMDAN*

12 1 Maharbale *ed. Rom.* 1469 (*ut in* 22. *cc.* 6 *et* 51; 23. *c.* 18 *P*): mahermale C^2*M*: m hermali *C*: macharmale *D*: maharmale *AN* Himilconis M^1 *uel* M^2(*et* M^6)*D*: hamilconis *CM*: hilmiconis *AN* 3 initum $C^x M^1$ *uel* $M^2 A N^6$: initium *CM et* M^x*D*: inita *N* Alconem C^3*MDAN*: algonem *C* 4 Alco (*cf. c.* 13. 1 *CMD*)] alcon *MDAN* (*et in c.* 13. 1 *AN*): alconus *C* insciis $A^x N^6$ *Sigon.*: inconsciis *CMA*: in consociis *D*

precibus aliquid moturum ratus, cum ad Hannibalem noctu
transisset, postquam nihil lacrimae mouebant condicionesque
tristes, ut ab irato uictore, ferebantur, transfuga ex oratore
factus apud hostem mansit, moriturum adfirmans qui sub
5 condicionibus iis de pace ageret. Postulabatur autem, red-
derent res Turdetanis traditoque omni auro atque argento
egressi urbe cum singulis uestimentis ibi habitarent ubi
6 Poenus iussisset. Has pacis leges abnuente Alcone accep-
turos Saguntinos, Alorcus, uinci animos ubi alia uincantur
adfirmans, se pacis eius interpretem fore pollicetur; erat
autem tum miles Hannibalis, ceterum publice Saguntinis
7 amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium
transgressus munimenta ad praetorem Saguntinum—et ipse
8 ita iubebat—est deductus. Quo cum extemplo concursus
omnis generis hominum esset factus, submota cetera multi-
tudine senatus Alorco datus est, cuius talis oratio fuit:

13 'Si ciuis uester Alco, sicut ad pacem petendam ad Han-
nibalem uenit, ita pacis condiciones ab Hannibale ad uos
rettulisset, superuacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec
2 orator Hannibalis nec transfuga ad uos ueni; sed cum ille
aut uestra aut sua culpa manserit apud hostem—sua, si
metum simulauit: uestra, si periculum est apud uos uera
referentibus—ego, ne ignoraretis esse et salutis aliquas et
pacis uobis condiciones, pro uetusto hospitio quod mihi

4 uictore *ed. Rom.* 1469: auctore *CMDAN* iis *CM*: his *C^2DAN* 5 Postulabatur *C^2MDAN*: postularet *C* Turdetanis *A^x*, *cf. c.* 6. 1: turditanis *CMDAN*[1] (tuita-*N*)(*sed* 24. 42. 11 -det- *P*) urbe *MDAN*: urbem *C* 6 alia *CMDAN*: arma *Gron.*: tela *Luterbacher!* ilia *Heraeus!!* pollicetur *CMDAN*: profitetur *in margine C^3M^2 uel M^x* publice *C^3 in ras. MA*: puplice *DN* 8 Alorco *C^1A^2?N^5*: alorci *CM*(*sed* -i *pleniore calamo, cf. Tom.* i, *p.* xxxvii)*DAN*
13 1 Alco *CMD*: Alcon *AN* 1–2 ueni; sed *N^4? Madv.*: uenissem *CMDAN*[2]: uenisse *N* 2 sua si *$C^2M^2A^2$*: si *CMDAN* simulauit *C^3*(-uit *in ras.*)*MDAN*: simulauit sua *N^5* ego *A^x*: ergo *CMDAN* et salutis aliquas *M*, *cf.* 2. 41. 6 *et Conway, Class. Rev.* xiv (1900) *p.* 357: aliquas et salutis *CM*[2](*siglis dubiis quibus fort.* et pacis aliquas et salutis *uoluit; cf. c.* 28. 2 *adn.*)*DAN*

uobiscum est ad uos ueni. Vestra autem causa me nec 3
ullius alterius loqui quae loquor apud uos uel ea fides sit
quod neque dum uestris uiribus restitistis neque dum auxilia
ab Romanis sperastis pacis unquam apud uos mentionem
feci. Postquam nec ab Romanis uobis ulla est spes nec 4
uestra uos iam aut arma aut moenia satis defendunt, pacem
adfero ad uos magis necessariam quam aequam. Cuius ita 5
aliqua spes est, si eam, quemadmodum ut uictor fert Hannibal, sic uos ut uicti audiatis; si non id quod amittitur in
damno, cum omnia uictoris sint, sed quidquid relinquitur
pro munere habituri estis. Vrbem uobis, quam ex magna 6
parte dirutam, captam fere totam habet, adimit: agros
relinquit, locum adsignaturus in quo nouum oppidum aedificetis. Aurum et argentum omne, publicum priuatumque,
ad se iubet deferri: corpora uestra coniugum ac liberorum 7
uestrorum seruat inuiolata, si inermes cum binis uestimentis
uelitis ab Sagunto exire. Haec uictor hostis imperat; haec, 8
quamquam sunt grauia atque acerba, fortuna uestra uobis
suadet. Equidem haud despero, cum omnium potestas
ei facta sit, aliquid ex his rebus remissurum; sed uel haec 9
patienda censeo potius quam trucidari corpora uestra, rapi
trahique ante ora uestra coniuges ac liberos belli iure sinatis.'

Ad haec audienda cum circumfusa paulatim multitudine 14
permixtum senatui esset populi concilium, repente primores secessione facta priusquam responsum daretur argentum aurumque omne ex publico priuatoque in forum conlatum in ignem ad id raptim factum conicientes eodem plerique semet

4 uestra uos *CM*: *omnia post* unquam apud uos (§ 3) *et ante* iam aut *om. D*: uestra (*sed* uos *post* arma) *AN ed. Rom.* 1469 ad(*uel* af-)fero *CM?DAN* (*in M fortasse potius* refero *cum* r *alto*): defero M^{6}
5 audiatis *CMDAN*: audietis *Gron.*, *bene* si non *A dett. aliq.*: sed non $CMDA^{x}N$ (. Sed non *MN*): et si non *Lov.* 4: et non *Weissenb.* (*de* sed *et* si *cf.* 5. 52. 12) 8 his *MDAN*: hiis *C* rebus *CMDAN*: *del. Woelfflin* 9 belli iure $CM^{6}DA$: belli iu *M*: belli *N*: iure belli N^{x}

14 1 raptim $C^{2}M^{4}AN$: raptum *CMD*

2 ipsi praecipitauerunt. Cum ex eo pauor ac trepidatio totam urbem peruasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat, perque ruinam eius cohors Poenorum impetu facto cum signum imperatori dedisset nudatam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem,
3 non cunctandum in tali occasione ratus Hannibal, totis uiribus adgressus urbem momento cepit, signo dato ut omnes puberes interficerentur. Quod imperium crudele, ceterum
4 prope necessarium cognitum ipso euentu est; cui enim parci potuit ex iis qui aut inclusi cum coniugibus ac liberis domos super se ipsos concremauerunt aut armati nullum ante finem
15 pugnae quam morientes fecerunt? Captum oppidum est cum ingenti praeda. Quamquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant et in caedibus uix ullum discrimen
2 aetatis ira fecerat et captiui militum praeda fuerant, tamen et ex pretio rerum uenditarum aliquantum pecuniae redactum esse constat et multam pretiosam supellectilem uestemque missam Carthaginem.

3 Octauo mense quam coeptum oppugnari captum Saguntum quidam scripsere; inde Carthaginem Nouam in hiberna Hannibalem concessisse; quinto deinde mense quam ab
4 Carthagine profectus sit in Italiam peruenisse. Quae si ita sunt, fieri non potuit ut P. Cornelius Ti. Sempronius consules fuerint, ad quos et principio oppugnationis legati Saguntini missi sint et qui in suo magistratu cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnaue-
5 rint. Aut omnia breuiora aliquanto fuere aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius Ti. Sempronius consules
6 fuerunt, non coeptum oppugnari est sed captum. Nam

1 ipsi *CMD*: ipsos *AN ed. Rom.* 1469   2 imperatori *Valla dett. unus in marg.* (*Hearnii N*), *ed. Rom.* 1469: imperator *CMDAN*   3 necessarium *CMDAN* (*ubi* quoque *pro* prope): non necessarium *M. Mueller*, *ipse* (*uix necessario*) *lacrimans*   4 iis *C*: his *MDAN*: hiis C^2
15 4 Ti. *ex* § 5: T. *CM*: cum *D*: *om. AN*: et N^3 sint C^3M *DA*: sunt *CN*   5 fuere C^2MDAN: fere *C*   5, 6 Ti. *CMD* (*sed in* § 5 *om. D*) *AN*: t (*hic*) N^4: titus N^6

excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Seruili et C. Flamini non potest, quia C. Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus a Ti. Sempronio consule, qui post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam cum uenisset comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

Sub idem fere tempus et legati qui redierant ab Car- 16
thagine Romam rettulerunt omnia hostilia esse, et Sagunti
excidium nuntiatum est; tantusque simul maeror patres 2
misericordiaque sociorum peremptorum indigne et pudor non
lati auxilii et ira in Carthaginienses metusque de summa re-
rum cepit, uelut si iam ad portas hostis esset, ut tot uno
tempore motibus animi turbati trepidarent magis quam con-
sulerent: nam neque hostem acriorem bellicosioremque 3
secum congressum nec rem Romanam tam desidem unquam
fuisse atque imbellem. Sardos Corsosque et Histros atque 4
Illyrios lacessisse magis quam exercuisse Romana arma et
cum Gallis tumultuatum uerius quam belligeratum: Poenum 5
hostem ueteranum, trium et uiginti annorum militia durissima
inter Hispanas gentes semper uictorem, duci acerrimo
adsuetum, recentem ab excidio opulentissimae urbis, Hi-
berum transire; trahere secum tot excitos Hispanorum 6
populos; conciturum auidas semper armorum Gallicas
gentes; cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia ac
pro moenibus Romanis esse.

Nominatae iam antea consulibus prouinciae erant; tum 17
sortiri iussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum
Sicilia euenit. Sex in eum annum decretae legiones et 2
socium quantum ipsis uideretur et classis quanta parari posset.

16 2 indigne *C^4MDAN*: indigne et pugne *C* hostis *CM^3DAN*: *om. M* 4 Illyrios *C^3M*: illyricos *C*: illiricos *DN*: hillyrios *A*: hylliricos *A^x* 5 militia durissima *CMDAN* (*sed hic* milia, *corr. N^5*): militia durissimum *Riehl*, *frustra*: militiae durissimae *J. H. Voss* uictorem *CMDAN*: uictorem primum Hamilcare deinde Hasdrubale nunc Hannibale duce *praebent A^x dett. unus in marg*, *ed. Rom.* 1469 opulentissimae *C^4MDAN* (-me): opulentissimā *C*
17 1 euenit *CM^3DAN*: uenit *M*

3 Quattuor et uiginti peditum Romanorum milia scripta et
mille octingenti equites, sociorum quadraginta milia peditum,
quattuor milia et quadringenti equites; naues ducentae
4 uiginti quinqueremes, celoces uiginti deducti. Latum inde
ad populum uellent iuberent populo Carthaginiensi bellum
indici; eiusque belli causa supplicatio per urbem habita atque
adorati di, ut bene ac feliciter eueniret quod bellum populus
5 Romanus iussisset. Inter consules ita copiae diuisae: Sem-
pronio datae legiones duae—ea quaterna milia erant peditum
et treceni equites—et sociorum sedecim milia peditum,
equites mille octingenti; naues longae centum sexaginta,
6 celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis
Ti. Sempronius missus in Siciliam, ita in Africam trans-
missurus si ad arcendum Italia Poenum consul alter satis
7 esset. Cornelio minus copiarum datum, quia L. Manlius
praetor et ipse cum haud inualido praesidio in Galliam mitte-
8 batur; nauium maxime Cornelio numerus deminutus; sexa-
ginta quinqueremes datae—neque enim mari uenturum aut
ea parte belli dimicaturum hostem credebant—et duae
Romanae legiones cum suo iusto equitatu et quattuordecim
9 milibus sociorum peditum, equitibus mille sescentis. Duas
legiones Romanas et decem milia sociorum peditum, mille
equites socios, sescentos Romanos Gallia prouincia eodem
uersa in Punicum bellum habuit.

18 His ita comparatis, ut omnia iusta ante bellum fierent,
legatos maiores natu, Q. Fabium M. Liuium L. Aemilium
C. Licinium Q. Baebium in Africam mittunt ad percontandos

3 quinqueremes *DA*: quinque remes *N*: v riemes (r$\overset{\Delta}{\text{i}}$emes C^2) quinque *C*: v remis (remes M^3) quinque *M* 4 di] dii *CMDAN*, *cf.* *c.* 21. 6 quod CM^2DAN: quo *M* 5 treceni *Drak. et Crevier*: ccc *CMDAN* 6 Cum CM^3DAN: cum et *M* Ti. *A*: T. *CMDN* (Tit') 8 sexaginta (*i. e.* LX) *MDAN*: $\overline{\text{XL}}$ *C*: $\overline{\text{LX}}$ C^4 9 decem milia *dett. duo* (*Lov.* 5 *et Ber.*[2]): CCLCC *CMDA*: CCCCL *N*: $\bar{\text{X}}\Delta\overline{\text{IIII}}$ C^4 (*de* Δ *cf. supra* § 3 *et c.* 22, § 3): CCL A^x (*de siglo* ∞ *cf.* 10. 30. 5 *adn. ad fin.*) bellum C^4MDAN: *om.* *C*

18 1 percontandos *et* § 3 percontatus] *sic semper scribimus, codd. MPFD in* 3. 48. 4 (*ubi silere non debuimus*) *et MOHTDA in* 7. 14. 1

Carthaginienses publicone consilio Hannibal Saguntum op- 2
pugnasset, et si id quod facturi uidebantur faterentur ac
defenderent publico consilio factum, ut indicerent populo 3
Carthaginiensi bellum. Romani postquam Carthaginem
uenerunt, cum senatus datus esset et Q. Fabius nihil ultra
quam unum quod mandatum erat percontatus esset, tum ex 4
Carthaginiensibus unus: 'Praeceps uestra, Romani, et prior
legatio fuit, cum Hannibalem tamquam suo consilio Sagun-
tum oppugnantem deposcebatis; ceterum haec legatio uerbis 5
adhuc lenior est, re asperior. Tunc enim Hannibal et in-
simulabatur et deposcebatur; nunc ab nobis et confessio
culpae exprimitur et ut a confessis res extemplo repetuntur. 6
Ego autem non priuato publicone consilio Saguntum op-
pugnatum sit quaerendum censeam sed utrum iure an iniuria; 7
nostra enim haec quaestio atque animaduersio in ciuem
nostrum est quid nostro aut suo fecerit arbitrio: uobiscum 8
una disceptatio est licueritne per foedus fieri. Itaque
quoniam discerni placet quid publico consilio, quid sua
sponte imperatores faciant, nobis uobiscum foedus est a
C. Lutatio consule ictum in quo, cum caueretur utrorumque
sociis, nihil de Saguntinis—necdum enim erant socii uestri— 9
cautum est. At enim eo foedere quod cum Hasdrubale
ictum est Saguntini excipiuntur. Aduersus quod ego nihil 10
dicturus sum nisi quod a uobis didici. Vos enim, quod
C. Lutatius consul primo nobiscum foedus icit, quia neque
auctoritate patrum nec populi iussu ictum erat, negastis uos

et A in 9. 3. 11 *secuti*; *hic* percunt- *CN* (*et hic constanter*), -conct- *A*^{x}, -cunct- *ceteri ut in* § 3, *et plerumque codd.* (*e.g.* 2. 28. 5 *MP FUOHRL*), *hoc uerbum cum* cunctari *coniungentes, quod uetat uerbi significatio* (*ad nomen* contus *potius spectans*) 2 faterentur *C*^{1} *uel C*^{2} *in ras. MDAN* indicerent *C*^{3}*MDAN*: dicerent *C* 3 tum *C*^{4}*MDAN*: tam *C* 6 publicone *MDA* : publicoue *C*^{3} *in ras. A*^{v}*?N* oppugnatum *C*^{3}*MDAN* (*sed* opu-): oppugnantem *C?* 7 uobiscum *M cum ceteris ; siglum interpunctionis pro* et *interpretatus est Drakenborchii procurator* 8 Luta- *CAN*: lucta- *MD* (*in* § 10 luct- *CM*: lut- *DAN*) 10 icit *ed. Rom.* 1469: iecit *CMDAN*: fecit *Alschefski* auctoritate *C*^{x}(-tē *C*)*MDAN*: ex auctoritate *Luchs*

eo teneri; itaque aliud de integro foedus publico consilio
11 ictum est. Si uos non tenent foedera uestra nisi ex auctoritate aut iussu uestro icta, ne nos quidem Hasdrubalis foedus
12 quod nobis insciis icit obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Hiberi mentionem facere et quod diu parturit
13 animus uester aliquando pariat.' Tum Romanus sinu ex toga facto, 'Hic' inquit, 'uobis bellum et pacem portamus; utrum placet sumite.' Sub hanc uocem haud minus ferociter,
14 daret utrum uellet, succlamatum est; et cum is iterum sinu effuso bellum dare dixisset, accipere se omnes responderunt et quibus acciperent animis iisdem se gesturos.

19 Haec derecta percontatio ac denuntiatio belli magis ex dignitate populi Romani uisa est quam de foederum iure uerbis disceptare, cum ante, tum maxime Sagunto excisa.
2 Nam si uerborum disceptationis res esset, quid foedus Hasdrubalis cum Lutati priore foedere, quod mutatum est, com-
3 parandum erat, cum in Lutati foedere diserte additum esset ita id ratum fore si populus censuisset, in Hasdrubalis foedere nec exceptum tale quicquam fuerit et tot annorum silentio ita uiuo eo comprobatum sit foedus ut ne mortuo quidem
4 auctore quicquam mutaretur? Quamquam, etsi priore foedere staretur, satis cautum erat Saguntinis sociis utrorumque exceptis; nam neque additum erat 'iis qui tunc essent'
5 nec 'ne qui postea adsumerentur'. Et cum adsumere nouos liceret socios, quis aequum censeret aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi aut receptos in fidem non

11 icit *ut in* § 10: iecit *CMDAN* 14 cum is C^2MDN^x: cum iis CM^1 *uel* M^2: cum his *AN*

19 1 derecta *Alschefski*: decreta *CM*: directa *DAN* cum ante *MDAN*: consulum ante M^5: cum P̄ R̄ ante *C*, *nunc erasum* excisa *CMDAN*: excissa *C. Heraeus* 2 Lutati *uel* lutatii *DA*: luctacii *C*: lutacii *M*: luctatii *N* 3 Lutati *M*: lutatii *DA*: luctati *C*: luctatii *N* esset *CDAN*: est *M* ratum *MDAN*: fatum *C* censuisset *CMDAN*: iussisset *Weissenb.* 4 essent *MDAN*: esset *C* (*et* adsumeretur) 5 quis ae(*uel* e-)quum C^5M^3AN: qui | saequum M^2 *uel* M^1: qui secum *C*: qui sęcum *M*: sequam *D*

defendi, tantum ne Carthaginiensium socii aut sollicitarentur ad defectionem aut sua sponte desciscentes reciperentur?

Legati Romani ab Carthagine, sicut iis Romae imperatum 6
erat, in Hispaniam ut adirent ciuitates ut in societatem perlicerent aut auerterent a Poenis traiecerunt. Ad Bargusios 7
primum uenerunt, a quibus benigne excepti, quia taedebat imperii Punici, multos trans Hiberum populos ad cupidinem nouae fortunae erexerunt. Inde est uentum ad Volcianos, 8
quorum celebre per Hispaniam responsum ceteros populos ab societate Romana auertit. Ita enim maximus natu ex iis in concilio respondit: 'Quae uerecundia est, Romani, 9
postulare uos uti uestram Carthaginiensium amicitiae praeponamus, cum qui id fecerunt [Saguntini] crudelius quam Poenus hostis perdidit uos socii prodideritis? Ibi quaeratis 10
socios censeo ubi Saguntina clades ignota est; Hispanis populis sicut lugubre, ita insigne documentum Sagunti ruinae erunt ne quis fidei Romanae aut societati confidat.' Inde 11
extemplo abire finibus Volcianorum iussi ab nullo deinde concilio Hispaniae benigniora uerba tulere. Ita nequiquam peragrata Hispania in Galliam transeunt.

In his noua terribilisque species uisa est, quod armati— **20**
ita mos gentis erat—in concilium uenerunt. Cum uerbis 2
extollentes gloriam uirtutemque populi Romani ac magni-

5 ne C^2MDAN: ne in *C* 6 sicut iis M^2DAN (his): sicuti iis *C*: sicuti is *M*: sicuti his C^4 ut in *CMAN*, *cf.* 1. 17. 11: in *D*: et aut in *Gron.*: et in *Lov.* 3 traiecerunt CM^3DAN: traieceunt (*sic, signo dubio descripto*) *M* 8 Inde est uentum ad Volcianos *C*: ad uolcianos inde est uentum *MDAN* (*sed* uolsci- *D*) 9 qui id *MDAN*: quid *C* fecerunt Saguntini *CMDAN* (*sed in MN punctum post* Saguntini): *secl.* Saguntini *Madv.*: fecerunt saguntinos A^x *ed. Rom.* 1469, *ed. Par.* 1510 perdidit A^x *ed. Rom.* 1469: prodidit *CMDAN* 11 in Galliam *CMDAN*: in Galliam ad . . . *Sigonius cum Glareano lacunam statuens*; *aliter Koehler*, trans⟨eunt eorumque primos Narbonenses ad⟩eunt (*cf. Dio Cass. fr.* 56), *et Conway* trans⟨eunt Narbonensesque ad⟩eunt *scribendo, melius ad* (*xviii litterarum*) *lineae mensuram*: *sed fortasse Liuius in re incerta de industria silet, cf.* 2. 11. 9 *adn.*; 3. 24. 9; 5. 19. 1; 7. 25. 10; 8. 8. 5; 21. 31. 7
20 1 In his C^2DAN: in iis *CM*: in Aruernis *Gron.*: Ruscinone (*sine* noua *et* que) *Jac. Gron.*: *idem sed haec retinens Crevier*

tudinem imperii petissent ne Poeno bellum Italiae inferenti
3 per agros urbesque suas transitum darent, tantus cum fremitu
risus dicitur ortus ut uix a magistratibus maioribusque natu
4 iuuentus sedaretur; adeo stolida impudensque postulatio
uisa est censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos
id auertere in se agrosque suos pro alienis populandos obicere.
5 Sedato tandem fremitu responsum legatis est neque Romano-
rum in se meritum esse neque Carthaginiensium iniuriam
ob quae aut pro Romanis aut aduersus Poenos sumant arma;
6 contra ea audire sese gentis suae homines agro finibusque
Italiae pelli a populo Romano stipendiumque pendere et
7 cetera indigna pati. Eadem ferme in ceteris Galliae conciliis
dicta auditaque, nec hospitale quicquam pacatumue satis
8 prius auditum quam Massiliam uenere. Ibi omnia ab sociis
inquisita cum cura ac fide cognita: praeoccupatos iam ante
ab Hannibale Gallorum animos esse; sed ne illi quidem ipsi
satis mitem gentem fore—adeo ferocia atque indomita
ingenia esse—ni subinde auro, cuius auidissima gens est,
9 principum animi concilientur. Ita peragratis Hispaniae et
Galliae populis legati Romam redeunt haud ita multo post
quam consules in prouincias profecti erant. Ciuitatem
omnem in exspectationem belli erectam inuenerunt, satis
constante fama iam Hiberum Poenos tramisisse.

2 urbesque *MDAN*: urbemq. *C* 3 iuuentus *MDAN*: iuuentutis *C* 4 censere *CMDAN*: *delet Gron.*, *sed cf.* 2. 5. 1 *et Hor. Epis.* 1. 2. 9 auertere *D*: aduertere *CMAN* agrosque *M cum CDAN* 6 Italiae CM^1 *uel* M^2DAN: in italiae *M* pendere *Aldus*: pendi⌋ (*sic*) *M*: pendi *CD*: peciendi AN^2 (pet-): petienti *N*: faciendi necessitatem A^x 7 Massiliam C^2MDAN: maxiliam *C* 8 cognita praeoccupatos *MD*(*sed* -patis)*AN*: cognota praeoccupatis *C* ab (Hannibale) CM^2DAN: *om. M* cuius CM^2 *uel* M^1DAN: cum ius *M*; *in P* -ius auidissima *usque ad* copias partim (*c.* 21. 13) *seruata sunt* 9 Hispaniae et Galliae populis P^2C^2(populi *uel* populi' *C*)*MD*(*sed* populisque)*AN*: hispania gallia populisq. *P*: Hispaniae Galliaeque populis *Luchs*, *fort. recte* ita *PC*(*sed erasum ab* C^4)*MDAN* in exspectationem *C*(*sed* -aci-)*N* (*sed* exp-): in expectatione *P*(*ad fin. lineae*)*MDA*: exspectatione *Heerwagen* erectam P^2 *uel* P^1CMD (*sed* -tum)*AN*: ereptam *P* tramisisse *P*; transisse P^2CMD(*sed* transs-)AN^1 *uel* N^2 (-isse *in ras.*)

Hannibal Sagunto capto Carthaginem Nouam in hiberna 21
concesserat, ibique auditis quae Romae quaeque Carthagine
acta decretaque forent, seque non ducem solum sed etiam
causam esse belli, partitis diuenditisque reliquiis praedae 2
nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites con-
uocat. 'Credo ego uos' inquit, 'socii, et ipsos cernere 3
pacatis omnibus Hispaniae populis aut finiendam nobis
militiam exercitusque dimittendos esse aut in alias terras
transferendum bellum; ita enim hae gentes non pacis solum 4
sed etiam uictoriae bonis florebunt, si ex aliis gentibus prae-
dam et gloriam quaeremus. Itaque cum longinqua ab 5
domo instet militia incertumque sit quando domos uestras
et quae cuique ibi cara sunt uisuri sitis, si quis uestrum suos
inuisere uolt, commeatum do. Primo uere edico adsitis, ut 6
dis bene iuuantibus bellum ingentis gloriae praedaeque
futurum incipiamus.' Omnibus fere uisendi domos oblata 7
ultro potestas grata erat, et iam desiderantibus suos et
longius in futurum prouidentibus desiderium. Per totum 8
tempus hiemis quies inter labores aut iam exhaustos aut mox
exhauriendos renouauit corpora animosque ad omnia de
integro patienda; uere primo ad edictum conuenere.

Hannibal cum recensuisset omnium gentium auxilia, 9
Gades profectus Herculi uota exsoluit nouisque se obligat
uotis, si cetera prospera euenissent. Inde partiens curas 10
simul ⟨in⟩ inferendum atque arcendum bellum, ne, dum ipse

21 2 diuenditisque *A^v Valla Edd. uet.* : diuidenditis *P* : diuidendisq. *P^1 uel P^2C^4*(-demque *C?*)*M^2*(-tisque *M*)*DAN* (*fort.* -it- *delendo delere* -id- *uoluit P^1?*) reliquiis *C^1 uel C^2AN* : reliquis *PCMD* 3 cernere *P^1 uel P^2CMDAN* : genere *P* 5 ab domo *P^1 uel P^2C^2MDN* : a modo *PA* : a dono *C* uolt *PCM^1 uel M^2* : uult *MDAN* 6 Primo uere *P^1 uel P^2CMDA*(*sed* uero)*N* : promoueri *PA^x* dis *u. Tom.* i, *p.* xxxiv : diis *PCMDAN*, *cf. c.* 17. 4 8 aut iam *A^2 ed. Rom.* 1469 : aut etiam *PCMDAN* 9 Gades] gadis *PCMD AN*, *cf. Tom.* i, *p.* xxxiv uotis *PCMDAN* : *om. dett. unus* prospera euenissent *PCDAN* : prospere uenissent *M* : prospere euenissent *dett. unus Madvigio probante* 10 in *add. Gron.* : *om. PCMDAN* : ad *add. A^xN^4* dum] *u. inf.*

terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret,
nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset, ualido
11 praesidio firmare eam statuit; pro eo supplementum ipse ex
Africa maxime iaculatorum leuium armis petiit, ut Afri in
Hispania, in Africa Hispani, melior procul ab domo futurus
uterque miles, uelut mutuis pigneribus obligati stipendia
12 facerent. Tredecim milia octingentos quinquaginta pedites
caetratos misit in Africam et funditores Baliares octingentos
septuaginta, equites mixtos ex multis gentibus mille du-
13 centos. Has copias partim Carthagini praesidio esse, partim
distribui per Africam iubet. Simul conquisitoribus in ciui-
tates missis quattuor milia conscripta delectae iuuentutis,
praesidium eosdem et obsides, duci Carthaginem iubet.
22 Neque Hispaniam neglegendam ratus, atque id eo minus
quod haud ignarus erat circumitam ab Romanis eam legatis
2 ad sollicitandos principum animos, Hasdrubali fratri, uiro
impigro, eam prouinciam destinat firmatque eum Africis
maxime praesidiis, peditum Afrorum undecim milibus octin-
gentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Baliaribus ⟨quin-
3 gentis⟩. Ad haec peditum auxilia additi equites Liby-
phoenices, mixtum Punicum Afris genus, quadringenti
⟨quinquaginta⟩ et Numidae Maurique accolae Oceani ad

10 Galliasque P^1(*uel* P^2)*CMAN*^{1} *in ras.*: galliamsque *P*, *cf.* Dolopiams 41. 23. 13 *Vindob. et* 22. 2. 2 *adn.* dum . . . peteret *PCMDAN*: dum . . . petit *uel* cum . . . peteret *Drak.*, *uix necess.*
11 Hispani *post* Africa P^1 *uel* P^2CM^1(*uel* M^2)*D*: *post* hispania *AN* *ed. Par.* 1510: *post* melior *M*: *om. P* (*sc. quia in archetypo infra litteras* Hispani- *prioris lineae steterat*) 12 Baliares *dett. unus* (*Gaertn.*) *ut in Polybio* (*e.g.* 3. 33) *et in* 23. 40. 6 *PCN*, *quamquam* Bale-*CN alibi semper et hic et in* 23. 41. 9 *PRMDA* 13 *post* copias partim *usque ad* adfirmantes (*c.* 29. 6) *periit P*: *ret. CMDAN*
22 1 neglegendam C^2*MDAN*: neglegentia *C* id eo *Doering*: ideo *CMDAN* minus C^x (*i. e.* C^1 *uel* C^2 *uel* C^3*?*) *Gron.*: haut (*in ras.*) minus C^4*N*: haud minus *C?MDA* 2 (firmatque) eum (*i. e.* auctoritatem eius) C^1M^4*DA*: eam CM^2: cum *MN*: *del. Woelfflin. Linsmayer*, *fort. recte* octingentis (*i. e.* DCCC) CM^3*DAN*: cccc *M* quingentis *add. Glareanus*, *Sigonius e Polybio* 3. 33. 16: *om. CMD AN* 3 quinquaginta *add. Gron. e Polybio* 3. 13. 15: *om. CMDAN* (*sed in M spatio iii litt. uacuo relicto*) ad *CMDAN*: *om. Frigell*

mille octingenti et parua Ilergetum manus ex Hispania, ducenti equites, et, ne quod terrestris deesset auxilii genus, elephanti uiginti unus. Classis praeterea data tuendae 4
maritimae orae, quia qua parte belli uicerant ea tum quoque rem gesturos Romanos credi poterat, quinquaginta quinqueremes, quadriremes duae, triremes quinque; sed aptae instructaeque remigio triginta et duae quinqueremes erant et triremes quinque.

Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitus rediit; 5
atque inde profectus praeter Onussam urbem ad Hiberum maritima ora ducit. Ibi fama est in quiete uisum ab eo 6
iuuenem diuina specie qui se ab Ioue diceret ducem in Italiam Hannibali missum; proinde sequeretur neque usquam a se deflecteret oculos. pauidum primo, nusquam 7
circumspicientem aut respicientem, secutum; deinde cura ingenii humani cum, quidnam id esset quod respicere uetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequiuisse; tum uidisse post sese serpentem mira magnitudine cum in- 8
genti arborum ac uirgultorum strage ferri ac post insequi cum fragore caeli nimbum. tum quae moles ea quidue 9
prodigii esset quaerentem, audisse uastitatem Italiae esse;

3 mille (*uel* ∞ *uel* m̄ *uel* m) *CM*⁴(*in ras.*)*DAN* et parua . . . ducenti *om. N* ducenti (*i. e.* cc) *CMDA* : trecenti *Ruperti uel Woelfflin, Drak. praeeunte qui* τριακοσίους *Polyb.* 3. 33. 15 *primus citauit, nihil tamen hic ipse mutans* ne quod *ed. Rom.* 1469 : ne quid *CMD AN* (*hi ambo* ne q̧d) uiginti unus *Sigon. e Polyb. l. c.* : xiiii ∞ *uel* xiiiicc *uel* xiiiix *C* : xx(Δ)iiii *C*⁴ : xiiii·xcixx̄ *M?* : xiiii· *M*ˣ(*ceteris rasis*)*D* : xiiii (.ā.) (*sic*) *A* : xiiii *N* 4 tuendae maritimae (*uel* -tum-) orae (*uel* -re) *dett. atiq.* : ad tuendae (*uel* -de) maritumae (*uel* -me) orae *CMD* (*sed* attu-)*AN* (oras *N*⁶ *in ras.*, oram *fort. N*) : ad tuenda maritumae ora *M*¹ (*punctis*) *et M*⁴ (*radens*) : ad tuendam maritumam oram *C*⁴; ad *se insinuasse inter* -a *et* t- *uidetur* 5 rediit *MDAN* : redit *C* Onussam *C?* : omissam *C?MDAN* : Onusam *M. Mueller* maritima ora *Jac. Gron.* : maritima oram *A* : maritum(*uel* -tim)-am oram *CMDA*ˣ*N* : per m. oram *Weissenb. sed ex praecedentibus accusatiui orti uidentur* 6–7 a se . . . nusquam *C*⁴*MDAN* : *om. C* 7 secutum *C*ˣ*MDAN* : secuturum *C?* respicere *AN* : respiceret *CMD* temperare *MDAN* : temperaret *C* 8 tum *ed. Rom.* 1469 : eum *CMDN* : eum. *M*³*A*

pergeret porro ire nec ultra inquireret sineretque fata in occulto esse.

23 Hoc uisu laetus tripertito Hiberum copias traiecit, praemissis qui Gallorum animos, qua traducendus exercitus erat, donis conciliarent Alpiumque transitus specularentur. Nonaginta milia peditum, duodecim milia equitum Hiberum
2 traduxit. Ilergetes inde Bargusiosque et Ausetanos et Lacetaniam, quae subiecta Pyrenaeis montibus est, subegit oraeque huic omni praefecit Hannonem, ut fauces quae
3 Hispanias Galliis iungunt in potestate essent. Decem milia peditum Hannoni ad praesidium obtinendae regionis
4 data et mille equites. Postquam per Pyrenaeum saltum traduci exercitus est coeptus rumorque per barbaros manauit certior de bello Romano, tria milia inde Carpetanorum peditum iter auerterunt. Constabat non tam bello motos quam longinquitate uiae insuperabilique Alpium transitu.
5 Hannibal quia reuocare aut ui retinere eos anceps erat, ne
6 ceterorum etiam feroces animi inritarentur, supra septem milia hominum domos remisit, quos et ipse grauari militia
24 senserat, Carpetanos quoque ab se dimissos simulans. Inde, ne mora atque otium animos sollicitaret, cum reliquis copiis Pyrenaeum transgreditur et ad oppidum Iliberrim castra locat.

23 1 Alpiumque . . . specularentur *C^4MDAN*: *om. C* 2 Bargusiosque *ed. Mogunt.* 1518 *ex c.* 19. 7 *et Polyb.* 3. 35. 2: bargutosque *C^3MDAN*: barguntosque *C* Ausetanos *C^xMA^xN*: autsetanos *C*: arusetanos *D*: auietranos *A?* Lacetaniam *Sigon. e Plut. Cato Mai.* xi *et Sall. Ep. Pomp.* § 5; *Mart.* 1. 49. 22 (*cf.* 1. 26. 9) *et Liu.* 21. 60. 3 *et* 61. 8 *Put.*: aquitaniam *C^4MD*(*qui* et *add.*)*AN*: aquitanos *C?* (Λεητανοί *Strab.* 3. 4. 8, Ἰακκητανοί *id. ib.* 10) 3 regionis data *C^4MDAN*: regioni date *C* 4 auerterunt *C^4MDAN*: auertitunt *C* insuperabilique *CMDAN*, *cf. c.* 36. 5: inexsuperabilique (*cf. c.* 30. 7) *Woelfflin, sed apud Liuium* superare montes *frequens est; contra* exsuperare *non repperimus hoc sensu* 5 retinere *CM^2 et M^4*(*in ras.*) *DAN*: retinnere *M?* 6 ipse *CMDAN*, *quod retinendum est ut significet* ' non minus quam illi quos dimisit ' *atque etiam* ' ante quam apertas querelas facerent ': ipsos *Mureius, fort. recte, sc.* ' non minus quam Carpetani ': ipsa *Unger* militia *CMDAN*: militiam *Gron.*, *sed cf.* 1. 7. 5; 25. 24. 6; 42. 5. 9

24 1 Iliberrim *cf.* §§ 3, 5: iliberrum *A*: illiberum *A^2 Edd. uet.*: illiberrum *N^2*: iliberri *C^4M*: iliberi *CD*: illic *N*

Galli quamquam Italiae bellum inferri audiebant, tamen, 2
quia ui subactos trans Pyrenaeum Hispanos fama erat prae-
sidiaque ualida imposita, metu seruitutis ad arma conster-
nati Ruscinonem aliquot populi conueniunt. Quod ubi 3
Hannibali nuntiatum est, moram magis quam bellum
metuens, oratores ad regulos eorum misit, conloqui semet
ipsum cum iis uelle; et uel illi propius Iliberrim acce-
derent uel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo
congressus facilior esset; nam et accepturum eos in castra 4
sua se laetum nec cunctanter se ipsum ad eos uenturum;
hospitem enim se Galliae non hostem aduenisse, nec stric-
turum ante gladium, si per Gallos liceat, quam in Italiam
uenisset. Et per nuntios quidem haec; ut uero reguli 5
Gallorum castris ad Iliberrim extemplo motis haud grauate
ad Poenum uenerunt, capti donis cum bona pace exerci-
tum per fines suos praeter Ruscinonem oppidum trans-
miserunt.

In Italiam interim nihil ultra quam Hiberum transisse **25**
Hannibalem a Massiliensium legatis Romam perlatum erat,
cum, perinde ac si Alpes iam transisset, Boii sollicitatis In- 2
subribus defecerunt, nec tam ob ueteres in populum Roma-
num iras quam quod nuper circa Padum Placentiam Cre-
monamque colonias in agrum Gallicum deductas aegre
patiebantur. Itaque armis repente arreptis, in eum ipsum 3
agrum impetu facto tantum terroris ac tumultus fecerunt ut
non agrestis modo multitudo sed ipsi triumuiri Romani,
qui ad agrum uenerant adsignandum, diffisi Placentiae
moenibus Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Seruilius,

3 cum iis uelle *CMD*: uelle cum his *AN* et (uel) *CMDAN, sc.* et orabat: *om. dett. duo, Madv.* Iliberrim *uide supra*: in liberrim *C*: in liberarim *M*: illiberri M^4: in iliberri *D*: iliberris *A?*: ī liberri *N* 5 Iliberrim *CMN*: *A*, A^2, *D ut in* § 1 *iidem* grauate *AN ed. Rom.* 1469: grauare *D*: grauanter *CM* (grauant̄) (*sc. ex* cunctanter § 4)
25 2 agrum C^4M^2DAN: agrorum *C?M* 3 C. Seruilius *sic* 30. 19. 7 (*Put.*) *et Fasti Capit. C. I. L.* i², *p.* 23 (*A. V. C.* 551 *et* 552): ā seruilius *CMDAN*

4 M. Annius.—Lutati nomen haud dubium est; pro Annio Seruilioque M'. Acilium et C. Herennium habent quidam annales, alii P. Cornelium Asinam et C. Papirium Masonem.
5 Id quoque dubium est legati ad expostulandum missi ad Boios uiolati sint, [incertum] an in triumuiros agrum metantes impetus sit factus.

6 Mutinae cum obsiderentur et gens ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis adsideret muris, simulari coeptum de pace
7 agi; euocatique ab Gallorum principibus legati ad conloquium non contra ius modo gentium sed uiolata etiam quae data in id tempus erat fide comprehenduntur, negantibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, eos dimissuros.
8 Cum haec de legatis nuntiata essent et Mutina praesidiumque in periculo esset, L. Manlius praetor ira accensus effusum agmen ad Mutinam ducit.

9 Siluae tunc circa uiam erant, plerisque incultis. Ibi inexplorato profectus in insidias praecipitat multaque cum
10 caede suorum aegre in apertos campos emersit. Ibi castra communita et, quia Gallis ad temptanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quamquam ad ⟨quingentos⟩
11 cecidisse satis constabat. Iter deinde de integro coeptum nec, dum per patentia loca ducebatur agmen,
12 apparuit hostis; ubi rursus siluae intratae, tum postremos

3 Annius *DAN dett. aliq.*: annilius *C*: annilus *M* 4 Annio *dett. aliq.*: aulo *CMDAN* -que M'. *Weissenb.*: quem̄ *C*: quem *MDN*: que C^3: et m annio Q. A^x *in ras.* Masonem *ed. Frob.* 1531, *gentis Papiriae cognomen est notum* (*cf. e.g. C. I. L.* i², *p.* 24 *Fast. Cap. A. V. C.* 523 *et Liu.* 41. 15. 5): nasonem *CDAN*: nassonem *M* 5 an *dett. duo*, *ed. Frob.* 1531 (*cf.* 10. 33. 3 *adn.*): incertum an *C*M^4 *in ras.*)*DAN* (sincertum an *pro* sint incertum an *M*, *ut uid.*): dubium est *delere uoluit Gron.*, *uix recte*, incertum *pro* dubium *scribere C. Heraeus* 8 accensus *MDAN*: succensus *C* 9 praecipitat *Madv.*, *cf.* 7. 6. 9 *adn.*: praecipitatur *Gron.*: praecipitatus *CMDAN*, *quod ret. ed. Rom.* 1469 *sed* -que *post* multa *del.* 10 ad quingentos *Gron.*: ad mille *Drak.*: ad DC *Stroth*: ad *CMDAN*: id C^x 11 patentia M^3A: inpacientia *CN* (*uel* -pati-): in pactentia *M*: impatia *D*: patientia A^6: (*fortasse* inpatentia (per *superscr.*) *habuit Puteani exemplar*) apparuit *Glarea-*

adorti cum magna trepidatione ac pauore omnium septin-
gentos milites occiderunt, sex signa ademere. Finis et 13
Gallis territandi et pauendi fuit Romanis ut ex saltu inuio
atque impedito euasere. Inde apertis locis facile tutantes
agmen Romani Tannetum, uicum propinquum Pado, con-
tendere. Ibi se munimento ad tempus commeatibusque 14
fluminis et Brixianorum etiam Gallorum auxilio aduersus
crescentem in dies multitudinem hostium tutabantur. Qui **26**
tumultus repens postquam est Romam perlatus et Punicum
insuper Gallico bellum auctum patres acceperunt, C. Atilium 2
praetorem cum una legione Romana et quinque milibus
sociorum, dilectu nouo a consule conscriptis, auxilium ferre
Manlio iubent; qui sine ullo certamine—abscesserant enim
metu hostes—Tannetum peruenit.

Et P. Cornelius, in locum eius quae missa cum praetore 3
erat scripta legione noua, profectus ab urbe sexaginta
longis nauibus praeter oram Etruriae Ligurumque et inde
Saluum montes peruenit Massiliam et ad proximum ostium 4
Rhodani—pluribus enim diuisus amnis in mare decurrit—
castra locat, uixdum satis credens Hannibalem superasse
Pyrenaeos montes. Quem ut de Rhodani quoque transitu 5
agitare animaduertit, incertus quonam ei loco occurreret nec-
dum satis refectis ab iactatione maritima militibus trecentos
interim delectos equites ducibus Massiliensibus et auxiliari-

nus et Sigonius: cum apparuit *CMDAN*: comparuit *Drak.*, *bene*: coram apparuit *Luterbacher*: usquam apparuit *Novák*, *cf.* 44. 5. 12; *sed facile* cum *inculcari poterat si quis* nec dum *pro una tantum uoce interpretabatur; cf.* nec esse 30. 21. 9 *Put.*, *et uid. Heraei Quaest. Crit. p.* 77   12 septingentos *uel* DCC $CM^{4}DAN$: DCCC *M*
13 ex saltu $C^{4}A^{4}$: ex altu *CA?*: e saltu M^{2}(-tus *M*)*DN*   14 Brixianorum *MAN*: brixanorum *CD*: Brixillanorum *Binder*

26 2 consule $A^{6}N$? (c̄suł), *ed. Rom.* 1469, *cf. c.* 17. 6: consulibus $CM^{2}D$: consulis *MAN?*   conscriptis *C?MDAN*: conscripto C^{4} Manlio $A^{x}N^{2}$: manilio *CMDAN*   3 erat scripta *Weissenb.*: trascripta *C*: transcripta *MAN*: transscripta *D*: fuerat transcripta *edd. Rom.* 1469, 1470: transcripta A^{6} *post* noua *addens* fuerat   Saluum M^{3}, *cf.* 5. 34. 7 *adn.*: saluium *CDMAN* (*uel* saliuum): suluii C^{x}?: Saluuium *Alschefski*: Salluuium *Riemann*

bus Gallis ad exploranda omnia uisendosque ex tuto hostes
6 praemittit. Hannibal ceteris metu aut pretio pacatis iam in Volcarum peruenerat agrum, gentis ualidae. Colunt autem circa utramque ripam Rhodani; sed diffisi citeriore agro arceri Poenum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum traiectis ulteriorem
7 ripam [amnis] armis obtinebant. Ceteros accolas fluminis Hannibal et eorum ipsorum quos sedes suae tenuerant simul perlicit donis ad naues undique contrahendas fabricandasque; simul et ipsi traici exercitum leuarique quam primum regionem suam tanta hominum urgente turba cupiebant.
8 Itaque ingens coacta uis nauium est lintriumque temere ad uicinalem usum paratarum; nouasque alias primum
9 Galli incohantes cauabant ex singulis arboribus, deinde et ipsi milites simul copia materiae, simul facilitate operis inducti, alueos informes, nihil dummodo innare aquae et capere onera possent curantes, raptim quibus se suaque transueherent faciebant.

27 Iamque omnibus satis comparatis ad traiciendum terrebant ex aduerso hostes omnem ripam equites uirique
2 obtinentes. Quos ut auerteret, Hannonem Bomilcaris filium uigilia prima noctis cum parte copiarum, maxime Hispanis,
3 aduerso flumine ire iter unius diei iubet et, ubi primum possit quam occultissime traiecto amni, circumducere agmen ut cum opus facto sit adoriatur ab tergo hostes.

6 Volcarum *ed. Mogunt.* 1518, *Aldus*: uolgarum *C*: uulgarum *MDAN* amnis *CMDAN*: *secl. Hearne*: *dubitat Conway* armis *MA*: *om. CDN* 7 tanta C^2(*sic uoluit*)M^x*AN Valla*: tantam *CMD* hominum C^2A^x *Valla*: omnium *CMDAN* 8 incohantes *cf. Mon. Ancyr.* 20: inchoantes *CMDAN* 9 facilitate CM^2DAN: felicitate *M*

27 1 terrebant C^2A^x: terrebat *CMDAN* 2 Hannonem Bomilcaris M^4A, *cf. Polyb.* 3. 42. 6: annonem amilcaris *DN*(*sed* han-, ham-): amonem (anonem C^x) miuo milcaris *C*: annonem miro (?) milcaris *M*: *fortasse* mi (uo *superscr.*) milcaris *Puteani exemplar uel P ipse* filium C^3MDAN: filio *C* flumine *MDAN*: fluminis *C* 3 hostes *C*: hoste *M*: hostem M^2DAN *quod malunt Madv. et Conway*

Ad id dati duces Galli edocent inde milia quinque et uiginti ferme supra paruae insulae circumfusum amnem latiore ubi diuidebatur eoque minus alto alueo transitum ostendere. Ibi raptim caesa materia ratesque fabricatae 5
in quibus equi uirique et alia onera traicerentur. Hispani sine ulla mole in utres uestimentis coniectis ipsi caetris superpositis incubantes flumen tranauere. Et alius 6
exercitus ratibus iunctis traiectus, castris prope flumen positis, nocturno itinere atque operis labore fessus quiete unius diei reficitur, intento duce ad consilium opportune exsequendum. Postero die profecti, ex loco edito fumo signi- 7
ficant transisse et haud procul abesse; quod ubi accepit Hannibal, ne tempori deesset dat signum ad traiciendum.

Iam paratas aptatasque habebat pedes lintres, eques 8
fere propter equos nantes †. . .†. Nauium agmen ad excipiendum aduersi impetum fluminis parte superiore transmittens tranquillitatem infra traicientibus lintribus praebebat; equorum pars magna nantes loris a puppibus 9
trahebantur, praeter eos quos instratos frenatosque ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent imposuerant in

4 id C^4 *in ras. MDAN* Galli edocent M^2D : galliae docent *CM* : galli educunt *AN* insulae *MDAN* : *om. C* latiore *C. L. Bauer* : latiorem *CMDAN* 5 Hispani C^2 *in marg. MDAN* : *om. C* utres *MDAN* : utris *C* : utribus C^2 coniectis C^2MDAN : coniecta *C* caetris *MA*, *Aldus* : caeteris *C* : ceteris *DN* 7 edito N^2 *Clericum anticipans* : prodito *CMDAN* : propinquo *Gron.* : praedicto (*del.* loco) *Weissenb. sed scil.* pro *ex* profecti *exceperat P* tempori C^xM^xAN : temporis *CMD* 8 eques *CM et* M^xDAN : equites M^2 *uel* M^1 (*ut uidetur*) *dett. aliq.* fere *CM* : ferre *DAN dett. aliq.* : ferri *Lov.* 2 equos CM^5DAN : quos *M* nantes *CMDAN* : naues *Heerwagen quem Edd. seq.*; *sed sic* fere *nullum sensum habet*, *id quod paene confitetur Madvigius*, *Emend. p.* 266 *ad fin. Nobis paene certum uidetur aliquid*, *fort. duas lineas*, *excidisse* : *si post* nantes *scripsit Liuius* nauibus latiore puppi uehendus erat (*uel sim.*), *causa corruptelae erit quod in archetypo unciali duas lineas litterae* naui- *incipiebant* (*uid. Tom.* i, *p.* xi, *Tom.* ii, *p.* xvii) ; *recte enim uidit Heerwagen aliquam nauium mentionem hic desiderari. Videtur uox* fere *maiorem partem equitum*, *i. e. eos qui equos loris a puppibus trahebant*, *a minore illa parte distinguere*, *i. e. ab eis qui iuxta equos stabant*

28 naues. Galli occursant in ripa cum uariis ululatibus cantuque moris sui, quatientes scuta super capita uibrantesque
2 dextris tela, quamquam et ex aduerso terrebat tanta uis nauium cum ingenti sono fluminis et clamore uario nautarum militumque, et qui nitebantur perrumpere impetum fluminis et qui ex altera ripa traicientes suos hortabantur.
3 Iam satis pauentes aduerso tumultu terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. Mox et ipse aderat ancepsque terror circumstabat, et e nauibus tanta ui armatorum in terram euadente et ab tergo improuisa
4 premente acie. Galli postquam utroque uim facere conati pellebantur, qua patere uisum maxime iter perrumpunt trepidique in uicos passim suos diffugiunt. Hannibal ceteris copiis per otium traiectis spernens iam Gallicos tumultus castra locat.

5 Elephantorum traiciendorum uaria consilia fuisse credo; certe uariata memoria actae rei. Quidam congregatis ad ripam elephantis tradunt ferocissimum ex iis inritatum ab rectore suo, cum refugientem in aquam nantem sequeretur, traxisse gregem, ut quemque timentem altitudinem destitueret

28 1 ripa *Gron.* : ripam *CMDAN*   dextris *CAN* : dexteris *MD*   2 et ex *CMD*A^1*N* : ex *A Lov.* 4 *dett. aliq., Crevier; sed ex* § 3 *apparet* et *hic significare* ‘etiam si nihildum de hostium a tergo imminentium impetu sciebant’   uario nautarum *C*M^2 *uel* M^1(*per sigla, cf. c.* 13. 2 *adn.*)*D*(*sed* nautu-)*AN* : nautarum uario *M*   militumque C^4 *dett. aliq.* : militum *CMDAN* (*fort. recte, cf.* 22. 29. 11) : et militum *dett. duo; uid. adn. c.* 60. 4 (*c*)   et qui ex M^5*AN* : equi ex *CMD*   3 terribilior *MDAN* : terribiliter *C*   et e (nauibus) *M uel* M^3 : et *CMDAN*   terram A^x : terra *CMDAN*   euadente M^3 : euadentes *CMD* : euadentis *A* : euadens *N*   4 utroque *D unde Jac. Gron.* : ultroque *CM* : ultro C^x*AN* (*sed hi duo post uocem* sunt *quam participio* conati *addunt*) : ultro qui (*uel* ultro?) M^2 patere *M?DA* (*sed hi tres* pate reuisum) *ed. Par.* 1513 : parte re *C?N* (reuisum) : parte C^x *per ras.* M^4 otium (*uel* ocium) *MDAN* : noctium *C* : noctem C^4 5 uariata *CMDAN*, *cf.* 2. 57. 2; 23. 5. 8; 25. 1. 6; 27. 27. 12; *Cic. Mil.* § 8 : uariat *Mehler*, *cf.* 1. 43. 11; 3. 45. 2; 27. 27. 14   nantem *CMD*(*sed* -mt-)*AN* : *ante* traxisse *ponit C. Heraeus* : nando *Bauer* : nando in(sequeretur) *Walch* : *alia alii; sed cum phrasi* refugientem nantem *cf.* densa obsita 1. 14. 7 *cum adn.*   destitueret *CM DAN* (*sed hic* -er;), *cf.* 2. 38. 1 : destituerat *Valla* : destituerant *Gron.*

uadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterum magis constat ratibus traiectos; id ut tutius consilium ante rem foret, ita acta re ad fidem pronius est. Ratem 6 7
unam ducentos longam pedes, quinquaginta latam a terra in amnem porrexerunt, quam, ne secunda aqua deferretur, pluribus ualidis retinaculis parte superiore ripae religatam pontis in modum humo iniecta constrauerunt ut beluae audacter uelut per solum ingrederentur. Altera ratis aeque lata, longa 8
pedes centum, ad traiciendum flumen apta, huic copulata est; tres tum elephanti per stabilem ratem tamquam uiam praegredientibus feminis acti ubi in minorem adplicatam transgressi sunt, extemplo resolutis quibus leuiter adnexa erat 9
uinculis, ab actuariis aliquot nauibus ad alteram ripam pertrahitur; ita primis expositis, alii deinde repetiti ac traiecti sunt. Nihil sane trepidabant, donec continenti uelut ponte 10
agerentur; primus erat pauor cum soluta ab ceteris rate in altum raperentur. Ibi urgentes inter se, cedentibus ex- 11
tremis ab aqua, trepidationis aliquantum edebant donec quietem ipse timor circumspectantibus aquam fecisset. Exci- 12
dere etiam saeuientes quidam in flumen; sed pondere ipso stabiles, deiectis rectoribus, quaerendis pedetemptim uadis in terram euasere.

Dum elephanti traiciuntur, interim Hannibal Numidas **29**
equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum ubi et quantae copiae essent et quid pararent. Huic alae equitum 2

5 uadum *Valla*: uado *CMDAN*: uada *Gron.* 7 Ratem CM^6D (*sed om.* unam) *AN*: partem *M* a (terra) CM^cDAN: *om. M* (*sed praec.* latam *M*, lata M^1) 8 aeque M^1 *uel* M^2A: aequae C^2M: equae *D*: aquae *C*: eque *N* tres tum *Conway uestigiis Harantii insistens*: ut cum *CMDAN*: vi tum *Harant*: tum *Madv.*: ita tum *Lov.* 5: ut *dett. unus corr.*: et cum (*sine* ubi) *ed. Mogunt.* 1518 praegredientibus C^4MDAN: progredientibus *C*, *cf. adnn. ad c.* 5. 9; *c.* 19. 9; *c.* 32. 2; 26. 51. 4; 27. 13. 2; 27. 22. 5; 41. 1. 8
11 Ibi CM^2DN: ubi *MA* trepidationis *dett. tres*, *Gron.*: trepidationi *CM*: trepidatione *DAN* edebant *MDAN*: cedebant *C* (*scil.* c *pro* -s) 12 Excidere M^2DAN: exindere *M*: excindere *C*: extendere C^4 pedetemptim DA^6 *uel* A^v: pedetemtim *CMA*: pede tentim *N*

missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romano-
rum equites occurrunt. Proelium atrocius quam pro numero
3 pugnantium editur; nam praeter multa uolnera caedes etiam
prope par utrimque fuit, fugaque et pauor Numidarum Roma-
nis iam admodum fessis uictoriam dedit. Victores ad centum
sexaginta, nec omnes Romani sed pars Gallorum, uicti
4 amplius ducenti ceciderunt. Hoc principium simul omen-
que belli ut summae rerum prosperum euentum, ita haud
sane incruentam ancipitisque certaminis uictoriam Romanis
portendit.

5 Vt re ita gesta ad utrumque ducem sui redierunt, nec
Scipioni stare sententia poterat nisi ut ex consiliis coeptisque
6 hostis et ipse conatus caperet, et Hannibalem, incertum utrum
coeptum in Italiam intenderet iter an cum eo qui primus se
obtulisset Romanus exercitus manus consereret, auertit a
praesenti certamine Boiorum legatorum regulique Magali
aduentus, qui se duces itinerum, socios periculi fore adfir-
mantes, integro bello nusquam ante libatis uiribus Italiam
7 adgrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostem
nondum oblitterata memoria superioris belli; sed magis iter
immensum Alpesque, rem fama utique inexpertis horrendam,
metuebat.

30 Itaque Hannibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire
atque Italiam petere, aduocata contione uarie militum uersat
2 animos castigando adhortandoque: Mirari se quinam pectora

29 3 sexaginta (LX) *CMDAN*: quadraginta *Gron. e Polybio* 3. 45. 2, *fort. recte* 4 omenque C^1 *uel* C^2M^4DA?(*in ras.*)N^6(*in ras.*): omnemque *CM?*: ome . . *N* incruentam *MA*: incruentum *C*: incruenti *D*: incruente *N* 5 gesta C^2*MDAN*: gestis *C* Scipioni *dett. unus, Sigon., cf. c.* 30. 1 *et* 30. 4. 5: scipionis *CMDAN*, *scil. duplicato* s *ex* stare hostis A^2 *dett. unus*: hospitis *MDAN*: hospiciis CA^x: auspiciis C^4 6 coeptum C^4(-ep- *in ras.*)*M*: coptum *C?*: ceptum *DAN* Magali *C*: macali *MDAN* (Μάγιλος *Polyb.* 3. 44. 5) integro] *ex* -tegro bello *ad* adiri *c.* 30. 11 *exstat P* 7 Alpes(q.) *P*(*hic*)*MDAN*: alpis(q.) *C ubique* (*et plerumque P*) *in casu Acc.*

30 1 Italiam PC^x *per ras. MDAN*: in Italiam *C?* aduocata CM^3AN: aduocatam *PM*: aduocati *D*

semper impauida repens terror inuaserit. per tot annos
uincentes eos stipendia facere neque ante Hispania excessisse
quam omnes gentesque et terrae quas duo diuersa maria
amplectantur Carthaginiensium essent. indignatos deinde 3
quod quicumque Saguntum obsedissent uelut ob noxam sibi
dedi postularet populus Romanus, Hiberum traiecisse ad
delendum nomen Romanorum liberandumque orbem terra-
rum. tum nemini uisum id longum, cum ab occasu solis ad 4
exortus intenderent iter: nunc, postquam multo maiorem 5
partem itineris emensam cernant, Pyrenaeum saltum inter
ferocissimas gentes superatum, Rhodanum, tantum amnem,
tot milibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipsius
fluminis ui traiectum, in conspectu Alpes habeant quarum
alterum latus Italiae sit, in ipsis portis hostium fatigatos
subsistere, quid Alpes aliud esse credentes quam montium 6
altitudines? fingerent altiores Pyrenaei iugis: nullas pro- 7
fecto terras caelum contingere nec inexsuperabiles humano
generi esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque
alere animantes; peruias paucis esse, esse et exercitibus.
eos ipsos quos cernant legatos non pinnis sublime elatos 8

2 excessisse *PC?MDAN*: cessisse C^x gentesque *PCMAN*: gentes C^xD terrae C^4 *Valla ed. Par.* 1510: terrase *F*: terras eas P^2(*cf. Tom.* ii, *p.* xxi)*CMAN*: terrae eas *D* 3 traiecisse C^xAN^1: traiecisset $PC^1?M^xDA^7N$: traieccisset *C?M* Romanorum *PCMDAN*: romanum *dett. tres* 4 nemini PC^2MAN: memini *D*: nemine *C* 5 itineris C^xM^2DAN: in itineris *PCM* Rhodanum *PM*: rodanum *DAN*: rhodani *C* tantum A^x *Valla*: tamtum A^1: tam tum *A*: iam tum *PCMD*: iam tunc *N* milibus C^xAN: militibus *PCMD* domita *PCMDAN*: domitū C^4 fatigatos PC^4MDAN^6: fatigati *C?*: fatigatorum *N?* 7 inexsuperabiles C^4M^2 *uel* M^1AN (inexup-): exsuperabiles *P*(exup-)*CMD* habitari PC^1 *uel* C^2MAN: habitarent *C*: habituri *D* gignere PC^1 *uel* C^2MDAN: gignerent *C* paucis esse, esse et *Madv. ap. Ingerslev*: paucis esse *PCMDAN* (*sed* pacis *DA corr.* A^6): paucis esse, esse *Luterbacher praeeunte Joh. Muellerio*: paucis esse, peruias *Leutsch*: paucis esse, non (exercitibus)? *Gron.*: paucis esse, (exercitibus) inuias? *Pal.* 3 *marg.*: fauces esse *Heerwagen* 8 cernant C^2 *uel potius* $C^1M^3A^x$: cernunt *D*: certant *PCMAN* pinnis *PCMDAN*: pennis *Drak.*, *fort. recte*, *cf. Quintil.* 1. 4. 12

Alpes transgressos. ne maiores quidem eorum indigenas sed aduenas Italiae cultores has ipsas Alpes ingentibus saepe agminibus cum liberis ac coniugibus migrantium modo tuto
9 transmisisse. militi quidem armato nihil secum praeter instrumenta belli portanti quid inuium aut inexsuperabile esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi,
10 quid laboris exhaustum esse? Romam, caput orbis terrarum, petentibus quicquam adeo asperum atque arduum uideri
11 quod inceptum moretur? cepisse quondam Gallos ea quae adiri posse Poenus desperet; proinde aut cederent animo atque uirtute genti per eos dies totiens ab se uictae aut itineris finem sperent campum interiacentem Tiberi ac moenibus Romanis.

31 His adhortationibus incitatos corpora curare atque ad
2 iter se parare iubet. Postero die profectus aduersa ripa Rhodani mediterranea Galliae petit, non quia rectior ad Alpes uia esset, sed quantum a mari recessisset minus obuium
3 fore Romanum credens, cum quo priusquam in Italiam
4 uentum foret non erat in animo manus conserere. Quartis castris ad Insulam peruenit. Ibi †Sarar† Rhodanusque amnis

9 exhaustum M^1A : exaustum *PMN* : exautum *C* : exauctum *D* 11 *post* adiri *usque ad* non pro *c.* 41. 13 *deficit P* uictae $C^x M^2$ DAN^1 : uictas ea *C* : uicta|ea *M* (*scil.* uictaea, a *in P duplicato ex* aut) : uictas *N?* sperent] *in Or. R. scil.* speremus, *cf.* 23. 43. 12 *adn.*

31 2 non quia *CMDAN* : non quin *Luterbacher* 3 Italiam uentum C^2D : italia euentum *CAN* : italiae uentum *M* : italia uentum M^3N^x 4 *De difficultatibus geograph. in his capitibus uide sis Spenser Wilkinson* '*Hannibal's March*', 1911 Ibi sarar *M* : bisarar. *D* : ibi arar CM^x *per ras. AN* : Isara *Cluuerius, sed hos amnes excludit dierum ratio ; de Araris fluuii mentione ap. Sil. Ital.* 3. 452 *u. Godley, Cl. Rev.* 39 (1925) *p.* 32; *cf. potius* Σκάρας *uel* Σκῶρας *Polyb.* 3. 49. 6; *cum Insula comparat Sp. Wilkinson urbem* 'Île-sur-Sorgue', *flumen quod nunc* 'Sorgues' *uocant hic nominatum esse statuens. Hoc flumen uocat Strabo* Σούλγας (4. 1. 11, *loco nobis a collega Prof. J. Orr comiter indicato*); *unde hic* Ibi Sorgas (*uel* Sorga), *apud Polyb.* Σώρκας, *apud Strab.* Σούργας *legenda esse conicit Conway* (*in dialecto Prov. hodiernum nomen* 'Sorgo' *est*) amnis *CMDAN, recte si pro* 'magnus ille fluuius' *interpretamur* (*cf. Senecae N. Q.* 3. 19) : amnes *dett. duo, ed. Lugd.* 1634

diuersis ex Alpibus decurrentes, agri aliquantum amplexi confluunt in unum in mediis campis; Insulae nomen inditum.
Incolunt prope Allobroges, gens iam inde nulla Gallica gente 5
opibus aut fama inferior. Tum discors erat. Regni certa- 6
mine ambigebant fratres; maior et qui prius imperitarat, Braneus nomine, minore a fratre et coetu iuniorum qui iure
minus, ui plus poterant, pellebatur. Huius seditionis per- 7
opportuna disceptatio cum ad Hannibalem delata esset, arbiter regni factus, quod ea senatus principumque sententia
fuerat, imperium maiori restituit. Ob id meritum commeatu 8
copiaque rerum omnium, maxime uestis, est adiutus, quam
infames frigoribus Alpes praeparari cogebant. Sedatis cer- 9
taminibus Allobrogum cum iam Alpes peteret, non recta regione iter instituit sed ad laeuam in Tricastinos flexit; inde per extremam oram Vocontiorum agri tendit in Trigorios, haud usquam impedita uia priusquam ad Druentiam flumen

4 in mediis *CMDAN* : mediis *Edd. uet.* : inde mediis *Jac. Gron.* Insulae *CMAN* : uti (*uel* urī (uestri) *uel* un̄) insulae *D quod ex* unde *fortasse natum putat Conway* 5-6 inferior. Tum M^4DAN : inferior tum C^x : inferior tumi *C* : *quid habuerit M incertum est* 6 imperitarat *MDAN* : imperitabat *C* Braneus *C*(*sed* -éus *sic*) *MAN* : barneus *D* : Brancus *ed. Ven.* 1470 minore a A^v *Valla, optime* : minore ab *dett. duo* (*Lov.* 4 *et* 5) : minor erat *CMDAN*; erat *dittographiam quae uocatur syllabae* frat- *esse credo* ui A^v *Valla Lov.* 5 *dett. tres alii* : qui *CMDAN* poterant *Lov.* 5 *Gron.* : poterat *CMDAN* 7 disceptatio (*uel* -cio) C^4MDAN : diseptacio *C* delata esset C^4M^xD (*comprobauit* M^5) : delecta esset CM^2 : delectasset *M* (*fortasse* ec- *ex illa litterae* a *forma* cc—*quae uocatur Beneuentana—si iam tum in usu erat—ortum, cf. Praef. Tomi huius* § 61): deiecta esset *AN dett. aliq.* : reiecta esset A^v *quod ed. Mogunt.* 1518 *accepit* fuerat M^2 : futurum *CMDAN* (*sed post* quod *inserit* erat *D*) : fuerit *dett. duo* : futura *Lov.* 5 8 Ob id meritum M^3A^x : ob id emeritum *MAN* : obi de | meritum *C* : ob idem meritum C^2D commeatu M^x : commeatum *CMDA* : commeatus C^4A^v : comeatus *N* adiutus M^3A^2 : aditus *CMAN* : additus N^2 : traditus *D* quam *M? dett. duo, Gron.* : quod CM^4DAN 9 Sedatis *MDAN* : sedatis Hannibal *C* instituit *MDAN* : instruit *C* in Tricastinos MDA^x (*sic Sil. Ital.* 3. 466 *et Ammian.* 15. 10. 11) : initricastinos *CA* : intricastrinos *N* tendit *CMDAN* : tetendit A^v*? Edd. uet.* Trigorios *CMDAN Edd. uet.* : Tricorios *ed. Mogunt.* 1518 *ex Ammiano* ad Druentiam M^4, *cf. Sil. Ital.* 3. 468 : adruentiam *CMAN* : ad durentiam *D*

10 peruenit. Is et ipse Alpinus amnis longe omnium Galliae
fluminum difficillimus transitu est; nam cum aquae uim
11 uehat ingentem, non tamen nauium patiens est, quia nullis
coercitus ripis, pluribus simul neque iisdem alueis fluens,
noua semper ⟨per⟩ uada nouosque gurgites—et ob eadem
pediti quoque incerta uia est—ad hoc saxa glareosa uoluens,
12 nihil stabile nec tutum ingredienti praebet; et tum forte
imbribus auctus ingentem transgredientibus tumultum fecit,
cum super cetera trepidatione ipsi sua atque incertis clamoribus turbarentur.

32 P. Cornelius consul, triduo fere postquam Hannibal a ripa
Rhodani mouit, quadrato agmine ad castra hostium uenerat,
2 nullam dimicandi moram facturus; ceterum ubi deserta
munimenta nec facile se tantum praegressos adsecuturum uidet, ad mare ac naues rediit, tutius faciliusque ita descendenti
3 ab Alpibus Hannibali occursurus. Ne tamen nuda auxiliis
Romanis Hispania esset, quam prouinciam sortitus erat,
Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum aduersus
4 Hasdrubalem misit, non ad tuendos tantummodo ueteres
socios conciliandosque nouos sed etiam ad pellendum His-
5 pania Hasdrubalem. Ipse cum admodum exiguis copiis
Genuam repetit, eo qui circa Padum erat exercitu Italiam
defensurus.

6 Hannibal ab Druentia campestri maxime itinere ad Alpes
cum bona pace incolentium ea loca Gallorum peruenit.

10 Is *MDAN*: his *C* 11 noua semper per (*uel* noua super) *scripsi* (*praeeunte ed. Rom.* 1470 per noua semper): noua semper *CMDAN* nouosque *CMDAN*: nouique C^4 gurgites *CMDAN*: gurgites faciens *ed. Ven.* 1470: gignit gurgites *uel* gurg. gign. *Kiderlin* uia est CM^2DAN: est uia *M* glareosa A^2N^2: glariosa *CMDN?*: glomerosa *A*

32 1 ad (castra) C^4MDAN: *om. C* 2 praegressos *dett. duo, Gron.*: progressos CM^2(-us *M*)*DAN*, *cf. c.* 28. 8 *adn.* 3 Cn. (*uel* cn̄) *CDA*: con̄. *M*: consulē *N* 5 eo qui M^4 *in ras.*: eo *CAN*: ea *D post* repetit *interpungens* exercitu *M? ed. Rom.* 1470: exercitus CM^1DAN 6 ab Druentia *ed. Rom.* 1469: ab adruentia *CMDA*: abasdruentia *N*: abruentia C^x

Tum, quamquam fama prius, qua incerta in maius uero ferri 7
solent, praecepta res erat, tamen ex propinquo uisa montium
altitudo niuesque caelo prope immixtae, tecta informia impo-
sita rupibus, pecora iumentaque torrida frigore, homines in-
tonsi et inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu,
cetera uisu quam dictu foediora terrorem renouarunt. Eri- 8
gentibus in primos agmen cliuos apparuerunt imminentes
tumulos insidentes montani, qui, si ualles occultiores inse-
dissent, coorti ad pugnam repente ingentem fugam stragem-
que dedissent. Hannibal consistere signa iussit; Gallisque 9
ad uisenda loca praemissis, postquam comperit transitum ea
non esse, castra inter confragosa omnia praeruptaque quam
extentissima potest ualle locat. Tum per eosdem Gallos, 10
haud sane multum lingua moribusque abhorrentes, cum se
immiscuissent conloquiis montanorum, edoctus interdiu
tantum obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta,
luce prima subiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu
uim per angustias facturus. Die deinde simulando aliud 11
quam quod parabatur consumpto, cum eodem quo con-
stiterant loco castra communissent, ubi primum degressos 12
tumulis montanos laxatasque sensit custodias, pluribus igni-
bus quam pro numero manentium in speciem factis impedi-

7 qua A^x *dett. aliq.*: quam *CMA*: quidem *D*: *erasit* C^x: qua se M^2? *iam erasum*: quae M^4: *om.* prius qua *N* incerta C^4(*in ras.*) M^2DAN: incetera *M* in maius M^2 *uel* M^3D^1N: inmanis *CMA* (*ut uidetur*): in matus *D* solent *dett. aliq.*: solet *CMDAN* praecepta *CMA*: percepta C^4M^2 *uel* M^3DN, *cf.* 22. 2. 1 altitudo *MDAN*: altitudine *C?*: altitudo est C^4 niuesque C^x (*sed* quae): niues aquae *CMDAN* (aequae M^2 *uel* M^3) torrida *CMDAN*: torpida *Woelfflin, male, cf. c.* 40. 9 (*ubi* torpida *certe non ineptum est sed ne ibi quidem a Liuio profectum*) inanimaque A^v *Valla ed. Mediol.* 1495: inanimaliaque *CMDAN* 8 in (primos) *MDAN*: iam *C* agmen (*uel* agm̄) *MDAN* (*in C erasum*) 10 ex (aperto) *ed. Rom.* 1469: ex ea *CMAN*: ex eo *D* uim *CMDAN* (*cf.* 3. 5. 5; 32. 9. 8; 36. 16. 3; 37. 11. 10): uiam *ed. Ven.* 1470 11 Die *MDAN*: *om. C* parabatur C^4AN: paratur *CMD* loco C^4 *in ras. DAN* (*sed om.* castra *D*): longa *M*: longo *C?* communissent *CMDAN* (*sed* comun-): communisset C^x 12 degressos *Gruter*: digressos *CMDAN*

13 mentisque cum equite relictis et maxima parte peditum, ipse cum expeditis, acerrimo quoque uiro, raptim angustias euadit iisque ipsis tumulis quos hostes tenuerant consedit.

33 Prima deinde luce castra mota et agmen reliquum incedere
2 coepit. Iam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conueniebant, cum repente conspiciunt alios arce occupata sua super caput imminentes, alios uia transire
3 hostes. Vtraque simul obiecta res oculis animisque immobiles parumper eos defixit; deinde, ut trepidationem in angustiis suoque ipsum tumultu misceri agmen uidere, equis
4 maxime consternatis, quidquid adiecissent ipsi terroris satis ad perniciem fore rati, peruersis rupibus iuxta, inuia ac deuia
5 adsueti decurrunt. Tum uero simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Poeni oppugnabantur plusque inter ipsos, sibi quoque tendente ut periculo primus euaderet, quam cum
6 hostibus certaminis erat. Et equi maxime infestum agmen faciebant, qui et clamoribus dissonis quos nemora etiam repercussaeque ualles augebant territi trepidabant, et icti forte aut uolnerati adeo consternabantur, ut stragem ingentem

13 ipse *MDAN*: ipsum *C*: ipsis C^4 iisque CM^2: is (*an* iis*?*) *M*: isque *DA*: hiisque *N* ipsis CM^2DAN: ipse *M et* M^x
33 1 deinde C^4MDAN: dedit *C?* 3 ipsum *C?M*: ipso C^4D *AN*, *cf.* 6. 37. 3 tumultu misceri M^2DAN: tumultum isgeri *CM*: tumultu urgeri C^4 4 ipsi N^2 *et* N^x *dett. aliq.*: ipsis *CMDAN*, *cf.* 24. 17. 6 terroris *MDAN*: terrori CM^x peruersis *CMDA* (*Anglice* '*overturn, throw down*'; *ut in Plaut. Bacch.* 710 'ea ballista si peruortam turrim'; *Cic. Diu.* 1. 24. 49 *de Hannibalis somnio* 'quacumque incederet omnia arbusta uirgulta tecta peruertere'): pro diuersis *N?*: diuersis N^x *Pal.* 2 (*quod cum* in uias *scripsit Unger*) inuia *CMDAN*, *cf. Catull.* 64. 6: in uias *Unger*: in uiam per inuia *malit Conway* (*cf. c.* 34. 4) *uestigiis et Strothii* (in inuia) *et Kleinii* (per inuia) *insistens* 5 ab iniquitate *CMDAN*: *delet* ab *Luchs* quoque tendente *Freinsheim*: cuique tendenti *CMDA*: cuique tentu *N*: cuique tentus N^x(N^4?): quique intentus N^5 primus *Unger*: prius *CMDAN*: prior *Gron.* 6 Et equi C^4D: equi AN^5 *dett. unus, fort. recte*: ∝ (*uel* et) quis *CM*: equis M^2N; -s *hic ortus est ex* § 3 equis maxime *uel ut* 26. 1. 4 respectusm *uel ut* 24. 17. 6 *et* § 4 *supra* dissonis A^2N^6 *dett. unus*: dissensionis *CMD* (*ut* onis *putare liceat exemplar Puteani* dissensi *praebuisse*): dissensionibus *AN* (*sed* dissc-) trepidabant CM^2DAN: trepidant *M* consterna-

simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent; mul- 7
tosque turba, cum praecipites deruptaeque utrimque angustiae essent, in immensum altitudinis deiecit, quosdam et armatos; et ruinae maxime modo iumenta cum oneribus deuoluebantur. Quae quamquam foeda uisu erant, stetit parumper 8
tamen Hannibal ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret; deinde, postquam interrumpi agmen uidit 9
periculumque esse, ne exutum impedimentis exercitum nequiquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco et, cum impetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit. Sed is tumultus momento temporis, postquam liberata 10
itinera fuga montanorum erant, sedatur, nec per otium modo sed prope silentio mox omnes traducti. Castellum inde, quod 11
caput eius regionis erat, uiculosque circumiectos capit et capt⟨o c⟩ibo ac pecoribus per triduum exercitum aluit; et, quia nec montanis primo perculsis nec loco magno opere impediebantur, aliquantum eo triduo uiae confecit.

Peruentum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter 34
montanos, populum. Ibi non bello aperto sed suis artibus, fraude et insidiis, est prope circumuentus. Magno natu 2

bantur CM^2: consternebantur *MD Edd. usque ad Jac. Gron.*: consternati sunt *AN* 7 deruptaeque *Turnebus*: diruptaeq. *CMDAN, sed cf. Polyb.* 3. 51 (κατὰ κρημνῶν *et* ἐν ταῖς δυσχωρίαις) *et consule sis de toto loco Sp. Wilkinson*, '*Hannibal's March*' (1911) *p.* 27 ('en corniche, with a precipice falling down on one side and a precipice rising up on the other') in immensum DA^x *dett. unus*: inimensum *A*: inmensum *CMN* et (ruinae) *Conway*: sed *CMN*: sed ut *A*: si *D*: *delet* N^x, *cf. c.* 46. 10; *c.* 47. 5; *et* 22. 5. 3 maxime *MDAN* (*cf. e.g.* 35. 34. 10): maximae *C*, *cf.* magni agminis modo 10. 44. 4 deuoluebantur CM^2DAN: *om. M* 9 suis A^v *Valla*: quis $CMDN^6$: equis M^2AN?: qui sibi A^2 *uel* A^3 11 uiculosque M^4: uinclosque *C*: uicosque C^xDAN: uinclis osque *M*? capto cibo *J. H. Voss*: captiuo CM^3DAN: captibo *M*?: captiuorum A^v *Valla* (*qui* ac *om.*): captiuo cibo *Heusinger* montanis *CMDAN*: a montanis *Bauer* primo *CMDAN*: proelio A^v *Valla ed. Rom.* 1470: proelio primo *Martini*: primo impetu *Bauer* loco A^v *Valla*: loca *CMDAN* magno opere CM^2D, *cf.* 9. 33. 8 *adn.*: magnopere *MAN*

34 1 cultoribus alium *CMDAN*: *sed in M inter* alium *et* ut *fuit lineola aliqua nunc erasa, unde* aliumq(ue) *conicit Conway, cf. c.* 60. 4 *adn.* (*c*) montanos *CMD*: montana *AN dett. aliq.*

principes castellorum oratores ad Poenum ueniunt, alienis
malis, utili exemplo, doctos memorantes amicitiam malle
3 quam uim experiri Poenorum; itaque oboedienter imperata
facturos; commeatum itinerisque duces et ad fidem promis-
4 sorum obsides acciperet. Hannibal nec temere credendum
nec †asperandos †⟨ratus⟩, ne repudiati aperte hostes fierent,
benigne cum respondisset, obsidibus quos dabant acceptis
et commeatu quem in uiam ipsi detulerant usus, nequaquam
ut inter pacatos composito agmine duces eorum sequitur.
5 Primum agmen elephanti et equites erant; ipse post cum
robore peditum circumspectans sollicitus omnia incedebat.
6 Vbi in angustiorem uiam et ex parte altera subiectam iugo
insuper imminenti uentum est, undique ex insidiis barbari
a fronte ab tergo coorti, comminus eminus petunt, saxa
7 ingentia in agmen deuoluunt. Maxima ab tergo uis hominum
urgebat. In eos uersa peditum acies haud dubium fecit
quin, nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu
8 accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum peri-
culi ac prope perniciem uentum est; nam dum cunctatur
Hannibal demittere agmen in angustias, quia non, ut ipse
equitibus praesidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo
9 auxilii reliquerat, occursantes per obliqua montani interrupto

4 asperandos (*sine* ratus) *MDAN*: aspernandum C^1: aspernandos M^5A^1 *uel* A^2: aspernando eos (*cum* credendo) A^v *dett. duo*: aspernandos ratus *Lov.* 5: ratus nec aspernandum *Haverk.*: asperandos ⟨ratus eorum animos⟩ *conicit Conway, scil. lineam unam in P amissam* in uiam *ed. Frob.* 1535: inuia (*uel* in uia) *CMDAN* 5 cum CM^2DAN: quam *M* sollicitus *Edd. uet., cf. c.* 60. 4 *adn.* (*a*): sollicitusque *CMDAN*: sollicitusque ad *Luchs*: sollicitusque *Woelfflin*, omnia *praeponens* 6 et ex parte *scripsimus*: ex parte *AN dett. aliq.*: et parte C^xMD: et partes *C* imminenti *dett. unus* (*Ven.*): inminentem *CM*: in(*uel* im-)minente C^xM^2DAN ex insidiis *MDAN*: exinde *C*, *mire* 7 quin C^4M^2DAN: qui *CM* 8 ac (prope) $C^4M^xA^2$: ad *CMDAN* demittere *Gron.*: dimittere *CMDAN* angustias *MDAN*: angustiis *C* reliquerat *CMDAN*: reliquum erat *Lipsius, non male sed uix necess.*: reliqui erat *Luchs* 9 interrupto *Glareanus*: erupto CM^4DAN: āe (*uel potius* īte) rapto *M*: -i *in* montani *et* -u- *in* erupto *pleniore cal. scribit D*

medio agmine uiam insedere, noxque una Hannibali sine equitibus atque impedimentis acta est.

Postero die iam segnius intercursantibus barbaris iunctae 35
copiae saltusque haud sine clade, maiore tamen iumentorum quam hominum pernicie, superatus. Inde montani pauciores 2
iam et latrocinii magis quam belli more concursabant modo in primum, modo in nouissimum agmen, utcumque aut locus opportunitatem daret aut progressi moratiue aliquam occasionem fecissent. Elephanti sicut per artas [praecipites] 3
uias magna mora agebantur, ita tutum ab hostibus quacumque incederent, quia insuetis adeundi propius metus erat, agmen praebebant.

Nono die in iugum Alpium peruentum est per inuia plera- 4
que et errores, quos aut ducentium fraus aut, ubi fides iis non esset, temere initae ualles a coniectantibus iter faciebant. Biduum in iugo statiua habita fessisque labore ac pugnando 5
quies data militibus; iumentaque aliquot, quae prolapsa in rupibus erant, sequendo uestigia agminis in castra peruenere. Fessis taedio tot malorum niuis etiam casus, occidente iam 6
sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adiecit. Per omnia 7
niue oppleta cum signis prima luce motis segniter agmen incederet pigritiaque et desperatio in omnium uoltu emineret,

9 una CM^2DAN: *om. M* Hannibali $D^2?AN$: hannibalis C(-bal̄)M: hannibale D (*uel* -li D, -le D^2)

35 1 tamen M^4: tam *CMDAN* 2 utcumque *CMDAN*: ut cuique A^v *Valla* aut locus M^3 *Valla*: aut (au *C*) locus aut C^2MA: aut loc̄ aut *D*: ut locus (*ante* utcumque aut) N^x: haut locus *N* *ibidem* 3 praecipites *CMDAN* (*sed hic ante* per artas): *seclusimus ut in Puteani exemplari glossema, cf.* 25. 25. 4 *et Tom.* i, *p* xxxviii (*i*): praecipitesque C^4 *Crevier. Exempla contra asyndeti Liuiani ad* 22. 29. 11, *et copulae* -que *uel* et *deperditae ad c.* 60. 4 (*c*) *reperies* tutum CM^4DAN: uisum (*uel* uicum *uel* uiscum) *M* adeundi M^7DA^x: abeundi *CMAN* praebebant *ed. Mogunt.* 1518: praecedebant C^2(-bat *C*)*MDAN* (*fort.* praedebant *P*, praecedebant *enim correctoris* P^2 *manum olet*) 4 et errores *A ed. Mogunt.*: et terrores *CMD*(*sed* et *fort. a* D^2)*N* iis *C*: his *MDAN* ualles *CMDAN*: calles *Lipsius, perperam* coniectantibus *MDAN*: coniectacionibus *C* (*ubi* a *praepositio semierasa ab* C^x) 5 iugo $CM^3A^xN^x$: iugos *MDN*: iugis *A*

8 praegressus signa Hannibal in promunturio quodam, unde
longe ac late prospectus erat, consistere iussis militibus
Italiam ostentat subiectosque Alpinis montibus Circum-
9 padanos campos, moeniaque eos tum transcendere non
Italiae modo sed etiam urbis Romanae; cetera plana, pro-
cliuia fore; uno aut summum altero proelio arcem et caput
10 Italiae in manu ac potestate habituros. Procedere inde
agmen coepit iam nihil ne hostibus quidem praeter parua
furta per occasionem temptantibus. Ceterum iter multo
quam in adscensu fuerat—ut pleraque Alpium ab Italia sicut
11 breuiora ita arrectiora sunt—difficilius fuit; omnis enim
12 ferme uia praeceps, angusta, lubrica erat, ut neque sustinere
se ab lapsu possent nec qui paulum titubassent haerere ad-
flicti uestigio suo, aliique super alios et iumenta in homines
occiderent.

36 Ventum deinde ad multo angustiorem rupem atque ita
rectis saxis ut aegre expeditus miles temptabundus manibus-
que retinens uirgulta ac stirpes circa eminentes demittere
2 sese posset. Natura locus iam ante praeceps recenti lapsu
terrae in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat.
3 Ibi cum uelut ad finem uiae equites constitissent, miranti

9 summum A^3 *Gron.*: summo *CMDN*: sumo *A*: ad summum *ed. Par.* 1510 ac (pot.) *MDAN*: et *C*: *del.* C^x 10 iam CM^3D *AN*: tam *M* multo C^3*MDAN*: multos *C* quam *ed. Ven.* 1470: quam ut *CMDAN* 11 lubrica A^3N^1: publica *CMDA*: lubrica publica *N dett. aliq.*: praerupta C^4 12 ab lapsu *CD*: a lapsu *MAN* adflicti C^xA^x *ed. Ven.* 1495, *cf. e.g. Caes. B. G.* 6. 27, *Cic. Pis.* § 93, *Plaut. Rud.* 1010: adflictis *CMDA*: affictis *N*: adfixi *dubitanter Drak.* occiderent *CMDAN*: caederent A^3: succiderent *Madv.*, *sed cf.* 23. 24. 7

36 1 rectis saxis ut A^v *Valla*, *optime*: rectis ac si istud *C?MAN*: erectam quod C^3 (*in ras. sed* saxis . . . ud ut *apparent*): rectam ut *D*: erectam ut A^x 2 in pedum mille A^v *Valla*: impeditus dum ille
dum dum
C?MAN; *fort. ex* impeditus ille *P uel* impeditus mille (*cf.* 22. 28. 9): impeditus cum illa C^3: impeditus in mirandam ille M^4D (*sed* miram dum) A^3 (*sed* mirandum) admodum *MDAN*: modum *C* (*nunc erasum*) altitudinem CM^4 (-ẽ, *ubi* ~ *in ras.*) *DAN*: altitudine *M*: latitudinem *W. J. Goodrich per litteras*; *uid. potius Sp. Wilkinson. op. cit.*, *p.* 35 3 cum uelut *ed. Frob.* 1531: uel cum *C?MD*: ueluti

Hannibali quae res moraretur agmen nuntiatur rupem inuiam esse. Digressus deinde ipse ad locum uisendum. Haud 4
dubia res uisa quin per inuia circa nec trita antea, quamuis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea uero uia insupera- 5
bilis fuit; nam cum super ueterem niuem intactam noua modicae altitudinis esset, molli nec praealtae facile pedes ingredientium insistebant; ut uero tot hominum iumentorum- 6
que incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem fluentemque tabem liquescentis niuis ingrediebantur. Taetra ibi 7
luctatio erat, [ut a lubrica] glacie non recipiente uestigium et in prono citius pedes fallente, ut, seu manibus in adsurgendo seu genu se adiuuissent, ipsis adminiculis prolapsis iterum corruerent; nec stirpes circa radicesue ad quas pede aut manu quisquam eniti posset erant; ita in leui tantum glacie tabidaque niue uolutabantur. Iumenta secabant in- 8
terdum etiam infimam ingredientia niuem et prolapsa iactandis grauius in conitendo ungulis penitus perfringebant, ut pleraque uelut pedica capta haererent in dura et alta concreta glacie. Tandem nequiquam iumentis atque ho- 37
minibus fatigatis castra in iugo posita, aegerrime ad id

cum M^4AN: uelut cum C^2? (ueluδ C^3): *fort.* uelut ad finem uiae equites cum constitissent 5 insuperabilis *CMDAN. u. supra c.* 23. 4: inexsuperabilis *Woelfflin, cf. c.* 30. 9 molli *CM et* M^xDAN: mollis C^2 *uel* C^1M^2 praealtae A^v *Valla*: paraltae *CMD*: peraltae *AN*: peralta M^2 insistebant *MAN*: instebant *C*: intrabant C^4: insistebantur *D* 6 tabem *ed. Par.* 1510: lauem *CMD*: labem C^4M^2AN 7 ut a lubrica *CMDAN*: *seclusi, ut correctionem quandam* (uia lubrica) *corruptae uocis* publica, *c.* 35. 11, *forte mediam inter columnas insertam* (*nam in Put. linearum ratio docet hanc correctionem, si facta est, utrique lineae, i. e. et ei quae* publica *et ei quae* glacie *continebat, obiacuisse; secludit et Novák aliter ratiocinatus*): lubrica *Madv.*: uia lubrica *Sauppe*: ita lubrica *Heerwagen* pedes *Drak.*: pedem *Gron.*: pede se *CMDAN* (*sed in M* -us pede se fallente *omnia ab* M^1 *in ras.*) corruerent C^3MDA^2: corruerant *C*: corruissent *AN* 8 secabant *CMDA*: secabantur *N*: seq. necabant C^4; *punctum ante* secabant *habet D* etiam A^x *Edd. uet.*: etiam tam̄ *CMDAN*: etiam tam M^x ingredientia $CDAN^1$ *uel* N^2: incredientium *M* (-gred- M^5): ingredienti *N* conitendo *Lipsius* (*Luchsio teste*), *Tan. Faber*: continendo *CMDAN* in dura *CMDAN*: indurata *ed. Colon.* 1525 alta *CMDAN*: alte M^2 (*sed cf.* densa obsita 1. 14. 7)

ipsum loco purgato; tantum niuis fodiendum atque egerendum fuit.
2 Inde ad rupem muniendam per quam unam uia esse poterat
milites ducti, cum caedendum esset saxum, arboribus circa
immanibus deiectis detruncatisque struem ingentem lignorum
faciunt eamque, cum et uis uenti apta faciendo igni coorta
esset, succendunt ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt.
3 Ita torridam incendio rupem ferro pandunt molliuntque
anfractibus modicis cliuos ut non iumenta solum sed ele-
4 phanti etiam deduci possent. Quadriduum circa rupem con-
sumptum, iumentis prope fame absumptis; nuda enim fere
5 cacumina sunt et, si quid est pabuli, obruunt niues. Inferiora
uallis apricos quosdam colles habent riuosque prope siluas
6 et iam humano cultu digniora loca. Ibi iumenta in pabulum
missa et quies muniendo fessis hominibus data. Triduo
inde ad planum descensum et iam locis mollioribus et
accolarum ingeniis.
38 Hoc maxime modo in Italiam peruentum est quinto
mense a Carthagine Noua, ut quidam auctores sunt, quinto
2 decimo die Alpibus superatis. Quantae copiae transgresso
in Italiam Hannibali fuerint nequaquam inter auctores
constat. Qui plurimum, centum milia peditum, uiginti
equitum fuisse scribunt; qui minimum, uiginti milia pedi-
3 tum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab

37 2 muniendam *C(ut uidetur)MDAN*: minuendam C^4A^x *quod* concidendam *interpretatur* A^3 apta M^1 *uel* M^2 *ed. Rom.* 1469: se apta (*ut uid.*) M^4: saeptae *C*: saepae C^x: saepta (*uel* septa) *MDAN* coorta esset *DAN*: cohortasset *CM* 4 Quadriduum *M et* M^x: quatriduum CM^1 *uel* M^2DAN fame C^4MDAN: fama *C* 5 uallis M^2A^2: ualles *CMDAN*: *secl. Luterb.* apricos quosdam MAN^6(apetr- *N?*): et apriscos quosdam *D*: apricos (apricas *iam* C^2) quosquam *C*: apricas magis quam C^4: (ualles) apricosque quosdam *Weissenb.* habent C^2DAN: habet *CM* (*unde* inferior M^5) prope *CMDAN*: et prope *Madv.*, *mire* 6 muniendo *CMDAN*: manendo C^4 et iam *M* (*seiunctim*): etiam *CDAN*: iam et *Crev.*: est iam *Harant*: et *J. H. Voss*

38 3 Cincius *ed. Mogunt.* 1518: cinnius C^1 *in ras. MDAN*: an-

Hannibale scribit, maxime auctor moueret, nisi confunderet numerum Gallis Liguribusque additis; cum his octoginta 4
milia peditum, decem equitum adducta;—in Italia magis adfluxisse ueri simile est et ita quidam auctores sunt;—ex ipso 5
autem audisse Hannibale, postquam Rhodanum transierit triginta sex milia hominum ingentemque numerum equorum et aliorum iumentorum amisisse. Taurini Semigalli proxima gens erat in Italiam degresso. Id cum inter 6
omnes constet, eo magis miror ambigi quanam Alpes transierit et uolgo credere Poenino—atque inde nomen ei iugo Alpium inditum—transgressum, Coelium per Cremonis 7
iugum dicere transisse; qui ambo saltus eum non in Taurinos sed per Salassos montanos ad Libuos Gallos deduxerint. Nec ueri simile est ea tum ad Galliam patuisse 8
itinera; utique quae ad Poeninum ferunt obsaepta gentibus semigermanis fuissent. Neque hercule ⟨nomen⟩ montibus 9
his, si quem forte id mouet, ab transitu Poenorum ullo

nius A^x Alimentus *Sigon.*: alimentius *CMDAN* auctor C^2*MAN*: aut cor *C*: me auctor *D*: auctor me M^2 4 in Italia *C*: in Italiam *MDAN* ueri simile (*uel* ueri simillimum) A^v *Valla*: uerissimum *CMDAN* 5 transierit *ed. Mogunt.* 1518: transierunt *CM DAN*: transierint M^3 Taurini Semigalli *Madv., luculenter*: taurinisne (*uel* -ue) galli *CA?N*: taurinis galli C^3*?*: taurine gallie C^4: taurinis ne Galli *M*: taurinis quae Gallis M^3A^1: taurinis que gallie *D*: Taurini Galli *Edd. uet. De re u. Polyb.* 3. 60. 2 *et* 8 (*non ut Mommsen* 56. 3 *tantum*) *et cf. Freshfield, Cl. Rev.* xiii (1899) 248; *Conway, ib.* xxv. 156; *et Sp. Wilkinson, op. cit., p.* 6 degresso *Sigon.*: digresso *CMDAN* 6 Poenino *MAN*: poennino C^x (*et* -nn- *in* §§ 8, 9): poenninos *C*: penino DA^x (*de inscriptionibus uid.* § 9 *adn.*): Pennino *mauolt Conway et sic iam in* 5. 35. 2 ei (iugo) *Gron.*: et *CMDAN* 7 Coelium *cf. c.* 46. 10 (*PM*): collium *CMDAN* per (Crem.) *CMDAN*: alios C^4 dicere *dett. aliq.*: diceret *CMDA*: duceret *N* transisse *CAN*: transisset *MD* in (T.) *MDAN*: *om. C* Taurinos M^5A^2: taurino *CMDAN* Salassos *Lipsius, Cluuerius* (*uel* Saluas 5. 34. 7): saltus CM^2DAN: saltos *M* deduxerint *MDAN* (‘*would bring*’): siduxerit *C*: duxerint C^x: deduxissent *Edd. uet.* 8 tum C^xN *uel* N^1: cum *CMDAN?* patuisse CA^3 *in ras.* N^1: patuisset *M*: patuissent M^3: patuse *N?*: potuisse *D* ferunt *Gron. et Hearnii N in marg.*: ferant *ed. Ven.* 1470: fuerunt *CMN*: fuere *A*: fuerint *D* 9 ⟨nomen⟩ *h. l. Luterb.* (*uid. adnn. inferiores*) ab transitu MA^xN^x: ab

Sedunoueragri, incolae iugi eius, norint indıtum sed ab eo quem in summo sacratum uertice Poeninum montani appellant.

39 Peropportune ad principia rerum Taurinis, proximae genti, aduersus Insubres motum bellum erat. Sed armare exercitum Hannibal ut parti alteri auxilio esset, in reficiendo
2 maxime sentientem contracta ante mala, non poterat; otium enim ex labore, copia ex inopia, cultus ex inluuie tabeque
3 squalida et prope efferata corpora uarie mouebat. Ea P. Cornelio consuli causa fuit, cum Pisas nauibus uenisset, exercitu a Manlio Atilioque accepto tirone et in nouis ignominiis trepido ad Padum festinandi ut cum hoste nondum
4 refecto manus consereret. Sed cum Placentiam consul uenit, iam ex statiuis mouerat Hannibal Taurinorumque unam urbem, caput gentis eius, quia uolentes in amicitiam non
5 ueniebant, ui expugnarat; iunxissetque sibi non metu solum sed etiam uoluntate Gallos accolas Padi, ni eos circumspectantes defectionis tempus subito aduentu consul oppressisset.
6 Et Hannibal mouit ex Taurinis, incertos quae pars sequenda

transitū *CAN*: ob transitum C^x: ad transitum *D* ullo *ed. Rom.* 1469: nullo *C?MDAN*: nomen C^2 Sedunoueragri (*uel* Seduni Veragri) *Gron. praeeunte Lipsio, cf. Caes. B. G.* 3. 1. 1, *Plin. N. H.* 3. 137: sed uno (*uel* seduno) uelacri *CM*: sed uno uel acri *DA*: set uno uel ancri *N* (*ut uidetur*) norint *CMDAN*: norint nomen *dett. duo*: nomen norint *Frigell*: nomen ferunt *Madv.*: norunt nomen *ed. Ven.* 1470 ab eo *CMDAN quod tutatur Woelfflin*: a deo *Cuper* (*et malit Conway*): ad eo *Lov.* 5 *De inscc. cum* 'Ioui Poenino' *cf. C. I. L.* v. 2, *pp.* 761–764, *et Seruium ad Verg. Aen.* 10. 13 uertice *N ed. Rom.* 1469: uerticem *CMDAN*^{2} *Lipsius*

39 1 genti A^x *ed. Rom.* 1469: gentis *CMDAN, cf. c.* 33. 4 armare C^1 *uel* C^2A: armari *C uel* C^xMN: armati *D* 2 enim *dett. aliq.*: erat enim *CMDAN* 3 Pisas *MDAN*: ipsas *C*: ipsae C^3 et *CMDAN*: et ut *Jenicke*, '*bene si ex M iudicare licet, quem ante oculos* et ut nouis *habuisse apparet*' *Conway* (et ii motı—*uel* et ut noti—signominiis *M* (*ubi punctum sub* -m- *scribit* M^3), in nouis ignominiis M^4) 4 ex statiuis M^7DAN^5: e statiuis *C*: extatiuis *MN* uolentes . . . ueniebant *dett. aliq.*: uolentis . . . ueniebat *CMDAN*: uolens . . . ueniebat *dett. duo, ed. Mogunt.* 1518 5 iunxissetque A^xN^1 (*probante* N^4) *Aldus*: iunxisset *CMDAN, sed cf. c.* 60. 4 *adn.* (*c*): et iunxisset *Alsch.*: ac iunxisset *Weissenb.* 6 incertos *dett. aliq., Lipsius*: incertus *CMDAN* (*in codd. uncial.* -us *et* -os *persaepe inter se mutantur*)

esset Gallos praesentem secuturos esse ratus. Iam prope in 7
conspectu erant exercitus conuenerantque duces sicuti inter se nondum satis noti, ita iam imbutus uterque quadam admiratione alterius. Nam Hannibalis et apud Romanos iam 8
ante Sagunti excidium celeberrimum nomen erat, et Scipionem Hannibal eo ipso quod aduersus se dux potissimum lectus esset praestantem uirum credebat; et auxerant inter se 9
opinionem, Scipio, quod relictus in Gallia obuius fuerat in Italiam transgresso Hannibali, Hannibal et conatu tam audaci traiciendarum Alpium et effectu. Occupauit tamen 10
Scipio Padum traicere et ad Ticinum amnem motis castris, priusquam educeret in aciem, adhortandorum militum causa talem orationem est exorsus.

'Si eum exercitum, milites, educerem in aciem quem in 40
Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud uos; quid 2
enim adhortari referret aut eos equites qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregie uicissent, aut eas legiones cum quibus fugientem hunc ipsum hostem secutus confessionem cedentis ac detractantis certamen pro uictoria habui? Nunc 3
quia ille exercitus, Hispaniae prouinciae scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit ubi eum gerere senatus populusque Romanus uoluit, ego, ut consulem 4
ducem aduersus Hannibalem ac Poenos haberetis, ipse me huic uoluntario certamini obtuli, nouo imperatori apud nouos milites pauca uerba facienda sunt. Ne genus belli neue 5

6 secuturos esse *CMDA*: esse secuturos *N*: se secuturos esse *dett. aliq.*: *delet* esse *Conway* (praesentes *pro* praesentem M^5) 8 Hannibalis et *CMDAN* (*cf.* 6. 8. 7): et Hannibalis *Madv.* 9 Hannibali *CMDAN*: Hannibal C^x *per ras.* Hannibal *add. ante* et *Gron.*, *post* et A^v *dett. aliq.* 10 traicere CM^2D: traiecere *M*: traiecit *AN* amnem motis CM^2AN: motis amnem *M*: amnem (motis . . . aciem *omittens*) *D*

40 2 egregie uicissent A^v *Valla dett. aliq.* ('*uos pro* aegre *substituistis* audacter: *ego autem* egregie; *uere audacter non egregie emendantes; ego egregie non audacter*' *Valla*): aegre (*uel* egre) euicissent *CMD*: aegre uicissent *AN* (eg-) detractantis *MDAN*: detrectantis *C* (*et simil. in* § 7) pro CM^4DAN: ad *M* 4 uoluntario *MDA*: uoluntarie *C*: uolutario *N*

hostem ignoretis, cum iis est uobis, milites, pugnandum quos terra marique priore bello uicistis, a quibus stipendium per uiginti annos exegistis, a quibus capta belli praemia
6 Siciliam ac Sardiniam habetis. Erit igitur in hoc certamine is uobis illisque animus qui uictoribus et uictis esse solet. Nec nunc illi quia audent sed quia necesse est pugnaturi
7 sunt, qui plures paene perierint quam supersint; nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detractauere, eos duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis
8 plus spei nactos esse. At enim pauci quidem sunt sed uigentes animis corporibusque, quorum robora ac uires uix
9 sustinere uis ulla possit. Effigies immo, umbrae hominum, fame, frigore, inluuie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque; ad hoc praeusti artus, niue rigentes nerui, membra torrida gelu, quassata fractaque arma, claudi
10 ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis; reliquias extremas hostis, non hostem habetis, ac nihil magis uereor quam ne cui, uos cum pugnaueritis,
11 Alpes uicisse Hannibalem uideantur. Sed ita forsitan decuit, cum foederum ruptore duce ac populo deos ipsos sine ulla humana ope committere ac profligare bellum, nos, qui secundum deos uiolati sumus, commissum ac profligatum conficere.

5 iis *ed. Rom.* 1469: his *CMDA*: *om. N*: eis N^4 a quibus (capta) *D ed. Rom.* 1469: quibus *CMAN* (*uix recte*) 6 Nec *MDAN*: ne *C* quia audent M^2D^1 *uel* D^2AN: qui audent *CMD* qui plures . . . supersint *h. l. post* pugnaturi sunt *reposuimus duas lineas rati similibus uocibus* sunt *et* -sint *in marginem olim extrusas esse*: *prorsus exclusit Gruter*: *inter* amissis *et* plus spei *posuerunt CMDAN* qui *CMDAN*: cum *uel* quod *Gron.*: quo *Heerwagen*: quia *Alschefski* paene *CMDAN*: *ante* partibus *Riemann*, *ante* duabus *Luterb. ponere uoluit*: foede *Gron.* 9 torrida *CMDAN*: torpida *Lipsius et Ph. Rubenius ex Sil. It.* 4. 69; *sed cf. c.* 32. 7 10 hostis *C*: hostium *MDAN* habetis *CMD*: habebitis *AN* quam ne cui, uos cum *scripsimus*: quam ne cuiquam, uos cum *Drak.*: necumquam uos cum *CMN*: ne cuiquam uos cum M^5: ne cum quam ne uos cum *D*: ne unquam uos cum *A*: quam ne uos cum *dett. aliq.*: ne cum uos *Jac. Gron.*: quam ne cum uos *Madv.* 11 decuit *CMDAN*: decuerit *Woelfflin* foederum *MDAN*: foedere *C*

Non uereor ne quis me haec uestri adhortandi causa 41
magnifice loqui existimet, ipsum aliter animo adfectum esse.
Licuit in Hispaniam, prouinciam meam, quo iam profectus 2
eram, cum exercitu ire meo, ubi et fratrem consilii partici-
pem ac periculi socium haberem et Hasdrubalem potius
quam Hannibalem hostem et minorem haud dubie molem
belli; tamen, cum praeteruehererer nauibus Galliae oram, ad 3
famam huius hostis in terram egressus, praemisso equitatu
ad Rhodanum moui castra. Equestri proelio, qua parte 4
copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi;
peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur,
quia adsequi terra non poteram, [neque] regressus ad naues
[erat] quanta maxime potui celeritate tanto maris terrarum-
que circuitu, in radicibus prope Alpium huic timendo hosti
obuius fui. Vtrum, cum declinarem certamen, improuidus 5
incidisse uideor an occurrere in uestigiis eius, lacessere ac
trahere ad decernendum? Experiri iuuat utrum alios repente 6
Carthaginienses per uiginti annos terra ediderit an iidem
sint qui ad Aegates pugnauerunt insulas et quos ab Eryce
duodeuicenis denariis aestimatos emisistis, et utrum Hanni- 7
bal hic sit aemulus itinerum Herculis, ut ipse fert, an uectiga-

41 2 consilii C^2M^5 *uel* M^2: concilii *CMDAN* 4 in modum *D*A^x*N*: immodum *CM*: inmodum *A* non poteram *dett. aliq. secundum Sigonium*: non poteram neque *CMDAN* regressus ad naues *Sigon. 'e uet. lib.', dett. unus*: regressus ad naues erat *CMDAN*: *lacunam post* neque *statuit Weissenb., fort. recte*: *pro* non poteram neque . . . erat *scribit* nequieram *Woelfflin, optime* maxime *CMDAN* (*cf.* 9. 24. 9): maxima *dett. aliq. et Gron.* potui *C*M^x*DAN*: potui||| *M* (*ubi nihil in parte rasa nisi* -s *certe discernitur, sed credo* scel- *pro* cel-) maris *MDAN*: magis *C* huic timendo hosti *hic CMD*A^x: *post* obuius fui *ponunt AN* ('*post* improuidus *malim*' *Conway*) 5 improuidus *Thomann*: improuisus *CMDAN* lacessere ac trahere *M?DA*: lacesserac retrahere *C*: lacessere adtrahere M^1 *uel* M^2: lacessere attrahere M^7A^2N: lacesserae retrahere
re
C^x (*unde uidetur* lacesserac *P uel exemplar eius praebuisse*) 6 pugnauerunt *AN dett. aliq.*: pugnauerint C^2*MD*: pugnauerit *C* Eryce *M*: erice *DAN*: arce *C* 7 aemulus M^5*DAN*: aemulu/ *C* (*aliquid ras.*): aemenso C^2: aemulo *M* itinerum *CM*D^1 *uel* D^2*AN*: itinere C^2 (*uel* C^4): *om. D* an (uect.) C^2M^5*DAN*: ac *CM*

lis stipendiariusque et seruus populi Romani a patre relictus.
8 Quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret profecto,
si non patriam uictam, domum certe patremque et foedera
9 Hamilcaris scripta manu, qui iussus ab consule nostro prae-
sidium deduxit ab Eryce, qui graues impositas uictis Cartha-
giniensibus leges fremens maerensque accepit, qui decedens
Sicilia stipendium populo Romano dare pactus est.
10 Itaque uos ego, milites, non eo solum animo quo aduersus
alios hostes soletis, pugnare uelim, sed cum indignatione
quadam atque ira, uelut si seruos uideatis uestros arma re-
11 pente contra uos ferentes. Licuit ad Erycem clausos ultimo
supplicio humanorum, fame interficere; licuit uictricem
classem in Africam traicere atque intra paucos dies sine ullo
12 certamine Carthaginem delere; ueniam dedimus precanti-
bus, emisimus ex obsidione, pacem cum uictis fecimus, tu-
telae deinde nostrae duximus, cum Africo bello urgerentur.
13 Pro his impertitis furiosum iuuenem sequentes oppugnatum
patriam nostram ueniunt. Atque utinam pro decore tantum
14 hoc uobis et non pro salute esset certamen! Non de pos-
sessione Siciliae ac Sardiniae, de quibus quondam agebatur,
15 sed pro Italia uobis est pugnandum. Nec est alius ab tergo
exercitus qui, nisi nos uincimus, hosti obsistat, nec Alpes aliae
sunt, quas dum superant, comparari noua possint praesidia;
hic est obstandum, milites, uelut si ante Romana moenia
16 pugnemus. Vnusquisque se non corpus suum sed coniugem
ac liberos paruos armis protegere putet; nec domesticas

7 a (patre) C^2M^5AN: *om.* *CMD*   9 Eryce M^1 *uel* M^7A^x: eyrce *C?*: eurce C^2 (*uel* C^4): euryce *MA*: eurice *DN*   impositas uictis C^xMDAN: impositos uictas *C*   decedens $CMDA^3N$: decedere *A*   Sicilia C^2MDAN: siciliam *C*   stipendium M^xA: qui stipendium *CN*: . qui stipendium *M*: Qui stipendium *D*   10 quo C^2 *uel* C^1M^5AN: quod *CMD*   11 Erycem M^2 *uel* M^7A^x: eurycem *MA*: eurcem *C*: euricem *DN*   13 sequentes C^2M^3DAN: seqeunte *C*: sequentem *M*. *Cum uocibus* salute esset *denuo incipit P*   15 obsistat *PMDAN*: obsistant *C*   obstandum *CDAN*: obtandum *P*: optandum *M*   16 protegere PC^4MDAN: protere *C*

solum agitet curas sed identidem hoc animo reputet nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanum : qualis 17 nostra uis uirtusque fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac Romani imperii fore.'

Haec apud Romanos consul. Hannibal rebus prius quam **42** uerbis adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu captiuos montanos uinctos in medio statuit armisque Gallicis ante pedes eorum proiectis interrogare interpretem iussit, ecquis, si uinculis leuaretur armaque et equum uictor acciperet, decertare ferro uellet. Cum ad unum omnes fer- 2 rum pugnamque poscerent et deiecta in id sors esset, se quisque eum optabat quem fortuna in id certamen legeret, et, ⟨ut⟩ 3 cuiusque sors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exsultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. Vbi 4 uero dimicarent, is habitus animorum non inter eiusdem modo condicionis homines erat sed etiam inter spectantes uolgo, ut non uincentium magis quam bene morientium fortuna laudaretur. Cum sic aliquot spectatis paribus adfectos di- **43** misisset, contione inde aduocata ita apud eos locutus fertur.

'Si, quem animum in alienae sortis exemplo paulo ante 2 habuistis, eundem mox in aestimanda fortuna uestra habueritis, uicimus, milites; neque enim spectaculum modo illud sed quaedam ueluti imago uestrae condicionis erat. Ac 3 nescio an maiora uincula maioresque necessitates uobis quam captiuis uestris fortuna circumdederit. Dextra laeua- 4

16 agitet CM^2 *uel* M^5DAN : agitet et *PM* hoc *PMDAN* : h *C* (*postea erasum*) populumque PC^4MA : populum *CDN*, *cf. c.* 60. 4 *adn.* (*c*) 17 illius *PCMDAN* : ipsius *Gron.* : *del. Tan. Faber* Romani CM^3 *uel* M^5DAN : romanis *PM*, *cf. c.* 33. 4

42 1 exercitu C^xM^3 *uel* M^5DA : exercitum *PCM* ecquis si *Pal.* 2 *secundum Gebhardium* : et quis *PCM* : quis *DA* : quis si A^2 *uel* A^3 2 deiecta A^x : delecta *PCMDA* quem fortuna C^2DA : quam fortunam *PCM* 3 et ut (*uel* ut) *Valla* (*cf. c.* 57. 5) : et *PCMDA* : *del. Woelfflin, bene* 4 is C^xA : his *PCMD*

43 1 Cum *dett. unus* (*Gaertn.*), *Gron.* : dum *PCMDA*, *cf.* 1. 40. 7 *adn et* 23. 10. 12 2 Si *CMDA* : sī *P* exemplo C^2 *in ras.* M^3DA : extemplo *PC?M*

que duo maria claudunt nullam ne ad effugium quidem
nauem habentes; circa Padus amnis, maior [Padus] ac
uiolentior Rhodano, ab tergo Alpes urgent, uix integris
5 uobis ac uigentibus transitae. Hic uincendum aut morien-
dum, milites, est, ubi primum hosti occurristis. Et eadem
fortuna, quae necessitatem pugnandi imposuit, praemia
uobis ea uictoribus proponit quibus ampliora homines ne
6 ab dis quidem immortalibus optare solent. Si Siciliam
tantum ac Sardiniam parentibus nostris ereptas nostra uir-
tute reciperaturi essemus, satis tamen ampla pretia essent:
quidquid Romani tot triumphis partum congestumque pos-
7 sident, id omne uestrum cum ipsis dominis futurum est; in
hanc tam opimam mercedem, agite dum, dis bene iuuantibus
8 arma capite. Satis adhuc in uastis Lusitaniae Celtiberiae-
que montibus pecora consectando nullum emolumentum
9 tot laborum periculorumque uestrorum uidistis; tempus est
iam opulenta uos ac ditia stipendia facere et magna operae
pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque et
10 tot armatas gentes emensos. Hic uobis terminum laborum
fortuna dedit; hic dignam mercedem emeritis stipendiis
11 dabit. Nec, quam magni nominis bellum est, tam difficilem
existimaritis uictoriam fore; saepe et contemptus hostis
cruentum certamen edidit et incliti populi regesque perleui
12 momento uicti sunt. Nam dempto hoc uno fulgore nominis
13 Romani, quid est cur illi uobis comparandi sint? Vt uiginti
annorum militiam uestram cum illa uirtute, cum illa fortuna
taceam, ab Herculis columnis, ab Oceano terminisque ulti-

4 habentes *Perizonius et Douiat* (*rectius* habentis (*acc. pl.*) *Drak.*): habentibus *PCMDA*, *cf.* 22. 21. 4 *adn.* circa *PCMDA*: contra *uel* citra *dett. aliq.* maior A^x *ed. Rom.* 1469: maior Padus *PCMDA* 5 Et (eadem) *PCMDA*: at *Lipsius* 6 essent *PCMDA*: essent; nunc *Woelfflin, sed cf.* 34. 31. 13 omne $C^xM^3D?A$: omnes *PCMD*[1] *uel D* 7 agite dum *Koch*: agite cum *PCMDA*, *cf.* § 1 11 difficilem *A*: difficile *PCMD*, *fort. recte* 12 Nam dempto M^2 *uel* M^1: unam dempto *PMD*: uno dempto *A*: adempto *C*: immo (*uel* horum) dempto A^v uno (fulg.) *PCMDA*: uano *Luchs* cur *PCMD*: quod *A*: quo *J. H. Voss*

mis terrarum per tot ferocissimos Hispaniae et Galliae populos uincentes huc peruenistis; pugnabitis cum exercitu 14
tirone, hac ipsa aestate caeso, uicto, circumsesso a Gallis, ignoto adhuc duci suo ignorantique ducem. An me in 15
praetorio patris, clarissimi imperatoris, prope natum, certe eductum, domitorem Hispaniae Galliaeque, uictorem eundem non Alpinarum modo gentium sed ipsarum, quod multo maius est, Alpium, cum semenstri hoc conferam duce, desertore exercitus sui? cui si quis demptis signis Poenos 16
Romanosque hodie ostendat, ignoraturum certum habeo utrius exercitus sit consul. Non ego illud parui aestimo, 17
milites, quod nemo est uestrum cuius non ante oculos ipse saepe militare aliquod ediderim facinus, cui non idem ego uirtutis spectator ac testis notata temporibus locisque referre sua possim decora. Cum laudatis a me miliens donatisque, 18
alumnus prius omnium uestrum quam imperator, procedam in aciem aduersus ignotos inter se ignorantesque.

Quocumque circumtuli oculos, plena omnia uideo ani- 44
morum ac roboris, ueteranum peditem, generosissimarum gentium equites frenatos infrenatosque, uos socios fidelis- 2
simos fortissimosque, uos, Carthaginienses, cum ob patriam, tum ob iram iustissimam pugnaturos. Inferimus bellum 3
infestisque signis descendimus in Italiam, tanto audacius fortiusque pugnaturi quam hostis, quanto maior spes, maior est animus inferentis uim quam arcentis. Accendit prae- 4

13 huc C^2M^3 *uel* M^5DA : hoc *PCM* 14 tirone (-ae) *PMA* : tyrone *D*: rome *C*: romano C^4 15 prope MA^v : probe PCM^3DA natum A^v *Valla* : notum *PCMDA* 18 Cum laudatis a me *Alb. Rubenius ap. Gron.* : tum laudatis me PCM^x (*sed C et* M^x, *qui* √ *ante* tum *erasit*, decora *cum* -tum *in unam uocem coniungunt*) : tum laudastis M^5 *uel* M^6A : cum laudastis me DA^v : tum laudastis me D^2 donatisque *P*: donastis *CDA* : donastisque P^2M alumnus C^4 *Alb. Rubenius ap. Gron.* : alumnum *PC?MD*(-mpn-)A^x (alumnu *A*) in aciem C^4 *Lov.* 4 : aciem *PCM* : acie *DA*

44 1 Quocumque P^2CMDA : quodcunque *P* 2 ob patriam M^1 *uel* M^2DA^1, *cf. Verg. Aen.* 6. 660 : patriam *PCMA* (*qui* p- *pro* ob *inceperat*) : pro patria *Weissenb.*

terea et stimulat animos dolor, iniuria, indignitas. Ad sup-
plicium depoposcerunt me ducem primum, deinde uos
omnes qui Saguntum oppugnassetis; deditos ultimis crucia-
5 tibus adfecturi fuerunt. Crudelissima ac superbissima gens
sua omnia suique arbitrii facit; cum quibus bellum, cum qui-
bus pacem habeamus, se modum imponere aequum censet.
Circumscribit includitque nos terminis montium fluminum-
que, quos non excedamus, neque eos, quos statuit, terminos
6 obseruat: "Ne transieris Hiberum; ne quid rei tibi sit cum
Saguntinis." Ad Hiberum est Saguntum? "Nusquam te
7 uestigio moueris." Parum est quod ueterrimas prouincias
meas, Siciliam ac Sardiniam, ⟨ademisti?⟩ Adimis etiam His-
panias et, si inde cessero, in Africam transcendes. ⟨Tran-
scendes⟩ autem? Transcendisse dico. Duos consules huius
anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam miserunt.
Nihil usquam nobis relictum est nisi quod armis uindicari-
8 mus. Illis timidis et ignauis esse licet, qui respectum habent,
quos sua terra, suus ager per tuta ac pacata itinera fugientes
accipient: uobis necesse est fortibus uiris esse et, omnibus
inter uictoriam mortemue certa desperatione abruptis,

5 bellum, cum *ed. Rom.* 1469: bellum *PCMDA* censet C^3*DA*: censent *PCM* 6 Ad Hiberum est Saguntum *PCMDA*, *quod retinet addita interrogationis nota Koehler*: at non ad Hiberum est Saguntum *Madv.*: cis Hiberum est Saguntum *Crevier*: *simile quid Weissenb.*: at liberum est Saguntum *Krauss*: *om. Lov.* 5, *bene, et sic olim Weissenb.*

7 ademisti? Adimis *Heerwagen*: adimis *P*: adimit P^2*CMDA*: ademit *Lov.* 3, *ed. Rom.* 1469: ademit nisi adimat *ed. Par.* 1513, *ed. Mogunt.* 1518: adimis? *Madv.* Hispanias *CM*: spanias *P*: hispaias *D*: hispaniam *A*: etiam in Hispanias *Madv.* et si inde cessero C^4M^1 *uel* M^3A^2: et inde cessero *PC*(*sed* cens-)*MDA* transcendes *PM*: transcendens *C*: transcendis *D*: transcendet *A Lov.* 4 *dett. aliq.* Transcendes autem? Transcendisse dico *Madv.* (*cf.* 31. 7. 8): transcendisse autem dico *PCMDA*: transcendet autem dico? *ed. Frob.* 1535: transcendes autem, dico? *Gron.*: transcendes autem? immo *Weissenb.* usquam A^2: umquam *PCMDA* uindicarimus *Gron.* (-cauerimus *ed. Par.* 1510): uindicaremus *PCMDA* 8 habent C^2M^1 *uel* M^2A: habet *PCMD* quos A^2 *ed. Frob.* 1531: quod *PCMDA* tuta A^x *per ras.*: tota *PCMD*: tûita *uel* tûcta *A*: tot C^x mortemue *PCMDA*: mortemque *Wesenberg*

aut uincere aut, si fortuna dubitabit, in proelio potius quam in fuga mortem oppetere. Si hoc [bene fixum] omnibus 9
destinatum in animo est, iterum dicam, uicistis; nullum contemptu m⟨ortis incitamentum⟩ ad uincendum homini ab dis immortalibus acrius datum est.'

His adhortationibus cum utrimque ad certamen accensi **45**
militum animi essent, Romani ponte Ticinum iungunt tu-
tandique pontis causa castellum insuper imponunt: Poenus 2
hostibus opere occupatis Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi
Romani agros mittit; Gallis parci quam maxime iubet prin- 3
cipumque animos ad defectionem sollicitari. Ponte perfecto traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium quinque
milia passuum ab Victumulis consedit. Ibi Hannibal castra 4
habebat; reuocatoque propere Maharbale atque equitibus cum instare certamen cerneret, nihil unquam satis dictum praemonitumque ad cohortandos milites ratus, uocatis ad contionem certa praemia pronuntiat in quorum spem pugna-
rent: agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, 5
ubi quisque uelit, immunem ipsi qui accepisset liberisque; qui pecuniam quam agrum maluisset, ei se argento satis-
facturum; qui sociorum ciues Carthaginienses fieri uellent, 6
potestatem facturum; qui domos redire mallent, daturum se operam ne cuius suorum popularium mutatam secum

8 dubitabit P^2CM^3DA : adubitabit *PM*: titubabit *Ernesti* 9 bene fixum *PCMDA* : *seclusit Hertz*, *rectissime* destinatum *PCMDA*, *cf.* 6. 6. 7 : *secl. Madv.* : destinatumque C^2A^2 *uel* A^3 : si destinatum *Heerwagen* : si destinatum (*om.* in) *Woelfflin* nullum contemptu m⟨ortis incitamentum⟩ *Frigell, optime* (*cf. Tom.* ii, *p.* xvi) : nullum incitamentum A^v *Valla* : nullum contemptum *PCMDA* : nullum conceptum A^x: nullum contemptu m⟨ortis telum⟩ *Stroth*, *sed* telum *ante* datum *aim add. ed. Rom.* 1469

45 1 His *CDA* : hiis *PM* 3 Victumulis *Stroth*, *cf. Strab.* 5. 1. 12 *et Plin. N. H.* 33. 78 : uicotumulis *PCMDA* : uictumuiis *Ph. Rubenius*, *cf. c.* 57. 9 4 Maharbale C^4(*sed* maarbale)M^3 *uel* M^4A : maharbali *PC*(*sed* ma arbali)*MD* instare C^2A^x : inspectare *PC MDA?* pronuntiat *A* : praenuntiat (*uel*-ciat) *PCMD* 5 uelit *PCMDA* : uellet *Wesenberg*, *frustra*, *u. sis* 23. 43. 12 *adn.*

7 fortunam esse uellent. Seruis quoque dominos prosecutis
libertatem proponit binaque pro his mancipia dominis se
8 redditurum. Eaque ut rata scirent fore, agnum laeua manu,
dextra silicem retinens, si falleret, Iouem ceterosque precatur deos ita se mactarent quemadmodum ipse agnum
mactasset, et secundum precationem caput pecudis saxo
9 elisit. Tum uero omnes, uelut dis auctoribus in spem
suam quisque acceptis, id morae quod nondum pugnarent
ad potienda sperata rati, proelium uno animo et uoce una
poscunt.

46 Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, super
2 cetera recentibus etiam territos prodigiis; nam et lupus intrauerat castra laniatisque obuiis ipse intactus euaserat, ⟨et⟩
examen apum in arbore praetorio imminente consederat.
3 Quibus procuratis Scipio cum equitatu iaculatoribusque
expeditis profectus ad castra hostium exque propinquo copias,
quantae et cuius generis essent, speculandas obuius fit
Hannibali et ipsi cum equitibus ad exploranda circa loca
4 progresso. Neutri alteros primo cernebant; densior deinde
incessu tot hominum ⟨et⟩ equorum oriens puluis signum
propinquantium hostium fuit. Consistit utrumque agmen
5 et ad proelium sese expediebant. Scipio iaculatores et Gallos
equites in fronte locat, Romanos sociorumque quod roboris
fuit in subsidiis; Hannibal frenatos equites in medium accipit,

6 uellent *A* : uellet *PCMD* 7 quoque dominos C^2M^3A : quoque domino *CD* : quodque domino *PM* his *PCMDA ed. Rom.* 1469, *Ald.* : iis *Madv.* 8 precatur . . . mactasset et *Luterbacher* : prae(*uel* pre-)catus . . . mactasset et *PCMDA* : precatus . . . mactasset *ed. Frob.* 1531 : *Luterb. sequimur, rati Puteani exemplar* precat' (*cf.* 23. 48. 5 *et* 9 *adnn.*) *praebuisse* 9 rati *PCMDA* : esse rati *Wesenberg, male*

46 2 ⟨et⟩ *add. ed. Frob.* 1531 : *om. PCMDA* (*cf.* 22. 29. 11 *adn.*) 3 exque A^v *Valla* : ex quo *PCMDA* : ex loco A^1 *uel Petrarcha fort. manu sua* (*cf. Vallam ad loc.*): ex *dett. duo, Gron.* copias *PCMDA* : copiasque *Gron.* 4 et equorum *Weissenb.* : equorum PCM^3 : equoru *M* : equorumque C^2DA (*fort. recte, P enim de* q. *incertissimus est; sed hic* moriens (*post* equorum) *pro* oriens *exhibet P cum M*) et ad C^2M^1 *uel* M^3 : et *PCMDA* (*sed* proelio *hi duo*)

cornua Numidis firmat. Vixdum clamore sublato iacula- 6
tores fugerunt inter subsidia ac secundam aciem. Inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps; dein quia turbabant equos pedites intermixti, multis labentibus ex equis aut desilientibus ubi suos premi circumuentos uidissent, iam magna ex parte ad pedes pugna abierat, donec Numidae qui 7
in cornibus erant circumuecti paulum ab tergo se ostenderunt. Is pauor perculit Romanos, auxitque pauorem consulis uolnus periculumque intercursu tum primum pubescentis filii propulsatum. Hic erit iuuenis penes quem perfecti 8
huiusce belli laus est, Africanus ob egregiam uictoriam de Hannibale Poenisque appellatus. Fuga tamen effusa iacu- 9
latorum maxime fuit quos primos Numidae inuaserunt; alius confertus equitatus consulem in medium acceptum, non armis modo sed etiam corporibus suis protegens, in castra nusquam trepide neque effuse cedendo reduxit. Seruati 10
consulis decus Coelius ad seruum natione Ligurem delegat; malim equidem de filio uerum esse, quod et plures tradidere auctores et fama obtinuit.

Hoc primum cum Hannibale proelium fuit; quo facile **47**
apparuit et equitatu meliorem Poenum esse et ob id campos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proxima nocte iussis mili- 2

6 ac secundam *M? Jac. Gron.* : adsecundam *PCD* : ad secundam *M uel* M^1A ad pedes pugna abierat *Luterbacher*, *optime* (u *pro* b *saepe P*, *saepissime Vindob. habet*) : ad p. pugna uenerat *uel* ierat *Gron.* : ad despugnauierat *P* : anceps pugna erat P^2CM^4A : anceps pugnauerat *D* : anceps pugnaberat *M* (*ut uidetur*) 7 Is (pauor) C^xM^4D : his *PCMA* propulsatum *ed. Ven.* 1498 : pulsatum *PC MDA* 8 erit PMD^1 *uel* D^2, *cf.* 7. 1. 1, 24. 43. 8 *et Flor.* 2. 6. 11 'hic erit Scipio qui in exitium Africae crescit' : erat *CDA Edd. ante Gron.* penes DA^x : paenes P^2CM : poenes *A* : aenes *P*
9 *post* iaculatorum *inserit Conway* et Gallorum equitum *ex* § 5, *Luterbacherio praeeunte qui post* inuaserunt *idem addere uolt quo explicatius sit* alius *insequens; sed nihil indicant PCMDA* 10 Coelius *PMA* (*cf. c.* 38. 7) : caelius *C* : celius *D* : caelius auctor C^2 et fama M^7 : sed fama *PCMD* (*cf. cc.* 33. 7 *et* 47. 5) : secundum fama *A ed. Rom.* 1469
47 1 quo $C^x(C^1?)M^3A$: quod *PCMD* apparuit et *PCMDA* (*sed* apparuit *om. M*, *add.* M^7) : apparuit *H. Sauppe*, *quare?*

tibus uasa silentio colligere castra ab Ticino mota festina-
tumque ad Padum est ut ratibus, quibus iunxerat flumen,
nondum resolutis sine tumultu atque insectatione hostis
3 copias traiceret. Prius Placentiam peruenere quam satis
sciret Hannibal ab Ticino profectos; tamen ad sescentos
moratorum in citeriore ripa Padi segniter ratem soluentes
cepit. Transire pontem non potuit, ut extrema resoluta
4 erant tota rate in secundam aquam labente. Coelius auctor
est Magonem cum equitatu et Hispanis peditibus flumen
extemplo tranasse, ipsum Hannibalem per superiora Padi
uada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinen-
5 dum impetum fluminis oppositis. Ea peritis amnis eius uix
fidem fecerint; nam neque equites armis equisque saluis tan-
tam uim fluminis superasse uerisimile est—ut iam Hispanos
omnes inflati trauexerint utres—, et multorum dierum circuitu
Padi uada petenda fuerunt qua exercitus grauis impedimentis
6 traduci posset. Potiores apud me auctores sunt qui biduo
uix locum rate iungendo flumini inuentum tradunt; ea
cum Magone equites ⟨et⟩ Hispanorum expeditos praemis-
7 sos. Dum Hannibal, circa flumen legationibus Gallorum
audiendis moratus, traicit grauius peditum agmen, interim
Mago equitesque ab transitu fluminis diei unius itinere
8 Placentiam ad hostes contendunt. Hannibal paucis post die-
bus sex milia a Placentia castra communiuit et postero die in
conspectu hostium acie directa potestatem pugnae fecit.

3 Placentiam] *de situ oppidi u. c.* 56. 3 *adn.* ad sescentos (DC) *Gron.*, *cf. Polyb.* 3. 66. 4 : ad haec *PCMDA* (*sed* hec *CD*) : haud C^2 : adhuc *dett. aliq.* : aliquot A^2 *uel* A^3; *fort.* haec *pro* aec *stat idque pro* acc, *i.e.* dcc, *uel pro* d, *cf. Heraei Quaest. Crit. p.* 52 ripa Padi *Gron.* : rapadi *P*: ripa P^1 *et* P^3(*ut uidetur*)*CMDA* pontem *PCMDA* : ponte *H. J. Mueller* 4 tranasse *D*: trannasse *P*: transnasse P^2CM *Gron.*: transnatasse *A* 5 nam neque *ed. Frob.* 1531 : namque *PCMDA* : neque C^4A^v *dett. aliq.* et multorum *ed. Frob.* 1531 (*cf. c.* 33. 7): sed multorum *PCMDA* fuerunt *ed. Frob.* 1531 : fuerint *PCMDA* 6 Potiores C^2 : posteriores *PCMDA* : posteriores celio A^6(A^v?) et (Hisp.) *Weissenb.* : *om.* *PCMDA* 7 circa *PCMDA* : citra *ed. Mogunt.* 1518, *Madv. ed.* 3 8 directa *DA*: derecta PC^4M : decreta *C*

Insequenti nocte caedes in castris Romanis, tumultu tamen 48
quam re maior, ab auxiliaribus Gallis facta est. Ad duo 2
milia peditum et ducenti equites uigilibus ad portas trucidatis ad Hannibalem transfugiunt; quos Poenus benigne adlocutus et spe ingentium donorum accensos in ciuitates quemque suas ad sollicitandos popularium animos dimisit. Scipio 3
caedem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus contactosque eo scelere uelut iniecta rabie ad arma ituros,
quamquam grauis adhuc uolnere erat, tamen quarta uigilia 4
noctis insequentis tacito agmine profectus, ad Trebiam fluuium iam in loca altiora collesque impeditiores equiti castra
mouet. Minus quam ad Ticinum fefellit; missisque Hanni- 5
bal primum Numidis, deinde omni equitatu turbasset utique nouissimum agmen, ni auiditate praedae in uacua Romana
castra Numidae deuertissent. Ibi dum perscrutantes loca 6
omnia castrorum nullo satis digno morae pretio tempus terunt, emissus hostis est de manibus; et cum iam transgressos Trebiam Romanos metantesque castra conspexissent, paucos
moratorum occiderunt citra flumen interceptos. Scipio, nec 7
uexationem uolneris in uia iactati ultra patiens et collegam—iam enim et reuocatum ex Sicilia audierat—ratus exspectandum, locum qui prope flumen tutissimus statiuis est uisus
delectum communiit. Nec procul inde Hannibal cum con- 8
sedisset, quantum uictoria equestri elatus, tantum anxius inopia quae per hostium agros euntem, nusquam praeparatis
commeatibus, maior in dies excipiebat, ad Clastidium uicum, 9
quo magnum frumenti numerum congesserant Romani, mittit. Ibi cum uim pararent, spes facta proditionis; nec sane magno pretio, nummis aureis quadringentis, Dasio

48 2 accensos $P^{2}CMDA$: accessos *P* dimisit $CM^{3}DA$: dimissit $P^{2}M$: dimissis *P* 4 iam in *Lov.* 3 : iam *PCMDA* collesque A^{v} *Valla ut scripsit Alschefski* : colusq. *P* : locusq. $P^{2}CM?DA$: locisq. C^{4} *et sic fort. uoluit* M^{3} equiti A^{v} (*uel* A^{6}) *Valla* : equites *PCMDA* 7 iactati *Heinsius* : iactanti *PCMD* : iactantis $C^{4}D^{1}$ *uel* $D^{2}A$ delectum $C^{2}A^{x}$: dilectum *PCMDA* 9 Dasio *Gron.*, *cf.* 24. 45. 1 :

Brundisino praefecto praesidii corrupto traditur Hannibali Clastidium. Id horreum fuit Poenis sedentibus ad Trebiam.
10 In captiuos ex tradito praesidio, ut fama clementiae in principio rerum colligeretur, nihil saeuitum est.

49 Cum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiae imminentes et a Sempronio
2 consule et ante aduentum eius terra marique res gestae. Viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiae a Carthaginiensibus missae; nouem Liparas, octo ad insulam Volcani tenuerunt, tres in fretum auertit
3 aestus. Ad eas conspectas a Messana duodecim naues ab Hierone rege Syracusanorum missae, qui tum forte Messanae erat consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas
4 naues Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captiuis praeter uiginti naues, cuius ipsi classis essent, in Italiam missas, quinque et triginta alias quinqueremes Siciliam petere
5 ad sollicitandos ueteres socios; Lilybaei occupandi praecipuam curam esse; credere eadem tempestate qua ipsi disiecti forent eam quoque classem ad Aegates insulas deiectam.
6 Haec, sicut audita erant, rex M. Aemilio praetori, cuius Sicilia prouincia erat, perscribit monetque [et] Lilybaeum firmo
7 teneret praesidio. Extemplo et circa a praetore ad ciuitates missi legati tribunique suos ad curam custodiae intendere,
8 et ante omnia Lilybaeum tueri apparatu belli, edicto propo-

dasiro *P*: dati pro P^{2}*MDA* : datis p. r. *C*: datis pro A^{v} (*uel* A^{6}) *dett. aliq.* : datis per M^{3}

49 2 Liparas C^{2} (*sic puncto corr.* C^{2} *ipse, ut uid.*) *dett. duo* : Liparias *P*C^{2}*MDA* (*uel* -rtas) : Liparia *C* octo ad *PCMDA* : octo *ed. Lugd.* 1554 auertit A^{x} : aduertit *P*C^{x}*MDA* : aduertitas *C ut uidetur* 6 perscribit *ed. Frob.* 1531 : praescribit *PCMDA* et *PMDA* : ut *C*$M^{3}A^{v}$: *om. ed. Par.* 1510 *et Woelfflin* teneret P^{2} (-aet)$M^{3}A^{2}$ *uel* A^{v} *ed. Par.* 1510 : tenere *CMDA* : tenerae *P* 7 et circa a praetore ad ciuitates *Sigon.* : et circa praetore a ciuitate *PCMDA* (*sed* praetorem *CDA*) : et circa a praetore ciuitate M^{3} : et a praetore circa ciuitates A^{v} : et circa ciuitates a praetore *Weissenb.* : a praetore et circa ciuitates *Frigell* tribunique *PCMDA* : tribunique qui *ed. Rom.* 1469 *et Madv. ed.* 4 : tribuni qui A^{v} intendere et *Madv. ed.* 3 : intendere *H. Sauppe* : intenderent *PCMDA* : intenderent et *Madv. ed.* 4 8 tueri *H. Sauppe* :

sito ut socii nauales decem dierum cocta cibaria ad naues deferrent et ubi signum datum esset ne quis moram conscendendi faceret, perque omnem oram qui ex speculis prospicerent aduentantem hostium classem missis.

Itaque quamquam de industria morati cursum nauium 9
erant Carthaginienses ut ante lucem accederent Lilybaeum, praesensum tamen est quia et luna pernox erat et sublatis
armamentis ueniebant. Extemplo datum signum ex speculis 10
et in oppido ad arma conclamatum est et in naues conscensum; pars militum in muris portarumque in stationibus, pars
in nauibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud 11
cum imparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt, demendis armamentis eo tempore aptandaque ad pugnam classe absumpto. Vbi inluxit, recepere classem in altum 12
ut spatium pugnae esset exitumque liberum e portu naues
hostium haberent. Nec Romani detractauere pugnam et 13
memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti et militum
multitudine ac uirtute. Vbi in altum euecti sunt, Romanus 50
conserere pugnam et ex propinquo uires conferre uelle; con- 2
tra eludere Poenus et arte non ui rem gerere nauiumque
quam uirorum aut armorum malle certamen facere. Nam ut 3

teneri *PCMDA* ; *sed fort. legendum* qui suos . . . intendere iuberent *et hic* tenere   apparatu M^2 *dett. aliq.* : apparatum *PCMDA* : apparatus C^4 : ad apparatum *Crevier*   cocta cibaria *ed. Rom.* 1469 : coacta cibaria CM^4DA : coacta ciuaria *PM?*   ad (naues) CM^4DA : an *PM* : in *Hasenmueller*   et (ubi) *PCMDA* : *om. ed. Mogunt.* 1518 : ut *Heerwagen*   ne quis *PCMD* : ne quid *A dett. aliq.*   missis *Madv.* : dimissis *Woelfflin* : simi *P* : simili $P^2C?MDA$: signum C^4 *in ras.* (*cf.* § 10) : simul *dett. aliq.* : missi *Weissenb.* : dimissi *Heerwagen* : dimitti *Harant*   9 de industria P^2CMDA : ide industra *P*, *unde* ita de industria *dubitanter coniecit Luchs* : de industria ita *Ortmann*   morati *PCMDA* : moderati *Haenisch*, *quare?*   10 signum *add. post* datum A^x *dett. duo* ; *alibi dett. aliq.* : *om.* *PCMDA*   in stationibus *PCMDA* : stationibus *dett. duo*, *ed. Par.* 1510   11 armamentis P^1 *uel* P^2CMDA : armentis *P*   12 recepere $CM^4?A$: recipere *PM et* M^xD 13 detractauere (*uel* detrect-) C^2M^3DA : detrectabere *PCM*   uirtute CM^2(*uel* M^7)*DA* : uirtudine *PM*

50 2 arte C^2M^3A : alte *PMD* : a te *C*   nauiumque C^2M^6DA : natiumque *P* : nabiumque P^2CM

sociis naualibus adfatim instructam classem, ita inopem milite
habebant et, sicubi conserta nauis esset, haudquaquam par
4 numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animaduer-
sum est, et Romanis multitudo sua auxit animum et paucitas
5 illis minuit. Extemplo septem naues Punicae circumuentae:
fugam ceterae ceperunt. Mille et septingenti fuere in nauibus
captis milites nautaeque, in his tres nobiles Carthaginiensium.
6 Classis Romana incolumis, una tantum perforata naui sed ea
quoque ipsa reduce, in portum rediit.

7 Secundum hanc pugnam, nondum gnaris eius qui Mes-
sanae erant Ti. Sempronius consul Messanam uenit. Ei
fretum intranti rex Hiero classem ornatam obuiam duxit,
8 transgressusque ex regia in praetoriam nauem, gratulatus
sospitem cum exercitu et nauibus aduenisse precatusque
9 prosperum ac felicem in Siciliam transitum, statum deinde
insulae et Carthaginiensium conata exposuit pollicitusque
est, quo animo priore bello populum Romanum iuuenis
10 adiuuisset, eo senem adiuturum; frumentum uestimentaque
sese legionibus consulis sociisque naualibus gratis praebi-
turum; grande periculum Lilybaeo maritimisque ciuitatibus
esse et quibusdam uolentibus nouas res fore.

11 Ob haec consuli nihil cunctandum uisum quin Lilybaeum
classe peteret. Et rex regiaque classis una profecti. Naui-
gantes inde pugnatum ad Lilybaeum fusasque et captas
51 hostium naues accepere. A Lilybaeo consul, Hierone cum

3 ad(af-)fatim A^x : ad(af-)fatim minus *PCMDA* (*quod duplicatio litterarum* -m ins- *uidetur*) milite *A* : militem *PCMD* : militum A^x 4 sua P^2*CMDA* : suas *P*, *cf. c.* 33. 4 *adn.* 6 Classis *CMDA* : *add.* nobiles *P ubi* -i- (*sed nihil aliud*) *a* P^1 *perstrictum* 7 Messanae erant A^2 : messanae (*potius* messanat) erant *P* : messana ierant C^x*MDA* : messanã ierant *C* Ti. *Sigon.* (*cf. c.* 6. 3) : L. *PCMDA* ornatam *A* : ornatamque *PCMD* : armatam, paratam, instructam *post uel ante* ornatamque *add. aliud alius, frustra, nam incertissimum est neglegat* -que *an addat saepius P* (*uid. c.* 60. 4 *adn.*) 9 quo (animo) *ed. Ven.* 1470 : ut quo *PCMDA* 10 sese M^2 : se $C^x A^2$: esse *PCMA* : *om. D probante Conwaio, cf.* 23. 34. 4 11 quin CM^1DA : qui *PM* accepere C^2M^3A : accipere *PCMD*

classe regia dimisso relictoque praetore ad tuendam Siciliae oram, ipse in insulam Melitam, quae a Carthaginiensibus tenebatur, traiecit. Aduenienti Hamilcar Gisgonis filius, 2
praefectus praesidii, cum paulo minus duobus milibus militum oppidumque cum insula traditur. Inde post paucos dies reditum Lilybaeum captiuique et a consule et a praetore, praeter insignes nobilitate uiros, sub corona uenierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, 3
ad insulas Volcani, quia fama erat stare ibi Punicam classem, traiecit; nec quisquam hostium circa eas insulas inuentus; iam forte transmiserant ad uastandam Italiae oram depopu- 4
latoque Vibonensi agro urbem etiam terrebant. Repetenti 5
Siciliam consuli escensio hostium in agrum Vibonensem facta nuntiatur, litteraeque ab senatu de transitu in Italiam Hannibalis et ut primo quoque tempore collegae ferret auxilium missae traduntur. Multis simul anxius curis exercitum 6
extemplo in naues impositum Ariminum mari supero misit, Sex. Pomponio legato cum uiginti quinque longis nauibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiae tuendam attribuit, M. Aemilio praetori quinquaginta nauium classem 7
expleuit. Ipse compositis Siciliae rebus decem nauibus oram Italiae legens Ariminum peruenit. Inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen collegae coniungitur.

Iam ambo consules et quidquid Romanarum uirium erat **52**
Hannibali oppositum aut illis copiis defendi posse Romanum imperium aut spem nullam aliam esse satis declarabat. Ta- 2
men consul alter, equestri proelio uno et uolnere suo com-

51 2 duobus *DA* : duo *PCM* a praetore P^2 *uel* P^1CMDA : praetore *P* 4 iam forte *PCMDA* : nam forte *Madv.* Vibonensi (*et simil. in* § 5) *ex* § 6 *et Cic. Att.* 16. 6. 1 *reposuimus* : Viboniensi A^x : uiuoniensi *PCMDA* (*et in* § 5 *similiter sed in* § 6 bibonensem *PCM* : uibonensem C^xD : uiuonensem *A*) 5 escensio *cf.* 8. 17. 9 *Alsch.* : excensio PCM^3D : exc sio *A* (*sic spatio relicto*) : exenseo *M* : excursio A^6 *et in marg. ut sec. lectionem* C^1

52 1 Romanarum *Lov.* 5 : romanorum *PCMDA* 2 uno *PCDA* : uncio *M* : una M^3 *Sigon.*, *recte ut credit Conway* comminutus *Drak.*, *cf. Cic. Att.* 4. 3. 6 ; *Quintil.* 1. 7. 33 ; *Ouid. Met.* 12. 472

minutus, trahi rem malebat; recentis animi alter eoque
3 ferocior nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est Galli tum incolebant, in duorum praepotentium populorum certamine per ambiguum fauorem
4 haud dubie gratiam uictoris spectantes. Id Romani, modo ne quid mouerent, aequo satis, Poenus periniquo animo ferebat, ab Gallis accitum se uenisse ad liberandos eos
5 dictitans. Ob eam iram, simul ut praeda militem aleret, duo milia peditum et mille equites, Numidas plerosque, mixtos quosdam et Gallos, populari omnem deinceps agrum
6 usque ad Padi ripas iussit. Egentes ope Galli, cum ad id dubios seruassent animos, coacti ab auctoribus iniuriae ad uindices futuros declinant legatisque ad consulem missis auxilium Romanorum terrae ob nimiam cultorum fidem in
7 Romanos laboranti orant. Cornelio nec causa nec tempus agendae rei placebat suspectaque ei gens erat cum ob infida multa facinora, tum, ut alia uetustate obsoleuissent, ob recen-
8 tem Boiorum perfidiam: Sempronius contra continendis in fide sociis maximum uinculum esse primos qui eguissent ope
9 defensos censebat. Tum collega cunctante equitatum suum mille peditum, iaculatoribus ferme, admixtis ad defendendum
10 Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Sparsos et incompositos, ad hoc graues praeda plerosque cum inopinato

(*facile enim post* suo *excidere in marginem poterat* cō-, *facile etiam legi ibi tamquam* et): et minutus *PM*: eminutus P^1 *uel* P^2CM^3: minutus *DA*: deminutus *Alsch.*: animi (*uel* spei) minutus *Frigell*: exanimatus *Luterb.* 3 uictoris $C^4M^5A^6$ *uel* A^v: uictor *PMA?*: uictos *DA?*: uictori CM^1 spectantes *PMDA*: *om.* *C*: habentes C^4 4 mouerent C^2M^3A: mouerint *PMD*: moueret *C* 6 consulem *PCMDA* *Edd. uet.*: consules *Drak.* 7 ut alia *ed. Rom.* 1469: obutilia
&
P^1(obiutilia *P*)*CMD?A*: ob utilia (*sic*) C^4: utilia M^x: ut illa *Weissenb.* ('*fort. recte*' *Conway*) obsoleuissent C^2: absoleuissent *PCM*: aboleuissent *D*: absoluissent *A* 8 qui eguissent *Gron.*: que qui coissent *PMDA*: qui coissent *C Aldus*: quosque qui eguissent *Alschefski* 9 Tum collega cunctante A^x *ed. Rom.* 1469: cum collegam cunctantem *PCMDA* (*sed* -tatem *C*): *add.* uideret *post* cum C^4
10 ad hoc graues (grauis) M^4 A^x *marg.*: ad hoc carauis *PCM*: ad hoc cura uis *D*: oneratosque A^1 *in ras.* inopinato *MD?*: inopi-

inuasissent, ingentem terrorem caedemque ac fugam usque
ad castra stationesque hostium fecere; unde multitudine
effusa pulsi, rursus subsidio suorum proelium restituere.
Varia inde pugna ⟨inter recedentes in⟩sequentesque, cumque 11
ad extremum aequassent certamen, maior tamen hostium
⟨cum caedes esset, penes⟩ Romanos fama uictoriae fuit.

Ceterum nemini omnium maior ea iustiorque quam ipsi 53
consuli uideri; gaudio efferri, qua parte copiarum alter
consul uictus foret, ea se uicisse: restitutos ac refectos mili- 2
tibus animos nec quemquam esse praeter collegam qui dila-
tam dimicationem uellet; eum, animo magis quam corpore
aegrum, memoria uolneris aciem ac tela horrere. sed non 3
esse cum aegro senescendum. quid enim ultra differri aut
teri tempus? quem tertium consulem, quem alium exercitum
exspectari? castra Carthaginiensium in Italia ac prope in 4
conspectu urbis esse. non Siciliam ac Sardiniam, uictis
ademptas, nec cis Hiberum Hispaniam peti sed solo patrio
terraque in qua geniti forent pelli Romanos. 'Quantum in- 5
gemiscant' inquit 'patres nostri, circa moenia Carthaginis
bellare soliti, si uideant nos, progeniem suam, duos consules

natos PCM^3D^2A inuasissent C^4 *uel* C^2: inuasisset *PCMDA*
11 ⟨inter recedentes in⟩sequentesque *Conway*, *lineam supplens*: sequentes inter cedentesque *Madv. olim*: cedentes sequentesque *Gron.*: sequentesque PCM^7 (*de* -que *cf. c.* 60. 4 *adn.* (*b*)): sequentes *MDA* (*uid. adn. seq.*) cumque *PC*: cum C^x *Gron.*, *Madv.*: quaecumque *M*: quecumque *D*: qua cumque *A* hostium ⟨cum caedes esset, penes⟩ Romanos fama uictoriae fuit. Ceterum nemini *Conway*, *lineam supplens quae in P propter dittographiam uocum insequentium excidit*: hostium ro(*ubi* ro- *ultra lineam additum*)|manos fama uictori|ae fuit ceterum ro|manos fama uictori|ae fuit ceterum ne|mini *P*: *corr.* P^1 *uel* P^2 *quinque uoces insiticias* ceterum . . . fuit *delendo et sic scribunt CMDA his uocibus omissis*: *post* hostium *inserit* caedes, penes *uel* caedes, penes iam *Madv.*, numerus quia cecidit, penes *Luchs* (*quod plus est quam linea una Puteanea*). *Pro* romanos *habent* romanorum C^2 *uel* C^4: romanis M^2D^2 *uel* D^1A

53 1 maior ea *Dederich*: maiora *PM*: maior P^1 *uel* P^2CM^xDA
3 exspectari *C*: expectari P^2MDA: exceptari *P* 4 cis C^2A: his *PCMD* (*in D prima hasta litterae* h- *rescripta*) 5 ingemiscant *ed. Rom.* 1469: ingemescant *PMDA*: ingemiscent *C*

consularesque exercitus, in media Italia pauentes intra castra, Poenum quod inter Alpes Appenninumque agri sit suae
6 dicionis fecisse?' Haec adsidens aegro collegae, haec in praetorio prope contionabundus agere. Stimulabat et tempus propinquum comitiorum, ne in nouos consules bellum differretur, et occasio in se unum uertendae gloriae, dum
7 aeger collega erat. Itaque nequiquam dissentiente Cornelio parari ad propinquum certamen milites iubet.

Hannibal cum quid optimum foret hosti cerneret, uix ullam spem habebat temere atque improuide quicquam con-
8 sules acturos; cum alterius ingenium, fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse ferociusque factum prospero cum praedatoribus suis certamine crederet, adesse
9 gerendae rei fortunam haud diffidebat. Cuius ne quod praetermitteret tempus, sollicitus intentusque erat, dum tiro hostium miles esset, dum meliorem ex ducibus inutilem
10 uolnus faceret, dum Gallorum animi uigerent, quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturam quanto
11 longius ab domo traherentur. Cum ob haec taliaque speraret propinquum certamen et facere, si cessaretur, cuperet speculatoresque Galli, ad ea exploranda quae uellet tutiores quia in utrisque castris militabant, paratos pugnae esse Romanos rettulissent, locum insidiis circumspectare Poenus
54 coepit. Erat in medio riuus praealtis utrimque clausus ripis et circa obsitus palustribus herbis et quibus inculta ferme uestiuntur, uirgultis uepribusque. Quem ubi equites quoque tegendo satis latebrosum locum circumuectus ipse oculis
2 perlustrauit, 'Hic erit locus' Magoni fratri ait 'quem teneas. Delige centenos uiros ex omni pedite atque equite cum qui-

6 consules *CMDA* : consulem *P* 11 uellet A^x(A^v?) : uellent *PCMDA* utrisque *A* : utriusque *PCMD*

54 1 praealtis A^x *ed. Mogunt.* 1518 : peraltus *PCMDA* equites *PCMDA*[3] : adequos *A* : equiti *Lov.* 3 tegendo *PCMDA* : tegendos M^6 (ad equites tegendos *dett. aliq.*) 2 quibus A^v (*uel* A^3) *Valla ed. Rom.* 1469 : uiribus *PCMDA*

bus ad me uigilia prima uenias; nunc corpora curare tempus
est.' Ita praetorium missum. Mox cum delectis Mago 3
aderat. 'Robora uirorum cerno' inquit Hannibal; 'sed uti
numero etiam, non animis modo ualeatis, singulis uobis
nouenos ex turmis manipulisque uestri similes eligite.
Mago locum monstrabit quem insideatis; hostem caecum
ad has belli artes habetis.' Ita ⟨cum⟩ mille equitibus Magone, 4
mille peditibus dimisso Hannibal prima luce Numidas equites
transgressos Trebiam flumen obequitare iubet hostium portis
iaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem, iniecto
deinde certamine cedendo sensim citra flumen pertrahere.
Haec mandata Numidis: ceteris ducibus peditum equitum- 5
que praeceptum ut prandere omnes iuberent, armatos deinde
instratisque equis signum exspectare.

Sempronius ad tumultum Numidarum primum omnem 6
equitatum, ferox ea parte uirium, deinde sex milia peditum,
postremo omnes copias ad destinatum iam ante consilio
auidus certaminis eduxit. Erat forte brumae tempus et 7
niualis dies in locis Alpibus Appenninoque interiectis, pro-
pinquitate etiam fluminum ac paludum praegelidis. Ad hoc 8
raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo,
non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat,
et quidquid aurae fluminis appropinquabant, adflabat acrior
frigoris uis. Vt uero refugientes Numidas insequentes aquam 9

3 uti *Alschefski*: ute *PCMDA*: utet *Lov.* 4 singulis *PCMDA*: singuli *Forchhammer, bene sed uix necess.* monstrabit *CM³DA*: monstrauit *PM* insideatis *PCMDA num recte? sed cf. c.* 32. 8 tumulos insidentes *et* 25. 17. 3 *ubi* insidentes *certe uidetur participium esse uerbi* insidēre *sensu transitiuo* 4 cum mille . . . Magone . . . dimisso *Madv.* (*cf.* § 3): mille . . . Magoni . . . dimissis *PCMDA*: Magone cum mille . . . dimisso *Woelfflin*: dimissis *retinent et* cum Magone *scribunt Perizonius, Duker, Luterbacher*: *secludit* Magoni *Sauppe* in (stat.) *add. ed. Rom.* 1469: *om. PCMDA* elicere *M⁴DA*: eligere *PCM* citra *Lov.* 5: circa *PCMDA* 6 ad destinatum *PCMDA*; *Valla*, ad propinquum *conferens*, '*sc.* locum' *in margine codicis A scribit*: a (ab *H. J. Mueller*) destinato *Madv.* 7 paludum *CDA*^{x}(*A*^{v}?): paludium *PMA*

ingressi sunt—et erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri
—tum utique egressis rigere omnibus corpora ut uix armo-
rum tenendorum potentia esset, et simul lassitudine et pro-
55 cedente iam die fame etiam deficere. Hannibalis interim
miles ignibus ante tentoria factis oleoque per manipulos, ut
mollirent artus, misso et cibo per otium capto, ubi transgres-
sos flumen hostes nuntiatum est, alacer animis corporibusque
2 arma capit atque in aciem procedit. Baliares locat ante signa
⟨ac⟩ leuem armaturam, octo ferme milia hominum, dein
grauiorem armis peditem, quod uirium, quod roboris erat;
in cornibus circumfudit decem milia equitum et ab cornibus
3 in utramque partem diuersos elephantos statuit. Consul
effuse sequentes equites, cum ab resistentibus subito Numidis
incauti exciperentur, signo receptui dato reuocatos circum-
4 dedit peditibus. Duodeuiginti milia Romani erant, socium
nominis Latini uiginti, auxilia praeterea Cenomanorum; ea
sola in fide manserat Gallica gens. Iis copiis concursum est.
5 Proelium a Baliaribus ortum est; quibus cum maiore
robore legiones obsisterent, diducta propere in cornua leuis
armatura est, quae res effecit ut equitatus Romanus extemplo
6 urgeretur. Nam cum uix iam per se resisterent decem mili-
bus equitum quattuor milia et fessi integris plerisque, obruti

9 et simul lassitudine *dett. aliq.*: et similitudine *PCMDA* : et simul uredine *Valla, sane luculenter*

55 1 per manipulos $C^{2}M^{3}DA$: prae manipulos *PCM* 2 ac leuem *Glareanus ex Polyb.* 3. 72. 7 : leuem *PCMDA* : leuemque *cod. Sigon.* : ceteramque leuem *Luchs* diuersos *PCMDA, cf. Caes. B. C.* 1. 40. 5 : diuisos *Aldus Edd. subsequentes uel omnes uel plerique, cf. Polyb.* 3. 72. 9 τὰ θηρία μερίσας πρὸ τῶν κεράτων δι᾽ ἀμφοτέρων προεβάλετο

e
3 effuse *Ernesti* : effusoes *PM* (*i. e.* effusos) : effusos $CM^{3}DA$ ab (resist.) *DA* : a CM^{3} : ad *PM* 4 Romani *ed. Mediol.* 1505 : romana *PCMDA* praeterea $PCM^{3}A^{v}$ *Valla* : praeter a $P^{2}MA$? : praete// A^{x} : a *D* 5 a Baliaribus C^{2} (*sed* balaribus) *dett. duo* : abalalpibus *PC?* : ab alpibus *MDA* diducta *Madv.* : deducte *PCMA* : deductae C^{2}(*uel* C^{1})*D* : diductae *Drak.* : deducta *Alschefski* leuis armatura est *Alschefski et Madv.* : leuis armaturae sunt *PCM* (*sed* -e *M* : -ae M^{3})$D^{2}A$(*post* -r- *rasura in D*) effecit CM^{2} *uel* $M^{3}A$: efficit *PMD* 6 quattuor $M^{3}DA$: a quattuor *PCM*

sunt insuper uelut nube iaculorum a Baliaribus coniecta.
Ad hoc elephanti eminentes ab extremis cornibus, equis 7
maxime non uisu modo sed odore insolito territis, fugam late
faciebant. Pedestris pugna par animis magis quam uiribus 8
erat, quas recentes Poenus paulo ante curatis corporibus in
proelium attulerat; contra ieiuna fessaque corpora Romanis
et rigentia gelu torpebant. Restitissent tamen animis, si
cum pedite solum foret pugnatum; sed et Baliares pulso 9
equite iaculabantur in latera et elephanti iam in mediam
peditum aciem sese tulerant et Mago Numidaeque, simul
latebras eorum improuida praeterlata acies est, exorti ab tergo
ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot cir- 10
cumstantibus malis mansit aliquamdiu immota acies, maxime
praeter spem omnium aduersus elephantos. Eos uelites ad 11
id ipsum locati uerutis coniectis et auertere et insecuti
auersos sub caudis, qua maxime molli cute uolnera accipiunt,
fodiebant. Trepidantesque et prope iam in suos conster- 56
natos e media acie in extremam ad sinistrum cornu aduersus
Gallos auxiliares agi iussit Hannibal.

Ibi extemplo haud dubiam fecere fugam; nouus quoque
terror additus Romanis ut fusa auxilia sua uiderunt. Itaque 2
cum iam in orbem pugnarent, decem milia ferme hominum—

7 Ad hoc C^2M^3DA : ab hoc *PCM* 8 quas A^v *Valla* (*uel* quia A^v *Valla*): quam *PCMDA* 9 tulerant *PCMDA* : intulerant *dett. unus* (*Lov.* 5) 10 in (tot cir.) *PCMDA* : *om. dett. unus* (*Lov.* 3), '*fort. recte*' *Madv.* 11 uelites *P* : pedites P^2CMDA ad id *ed. Ven.* 1470 : ad *PCMDA* (*cf.* 22. 4. 2; 24. 23. 3; 26. 40. 8): ad h (*i. e.* haec *uel* hoc) C^4 auertere C^2M^3DA : aduertere *PCM* auersos C^2M^3A : auersus *PCM* : auersis *D*

56 1 Trepidantesque et prope iam in suos M^3 *Rost* : trepidantisque prope iam in suos *CMD*(*sed* -dat-)*A* : trepidantisque in prope iam in suos *P* : trepidantes propeque *ed. Par.* 1513 : trepidantesque in suos prope iam *Lov.* 4 *et* 5, *fort. recte*, *cf.* 23. 16. 12 e media A^x (*postea* e *ras.*) *Gron.* : media *PCMDA* sinistrum P^1 *uel* P^2CMDA : ministrum *P* Hannibal. Ibi *Weissenb.* : hannibali PCM^3 : hannibale *M uel* M^2 : hannibale* (*sic*) C^2 : hannibal M^xDA nouus quoque M^3 *dett. aliq.* : quoque nouus $PCMDA^x$ (quoque additus nouus *A* : additus quoque nouus A^v *Valla*) : eoque nouus *Weissenb.* : quo nouus *Frigell* : nouusque *Madv. ed.* 3

cum alia euadere nequissent—media Afrorum acie quae
Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti caede hostium
3 perrupere et, cum neque in castra reditus esset flumine
interclusis neque prae imbri satis decernere possent qua suis
4 opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures
deinde in omnes partes eruptiones factae; et qui flumen
petiere, aut gurgitibus absumpti sunt aut inter cunctationem
5 ingrediendi ab hostibus oppressi. Qui passim per agros fuga
sparsi erant uestigia cedentis sequentes agminis Placentiam
contendere; aliis timor hostium audaciam ingrediendi flu-
6 men fecit, transgressique in castra peruenerunt. Imber
niue mixtus et intoleranda uis frigoris et homines multos et
7 iumenta et elephantos prope omnes absumpsit. Finis inse-
quendi hostis Poenis flumen Trebia fuit, et ita torpentes gelu
8 in castra rediere ut uix laetitiam uictoriae sentirent. Itaque
nocte insequenti, cum praesidium castrorum et quod reli-
quum ⟨ex fuga semermium⟩ ex magna parte militum erat
9 ratibus Trebiam traicerent, aut nihil sensere obstrepente
pluuia aut, quia iam moueri nequibant prae lassitudine ac
uolneribus, sentire sese dissimularunt, quietisque Poenis
tacito agmine ab Scipione consule exercitus Placentiam est

2 alia *Aldus*: alii *PCMDA*: alibi *Weissenb.*: aliter *dett. aliq.* quae (que) *PCMDA*: qua *ed. Ven.* 1495 3 flumine interclusis] *Huius proelii narratio neque apud Liuium neque apud Polybium* (iii. 66 *et* 74) *nobis liquet si Placentiam ubi nunc stat ad orientem Trebiae fluuii id temporis stetisse putas. Libenter igitur ex argumentis a Tenneio Frank in Journ. Rom. Stud.* ix (1919, *sed in* 1921 *publicato*) 202 *docemur Placentiam aliquot milia ad occidentem Trebiae fluuii sitam esse usque ad* 190 *a. C. n.; Polybiumque et Liuium narrationem a Fabio hausisse qui ante eum annum scripserit; cf. e. g. Liu.* 36. 39 *et* 37. 47 qua suis C^{2}? A^{x} *uel* A^{6}: sua uis *PCMDA?*: suis ut M^{2}: si suis A^{1}: u taliis A^{v} 4 absumpti *C*(*sed* -supti)M^{3}*DA*: adsumpti *PM* 5 uestigia *PCMDA*: alii uestigia *Luchs, bene, sed puncto ante* Qui *posito locum simplicius sanasse speramus* 6 absumpsit M^{3}*DA*: adsumpsit *PCM* 8 quod reliqu um⟨ex fuga semermium⟩ *Luchs, bene, lineam inter* ex . . . ex *amissam supplens*: quod reliquum *PCMDA*: quod reliquum ⟨sauciorum⟩ *Heerwagen* (*qui primus lacunam notauit*) 9 aut quia *C*M^{3}*DA*: haut quia P^{2} *uel* P^{1}: haut qua *P*: haud quia *M*

perductus, inde Pado traiectus Cremonam, ne duorum exer-
cituum hibernis una colonia premeretur.

Romam tantus terror ex hac clade perlatus est ut iam ad **57**
urbem Romanam crederent infestis signis hostem uenturum
nec quicquam spei aut auxilii esse quo portis moenibusque
uim arcerent: uno consule ad Ticinum uicto, altero ex Sicilia 2
reuocato, duobus consulibus, duobus consularibus exerciti-
bus uictis quos alios duces, quas alias legiones esse quae
arcessantur? Ita territis Sempronius consul aduenit, ingenti 3
periculo per effusos passim ad praedandum hostium equites
audacia magis quam consilio aut spe fallendi resistendiue, si
non falleret, transgressus. Is, quod unum maxime in prae- 4
sentia desiderabatur, comitiis consularibus habitis in hiberna
rediit. Creati consules Cn. Seruilius et C. Flaminius.

Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant uaganti- 5
bus passim Numidis equitibus et, ⟨ut⟩ quaeque his impeditiora
erant, Celtiberis Lusitanisque. Omnes igitur undique clausi
commeatus erant, nisi quos Pado naues subueherent. Em- 6
porium prope Placentiam fuit et opere magno munitum et
ualido firmatum praesidio. Eius castelli oppugnandi spe
cum equitibus ac leui armatura profectus Hannibal, cum
plurimum in celando incepto ad effectum spei habuisset,
nocte adortus non fefellit uigiles. Tantus repente clamor est 7
sublatus ut Placentiae quoque audiretur. Itaque sub lucem
cum equitatu consul aderat iussis quadrato agmine legionibus
sequi. Equestre interim proelium commissum; in quo, quia 8

9 traiectus *PCMDA*: traiecto *dett. unus* (*Pal.* 2), *Luchs*
57 1 Romanam *PCM*: romam *DA*: *secl. Gron.*, Cremonam *non respiciens* quo *ed. Ven.* 1495: qua *PMDA*: quia *C* (*post* auxilii *add.* q: C^2): qui a *Alsch.* qui *abl. esse ratus*: quo a *Heerwagen* 2 altero ... reuocato *PCMDA*: alterum ... reuocatum *Madv.*, *optime*, *fort. tamen Liuium ipsum subtilitate superans* 4 Is (quod unum) *Madv.*: id *PCMDA*: et *Gron.*: inde *Luchs* C. Flaminius *PCMDA*: *add.* iterum (*i. e.* II) *Glareanus*, *fort. recte*, *cf. c.* 63. 2 5 et ut quaeque *Fabri* (*cf. c.* 42. 3): et quaeque *PC*(*sed* q;quae)*MDA?*: et quae A^v: aequeque A^x *in ras.*, *ed. Rom.* 1469: aeque *dett. aliq.* his *DA*: iis *PCM*, *cf.* 22. 1. 14 6 oppugnandi *PCMDA*: expugnandi *Perizonius*, *cf.* 40. 31. 6

saucius Hannibal pugna excessit, pauore hostibus iniecto
9 defensum egregie praesidium est. Paucorum inde dierum quiete sumpta et uixdum satis percurato uolnere, ad Victumu-
10 las oppugnandas ire pergit. Id emporium Romanis Gallico bello fuerat; munitum inde locum frequentauerant accolae mixti undique ex finitimis populis, et tum terror populationum
11 eo plerosque ex agris compulerat. Huius generis multitudo fama impigre defensi ad Placentiam praesidii accensa armis
12 arreptis obuiam Hannibali procedit. Magis agmina quam acies in uia concurrerunt, et cum ex altera parte nihil praeter inconditam turbam esset, in altera et dux militi et duci miles fidens, ad triginta quinque milia hominum a paucis fusa.
13 Postero die deditione facta praesidium intra moenia accepere; iussique arma tradere cum dicto paruissent, signum repente uictoribus datur, ut tamquam ui captam urbem diriperent;
14 neque ulla, quae in tali re memorabilis scribentibus uideri solet, praetermissa clades est; adeo omne libidinis crudelitatisque et inhumanae superbiae editum in miseros exemplum est. Hae fuere hibernae expeditiones Hannibalis.

58 Haud longi inde temporis, dum intolerabilia frigora erant,
2 quies militi data est; et ad prima ac dubia signa ueris profectus ex hibernis in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut ui aut uoluntate adiuncturus.
3 Transeuntem Appenninum adeo atrox adorta tempestas est, ut Alpium prope foeditatem superauerit. Vento mixtus imber cum ferretur in ipsa ora, primo, quia aut arma omittenda erant aut contra enitentes uertice intorti adfligebantur, consti-
4 tere; dein, cum iam spiritum includeret nec reciprocare ani-

9 inde M^2 *uel* M^1A (*i. e.* iñ) : in *PCMD* Victumulas *Mommsen. cf. c.* 45. 3 : uictum uias *PCMDA* : uictu alium uias C^2 12 duci miles *PCMDA* : miles duci *Lov.* 3 *Luchs adrogantius* 14 omne *Luchs* : omnes *PCM*, *cf. c.* 39. 1 : omnis C^2M^1DA

58 1 longi . . . temporis *Gron.* : longis . . . temporibus *PCMDA*, *cf. c.* 39. 1 *et* 22. 21. 4 *adn.* 2 et *PCMDA* : *tollere uoluit Luchs* adiuncturus A^x (*uel sic uoluit*) : adiungiturus *PCMDA?* 3 primo C^4A^2 *uel* A^3 : primao *P* : prima P^2CMDA : primum (A^4 *uel*) A^v

mam sineret, auersi a uento parumper consedere. Tum uero 5
ingenti sono caelum strepere et inter horrendos fragores mi-
care ignes; capti auribus et oculis metu omnes torpere;
tandem effuso imbre, cum eo magis accensa uis uenti esset, 6
ipso illo quo deprensi erant loco castra ponere necessarium
uisum est. Id uero laboris uelut de integro initium fuit; 7
nam nec explicare quicquam nec statuere poterant nec quod
statutum esset manebat omnia perscindente uento et rapiente.
Et mox aqua leuata uento cum super gelida montium iuga 8
concreta esset, tantum niuosae grandinis deiecit ut omnibus
omissis procumberent homines tegminibus suis magis obruti
quam tecti; tantaque uis frigoris insecuta est ut ex illa mi- 9
serabili hominum iumentorumque strage cum se quisque
attollere ac leuare uellet, diu nequiret, quia torpentibus rigore
neruis uix flectere artus poterant. Deinde, ut tandem agi- 10
tando sese mouere ac recipere animos et raris locis ignis fieri
est coeptus, ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum 11
eo loco uelut obsessi mansere; multi homines, multa iumenta,
elephanti quoque ex iis qui proelio ad Trebiam facto super-
fuerant septem absumpti.

Degressus Appennino retro ad Placentiam castra mouit **59**
et ad decem milia progressus consedit. Postero die duode-
cim milia peditum, quinque equitum aduersus hostem ducit;
nec Sempronius consul—iam enim redierat ab Roma—de- 2
tractauit certamen. Atque eo die tria milia passuum inter bina
castra fuere; postero die ingentibus animis uario euentu 3
pugnatum est. Primo concursu adeo res Romana superior

5 capti *dett. unus* (*Pal.* 2) : captis *PCMA* (*cf. c.* 39. 1) : capitis *D* 6 uenti P^2 *uel* P^1*CMDA* : senti *P* 8 leuata A^3 : leuato *PCMDA* 9 torpentibus *A* : torrentibus *PCM* : torientibus *D* uix M^x *in marg. A* : suis *PCM* : suis uix *D* : nō (*ante* poterant) *add.* C^4 10 *post* animos *dubitanter* potuerunt *add. Luchs*, *post* sese *scribit* incipiebant corpora *Novák*, *sed uid. Riemann* '*Lang. et Gram. de Tite-Live*', *p.* 289; *uel subaudi* coepere *ex* coeptus est (*Vesey*) 11 iis *ed. Rom.* 1469 : hiis *PCA* : his *MD*, *cf.* 22. 1. 14 absumpti CM^3DA : adsumpti *PM*

59 1 degressus *Gron.* (1665) : digressus *PCMDA*

fuit ut non acie uincerent solum sed pulsos hostes in castra
4 persequerentur, mox castra quoque oppugnarent. Hannibal paucis propugnatoribus in uallo portisque positis, ceteros confertos in media castra recepit intentosque signum ad
5 erumpendum exspectare iubet. Iam nona ferme diei hora erat, cum Romanus nequiquam fatigato milite, postquam nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit.
6 Quod ubi Hannibal accepit laxatamque pugnam et recessum a castris uidit, extemplo equitibus dextra laeuaque emissis in hostem ipse cum peditum robore mediis castris
7 erupit. Pugna raro magis ulla saeua aut utriusque partis pernicie clarior fuisset, si extendi eam dies in longum spatium
8 siuisset; nox accensum ingentibus animis proelium diremit. Itaque acrior concursus fuit quam caedes et, sicut aequata ferme pugna erat, ita clade pari discessum est. Ab neutra parte sescentis plus peditibus et dimidium eius equitum
9 cecidit; sed maior Romanis quam pro numero iactura fuit, quia equestris ordinis aliquot et tribuni militum quinque et
10 praefecti sociorum tres sunt interfecti. Secundum eam pugnam Hannibal in Ligures, Sempronius Lucam concessit. Venienti in Ligures Hannibali per insidias intercepti duo quaestores Romani, C. Fuluius et L. Lucretius, cum duobus tribunis militum et quinque equestris ordinis, senatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum iis pacem societatemque crederet, traduntur.

3 pulsos CM^3DA : pulsus *PM* (*cf.* 22. 3. 2) 4 exspectare *Fleckeisen*: spectare *PCMDA* 6 robore mediis *Lipsius*: roborē | diis *P*: roborē de his P^2MA : robore de his CM^3D : robore e mediis *J. H. Voss* 7 ulla saeua aut *scripsimus, duce Valla* : ulla ae | aut *P*: ulla ea aut *C*: ulla a/// *M* : ulla ea /// M^3 : ulla ea *D* : ulla ea ut (et A^2 *uel* A^v) cum *A* : ulla saeua et cum A^v *Valla ed. Mediol.* 1495 : ulla dubia et *Gron.* : ulla aeca fuit *Linsmayer* : ulla uaria aut *Luterbacher*: ulla saeua et aut alterius aut *Madv.* siuisset A^v *uel* A^x (*in marg. ut secundam lectionem*), *Facius et Panormita secundum Vallam* : uisset *P*: quiuisset P^2MDA : quisset *C*: sisset *Gron.* 9 sunt interfecti *CMDA* : sun interfecti P^2 : sunterfecti *P* 10 iis *ed. Rom.* 1469 : is *P*(*ut saepissime*)*CM* : his *DA*, *cf.* 22. 1. 14 crederet *ed. Rom.* 1469 : crederent *PCMDA*

Dum haec in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio in 60
Hispaniam cum classe et exercitu missus, cum ab ostio 2
Rhodani profectus Pyrenaeosque montes circumuectus
Emporias appulisset classem, exposito ibi exercitu orsus a 3
Laeetanis omnem oram usque ad Hiberum flumen partim
renouandis societatibus partim nouis instituendis Romanae
dicionis fecit. Inde conciliata clementiae fama non ad 4
maritimos modo populos sed in mediterraneis quoque ac
montanis ad ferociores iam gentes ualuit; nec pax modo
apud eos sed societas etiam armorum parta est, ualidaeque
aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptae sunt. Han- 5
nonis cis Hiberum prouincia erat; eum reliquerat Hannibal
ad regionis eius praesidium. Itaque priusquam alienarentur
omnia obuiam eundum ratus, castris in conspectu hostium
positis in aciem eduxit. Nec Romano differendum certa- 6
men uisum, quippe qui sciret cum Hannone et Hasdrubale
sibi dimicandum esse malletque aduersus singulos separatim
quam aduersus duos simul rem gerere. Nec magni certa- 7

60 2 Emporias *Luchs, cf. c.* 61. 4: emporiis A^2: temporis *PCMDA?*: emporium C^4 3 Laeetanis *Douiat? Huebner* (*Herm.* 1. 340), *cf. Strab.* 3. 4. 8; *Ptol.* 2. 6: lacetanis PMA^2: lucetanis *DA?*: lusitanis *C, cf. c.* 23. 2 *adn.* 4 clementiae M^xA^x: clementiaeque *PCMDA*: clementiae iustitiaeque *Weissenb., fort. recte. Exempla reperies in P* (*a*) *copulae* -que *insiticiae* (*ut ipse hic ad credendum inclinor*) *in cc.* 34. 5 *et* 50. 7; *et in* 22. 1. 18; 22. 18. 3; 22. 27. 4; 24. 36. 1 (?); 25. 14. 8; 25. 36. 14; 25. 40. 6 (*cf. etiam* 3. 43. 6; 3. 52. 5). (*b*) *contra, ubi* -que *signum est uocis deperditae* (*ut hic credunt Weissenb. et Conway*) *in c.* 52. 11; *et in* 23. 30. 3; 23. 41. 11; 25. 14. 2; 26. 11. 12; 26. 19. 14; 26. 24. 2; 26. 47. 6; 28. 26. 6. (*c*) *copulae* -que *uel* et *fort. deperditae in c.* 39. 5 *et in* 22. 9. 5; 25. 22. 6; 25. 34. 14; 26. 19. 2 *et* 11; 28. 32. 7. (*d*) *contra, de asyndeto in codd. corruptelam indicante u. c.* 35. 3 *adn.* (*e*) *contra etiam, de asyndeto uere Liuiano,* 22. 29. 11 *adn.* parta *dett. duo, Perizonius*: parata *PCMDA, cf.* 5. 1. 1; 5. 6. 1 (*ubi u. Drak.*); 10. 10. 12; 25. 39. 13 *et saepe alibi* iis M^3 *uel* M^5: hiis *PCM*: his *A*: *om.* ex iis *D* 5 Hannonis (*sed* ann-) cis *P* (*Sabellicum confirmans*): hannoni cis C^4: annoninsciens P^2M: hannoni insciens *C?*: anno non insciens M^3: hanno non insciens *D*: hanno non inscius *A*: hanno in ci^s A^x: hannonis (in Cishiberis) A^v ad C^2M^3DA: ac *PCM* 6 malletque *ed. Rom.* 1469: malleque *PCMDA*

minis ea dimicatio fuit. Sex milia hostium caesa, duo capta cum praesidio castrorum; nam et castra expugnata sunt atque ipse dux cum aliquot principibus capiuntur; et Cissis,
8 propinquum castris oppidum, expugnatur. Ceterum praeda oppidi parui pretii rerum fuit, supellex barbarica ac uilium
9 mancipiorum; castra militem ditauere, non eius modo exercitus qui uictus erat sed et eius qui cum Hannibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus, ne grauia impedimenta ferentibus essent, citra Pyrenaeum relictis.

61 Priusquam certa huius cladis fama accideret, transgressus Hiberum Hasdrubal cum octo milibus peditum, mille equitum, tamquam ad primum aduentum Romanorum occursurus, postquam perditas res ad Cissim amissaque castra
2 accepit, iter ad mare conuertit. Haud procul Tarracone classicos milites naualesque socios uagos palantesque per agros, quod ferme fit ut secundae res neglegentiam creent, equite passim dimisso cum magna caede, maiore fuga ad
3 naues compellit; nec diutius circa ea loca morari ausus, ne
4 ab Scipione opprimeretur, trans Hiberum sese recepit. Et Scipio raptim ad famam nouorum hostium agmine acto, cum in paucos praefectos nauium animaduertisset, praesidio
5 Tarracone modico relicto Emporias cum classe rediit. Vixdum digresso eo Hasdrubal aderat et Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso cum eorum ipsorum iuuentute agros fidelium Romanis sociorum
6 uastat; excito deinde Scipione hibernis toto cis Hiberum

7 principibus *CM^3 Lov.* 1: principiis *PMD* (*cf. c.* 58. 1): praesidiis *A* capiuntur *PC* (*cf.* 1. 59. 11; 42. 20. 5; 45. 28. 11): capitur *P' MDA*, *cf.* 9. 6. 9; 26. 46. 8 Cissis *Alschefski* (*cf. c.* 61. 1; Κίσσαν *Polyb.* 3. 76. 5): scissis *PCMD*: scissum *A^x per ras., ed. Rom.* 1469, *Ald.* (Cissim *PCM recte in c.* 61. 1)

61 1 peditum *P^2 uel P^1CM^4DA*: reditum *PM* 4 nauium *Gron.*: pauiu *P*: paulum *P^2CMD*: paululum *A* Emporias *cf. c.* 60. 2: emptoria *PMDA*: temtori *C*: emporiā *C^4*: emporia *A^2* 5 Ilergetum *A^2 dett. unus* (*Gaertn.*): ilargetum *Lov.* 3 *et* 5: ille argentum *PCMDA* 6 toto cis *dett. tres*: stoicosis *PCMDA*: hostis cis *Bapt. Equatius*: hostico cis *Stroth Sabellico praeeunte*

rursus cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem cum infesto exercitu inuasisset, compulsis omnibus Atanagrum urbem, quae caput eius populi
erat, circumsedit, intraque dies paucos pluribus quam ante 7
obsidibus imperatis Ilergetes pecunia etiam multatos in ius
dicionemque recepit. Inde in Ausetanos prope Hiberum, 8
socios et ipsos Poenorum, procedit atque urbe eorum obsessa Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte haud procul
iam urbe, cum intrare uellent, excepit insidiis. Caesa ad 9
duodecim milia; exuti prope omnes armis domos passim palantes per agros diffugere; nec obsessos alia ulla res quam
iniqua oppugnantibus hiemps tutabatur. Triginta dies ob- 10
sidio fuit, per quos raro unquam nix minus quattuor pedes alta iacuit adeoque pluteos ac uineas Romanorum operuerat ut ea sola ignibus aliquotiens coniectis ab hoste etiam tuta-
mentum fuerit. Postremo cum Amusicus princeps eorum 11
ad Hasdrubalem profugisset, uiginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

Romae aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta aut, 62
quod euenire solet motis semel in religionem animis, multa
nuntiata et temere credita sunt, in quis ingenuum infantem 2
semenstrem in foro holitorio triumphum clamasse, et ⟨in⟩ foro 3
boario bouem in tertiam contignationem sua sponte escendisse

6 cedit agro *dett. duo*: '*alii* Ilergetum rursus cedit agro' A^{v} (*cf. Sigonii adn.*): caedit agros *PCM* (cedit M^{3}): cedit. Agros *DA* (*et* relictos A^{x} *e* relicto *A*, relictā *postea* A^{x}) 7 multatos $M^{3}A$: multos *PCMD* 8 obsessa A^{x}: obiressa *PCMD*: obiens sa- C^{2}?: obiesa *A* Lacetanos *PCMDA*, *cf. c.* 23. 2: Laeetanos *Huebner*, *cf. c.* 60. 3; *num idem populus?* 9 ad duodecim milia (ad x̄ī) CM^{3}: ad xii *PA*: anxii (*uel* anxii) $P^{2}D$: an x̄ī *M* 10 sola ignibus *CDAN ed. Rom.* 1469: solasignibus *P* (*cf. c.* 33. 4): sola signibus *M*: solas ignibus M^{3}: *supra* ea sola *add.* nix A^{2}
11 Amusicus CM^{3} *uel* $M^{5}A$: amusiciis *PMD* ad (Hasd.) $CM^{3}DA$: ab *PM* deduntur A^{2}: deducuntur *PCMDA*

62 1 religionem $C^{4}M^{3}DA^{v}$: regionem *PCM*: religione *A* 3 in foro boario *Gaertn. et Haverk.*: foro boario *PCMA* (*om.* holitorio triumphum clamasse et in foro *D*)

4 atque inde tumultu habitatorum territum sese deiecisse, et
nauium speciem de caelo adfulsisse, et aedem Spei, quae est
in foro holitorio, fulmine ictam, et Lanuui hastam se com-
mouisse et coruum in aedem Iunonis deuolasse atque in ipso
5 puluinari consedisse, et in agro Amiternino multis locis
hominum specie procul candida ueste uisos nec cum ullo
congressos, et in Piceno lapidibus pluuisse, et Caere sortes
extenuatas, et in Gallia lupum uigili gladium ex uagina rap-
6 tum abstulisse. Ob cetera prodigia libros adire decemuiri
iussi; quod autem lapidibus pluuisset in Piceno, nouendiale
sacrum edictum; et subinde aliis procurandis prope tota
7 ciuitas operata fuit. Iam primum omnium urbs lustrata est
8 hostiaeque maiores quibus editum est dis caesae, et donum
ex auri pondo quadraginta Lanuuium Iunoni portatum est
et signum aeneum matronae Iunoni in Auentino dedi-
cauerunt, et lectisternium Caere, ubi sortes attenuatae erant,
9 imperatum, et supplicatio Fortunae in Algido; Romae quoque
et lectisternium Iuuentati et supplicatio ad aedem Herculis
nominatim, deinde uniuerso populo circa omnia puluinaria
10 indicta, et Genio maiores hostiae caesae quinque, et C.
Atilius Serranus praetor uota suscipere iussus, si in decem
11 annos res publica eodem stetisset statu. Haec procurata
uotaque ex libris Sibyllinis magna ex parte leuauerant re-
ligione animos.

63 Consulum designatorum alter Flaminius, cui eae legiones

4 hastam *Sabellicus*: hostiam *PCMDA* puluinari A^2 *Lov.* 3: puluinario *PCMDA* 5 specie . . . uisos . . . congressos *PCMDA*: species . . . uisas . . . eos congressos *dubitanter Luchs* ullo *dett. tres*: illos *PCMDA* (*cf. c.* 61. 10): illis C^2 (*cum* et *pro* nec): ullo eos *dubitanter Luchs* 7 Iam *PCMDA*: Nam *Madv.* urbs CA^2: urissis *PM* (*cf. Heraei Quaest. Crit. p.* 98; -IS *pro* B, *ut* Galisa 30. 39. 6 *Bamb. pro* Galba; 23. 16. 7 *P ubi* iniurise *pro* in urbe; 26. 22. 3 *P ubi* turisa *pro* turba): ursis P^2DA? 8 (Lanuuium) Iunoni C^2A^2: et Iunoni *PCMDA*: ad Iunonis *Gron.* dedicauerunt *Ph. Rubenius*: edicauerunt *P*: edificauerunt P^2CMDA 9 Iuuentati *PCMD*: iuuentuti *A Madv.* 11 Sibyllinis] Sybillinis *PC*: sibillinis *MDA* ex (parte) CM^1 *uel* M^2DA: et *PM*

63 1 eae (legiones) *ed. Rom.* 1469: hae *PCMD*: e *A*: hec A^2

quae Placentiae hibernabant sorte euenerant, edictum et
litteras ad consulem misit ut is exercitus idibus Martiis Ari-
mini adesset in castris. Hic in prouincia consulatum inire 2
consilium erat memori ueterum certaminum cum patribus,
quae tribunus plebis et quae postea consul prius de consulatu
qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat, inuisus etiam 3
patribus ob nouam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis
aduersus senatum atque uno patrum adiuuante C. Flaminio
tulerat, ne quis senator cuiue senator pater fuisset maritimam
nauem, quae plus quam trecentarum amphorarum esset,
haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris uectandos; 4
quaestus omnis patribus indecorus uisus. Res per summam
contentionem acta inuidiam apud nobilitatem suasori legis
Flaminio, fauorem apud plebem alterumque inde consulatum
peperit. Ob haec ratus auspiciis ementiendis Latinarumque 5
feriarum mora et consularibus aliis impedimentis retenturos
se in urbe, simulato itinere priuatus clam in prouinciam abiit.
Ea res ubi palam facta est, nouam insuper iram infestis iam 6
ante patribus mouit: non cum senatu modo sed iam cum dis
immortalibus C. Flaminium bellum gerere. consulem ante 7
inauspicato factum reuocantibus ex ipsa acie dis atque ho-
minibus non paruisse; nunc conscientia spretorum et
Capitolium et sollemnem uotorum nuncupationem fugisse,
ne die initi magistratus Iouis optimi maximi templum adiret, 8
ne senatum inuisus ipse et sibi uni inuisum uideret consuleret-
que, ne Latinas indiceret Iouique Latiari sollemne sacrum
in monte faceret, ne auspicato profectus in Capitolium ad 9

3 Claudius *CDA* : cladius *P* : gladius *M* aduersus senatum *PCMD*(*sed* -tam)*A* : aduerso senatu *Gron.*, *probante Madvigio* cuiue *Roëllius* : quiue *PCMDA* senator (pater) *P* : senatoris P^2CMDA 4 suasori C^2M^1(*ut secundam lectionem*)*DA* : suasore *PCM* 6 iam (ante) P^2C^2MDA : am *PC* (*ubi* amante) 7 nunc *M* : ne nunc *PCDA* conscientia spretorum M^3 *Gron.* : conscientias | praetorum *PCM*(*sed* pret-)*DA* 8 optimi maximi *ed. Frob.* 1531 (*siglo recte intellecto*) : om *P* : ō m̄ P^2? : o. m. *C* : ōm *M* : om̄ *D* : omne *A* ipse *ed. Ven.* 1498 : ipsi *PCMDA*

uota nuncupanda, paludatus inde cum lictoribus in prouinciam iret. lixae modo sine insignibus, sine lictoribus profectum clam, furtim, haud aliter quam si exsilii causa
10 solum uertisset. magis pro maiestate uidelicet imperii Arimini quam Romae magistratum initurum et in deuersorio hospitali quam apud penates suos praetextam sumpturum.
11 Reuocandum uniuersi retrahendumque censuerunt et cogendum omnibus prius praesentem in deos hominesque fungi
12 officiis quam ad exercitum et in prouinciam iret. In eam legationem—legatos enim mitti placuit—Q. Terentius et M. Antistius profecti nihilo magis eum mouerunt quam
13 priore consulatu litterae mouerant ab senatu missae. Paucos post dies magistratum iniit, immolantique ei uitulus iam ictus e manibus sacrificantium sese cum proripuisset, multos cir-
14 cumstantes cruore respersit; fuga procul etiam maior apud ignaros quid trepidaretur et concursatio fuit. Id a plerisque
15 in omen magni terroris acceptum. Legionibus inde duabus a Sempronio prioris anni consule, duabus a C. Atilio praetore acceptis in Etruriam per Appennini tramites exercitus duci est coeptus.

9 paludatus *DA* : paludatis *PCM* profectum *P ed. Mogunt.* 1518 : profectus P^2*CMDA* causa P^2*CMDA* : cauca *P* 10 deuersorio *Drak.* : diuersorio *PCMDA* 11 iret P^2*C*M^4*DA* : ret *P et fort. M* 14 in (omen) *PCMDA* : *suspicatur Gron.* 15 in (Etruriam) *ed. Rom.* 1469 : et in *PCMDA*

Subscriptio : titi liuii ab urbe condita lib. XXI explic. incipit lib. XXII feliciter *PC* : *sic in D, ubi tamen* XXII *in* XXI *correctum ; et tum* explicit. Incipit Vicesim XXIII *ubi* XXIII *postea erasum et in marg.* XXII *add.* : *deest in M* : *add.* recognobi abellini P^2 : explicit liber primus. Incipit liber Secundus *A*

T. LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXII

IAM uer appetebat cum Hannibal ex hibernis mouit, et 1
nequiquam ante conatus transcendere Appenninum intole-
randis frigoribus et cum ingenti periculo moratus ac metu.
Galli, quos praedae populationumque conciuerat spes, post- 2
quam pro eo ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas
terras sedem belli esse premique utriusque partis exercituum
hibernis uidere, uerterunt retro in Hannibalem ab Romanis
odia; petitusque saepe principum insidiis, ipsorum inter se 3
fraude, eadem leuitate qua consenserant consensum indican-
tium, seruatus erat et mutando nunc uestem nunc tegumenta
capitis errore etiam sese ab insidiis munierat. Ceterum hic 4
quoque ei timor causa fuit maturius mouendi ex hibernis.

Per idem tempus Cn. Seruilius consul Romae idibus
Martiis magistratum iniit. Ibi cum de re publica rettulisset, 5
redintegrata in C. Flaminium inuidia est: duos se consules

I 1 uer *Gaertn. Hafn. Lov.* 5 A^v *Valla ed. Rom.* 1470: uero *PCM DA* cum *Gaertn. Lov.* 1 (*cf.* 26. 51. 2 *ubi* cum *Sp.*: que *P*): que *PC*[5] *in ras. DA*: quae *M*: quo A^v: atque '*positum uideri posset*' *Alsch., fort. recte*: et *dett. aliq.*: neque *Lov.* 5: itaque *Woelfflin* mouit A^v *Gaertn. Hafn. Lov.* 5: metuit *PC*[5]*MDA*: metum *C* nequiquam A^v *Valla*: neque eo qui iam *PCMDA*: neque eo quo? iam C^2 *uel* C^1 2 Galli C^xDA: gallis *PCM*, *cf.* 24. 17. 6 conciuerat A^1 *uel* A^2: consciuerat *PCMDA* premique C^xA^v (*uel* A^x): praemiique *PM*: premiique *CDA* uidere *Alsch.*: uiderent *PCMDA* (*cf. Heraei Quaest. Crit. p.* 79): uiderunt C^4A^v in Hannibalem A^v (*uel* A^1) *dett. aliq.*: Hannibalem *PCMDA*: ad Hannibalem *dett. unus* (*Harl.*) 3 petitusque *ed. Frob.* 1531: petitusque est *PCMDA* consensum *ed. Frob.* 1531: consensu *PCMDA* errore C^2 *uel* C^4DA: errorem *PCM* 4 Martiis A^x: martis *PCMDA* 5 inuidia CM^1 *uel* M^3DA: inuida *PM*

creasse, unum habere; quod enim illi iustum imperium,
6 quod auspicium esse? magistratus id a domo, publicis priuatisque penatibus, Latinis feriis actis, sacrificio in monte
7 perfecto, uotis rite in Capitolio nuncupatis, secum ferre; nec priuatum auspicia sequi nec sine auspiciis profectum in
8 externo ea solo noua atque integra concipere posse. Augebant metum prodigia ex pluribus simul locis nuntiata: in Sicilia militibus aliquot spicula, in Sardinia autem in muro circumeunti uigilias equiti scipionem quem manu tenuerit arsisse et litora crebris ignibus fulsisse et scuta duo sanguine
9 sudasse, et milites quosdam ictos fulminibus et solis orbem minui uisum, et Praeneste ardentes lapides caelo cecidisse, et Arpis parmas in caelo uisas pugnantemque cum luna solem,
10 et Capenae duas interdiu lunas ortas, et aquas Caeretes sanguine mixtas fluxisse fontemque ipsum Herculis cruentis manasse respersum maculis, et in Antiati metentibus cruentas
11 in corbem spicas cecidisse, et Faleriis caelum findi uelut magno hiatu uisum quaque patuerit ingens lumen effulsisse; sortes sua sponte attenuatas unamque excidisse ita scriptam:
12 'Mauors telum suum concutit', et per idem tempus Romae signum Martis Appia uia ac simulacra luporum sudasse, et Capuae speciem caeli ardentis fuisse lunaeque inter imbrem
13 cadentis. Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: capras lanatas quibusdam factas, et gallinam in marem, gallum
14 in feminam sese uertisse. His, sicut erant nuntiata, expositis

5 esse *A dett. aliq.*, *Lipsius*: esset *PCMD* 8 aliquot CM^3DA^x: aliquod *PMA?* autem C^4A^1 *uel* A^x *dett. aliq.*: ·audes (*sic*) *P*: audes *CMDA?*: sudes, cudes, rudes, audex *uariant dett. aliq.* equiti C^xA^x: equitum A^v *Lov.* 3: equites *PCMDA?* tenuerit *Ruperti*: tenuerat *PCMDA* 9 Arpis C^2: arpiis PM^3D: arplis *C*: rrpiis *M*: arpii *A* 10 ipsum A^v (*uel* A^1): ipsorum *PCMDA*: ipsius *dett. aliq.* respersum *C*: 'spersum *P* (*sed* ' *uix apparet*): spersum *M* (*ubi* manasses per summaculis): sparsum *DA* in Antiati *Gron.*: in antii *PCMDA*: antii A^x *dett. aliq.*: in Antii agro *Sigon.* 11 Faleriis *Sigon.*: falernis *PCMDA* effulsisse M^2DA: efulsiisse *C*: effulcisse *P*: effulxisse *M* 12 ac simulacra *PCMD*: ad simulacra *A* lunaeque *PCMDA*: lanaeque *Drak.* 14 His *DA* (*cf.* 21. 57. 5): hiis *PCM*: iis M^3, *cf.* 21. 58. 11; 21. 59. 10. *Utriusque generis plurima exempla*

auctoribusque in curiam introductis consul de religione patres
consuluit. Decretum ut ea prodigia partim maioribus hostiis, 15
partim lactentibus procurarentur et uti supplicatio per triduum
ad omnia puluinaria haberetur; cetera, cum decemuiri libros 16
inspexissent, ut ita fierent quemadmodum cordi esse ⟨di sibi⟩
diuinis carminibus praefarentur. Decemuirorum monitu 17
decretum est Ioui primum donum fulmen aureum pondo
quinquaginta fieret, Iunoni Mineruaeque ex argento dona
darentur et Iunoni reginae in Auentino Iunonique Sospitae
Lanuui maioribus hostiis sacrificaretur, matronaeque pecunia 18
conlata quantum conferre cuique commodum esset donum
Iunoni reginae in Auentinum ferrent lectisterniumque fieret,
et ut libertinae et ipsae unde Feroniae donum daretur
pecuniam pro facultatibus suis conferrent. Haec ubi facta, 19
decemuiri Ardeae in foro maioribus hostiis sacrificarunt.
Postremo Decembri iam mense ad aedem Saturni Romae
immolatum est, lectisterniumque imperatum—et eum lectum
senatores strauerunt—et conuiuium publicum, ac per urbem 20
Saturnalia diem ac noctem clamata, populusque eum diem
festum habere ac seruare in perpetuum iussus.

Dum consul placandis Romae dis habendoque dilectu dat **2**
operam, Hannibal profectus ex hibernis, quia iam Flaminium

15 lactentibus C^4M^8 *dett. aliq.* : lactantibus *PCMDA* 16 esse M^3 : esset *PCMDA* ⟨di sibi⟩ diuinis *Conway* : diuinis *PCMDA* : diui in *Jac. Gron.* : diuis e *Madv.* : diuis *Stroth* praefarentur *PMDA* (*cf. Catull.* 64. 382) : preferetur *C* : profarentur *Gron.* 17 Decemuirorum *dett. tres, Gron.* : id uirorum *PCMDA* : id decemuirorum A^x *dett. aliq., ed. Par.* 1510 Iunoni (Mineruaeque) *PC*(*sed* unoni)*MDA* : et Iunoni *Woelfflin, male* 18 quantum M^5DA : quintum *PCM* : quantam *Gron.* conferre cuique *A* : conferrent quique *PCM* : conferrent quinque C^4D Auentinum A^x : aduentinum *PCMDA* fieret C^xM^1 : fieretque *PCM* : fieret . que *DA* ; *de* que *insiticio cf. cc.* 18. 3 ; 26. 7 ; 27. 4 ; *et* 21. 60. 4 *adn.* (*a*) unde C^2 : inde *PCM DA* 19 et eum *PCMDA* : eum *Madv.* : *secl. Gron., sed cf. cum Frig. e.g.* 21. 12. 7 ; 27. 1. 2 ; 28. 2. 4 : 40. 39. 4 20 Saturnalia CM^3A : saturnialia *PMD* clamata C^x *Gron.* : clamatam *PCM* : clamatum *DA*

2 1 habendoque *dett. unus* (*Ber.*), *edd. Par.* 1513, *Mogunt.* 1518 : trahendoque *PCMDA*

2 consulem Arretium peruenisse fama erat, cum aliud longius,
ceterum commodius ostenderetur iter, propiorem uiam per
paludes petit, qua fluuius Arnus per eos dies solito magis
3 inundauerat. Hispanos et Afros—id omne ueterani erat
robur exercitus—admixtis ipsorum impedimentis necubi
consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire
iussit; sequi Gallos, ut id agminis medium esset; nouissimos
4 ire equites; Magonem inde cum expeditis Numidis cogere
agmen, maxime Gallos, si taedio laboris longaeque uiae—ut
est mollis ad talia gens—dilaberentur aut subsisterent, cohi-
5 bentem. Primi, qua modo praeirent duces, per praealtas
fluuii ac profundas uoragines, hausti paene limo immergentes-
6 que se, tamen signa sequebantur. Galli neque sustinere se
prolapsi neque adsurgere ex uoraginibus poterant, neque
7 aut corpora animis aut animos spe sustinebant, alii fessa
aegre trahentes membra, alii, ubi semel uictis taedio animis
procubuissent, inter iumenta et ipsa iacentia passim
morientes; maximeque omnium uigiliae conficiebant per
8 quadriduum iam et tres noctes toleratae. Cum omnia ob-
tinentibus aquis nihil ubi in sicco fessa sternerent corpora
inueniri posset, cumulatis in aqua sarcinis insuper incum-
9 bebant, ⟨aut⟩ iumentorum itinere toto prostratorum passim

1 peruenisse *ed. Rom.* 1469 : praeuenisse *PCMDA*, *cf.* 21. 32. 7 2 propiorem CM^3 : propriorem *PMDA* paludes *Ruperti* : paludem *PCMDA* (*de* m *et* s *cf.* 5. 43. 1; 6. 11. 7; 21. 21. 10; 22. 7. 10; 22. 22. 5; 22. 31. 1 *et* 2; 22. 42. 8; 22. 53. 5; 22. 56. 7; 24. 9. 9; 24. 11. 4; 24. 48. 6; 25. 30. 4; 25. 34. 11; 26. 1. 4; 28. 20. 2; *et in Vindob. e.g.* 41. 13. 8 *et* 19. 8 *et* 22. 13; 42. 13. 1 *et* 30. 10) 3 Hispanos A^x *Drak.* : at spanos *P* : at hispanos *C* : aspanos M^1 *in ras.* : ad hispanos *DA?* —id omne ueterani erat robur exercitus— *Gron.* : et omne *etc.* *P*(*sed* robor)*DA* : et omne ueterani erat exercitus robor *CM* (*sed* robur exercitus CM^1 *et* erat *om. C*, *erasit* M^x) : et quod ueterani erat robur exercitus A^3 : et omne quod *etc. ed. Rom.* 1469 : *tutatur* et *Frig.*, *cf. c.* 1. 19 5 hausti *P et* P^xM *et* M^xA^x *uel* A^1 : hausti[r] P^2 *uel* P^1 : hauste *C* : haustis C^4 : haudsti M^2(d *postea eras.*) *D*(*i.e.* haud stipe *D*)*A?* 6 neque aut A^3 *Perizonius* : aut *PCMDA* 7 iam et tres M^2DA : iam et res *PM* : tam̄ tres *C* 8 aqua *D dett. unus* (*Pal.* 2) : aquas *PMA* : aquis *C* 9 aut (ium.) *Walch* (*uel* aliis) : uel *Duker* : *om. PCMDA*

acerui tantum quod exstaret aqua quaerentibus ad quietem
parui temporis necessarium cubile dabant. Ipse Hannibal 10
aeger oculis ex uerna primum intemperie uariante calores
frigoraque, elephanto, qui unus superfuerat, quo altius ab
aqua exstaret, uectus, uigiliis tamen et nocturno umore 11
palustrique caelo grauante caput et quia medendi nec locus
nec tempus erat altero oculo capitur.

Multis hominibus iumentisque foede amissis cum tandem 3
e paludibus emersisset, ubi primum in sicco potuit, castra
locat, certumque per praemissos exploratores habuit exer-
citum Romanum circa Arreti moenia esse. Consulis deinde 2
consilia atque animum et situm regionum itineraque et copias
ad commeatus expediendos et cetera quae cognosse in rem
erat summa omnia cum cura inquirendo exsequebatur.
Regio erat in primis Italiae fertilis, Etrusci campi, qui Fae- 3
sulas inter Arretiumque iacent, frumenti ac pecoris et omnium
copia rerum opulenti; consul ferox ab consulatu priore et 4
non modo legum aut patrum maiestatis sed ne deorum qui-
dem satis metuens; hanc insitam ingenio eius temeritatem
fortuna prospero ciuilibus bellicisque rebus successu aluerat.
Itaque satis apparebat nec deos nec homines consulentem 5
ferociter omnia ac praepropere acturum; quoque pronior
esset in uitia sua, agitare eum atque inritare Poenus parat,
et laeua relicto hoste Faesulas praeteriens medio Etruriae 6

9 acerui *DA* : acerbi *PCM* (*in margine* r, *i. e.* require, *C*); b *pro* u *persaepe et in Vindob. ut e.g.* fabens *pro* fauens

3 1 e (palud.) *Novák*: de *PCMDA* circa C^{x}*DA* : in circa *PCM* 2 ad (comm.) M^{3}: at *PM*: atque *CDA* expediendos C^{1} *uel* $C^{2}M^{1}$ *uel* M^{2}*DA* : expediendus *PCM* (*cf. c.* 6. 10 *et* 21. 59. 3) in rem erat *dett. aliq.* : in rem erant *PCMDA* 4 aluerat *A* : luerat *PCMD* 6 Faesulas praeteriens *Conway* : faesulas (*uel* fes- *uel* fess-) petens *PCMDA* (*uoces euiscerat aliquando P, e. g. c.* 11. 5 prodientem *pro* progredientem; 28. 8. 4 mo *pro* modo; *contra in* 3. 20. 6 exercitu *pro* exitu, *quod archetypum describens librarius ut compendiose scriptum amplificauit; nec non in Vindob. saepe, e. g.* 42. 25. 2 audent *pro* audissent). *Cluuerius qui primus, quod sciam, hunc locum notauit* (*u. Drak. adnot.*) *scribere uoluit* a Faesulis profectus laeua relicto hoste Etruriae agros praedatum petens

agro praedatum profectus, quantam maximam uastitatem
7 potest caedibus incendiisque consuli procul ostendit. Fla-
minius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum
uero, postquam res sociorum ante oculos prope suos ferri
agique uidit, suum id dedecus ratus per mediam iam Italiam
uagari Poenum atque obsistente nullo ad ipsa Romana
8 moenia ire oppugnanda, ceteris omnibus in consilio salutaria
magis quam speciosa suadentibus: collegam exspectandum,
ut coniunctis exercitibus communi animo consilioque rem
9 gererent, interim equitatu auxiliisque leuium armorum ab
effusa praedandi licentia hostem cohibendum,—iratus se ex
consilio proripuit, signumque simul itineris pugnaeque cum
10 ⟨iussisset pronuntiari⟩ 'Immo Arreti ante moenia sedeamus'
inquit, 'hic enim patria et penates sunt. Hannibal emissus
e manibus perpopuletur Italiam uastandoque et urendo omnia
ad Romana moenia perueniat, nec ante nos hinc mouerimus
quam, sicut olim Camillum ab Veiis, C. Flaminium ab Ar-
11 retio patres acciuerint'. Haec simul increpans cum ocius
signa conuelli iuberet et ipse in equum insiluisset, equus
repente corruit consulemque lapsum super caput effudit.
12 Territis omnibus qui circa erant uelut foedo omine incipiendae
rei, insuper nuntiatur signum omni ui moliente signifero con-
13 uelli nequire. Conuersus ad nuntium 'Num litteras quo-
que' inquit 'ab senatu adfers quae me rem gerere uetant?
Abi, nuntia, effodiant signum, si ad conuellendum manus
14 prae metu obtorpuerit'. Incedere inde agmen coepit pri-

quantum *etc.*, *nimia sane eloquentia*: *inter recentiores* (*u.* *Luchsii ed.* 1888, *p.* 65) a Faesulis petens medios E. agros *J. H. Voss*: a Faesulis Senam (*uel* Cortonam) petens *Weissenb.*: Faesulis cedens *Eisen*: *del. Jordan* 8 salutaria C^4M^3A: salutari *PCMD* 9 iratus M^5: ratus *PCMDA* ⟨iussisset pronuntiari⟩ *temptauimus litteris initio lineae seq.* (immo) *similibus*: *om. PCMDA*: ⟨Quin⟩ *pro* cum *ed. Rom.* 1469: proposuit. Quin *ed. Ven.* 1470: ⟨proposuisset⟩ *Heerwagen*: *plura excidisse putat Madv.* 11 lapsum *CMDA*: labsum *P*: prolapsum *Woelfflin* 13 uetant *PCMDA* (*i. e.* non minus quam comites mei uetant): uetent C^2 *dett. aliq.*, *non male sed non necess.* obtorpuerit *PMD*: obtorpuerint *CA* (*unde* -erunt *Madv.*) 14 incedere inde agmen coepit (*uel* cepit) P^1 *uel* P^2(*sed*

moribus, superquam quod dissenserant ab consilio, territis etiam duplici prodigio, milite in uolgus laeto ferocia ducis, cum spem magis ipsam quam causam spei intueretur.

Hannibal quod agri est inter Cortonam urbem Trasumen- 4
numque lacum omni clade belli peruastat, quo magis iram hosti ad uindicandas sociorum iniurias acuat; et iam perue- 2
nerant ad loca nata insidiis, ubi maxime montes Cortonenses in Trasumennum sidunt. Via tantum interest perangusta, uelut ad ⟨id⟩ ipsum de industria relicto spatio; deinde paulo latior patescit campus; inde colles adsurgunt. Ibi castra in 3
aperto locat, ubi ipse cum Afris modo Hispanisque consideret; Baliares ceteramque leuem armaturam post montes circumducit; equites ad ipsas fauces saltus tumulis apte tegentibus locat, ut, ubi intrassent Romani, obiecto equitatu clausa omnia lacu ac montibus essent.

Flaminius cum pridie solis occasu ad lacum peruenisset, 4
inexplorato postero die uixdum satis certa luce angustiis superatis, postquam in patentiorem campum pandi agmen coepit, id tantum hostium quod ex aduerso erat conspexit: ab tergo ac super caput deceptae insidiae. Poenus ubi, id 5

quoepit) *CMDA*: incedere inde agmen coeret incedere inde agmen quoepit *P* (*sic*) ab consilio *PCMDA*: a consule *Mehler*, *frustra* spei P^1(*uel* P^2)M^3*DA*: spe *PCM*

4 1 Cortonam *A*: cortanam *PCM*: concordanam *D* Trasumennumque *uid. c.* 54. 9 *ubi PC recte*, *Quintil.* 1. 5. 13: transymennumque *PCMDA* quo C^2: qua *PMDA*: quē *C*: quantum C^4 2 peruenerant *PCMDA*: peruenerat *J. Drummond* 1687 *in exemplari meo ed. Frobenianae* 1535, *uix necess.* Cortonenses P^2 *uel* P^3*CMDA*: crotonenses *P* in Trasumennum sidunt *Gron.*: in trhasymennum subit *P*: in trasymennum (*uel* trans-) subit *CMDA*: in trans- subeunt *Pal.* 2 (*in margine*): Trasumennus subit *ed. Rom.* 1469: *fort.* in montes . . . Trasumennus subit (*cf.* 41. 18. 11 *sed illic de hominibus*) uelut *Lov.* 4 *Harl. Gaertn.*: uel *PCMDA* (*sed* ul') ad id ipsum *ed. Lugd.* 1554: ad ipsum *PCMDA*, *cf.* 21. 55. 11 *adn.* adsurgunt *A*: insurgunt *Madv.*: adinsurgunt *PCMD*; *cf. cum Frig.* 1. 57. 7; *quippe uerum solet esse dittographiae membrum primum*; *cf. etiam c.* 28. 9 *inf.* 4 inexplorato P^2*CMDA*: inextemplorato *P* deceptae *PC*(-coep-)*M*(-coep-)*DA*: deceptae sunt A^2: detectae C^4A^6 (*cf. ad c.* 28. 6): tectae A^v: detentae *Lov.* 4: deductae *Hav.*:

quod petierat, clausum lacu ac montibus et circumfusum suis
copiis habuit hostem, signum omnibus dat simul inuadendi.
6 Qui ubi, qua cuique proximum fuit, decucurrerunt, eo magis
Romanis subita atque improuisa res fuit, quod orta ex lacu
nebula campo quam montibus densior sederat agminaque
hostium ex pluribus collibus ipsa inter se satis conspecta
7 eoque magis pariter decucurrerant. Romanus clamore prius
undique orto quam satis cerneret se circumuentum esse
sensit, et ante in frontem lateraque pugnari coeptum est
quam satis instrueretur acies aut expediri arma stringique
5 gladii possent. Consul perculsis omnibus ipse satis ut in re
trepida impauidus, turbatos ordines, uertente se quoque ad
dissonos clamores, instruit ut tempus locusque patitur, et
quacumque adire audirique potest, adhortatur ac stare ac
2 pugnare iubet: nec enim inde uotis aut imploratione deum
sed ui ac uirtute euadendum esse; per medias acies ferro
uiam fieri et quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi
3 esse. Ceterum prae strepitu ac tumultu nec consilium nec
imperium accipi poterat, tantumque aberat ut sua signa atque
ordines et locum noscerent, ut uix ad arma capienda aptan-

contectae *Voss. in marg.*: neglectae *Koch*: decepere *Lipsius*, *optime. Puteaneam lectionem tutatus est Housman* (*ut antea Madv. exemplis minus ualidis*) *Cl. Rev.* xiv (1900) 259, *Ou. Amor.* 2. 5. 5 'deceptae tabellae', *Sen. Herc. Fur.* 154 'deceptos hamos' *citando*; *cf. etiam Liu.* 8. 7. 18   5 lacu ac M^3 *dett. aliq.*: lauac *P*: lacum P^2CM: lacu *DA dett. aliq.*   6 qua cuique A^2 *Priscian.* 10. 43: quaque *PCMDA*   decucurrerunt $PCMA^2$: decucurrent *D*: decucurrerent *A*   collibus *Lipsius*: uallibus *PCMDA*: callibus *Rossbach*, *Praef. ad Perioch. p.* xxvi   7 cerneret] *virgulam hic sustulit Weissenb.*, *cf.* 10. 33. 2, *Ter. Ad.* 439   sensit P^1 *uel* P^2CMDA: sentit *P*   stringique P^1CMDA: strigitque *P*   gladii P^xM^3DA: claudii *PM*: cladii $P^2?C$

5 1 in re trepida *ed. Rom.* 1470, *cf.* 1. 27. 7; 4. 46. 8; 26. 5. 7: in trepida re C^3A *Harl.*: in trepida *PCMD*   uertente se *C Gron.*: uertentes se *PMDA*   instruit ut *PMDA*: instruit C^x *ras. ex* instruunt *C*   adire audirique *PMD*: adirique *C*: adire C^4 *Gebhard*: *om. A*   stare P^1 *uel* P^2CMDA: sta *P*   iubet C^4M^3DA: iuuet *PCM*   3 poterat P^1(*ex* oterat *P*)*CMDA*   ordines et *Madv.*, *Hertz* (*de* s *et* m *cf. c.* 2. 2; *de* sed *et* et 21. 33. 7): ordinem sed PC^2(*ex* set *uel* sec *C*)*MDA*: ordinem et M^1 *uel* M^2 noscerent *Pal.* 1, *Aldus*: nosceret *PCMDAN*: nosceret miles A^3N^x *ed. Mediol.* 1505

daque pugnae competeret animus, opprimerenturque quidam
onerati magis iis quam tecti. Et erat in tanta caligine
maior usus aurium quam oculorum. Ad gemitus uolnerum 4
ictusque corporum aut armorum et mixtos strepentium
pauentiumque clamores circumferebant ora oculosque. Alii 5
fugientes pugnantium globo inlati haerebant; alios redeun-
tes in pugnam auertebat fugientium agmen. Deinde, ubi in 6
omnes partes nequiquam impetus capti et ab lateribus montes
ac lacus, a fronte et ab tergo hostium acies claudebat ap-
paruitque nullam nisi in dextera ferroque salutis spem esse,
tum sibi quisque dux adhortatorque factus ad rem gerendam,
et noua de integro exorta pugna est, non illa ordinata per 7
principes hastatosque ac triarios nec ut pro signis antesignani,
post signa alia pugnaret acies nec ut in sua legione miles
aut cohorte aut manipulo esset; fors conglobat et animus 8
suus cuique ante aut post pugnandi ordinem dabat tantusque
fuit ardor animorum, adeo intentus pugnae animus, ut eum
motum terrae qui multarum urbium Italiae magnas partes
prostrauit auertitque cursu rapidos amnes, mare fluminibus
inuexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium
senserit.

Tres ferme horas pugnatum est et ubique atrociter; circa **6**
consulem tamen acrior infestiorque pugna est. Eum et 2

3 iis *P*: his P^2CM^1 *uel* M^4(-i- *in ras.*)*DA* (onere magis quam ui C^1 *pro* onerati magis his quam tecti) 4 uolnerum (*uel* uul-) *PCMDA*, *quod cum Frig. tutamur* (*cf.* 2. 10. 8; 8. 13. 2; 8. 29. 13; 24. 30. 1: 'gemitus mortis et uulnerum' *Ammian.* 29. 5. 12) mixtos strepentium . . . clamores *ed. Frob.* 1531: mixto strepentium . . . clamore *PCMDA* 5 auertebat P^1 (*uel* P^2?) *per punctum DA*: rauertebat *P*: uertebat *C*: reuertebat *M*; *in P* ī *post* M (*uocis* pugnam) *insertum esse uidetur* 6 capti *P* (*reposuit Gron.*): facti P^2CMDA claudebat *PCMDA*: claudebant *Luchs* 7 manipulo M^3A: manipulos *PCMD*; *cf. c.* 1. 2 *et* 24. 17. 6 8 conglobat *PCMDA Gron., Frig. cf.* 1. 25. 4: conglobabat *ed. Rom.* 1469 dabat *PCM DA*: dat *Gron.* animorum *PCMDA*: *del. Douiat, fort. recte*: armorum *Gron.* animus *PCMDA*: *del. Madv.* motum C^3M^3 DA^2: mutum P^x?: multum *PCM*: motus *A* rapidos *PCM*: rapido *DA Drak.*

6 1 horas M^2 *uel* M^3DA: oras *PCM* pugnatum M^3DA: pugnantum PC^1(-tium *C*, *ut uid.*)*M*

robora uirorum sequebantur et ipse, quacumque in parte premi ac laborare senserat suos, impigre ferebat opem, insignemque armis et hostes summa ui petebant et tuebantur
3 ciues, donec Insuber eques—Ducario nomen erat—facie quoque noscitans consulem, '⟨En⟩' inquit 'hic est' popularibus suis, 'qui legiones nostras cecidit agrosque et urbem est depopulatus; iam ego hanc uictimam manibus peremptorum
4 foede ciuium dabo'. Subditisque calcaribus equo per confertissimam hostium turbam impetum facit obtruncatoque prius armigero, qui se infesto uenienti obuiam obiecerat, consulem lancea transfixit; spoliare cupientem triarii obiectis
5 scutis arcuere. Magnae partis fuga inde primum coepit; et iam nec lacus nec montes pauori obstabant; per omnia arta praeruptaque uelut caeci euadunt, armaque et uiri super alium
6 alii praecipitantur. Pars magna, ubi locus fugae deest, per prima uada paludis in aquam progressi, quoad capitibus [umeris] exstare possunt, sese immergunt; fuere quos inconsultus pauor nando etiam capessere fugam impulerit;
7 quae ubi immensa ac sine spe erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus aut nequiquam fessi uada retro aegerrime repetebant atque ibi ab ingressis aquam hostium equiti-
8 bus passim trucidabantur. Sex milia ferme primi agminis per aduersos hostes eruptione impigre facta, ignari omnium

2 hostes *Lov.* 3 *Gron.* : hostem *P*(*cf. c.* 5. 3)*CMDA* 3 Insuber A^{2} *Sabellicus* : insuper *PCMDA* Ducario, *cf.* Dŭcārius *Sil. It.* 5. 645 consulem, En *Weissenb.* : consul en *P? Gron.* : consulem *P uel potius* P^{1} *ut uidetur pleniore calamo* (*Tom.* i, *p.* xxxvii) : consul P^{2}*CMDA* 4 lancea *MDA* : langea *P* : lan|ce *C* arcuere *DA* : arguere *PCM* 5 uelut caeci] *his uocibus incipit quod exstat codicis R; hinc usque ad c.* 17. 7 *lectiones codicis N addimus, plerasque Iosuae Whatmough debitas* euadunt P^{1} *uel* P^{2}*CRMDAN* : uadunt *P* et uiri C^{4}*A* : ut uiri *PCRMDN* alium alii *PCRMDAN* : alium alius *Riemann* : alios alii *H. J. Mueller, sed u. Frig. Proleg. ad Lib.* 22, *p.* xvi 6 aquam P^{1}*CRMDAN* : quam *P* umeris *PCRM probante Frig.* : humeris M^{3}*DAN* : et humeris $A^{2}N^{x}$: humerisque *ed. Rom.* 1469 : *seclusit Conway* (*cf. c.* 13. 1) 7 aut (nequiquam) *AN dett. aliq.* : haut *C* : haud *PRMD* nequiquam CM^{1} *uel* M^{2}*DN* : nequidquam P^{1} *uel* P^{2}*M* : necquidquam *P* : nequicquam *RA* fessi uada retro *Gron.* : festiua | darentro *P* : festinauerant retro P^{2}*CRMDAN* (*cf. Tom.* ii *praef.* § 48)

quae post se agerentur, ex saltu euasere et, cum in tumulo
quodam constitissent, clamorem modo ac sonum armorum
audientes, quae fortuna pugnae esset neque scire nec perspi-
cere prae caligine poterant. Inclinata denique re, cum in- 9
calescente sole dispulsa nebula aperuisset diem, tum liquida
iam luce montes campique perditas res stratamque ostendere
foede Romanam aciem. Itaque ne in conspectos procul im- 10
mitteretur eques, sublatis raptim signis quam citatissimo
poterant agmine sese abripuerunt. Postero die cum super 11
cetera extrema fames etiam instaret, fidem dante Maharbale,
qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, si
arma tradidissent, abire cum singulis uestimentis passurum,
sese dediderunt; quae Punica religione seruata fides ab Han- 12
nibale est atque in uincula omnes coniecti.

Haec est nobilis ad Trasumennum pugna atque inter **7**
paucas memorata populi Romani clades. Quindecim milia 2
Romanorum in acie caesa sunt; decem milia sparsa fuga per
omnem Etruriam auersis itineribus urbem petiere; duo milia 3
quingenti hostium in acie, multi postea [utrimque] ex uolne-

8 ex saltu *DAN*: exaitu *P*: exaltu P^2RM: exalto *C* 9 denique *Gron.*: adinique *PRMD*: adiniquę *C*: ad iniqua *AN Edd. uet.* cum incalescente *Gron.*: cum calescente *ed. Rom.* 1469: conincalescente *P*: concalescente $P^2CRMDAN$ tum A^2: cum *PCR MDAN* 10 ne in conspectos A^x: ne inconspectus *AN*: ne in conspectis M^3: nec inconspectus *PCRMD*, *cf. c.* 3. 2 raptim *ed. Mogunt.* 1518: partim *PCRMDAN*, *cf.* 23. 36. 6 agmine sese $CM^3 A^xN^x$: agminea sese *PRMDAN* 11 fidem C^4A^v: fidei *PCRMD*: fide M^3AN dediderunt PA^v: dederunt $P^1CRMDAN$ 12 coniecti A^v: coniecit *PCRMDA?N*; *tutatur Frig. ex* 1. 4. 3; 2. 2. 1; 10. 21. 6

7 1 Trasumennum *ut c.* 4. 1: trhansimennum *P*: transymennum *CR*: transimen num *M*: transymenum *DAN* 2 caesa sunt *M* (caesas̄)*DAN*: caesas *PR*: caesa *C et* C^4: caesi C^2: caesa totidem capta (*uel sim. cf. Polyb.* 3. 85. 1) *C. Peter*: *lineam omissam esse credit Conway* auersis *dett. duo* (*Lov.* 4 *Pal.* 3): aduersis *PCRMDAN*: diuersis A^x *dett. unus* (*Hearnii N in marg.*), *ed. Frob.* 1531 3 duo milia quingenti (*i. e.* ∞ ∞ ͻ) *PC* (*sed post* ͻ *duarum litt. ras.*): mille quingenti (*uel* ∞ ͻ) R^x *et* M^x(*ambo in ras.*)*DAN* (*et in Polyb.* 3. 85. 5 *εἰς χιλίους καὶ πεντακοσίους, sed Liuius ipse suae curae, quae summa fuit inter auctores discrepantes eligendi, mentionem fecit*): xxͻ *R?M* (*ut uidetur*) utrimque *PCRMDAN* (*sed hic* utrīmque): *secl. J. Perizonius, ut ex sequenti ortum*

ribus periere. Multiplex caedes utrimque facta traditur ab
4 aliis; ego praeterquam quod nihil auctum ex uano uelim, quo nimis inclinant ferme scribentium animi, Fabium, aequalem temporibus huiusce belli, potissimum auctorem habui.
5 Hannibal captiuorum qui Latini nominis essent sine pretio dimissis, Romanis in uincula datis, segregata ex hostium coaceruatorum cumulis corpora suorum cum sepeliri iussisset, Flamini quoque corpus funeris causa magna cum cura inquisitum non inuenit.

6 Romae ad primum nuntium cladis eius cum ingenti terrore
7 ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronae uagae per uias, quae repens clades allata quaeue fortuna exercitus esset, obuios percontantur; et cum frequentis contionis modo turba in comitium et curiam uersa magistratus
8 uocaret, tandem haud multo ante solis occasum M. Pomponius praetor 'Pugna' inquit 'magna uicti sumus'. Et quamquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio
9 impleti rumoribus domos referunt: consulem cum magna parte copiarum caesum; superesse paucos aut fuga passim per
10 Etruriam sparsos aut captos ab hoste. Quot casus exercitus uicti fuerant, tot in curas distracti animi eorum erant quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignorantium quae cuiusque suorum fortuna esset; nec quisquam satis
11 certum habet quid aut speret aut timeat. Postero ac deinceps aliquot diebus ad portas maior prope mulierum quam uirorum multitudo stetit, aut suorum aliquem aut nuntios de iis opperiens; circumfundebanturque obuiis sciscitantes neque auelli, utique ab notis, priusquam ordine omnia inquisissent,

4 auctum *Walch Em. p.* 159 (*cf.* 10. 30. 5; 33. 10. 8; 38. 23. 8; 36. 38. 7): austum *PCR*: haustum *MDAN*: ausum R^x 5 suorum *ed. Ven.* 1495: eorum *PCRMDAN* 7 turba M^xDAN: turbam *PCRM* 10 Quot C^4M^4DAN: quod *PCRM* distracti *Weissenb.* (*cf. Heraei Quaest. Crit. p.* 68): dispraeti *PC*(-re-)*RM*(-re-)*D*: dispertiti *AN*: dispartiti *Lov.* 4, *ed. Rom.* 1469 ignorantium P^1CRM *DAN*: ignorantiusm *P*, *cf. c.* 2. 2 11 aliquot CM^3AN: aliquid *PRMD* notis C^2M^5DAN: noti *PCRM*

poterant. Inde uarios uoltus digredientium ab nuntiis cer- 12
neres, ut cuique laeta aut tristia nuntiabantur, gratulantesque aut consolantes redeuntibus domos circumfusos. Feminarum praecipue et gaudia insignia erant et luctus. Vnam in ipsa 13
porta sospiti filio repente oblatam in complexu eius exspirasse ferunt; alteram, cui mors filii falso nuntiata erat, maestam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum praetores per dies 14
aliquot ab orto usque ad occidentem solem in curia retinent, consultantes quonam duce aut quibus copiis resisti uictoribus Poenis posset.

Priusquam satis certa consilia essent, repens alia nun- **8**
tiatur clades, quattuor milia equitum cum C. Centenio propraetore missa ad collegam ab Seruilio consule in Vmbria, quo post pugnam ad Trasumennum auditam auerterant iter, ab Hannibale circumuenta. Eius rei fama uarie homines 2
adfecit. Pars occupatis maiore aegritudine animis leuem ex comparatione priorum ducere recentem equitum iacturam; pars non id quod acciderat per se aestimare sed, ut in 3
adfecto corpore quamuis leuis causa magis quam ⟨in⟩ ualido grauior sentiretur, ita tum aegrae et adfectae ciuitati quod- 4
cumque aduersi inciderit, non rerum magnitudine sed uiribus extenuatis, quae nihil quod adgrauaret pati possent, aestimandum esse. Itaque ad remedium iam diu neque deside- 5

12 insignia *CM^1AN* : et insignia *PRMD* 13 sospiti *R^x* : sospitis *PCM* (*cf. c.* 1. 2) : sospite *C^2RM^1 uel M^2DAN* complexu *Alschefski ex Val. Max.* 9. 12. 2 : conspexu *P* : conspectu *$P^2CRMDAN$* (redeuntis) filii *CM^3AN* : fili *PRMD* : *secl. H. J. Mueller quia apud Val. Maximum abest* 14 ab orto *A^v Valla* : ab ortu *PCRMDAN* in curia *CA^x* : in curiam *PRMDAN* quibus copiis *dett. aliq.* : copiis quibus *PCRMDAN*

8 1 Centenio *Sigon. e Polyb.* 3. 86. 3 *et Liuio* 25. 19. 9 : centonio *PCRMDAN* Trasumennum *ut c.* 4. 1 : thrasymennum *PRM* : trasimennum *C* : transymenum *AN* : thrasymnium *D* 3 in ualido *Drak.* : ualido *P* : ualitudo *P^2 uel $P^3CRMDAN$* 4 inciderit *PCRMDAN* : inciderat *A^2 Lov.* 4 *probante Conwaio* : incideret *Ingerslev et Madv.* magnitudine . . . possent *om. D* adgrauaret *M^x? AN* : adgrauarent *PCRM*

ratum nec adhibitum, dictatorem dicendum, ciuitas confugit; et quia et consul aberat, a quo uno dici posse uidebatur, nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuntium
6 aut litteras mitti [nec dictatorem populus creare poterat], quod nunquam ante eam diem factum erat, dictatorem populus creauit Q. Fabium Maximum et magistrum equitum M. Minu-
7 cium Rufum; iisque negotium ab senatu datum, ut muros turresque urbis firmarent et praesidia disponerent, quibus locis uideretur, pontesque rescinderent fluminum: pro urbe dimicandum esse ac penatibus quando Italiam tueri nequissent.

9 Hannibal recto itinere per Vmbriam usque ad Spoletium
2 uenit. Inde, cum perpopulato agro urbem oppugnare adortus esset, cum magna caede suorum repulsus, coniectans ex unius coloniae minus prospere temptatae uiribus quanta
3 moles Romanae urbis esset, in agrum Picenum auertit iter, non copia solum omnis generis frugum abundantem sed refertum praeda, quam effuse auidi atque egentes rapiebant.
4 Ibi per dies aliquot statiua habita refectusque miles hibernis itineribus ac palustri uia proelioque magis ad euentum
5 secundo quam leui aut facili adfectus. Vbi satis quietis datum praeda ac populationibus magis quam otio aut re-

5 nec dictatorem . . . poterat *PCRMDAN*: *secl. Mommsen C. I. L.* i^1, *p.* 288; i^2, *p.* 194, *u. Röm. St.* ii^2, 139. 2 dictatorem P^1(-tur- P) *CRMDAN* populus P^2CR^3MDAN: populo *PR?*: praetor *Woelfflin probante Conwaio*: populo non consulto senatus *Madv.*, *mire* (*cf. c.* 31. 8–11 *et Praef. nostram Tom.* ii, § 47): *in M uoces* nec . . . poterat *inter puncta stant, quorum utrumque stat in interuallo largiore* (*i. e. trium litterarum*); *sed in P ipso nullum indicium glossematis apparet praeter menda illa* populo *et* dictaturem 7 pro urbe dimicandum esse ac penatibus *Conway*: ac penatibus (paen-) pro urbe dimicandum esse *PCRMD*: ac cum penatibus pro urbe dimicandum esse *AN*: ac penatibus et pro *etc.* C^2 *uel* C^3: pro urbe ac penatibus *etc. Fabri; sed lineam* pro . . . esse *primo praeterisse tum silenter addidisse uidetur P. De uocum ordine intertexto u. Cl. Rev.* xiv (1900) 357 *et Liu.* 2. 41. 6 *adn.*, *cf. etiam* 3. 28. 1; 3. 38. 1; 5. 7. 4; 5. 26. 10; 7. 2. 7; 7. 26. 15; 9. 28. 4; 10. 21. 14

9 2 minus *scripsi*, *cf.* 21. 22. 1: haud nimis A^x (*uel* A^v), *cf.* 8. 4. 5 *adn.*: haud minue *PCRMDAN*: haud minu' C^2: haud minus M^7: haud *dett. duo*, *Weissenb.*: minime *Lov.* 2: haud maximae minime *Madv.*
5 quietis *Gron.*: quieti *PCRMDAN*, *cf. c.* 14. 9 *et* 23. 17. 10

quie gaudentibus, profectus Praetutianum Hadrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosque et Paelignos deuastat circaque Arpos et Luceriam proximam Apuliae regionem. Cn. Seruilius consul leuibus proeliis cum Gallis factis et uno 6
oppido ignobili expugnato, postquam de collegae exercitusque caede audiuit, iam moenibus patriae metuens ne abesset in discrimine extremo, ad urbem iter intendit.

Q. Fabius Maximus dictator iterum quo die magistratum 7
iniit uocato senatu, ab dis orsus, cum edocuisset patres plus neglegentia caerimoniarum quam temeritate atque inscitia peccatum a C. Flaminio consule esse quaeque piacula irae deum essent ipsos deos consulendos esse, peruicit ut, quod 8
non ferme decernitur nisi cum taetra prodigia nuntiata sunt, decemuiri libros Sibyllinos adire iuberentur. Qui inspectis 9
fatalibus libris rettulerunt patribus, quod eius belli causa uotum Marti foret, id non rite factum de integro atque amplius faciundum esse, et Ioui ludos magnos et aedes 10
Veneri Erycinae ac Menti uouendas esse, et supplicationem lectisterniumque habendum, et uer sacrum uouendum si bellatum prospere esset resque publica in eodem quo ante bellum fuisset statu permansisset. Senatus, quoniam Fabium 11
belli cura occupatura esset, M. Aemilium praetorem, ex collegii pontificum sententia omnia ea ut mature fiant, curare iubet.

5 Praetutianum *Sabellic. ex Plin. N. H.* 3. § 110: praeputianum *PCRMDAN* Hadrianumque *ed. Mediol.* 1518: *om.* -que *PCRMDAN probante Conwaio, cf.* 21. 60. 4 *adn.* (*c*) *et* (*e*) Marrucinosque A^x: marruginosque *PCRMDAN* 6 proeliis (pre-) CR^xM^3DAN (p̄lq̃s): prolis *P*: pruliis P^2: pretliis *M?* factis *Gron.*: actis *PCRMDAN* collegae *ed. Par.* 1510: collega *PCRMDAN* 7 quam *scripsi*: auspiciorum *PCRMDAN* (*qua uoce inserta* quam *extrusum esse puto*): auspiciorumque quam *Sigon.* C. Flaminio *C*(*sed* Flam̄-)A^x: q̄. flaminio C^3M^2AN (*hic* ãg̃ *pro* a C.): q̄. flamio *PRMD* 8 Sibyllinos *ed. Rom.* 1469: sybillinos *PRM*: sibillinos *CDAN* iuberentur CRM^3DAN: iuuerentur *PM* 10 Erycinae (*uel* eric-) P^1 *uel* P^2 $CRMDA^2$: eurycine *AN*: robycinae *P* uer *P* (*restituit ed. Rom.* 1469): ueri P^1 *uel* $P^2CRMDAN$ (*in P litt.* i, *atra et in marginem incurrens, addita fuit postquam litterae* r *longissima cauda finita est*): ueneri C^4 *Lov.* 4 11 collegii *ed. Ven.* 1495: collegio *PCRMD AN* omnia PC^4M: omni P^1CRDAN

10 His senatus consultis perfectis, L. Cornelius Lentulus
pontifex maximus consulente collegium praetore omnium
primum populum consulendum de uere sacro censet: iniussu
2 populi uoueri non posse. Rogatus in haec uerba populus:
'Velitis iubeatisne haec sic fieri? Si res publica populi Ro-
mani Quiritium ad quinquennium proximum, sicut uelim
⟨uou⟩eamque, salua seruata erit hisce duellis, quod duellum
populo Romano cum Carthaginiensi est quaeque duella cum
3 Gallis sunt qui cis Alpes sunt, tum donum duit populus
Romanus Quiritium quod uer attulerit ex suillo ouillo capri-
no bouillo grege quaeque profana erunt Ioui fieri, ex qua
4 die senatus populusque iusserit. Qui faciet, quando uolet
quaque lege uolet facito; quo modo faxit probe factum
5 esto. Si id moritur quod fieri oportebit, profanum esto,
neque scelus esto. Si quis rumpet occidetue insciens, ne
fraus esto. Si quis clepsit, ne populo scelus esto neue cui
6 cleptum erit. Si atro die faxit insciens, probe factum esto.
Si nocte siue luce, si seruus siue liber faxit, probe factum
esto. Si antidea senatus populusque iusserit fieri ac faxitur,

10 1 collegium praetore *Lipsius*: collegio praetorum *PCRMDAN* 2 iubeatisne *PCRMDAN*: iubeatisue *dett. aliq.*: iubeatis *Lipsius, bene*: *sed contra cf.* 1. 46. 1 (*in Or. Obl.*), 26. 33. 14 (-que) sicut *dett. duo*: sic *PCRMAN quod probandum tum modo esset si in parenthesi staret*: si *D*: steterit ut *Weissenb.* (*similia alii*) uoueamque *Madv., optime*: eamque *PCRMDAN*: eam *ed. Mogunt.* 1518: eam esse *Haupt* salua seruata erit *ed. Mogunt.* 1518: saluam seruauerit *PCRMDAN* quod duellum . . . Alpes sunt *huc transposuit Lipsius*: *post* Quiritium *et ante* quod uer *ponunt PCRMDAN; scil. aut iv lineas xviii litterarum primo praeteritas postea in locum non suum reposuit P aut ex aliquo exemplari lineas longitudinis incertae habente* tum (*uel* datum) donum duit p. r. quir. *excidit, cf. cc.* 24. 9 *et* 32. 1 *et* 8. 8. 4 *adn.* duellum *AN*: uellum *PRM*: bellum *CM*^{1}*D* duella *AN*: uella *PCRM*: bella *M*^{1}*D* qui cis *AN*: qui uicis *PCRMD* 3 tum *Madv.*: datum *PCRMDA* (*post* sunt *om. N. uoces in seqq. quinque*): ratum *Rossbach* (*Perioch. Praef. p.* xxvi) ex suillo *M*^{5} *dett. aliq.*: ex uiillo *PCRMDAN* bouillo *M*^{5} *Sigon.*: nouillo *PC*(*sed* -ello) *MDA?*: ouillo *RA*^{x}*N* 4 faxit *C*: faxi *PRM*^{1} *uel M*^{2}*DAN*: faci *M* 5 scelus esto . . . ne populo *om. D* clepsit *ed. Rom.* 1469: clepset *PCRMAN* cleptum *A*^{2}: coeptum *PRMAN*: ceptum *CD*: demptum *dett. unus* (*Gaertn.*) 6 probe *CDAN*: prope *PRM* antidea *Lipsius*: ante idea *PCRMDAN* ac (*post*

eo populus solutus liber esto.' Eiusdem rei causa ludi 7
magni uoti aeris trecentis triginta tribus milibus, ⟨trecentis
triginta tribus⟩ triente, praeterea bubus Ioui trecentis, multis
aliis diuis bubus albis atque ceteris hostiis. Votis rite nun- 8
cupatis supplicatio edicta; supplicatumque iere cum con-
iugibus ac liberis non urbana multitudo tantum sed agrestium
etiam, quos in aliqua sua fortuna publica quoque contingebat
cura. Tum lectisternium per triduum habitum decemuiris 9
sacrorum curantibus: sex puluinaria in conspectu fuerunt,
Ioui ac Iunoni unum, alterum Neptuno ac Mineruae, tertium
Marti ac Veneri, quartum Apollini ac Dianae, quintum Vol-
cano ac Vestae, sextum Mercurio et Cereri. Tum aedes 10
uotae. Veneri Erycinae aedem Q. Fabius Maximus dictator
uouit, quia ita ex fatalibus libris editum erat ut is uoueret
cuius maximum imperium in ciuitate esset; Menti aedem
T. Otacilius praetor uouit.

Ita rebus diuinis peractis, tum de bello reque [de] pub- 11
lica dictator rettulit quibus quotue legionibus uictori hosti
obuiam eundum esse patres censerent. Decretum ut ab 2

fieri) *PCRMDAN*: *ante* senatus posuit *Stroth*: quam (*ante* senatus) *Luchs* ac *deleto*, *licenter ambo*   7 trecentis *Budaeus ex Plut. Fab.* 4. 4: cc *PCRMDAN*   ⟨trecentis triginta tribus⟩ *add. Scaliger* (*praeeunte Budaeo qui* ⟨t. t. t. assibus⟩ *scripserat*) : *ignorant PCRMDAN*   Ioui *ed. Rom.* 1469: oui *PCRMDAN* (*sed M ante* oui *interuallum maius solito relinquit*) : ouibusque C^4, *prudentissime!*   8 supplicatumque iere cum coniugibus *Gron.* (*ducentibus Lov.* 5 (iitque) *et ed. Mogunt.* 1518 (iit)) : supplicatum qui regum coniugibus *PC* (*sed* q.) *RMD* (*sed* regnum) : supplicatum quiqib' regum (-quecum A^2) ¦ c̄iugibus *A?*: supplicatum qui coniugibus regum *N*   9 habitum A^xN^x: habitum per *PCRMDAN; sed* per *pleniore calamo, in loco primum uacuo relicto, quasi dubitans M, callide, cf. Tomi* i *Praef. nostram* § 33 (*b*); *alia exempla huius moris apud M reperies in cc.* 23. 4; 24. 10; 27. 8; 32. 1; 35. 5; 37. 10; 45. 3; 49. 13; *praeterea* 23. 10. 12 *et* 18. 13; 24. 37. 7; 25. 19. 8 *al.*   sex *CAN*: ex *PRM* (*sed hic pleniore cal.*) : et *D*   10 editum *N ed. Frob.* 1535: edictum *PCRMDA*   T. Otacilius *P* (tota-) *et postea restituit* P^x*?*: acilius P^2 *uel* P^3*CRMDA*: alicius *N*, *cf. cc.* 37. 13 *et* 56. 6; 23. 21. 1 *et* 5

11 1 reque publica *ed. Rom.* 1469: reque de publica *PCRMDAN?*: deque re publica N^1*? dett. aliq.*   quotue C^xM^3*DAN*: quod uel *PRM*: quot uel *C*: quotque *Ber. corr.*   esse *ed. Frob.* 1531: esset *PCRMDAN*

Cn. Seruilio consule exercitum acciperet; scriberet praeterea
ex ciuibus sociisque quantum equitum ac peditum uidere-
tur; cetera omnia ageret faceretque ut e re publica duceret.
3 Fabius duas legiones se adiecturum ad Seruilianum exerci-
tum dixit. Iis per magistrum equitum scriptis Tibur diem
4 ad conueniendum edixit. Edictoque proposito ut, quibus
oppida castellaque immunita essent, ut ii commigrarent in
loca tuta, ex agris quoque demigrarent omnes regionis eius
qua iturus Hannibal esset tectis prius incensis ac frugibus
5 corruptis ne cuius rei copia esset, ipse uia Flaminia pro-
fectus obuiam consuli exercituque, cum ad Tiberim circa
Ocriculum prospexisset agmen consulemque cum equitibus
ad se progredientem, ⟨substitit⟩ uiatore misso qui consuli
6 nuntiaret ut sine lictoribus ad dictatorem ueniret. Qui cum
dicto paruisset congressusque eorum ingentem speciem dicta-
turae apud ciues sociosque uetustate iam prope oblitos eius
imperii fecisset, litterae ab urbe allatae sunt naues onerarias
commeatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes
7 a classe Punica circa portum Cosanum captas esse. Itaque
extemplo consul Ostiam proficisci iussus nauibusque quae ad
urbem Romanam aut Ostiae essent completis milite ac
naualibus sociis persequi hostium classem ac litora Italiae

3 adiecturum C^4M^4 *uel* M^6*AN*: abiecturum *PCRMD* magistrum *C*(magīs) R^1M^1 *et* M^7*D* (*hi quattuor* māḡ) *A* (mag.) *N* (mag̃.): maget *PR*: māget *M* 4 ut ii *Gron.* (*cf. cum Frig.* 36. 3. 13; 38. 38. 18; 42. 28. 7): uti *PCRMDAN* (*cf. e.g.* 5. 21. 15; 8. 6. 14; 23. 7. 6) in loca . . . demigrarent *om. AN* demigrarent *C*: dimigrarent *P* *uel* P^x*R* *uel* R^x*MD* (*sed* -gragrent): dimicrarent *P?R?* regionis C^3M^2 *uel* M^7*AN* *dett. aliq.*: regiones *PCRMD* rei *PCRMDAN*: rei ei *Gruter, uix necess.* 5 consulemque CM^2 *uel* M^7*DAN*: consulem qui *PRM* progredientem *Hearnii D*: prodientem *PCRMDAN*, *cf. c.* 3. 6: prodeuntem A^2 *dett. aliq.* substitit *Weissenb.*: sistit (*nunc erasum*) *coniecisse Conwaio uidetur* M^2 *uel* M^1: *om. PCRMDAN* (uiatorem misit *dett. aliq., ed. Rom.* 1469) 6 litterae P^2*CRMDAN*: liberae *P* Ostia *ed. Ven.* 1555: hostia *PCRMDAN* *ed. Rom.* 1469, *Ald.* (*sed in seqq.* os- *bis PCR, semel M*; hos- *constanter DA*) Cosanum *C Drak.*: Cossanum *Sabellicus*: consanum *PRMAN*: consannum *D* 7 quae A^x *dett. unus* (*Harl.*), *Gron.*: *om. PCRMDAN*: ut C^4 milite A^xN^2 *dett. unus* (*Hav.*): milites *PCRMDAN*

tutari. Magna uis hominum conscripta Romae erat; liber- 8
tini etiam, quibus liberi essent et aetas militaris, in uerba
iurauerant. Ex hoc urbano exercitu, qui minores quinque 9
et triginta annis erant, in naues impositi, alii ut urbi praesiderent relicti.

Dictator exercitu consulis accepto a Fuluio Flacco legato **12**
per agrum Sabinum Tibur, quo diem ad conueniendum
edixerat nouis militibus, uenit. Inde Praeneste ac trans- 2
uersis limitibus in uiam Latinam est egressus, unde itineribus summa cum cura exploratis ad hostem ducit, nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunae se commissurus.
Quo primum die haud procul Arpis in conspectu hostium 3
posuit castra, nulla mora facta quin Poenus educeret in
aciem copiamque pugnandi faceret. Sed ubi quieta omnia 4
apud hostes nec castra ullo tumultu mota uidet, increpans quidem uictos tandem illos Martios animos Romanis, debellatumque et concessum propalam de uirtute ac gloria
esse, in castra rediit; ceterum tacita cura animum incessit 5

8 et aetas *ed. Mogunt.* 1518: ita aetas *PCRMDAN*   9 in naues *dett. aliq., Aldus*^{2}: in nauis *PCRMD*: nauibus *AN*: nauibus (*uel* in nauibus) *dett. aliq.*

12 1 diem *dett. unus* (*Ber.*), *ed. Ven.* 1495: die *PCRMDAN*   2 limitibus *PCM*(*ubi* -s li- M^1 *pleniore cal.*, -mitibus *M*)A^x (*fort.* A^v): līmītibus (*sic*) P^x *unde* militibus *RDAN*: tramitibus *Valla*, *cf.* 2. 39. 3; 5. 16. 5   ad hostem *DAN*: ab hostem *PRM*: ab hoste *C*   3 Arpis *PCRMDAN*, *cf. c.* 9. 5: Aecis *Gron. ex Polyb.* 3. 88. 9   4 ullo P^1 *uel* $P^2CR^1M^3DAN$: uulo *P*: uilo *RM* (*in* ullo *a* P^1 *corr. littera* l *litterae* i *speciem facile praebet*)   illos A^v (*cf.* 9. 6. 12): quos *PCRMDAN*: *secl. Valla*: quoque *Gron.*: antiquos *Jenicke*: *alia alii; in P hae duae lineae a littera* q *incipiunt* (quidem *et* quos), *et fortasse* qu *pro* ill *scriptum est; cf. adn. praec.*   debellatumque et *PC?RM*^{3} *DAN*: debellatum et *M*: (*pro* romanis de- *in ras.* habere credebat C^4): quia debellatum atque . . . esset (*pro* esse) A^v *Valla* (*an* debellatumne et . . . esse *? Valla*), *u. inf.*   concessum MA^vN *Valla* (*uel* concessum ei *Valla*): concessumque $PCRM^3DA?$: concessum quae $C^4A?$ propalam de A^v *Valla*: propalandae (*uel* -de) *PCRMDAN*   esse *ed. Rom.* 1470: essent *PCRMDAN*: esset A^v *Valla* (*uel* esse *Valla*, *u. supra*)   5 incessit *Lov.* 5 *Facius et Panorm.*: incensum *PCRMDAN*: incensus A^v *Valla*

quod cum duce haudquaquam Flamini Sempronique simili
futura sibi res esset ac tum demum edocti malis Romani
6 parem Hannibali ducem quaesissent. Et prudentiam qui-
dem [non uim] dictatoris extemplo timuit; constantiam
hauddum expertus, agitare ac temptare animum mouendo
crebro castra populandoque in oculis eius agros sociorum coe-
7 pit, et modo citato agmine ex conspectu abibat, modo repente
in aliquo flexu uiae, si excipere degressum in aequum posset,
8 occultus subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat,
modico ab hoste interuallo ut neque omitteret eum neque
congrederetur. Castris, nisi quantum usus necessarii co-
gerent, tenebatur miles; pabulum et ligna nec pauci pete-
9 bant nec passim; equitum leuisque armaturae statio, com-
posita instructaque in subitos tumultus, et suo militi tuta
omnia et infesta effusis hostium populatoribus praebebat;
10 neque uniuerso periculo summa rerum committebatur et
parua momenta leuium certaminum ex tuto coeptorum,
finitimo receptu, adsuefaciebant territum pristinis cladibus
militem minus iam tandem aut uirtutis aut fortunae paeni-

5 Flamini Sempronique *Madv.* (*sed* -ii): flaminis sempronioque *P*: flaminio sempronioque P^1*CRMDAN probante Frigellio* simili C^4*AN*: simile *PCRMD* edocti M^4*AN*: docti C^x: et docti *PCRMD* 6 [non uim] *secl. Luchs, rectissime*: *ret. PCRMAN*: uin *D*: noui N^x *Gron.*: nouam *uel* notam *Luterb.*: non uanam *Woelfflin, frustra, glossema enim patet* extemplo $C^4R^2M^2$*DAN* (-timp-, *ut saepissime hic codex*): exemplo *PCRM* 7 abibat *PC*M^4(*et fort. M*)*DAN*: habebat *R*: abebat M^x (*fort.* M^2) degressum *Gron.*: digressum *PCRMDAN* subsistebat *ed. Frob.* 1531: obsistebat *PRMDAN*: obsetebat (*uel* obsece-) *C*: obsestebat C^4 (*uel* obsece-) 8 necessarii cogerent *Weissenb.*: necessari cogeret *P*: necessario cogeret P^1 *uel* P^2*CRMDAN*: necessarius cogeret *Haupt* (*pro plur. cf.* 6. 25. 9; 26. 43. 7) 9 armaturae C^2M^2 *uel* M^7A^2: armatura *PCRMDA*: armatura res *N Lov.* 4 subitos *ed. Rom.* 1469: subitos est *PCRMAN*: subditos *D* (composita . . . est tumultus *in parenth. Drak.*) militi A^x: milite *PCRMDAN* 10 finitimo receptu *Lipsius*: finitimoque receptu *Luchs*: finitimorum receptum quae *PRM*: finitimum receptum *C*: finitimorum receptum que $C^2R^3M^x$: finitimorum receptu *DAN ed. Frob.* 1535 pristinis A^xN^1: pristinis in his *PCRMD* (*et AN sed* cladibus *ante* his *scribunt hi duo; tum* in *et* his *delebat* N^1)

tere suae. Sed non Hannibalem magis infestum tam sanis 11 consiliis habebat quam magistrum equitum, qui nihil aliud quam quod impar erat imperio morae ad rem publicam praecipitandam habebat. Ferox rapidusque consiliis ac lingua immodicus, primo inter paucos, dein propalam in 12 uolgus, pro cunctatore segnem, pro cauto timidum, adfingens uicina uirtutibus uitia, compellabat, premendoque superiorem, quae pessima ars nimis prosperis multorum successibus creuit, sese extollebat.

Hannibal ex Hirpinis in Samnium transit, Beneuentanum 13 depopulatur agrum, Telesiam urbem capit, inritat etiam de industria Romanum ducem, si forte accensum tot indignitatibus [cladibus] sociorum detrahere ad aequum certamen possit. Inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad 2 Trasumennum capti ab Hannibale dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis iam tum inlecti donis promissisque Hannibalis ad conciliandos popularium animos. Hi 3 nuntiantes si in Campaniam exercitum admouisset Capuae potiendae copiam fore, cum res maior quam auctores esset,

11 impar erat *Jac. Gron.* : imperabat *PCRMDAN*: non imperabat *Lov.* 3 *Edd. uet.* : non impar erat *Lov.* 5 habebat. Ferox *interpunxerunt sic CRMDAN et ed. Frob.* 1535 : habebat, ferox . . . immodicus. Primo (*uel* ; primo) *Edd. aliq.* (*et mox* paucos. Dein *M*) rapidusque CM^3 : rapidus quem *PRM* : rapidusque in *DAN* 12 pro cauto *dett. duo, ed. Rom.* 1470 : et cauto *PCRMAN*: et pro cauto M^2A^x *dett. aliq.* : et capto *D* compellabat A^x *uel* A^v (*ex* compellabant A^1?) *Pal.* 2 : compellebant *PCRMDAN* premendoque superiorem *Gron.* : premendorum superiorum *PCMDAN*: premendorum superiorem *R* : premendorumque superiorum *ed. Par.* 1513 *in contextu, in margine* sup. arte *addens*: premendorumque superiorum arte *ed. Mogunt.* 1518 quae C^4M^1 *uel* M^2 : que *PCRMDAN* extollebat *PRMDAN*: extollit *C*

13 1 industria Romanum (*i. e.* r̄.) ducem *ex uestigiis codicum P et M scripsi* : industriam ducem *PCR* : industria m̄ (*uel* .r̄) ducem *M?* : industria ducem R^xM^xDAN : industria ducem Romanum (*uel* Romanorum) *Pauly* cladibus *PCRMDA?N* : *seclusi cf.* 21. 35. 3 *adn.* : cladibusque C^4A^2 : et cladibus N^1 *Lov.* 4 : *tutatur cum Frig. Conway cf. c.* 29. 11 2 Trasumennum *ut c.* 4. 1 : thrasumenum *PCRM* : thrasumennum M^2 : thasimennum D^2 : transymenum *AN* inlecti C^xM^x A^1N (*sed* ill-) : inlectis *PCRMD* : inlecti erant *A* popularium *ed. Rom.* 1469 : popularum *P*: populorum $P^2CRMDAN$

dubium Hannibalem alternisque fidentem ac diffidentem ta-
4 men ut Campaniam ex Samnio peteret mouerunt. Monitos
etiam atque etiam promissa rebus adfirmarent iussosque cum
5 pluribus et aliquibus principum redire ad se dimisit. Ipse
imperat duci ut se in agrum Casinatem ducat, edoctus a
peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano
6 ad opem ferendam sociis interclusurum; sed Punicum ab-
horrens ab Latinorum nominum ⟨locutione os, Casilinum⟩
pro Casino dux ut acciperet, fecit, auersusque ab suo itinere
per Allifanum Caiatinumque et Calenum agrum in campum
7 Stellatem descendit. Vbi cum montibus fluminibusque
clausam regionem circumspexisset, uocatum ducem per-
8 contatur ubi terrarum esset. Cum is Casilini eo die man-
surum eum dixisset, tum demum cognitus est error et Casinum
9 longe inde alia regione esse; uirgisque caeso duce et ad
reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis
Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum praedatum
10 dimisit. Vsque ad aquas Sinuessanas populatio ea peruenit.
Ingentem cladem, fugam [tamen] terroremque latius Numidae

3 Campaniam C^4N: campanis *PCRM*: campanos *DA* 4 etiam atque etiam *dett. unus* (*Ber.*), *Madv. ed.* 1: ut etiam etque etiam *P*: ut etiam atque etiam P^1 *uel* $P^2CRMDAN$, *ret. Frig.* e. atque e. *ad* promissa *referens* 6 locutione os Casilinum *suppleui* (*cf. Quintil.* i. 6. 20) *ratus librarios ex* -num *uocis* nominum *ad* -num *uocis* Casilinum *transeundo lineam xx fere litterarum totam omisisse*: *ignorant PCRM DAN*: Casilinum *post* Casino *add.* A^2 *dett. aliq.*: prolatione *ante uel post* Lat. nominum *dett. aliq.*, *Gron. qui etiam* ab *in* os *mutabat*: os abhor. ab Lat. nom. prolatione Casilinum *Drak. qui uoces excidisse putat* '*ob repetitionem τοῦ* pro': pronuntiatione os Casilinum *Weissenb.*; *sed in hoc sensu* prolatio *parum aut nihil auctoritatis habet*; *et* pronuntiatio *actionis aliquid includere* (*Quintil.* xi. 3. 30–65) *uidetur* auersusque CM^xAN: abuersusque *D*: aduersusque *PRM* ab suo *C* (*sed* a): ad sue *P*: a *R*: ab R^1M^3DAN: *om. M* Allifanum *Ald.*[3] 1572 (*u. Conway Ital. Dial. p.* 201): Alifanum *PCRMDAN* Caiatinumque *Kiehl et Stier* (*cf.* 23. 14. 13 *et Conway l. c. p.* 153): Calatinumque *PCRMDAN*: Callifanumque *Madv. ex* 8. 25. 4, *loco admodum dubio* 8 is CM^3AN: iis PM^1 *uel* M^2: his *RMD* Casilini *PAN*: Casulini P^2CRMD eo die *ed. Rom.* 1469: eodem die C^4: eodem *PCRMDAN* 9 Maharbalem *AN*: maherbalem $PCRM^1D$ (communitissima herbalem *M*) 10 tamen (*post* fugam) *PCRMDAN*: *deletum uelim ut ex sequenti* tamen *ortum*: inde *dett. unus* (*Harl.*): tam

fecerunt; nec tamen is terror, cum omnia bello flagrarent, 11
fide socios dimouit, uidelicet quia iusto et moderato rege-
bantur imperio nec abnuebant, quod unum uinculum fidei
est, melioribus parere.

Vt uero, ⟨post⟩quam ad Volturnum flumen castra sunt 14
posita, exurebatur amoenissimus Italiae ager uillaeque passim
incendiis fumabant, per iuga Massici montis Fabio ducente,
tum prope de integro seditio [ac de seditione] accensa;
†quidam fuerant† enim per paucos dies, quia, cum celerius 2
solito ductum agmen esset, festinari ad prohibendam popu-
lationibus Campaniam crediderant. Vt uero in extrema iuga 3
Massici montis uentum est ⟨et⟩ hostes sub oculis erant Falerni
agri colonorumque Sinuessae tecta urentes, nec ulla erat
mentio pugnae, 'Spectatum huc' inquit Minucius, 'ad rem 4
fruendam oculis, sociorum caedes et incendia uenimus? nec,
si nullius alterius nos ne ciuium quidem horum pudet, quos
Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite

dett. alter (*Gaertn.*); *num etiam* terroremque *delendum sit* (*ut* is terror *pro* eius fugae terror *stet*) *dubitat Conway* 11 flagrarent *CR* M^1 *uel* M^2*DAN*: flaglarent *PM ut saepius* abnuebant M^2*AN*: adnuebant *PCRMD*

14 1 Vt uero postquam *Alschefski*: ut uero quam *PCRMD*: ut uero M^x(*corr. xv saeculi ut uidetur*)*AN*: ut uero cum *Gron.* exurebatur A^2*N*: exureba** *A* (*uix legi potest*): exurberatur *PM*: exuberatur *CRD*: exuberatus C^4 Massici *C*M^3A^1*N uel* N^1: massci *A et fort. N*: massaci *PRMD* Fabio *DAN*: fauio *PCRM* (exercitum *add. supra* ducente C^4) seditio accensa *dett. duo, Lipsius*: seditio ac de seditione accensi *PCRMDAN*: seditione accensi *Weissenb.* (*sed* de seditione *manifestum gloss. marg. est*) 2 †quidam fuerant† *P CRMDAN* (enim *del.* C^x *pro quo dat* et enim A^2): quieti fuerant *Lipsius*: quieuerant *Gron.*, *optime*; *cf.* 3. 48. 3; 3. 65. 7; 4. 49. 11; 8. 2. 13 *cum Drak. qui lectiones Lipsianas et Gronouianas iunxit et in concinnam formam primus reduxit. Fortasse aliquid plus ex margine additum est; sed unde* -dam? 3 extrema iuga Massici P^2*C* (mass- C^4, mas- *C*)*RMDAN*: extremam iuga assici *P* est et hostes *H. J. Mueller*: est hostes *PCRMDAN*: et hostes *Gron.*: est hostesque *ed. Rom.* 1469 4 Spectatum huc M^3(*uel potius* M^5)A^2N^2? *Lov.* 4: spectatum est hoc *PCRMDA?N?*: spectatum hoc *uel* -ne hoc *uel* -ne huc *dett. aliq.*: spectatum istuc *Weissenb.*: '*fort.* scilicet *pro* est' *Madv.* ad rem *PCRMDAN* (*cf.* 21. 10. 7 *adn.*): ut ad rem *Madv.*: ut rem *Gron.* quos Sinuessam C^2M^5: quos in sinuessam *A*: quos in Sinuessa *N*: quosinuessa *PCRM*: quos sinuessa *D*

5 hoste tuta haec ora esset, quam nunc non uicinus Samnis
urit sed Poenus aduena, ab extremis orbis terrarum terminis
6 nostra cunctatione et socordia iam huc progressus? Tantum
pro! degeneramus a patribus nostris ut, praeter quam [per]
oram illi [suam] Punicas uagari classes dedecus esse imperii
sui duxerint, eam nunc plenam hostium Numidarumque ac
7 Maurorum iam factam uideamus? Qui modo Saguntum
oppugnari indignando non homines tantum sed foedera et
deos ciebamus, scandentem moenia Romanae coloniae
8 Hannibalem laeti spectamus. Fumus ex incendiis uillarum
agrorumque in oculos atque ora uenit; strepunt aures clamo-
ribus plorantium sociorum, saepius nostram quam deorum
inuocantium opem; nos hic pecorum modo per aestiuos
saltus deuiasque calles exercitum ducimus, conditi nubibus
9 siluisque. Si hoc modo peragrando cacumina saltusque M.
Furius recipere a Gallis urbem uoluisset, quo hic nouus Ca-
millus, nobis dictator unicus in rebus adfectis quaesitus,
Italiam ab Hannibale reciperare parat, Gallorum Roma esset,
10 quam uereor ne sic cunctantibus nobis Hannibali ac Poenis
11 totiens seruauerint maiores nostri. Sed uir ac uere Romanus,
quo die dictatorem eum ex auctoritate patrum iussuque
populi dictum Veios allatum est, cum esset satis altum Iani-

4 hoste *PCRDAN*: *om. M* 5 Samnis M^5: sannis *N*: samnitis *PCRMDA*: samnites C^2 huc progressus M^5N^1: hoc progressus *PCRMDAN* 6 pro] *add.* dolor M^5AN oram illi *ed. Frob.* 1531: per oram illi suam *PRMD*(*sed* horam)*AN*: per oram illis sciam *C*: quod per oram illi suam M^5: nuper oram illi *Weissenb.*, *sed* per *et* suam *ex errore nesciocuius orta esse* praeter quam *esse coniunctionem putantis monet Madv.* eam nunc *PCRMDAN*: eam nos nunc *dett. aliq.*, *bene* 7 ciebamus M^5AN: sciebamus *PCRMD* scandentem C^2 *Crevier*: candentem $PCRM^1$ *uel* M^2 (*ex* cad- *M*): tendentem ad *AN*: tandentem *D* Hannibalem *A*: et Hannibalem *PCRMDN* laeti C^xM^3AN *Minucio aptissime*: laetis *PCRM*: lecti *D*: lenti *ed. Mogunt.* 1518, *fort. recte*, *cf. Ouid. Am.* 3. 6. 60; *Cic. de Or.* 2. 69. 279 8 nostram quam *Lov.* 4: nos quamquam *PCRMDA*: nos quam C^2M^xN 9 peragrando C^2M^5N: peragranda *PCRMDA* adfectis C^2M^2DAN: adfecti *PCRM*, *cf.* 23. 17. 10 10 sic A^x: sit *PCRMDAN* 11 Veios A^v: uelos P^2 *uel* P^1(ueluos *P*)*CRMD*: uelox *AN* allatum est *D Lov.* 5

culum ubi sedens prospectaret hostem, descendit in aequum atque illo ipso die media in urbe, qua nunc busta Gallica sunt, et postero die citra Gabios cecidit Gallorum legiones.
Quid? post multos annos cum ad Furculas Caudinas ab 12
Samnite hoste sub iugum missi sumus, utrum tandem L. Papirius Cursor iuga Samni perlustrando an Luceriam premendo obsidendoque et lacessendo uictorem hostem depulsum ab Romanis ceruicibus iugum superbo Samniti
imposuit? Modo C. Lutatio quae alia res quam celeritas 13
uictoriam dedit, quod postero die quam hostem uidit classem grauem commeatibus, impeditam suomet ipsam instrumento
atque apparatu, oppressit? Stultitia est sedendo aut uotis 14
debellari credere posse. Arma capias oportet et descendas in aequum et uir cum uiro congrediaris. Audendo atque agendo res Romana creuit, non his segnibus consiliis quae
timidi cauta uocant.' Haec uelut contionanti Minucio 15
circumfundebatur tribunorum equitumque Romanorum multitudo, et ad aures quoque militum dicta ferocia euoluebantur; ac si militaris suffragii res esset, haud dubie ferebant Minucium Fabio duci praelaturos.

Fabius pariter in suos haud minus quam in hostes intentus, **15**
prius ab illis inuictum animum praestat. Quamquam probe

Valla: allatus est *P*(*cf. c.* 2. 2)*CRMAN*(*sed hi duo sine* est): allatus est nuntius M^5 altum M^5A^v *Valla*: alium *PCRMDAN* qua *ed. Mog.* 1518 (*cf.* 5. 48. 3): q. *P*: que (*uel* quae) *CRMDAN*: qua . . . sunt *delet Woelfflin*, *tutatur Frig. ex* 2. 13. 5; 3. 26. 8 14 Arma capias *Madv.*: armari capias *PRMDA*: armari copias CM^3A^x(*fort.* A^v) *N*: armes copias *Gron.* et descendas *Heerwagen*, *Madv.*: et deducendas PC^4(et delu- *C*)*RMDAN*: et deducas *Gron.* agendo C^xAN *dett. aliq.*: augendo *PCRMD* his segnibus *Lipsius 'e cod. uet.'*: iis sensibus $PCRM^4$: hiis sensibus *A*: his sensibus *DN et M?* 15 contionanti A^1(*ut uidetur*)*N*: continuanti *PCRMDA*: continanti N^x euoluebantur *PCRMN* (*sed* ferocie uoluebantur *N*: feroci uoluebantur N^1): uoluebantur *DA* suffragii A^2 *dett. aliq.*: suffragium *PCRMDAN* duci *PCRMDAN*, *cf. cum Madvigio* 2. 41. 6: ducem *Gron.*, *cf.* 9. 16. 19; 28. 41. 4

15 1 in suos A^2 *ed. Mediol.* 1505: inter suos $PCRM^1$ *uel* M^3DAN: inter uos *M* illis *ed. Par.* 1573: aliis *PCRMDAN* (*cf.* 6. 5. 3 *et* 10. 15. 5 *adnn.*): iis *dett. unus* (*Harl.* 2684): suis *Harant*

scit non in castris modo suis sed iam etiam Romae infamem
suam cunctationem esse, obstinatus tamen tenore eodem
2 consiliorum aestatis reliquum extraxit, ut Hannibal destitutus
ab spe summa ope petiti certaminis iam hibernis locum
circumspectaret, quia ea regio praesentis erat copiae, non
perpetuae, arbusta uineaeque et consita omnia magis amoenis
3 quam necessariis fructibus. Haec per exploratores relata
Fabio. Cum satis sciret per easdem angustias quibus in-
trauerat Falernum agrum rediturum, Calliculam montem
4 et Casilinum occupat modicis praesidiis, quae urbs Vol-
turno flumine dirempta Falernum a Campano agro diuidit;
ipse iugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum
cum quadringentis equitibus sociorum L. Hostilio Mancino.
5 Qui ex turba iuuenum audientium saepe ferociter con-
tionantem magistrum equitum, progressus primo exploratoris
modo ut ex tuto specularetur hostem, ubi uagos passim per
uicos Numidas ⟨peruastantes uidit,⟩ per occasionem etiam
6 paucos occidit, extemplo occupatus certamine est animus
excideruntque praecepta dictatoris, qui quantum tuto posset
progressum prius recipere sese iusserat quam in conspectum
7 hostium ueniret. Numidae alii atque alii, occursantes

1 aestatis M^5A^2: aestimantis *PCRMDAN*: aestiuum C^4 2 ope petiti *Alschefski*: oppetiti *PCRMDAN*: appetiti M^3 (summopere petiti *Gron.*, *sed cum addit* summoppetiti *in P reperiri, fallitur*) arbusta C^2A^2: arbustae (*uel* -te) *PCRMDAN* consita C^2A^2 (*uel* A^3): consilia *PCRMDA* (-cilia A^x): consiliata *N* 3 Calliculam *ed. Frob.* 1535, *cf. c.* 16. 5: gallicanum *PCRMDAN* 4 Falernum *RAN*: a falernum PR^3MD: a falerno CM^3 a Campano *CDAN*: a campanum PRM^1: campanum *M* (*initio lineae*): ac Campano C^4M^3 diuidit *PAN*: diuiditur P^2CRM^1D: diuiditit *M?* Hostilio Mancino *ed. Rom.* 1469: hostilio mancinio R^1 *uel* R^2M^1 *uel* M^4D(*sed* marc-)*AN*: hostilium mancinio *PR?M*: hostilium mancinum *C* 5 Qui ex R^2M^4DAN: q. ex *PCRM*: quem ex C^2 ubi M^5AN: urbis *PCRMD*: urbe C^2 per uicos P^1 *uel* $P^2CRMDAN$: uicos *P* Numidas peruastantes uidit, per *scripsimus* (*lineam omissam ob duplicationem uocis* per *rati*): Numidas uidit per *ed. Mogunt.* 1518 (uidit *post* uicos *Frig.*): *N.* uidit et per *Madv.* (*sed melius asyndeton*): numidas per *PCRDAN et* M^1 *pleniore cal.* (*cf. cc.* 6. 3 *et* 10. 9): numidas *M* 6 quantum *AN dett. plerique*: quem *PCRM*: quam C^4M^3D *Aldus*

refugientesque, ad castra prope eum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. Inde Carthalo, penes quem 8
summa equestris imperii erat, concitatis equis inuectus, cum priusquam ad coniectum teli ueniret auertisset hostes, quinque ferme milia continenti cursu secutus est fugientes.
Mancinus postquam nec hostem desistere sequi nec spem 9
uidit effugiendi esse, cohortatus suos in proelium rediit, omni parte uirium impar. Itaque ipse et delecti equitum circum- 10
uenti occiduntur; ceteri effuso rursus cursu Cales primum, inde prope inuiis callibus ad dictatorem perfugerunt.

Eo forte die Minucius se coniunxerat Fabio missus ad 11
firmandum praesidio saltum, qui super Tarracinam in artas coactus fauces imminet mari, ne ab Sinuessa Poenus Appiae limite peruenire in agrum Romanum posset. Coniunctis 12
exercitibus dictator ac magister equitum castra in uiam deferunt qua Hannibal ducturus erat; duo inde milia hostes aberant. Postero die Poeni quod uiae inter bina castra erat 16
agmine compleuere. Cum Romani sub ipso constitissent 2
uallo haud dubie aequiore loco, successit tamen Poenus cum expeditis equitibusque ad lacessendum hostem. Carp-

7 refugientesque CR^3M^2DAN: refugientes qui *PRM* eum *scripsi* (*cf.* 5. 43. 4; 9. 5. 13): ipsum *PCRMDAN*: ipsa eum *Weissenb.*: ipsa *Madv. olim*: *aut si mauis delere simpliciter* ipsum, *per me licet* pertraxere A^v?: pertrahere *PC*(-traere)RMD^1(*uel* D^x)*in ras.* *AN* 8 Inde Carthalo] *his uocibus incipit paragraphus in PC, non in RMD* (*sed punctum et litt. capit.*) secutus CRM^6DAN: secutos *PM* 10 rursus *PCRMDAN*: *secludit J. H. Voss* cursu C^xR^x(*uterque per ras.*)*MDAN*: cursum *PCR* (*cf. c.* 37. 13) Cales *AN*: calles *PC RMD* 11 praesidio $PCMA^xN$: praesidium P^2 *uel* P^3RDA ne *CMDAN*: nae *PR* ab Sinuessa *Gron.*: adminuissea *P*: adminuisse P^1 *uel* P^2C?*RMD*: admissus C^4: immunito M^6A^xN *dett. aliq.*: immunuto *A* peruenire PCM^3DAN: perueniret P^2 *uel* P^3 *RM* 12 exercitibus CM^1 *uel* M^2DAN: exercitus *PRM* qua M^3 *uel* M^5A^xN: quam *PCRMDA* aberant $C^xR^xM^1DA^xN$: haberant *PRMA*: abberant *C*?

16 1 Postero *PRMDAN*: postremo *C* castra erat P^1 *uel* P^2CR *MDAN*: castrant *P* 2 Romani $C^xR^xM^1DAN$: romanis *PCRM* equitibusque *PCRMD*: equitibus atque *AN* Carptim A^v? *dett. aliq.*: captim *PRMA?N*: captum *D*: camptim *C*: raptim *dett. aliq.*

tim Poeni et procursando recipiendoque sese pugnauere;
3 restitit suo loco Romana acies; lenta pugna et ex dictatoris magis quam Hannibalis uoluntate fuit. Ducenti ab Romanis, octingenti hostium cecidere.
4 Inclusus inde uideri Hannibal uia ad Casilinum obsessa, cum Capua et Samnium et tantum ab tergo diuitum sociorum Romanis commeatus subueheret, Poenus inter Formiana saxa ac Literni harenas stagnaque et per horridas siluas
5 hibernaturus esset; nec Hannibalem fefellit suis se artibus peti. Itaque cum per Casilinum euadere non posset petendique montes et iugum Calliculae superandum esset, necubi
6 Romanus inclusum uallibus agmen adgrederetur, ludibrium oculorum specie terribile ad frustrandum hostem commentus,
7 principio noctis furtim succedere ad montes statuit. Fallacis consilii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectae fascesque uirgarum atque aridi sarmenti praeligantur cornibus boum, quos domitos indomitosque multos inter ceteram
8 agrestem praedam agebat. Ad duo milia ferme boum effecta, Hasdrubalique negotium datum ut nocte id armentum accensis

2 procursando *dett. aliq.*: procurando *PCRMDAN*: procurrendo M^2A^1 *uel* A^2 3 uoluntate fuit *Luchs*: fuit uoluntate fuit *P*: fuit uoluntate P^1(*uel* P^2)*CRMDAN* 4 uia ad *Gron.*: ut ad *PCRM DAN* Capua et DA^x: capuamaet *PM*: capuam et P^1RM^1AN: campaniam et *C* Poenus inter Formiana *Sabellicus*: poenis tus inter fortunā | minas *P*: poenis tunc inter fortunae (*uel* -e) | minas P^2CR (*sed* fortuna *R*, fortunae R^2)*M*(*sed* fortun| *M*, *add. extra lineam* -ę M^1) *D*(*sic, non ut refert Drak.*)*A*(*sed* pen')*N* Literni *Sabellicus*: literne *PRMDA?N*: liternas *C*: linternae A^2 per horridas *MAN*: perhorridas *PCRD* (*et sic Frig.*): perhorrida C^x: per horrida A^x siluas *Weissenb.*: situ|as *P*: situ P^2 *uel* $P^1CRMDAN$ 6 specie terribile A^x *per ras.*: specie terribilem M^3: speciem terribilem *PCR MDAN* 7 aridi sarmenti *C* (*restituit Alsch.*): aridi sarmentis *P*(*cf.* 24. 17. 6)*RM* (aridis armentis): arida sarmenta *DAN* praeligantur A^xN^x *ed. Rom.* 1469: praeliganturq. *PCRMDAN*: consarcinantur praeliganturque *Rossbach* (*uix satis conscius morum Puteaneorum, cf. e.g. cc.* 18. 3 *et* 27. 4; 21. 60. 4 *adn.*) 8 nocte *Weissenb.*: primis tenebris noctes (noctem *P*) P^1 *uel* P^2C(*sed* nocte ad sarmenta)*RMA*: primis tenebris noctis M^1DN *ex c.* 17. 1 accensis cornibus] *suspicatus est, ut ex c.* 17. 2 *orta, Woelfflin, iniuria, quamquam multa sunt repetita; hae saltem uoces utroque in loco necessariae*

cornibus ad montes ageret, maxime, si posset, super saltus ab hoste insessos.

Primis tenebris silentio mota castra; boues aliquanto 17
ante signa acti. Vbi ad radices montium uiasque angustas 2
uentum est, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in aduersos concitentur montes; et metus ipse relucentis flammae a capite calorque iam ad uiuum ad imaque cornua ueniens uelut stimulatos furore agebat boues.
Quo repente discursu, haud secus quam siluis montibus- 3
que accensis, omnia circum uirgulta ardere; capitumque inrita quassatio excitans flammam hominum passim discurrentium speciem praebebat. Qui ad transitum saltus 4
insidendum locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexere, circumuentos se esse rati praesidio excessere. Qua minime densae micabant flammae,

8 montes (-tis) ageret M^2 *uel* M^1A^x: montis (-es) agere *PRMDAN*: montis uerti|em *C* ab hoste *DAN*: ab hostes *PRM*(*cf.* § 7): ad hostes *C*: ab hostibus M^5 (*tum* inmitteret C^4? *pro* insessos *C?*)
17 2 uiasque angustas *PCRMDAN*: uiaeque angusta *Heraeus, sine causa* armenta C^2A^1 *uel* A^2N^x: armenta aut id *PCRM*: armenta id *D*: armenta aut *AN* (*fort. ex contaminatione cum c.* 16. 8) a capite *Weissenb.*: ex campie a capite *P*: ex capite a capite P^1 *uel* P^2M (*sed priore in loco* capitae): ex capite CRM^3DAN ad uiuum N^1 *dett. unus corr.*: ad uiuum (uiuom *P*) diu P^2 *uel* P^3CRMDA^xN: ad uisum diu *A?* (diu *uidetur duplicatio quaedam uocum* ad uiuum) ad imaque *CDAN*: at imaque *PRM* cornua ueniens *C*: cornuum a ueniens *PRM*: cornium adueniens *D*: cornuum adueniens *N*: cornua adueniens *A* (*cf. similes duplicationes in P c.* 41. 7; 23. 12. 1, *Tom.* ii, *praef. nostram* §§ 38 *sqq.*; *Heraei Quaest. Crit. pp.* 73 *sqq.*; *et in prima decade Tom.* i, *praef. nostram* § 9) 3 circum P^1 *uel* P^2C (*sed* circu)RM^2DAN: circum a *P* (*uid. Heraeum l. c.*): circum ad *M*: circa *Woelfflin* ardere *PCRMDAN*: uisa *add. Perizonius post* ardere, *ante* ardere *Madv.*: ardebat *Valla* capitumque inrita quassatio *Gron.*: capitumque inquietatio *Valla* (*cui* '*uel* quassatio' *add.* A^v): captumque | rita quaesatio *P*: captum que|rit aquae ratio P^2 (*ubi ante* aquae *signum diuidere uoces uidetur*): captum querit aque (*uel* quaerit aquae) ratio *CRMDAN*: (carptim (*pro* captum) A^2) captum quaesitaque ratio M^3 hominum *PCRMDAN*: luminum *Unger* 4 insidendum *P*: insidendos $P^2CRMDAN$: insidendo C^x conspexere P^1?(*per punctum supra* -t *positum*)CM^1 *uel* M^2: conspexeret *PM*: conspexerit *R*: conspexerint *D*: conspexer̄ *A*: conspexerunt *N* Qua minime densae *Gron.*: qua minus densae

uelut tutissimum iter petentes summa montium iuga, tamen
5 in quosdam boues palatos a suis gregibus inciderunt. Et
primo cum procul cernerent, ueluti flammas spirantium
6 miraculo attoniti constiterunt; deinde ut humana apparuit
fraus, tum uero insidias rati esse, cum maiore tumultu concitant se in fugam. Leui quoque armaturae hostium incurrere; ceterum nox aequato timore neutros pugnam
7 incipientes ad lucem tenuit. Interea toto agmine Hannibal
transducto per saltum et quibusdam in ipso saltu hostium oppressis in agro Allifano posuit castra.

18 Hunc tumultum sensit Fabius; ceterum et insidias esse
ratus et ab nocturno utique abhorrens certamine, suos muni-
2 mentis tenuit. Luce prima sub iugo montis proelium fuit,
quo interclusam ab suis leuem armaturam facile (etenim numero aliquantum praestabant) Romani superassent, nisi Hispanorum cohors ad id ipsum remissa ab Hannibale super-
3 uenisset. Ea adsuetior montibus et ad concursandum inter
saxa rupesque aptior ac leuior cum uelocitate corporum, tum armorum habitu, campestrem hostem, grauem armis
4 statariumque, pugnae genere facile elusit. Ita haudquaquam
pari certamine digressi, Hispani fere omnes incolumes, Romani aliquot suis amissis in castra contenderunt.

5 Fabius quoque mouit castra transgressusque saltum super
6 Allifas loco alto ac munito consedit. Tum per Samnium

Woelfflin: quamnim dense *P*: quam ingens P^2 (*fort.* -cens P^2, -gens P^3): quam ingens *CRMAN*: qua ingens C^xD micabant flammae *P*: emicabant flamma P^2RM: emicabat flamma *CDAN* 6 tumultu *Lov.* 5 *Lipsius* (*sed hi* maximoque strepitu *addunt*): multo *PCRMAN*: metu C^4D *et Gron. ed.* 2: tumultu *uel* motu *Gron. ed.* 1 7 transducto *PCRMDAN*: traducto *Edd. uet. aliq.* (*e. g. ed. Frob.* 1535) *Madv.* (*sed utramque formam habet Liuius, cf. e.g.* 10. 37. 1 *et* 3; 10. 46. 3 *et* 5) ipso saltu P^1 *uel* $P^2CRMDAN$: ipso saltum et quibusdam in ipso saltu *P* Allifano *cf. c.* 13. 6: Alifano A^x *dett. unus* (*Hearnii N*) *in margine*: Albano *PCRMDAN*

18 2 superuenisset *Gron.*: peruenisset *PCRDA*: uenissent *M*: uenisset M^3: praeuenisset *Douiat* 3 ac leuior A^x: ac leuiorque *PCRMDA*, *cf. c.* 16. 7 5 consedit] *hanc uocem sequitur in Ven.* (*Rec.*) *et Hearnii L.* i '*inepti glossatoris interpolatio*'; *de qua uide Drak. adnot. uel Twissii, ed. Oxon.* 1841, *tom.* 4, *pp.* 274–5

Romam se petere simulans Hannibal usque in Paelignos
populabundus rediit; Fabius medius inter hostium agmen
urbemque Romam iugis ducebat nec absistens nec congre-
diens. Ex Paelignis Poenus flexit iter retroque Apuliam 7
repetens Gereonium peruenit, urbem metu, quia conlapsa
ruinis pars moenium erat, ab suis desertam: dictator in 8
Larinate agro castra communiit. Inde sacrorum causa
Romam reuocatus, non imperio modo sed consilio etiam ac
prope precibus agens cum magistro equitum, ut plus consilio 9
quam fortunae confidat et se potius ducem quam Sem-
pronium Flaminiumque imitetur: ne nihil actum censeret
extracta prope aestate per ludificationem hostis; medicos
quoque plus interdum quiete quam mouendo atque agendo
proficere; haud paruam rem esse ab totiens uictore hoste 10
uinci desisse ac respirasse ab continuis cladibus,—haec ne-
quiquam praemonito magistro equitum Romam est profectus.

Principio aestatis qua haec gerebantur in Hispania quoque 19
terra marique coeptum bellum est. Hasdrubal ad eum 2
nauium numerum, quem a fratre instructum paratumque acce-
perat, decem adiecit; quadraginta nauium classem Himilconi 3

6 Paelignos CR^3M^1DA (*sed* pe- R^3M^1A): praelignos *PRM* (*cf. Conway, Ital. Dial., p.* 249) medius *CR*: medios PR^3MDA absistens C^4A^x: adsistens *PCRMDA* 7 Paelignis *u.* § 6: pelignis *PCRMDA* Gereonium (*ut c.* 32. 4 *P*) *Alschefski* (*cf. c.* 23. 9): glero-num *PCRMD*: glerenium *A*: glesterium A^2, *ut sec. lectionem*: Gerunium *Sigon. e Polybio* 3. 100. 1 8 Larinate *PCRMDA*: Larinati *ed. Ven.* 1495, *cf.* 6. 22. 1 *adn.*, 27. 4. 15 9 medicos . . . quiete A^v *Valla*: medico . . . quiete M^6: medico . . . quippe *PCRM* (modico C^2): medica . . . quippe *D*: media . . . quippe *A* (*in* A^v medicos *in* medici *mutatum*) 10 haud paruam C^2?*DA*: aut paruam *PCRM* uictore $C^xM^3A^x$: uictorem *PCRMDA* ac respirasse C^4(*sed* ressp-)*DA?*: ac resperasse *PCRM* ab cont. cladibus *post* respirasse *scribit Luchs*: *ante* ac resp. *PCRMDA et sic Frig.*, *sed* ac *delens*: ac a cont. cladibus resp. A^v (*ordinem Luchsianum seruo, credens lineam xix litterarum omissam postea ex marg. perperam repositam esse; cf. adn. nostram ad* 8. 8. 4)

19 2 acceperat *CDA*: acciperat *PRM* adiecit *PCRMDA*: adiectis *Luchs, fort. recte* 3 Himilconi PCR^3(himilcon *R*)*MDA*: Himilcari *ex Sigonio* (*Polyb.* 3. 95. 2 *citante*) *Luterbacher, fort. recte*

tradit atque ita Carthagine profectus nauibus prope terram, exercitum in litore ducebat, paratus confligere qua-
4 cumque parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipio postquam mouisse ex hibernis hostem audiuit, primo idem consilii fuit; deinde minus terra propter ingentem famam nouorum auxiliorum concurrere ausus, delecto milite ad naues imposito quinque et triginta nauium classe ire ob-
5 uiam hosti pergit. Altero ab Tarracone die ⟨ad⟩ stationem decem milia passuum distantem ab ostio Hiberi amnis peruenit. Inde duae Massiliensium speculatoriae praemissae rettulere, classem Punicam stare in ostio fluminis castraque
6 in ripa posita. Itaque ut improuidos incautosque uniuerso simul offuso terrore opprimeret, sublatis ancoris ad hostem uadit.

Multas et locis altis positas turres Hispania habet, quibus et speculis et propugnaculis aduersus latrones utuntur.
7 Inde primo conspectis hostium nauibus datum signum Hasdrubali est, tumultusque prius in terra et castris quam ad mare et ad naues est ortus, nondum aut pulsu remorum strepituque alio nautico exaudito aut aperientibus classem
8 promunturiis, cum repente eques alius super alium ab Hasdrubale missus uagos in litore quietosque in tentoriis suis, nihil minus quam hostem aut proelium eo die exspectantes,

3 nauibus *PCRMDA* : naues *Ruperti* (*cf. Madv. Em., p.* 294) *quod malit Conway* terram C^2DA : terra *PCRM* 4 mouisse M^3 *uel* M^6A : mouisset *PCRM* : monuisse *D* ad naues *PCRMDA* : in naues A^2 (*cf. cum Alschefskio Polyb.* 3. 95. 5 ἐπιτηδειοτάτους πρὸς τὴν ἐπιβατικὴν χρείαν) : *nomen loci alicuius in* naues *mersum fuisse* (*ut e.g.* ad Tarraconem nauibus—*cf. c.* 21. 4 *adn.—uel. linea omissa*, ad ⟨portum Tarraconensem⟩ nauibus) *suspicatur Conway* 5 Tarracone *D* : tharracone *PCRMA* die ad *ed. Rom.* 1469 : die *PCRMDA* Punicam C^4AN^x : in publicam *PRMD* : publicam CM^3N 6 ut *PCRDA* : *om. M* offuso *Walch, Em. Liuianae, p.* 157, *qui rectissime* 39. 15. 4 *confert et eandem confusionem ad* 22. 43. 11 (*adde* 10. 5. 7 *et* 28. 29. 9; *uerbum hoc amat Liuius*) : effuso *PCRMDA* 7 primo M^5DA : primos *PRM* (*cf. c.* 16. 7) : primis *C* ad mare et ad naues *PCRMDA* : ad mare ac naues '*ex usu Liuiano expectes*' *Luchs* 8 eques $CM^3?DA^v$: equis *PRM et* M^x : *om. A*

conscendere naues propere atque arma capere iubet : classem
Romanam iam haud procul portu esse. Haec equites dimissi 9
passim imperabant; mox Hasdrubal ipse cum omni exercitu
aderat, uarioque omnia tumultu strepunt ruentibus in naues
simul remigibus militibusque, fugientium magis e terra quam
in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conscenderant 10
cum alii resolutis oris in ancoras euehuntur, alii, ne quid
teneat, ancoralia incidunt; raptimque omnia ⟨ac⟩ praepropere
agendo militum apparatu nautica ministeria impediuntur,
trepidatione nautarum capere et aptare arma miles prohibe-
tur. Et iam Romanus non appropinquabat modo sed direxe- 11
rat etiam in pugnam naues. Itaque non ab hoste et proelio
magis Poeni quam suomet ipsi tumultu turbati, temptata
uerius pugna quam inita in fugam auerterunt classem; et, 12
cum aduersi amnis os lato agmini et tam multis simul
uenientibus haud sane intrabile esset, in litus passim naues
egerunt, atque alii uadis, alii sicco litore excepti, partim armati,
partim inermes ad instructam per litus aciem suorum perfu-
gere; duae tamen primo concursu captae erant Punicae naues,
quattuor suppressae. Romani, quamquam terra hostium **20**
erat armatamque aciem toto praetentam in litore cernebant,
haud cunctanter insecuti trepidam hostium classem naues 2
omnes, quae non aut perfregerant proras litori inlisas aut

8 propere C^4M^5DA : prope *PCRM* 9 simul C^xA^x : simul in *PCR MDA* e terra C^1 *uel* C^2M^2DA : e terrarum *PCRM* : *del. Bisschop* in pugnam M^3A : in pugna *PCRMD* 10 cum . . . euehuntur *om. C, i. e. om.* cum + *duas lineas* (alii . . . eueheren) + -tur, *u. adn. seq.* euehuntur *Gron.* : eueherentur *PA* : seueherentur *RMD* (*sed hi* anc(h)oram) ac praepropere *Drak.* : praepropere *PCRMDA* prohibetur *ed. Frob.* 1531 : prohibatur C^1 *uel* C^2 (-antur *C*) : prohibebatur *PRMA* : prohibebantur *D* 11 direxerat R^3MDA : derexerat *PCR* turbati *dett. aliq., edd. Lugd. Frob. Par.* : turbati et *PCRMD* (*cf. c.* 16. 7 praeliganturque) : turbantur et *A* 12 amnis os *Gron.* : adnisos *PCRMDA* : adnisus C^2 tam multis *PCRMDA* : tum multis *Luchs, sed cur?* intrabile *Gron.* : intrabiles *PCRMDA*
20 1 in litore *PCRMDA* : litore *Madv.* 2 perfregerant A^2 : perfregebant *PR* : perfrege'bant (N *superscr.*) P^1 *uel* P^2 : perfregenbant *M fideliter*: perfringebant CR^3M^3DA (*fort.* P^1 r *non* n *uoluit*) litori C^4(litt-)

carinas fixerant uadis, religatas puppibus in altum extraxere;
ad quinque et uiginti naues e quadraginta cepere.
3 Neque id pulcherrimum eius uictoriae fuit sed quod una
4 leui pugna toto eius orae mari potiti erant. Itaque ad Onu-
sam classe prouecti; escensio ab nauibus in terram facta.
Cum urbem ui cepissent captamque diripuissent, Carthagi-
5 nem inde petunt, atque omnem agrum circa depopulati pos-
tremo tecta quoque coniuncta muro portisque incenderunt.
6 Inde iam praeda grauis ad Longunticam peruenit classis, ubi
uis magna sparti ⟨erat⟩ ad rem nauticam congesta ab Has-
drubale. Quod satis in usum fuit sublato ceterum omne
7 incensum est. Nec continentis modo praelecta est ora, sed
in Ebusum insulam transmissum. Ibi urbe, quae caput
insulae est, biduum nequiquam summo labore oppugnata,
8 ubi in spem inritam frustra teri tempus animaduersum est,
9 ad populationem agri uersi, direptis aliquot incensisque uicis
maiore quam ex continenti praeda parta cum in naues se
recepissent, ex Baliaribus insulis legati pacem petentes ad

RA^2: litore|is *P*R^1*M*(*ubi fort.* -s M^1 *pleniore calamo uel* M^2, *sed potest scripsisse M simpliciter*)*DA*: littores *C* 2 fixerant P^1*CRMDA*: litore fixerant *P* e quadraginta (*ex c.* 19. 3) *Glareanus, Sigon.* (*cf. Polyb.* 3. 96. 6): e xxxx *P?*: ex. xxx· P^1 *uel* P^2*CRMDA* (*in P utrumque punctum a manu eadem uidetur esse profectum*) 4 Onusam classe *P*: onustam classem P^2*CRMDA*: Oenusam classe *H. J. Mueller* prouecti *PCRMD*: profecti C^4*A dett. aliq.* escensio *PCM*: ascensio C^4*RDA*: exscensione *Latinius* facta P^1*CR*M^3*A*: factam *PMD* 5 coniuncta A^1 *uel* A^2 *dett. aliq., ed. Rom.* 1469 *Drak.*: ĩconiuncta *A* (*quod fort. uoluit P*): incuncta *P*: inconcta *uel* inconta P^1 *uel* P^2: incomta P^2 *uel* P^3*RMD*: incompta *C*: iniuncta *dett. duo* (*Harl. et Pal.* 3), *Edd. recentiores post Gebhardium* (*cf.* § 4) 6 uis magna sparti *ed. Rom.* 1469: uis magnas | partis *PCRM*: uis magna partis *D*: uix magnas partes *A*: uix magna parte A^2: lignorum magna pars C^4; *cf. Heraei op. cit., p.* 7 erat *Madv.* (*post* congesta *Alschefski*): fuit *ed. Rom.* 1469: *om. PCRMDA* congesta $C^x$$A^v$: congestam *PCRMD*: coniectis *A*: collectas A^2 7 praelecta est ora *Weissenb. olim, Madv.*: periectas oras *PCRMDA* (*sed* horas): perrectas oras C^2: proiectas oras (praeteruecta *hic iam ab* A^x *addito*) A^v *Valla*: perlecta est ora *Frigell*: praeuecta est oram *Weissenb.* Ibi *Lov.* 5: ubi *PCRMDA* labore *CR*M^x*DA*: laborem *PM* 9 parta C^4*D*A^2: parata *A*: para *P*: parua P^2*CRM*

Scipionem uenerunt. Inde flexa retro classis reditumque 10 in citeriora prouinciae, quo omnium populorum, qui ⟨cis⟩ Hiberum incolunt, multorum et ultimae Hispaniae legati concurrerunt; sed qui uere dicionis imperiique Romani facti 11 sunt obsidibus datis, populi amplius fuere centum uiginti. Igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Romanus usque 12 ad saltum Castulonensem est progressus; Hasdrubal in Lusitaniam ac propius Oceanum concessit.

Quietum inde fore uidebatur reliquum aestatis tempus **21** fuissetque per Poenum hostem; sed praeterquam quod ipso- 2 rum Hispanorum inquieta auidaque in nouas res sunt ingenia, Mandonius Indibilisque, qui antea Ilergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, 3 concitis popularibus in agrum pacatum sociorum Romanorum ad populandum uenerunt. Aduersus eos tribuni militum 4 cum expeditis auxiliis a Scipione missi, leui certamine ut tumultuariam manum fudere mille hominibus occisis, quibus- dam captis, magnaque parte armis exuta. Hic tamen tumul- 5 tus cedentem ad Oceanum Hasdrubalem cis Hiberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilergauonen- 6

10 cis *Gron. ex* 21. 31. 5: *om. PCRMDA*: ad *ed. Mogunt.* 1518 (*uel* accolunt *Gron. pro* incolunt *PCRMDA*) 11 facti sunt *DA*: facti sint *PCRM* fuere *M^1? Luchs, Riemann* (*cf. Heraei op. cit., p.* 78): fuerent *PRM*: fuerunt *CM^6A*: fuerint *R^2D* uiginti *C^x*: uiginti milia *PCRMDA* 12 saltum *M^6A^2*: factum *PCRMDA*: agrum *C^3*: castrum *C^4*; *cf. c.* 21. 2; 26. 20. 6; 27. 20. 3

21 2 Indibilisque *dett. duo, cf.* 25. 34. 6: indebilisque *PM^1*: inde nobilisque *CRMD*: inde nobilis *C^2A* Ilergetum *DA* (*cf.* 21. 22. 3 *et* 23. 2): ilergatum *P^1*(*uel P^2*)*CM^1*: ilergactum *R*: alergatum *M?*: liergatum *P* 3 sociorum *P^2 uel P^3RMDA*: socios *PC* 4 tribuni (*uel melius* II tribuni) militum *Madv.* (tribunus militum *Gron., cf.* 32. 11. 7): tribus militibus *PRMD*: tribus milibus *P^x*(*fort. P^4*)*CM^1 et M^6A*: *cf. adn. ad* hominibus *infra* fudere m. (*i. e.* mille) *Madv.*: fuderem *P* (*cf. c.* 23. 6; 41. 13. 1; 42. 13. 3 *et* 31. 1): fudere *P^1 uel P^2RM^3DA*: fuderent *C*: fuderunt *C^4* hominibus *Heerwagen*: omnibus *P^1 uel P^2CRMDA*: omnis *P, cf. cc.* 19. 3 *et* 24. 6 *et* 44. 6 *et* 56. 1; 21. 43. 4; 21. 58. 1; 23. 4. 1; 24. 11. 2 captis *P^1*(*ut uidetur*)*RM*(*spatio uacuo post relicto*)*DA*: captisque *PC, cf.* 21. 60. 4 *adn.* (*a*) 5 ad (Oceanum) *P^1 uel P^2CR^1MDA*: d *PR* 6 Ilergauonensium *Weissenb., ex Alschefskii monitu*: lergauonensium *PCRMA*: lergauonensum *D*: Ilercaonensium *Sabellicus*. *In Caes. B. C.*

sium, castra Romana ad Nouam Classem erant cum fama
7 repens alio auertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis suae legatos ⟨obuiam antea miserant⟩ obsidesque dederant Romanis, nuntio misso a Scipione exciti arma capiunt prouinciamque Carthaginiensium ualido exercitu inuadunt. Tria
8 oppida ui expugnant; inde cum ipso Hasdrubale duobus proeliis egregie pugnantes, quindecim milia hostium occiderunt, quattuor milia cum multis militaribus signis capiunt.

22 Hoc statu rerum in Hispania P. Scipio in prouinciam uenit, prorogato post consulatum imperio ab senatu missus, cum triginta longis nauibus et octo milibus militum magno-
2 que commeatu aduecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul uisa cum magna laetitia ciuium sociorumque por-
3 tum Tarraconis ex alto tenuit. Ibi milite exposito profectus Scipio fratri se coniungit, ac deinde communi animo consilio-
4 que gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello haud cunctanter Hiberum transgrediuntur nec ullo uiso hoste Saguntum pergunt ire, quod ibi obsides totius Hispaniae traditos ab Hannibale fama erat modico in
5 arce custodiri praesidio. Id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniae populorum animos morabatur, ne sanguine liberum suorum culpa defectionis

1. 60. 2 Illurgauonenses : *in Liu. fragm. lib.* 91 ilurcaonum *et* ilercaonia *ubi* ilercaonum *aut* ilergaonum *Giovenazzio, ed. Rom.* 1773 *ex* ilergaonum *Plin. N. H.* 3, § 21 (*sic etiam Schneider ex nummis* Ilergauones *in Caes. l. c.*) *et* Ἰλερκάονες *Ptol.* 2. 6. 63 7 ⟨obuiam antea miserant⟩ *uel sim. Conway lineam omissam esse credens* : miserant, *post* legatos *Gron.* (*per errorem adfirmans uerbum hoc in P inesse*), *ante* legatos *Weissenb.*: *ignorant PCRMDA* Tria P^{1} *uel* $P^{2}C^{2}RMDA$: in tria *P* : tria milia *C* 8 egregie $C^{2}DA$: egraeciae *PC?* (*sed* -rec-) : egrecie RM^{1} (*sed* pugnantae egrecie *M*) pugnantes C^{1} *uel* $C^{2}DA$: pugnantae *PRM* (*u. adn. praec.*) : pugnante *C?* : pugnant M^{6} : pugnant ; ad *Heerwagen* : pugnant ac *Crevier*

22 1 triginta (xxx·) *PCRMDA* : xx *dett. duo* (*Lov.* 2 *et* 4) *cum Polyb.* 3. 97. 2 2 onerariarum A^{x} : onerariorum $PCRM^{1}$(-urum *M*)*DA* uisa $C^{x}A$: uisas *P*(*cf. c.* 16. 7)*CRMD* 3 fratri se $C^{4}M^{7}$ *dett. unus* (*Pal.* 2) : fratris *PCRMD* : fratri *A* 5 ad Romanam $M^{5}A^{x}$: ab romanas *PM* (*cf. c.* 2. 2) : ab romana CR^{x} *in ras. DA* morabatur $C^{x}M^{5}A^{x}$: morabantur *PCRMD* : memorabantur *A* liberum *P*, *cf.* 1. 9. 14 : liberorum $P^{2}CRMDA$

lueretur. Eo uinculo Hispaniam uir unus sollerti magis 6
quam fideli consilio exsoluit. Abelux erat Sagunti nobilis
Hispanus, fidus ante Poenis; tum, qualia plerumque sunt
barbarorum ingenia, cum fortuna mutauerat fidem. Ceterum 7
transfugam sine magnae rei proditione uenientem ad hostes
nihil aliud quam unum uile atque infame corpus esse ratus,
id agebat ut quam maximum emolumentum nouis sociis esset.
Circumspectis igitur omnibus quae fortuna potestatis eius 8
poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum
adiecit, eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis
principum Hispaniae amicitiam. Sed cum iniussu Bostaris 9
praefecti satis sciret nihil obsidum custodes facturos esse,
Bostarem ipsum arte adgreditur.

Castra extra urbem in ipso litore habebat Bostar ut aditum 10
ea parte intercluderet Romanis. Ibi eum in secretum ab-
ductum, uelut ignorantem, monet quo statu sit res: metum 11
continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul
Romani abessent; nunc cis Hiberum castra Romana esse,
arcem tutam perfugiumque nouas uolentibus res; itaque
quos metus non teneat beneficio et gratia deuinciendos esse.

6 sollerti M^5 *dett. aliq.*, *ed. Frob.* 1531 : sollertia *PCRMDA* exsoluit M^8(exoluit)A^2?A^v *Valla dett. aliq.* : exsollicit *PCRM* : exsociet *DA* Abelux A^v (*sed* dux *reliquit*) *Jac. Gron.* : Abilux *Sigon. ex Polyb.* 3. 98. 2 : atelux *PRM* (*sed in M, ut in DA, litterae* ate *cum uoce praec. coniunctae*, sollicitate, societate) : at deduxerat (duxerat C^x) *C* : ate duxerat *DA dett. aliq.* : Abelox M^8A^v *in marg.* 9 iniussu M^1 *et* M^4 (*cum* bost-) *A* : uniussu *P* : unius sub *M* (*cum* ost-) : unius sub *RD* (*cum* bost-) : unus ex *C* obsidum C^xM^1 *uel* M^7DA : obsidium *PCRM* (*ut in* § 14 *PRM*) Bostarem CM^4DA : uosstarem *P*(*sed* bostaris *supra*)*RM* : bosstarem R^1 adgreditur *DA* : adgredituri *PRM* : adgreditur. Is M^2 *uel* M^7 : adgreditur hic *C* 10 Bostar CR^1M^1 *uel* M^7DA : uostar P^1 *uel* P^2RM : ostar *P* ea parte *Jac. Gron.* : ex parte *PCRMD* : ex portu (*sed post* intercluderet) *A dett. aliq.* quo statu *Gron.* 1664 : quod statu *P* : in quo statu P^2 *uel* P^3CR^xMDA ; *in P ut nunc est inter et supra* -u *et* s(it) *nescio quid* (m ?) *a nescio quo* (P^3?) *erasum est; fort.* in quod statum P^2R? : in quo statu P^3 *uel* P^x 11 Hispanorum *ed. Rom.* 1469 : hispaniarum *PCRM DA* cis $P^xCR^xM^3DA$: cisi *PR?M* deuinciendos C^4M^3A : deuinciendo *PRM* : deuincendus *C* : deuincendos *D*

12 Miranti Bostari percontantique quodnam id subitum tantae
13 rei donum posset esse, 'Obsides' inquit, 'in ciuitates remitte.
Id et priuatim parentibus, quorum maximum nomen in
14 ciuitatibus est suis, et publice populis gratum erit. Volt sibi
quisque credi et habita fides ipsam plerumque obligat fidem.
Ministerium restituendorum domos obsidum mihimet deposco ipse, ut opera quoque impensa consilium adiuuem meum et rei suapte natura gratae quantam insuper gratiam
15 possim adiciam.' Homini non ad cetera Punica ingenia callido ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes, conuentis quibusdam auxiliaribus Hispanis et ab his
16 ad Scipionem perductus, quid adferret expromit et fide accepta dataque ac loco et tempore constituto ad obsides tradendos Saguntum redit. Diem insequentem absumpsit
17 cum Bostare mandatis ad rem agendam accipiendis. Dimissus, cum se nocte iturum ut custodias hostium falleret constituisset, ad compositam cum iis horam excitatis custodibus puerorum profectus, ueluti ignarus in praeparatas sua fraude
18 insidias ducit. In castra Romana perducti; cetera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eundem ordinem quo si Carthaginiensium nomine sic
19 ageretur. Maior aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari

13 Id et *dett. unus* (*Hearnii D*), *Gron.* : id A^2 : de *P* : inde P^1 *uel* P^2 *CRMDA* nomen *PCRMDA* (*cf. cum Frig. e.g.* 1. 9. 3; 25. 39. 16) : momentum *Madv.* 14 fides . . . obligat *bis P*, *corr.* P^1 *uel* P^2 obsidum, *cf.* § 9 natura C^xM^3DA : naturam *PCRM* 15 adferret P^1 *uel* P^2CRMDA : adferre *P* expromit *ed. Frob.* 1535 : exprimit P^1 *uel* P^2CRMDA : exprimit mitt *P* 16 fide C^xM^1 *uel* M^2DA : fidem *PCRM* tradendos Saguntum P^2CM^1 *uel* M^2DA : trahendo saguntum *PM* : tradendo saguntum R^1 (*sed aliquid supra* s *erasum est*) Bostare CM^1 *uel* M^2DA : uosstare *PRM* (*cf.* § 9) 17 iturum M^3A : iterum *PCRMD* falleret *DA* : fallere *PCRM* sua fraude PM^5A *Lov.* 4 : suas fraudes P^2 *uel* P^3CRM : suas fraude *D* 18 acta per eundem ordinem C^2M^1 *uel* M^2DA : acta per eundem ordine acta *P* : acta per eundem ordine P^1CRM : acta per eum eodem ordine *Weissenb. praeeunte Heerwagenio cum* eundem eodem (*sed per quem alium hominem poterant agi?*) : peracta eodem ordine *Luterbacher* quo si *PCRM* : quasi M^1(*uel* M^2)*DA* nomine . . . Carthaginiensium (§ 19) *om. D* 19 pari C^4A : parari *PCRM*

quam quanta futura Carthaginiensium fuerat. Illos enim graues [superbos] in rebus secundis expertos fortuna et timor mitigasse uideri poterat: Romanus primo aduentu, incognitus 20
ante, ab re clementi liberalique initium fecerat et Abelux, uir prudens, haud frustra uidebatur socios mutasse. Itaque 21
ingenti consensu defectionem omnes spectare; armaque extemplo mota forent, ni hiemps, quae Romanos quoque et Carthaginienses concedere in tecta coegit, interuenisset.

Haec in Hispania [quoque] secunda aestate Punici belli **23**
gesta, cum in Italia paulum interualli cladibus Romanis sollers cunctatio Fabi fecisset; quae ut Hannibalem non 2
mediocri sollicitum cura habebat, tandem eum militiae magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna gereret, ita contempta erat inter ciues armatos pariter 3
togatosque, utique postquam absente eo temeritate magistri equitum laeto uerius dixerim quam prospero euentu pugnatum fuerat. Accesserant duae res ad augendam inuidiam 4
dictatoris, una fraude ac dolo Hannibalis quod, cum a perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo aequatis ab uno eo ferrum ignemque et uim omnem [hostium] abstineri iussit ut occulti alicuius pacti ea merces uideri posset, altera ipsius facto, primo forsitan dubio quia non exspec- 5

19 superbos *exclusi* (*cf.* 21. 35. 3): superuos *PCRM*: superbos C^2M^4D (*probante Frig.*, *cf. cc.* 10. 6 *et* 29. 11): superbosque *A*; *contra de* -que *omisso cf.* 21. 60. 4 *adn.* (*c*) expertos M^3A: expertus *PCRMD*: experti C^4 20 Abelux *u.* § 6: habelux *P*: habelox P^1 *uel* P^2CRMD: abelox *A* 21 hiemps *PCRMA*: hyemps *D*: hiems M^1 quoque et Carthaginienses . . . Hispania (*c.* 23. 1) *om.* *C* concedere P^1 *uel* P^2RMDA: quoque concedere *P*

23 1 quoque *PCRMDA*: *secl. Koch* in Italia CM^5A: italia *PRMD* 2 Hannibalem C^2M^xDA: hannibale *PCRM* mediocri C^x(*fort.* C^2)*A*: mediocris $PCRM^4$(-ris *in ras.*)*D* gereret M^5A: gerere *PCRMD* 3 uerius *Gron.* (ut uerius *Ascensius* 1513): ueprius *PCRMD*: ut prius *A dett. plerique* 4 una C^xM^8 *et* M^xA: unam *PCRMD* perfugis *PCRMD Aldus*: profugis *A dett. plerique* omnem *dett. unus* (*Pal.* 3): omnium *PCRMDA* hostium *PCRMDA* (*sed in M* -i- *pleniore cal.*, *cf. c.* 10. 9): *secl. C. F. Mueller* (*id quod malim*) *ut gloss. antiquum*: hostilem *Crevier*, *bene nisi quod sic corruptio* omnium *explicatione eget* abstineri P^1 *uel* P^2CRMDA: abstinerie (i) *P* (*i. e.* -e *scripserat Puteani antecessor*)

tata in eo senatus auctoritas est, ad extremum haud ambigue
6 in maximam laudem uerso. In permutandis captiuis, quod
sic primo Punico bello factum erat, conuenerat inter duces
Romanum Poenumque ut, quae pars plus reciperet quam
daret, argenti pondo bina et selibras in militem praestaret.
7 Ducentis quadraginta septem cum plures Romanus quam
Poenus recepisset argentumque pro eis debitum, saepe iactata
in senatu re, quoniam non consuluisset patres, tardius ero-
8 garetur, inuiolatum ab hoste agrum misso Romam Quinto
filio uendidit, fidemque publicam impendio priuato exsoluit.
9 Hannibal pro Gereoni moenibus, cuius urbis captae atque
incensae ab se in usum horreorum pauca reliquerat tecta, in
10 statiuis erat. Inde frumentatum duas exercitus partes mitte-
bat; cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris
praesidio et circumspectans necunde impetus in frumentato-
24 res fieret. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat;
praeerat Minucius magister equitum profecto, sicut ante dic-

6 quod sic C^2A *dett. duo, Heerwagen*: quo sit *PCRMD*: quod M^5 conuenerat A^x: conuenerant *PCRMDA* Romanum P^1 (*uel* P^2) *J. Perizonius*: romanosum *P* (*i. e.* -os) [-um]: romanos *CRM* (*sed spatio duarum litt. relicto*) *DA*, *quod malit Conway* plus *A Facius et Panormita* (*Beccadelli*): prius *PCRMD*: plures A^v *Valla* daret CRM^4DA: darem *P*(*cf. c.* 21. 4 *adn.*)*M* pondo $C^4R^1M^4DA$: ponto *PRM*: pono *C* selibras *PCRM et* M^xDA: sex libras $C^4M^5?A^x$ in militem *Valla*: in milite *PCRMDA*: in milites *Facius et Panorm.* 7 Ducentis *Madv.*: cc. *PCRMDA*: ducentos *ed. Lugd.* 1634 senatu CA^x: senatui *PRMDA* erogaretur *dett. aliq., Gron.*: rogaretur *PCRMDA* 8 Quinto *Gron.*: qui *P*: *om.* P^2CRMDA 9 Gereoni *cf. c.* 18. 7: gerioni *PCRMDA*: gerionis C^2A^2 moenibus A^2: montibus *PCRMDA* pauca P^2CRMDA: cauca *P* reliquerat *Fac. et Panorm.* A^v *Valla*: leci (*ut uid.*) quaeratra *P*: legi qua erat P^2CRMA (*sed* qua'erat P^x): legi querat *D*: (*ut secundam coniecturam* si qua reliqua erant A^v *Valla*) in statiuis erat *Gron.*: in stituises erant *P*: institui senserant P^2 ('sens.)*CRMD*(-rat)*A*: statiua habebat *dett. aliq., ed. Rom.* 1469: restitui iusserat A^v *Valla* 10 duas C^4M^1 *uel* M^2DA: duae *PCRM* in frumentatores C^4M^1 *uel* $M^2A^2N^1$: frumentatores *PCRMDA*

24 1 Larinati *A* (*cf. c.* 18. 8): labirinati *PCRMD* dictum est CA^2: dictum profecto est *P*: dictum P^1 *uel* P^2RMDA

tum est, ad urbem dictatore. Ceterum castra, quae in monte 2
alto ac tuto loco posita fuerant, iam in planum deferuntur;
agitabanturque pro ingenio ducis consilia calidiora, ut impetus
aut in frumentatores palatos aut in castra relicta cum leui
praesidio fieret. Nec Hannibalem fefellit cum duce mutatam 3
esse belli rationem et ferocius quam consultius rem hostes
gesturos; ipse autem, quod minime quis crederet cum hostis 4
propius esset, tertiam partem militum frumentatum duabus
in castris retentis dimisit; dein castra ipsa propius hostem 5
mouit, duo ferme a Gereonio milia, in tumulum hosti conspectum, ut intentum ⟨se⟩ sciret esse ad frumentatores, si qua
uis fieret, tutandos. Propior inde ei atque ipsis imminens 6
Romanorum castris tumulus apparuit; ad quem capiendum si luce palam iretur quia haud dubie hostis breuiore uia praeuenturus erat, nocte clam missi Numidae ceperunt.
Quos tenentes locum contempta paucitate Romani postero 7
die cum deiecissent, ipsi eo transferunt castra. [Tum ut] 8
Itaque exiguum spatii uallum a uallo aberat et id ipsum totum ut prope compleuerat Romana acies, simul et per auersa

1 ad urbem CM^2 *uel* M^1A : ad urbe P^4 *et* P^5 (P^4 -b *in* -d *correxisse*, P^5 d *supra scripsisse uidetur*) : ab urbe PR^2MD : urbe *R* 2 calidiora *ed. Ven.* 1470 : callidiora *PCRMDA* 4 quod . . . crederet *PCRMDA* : *secl. Ruperti, frustra* retentis C^4A : petentis *PCRMD* 5 propius M^2DA : proprius *PCRM* Gereonio *cf. c.* 18. 7 : gereoni *P* : geryone P^2R^3M : geruone *C* : gerione *RDA* hosti conspectum *ed. Rom.* 1469 (*cf. c.* 6. 10; 25. 16. 2 *et* 10. 43. 13 *adn.*) : hostium conspectum *PCRMDA* : hostium in conspectu M^5 *dett. aliq.* se sciret (*uel* sciret sese) *Geist* : sciret *PCRMDA* esse C^xDA : esset *PCRM* 6 capiendum M^2DA : cupiendum *PCRM* quia haud dubie A^x : haud quia dubie (*uel* -ae) *PC*(quin C^2)*M* : aut quia dubie (-ae) *RDA* : haud dubie quia M^{10} hostis M^2 *dett. duo* : hostibus *PCRMDA*, *cf. c.* 21. 4 ceperunt *A* : coeperunt *PCRMD* : *secludebat Gron., optime, sed uix necess.* 7 deiecissent *Gron.* : iecissent *PC*(-et)*RMA* : coniecissent *D* : reiecissent *Lov.* 4 *et* 5 : eiecissent *Gaertn.* : luxisset *uel* eluxisset C^4 8 Tum ut itaque *PCRMDA* : itaque *Madv.* : tum it (*sic*) itaque C^2 *uel* C^1 : tum utique *Weissenb.* : tum űt itäque (*sic*) M^{10}, *uid. infra* totum ut *adn.* spatii M^5A^2 : pati *PCRMDA* : pati (*sic, delens?*) C^1 *uel* C^2 totum ut *Conway* : totum *ed. Lugd.* 1554 : tota *PCRMDA* : ut *transfert Conway ut ante* prope *stet*, *uirgula inter* acies *et* simul *posita*, tum *illud praecedens ex correctura uocis corruptae* tota *ortum esse opinatus et uoces*

castra [e castris Hannibalis] equitatus cum leui armatura
emissus in frumentatores late caedem fugamque hostium
9 palatorum fecit. Nec acie certare Hannibal ausus, quia tanta
paucitate—pars exercitus aberat iam fame ⟨grauante⟩—uix
10 castra, si oppugnarentur, tutari poterat; iamque artibus Fabi
sedendo et cunctando bellum gerebat receperatque suos in
11 priora castra, quae pro Gereoni moenibus erant. Iusta quo-
que acie et conlatis signis dimicatum quidam auctores sunt;
primo concursu Poenum usque ad castra fusum; inde erup-
tione facta repente uersum terrorem in Romanos; Numeri
12 Decimi Samnitis deinde aduentu proelium restitutum. hunc,
principem genere ac diuitiis, non Bouiani modo—unde erat—
sed toto Samnio, iussu dictatoris octo milia peditum et equites
ad ⟨quingentos⟩ ducentem in castra, ab tergo cum apparuisset
Hannibali, speciem parti utrique praebuisse noui praesidii cum
13 Q. Fabio ab Roma uenientis. Hannibalem, insidiarum

TVMVT *primo in margine additas esse eo consilio ut uox* VT *locum correcturae indicaret* (*cf.* 4. 7. 10 *et* 11 *adn.*) 8 castra *cum Gron. retinemus*: castra e castris Hannibalis *PCRMDA* : a castris Hannibalis *dett. aliq.*, *Madv.*: castra castris Hannibalis M^3 : castra ne conspici posset e castris H. *Weissenb.* (*qui lectorem etiam quam lectores quarti saeculi hebetiorem uidetur exspectasse*) 9 tanta paucitate] *de uocum ordine u. inf.* paucitate CR^1M^1DA : paucietate *PRM* pars exercitus aberat iam fame ⟨grauante⟩ *hic scripsi*, *Creuerii et Weissenbornii uestigiis insistens*: pars . . . fame *post* artibus Fabi *ponunt PCRMDA* : pars . . . aberat *post* paucitate *ponebant Crevier*, *Woelfflin*, *Zingerle* (*hi duo* nam *ante* pars *addentes*), *post* tanta *Madv. qui* et iam ea *ante* paucitate *scribit; hi quattuor omnes* fame *delent*: *tutatur Weissenb.* cogente *addens* (*et sim. C. F. Mueller*) : *nos* grauante *praeferimus quia post* -ame *facilius excidere poterat uox in* -ante *desinens. Scil. totum colon* pars . . . grauante (*duae lineae archetypi*) *post* paucitate *in marg. exciderat; cf. cc.* 10. 2, 32. 1 *et* 8. 8. 4 *adn.* tutari C^2M^2A : putari *PCRMD* poterat *ed. Ven.* 1498 : poterant *PCRMDA* 10 Fabi (fabii) *A* : fabiis *PCRMD* (*scil.* -s *ex* sedendo) Gereoni *u.* § 5 *et c.* 18. 7 : gerionis *PCRMDA* (*sed in M* -is *pleniore calamo*, *cf. c.* 10. 9 *adn.*) 11 Numeri Decimi *ed. Rom.* 1469 : numeris deciri *PCRM* : numeris decini *D* : numeris decirii *A* : numeri decirii A^1 aduentu *dett. aliq.* : uentu *PRMD* (*in P initio lineae*) : euentu *CA* : interuentu *Sigon.* 12 Samnio P^1 *uel* P^2CRMDA : amnio *P* ad quingentos *scripsi* (*ut in prima ed. Gron.*) : quingentos *Gron.* : ad *PCRMDA* (ducentos *supra* equites *scripsit* A^2) utrique A^x *dett. aliq.* : utriusque *PCRMDA* (partis C^4 *pro* parti *C*) praebuisse *dett. aliq.* : praebuisset *PCRMDA*

quoque aliquid timentem, recepisse suos; Romanum insecutum adiuuante Samnite duo castella eo die expugnasse. sex 14
milia hostium caesa, quinque admodum Romanorum; tamen in tam pari prope clade famam ⟨uanam⟩ egregiae uictoriae cum uanioribus litteris magistri equitum Romam perlatam.

De iis rebus persaepe et in senatu et in contione actum 25
est. Cum laeta ciuitate dictator unus nihil nec famae nec 2
litteris crederet, ut uera omnia essent, secunda se magis quam aduersa timere diceret, tum M. Metilius tribunus plebis 3
id unum enimuero ferendum esse negat, non praesentem 4
solum dictatorem obstitisse rei bene gerendae sed absentem etiam gestae obstare [et in ducendo bello] ac sedulo tempus terere quo diutius in magistratu sit solusque et Romae et in exercitu imperium habeat. quippe consulum alterum in 5
acie cecidisse, alterum specie classis Punicae persequendae procul ab Italia ablegatum; duos praetores Sicilia atque 6
Sardinia occupatos, quarum neutra hoc tempore prouincia praetore egeat; M. Minucium magistrum equitum, ne hostem uideret, ne quid rei bellicae gereret, prope in custodia habitum. itaque hercule non Samnium modo, quo 7
iam tamquam trans Hiberum agro Poenis concessum sit,

14 uanam *ante* famam *add. Woelfflin*, *post* famam *nos*: *ignorant PCRMDA* magistri M^5 *uel* M^7 *ed. Rom.* 1469: magister *PCRMDA*

25 1 iis *PCM*: his *RDA* 2 crederet *PCRMDA*, *cf.* 21. 10. 7 *adn.*: crederet et *Lov.* 5 3 Metilius *Sigon. e Plut. Fab.* 8. 3; 7. 3; 9. 2 *et Liu.* 25. 22. 2: metellus *PCRMDA* unum enimuero *ed. Rom.* 1469: enim *PCRMDA*: enimuero *Wex*: enim unum *dett.* unus (*Hav.*) 4 et in ducendo bello *PCRMDA*: *cum Frigellio seclusi* ac sedulo *PCRMDA*: sedulo A^x *ed. Rom.* 1469, *recte, si* et . . . bello *retineas, quod malit Conway* quo diutius M^5 *ed. Rom.* 1469: quod iustius *PCRMDA* 6 quarum *A uel* A^x *dett. duo*: quorum *PCRMDA?* (*ret. Crevier, uoce* praetore *deleta*): cum *J. H. Voss* prouincia *PCRMDA*: *del. H. J. Mueller* gereret CM^5A: gerere *PRMD* custodia *ed. Par.* 1513: custodiam *PCRMDA* 7 concessum P^x (*fort.* P^4) *per ras.* M^5A^1: congessum P^1 *uel* P^2RM^1D: congressum *PCMA*: congressus (*sed* Poenos) C^4

sed et Campanum Calenumque et Falernum agrum peruastatos esse sedente Casilini dictatore et legionibus populi
8 Romani agrum suum tutante. exercitum cupientem pugnare et magistrum equitum clausos prope intra uallum re-
9 tentos; tamquam hostibus captiuis arma adempta. tandem, ut abscesserit inde dictator, ut obsidione liberatos, extra
10 uallum egressos fudisse ac fugasse hostes. quas ob res, si antiquus animus plebei Romanae esset, audaciter se laturum fuisse de abrogando Q. Fabi imperio; nunc modicam rogationem promulgaturum de aequando magistri equitum
11 et dictatoris iure. nec tamen ne ita quidem prius mittendum ad exercitum Q. Fabium quam consulem in locum C. Flamini suffecisset.

12 Dictator contionibus se abstinuit in actione minime populari. Ne in senatu quidem satis aequis auribus audiebatur tunc, cum hostem uerbis extolleret bienniique clades per temeritatem atque inscientiam ducum acceptas referret,
13 magistro equitum, quod contra dictum suum pugnasset,
14 rationem diceret reddendam esse. si penes se summa imperii consiliique sit, propediem effecturum ut sciant homines

7 sed et M^5 : sed C^4A : it et *PCRM* : et R^3M^2D peruastatos P^2(-uastos *P*)*CRMDA* sedente M^2 *uel* M^7 : sedenti P^1 *uel* P^2 (*ex* edenti *P*)*CRMDA* Casilini PA^x : casulini P^2 *uel* P^3CRMDA 8 magistrum C^2M^2 *uel* M^7A^2 : magister *P*(*cf. cc.* 24. 14; 27. 3)*CRMDA?* 9 fugasse P^1(*uel* P^2)*CRMDA* : fumigasse *P* 10 audaciter PC^1 *uel* C^2(*ex* audec- *C*)*RMDA* : audacter A^2 *uel* A^x fuisse de M^2 *uel* M^7A^1 : fuisse deinde *PC*(*sed* fudisse)*RMD* : *om.* f. d. abrogando *A* 11 Flamini P^1 *uel* P^2CRM^2 *uel* M^7 : flaminis *PM* : flammini *D* : flāmii *A* (flam̄ii *uoluit*) 12 populari *Lov.* 3 *Gron.* (*prob. Drak., Ruperti, Madv.*) : popularis *PCRMDA*; *sed recte Gron., nam de actione Fabii loquitur Liuius non generali et omnium temporum sed una et Minucio aduersa, quae actio, ut dicit Gron., minime popularis futura fuisset* tunc cum *Aldus* : huncum *P* : hunc cum P^1 *uel* P^2 *CRMDA* : nunc cum *dett. unus* (*Voss.*) : cum *Hertz* inscientiam C^2M^2 *uel* M^7DA *dett. aliq.* : scientiam *PCRM* : insipientiam A^2 : inscitiam *ed. Ven.* 1470, *Luchs* : '*inepte curiosi homines hanc uocem ap. Cic., Caes., Liuium ubique fere deleuerant*' *ait Drak.* 13 magistro *Frig.* (*cf.* § 2 *et* 21. 10. 7) : magister *PCRMDA*, *cf.* § 8 : magistroque *ed. Rom.* 1469 : et magistro *Madv.* dictum *PCRMDA* : edictum A^x *ed. Par.* 1513 diceret (*cf.* § 2) M^2 *uel* M^7A^x : dicere *PCRMDA*

bono imperatore haud magni fortunam momenti esse,
mentem rationemque dominari, et in tempore et sine igno- 15
minia seruasse exercitum quam multa milia hostium occi-
disse maiorem gloriam esse. Huius generis orationibus 16
frustra habitis et consule creato M. Atilio Regulo ne prae-
sens de iure imperii dimicaret, pridie quam rogationis
ferendae dies adesset, nocte ad exercitum abiit. Luce orta 17
cum plebis concilium esset, magis tacita inuidia dictatoris
fauorque magistri equitum animos uersabat quam satis
audebant homines ad suadendum quod uolgo placebat pro-
dire, et fauore superante auctoritas tamen rogationi deerat.
Vnus inuentus est suasor legis C. Terentius Varro, qui 18
priore anno praetor fuerat, loco non humili solum sed etiam
sordido ortus. Patrem lanium fuisse ferunt, ipsum instito- 19
rem mercis, filioque hoc ipso in seruilia eius artis ministeria
usum. Is iuuenis, ut primum ex eo genere quaestus pecunia **26**
a patre relicta animos ad spem liberalioris fortunae fecit,
togaque et forum placuere, proclamando pro sordidis homini- 2
bus causisque aduersus rem et famam bonorum primum in
notitiam populi, deinde ad honores peruenit, quaesturaque 3
et duabus aedilitatibus, plebeia et curuli, postremo et prae-
tura, perfunctus, iam ad consulatus spem cum attolleret
animos, haud parum callide auram fauoris popularis ex dic- 4
tatoria inuidia petit scitique plebis unus gratiam tulit.

14 imperatore *PCRMDA* : imperatori C^2A^1 14–15 dominari et M^1 *uel* M^3 *Pal.* 2 : dominari set *PR?M* : dominari sed CR^3 (dominari || et R^2) : dominari se C^xDA : dominari se et *Gron.* 16 generis C^2M^1 *uel* M^3DA : generi *PCRM* 17 concilium *ed. Rom.* 1469 : consilium *PCRMDA* audebant M^3 : audiebant *PCRMDA* fauore M^3DA : fauores *PRM* : uores *C*, *cf. c.* 17. 6 19 institorem CM^3A^v *Valla* : istitorem *PRM* : institutorem R^2DA seruilia M^5 *Pal.* 2 : seruili *PCRMDA*

26 1 ut primum *J. Perizonius* : utrum *PCRMDA* : ut multa (*uel* grandi) A^v *Valla* : ubi *ed. Mediol.* 1505 : ut iam *Luterb.* (*cf.* 3. 50. 4 *et* 26. 18. 10) ; *sed multo melius cognouit Perizon. quam saeue uoces ita euisceret P* fecit *ed. Par.* 1513 : iecit *PCRMDA* : adiecit A^2 3 quaesturaque *dett. unus* (*Ber.*), *Gron.* : quaestura quoque *PCRMDA* 4 dictatoria *PRMDA* (*cf.* 3. 43. 2) ; dictatoris *C* petit *PCRMD* ; *uid.*

5 Omnes eam rogationem, quique Romae quique in exer-
citu erant, aequi atque iniqui, praeter ipsum dictatorem in
6 contumeliam eius latam acceperunt. Ipse, qua grauitate
animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat,
7 eadem et populi in se saeuientis iniuriam tulit; acceptisque
in ipso itinere litteris [s̄. c̄.] de aequato imperio, satis fidens
haudquaquam cum imperii iure artem imperandi aequa-
tam, cum inuicto a ciuibus hostibusque animo ad exercitum
rediit.

27 Minucius uero cum iam ante uix tolerabilis fuisset rebus
2 secundis ac fauore uolgi, tum utique immodice immodeste-
que non Hannibale magis uicto ab se quam Q. Fabio gloriari:
3 illum in rebus asperis unicum ducem ac parem quaesitum
Hannibali, maiorem minori, dictatorem magistro equitum,
quod nulla memoria habeat annalium, iussu populi aequa-
tum in eadem ciuitate, in qua magistri equitum uirgas ac
4 secures dictatoris tremere atque horrere soliti sint; tantum
suam felicitatem uirtutemque enituisse. ergo secuturum se
fortunam suam, si dictator in cunctatione ac segnitie deorum

1.3. 3 *adn.*: petiit *A* 6 Ipse qua *A* : ipseque qua M^5: ipsae (*uel* ipse) que *PCRMD* saeuientis M^7 *ed. Par.* 1513 : seuientem *PRMDA* : seuiente *C* iniuriam M^7DA : iniuria *PCRM* 7 s̄. c̄. *PCR MDA?* (sc.ti A^2) : *del. dett. unus* (*Harl.*), *Gruter*, *recte ut credo* : senatus *Lovv.* 3, 4, 5 *Lipsius*, *probante Conwaio*: consulis *dett. unus*, *Gebhard* : sicut *ed. Rom.* 1472 : senatusq. consulto *Gron.* (*sed erat plebiscitum*, *cf. cc.* 26. 4 *et* 30. 4) artem M^7A : arte *PCRMD* cum inuicto A^x *dett. aliq.* : cumque inuicto *PCRMDA*, *cf. c.* 27. 4 *et* 21. 60. 4 *adn.* (*a*): tum quoque inuicto *malit Conway* animo CM^7DA : animos *PRM*

27 3 maiorem A^2 : maior *PCRMDA* dictatorem A^2 : dictator *PCRMDA* : dictatori M^7 magistro C^2 *uel* C^4A^2 : magister *PCR MDA* dictatoris C^4M^6DA : dictatores *PCRM* 3–4 sint; tantum *Gron.* : sintantum *PCRM* (*sed* -s̄ in tantum) *A* (*sed* -s. intantum) : in tantum *D* (*om.* sint) : sunt tantum M^1 *uel* M^2A^2 : sint actum C^2 (*uel* C^4) 4 secuturum M^1 *uel* M^3A, *recte* : secuturumque *PCRMD* (*cf. c.* 26. 7) : *ante add.* non defuturum *Heerwagen*, conisurum *Friedersdorf*, *morum Puteaneorum parum gnari* si (dict.) *A dett. aliq.* : se *PCRMD*: ne C^4 dictator in cunctatione *Gron.* : dictatoris cunctationi *PCRMDA* : dictatoris cunctatio *ed. Rom.* 1469 ac segnitie P^1CRMDA^2 (*sed* segnitioae *P*, segnitiae $P'RM$, segnicie *C*) : ac segniciei C^4 : segnitie *A* : in segnitie *ed. Rom.* 1469

hominumque iudicio damnata perstaret. Itaque quo die 5
primum congressus est cum Q. Fabio, statuendum omnium
primum ait esse quemadmodum imperio aequato utantur: se 6
optimum ducere aut diebus alternis aut, si maiora interualla
placerent, partitis temporibus alterius summum ius imperium-
que esse, ut par hosti non solum consilio sed uiribus etiam 7
esset, si quam occasionem rei gerendae habuisset. Q. Fabio 8
haudquaquam id placere: omnia fortunam eam habitura
quamcumque temeritas collegae habuisset; sibi communica-
tum cum alio, non ademptum imperium esse; itaque se 9
nunquam uolentem parte, qua posset, rerum consilio geren-
darum cessurum, nec se tempora aut dies imperii cum eo,
exercitum diuisurum suisque consiliis, quoniam omnia non
liceret, quae posset seruaturum. Ita obtinuit ut legiones, 10
sicut consulibus mos esset, inter ⟨se⟩ diuiderent. Prima et
quarta Minucio, secunda et tertia Fabio euenerunt. Item 11
equites pari numero sociumque et Latini nominis auxilia di-
uiserunt. Castris quoque separari magister equitum uoluit.

Duplex inde Hannibali gaudium fuit; neque enim quic- **28**
quam eorum quae apud hostes agerentur eum fallebat et
perfugis multa [non] indicantibus et per suos explorantem:

4 damnata *ed. Rom.* 1469: damnatae (*uel* -te) *PCRMDA* (-mpn-): damnante M^7 5 quo C^2M^2 *uel* M^1A: quod *PCRMD* Q. Fabio A^1 *uel* A^x: m̄. fabio *PCRMDA* 7 non solum consilio A^1 *ed. Rom.* 1469: non consilio solum *Alschefski*: solum non consilio *PCRMDA* 8 Q. Fabio ... habuisset *om. A*, *rest.* A^2 placere M^4A^2: placare *PCRMD* fortunam eam *scripsi ut Madv. ed. quarta* 1886: fortunam enim *PCRM*(*sed* -i- *pleniore calamo*, *cf. c.* 10. 9 *adn.*, *et separatim*)DA^2: enim fortunam *dett. aliq.*: enim fortunam eam *Burmann* habitura quamcumque *Burmann*: habituram quaecumque $PCRMDA^2$ (-cumque temeritas collegae *bis scribit P*) alio *PCRMDA*: illo *Aldus*[2], *Luchs*, *Madv.* 9 se (nunq.) A^2 *uel* A^x: si *PCRMDA* cessurum A^7: censurum *PCRMDA* aut M^xA^2: aput *PM*: apud *CRDA* exercitum $PCMN^x$: exercitu *RD*: (cum quo exercitu *A*: sed exercitus *ed. Par.* 1513) posset $C^2M^7A^2$: posse *PCRMDA* 10 inter se M^7DA: inter *PCRM* 11 quoque *Kraffert*: se quoque *PCRMDA* (*cf.* 23. 43. 4): quoque se *Weissenb.*

28 1 indicantibus C^1 *uel* C^2M^2A: non indicantibus *PCRMD* (*cf.* 4. 3. 16; 5. 49 5): ultro indicantibus *Pluygers*

2 nam et liberam Minuci temeritatem se suo modo captaturum
3 et sollertiae Fabi dimidium uirium decessisse. Tumulus erat
inter castra Minuci et Poenorum, quem qui occupasset haud
4 dubie iniquiorem erat hosti locum facturus. Eum non tam
capere sine certamine uolebat Hannibal, quamquam id
operae pretium erat, quam causam certaminis cum Minucio,
quem semper occursurum ad obsistendum satis sciebat,
contrahere.

5 Ager omnis medius erat prima specie inutilis insidiatori,
quia non modo siluestre quicquam sed ne uepribus quidem
6 uestitum habebat, re ipsa natus tegendis insidiis, eo magis
quod in nuda ualle nulla talis fraus timeri poterat; et erant in
anfractibus cauae rupes, ut quaedam earum ducenos armatos
7 possent capere. In has latebras, quot quemque locum apte
insidere poterant, quinque milia conduntur peditum equitum-
8 que. Necubi tamen aut motus alicuius temere egressi aut
fulgor armorum fraudem in ualle tam aperta detegeret, missis
paucis prima luce ad capiendum quem ante diximus tumu-
9 lum auertit oculos hostium. Primo statim conspectu con-
tempta paucitas ac sibi quisque deposcere pellendos inde
hostes ac locum capiendum; dux ipse inter stolidissimos
ferocissimosque ad arma uocat et uanis minis increpat
10 hostem. Principio leuem armaturam emittit, deinde con-
ferto agmine [mitti] equites; postremo, cum hostibus quoque

3 quem M^2 *et* $M^3 A^x$ *dett. duo* : que eum (*uel* q: eum) *PRMD* : eum *C* : ||| qui eum A^1 *uel* A^2 *per ras.*, *dett. pler.* 4 semper occursurum *DA* : perocursurum *PC*(-occ-) *R* : ocursurum *M* : procursurum *Madv.*, *fort. recte* contrahere $M^5 A^x$ *ed. Frob.* 1531 : et contrahere *PCRMDA* 6 tegendis *ed. Frob.* 1531 : de tegendis *PCRMDA*, *sed in P* de *lineam finit* 7 quot quemque A^x : quod quemque *PCRDA* : quodcumque *M* : quo quemque C^x : quocunque M^2 *et* M^x poterant M^7 (*uel* M^2) : poterat *PCRMDA* 9 ac locum *J. Perizonius* : ad locum *PCRMDA* minis A^2 *dett. aliq.* : animis et nimis *PCRMD* (*cf. c.* 23. 6; 21. 36. 2; 23. 14. 8; 26. 22. 13) : animis et minis C^2 *Pal.* 2 : animis *A* 10 emittit (*uel* im-) *Gron. et Ruperti* : dimittit *PCRMDA* : demittit *Gruter* : *secl. Madv.*, *quod Gronouio ante non displicebat neque nunc Conwaio* conferto M^2 *uel* M^7 *Pal.* 2 *Modius* : conserto *PCRMDA* mitti *PCRMDA* : mittit M^x : *secl.*

subsidia mitti uideret, instructis legionibus procedit. Et 11
Hannibal laborantibus suis alia atque alia accrescente certa-
mine mittens auxilia peditum equitumque iam iustam ex-
pleuerat aciem, ac totis utrimque uiribus certatur. Prima 12
leuis armatura Romanorum, praeoccupatum ⟨ex⟩ inferiore
loco succedens tumulum, pulsa detrusaque terrorem in suc-
cedentem intulit equitem et ad signa legionum refugit.
Peditum acies inter perculsos impauida sola erat uideba- 13
turque, si iusta ac directa pugna esset, haudquaquam impar
futura; tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies
res gesta; sed exorti repente insidiatores eum tumultum 14
terroremque in latera utrimque ab tergoque incursantes fece-
runt ut neque animus ad pugnam neque ad fugam spes cui-
quam superesset.

Tum Fabius, primo clamore pauentium audito, dein con- **29**
specta procul turbata acie, 'Ita est' inquit; 'non celerius
quam timui deprendit fortuna temeritatem. Fabio aequatus 2
imperio Hannibalem et uirtute et fortuna superiorem uidet.
Sed aliud iurgandi suscensendique tempus erit: nunc signa
extra uallum proferte; uictoriam hosti extorqueamus, con-
fessionem erroris ciuibus.' Iam magna ex parte caesis aliis, 3

Ruperti citans Polyb. 3. 104. 6 παραυτίκα μὲν ἐξαπέστειλε τοὺς ψιλούς . . . μετὰ δὲ ταῦτα τοὺς ἱππεῖς: *contra, qui supra* dimittit *delent, hic* mittit *scribunt; sed cf. Tom.* ii, *praef. nostram* § 47   11 accrescente *M*^{2} *uel M*^{7} *Pal.* 2: crescente *C*^{x}*A*: aut crescente *PCRMD* (*cf.* aut *pro* ac *in Vindob.* 43. 5. 8; 45. 31. 2): increscente *Woelfflin*   certatur *PCRMDA*: certabatur *C*^{2} 12 ex inferiore *Madv.*: inferiore *PCRMDA*   tumulum *C*^{2}*M*^{3}*DA*: tumultum *PCRM*   13 impauida *DA*: in auida *P* (*ubi in lineam finit*) *CRM*: inuida *M*^{3} directa *Weissenb.*: si recta *PCRMDA*, *cf.* 9. 9. 7 *adn.*   res gesta *CM*^{4}*DA*: re gestas *P*: res gestas *P*^{2}*RM*   14 latera *M*^{7}*A et fort. sic uoluit C*^{2} (*scribens* alt-): altera *PCRMD*   tergoque *M*^{7}*DA*: tergo *C*^{2}: tergaque *PCRM*   animus *CM*^{1}*A*: ut animus *PRM*: (ut nec)tit animus *D*
 29 1 Tum *PCRM*: tunc *DA*   non celerius *PCRMDA*: celerius *Lipsius* (*cf. c.* 28. 1): non celerius ⟨quam commeruit, citius⟩ quam *Woelfflin, luculenter, quamquam fort. uix necessario, e Plut. Fab.* 12: '*cum interrogatione legendum*' *Glareanus*   2 proferte *M*^{2}*A*: profer *C*^{x}: profere *PCRM*: proferre *R*^{2}*D*   hosti *C*^{x}*M*^{3}*DA*: hostis *PCRM*: hostibus *Drak. dubitanter*   confessionem *ed. Rom.* 1469: confessione *PCRMDA*

aliis circumspectantibus fugam, Fabiana se acies repente uelut
4 caelo demissa ad auxilium ostendit. Itaque priusquam ad coniectum teli ueniret aut manum consereret, et suos a fuga
5 effusa et ab nimis feroci pugna hostes continuit. Qui solutis ordinibus uage dissipati erant undique confugerunt ad integram aciem; qui plures simul terga dederant conuersi in hostem uoluentesque orbem nunc sensim referre pedem,
6 nunc conglobati restare. Ac iam prope una acies facta erat uicti atque integri exercitus inferebantque signa in hostem, cum Poenus receptui cecinit, palam ferente Hannibale ab se Minucium, se ab Fabio uictum.

7 Ita per uariam fortunam diei maiore parte exacta cum in
8 castra reditum esset, Minucius conuocatis militibus 'Saepe ego' inquit, 'audiui, milites, eum primum esse uirum qui ipse consulat quid in rem sit, secundum eum qui bene monenti oboediat; qui nec ipse consulere nec alteri parere sciat,
9 eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus et, dum imperare discimus, parere prudenti in animum induca-
10 mus. Castra cum Fabio iungamus. Ad praetorium eius signa cum tulerimus, ubi ego eum parentem appellauero, quod
11 beneficio eius erga nos ac maiestate eius dignum est, uos, milites, eos quorum uos modo arma dexterae texerunt patronos salutabitis, et, si nihil aliud, gratorum certe nobis animorum gloriam dies hic dederit.'

30 Signo dato conclamatur inde ut colligantur uasa. Profecti

3 demissa *ed. Rom.* 1469 : dimissa *PC*^{1}(-sso *C*)*RMDA* 4 aut *CM*^{7}*A* : haud *PRMD* consereret *M*^{7}*DA* : conseret *PCRM* a fuga *MA* : a fugae *PRD* : fuga *C* ab nimis *M*^{3}*A*^{x} : a nimis *C*^{x} : ab animis *PCRMDA?* 5 hostem (*C*^{2}*M*^{7}) uoluentesque *DA* : hoste uolentesque *PCRM* (uolentes quem *C*^{4}) 8 in rem *edd. Par.* 1513 *et Frob.* 1531 : in re *PCRMDA* ipse *C*^{2}*DA* : ipsi *PCRM* consulere *C*^{x}*M*^{1}*DA* : consuleret *PCRM* sciat *M*^{5}*DA* (*sed* -iat *in ras.*) : nesciat *PCRM* 10 cum tulerimus *M*^{1}*A* : contulerimus *PCRMD* 11 dexterae *PCRMDA* : dextera *M*^{x} : dextereque *C*^{2}*A*^{2} : ac dexterae *Madv.*, *sed cf. cum Frig. cc.* 10. 6 *et* 61. 3 ; 4. 3. 12 ; 10. 4. 2 ; 21. 28. 2 ; 23. 11. 10 ; 24. 1. 3 ; 28. 13. 5 ; 32. 3. 5 salutabitis *C*^{2}*RM*^{1}*DA* : salutauitis *P*(*relicto post spatio trium litt.*)*CM*

et agmine incedentes in dictatoris castra in admirationem et
ipsum et omnes qui circa erant conuerterunt. Vt constituta 2
sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister
equitum, cum patrem Fabium appellasset circumfusosque
militum eius totum agmen patronos consalutasset, 'Parenti- 3
bus' inquit, 'meis, dictator, quibus te modo nomine quod
fando possum aequaui, uitam tantum debeo, tibi cum meam
salutem, tum omnium horum. Itaque plebei scitum, quo 4
oneratus ⟨sum⟩ magis quam honoratus, primus antiquo ab-
rogoque et, quod exercitibus his tuis quod tibi mihique ser-
uato ac conseruatori sit felix, sub imperium auspiciumque
tuum redeo et signa haec legionesque restituo. Tu, quaeso, 5
placatus me magisterium equitum, hos ordines suos quem-
que tenere iubeas.' Tum dextrae interiunctae militesque 6
contione dimissa ab notis ignotisque benigne atque hospi-
taliter inuitati laetusque dies ex admodum tristi paulo ante
ac prope exsecrabili factus. Romae, ut est perlata fama 7
rei gestae, dein litteris non magis ipsorum imperatorum
quam uolgo militum ex utroque exercitu adfirmata, pro se

30 1 in dictatoris *Conway* : dimicatoris *P* (*ante ras. ut Shipleio et mihi uisum est sed* dicacatoris *ut Luchsio*) : dimicatoris (*certe*) *CRM* : dicatoris P^x (*fort.* P^4 *qui neglegenter et cultro hebete erasit*) : dictatoris M^1DA : ad dictatoris *ed. Rom.* 1469 : per dict. *Madv.* 2 sunt ante CM^3DA (sunt antae M^1) : sunt tantae *PRM* consalutasset CM^7 : cum salutasset *DA* : consalutasse *PRM* 3 meis $M^x?A^v$ *Valla* : mediis *PRMDA* : me *uel* med *nunc erasum in C* quod *J. H. Voss* : quo *PCRMDA* uitam C^2A : uita *PCRMD* 4 plebei scitum C^x *DA* : plebeis scitum *P*(*ubi* -beis *lineam finit*)*CRM* : plebiscitum M^3 oneratus (*uel* hone-) PC^4RMDA : honoratus *C* : onoratus R^2 sum (*ante* magis) *Weissenb.* : (*post* honoratus) *add.* M^3A^2 : *om.* *PCRMDA* honoratus M^7DA : onoratus CM^1 : oneratus *PRM*, *sed in margine* q (*i. e.* quaere) P^2 *uel* P^3 quod exerc. . . . quod tibi mihique] *hoc ordine scripsi, lineam* quod exercitib. (*uel* exercitus) *primo excidisse, dein male repositam esse ratus* : quod tibi mihique quod exercit. *etc.* *PCRMDA* : quod exercitibus A^2 *Lov.* 3 *et* 5, *Frigell*, *Luterbacher* : quod exercitibusque $M^1A^1?$: quod exercitusque *PCRMA?* : quod exercitui C^x : quod exercitus *D* : exercitibusque *Madv.* conseruatori C^xM^1DA : conseruatoris *PCRM* legionesque $C^4M^2?$: legionis *A* : legionisque *PCRM*(*et* M^4)*D* 5 magisterium *Gron.* : mag. *PC* mag̅)*RM*(mag̅)*A* : magistrum *D* : magisterio M^2 *uel* M^7A^x ordines suos *Gron.* : ordinibus suis *PCRMDA* 6 contione C^2M^xDA : condicione *PCRM* (*cf.* contentio *pro* contio 10. 7. 3 *et* 24. 4)

8 quisque Maximum laudibus ad caelum ferre. Par gloria
apud Hannibalem hostesque Poenos erat; ac tum demum
9 sentire cum Romanis atque in Italia bellum esse; nam
biennio ante adeo et duces Romanos et milites spreuerant,
ut uix cum eadem gente bellum esse crederent cuius terri-
10 bilem [eam] famam a patribus accepissent. Hannibalem
quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt tandem eam
nubem, quae sedere in iugis montium solita sit, cum procella
imbrem dedisse.

31 Dum haec geruntur in Italia, Cn. Seruilius Geminus consul
cum classe ⟨centum uiginti⟩ nauium circumuectus Sardiniae
et Corsicae oram, et obsidibus utrimque acceptis in Africam
2 transmisit et, priusquam in continentem escensiones faceret,
Menige insula uastata et ab incolentibus Cercinam, ne et
ipsorum ureretur diripereturque ager, decem talentis argenti
3 acceptis ad litora Africae accessit copiasque exposuit. Inde
ad populandum agrum ducti milites naualesque socii iuxta
effusi ac si ⟨in⟩ insulis cultorum egentibus praedarentur.
4 Itaque in insidias temere inlati, cum a frequentibus palantes
et locorum ignari ab gnaris circumuenirentur, cum multa
5 caede ac foeda fuga retro ad naues compulsi sunt. Ad mille

8 sentire *PCRMDA Madv. ed.* 3 : *add.* ii (*Harant*), hi (*Riemann*) *ante* sentire   9 terribilem M^1 *et uir doctus in marg. ed. Curionis et Madv.* : terribilemeam *PRA* : terribilem eam *CMD* : tam terribilem *Perizonius*   10 sedere P^1(*uel* P^2)*CRMA*^{1} : sidere *P* : sederet *DA*   procella *PCM*^{1} *et* M^4A^x : procellae P^2*RMDA*

31 1 Seruilius P^1*CRM*^{1}*DA* : seruiliums *PM*, *cf. c.* 2. 2 *adn. et* 21. 21. 10   centum uiginti nauium *Lipsius ex Polyb.* 3. 96. 10 : nauium *PCRMDA*   2 continentem P^x?(*fort.* P^4 *qui* o (*post* i) *paene erasit, ut in c.* 30. 1)C^xM^7 *uel* M^2A^2 : contionentem *P* : contionantem P^2(*uel* P^1)*CRMDA*   escensiones P^1(*ex* escensionem *P*)*CRM*^{1} *uel* M^4 : ascensiones *MD* : descensiones *A*; m *pro* s, s *pro* m, ms *uel* sm *coniuncta saepe praebet P*, *uide* § 1 *supra*   Cercinam *Lipsius praeeunte Sigonio ex Polyb.* 3. 96. 12 : circanam *P* : circa eam P^2 *uel* P^3*CRMDA*
3 in insulis *Weissenb.* : insulis *PCRMD* : insulas M^7 *uel* M^2A egentibus C^2(aeg-)M^7 *uel* M^2 : agentibus *PCRMDA* : egentes A^2 4 et locorum ignari ab gnaris *Frigell* : ad locorum et ignari gnaris *P* : ad locorum et ignari P^1 *uel* P^2C(*sed* id *pro* ad)*RM* : ad locorum ignari M^1 : et locorum ignari M^7A : et locorum et ignari *D* : ab l. gnaris ignari *Gron.* : et ignari ab locorum gnaris *Alsch.*

hominum cum Ti. Sempronio Blaeso quaestore amissum, 5
classis ab litoribus hostium plenis trepide soluta in Siciliam
cursum tenuit, traditaque Lilybaei T. Otacilio praetori, ut ab 6
legato eius P. Cincio Romam reduceretur. Ipse per Siciliam 7
pedibus profectus freto in Italiam traiecit, litteris Q. Fabi
accitus et ipse et collega eius M. Atilius, ut exercitus ab se
exacto iam prope semenstri imperio acciperent.

Omnium prope annales Fabium dictatorem aduersus Han- 8
nibalem rem gessisse tradunt; Caelius etiam eum primum
a populo creatum dictatorem scribit. Sed et Caelium et ce- 9
teros fugit uni consuli Cn. Seruilio, qui tum procul in Gallia
prouincia aberat, ius fuisse dicendi dictatoris; quam moram 10
quia exspectare territa iam clade ciuitas non poterat, eo
decursum esse ut a populo crearetur qui pro dictatore
esset; res inde gestas gloriamque insignem ducis et augentes 11
titulum imaginis posteros, ut qui pro dictatore ⟨creatus erat,
dictator⟩ crederetur, facile obtinuisse.

Consules Atilius Fabiano, Geminus Seruilius Minuciano 32

5 cum Ti. *Ruperti*: cum iis *PCR*M^4*A*: cum tis *uel* cum eis *M*: cum hiis *D*: cum *Douiat* cursum M^7 *uel* M^2A^2: circum *PCRMDA* 6 T. Otacilio *P Sigon.*: tota acilio P^2 *uel* P^3*CRMDA*: tito (*uel* t.) acilio M^3A^x (tota (*sic*) M^1: tota M^3) Cincio *Hertz*: circi *P*: circa P^2*CRMDA*: Sura *ed. Rom.* 1469 7 semenstri] *u. Praef. Tomi huius* § 76 10 iam *PCRMDA*: tertia iam *Lenz* eo decursum esse *ed. Ven.* 1520: eo decursum est M^1 *uel* M^2A^x (-su *A*): eodem cursum est *PCRM*: eodem cursu est *D* crearetur C^2*DA*: creatur *PCRM* 11 augentes titulum imaginis *Gron.* (*cf.* 1. 41. 1): augendis titulum imagines *PCRMDA* (titulis A^2): ad augendas titulorum imagines C^4 posteros *PCRMD*: posteris M^1 (*ut secundam lectionem, cf. c.* 41. 2 *et* 21. 63. 4) *A*: apud posteros C^4 ⟨creatus erat, dictator⟩ *Luterbacher* (*Sabellicum qui primus* dictator *addidit et Weissenbornium sequens*), *optime si uel sensum consideres uel rationem lineae uncialis*: *om. PCRMDA*: fuisset dictator *add. Madv.* crederetur C^2: caederetur *PCRM* (ced-) *D* (ced-): diceretur *A*

32 1–2 Consules . . . ueniebant] *in PCRMDA haec cola post* § 3 bellum gererent *apparent*: *in suum locum primo ab Grynaeo in ed. Frob.* 1531 *restituta sunt* (*iam in margine codicis A prope uocem* adeoque 'La. V puto hic desse' *scripsit L. Valla, et cruce notauit uocem* obtinuisse, *c.* 31. 11: *simil. in cod. sui margine Claudius Puteanus* 'desunt uers. aliquot uel transpositi' *scripsit*): *cf.* 8. 8. 4 *adn.*; 22. 10. 2 *et* 24. 9 *et* 10, *et Class. Quarterly* 1917, *p.* 157 1 Atilius C^2*A*: atilio *PCRMD* Seruilius Minuciano *Lov.* 3 *Ph. Rubenius*: seruilianus musicano *PCRMD*: seruilianus musicanus *A*

exercitu accepto, hibernaculis mature communitis, ⟨quod reli-⟩quum autumni erat Fabi artibus cum summa inter se con-
2 cordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Hannibali diuersis locis opportuni aderant, carpentes agmen palatosque excipientes; in casum uniuersae dimicationis, quam omnibus
3 artibus petebat hostis, non ueniebant, adeoque inopia est coactus Hannibal ut, nisi cum fugae specie abeundum timuisset, Galliam repetiturus fuerit, nulla spe relicta alendi exercitus in eis locis si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent.

4 Cum ad Gereonium iam hieme impediente constitisset bellum, Neapolitani legati Romam uenere. Ab iis quadraginta paterae aureae magni ponderis in curiam inlatae atque
5 ita uerba facta ut dicerent: scire sese populi ⟨Romani⟩ aerarium bello exhauriri et, cum iuxta pro urbibus agrisque sociorum ac pro capite atque arce Italiae urbe Romana
6 atque imperio geratur, aequum censuisse Neapolitanos, quod auri sibi cum ad templorum ornatum tum ad subsidium fortunae a maioribus relictum foret, eo iuuare populum

1 exercitu $C^{x}M$ *uel* $M^{3}DA$: exercitus $PCRM^{1}$ (*pleniore calamo, cf. c.* 10. 9 *adn.*) quod reliquum (*i. e.* -quom) *Madv.*, *optime* : quom *P* : cum P^{2} *uel* $P^{3}CRMDA$ (*quod del.* C^{x}, *sed supra* (autum)ni *add.* cum iam tempus C^{4} *et* -i *in* autumni *pleniore cal. scribit* M^{1}) : medium *Gron.* : extremum *Crevier* 3 adeoque inopia est coactus *PCRMDA* : adeoque . . . coartatus *C. Heraeus* : et ad id *uel* ad idque (*pro quo* eoque *Burmann*) inopiae est reductus *Gron.* : eoque inopiae . . . redactus *Madv.* specie $C^{x}M^{1}$: speciem *PCRMDA* abeundum *PCRM* : abeundi *DA* (*sed hi* tum *pro* cum) : abeundo (*et* tum *pro* cum, *i. e.* nisi tum fugae speciem abeundo t.) *ed. Rom.* 1469 : abeundum fore *Novák* (*sed cf.* 10. 36. 3) timuisset *PCRMDA* : ei fuisset *Madv.*, *fort. recte* spe relicta *scripsi* : relicta spe|relicta *P* : relicta spe P^{2} *uel* $P^{1}CRMDA$, *cf. c.* 40. 1 *adn.* eis $C^{x}M^{1}DA$: eius *PCRM* 4 Gereonium *hic P habet, uid. c.* 18. 7 5 sese *Valla dett. duo* (*Harl. et Gaertn.*) : se $C^{x}A^{x}$ (*fort.* A^{2} *et* A^{v}) : reses|se *P* : resesse *CRMDA* populi Romani (*uel* romani populi) A^{x} *idem qui supra, dett. aliq.* : populi *PCRMDA* et cum iuxta $PCRM^{2}DA$: *om. M*, *add.* M^{2} *cum* cc *illo Beneuentano pro* a : id cum iuxta *Gron.* pro (urb.) $C^{x}A$: prae *PCRMD* geratur *dett. unus* (*Ber.*), *ed. Rom.* 1469 : gerantur *PCRMDA* 6 templorum $R^{2}A^{2}$ *dett. pler.* : temporum *PCRMDA* ornatum tum $C^{4}M^{5}A^{2}$: ornatum *PCRMDA*

Romanum. si quam opem in sese crederent, eodem studio 7
fuisse oblaturos. gratum sibi patres Romanos populumque
facturum si omnes res Neapolitanorum suas duxissent, dignos- 8
que iudicauerint ab quibus donum animo ac uoluntate
eorum qui libentes darent quam re maius ampliusque acci-
perent. Legatis gratiae actae pro munificentia curaque; 9
patera, quae ponderis minimi fuit, accepta.

Per eosdem dies speculator Carthaginiensis, qui per bien- **33**
nium fefellerat, Romae deprensus praecisisque manibus dimis-
sus, et serui quinque et uiginti in crucem acti, quod in campo 2
Martio coniurassent; indici data libertas et aeris grauis
uiginti milia. Legati et ad Philippum Macedonum regem 3
missi ad deposcendum Demetrium Pharium, qui bello uictus
ad eum fugisset, et alii ⟨in⟩ Ligures ad expostulandum quod 4
Poenum opibus auxiliisque suis iuuissent, simul ad uisendum
ex propinquo quae in Boiis atque Insubribus gererentur. Ad 5
Pinnem quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium,
cuius dies exierat, poscendum aut, si diem proferri uellet,
obsides accipiendos. Adeo, etsi bellum ingens in ceruicibus 6
erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longin-
quae quidem, effugiebat. In religionem etiam uenit aedem 7
Concordiae, quam per seditionem militarem biennio ante L.
Manlius praetor in Gallia uouisset, locatam ad id tempus non
esse. Itaque duumuiri ad eam rem creati a M. Aemilio 8

8 re C^3?(*puncto nigro ante* -m)A^x (*per ras.*) *Valla* : rem *PCRMDA* acciperent *C*M^5(*ut secundam lectionem*)*A* : accirent *PRMD*, *cf.* 23. 17. 7

33 1 speculator A^x *ed. Par.* 1513 : spectator *PCRMDA* 2 uiginti *C*R^1*MDA* : uicinti P^1 *uel* P^2*R* : uicisti *P* uiginti (xx) milia *ed. Rom.* 1469 : xx. *PCRMDA* 4 in Ligures A^2 : ligures *PCRMDA* : ad ligures C^2 uisendum *CDA* : uisendam *PRM* 5 Pinnem *uid. Schulze, Gesch. lat. Eigennam. p.* 31, *n.* 4 *et cf. C. I. L.* iii (*supp.*) 8489, *Appian. Ill. c.* 7; Pinnetem *acc. in Velleio* 2. 114. 4 (*cf.* 110. 4) : pineum *PCRMDA* exierat . . . obsides *PCRM* : *om. DA* proferri *Madv.* : proferre *PCRM* 6 nullius usquam C^1 *uel* C^2(nulli')$M^5$$A^2$: nullius quam *PCRMDA* longinquae *C*(-ue)*A* : longinqua *PRMD* effugiebat P^4(*minutum* F *pro* t)$C^2$$M^2$ *uel* M^3*DA* : et fugiebat *PC*(ec-)*RM* 7 religionem $C^2$$M^5$*DA* : regionem *PCRM* 8 a M. *Gron.* 1664 : am *P* : ab P^2 *uel* P^3*C*RM^3 *uel* M^1*DA* : amb *M*

praetore urbano, C. Pupius et Caeso Quinctius Flamininus,
aedem in arce faciendam locauerunt.
9 Ab eodem praetore ex senatus consulto litterae ad con-
sules missae ut, si iis uideretur, alter eorum ad consules
creandos Romam ueniret; se in eam diem quam iussissent
10 comitia edicturum. Ad haec a consulibus rescriptum sine
detrimento rei publicae abscedi non posse ab hoste; itaque
per interregem comitia habenda esse potius quam consul alter
11 a bello auocaretur. Patribus rectius uisum est dictatorem a
consule dici comitiorum habendorum causa. Dictus L. Vetu-
rius Philo M. Pomponium Mathonem magistrum equitum
12 dixit. Iis uitio creatis iussisque die quarto decimo se magis-
34 tratu abdicare, ad interregnum res rediit. Consulibus proro-
gatum in annum imperium. Interreges proditi sunt a patribus
C. Claudius Appi filius Cento, inde P. Cornelius Asina. In
eius interregno comitia habita magno certamine patrum ac
2 plebis. C. Terentio Varroni, quem sui generis hominem,
plebi insectatione principum popularibusque artibus concilia-
tum, ab Q. Fabi opibus et dictatorio imperio concusso aliena
inuidia splendentem uolgus extrahere ad consulatum niteba-
tur, patres summa ope obstabant ne se insectando sibi aequari
3 adsuescerent homines. Q. Baebius Herennius tribunus

8 Pupius *A*: puppius *PCRMD* Quinctius *Sigon.*: quintius *PRMDA*: quincius *C* 9 iis (uideretur) M^{1}: is *PCRMDA*: his A^{1} 10 a consulibus $C^{4}M^{1}A$: consulibus *PCRMD* 12 magistratu $M^{7}A^{2}$: mag. *PC*: mag̃. (*uel* mag̅.) C^{2}*RMDA*; *sed supra etiam* mag. *uel* mag̃. *pro* magistrum *praebent PCD* res *add. ante* rediit *ed. Rom.* 1469, *post* abdicare A^{2}: *om. PCRMDA*; *cf.* 4. 50. 8 *et contra* 1. 22. 1
34 1 Interreges proditi sunt *Lov.* 3: int. proditi A^{x}: int. proditius *PC*(-ci-)*RD* (*cf. Heraei Quaest. p.* 71): int. prodiutius *M*: int. proditi ius *A* C. (Claud.) *Sigon. cf. C. I. L.* i², *p.* 24 (514 *et* 529 A. V. C.): Cn̄. *PCRMDA* Cento *PCRMDA*: Centho *Sigon. et sic C. I. L. l. c.* 2 Varroni A^{6} *uel* A^{v}: varrone *PCRMDA* plebi *Aldus*: plebis *PCRM* (*cf.* 23. 6. 4): plebes *DA*: plebs $C^{4}M^{7}A^{x}$ insectatione A^{x} (*fort.* A^{1}): insectationi *PCRMDA* et dictatorio *dett. unus* (*Rec.*, *i. e. Ven.*): e dictatorio *PCRMDA*: dictatorio C^{x} *dett. aliq.* concusso *dett. unus* (*Lov.* 1): concussum *PCRMDA* (*cf. Praef. Tomi huius* §79): concussis *ed. Frob.* 1531 uolgus *PCR*: uulgus R^{1}*MDA* extrahere $C^{x}A^{x}$: et extrahere *PCRMDA*
3 Herennius *A*: herenicus *PCRMD*

plebis, cognatus C. Terenti, criminando non senatum modo sed etiam augures, quod dictatorem prohibuissent comitia perficere, per inuidiam eorum fauorem candidato suo conciliabat: ab hominibus nobilibus, per multos annos bellum 4
quaerentibus, Hannibalem in Italiam adductum ; ab iisdem, cum debellari possit, fraude bellum trahi. cum quattuor 5
legionibus uniuersis pugnari posse apparuisset eo quod M. Minucius absente Fabio prospere pugnasset, duas legiones 6
hosti ad caedem obiectas, deinde ex ipsa caede ereptas ut pater patronusque appellaretur qui prius uincere prohibuisset Romanos quam uinci. consules deinde Fabianis artibus, 7
cum debellare possent, bellum traxisse. id foedus inter omnes nobiles ictum nec finem ante belli habituros quam consulem uere plebeium, id est, hominem nouum fecissent; nam 8
plebeios nobiles iam eisdem initiatos esse sacris et contemnere plebem, ex quo contemni patribus desierint, coepisse. cui non apparere id actum et quaesitum esse ut interregnum 9
iniretur, ut in patrum potestate comitia essent? id consules 10
ambos ad exercitum morando quaesisse; id postea, quia inuitis iis dictator esset dictus comitiorum causa, expugnatum esse ut uitiosus dictator per augures fieret. habere igitur 11
interregnum eos; consulatum unum certe plebis Romanae

4 adductum C^4A : abductum *PCRMD* fraude M^1 *et* M^3 *dett. aliq.* : frade *C* : fraude in *DA* : fraudem *PRM* 5 legionibus *Crevier* : milia legionibus *PCRMDA* : militum legionibus A^x(*in marg.*(A^v?)) *dett. aliq.* pugnari *PCRMDA* : pugnari prospere *praeeunte Harantio Riemann* posse *ed. Mogunt.* 1518 : posset PCR^1MA : possit *RD* apparuisset *D* (*sed* eo *omisso*) *edd. Par.* 1513 *et Mogunt.* 1518 : apparuisse *PCRMA* ; (uniuersa expugnari possent apparuisse C^4) 6 ad caedem *PCRMD* : ab eodem *A dett. pler.* 7 debellare possent C^2M^2 *uel* M^3DA : debellare posset *PCRM* : debellari posset *ed. Rom.* 1469 traxisse M^1DA : traxisset *PRM* : traxissent *C* 8 sacris C^xM^3A : sacros *PCRMD* patribus *PCRMDA* (*sed hic post* desierint) : a patribus M^3, *sed cf. cum Frig.* I. 23. 10 ; 5. 6. 14 ; 34. 58. 8 ; 44. 27. 11 9 cui non *dett. unus, Gron.* : cui non id *PCR MDA* 10 id postea *PCRMDA* : ideo postea *C. Heraeus* : postea *Riemann* : et postea *Weissenb.* : ob id postea *Luterb. et Woelfflin* ut *PCRMDA* : cum *Luchs, ut Gron. in Obseru.* (II. xiv), *non in editione sua* 11 habere A^x *Ph. Rubenius ex codd. suis* : haberet *PCR MD* : haborret *A* interregnum C^2M^1DA : in regnum *PCRM*

esse ; populum liberum habiturum ac daturum ei qui [magis]
uere uincere quam diu imperare malit.

35 Cum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis
petentibus, P. Cornelio Merenda L. Manlio Volsone M.
2 Aemilio Lepido, duobus nobilium iam familiarum plebeiis, C.
Atilio Serrano et Q. Aelio Paeto, quorum alter pontifex, alter
augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu
3 eius essent comitia rogando collegae. Tum experta nobi-
litas parum fuisse uirium in competitoribus eius, L. Aemilium
Paulum, qui cum M. Liuio consul fuerat et damnatione col-
legae sui prope ambustus euaserat, infestum plebei, diu ac
4 multum recusantem ad petitionem compellit. Is proximo
comitiali die concedentibus omnibus, qui cum Varrone certa-
uerant, par magis in aduersandum quam collega datur con-
5 suli. Inde praetorum comitia habita. Creati M. Pomponius
Matho et P. Furius ⟨Philus⟩ ; Philo Romae iuri dicundo ur-
bana sors, Pomponio inter ciues Romanos et peregrinos
6 euenit ; additi duo praetores, M. Claudius Marcellus in Sici-
7 liam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes
creati sunt nec cuiquam eorum praeter Terentium consulem

11 esse $C^x M^3 A^x$: esset *PCRMDA* : esse et *Gron.* : esse, eum *Luchs* uere *scripsimus* : magis uere *PCRMD* : magis *A* : mature *Kiehl* malit $M^3 A$: mallit *PCRMD*

35 1 tribus *ed. Rom.* 1469 : tribunis *PCRMDA* Volsone *sic PCRMDA* 2 nobilium iam *Freinsheim* : nobilibus iam *P*(*ubi* iam *lineam incipit*)*CRMDA* familiarum *C* : familiarium *PRMDA et* A^x : familiaribus A^2 plebeiis (*uel* -beis) C^1(*uel* C^2) *dett. duo* : plebei *PCRMDA* (*in P lineam finit*) Atilio P^x(Atitio *P*)*CRMDA* (*sed* Att-) Aelio *ed. Ven.* 1518 : alio *PCRM* : atilio *D* : attilio *A* 3 et damnatione collegae sui *Conway* (*cf.* 39. 6. 4) : et damnatione collegae et sua *PCRMDA* (*ubi* sua prope *pro* in suam prope uersa *interpretatur Frig.*) : ex damnatione collegae ex qua *Harant* ; *u. c.* 49. 11 4 Is *ed. Lugd.* 1554 : is ius *PCRMD* : iuris *A dett. aliq.* (*cum* compulsum *pro* compellit) 5 praetorum $C^x M^1$ *uel* M^4 : praetorium *PCRMD* : praetoriana *A dett. pler.* : praetoria *ed. Frob.* 1531 Philus *Alschefski* : *om. PCRMDA* dicundo CMA^x : dicumdo PRM^1(*pleniore cal.*, *cf. c.* 10. 9 *adn.*)*D* : dicũ *A* Pomponio $C^2 A^v$: Pompeio *PCRMDA* 6 L. *Drak. ex Fast. Cap. cf. C. I. L.* i^2, *pp.* 23 *et* 24 : ā. *PCRMDA*

mandatus honos quem non iam antea gessisset, praeteritis
aliquot fortibus ac strenuis uiris, quia in tali tempore nulli
nouus magistratus uidebatur mandandus.

Exercitus quoque multiplicati sunt; quantae autem copiae 36
peditum equitumque additae sint adeo et numero et genere
copiarum uariant auctores, ut uix quicquam satis certum
adfirmare ausus sim. Decem milia nouorum militum alii 2
scripta in supplementum, alii nouas quattuor legiones ut
octo legionibus rem gererent; numero quoque peditum 3
equitumque legiones auctas milibus peditum et centenis
equitibus in singulas adiectis, ut quina milia peditum, treceni
equites essent, socii duplicem numerum equitum darent,
peditis aequarent, septem et octoginta milia armatorum et 4
ducentos in castris Romanis ⟨fuisse⟩ cum pugnatum ad
Cannas est quidam auctores sunt. Illud haudquaquam 5
discrepat maiore conatu atque impetu rem actam quam priori-
bus annis, quia spem posse uinci hostem dictator praebuerat.

Ceterum priusquam signa ab urbe nouae legiones moue- 6
rent, decemuiri libros adire atque inspicere iussi propter ter-
ritos uolgo homines nouis prodigiis. Nam et Romae in 7
Auentino et Ariciae nuntiatum erat sub idem tempus lapidi-
bus pluuisse, et multo cruore signa in Sabinis, Caeretes aquas

7 non iam *Madv.* : iam non *PCRMD* : iam *A* nulli nouus M^7 *dett. aliq.* : nullis nouus P^xCM^1 (*cf. c.* 16. 7 *et* 24. 17. 6) : nullis nouos *PRMD* : nullus nouus *A* : nullus nouis *ed. Frob.* 1531

36 1 Exercitus *CDA* : exercitatus *PRM* additae sint *ed. Rom.* 1469 (*cf.* 23. 49. 11) : additae sunt CM^7DA : aduitae sunt *PRM* (*uel* adiutae) : adiunctae sunt M^3 adeo et C^2M^1 *uel* M^4A^2 : adeo ut *PCRMD* : adeo ita *A* ausus sim PC^2(sum *C*)*RMD* : ausim *A* 2 ut octo C^x : et octo *PCRM* : et nouem *D* : et quinque *A* : et ut octo M^7 *dett. aliq.* 3 treceni *ed. Frob.* 1531 : trecenti *PCRMDA* peditis C^4A^1 *Drak.* : pediti *PCRMD* : pedites *A dett. aliq.* : peditum *Salmasius* aequarent C^4A^2 *dett. aliq.* : aequarunt *PCRMDA* 4 septem . . . Cannas est *PCRMDA* (*cf. Madv. Emend.*[2] *p.* 303 *adn.*) : *delebat Weissenb., quamuis de origine additamenti dubius* fuisse *add. Madv.* : *idem post* Cannas est *iam J. Perizonius*, Cannas esset fuisse *etiam legi posse opinatus* 7 Caeretes *Gron.* (*cf. c.* 1. 10; *de parte uocis amissa cf. c.* 1. 10 *et* 23. 4. 1) : Caere *iam Perizonius* : caedes *PC?RMDA* (*in P* -des *lineam incipit*) : sed et C^4 *in ras.* : sudasse A^x *uel* A^v : sudasse et *Madv.* : sudasse et Caeretes *Luchs*

8 [fonte callidos] manasse; id quidem etiam, quod saepius
acciderat, magis terrebat; et in uia fornicata, quae ad Cam-
pum erat, aliquot homines de caelo tacti exanimatique fuerant.
9 Ea prodigia ex libris procurata. Legati a Paesto pateras
aureas Romam attulerunt. Iis, sicut Neapolitanis, gratiae
actae, aurum non acceptum.

37 Per eosdem dies ab Hierone classis Ostia cum magno
2 commeatu accessit. Legati in senatum introducti nuntiarunt
caedem C. Flamini consulis exercitusque allatam adeo aegre
tulisse regem Hieronem ut nulla sua propria regnique sui
3 clade moueri magis potuerit. itaque, quamquam probe sciat
magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope aduersis
4 rebus quam secundis esse, tamen se omnia quibus a bonis
fidelibusque sociis bella iuuari soleant misisse; quae ne ac-
5 cipere abnuant magno opere se patres conscriptos orare. iam
omnium primum ominis causa Victoriam auream pondo du-
centum ac uiginti adferre sese. acciperent eam tenerentque
6 et haberent propriam et perpetuam. aduexisse etiam tre-
centa milia modium tritici, ducenta hordei, ne commeatus
deessent, et quantum praeterea opus esset quo iussissent
7 subuecturos. milite atque equite scire nisi Romano Latini-
que nominis non uti populum Romanum: leuium armorum

7 fonte callidos *PRM*: *seclusi, ut gloss. antiquum pro* fontes calidos *uel* fonte calido, *cf. Tom.* ii, *praef. nost. p.* xx: fonte calidos *CD*: fontes calidas *A*: e fonte calido *dett. aliq.*: fonte calido gelidas *Alsch., scite, probante Luchsio* (*cf. Strab.* 5. 2. 3 *ad fin.*): fonte cruentas *Crevier* (*cf. Liu.* 22. 1. 10 *et Val. Max.* 1. 6. 5 *ubi Caeretes aquae sanguine mixtae fluxisse dicuntur; et Liu.* 23. 31. 15 *ubi* signa Lanuui cruore manauere): *Alschefskium sequendum credit Conway*

37 1 Ostia *PRD*: hostica *AN*: hosticam A^2: ostiam *CM*: hostiam *Edd. uet.* 4 tamen se *Gron.*: mense *P*: missa a se P^2CRMDA bonis P^2CRMDA: donibus *P* (*in praecedentibus* omnibus *M pro* omnia *sed corr.* M^1) iuuari P^2CRM^1DA: iuuare *P* (*cf.* 25 9. 16): iuuarint *M* misisse *P*: *del.* P^2: *om.* *CRMDA* 5 ominis $C^2M^5A^x$: omnis *PCRMD*: hominis *A* ducentum ac uiginti (cc ac xx) *PR*: cc ac p°r° *C*: ccc xx R^1 *uel* R^2MA: $\overline{cc}$. c. xx *D*; *sed in Val. Max.* 4. 8 *Ext.* 1 auri ducenta et xl pondo 6 aduexisse etiam CR^1M^1 *uel* M^2D: aduixissentiam *P*: aduixisse etiam P^1RMA 7 Romano $PCRDA^6$ *uel* A^v: romani *MA* armorum *Gron.*: armatorum *PCRMDA*

auxilia etiam externa uidisse in castris Romanis. itaque 8
misisse mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum
aduersus Baliares ac Mauros pugnacesque alias missili telo
gentes. Ad ea dona consilium quoque addebant ut praetor, 9
cui prouincia Sicilia euenisset, classem in Africam traiceret,
ut et hostes in terra sua bellum haberent minusque laxamenti
daretur iis ad auxilia Hannibali summittenda. Ab senatu 10
ita responsum regi est: uirum bonum egregiumque socium
Hieronem esse atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi
Romani uenerit, fidem coluisse ac rem Romanam omni
tempore ac loco munifice adiuuisse. id perinde ac deberet
gratum populo Romano esse. aurum et a ciuitatibus qui- 11
busdam allatum, gratia rei accepta, non accepisse populum
Romanum; Victoriam omenque accipere sedemque ei se 12
diuae dare dicare Capitolium, templum Iouis optimi maximi,
in ea arce urbis Romanae sacratam uolentem propitiamque,
firmam ac stabilem fore populo Romano. Funditores sa- 13
gittariique et frumentum traditum consulibus. Quinquere-
mes ad ⟨quinquaginta⟩ nauium classem quae cum T. Otacilio
propraetore in Sicilia erat quinque et uiginti additae, per-

8 mille *PCRMA* : *om. D* : ter mille *Ph. Rubenius* (*ex Sil. It.* 8. 613) missili A^v*? ed. Ven.* 1518 : missile *PC*^{1} *uel C*^{2}*RMD* : missis le (*ad fin. lineae*) *C* : *om. A* (*cum* telo) 9 consilium *ed. Rom.* 1469 : consilio *PCRMA* : consilia *C*^{2}*D dett. aliq.* euenisset *P*(e|uen-) *CRM*^{1} *uel M*^{2} : uenisset *MD* : esset *A dett. aliq.* classem *PCR MDA* : classe *C. Heraeus* traiceret *CM*^{2}*DA* : traieceret *PRM* (*fort. recte, cf.* 1. 41. 1 *adn. et Souteri in Cl. Rev.* (xxix (1915), 218) *commentum*) iis *ed. Rom.* 1469 : his *PCRMDA* 10 regi C^x*M et* (*per punctum infra*) *M*^{3}*A* : regis *PCRM*^{1}(*pleniore calamo, cf. c.* 10. 9 *adn.*)*D* : regiis *Bitschofsky* : regis legatis *Luchs, sed cf. c.* 16. 7 *et* 24. 17. 6 : *post* est *spatio sex litt. relicto* Virum *capitali litt. scribit P* 11 rei *PCRMA*$^?$: regi *D* : regis *A* accepta C^x*M*^{2}*A* : acceptam *PCRMD, cf.* rem *inf.* § 13 13 sagittariique *C*^{2} : sagittariosque *PCRMDA* ad L nauium *Luterbacher pro* ad nauium (*PCRMDA*), *numerum aliquem suspicatus excidisse, ut in c.* 31. 1, CXX *conicit Gron., sed illic classis est consularis; melius igitur* L *ut classis praetoriae* (*cf.* 21. 51. 7) : centum *post* nauium (*cf.* 24. 27. 5) *Boettcher* T. *Aldus* : M̄. *PCRMDA* Otacilio (*cf.* 23. 21. 1) : optacilio *PCRMDA* (obt-) erat *dett. quattuor, ed. Rom.* 1469 : erant *PCRMDA*

missumque est ut, si e re publica censeret esse, in Africam traiceret.

38 Dilectu perfecto consules paucos morati dies dum ab so-
2 ciis ac nomine Latino uenirent milites. Tum, quod nunquam antea factum erat, iure iurando ab tribunis militum adacti
3 milites; nam ad eam diem nihil praeter sacramentum fuerat iussu consulum conuenturos neque iniussu abituros; et ubi ad decuriandum aut centuriandum conuenissent, sua uolun-
4 tate ipsi inter sese decuriati equites, centuriati pedites coniurabant sese fugae atque formidinis ergo non abituros neque ex ordine recessuros nisi teli sumendi aut petendi et aut
5 hostis feriendi aut ciuis seruandi causa. Id ex uoluntario inter ipsos foedere ad tribunos ac legitimam iuris iurandi adactionem translatum.

6 Contiones, priusquam ab urbe signa mouerentur, consulis Varronis multae ac feroces fuere denuntiantis bellum arces-
7 situm in Italiam ab nobilibus mansurumque in uisceribus rei publicae, si plures Fabios imperatores haberet, se quo die
8 hostem uidisset perfecturum. Collegae eius Pauli una, pridie quam ex urbe proficisceretur, contio fuit, uerior quam gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum nisi id

13 e re p̄. *CM*^{2} *uel* *M*^{1}*DA*^{2} (*ubi* e *in ras.*): e rem p̄. *PRM*, *cf.* § 12; 2. 17. 6 esse *C*^{x}*D*: esset *PCRMA* traiceret *C*^{2}*A*^{2}: traicerent *PCRMDA*

38 1 ab sociis ac *Madv.*: sociis ab *PCRM*: socii ab *C*^{x}*M*^{1}*DA*
3 nam ad eam . . . fuerat *post* abituros *ponunt* *PCRMDA*, *huc transponenda censuerunt Drak. et Crev.*; *sin minus*, *excludenda iussit Drak.*; (*xl litt. inter se mutatae sunt*, *cf. supra c.* 32. 1 *adn.*) iussu *PCRMDA*: sine iussu *C*^{4} ad decuriandum aut centuriandum *Madv.*: ad decuriatum aut centuriatum *PCRMDA*^{2} (*sed* et *pro* aut): ad decuriatum *A*: decuriatum aut centuriatum *Lipsius*, *Duker*, *probante Frigellio* 4 petendi *PCRMDA*: repetendi *Crevier* (*uel* sumendi *delebat*): aptandi *Madv.* (*praef. ed.* 4) et aut hostis *PCRMDA*: aut hostis *C*^{1} 5 ad tribunos ac *Weissenb.*: ad tribunos ad *PCRMDA* (*sed prius* ad *A*^{x}, at *A*): ab (*uel* a) tribunis ad *ed. Rom.* 1469 6 denuntiantis *C*^{2}: denuntiantes *PCRMDA* 7 se *C*^{x}*M*^{3}*A*^{x}: sed *PCRMDA* 8 ex urbe *A*^{x} (*fort.* *A*^{1}): in urbe *PCRMD*: in̄ (*i. e.* inde) ex urbe *A*: urbe *C*^{2}: ab urbe *M*^{r} contio *P*^{1} (*ex* continuo *P*) *CRMDA*

modo mirari se quidni qui dux priusquam aut suum aut 9
hostium exercitum locorum situm naturam regionis nosset,
iam nunc togatus in urbe sciret quae sibi agenda armato
forent, [et] diem quoque praedicere posset qua cum hoste 10
signis conlatis esset dimicaturus : se, quae consilia magis res 11
dent hominibus quam homines rebus, ea ante tempus im-
matura non praecepturum ; optare ut quae caute ac consulte
gesta essent satis prospere euenirent ; temeritatem, praeter- 12
quam quod stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse.
Et sua sponte apparebat tuta celeribus consiliis praepositurum, 13
et, quo id constantius perseueraret, Q. Fabius Maximus sic
eum proficiscentem adlocutus fertur.

'Si aut collegam, id quod mallem, tui similem, L. Aemili, 39
haberes aut tu collegae tui esses similis, superuacanea esset
oratio mea ; nam et duo boni consules, etiam me indicente, 2
omnia e re publica fide uestra faceretis, et mali nec mea uerba
auribus uestris nec consilia animis acciperetis. Nunc et 3
collegam tuum et te talem uirum intuenti mihi tecum omnis
oratio est, quem uideo nequiquam et uirum bonum et ciuem
fore, si altera parte claudente re publica malis consiliis idem

9 quidni qui *H. F. Zachariaeus. apud Madv. ed.* 4 (*u. infra*) : quod nequi *PCRMDA* : quod neque C^2 : quod nequis M^5 : qui *Haupt et Weissenb.* : quinam *C. Heraeus* : quod aliqui *Woelfflin* : quomodo (*uel ut* A^v quemadmodum) quis *Valla* : *sic etiam* (*uel* quo modo qui) *Conway* togatus *Muretus* : locatus *PCRMDA* 9–10 forent *Zachariaeus* : forent et *PCRMDA* 10 hoste C^xM^1DA : hostes *PCRM* (*cf. c.* 37. 10) conlatis (*uel* collatis) CM^3DA : collati *PRM* (*in P in fine lineae*) 11 caute ac consulte A^6 (*fort.* A^v) : caute ac consulta *A* : cautaea (-at P^2) consultaea (-a'ea P^x) *P* : cauta ea consulta ea *C* : cauta at consulta ea *R* : cautae ad consulta *M* : capta consulta ea *D* essent C^1 *uel* C^2A : esse *PCRMD* 13 Et sua *Gron.* : id sua *PCRMDA* : sua *Luchs* quo id *dett. aliq., ed. Rom.* 1469 : quod id *PCRMDA*

39 1 collegae *CDA* : collega *PR* : nihil collega *M* (*ubi mox* esses *M*, esset M^1) 2 me indicente *Gron. cf. Ter. Ad.* 507 *et Andr.* 603, *optime* : me indigentes *in fine lineae P* (*qui* g *cauda breuissima scripsit tamquam incertus* c *an* g *scribendum esset*) *CRMDA* : non mei indigentes A^v : non me indigentes *Lov.* 1 : me tacente *dett. tres* ; *cf.* § 10 fide *PCRMDA* : ac fide *Drak.* : fideque *J. Perizon., cf.* 21. 60. 4 *adn.* (*c*) mali A^2 : malem *PR* · mallem *CMDA* 3 intuenti *DA* : intuente *PCRM* (-tem C^2) claudente re p. *Ussing* : claudet

4 ac bonis iuris et potestatis erit. Erras enim, L. Paule, si
tibi minus certaminis cum C. Terentio quam cum Hannibale
futurum censes; nescio an infestior hic aduersarius quam
5 ille hostis maneat; cum illo in acie tantum, cum hoc omni-
bus locis ac temporibus certaturus es; aduersus Hannibalem
legionesque eius tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi
6 est, Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus. Ominis
etiam tibi causa absit C. Flamini memoria. Tamen ille
consul demum et in prouincia et ad exercitum coepit furere:
hic, priusquam peteret consulatum, deinde in petendo con-
sulatu, nunc quoque consul, priusquam castra uideat aut
7 hostem, insanit. Et qui tantas iam nunc procellas proelia
atque acies iactando inter togatos ciet, quid inter armatam
iuuentutem censes facturum et ubi extemplo res uerba
8 sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denuntiat, ex-
templo pugnauerit, aut ego rem militarem, belli hoc genus,
hostem hunc ignoro, aut nobilior alius Trasumenno locus
9 nostris cladibus erit. Nec gloriandi tempus aduersus unum
est, et ego contemnendo potius quam appetendo gloriam
modum excesserim; sed ita res se habet: una ratio belli
10 gerendi aduersus Hannibalem est qua ego gessi. Nec
euentus modo hoc docet—stultorum iste magister est—sed
eadem ratio, quae fuit futuraque donec res eaedem mane-
11 bunt, immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac

rei p. *PC^{2}?RM*: clauderet rei p. *C*: claudicet res p. *DA dett. aliq.*: claudet resp. *Frig.* (*cf* 21. 10. 7) 4 maneat *ed. Rom.* 1469: maneat et *PCRMDA*: maneat te *Madv.*: te maneat *Novák* 5 certaturus es *C^{2}DA*: si certaturus est *PM* (es *M^{3}*), *sed* si *lineis uix distinctis deleuit P^{1}* (*uel P^{2}*) *et om. CR*: sis certaturus et *dett. aliq.* tibi est *ed. Rom.* 1469: tibi sit *PCRMDA* (*an sub oculis* tibi 'st *habuit P?*) te est *ed. Mogunt.* 1518: te sit *PCRMDA*: *credit Conway lineam unam ante* aduersus *excidisse*; *ergo malit* ⟨ac nimis ipse uereor ne⟩ *uel* ⟨adeo graue periculum ne⟩ aduersus . . . pugnandum tibi sit, Varro . . . te sit oppugnaturus 7 Et qui *A*: et quia *PCRMD* (*in M* -i- *pleniore cal.*, *cf. c.* 32. 1) 8 Atqui si hic *A*: adqui sic *PR*: atqui sic *MD*: adqui *C*: atqui *C^{2}*: atqui si *Luchs*: atqui si, id *Harant* 9 et ego *ed. Frob.* 1531: ut ego *PCRMDA* 11 in sede *P^{1}*(*uel P^{2}*)*CRM^{1} uel M^{3}DA*: inde *PM*

solo nostro; omnia circa plena ciuium ac sociorum sunt; armis, uiris, equis, commeatibus iuuant iuuabuntque,—id 12
iam fidei documentum in aduersis rebus nostris dederunt; meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Hannibal contra in aliena, in hostili est terra inter 13
omnia inimica infestaque, procul ab domo, ab patria; neque illi terra neque mari est pax; nullae eum urbes accipiunt, nulla moenia; nihil usquam sui uidet, in diem rapto uiuit; partem uix tertiam exercitus eius habet quem Hiberum amnem 14
traiecit; plures fame quam ferro absumpti; nec his paucis iam uictus suppeditat. Dubitas ergo quin sedendo supe- 15
raturi simus eum qui senescat in dies, non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat? Quamdiu pro 16
Gereoni, castelli Apuliae inopis, tamquam pro Carthaginis moenibus sedet? Ne aduersus te quidem de me gloriabor: 17
Seruilius atque Atilius, proximi consules, uide quemadmodum eum ludificati sint. Haec una salutis est uia, L. Paule, quam difficilem infestamque ciues tibi magis quam hostes facient. Idem enim tui quod hostium milites uolent; idem 18
Varro consul Romanus quod Hannibal Poenus imperator cupiet. Duobus ducibus unus resistas oportet. Resistes autem, aduersus famam rumoresque hominum si satis firmus

13 rapto A^2 *dett. aliq.*: capto *PCRMDA* 14 amnem C^4 *in ras. DA*: agmen *PRM* absumpti *Heerwagen*: absumsit (*uel* -psit) *PCRMDA* uictus A^2 *dett. aliq.*: uictum *PCRMDA*: uictuum C^2 suppeditat *A*: suppedia *PCRM*: subpedia *D* 15 simus A^x: sumus *PCRMDA*, *cf. cc.* 36. 1 *et* 59. 17 senescat C^2M^3A: senesciat *PCRMD* 16 Gereoni *u. c.* 32. 4 *et c.* 18. 7: gerioni *A*: gerini *PCRMD* sedet A^v *Valla*: sed *PCRMDA*: sedet? Sed *Perizon.*, *probante Conwaio* 17 quidem de me *Alschefski*: quideme *PCR*: quid | de me *M*: quidem ego C^1DA Seruilius *Luchs*: p̄. seruilius *PCRMDA*: Cn. Seruilius *ed. Mogunt.* 1518, *dett. aliq.* M. *ante* Atilius *addentes; cf. c.* 40. 6 *ubi* M. Atilius, *et* 29. 38. 3 *ubi* C. Seru. Geminus tibi *Lov.* 3 *Douiat*: sibi *PCRMDA quod retinere mauolt Conway* magis quam A^1: quam magis *PCRMDA* 18 unus resistas *A ed. Frob.* 1531: unus resistaST (*sic*) *P*: resista-TS (*sic*) *C* (*i. e. utrum* resistas *an* resistat *habeant P et C decerni nequit*): unus resistat *RMD* si *ante* satis *A ed. Rom.* 1469: *ante* firmus C^4: *ante* aduersus *D Madv.*: *ante* steteris *Frigell*; *om. PCRM*

steteris, si te neque collegae uana gloria neque tua falsa
19 infamia mouerit. Veritatem laborare nimis saepe aiunt,
20 exstingui nunquam. Gloriam qui spreuerit, ueram habebit. Sine timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli uocent. Malo te sapiens hostis metuat quam stulti ciues laudent. Omnia audentem contemnet Hannibal,
21 nihil temere agentem metuet. Nec ego ut nihil agatur ⟨hortor⟩ sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna; tuae potestatis semper tu tuaque omnia sint; armatus intentusque sis; neque occasioni tuae desis neque suam occasionem
22 hosti des. Omnia non properanti clara certaque erunt; festinatio improuida est et caeca.'

40 Aduersus ea consulis oratio haud sane laeta fuit, magis
2 fatentis ea quae diceret uera quam facilia factu esse; dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse; quid consuli aduersus collegam seditiosum ac temerarium uirium atque
3 auctoritatis fore? se populare incendium priore consulatu semustum effugisse; optare ut omnia prospere euenirent; sed si quid aduersi caderet, hostium se telis potius quam suffragiis iratorum ciuium caput obiecturum.

18 uana $CM^{3}A$: una *PRMD* 19 Veritatem *Facius et Panorm.*, *dett. unus* (*Mureti*) : a ueritate *PCRMDA* nimis *dett. aliq.* : nimis is *P* (nimis' is P^{2}?) *CRMDA* : nimis his C^{2} *dett. aliq.* : nimis ius M^{5} *Valla* (*sed hi* a ueritate : laborare) *ed. Rom.* 1469 : enim ius A^{v} 20 Gloriam *PCRMA* : gloriam quam *D* : gloriam uanam *Muretus, frustra, ut ait Gron.* qui spreuerit $M^{5}DA$: quis praeuenerit *PCRM*, *cf. Tomi* ii *praef. nostram* § 48 20–21 metuet . . . agentem *PRMDA* : *om. C* 21 agatur ⟨hortor⟩ *Novák* : agatur *PRMDA* : agatur ⟨moneo⟩ *Petrarca* $A^{x}N^{x}$ *Pal.* 2 : agatur ⟨suadeo⟩ *Madv.* *Post* fortuna *maluit* uelim *addere Gron.* tu tuaque *P* : tutaque P^{2} *uel* $P^{1}CM$: tuaque *RDA* armatus intentusque sis *PCRMDA* : *del.* sis *Voss, participia cum uerbis* desis *ac* des *coniungens, non male*

40 1 consulis oratio *scripsi* (*ut iam monuerat Alschefski*) : oratio . . consulis . | oratio *P* (*sic in priore linea spatio duarum litt. inter* oratio *et* consulis, *unius litterae inter* consulis *et marginem relicto*) : oratio consulis P^{1} *uel* $P^{2}CRMDA$; *altera, ut saepe talium iterationum, a* P^{1} *expuncta est, cf. cc.* 32. 3 *et* 45. 5 fatentis A^{2} : patentis *P* : petentis $P^{2}CRMDA$: putentis C^{2} esse $C^{x}A^{2}$: essent *PCRMDA* 2 consuli *Florebellus* : consili M^{1} : consilia *PCRM* : consilii $M^{3}DA$ uirium *PRM*, *restituit Sigon.* : uirum P^{2} *uel* $P^{3}CR^{1}DA$ 3 sed si *Heerwagen* : et si $PC^{2}RMDA$: et se *C* : at si *ed. Rom.* 1469 caderet A^{v} : caperet *PCRMDA*

Ab hoc sermone profectum Paulum tradunt prosequen- 4
tibus primoribus patrum: plebeium consulem sua plebes prosecuta, turba conspectior cum dignitates deessent. Vt in 5
castra uenerunt, permixto nouo exercitu ac uetere, castris bifariam factis, ut noua minora essent propius Hannibalem, in ueteribus maior pars et omne robur uirium esset, consu- 6
lum anni prioris M. Atilium, aetatem excusantem, Romam miserunt, Geminum Seruilium in minoribus castris legioni Romanae et socium peditum equitumque duobus milibus praeficiunt. Hannibal quamquam parte dimidia auctas 7
hostium copias cernebat, tamen aduentu consulum mire gaudere. Non solum enim nihil ex raptis in diem commeati- 8
bus superabat sed ne unde raperet quidem quicquam reliqui erat, omni undique frumento, postquam ager parum tutus erat, in urbes munitas conuecto, ut uix decem dierum, quod 9
compertum postea est, frumentum superesset Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum exspectata foret.

Ceterum temeritati consulis ac praepropero ingenio mate- 41
riam etiam fortuna dedit, quod in prohibendis praedatoribus tumultuario proelio ac procursu magis militum quam ex praeparato aut iussu imperatorum orto haudquaquam par Poenis dimicatio fuit. Ad mille et septingenti caesi, non plus cen- 2

4 plebes *dett. aliq.*: plebe *PCRMDA*: plebs *dett. aliq.* dignitates deessent *PCRMDA*, *cf.* I. 13. 7; 5 25. 3: dignitas deesset *Madv.* 6 consulum *Crevier*: consultum *PCRM*: consulem C^4M^1 *uel* M^2A^2: consulem tum *DA*: consulum tum *dett. aliq.* 7 auctas C^2M^1DA: aucta *PCRM* aduentu *A*: aduentum *PCRMD* 8 raperet C^2M^1 *uel* M^2DA: rapere *PCRM* reliqui erat *ed. Mogunt.* 1518: reliquerat *PCRMDA* omni A^1 *ed. Rom.* 1469: omnibus *PCRMDA et sic Conway*, *cf. c.* 34. 8: ⟨ab⟩ omnibus *Harant*, *optime* (*post* -at) parum *A*: uarum *PCRM* (*sed secundam lectionem* eorum *ipse supra praebens*) *D*: uiarum C^2 conuecto C^2M^5A: conuectu *PCRM*: conuectus *D* 9 superesset C^2M^1DA: superesse *PCRM*

41 1 temeritati *ed. Rom.* 1469: temeritate *PCRMDA* praepropero *ed. Rom.* 1469, *cf.* 27. 33. 10: prospero *PCRMDA*: propero C^xA^2: perpropero *dett. unus* (*Ber.*) ac procursu *PCRMD* (*sed* -um) *A*: a procursu *C. Heraeus*, *non male* iussu C^1 *uel* C^2DA^2: iniussu *PCRMA* 2 mille et septingenti (*i. e.* M̄. et D.C.C.) *PCRMDA*,

tum Romanorum sociorumque occisis. Ceterum uictoribus
effuse sequentibus metu insidiarum obstitit Paulus consul,
3 cuius eo die—nam alternis imperitabant—imperium erat, Var-
rone indignante ac uociferante emissum hostem e manibus
4 debellarique ni cessatum foret potuisse. Hannibal id dam-
num haud aegerrime pati; quin potius credere uelut inesca-
tam temeritatem ferocioris consulis ac nouorum maxime
5 militum esse. Et omnia ei hostium haud secus quam sua
nota erant: dissimiles discordesque imperitare, duas prope
6 partes tironum militum in exercitu esse. Itaque locum et
tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proxima nihil
praeter arma ferente secum milite castra plena omnis fortunae
7 publicae priuataeque relinquit, transque proximos montes
laeua pedites instructos condit, dextra equites, impedimenta
8 per conuallem mediam traducit, ut diripiendis uelut desertis
fuga dominorum castris occupatum impeditumque hostem
9 opprimeret. Crebri relicti in castris ignes, ut fides fieret dum
ipse longius spatium fuga praeciperet falsa imagine castro-
rum, sicut Fabium priore anno frustratus esset, tenere in

cf. e.g. c. 50. 11; 3. 15. 5; 4. 59. 7; 23. 37. 6; 27. 12. 16; 28. 34. 2; 28. 36. 13; *et praecipue* 8. 18. 8 (ad uiginti matronis) 2 obstitit C^2M^1 (*ut secundam lectionem*): ap(*uel* ab-)stitit *PCRMDA* 3 Varrone indignante M^2 *uel* M^3 *ed. Rom.* 1469: uarronem indignantem *PC*(*sed* uarrone)*RMDA* ac uociferante C^x: ac uociferantem CM^3DA: a uociferantem *P*(a *del.* P^2? *aut, ut potius credo, paruolum* c *supra* a *scripsit*)*RM* 4 credere *PCRMDA*: gaudere *Pluygers, audacter* 5 dissimiles] *ante hanc uocem add.* duces *Woelfflin, ante* imperitare *add.* consules *Luchs*: *quae ignorant PCRMDA; et ignoranda sunt* 6 ferente . . . milite *Weissenb.*: ferentis . . . milites *PCRMDA* (*cf. c.* 16. 7) *ad quae* ducens *uel* ducit *add.* A^2
7 conuallem *Gron.*: cornu|allem *P*: cornua in P^2 *uel* P^3MA^2: cornua *C*: cornu in *RDA* mediam *Madv., optime*: medium amnem *PCRM*: medium agmen C^2DA. *Lectionem* medium amnem *recte, ut puto, suspicatus est Madv. ex dittographia* medium am *per amplificationem exortam esse* (*cf. Tomi* ii *praef. nost.* § 48); *de dittographiis quae uocantur in P repertis, cf.* 22. 17. 2 *et* 3; 23. 12. 1 (superpatris *pro* supra tris): *et alia exempla amplificationis in P inueniuntur, e.g.* 21. 30. 2 terrase (*i.e.* terras with e above); 23. 12. 1 (ut me ut); 25. 36. 11; 25. 37. 19; 29. 8. 9; *in* 26. 31. 3 portas *ex* pōr *suspicor; cf. etiam* 10. 8. 12; 8. 38. 6 *adn. et Heraei Quaest. Crit. p.* 81 9 esset CM^1 *uel* M^3A^2: esse *PRMD*: *om. A*

locis consules uoluisse. Vbi inluxit, subductae primo sta- **42**
tiones, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admi-
rationem fecit. Tum satis comperta solitudine in castris 2
concursus fit ad praetoria consulum nuntiantium fugam
hostium adeo trepidam ut tabernaculis stantibus castra reli-
querint, quoque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos
ignes. Clamor inde ortus ut signa proferri iuberent duce- 3
rentque ad persequendos hostes ac protinus castra diripienda.
Et consul alter uelut unus turbae militaris erat: Paulus 4
etiam atque etiam dicere prouidendum praecauendumque
esse; postremo, cum aliter neque seditionem neque ducem
seditionis sustinere posset, Marium Statilium praefectum
cum turma Lucana exploratum mittit. Qui ubi adequitauit 5
portis, subsistere extra munimenta ceteris iussis ipse cum
duobus equitibus uallum intrauit speculatusque omnia cum
cura renuntiat insidias profecto esse: ignes in parte castro- 6
rum quae uergat in hostem relictos; tabernacula aperta et
omnia cara in promptu relicta; argentum quibusdam locis
temere per uias uel⟨ut⟩ obiectum ad praedam uidisse. Quae 7
ad deterrendos a cupiditate animos nuntiata erant, ea accen-
derunt, et clamore orto a militibus, ni signum detur, sine
ducibus ituros, haudquaquam dux defuit; nam extemplo
Varro signum dedit proficiscendi. Paulus, cum ei sua sponte 8
cunctanti pulli quoque auspicio non addixissent, nuntiari iam
efferenti porta signa collegae iussit. Quod quamquam Varro 9

42 1 propius *CA* : proprius *PRMD*, *cf.* 26. 9. 13   2 Tum satis *PCA?* : tam satis P^2 *uel* P^3*RMD* : iam satis A^x 5 renuntiat *A* : renuntiant *PCRMD*   6 uergat in *ed. Ven.* 1518 (*cf.* 27. 42. 10) : uergant ad in *PCRM* : uergant ad C^2 : uergant in *DA* ; *utram ditto-*
at in at
graphiae formam hic habemus, uergant *an* ad ? *Conwaio* uergant in *probabilius uidetur*   uelut *Aldus*, *cf. c.* 44. 6 : uel *PCRM* : ueb *D* : *om. A*   7 deterrendos *Gron.* : deterendos *P* : detenendos P^2*RM* : detinendos CM^5*DA*   8 Paulus *DA* : paulū | *P* : paulum *CRM* ; *cf. c.* 2. 2 *adn.*   auspicio *PCRM*(*sed* -tio *hi duo*)*DA* : auspicia C^3 : in auspicio *H. J. Mueller*   addixissent A^2 : adduxissent *PCRMDA*   nuntiari $PCRMA^1$: nuntiare *DA?* : obnuntiari *Sabellicus*   9 quamquam *A* : quamuis C^4 : quam *PCRD* : quadam *M?* : quamquaque M^6

aegre est passus, Flamini tamen recens casus Claudique con-
sulis primo Punico bello memorata naualis clades religionem
10 animo incussit. Di prope ipsi eo die magis distulere quam
prohibuere imminentem pestem Romanis; nam forte ita
euenit ut, cum referri signa in castra iubenti consuli milites
11 non parerent, serui duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis,
qui Seruilio atque Atilio consulibus inter pabulatores excepti
a Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos; deduc-
tique ad consules nuntiant omnem exercitum Hannibalis
12 trans proximos montes sedere in insidiis. Horum oppor-
tunus aduentus consules imperii potentes fecit, cum ambitio
alterius suam primum apud eos praua indulgentia maiestatem
soluisset.

43 Hannibal postquam motos magis inconsulte Romanos
quam ad ultimum temere euectos uidit, nequiquam detecta
2 fraude in castra rediit. Ibi plures dies propter inopiam fru-
menti manere nequit, nouaque consilia in dies non apud mi-
lites solum mixtos ex conluuione omnium gentium sed etiam
3 apud ducem ipsum oriebantur. Nam cum initio fremitus,
deinde aperta uociferatio fuisset exposcentium stipendium
debitum querentiumque annonam primo, postremo famem, et
mercennarios milites, maxime Hispani generis, de transitione
4 cepisse consilium fama esset, ipse etiam interdum Hannibal
de fuga in Galliam dicitur agitasse ita ut relicto peditatu

9 religionem animo A^2 : religione animo *A* : regionem animos *PCM?* : regione animos *RM?* : religione animos C^2D : religionem animos M^2 (*ubi* -m *ab* M^1 *uel* M^2) 10 prohibuere C^2M^3DA : prohibere *PCRM* imminentem C^2(*in ras.*)M^xDA : in mentem *P*(*C?*)*RM* parerent C^1 *uel* $C^2?M^xDA$: parere *PCRM* 11 profugerent *ed. Rom.* 1469 : profugerunt *PRMDA* (*cf. c.* 36. 3) : profugerant *C* eo die *PCRMDA* : *del. Koch ut ex* § 10 *repetitum* in insidiis M^1 *uel* M^2(*sed* in *in ras.*)*A* : insidiis *PCRM?D* 12 praua indulgentia maiestatem M^5 *ed. Rom.* 1469: prauam indulgentiam maiestate *PCRMA* (*cf. c.* 37. 13) : indulgentiam maiestate *D* (prauam *om.*)

43 2 nequit C^2M^3DA : nequid P^1CM : nequd *P* : nequicquid *R* : nequiuid P^4 : nequibat *ed. Rom.* 1469, *sed cf.* I. 3. 3 *adn.* 3 transitione P^1 (*ex* -em *P*) *ed. Par.* 1513 : traditione P^2CRMDA

omni cum equitibus se proriperet. Cum haec consilia atque 5
hic habitus animorum esset in castris, mouere inde statuit in
calidiora atque eo maturiora messibus Apuliae loca, simul ut,
quo longius ab hoste recessisset, eo transfugia impeditiora
leuibus ingeniis essent. Profectus est nocte ignibus similiter 6
factis tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidia-
rum par priori metus contineret Romanos. Sed per eundem 7
Lucanum Statilium omnibus ultra castra transque montes
exploratis, cum relatum esset uisum procul hostium agmen,
tum de insequendo eo consilia agitari coepta. Cum utriusque 8
consulis eadem quae ante semper fuisset sententia, ceterum
Varroni fere omnes, Paulo nemo praeter Seruilium, prioris
anni consulem, adsentiretur, ⟨ex⟩ maioris partis sententia ad 9
nobilitandas clade Romana Cannas urgente fato profecti
sunt. Prope eum uicum Hannibal castra posuerat auersa a 10
Volturno uento, qui campis torridis siccitate nubes pulueris
uehit. Id cum ipsis castris percommodum fuit, tum salutare 11
praecipue futurum erat cum aciem dirigerent, ipsi auersi
terga tantum adflante uento in occaecatum puluere offuso
hostem pugnaturi.

Consules satis exploratis itineribus sequentes Poenum, ut 44
uentum ad Cannas est et in conspectu Poenum habebant,
bina castra communiunt, eodem ferme interuallo quo ad
Gereonium sicut ante copiis diuisis. Aufidus amnis, utrisque 2

5 eo maturiora P^2*CRMDA*: o maturiora eo *P*: o maturiora P^1, *fort. ut in c.* 40. 1 ; eo *post* recessisset *pono uel repono* ut quo *ed. Par.* 1513 : quod *PCRMD* : quo *A* eo *scripsi, u. sup.* 7 exploratis M^1 *uel* M^2*DA* : exploratius *PCRM* de insequendo *Lipsius* : die sequenti *PCRMDA*, *cf. c.* 52. 1 *et* 27. 13. 10 *adn.* ; *de* -nti *cf. c.* 31. 11
8 ante semper *PCRMA* : semper *D* : semper ante *Sigonii uet. lib.* fuisset *PCRMDA* : esset *Doering*, *quod post* eadem *add.* A^2 9 ex *Luchs* : *om. P*(*init. lineae*)*CRMDA* 11 dirigerent *PCRMDA* : derigerent *Zing.*, *sed cf.* 2. 49. 11 puluere *DA* : puluerem *PCRM* (*cf. c.* 44. 2) offuso *Walch*, *optime* (*cf. c.* 19. 6): effuso *PCRMDA* : effusum C^2
44 1 Poenum (*ante* ut) *PCRMDA* : *secl. C. Schenkl*, *probante Conwaio* et in A^x *Gron.* : ut in *PCRMDA* : ubi in *ed. Rom.* 1469 Gereonium *cf. cc.* 18. 7 ; 32. 4 : gerionium *PCRMDA* 2 Aufidus P^1(*uel* P^2)*CRMA* : aufidius *P* : anfidus *D* utrisque *ed. Rom.* 1469 : utriusque *PCRMA* : utrius *D*

castris adfluens, aditum aquatoribus ex sua cuiusque oppor-
3 tunitate haud sine certamine dabat; ex minoribus tamen castris, quae posita trans Aufidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium praesi-
4 dium. Hannibal spem nanctus locis natis ad equestrem pugnam, qua parte uirium inuictus erat, facturos copiam pugnandi consules, dirigit aciem lacessitque Numidarum
5 procursatione hostes. Inde rursus sollicitari seditione militari ac discordia consulum Romana castra, cum Paulus Sempronique et Flamini temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabium obiceret
6 testareturque deos hominesque hic nullam penes se culpam esse, quod Hannibal iam uel⟨ut⟩ usu cepisset Italiam; se constrictum a collega teneri; ferrum atque arma iratis et
7 pugnare cupientibus adimi militibus; ille, si quid proiectis ac proditis ad inconsultam atque improuidam pugnam legionibus accideret, se omnis culpae exsortem, omnis euentus participem fore diceret; uideret ut, quibus lingua prompta ac temeraria, aeque in pugna uigerent manus.

45 Dum altercationibus magis quam consiliis tempus teritur, Hannibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam,
2 cum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad inuadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen
3 mittit. Quam inconditam turbam cum uixdum in ripam

2 opportunitate CRM^1DA : opportunitatem *PM* 3 Aufidum P^1(*uel* P^2)CRM^1DA : aufidium *PM* 4 locis natis *Gron.*, *adfirmans sic scriptum esse in P* : locis natus *P* : loci P^1 *uel* P^2CRMDA^x (*sed M pleniore calamo in spatio primum uacuo relicto*, *cf. c.* 10. 9 *adn.*) : locis *A* : loco *Lipsius* facturos M^2 *uel* M^1A : futuros *PCRMD* dirigit *CRMDA* (*cf. c.* 43. 11) : derigit *P* (*cf. c.* 45. 4) 5 temeritatem C^xA : et temeritatem *PCRMD* Varroni PC^xA : uarronis P^2(*uel* P^3)*CRMD* 6 uelut *Gron.* : uel *PCRMD* (*cf. c.* 42. 6) : *pro* iam uelut usu *habent* uelut si iam *A*, uelut suam *dett. aliq.* cupientibus C^4M^2DA : cupientis *PCRM*, *cf. c.* 21. 4 7 inconsultam $C^6?M^2A$: consultam *PCRMD* *Per cc.* 45–9 *male dormitabat uel P uel antecessorum aliquis, uel ambo*

45 3 in ripam egressi *A* : in ripa egressi *D* : in ripa egressis *PCRM* (*sed* -sis *pleniore calamo*) : in ripa egressi sunt M^2 ; *de* -s *a Put. addito cf.* § 4 *inf. et* 24. 17. 6 *adn.*

egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro uallo locatam atque ipsas prope portas euecti sunt. Id 4
uero indignum uisum ab tumultuario auxilio iam etiam castra Romana terreri, ut ea modo una causa ne extemplo transirent flumen dirigerentque aciem tenuerit Romanos quod summa imperii eo die penes Paulum fuerit. Itaque postero die 5
Varro, cui sors eius diei imperii erat, nihil consulto collega signum proposuit instructasque copias flumen traduxit, sequente Paulo quia magis non probare quam non adiuuare consilium poterat. Transgressi flumen eas quoque quas in 6
castris minoribus habuerant copias suis adiungunt atque ita instructa acie in dextro cornu—id erat flumini propius—Romanos equites locant, deinde pedites: laeuum cornu extremi 7
equites sociorum, intra pedites, ad medium iuncti legionibus Romanis, tenuerunt: iaculatores ex ceteris leuium armorum auxiliis prima acies facta. Consules cornua tenuerunt, Te- 8
rentius laeuum, Aemilius dextrum: Gemino Seruilio media pugna tuenda data.

3 in stationem A^1 *uel* A^2 : stationem *PCRMDA* 4 indignum *PCRMDA* : adeo indignum A^x *Pal.* 2 *Woelfflin*, *sed cf. e. g.* 2. 18. 8 auxilio *PCRMDA* : uexillo *Hachtmann* dirigerentque CRM^xDA : derigerentque *PM* (*cf. cc.* 43. 11 ; 44. 4) eo die P^1CRMDA : eo dies *P* (*cf.* § 3) fuerit *PCRMDA*, *rectissime*: fuit *Fabri*, *Luchs*, *sed militum cogitatio depingitur* 5 postero die Varro *Alsch.*, *recte*, *cf. c.* 40. 1 : uarro postero die uarro *P*: uarro postero die P^1 *uel* P^2CRMDA cui sors *PCRMDA* : cuius sors (*cf. c.* 41. 3) *dett. duo*: cui . . . erat *secl. Kiehl*, *sed cf.* 42. 28. 6 6 quas M^1A: aquas *PCRMD* habuerant C^2M^1A : quas habuerant *PCRMD* instructa acie *CMA* : instruncta acie *PRD* : instruunt aciem *Weissenb.*, *quem sequi malit Conway nisi statuas lineam unam* (*uelut* in pugnam procedunt) *post* atque *amissam esse* 7 tenuerunt *PCRMDA* : *secl. Gron.*, *fort. recte* iaculatores ex ceteris *PCRMDA* : iaculatoribus et ceteris C^2: iaculatores. Ex ceteris *Drak. in contextu* : iaculatores cum ceteris *Douiat*, *Drak. in adn.*, *Madv.* : iaculatores et cetera (. . . auxilia) *Gron.* : *sed locutio praepositionalis* ex ceteris *sic inter* iaculatores *et* prima acies facta (*i. q.* facti) *posita est ut utrimque coniungatur significetque breuiter* ex ceteris in omnium primam aciem selecti ; *cf.* per agros 9. 13. 11 *et quae diximus in Tomi* i *Praef. p.* xxxv 8 tenuerunt C^4M^2 : tenuere *Alsch.*, *fort. recte* (*cf. Heraei Quaest. Crit. p.* 79) : tenuerent *P*: tenerent P^2CRMDA : tenent A^x

46 Hannibal luce prima Baliaribus leuique alia armatura
praemissa transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in
2 acie locabat, Gallos Hispanosque equites prope ripam laeuo
3 in cornu aduersus Romanum equitatum ; dextrum cornu Nu-
midis equitibus datum media acie peditibus firmata ita ut
Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medii
4 Galli atque Hispani. Afros Romanam [magna ex parte] cre-
deres aciem ; ita armati erant armis et ad Trebiam ceterum
5 magna ex parte ad Trasumennum captis. Gallis Hispanisque
scuta eiusdem formae fere erant, dispares ac dissimiles gladii,
Gallis praelongi ac sine mucronibus, Hispano, punctim magis
quam caesim adsueto petere hostem, breuitate habiles et cum
mucronibus. Ante alios habitus gentium harum cum magni-
6 tudine corporum, tum specie terribilis erat: Galli super
umbilicum erant nudi: Hispani linteis praetextis purpura
tunicis, candore miro fulgentibus, constiterant. Numerus
omnium peditum qui tum stetere in acie milium fuit quadra-

46 2 Romanum M^2A : romanos *PCRMD* : romanorum *Alsch.* ; *sed cf. c.* 2. 2 3 acie *PCRMDA* : acies A^x ita ut CR^xM^3DA : ita aut *PRM* 4 Afros M^5 *ed. Rom.* 1469 : afro *P* : afri P^2CRMD : affri A^2 *in ras.* : Afrorum *Alsch.* : *fort.* 'Afroromanam' *Frig.* magna ex parte *PCRMDA* : *secl. Woelfflin, ex sent. sequenti praesumpta* ad Trebiam M^1A^v : a trebia *PCRM*(-iam)*DA* ad Trasumennum C^2 (at *C*), *cf. c.* 4. 2 : ad trasumenum *M* : ad trasymenum *DA* : at trasumenum *PR* 5 formae M^5A^2 : romae *PCRMDA* gladii M^4DA : gladiis *PCRM*, *cf. c.* 45. 3 punctim . . . caesim CA^2 : puncti . . . caesi *PRMDA*, *cf.* 7. 36. 12 Ante alios A^v *Madv.* : ante talius *PCRM* : ante thaleus *D* : ante taleus (*uel* talius) *A* : ante taleos R^1 : ante talbus (*ut uidetur*) P^x : ante talis C^4 *Pal.* 2 : ante (*uel* inter) alia *Valla* : ante omnia (*et alias coniecturas*) A^v *uel* A^x : ante et alios *Douiat* : et alius *Harant* habitus C^4(*in ras.*)M^5 *Pal.* 2 A^v *Valla* : han|nibatus *P* : hanimatus $P^2C?RMD$: animatus *A* : ornatus *uel* aspectus *Lipsius* : armatus *Gebhard* 6 Galli . . . nudi : Hispani M^4A : gallis . . . nudis hispanis *PCRMD*, *cf.* § 5 Numerus C^4 *Gron.* : numerum *PCRMDA*, *cf.* § 2 *et* 6. 11. 7 peditum qui tum *Gron.* : peditum equiti tum *P*(*ubi* equiti *lineam finit*)*R* : peditum equitum *CMD* : peditum equitumque qui C^4 : qui tum peditum equitumque *A* stetere in *Gron.* 1664 (*uid. Heraei Quaest. Crit. p.* 79) : steterunt in C^4D^1(*ex* steterant *D?*)*A* (*sed hic* in acie stet-) : steterent in $PCRMD^2?$ (*cf. c.* 45. 8) : terentina P^2 *uel* P^3 acie milium *Gron.* : aciemillum *P* : acies illum P^2C(illa C^2)*RMDA* : [*post* illum *hoc est in A et dett. aliq. et*

ginta, decem equitum. Duces cornibus praeerant sinistro 7
Hasdrubal, dextro Maharbal; mediam aciem Hannibal ipse
cum fratre Magone tenuit. Sol seu de industria ita locatis 8
seu quod forte ita stetere peropportune utrique parti obliquus
erat Romanis in meridiem, Poenis in septentrionem uersis;
uentus—Volturnum regionis incolae uocant—aduersus Ro- 9
manis coortus multo puluere in ipsa ora uoluendo prospec-
tum ademit.

Clamore sublato procursum ab auxiliis et pugna leuibus 47
primum armis commissa; deinde equitum Gallorum Hispano-
rumque laeuum cornu cum dextro Romano concurrit, minime
equestris more pugnae; frontibus enim aduersis concurren- 2
dum erat, quia nullo circa ad euagandum relicto spatio hinc
amnis, hinc peditum acies claudebant. In derectum utrim- 3
que nitentes, stantibus ac confertis postremo turba equis uir
uirum amplexus detrahebat equo. Pedestre magna iam ex
parte certamen factum erat; acrius tamen quam diutius
pugnatum est pulsique Romani equites terga uertunt. Sub 4
equestris finem certaminis coorta est peditum pugna, primo
et uiribus et animis par dum constabant ordines Gallis
Hispanisque; tandem Romani, diu ac saepe conisi, aequa 5

Edd. ferunt uidelicet quadraginta (*cui* milia peditum *add.* A^2) decem milia. Equitum duces *A*]: *in contextu ipso post* quadraginta *add.* milia peditum M^8 7 sinistro *CMDA* : sinixtro *PR* dextro CM^1 : dextrore *PRMD* : dextrum regebat *A*, *cf. c.* 41. 7 8 Sol *P* : solus P^2 *uel* P^3CRMDA seu de P^1(*uel* P^2)*CRMDA* : seunde *P* stetere *Gron.* : statere *P* : stare P^2CRMD : staret M^1 : stans A^2 *in ras.* utrique $R^1M^3A^2$: utrinque *PCRMDA* meridiem *M uel* M^1A^2 : meridie *PCRM?DA* 9 aducrsus P^2 *uel* P^3CRMDA : aduersis *P* uoluendo P^1 *uel* $P^2C^2R^2MDA$: uolendo *P* : uollendo *R?* : uouendo *C* (*a* P^1 *deceptus*)

47 1 ab auxiliis A^2 *ed. Mogunt.* 1518 : auxiliis *PCRMDA* Hispanorumque A^2: Hispanorum *PCRMDA* (*uix ut c.* 29. 11) cornu CM^1DA : cornū *P*(*cf. c.* 37. 12)*RM* 3 derectum *PCRMD* : directum M^7A, *cf. c.* 43. 11 ac $C^xR^3M^7A$: ad *PCRM* : at *D* Pedestre magna C^2M^2A : pedestres magnam *P*(*ut c.* 16. 7)*C*(-ris) *RM* : pedestres magna *D* 4 pugna P^1CRMDA : est pugna *P* par dum *Madv.* : parum *PCRMDA* : par *dett. aliq.* 5 conisi *dett. duo* (*Lov.* 3 *et* 5), *Lipsius* : consili *P* : consilio P^2 *uel* P^3CRM *DA* aequa *PR* (*ut uidetur*) *Lov.* 3 *et* 5 *Gruter*, *Gron.* : qua P^2 *uel* P^3CR^1 *uel* R^2MDA : obliqua *Lipsius*, *probante Madvigio*

fronte acieque densa impulere hostium cuneum nimis tenuem
6 eoque parum ualidum, a cetera prominentem acie. Impulsis deinde ac trepide referentibus pedem institere ac tenore uno per praeceps pauore fugientium agmen in mediam primum aciem inlati, postremo nullo resistente ad subsidia Afrorum
7 peruenerunt, qui utrimque reductis alis constiterant †media, qua Galli Hispanique steterant, aliquantum prominente acie†.
8 Qui cuneus ut pulsus aequauit frontem primum, dein cedendo etiam [in] sinum in medio dedit, Afri circa iam cornua fecerant inruentibusque incaute in medium Romanis circumdedere alas; mox cornua extendendo clausere et ab tergo
9 hostes. Hinc Romani, defuncti nequiquam [de] proelio uno, omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, [et]
10 aduersus Afros integram pugnam ineunt, non tantum [in] eo iniquam quod inclusi aduersus circumfusos sed etiam quod fessi cum recentibus ac uegetis pugnabant.

48 Iam et sinistro cornu Romanis, ubi sociorum equites ad-

5 cuneum *ed. Rom.* 1469: cuneis *P*(*ad* nimis *aptans*)*CRMDA* prominentem *dett. aliq.*: prominente *PCR*^{2}(*ex* pom- *R*)*MDA* 6 institere *Gron.*: instere *C*^{2}: insistere *PC?RMDA*, *sed* inst *incepisse uidetur P* agmen *A*^{2} *dett. aliq.*: agmine *PCRMDA* 7 alis *C*^{x}*M*^{2}*A*^{x}: aliis *PCRMDA* †media qua Galli . . . prominente acie†] *has uoces, ut glossema ad* § 5 *appositum et ex his quae ibi enarrata sunt stolide repetitum, secludit Conway, coniciens praeterea colon illud insequens* Qui cuneus ut . . . in medio dedit *a Liuio post* § 5 prominentem acie *scriptum esse, sed una cum hoc glossemate perperam in locum alienum inlatum* media qua *Lov.* 1 *et* 5: media quae *PM*: media que *CRM*^{x}*DA*: mediiq. *A*^{x} Galli *CR*^{2}*M*^{1} *uel M*^{2}*DA*: falli *PR?M* 8 dein cedendo *Alschefski* (deinde c. *Ruperti*): deinde tendo *P*: deinde nitendo *P*^{1} *uel P*^{2}*CRMDA* sinum *ed. Ven.* 1470: in sinum *PCRMDA* Afri *P*^{1}(*qui lineam per* c *duxit*, -a *puncto supra notauit*)*CD*: affri *A*: africa *PRM* in(*uel* ir-)ruentibusque *P*^{1} *R*^{2}(*in ras.*)*A*: ibruentibusquae *PRM* (*ut uid.*): ruentibusque *C*: irruentibus *D*: r ruentibusque *M*^{4}; *linea per* b *ducta*, r *supra inseruit indistincte P*^{1}, *cf. c.* 50. 1 9 proelio *ed. Rom.* 1469: de proelio *PCRMDA* ceciderant *CM*^{1}(*sed* caec-)*DA*: caeciderat *PM*: ceciderat *R* aduersus *dett. aliq.*: et aduersus *PCRMDA*: etiam aduersus *dett. aliq.* ineunt *C*^{x}*R*^{x}*M*^{4}*DA*: ineunti *PCRM?* 10 eo (iniq.) *ed. Rom.* 1469: in eo *PCRMD*: ideo *A?* circumfusos *M*^{1} *uel M*^{2}*A*^{2}: circumfessos *PCRMA*: circumsessos *D*

48 1 Romanis *C*^{1} *Lov.* 1 *et* 5: romani *PCRMDA*: romanorum *A*^{x} *Lov.* 3: romano *dett. unus* (*Hav.*), *ed. Rom.* 1469

uersus Numidas steterant, consertum proelium erat, segne primo et a Punica coeptum fraude. Quingenti ferme Nu- 2
midae, praeter solita arma telaque gladios occultos sub loricis habentes, specie transfugarum cum ab suis parmas post terga habentes adequitassent, repente ex equis desiliunt parmisque 3
et iaculis ante pedes hostium proiectis in mediam aciem accepti ductique ad ultimos considere ab tergo iubentur. Ac dum proelium ab omni parte conseritur, quieti manserunt; postquam omnium animos oculosque occupauerat certamen, 4
tum arreptis scutis, quae passim inter aceruos caesorum corporum strata erant, auersam adoriuntur Romanam aciem, tergaque ferientes ac poplites caedentes stragem ingentem ac maiorem aliquanto pauorem ac tumultum fecerunt. Cum 5
alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala iam spe proelium esset, †Hasdrubal† qui ea parte praeerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum aduersis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit, Hispanos et Gallos 6
pedites Afris prope iam fessis caede magis quam pugna adiungit.

Parte altera pugnae Paulus, quamquam primo statim 49
proelio funda grauiter ictus fuerat, tamen et occurrit saepe 2
cum confertis Hannibali et aliquot locis proelium restituit,

2 praeter solita *Nic. Heinsius, J. Perizonius* : praeterita *P*(*ubi* praeteri *lineam finit*)*CRMD* : praeter C^2 *uel* C^1 : praeter consueta *A* : praeter iusta *Gron.* 3 et iaculis M^1 *uel* M^2 : etiam iaculis *PCRMDA* 4 adreptis (*uel* arr-) *D ed. Rom.* 1469 : abreptis *PCRMA* strata *CRMDA* : istrata *P* auersam A^2 : uersam *PCRMDA* 5 alibi (pertinax) P^1*CRMDA* : aliubi *P* †Hasdrubal *PCRMDA* : Maharbal *Glareanus, fort. recte, cf. c.* 46. 7 (*et in c.* 51. 3 harbalis *P*); *contra Liuius res easdem manifeste commemorat quas in* 3. 116. 7 *Polybius; quem sequens* qui uictor ad eam partem penetrauerat *scripsit Perizon.* : qua parte praeerat uictor *Gron.* : *unam uel plures lineas a Put. amissas post* Hasdrubal *uelut* (*unam lineam*) coniunctus iam Maharbali, *uel* (*tres lineas*) quocum ab sinistra uict|ore etiam transgresso cō|iunxerat se Maharbal *statuit Conway* media *PCRMDA* (*cf.* mediam aciem § 3) : *del. Perizon., ad* mediam aciem *c.* 46. 7 *respiciens* quia C^2M^7DA : qui *PCRM* 6 pedites *PCRMA* (*cf. c.* 47. 9) : milites *D* : equites *Gron.* (*ex c.* 47. 1–3) : *secl. Fabri* prope iam *PCRM* : iam prope *DA* fessis P^1*CRMDA* : fecissis *P*

3 protegentibus eum equitibus Romanis, omissis postremo equis, quia consulem et ad regendum equum uires deficiebant. Tum denuntianti cuidam iussisse consulem ad pedes descendere equites dixisse Hannibalem ferunt: 'Quam mallem, 4 uinctos mihi traderet.' Equitum pedestre proelium, quale iam haud dubia hostium uictoria, fuit, cum uicti mori in uestigio mallent quam fugere, uictores morantibus uictoriam 5 irati trucidarent quos pellere non poterant. Pepulerunt tamen iam paucos superantes et labore ac uolneribus fessos. Inde dissipati omnes sunt, equosque ad fugam qui poterant repetebant.

6 Cn. Lentulus tribunus militum cum praeteruehens equo 7 sedentem in saxo cruore oppletum consulem uidisset, 'L. Aemili' inquit, 'quem unum insontem culpae cladis hodiernae 8 dei respicere debent, cape hunc equum, dum et tibi uirium aliquid superest ⟨et⟩ comes ego te tollere possum ac protegere. Ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris; 9 etiam sine hoc lacrimarum satis luctusque est.' Ad ea consul: 'Tu quidem, Cn. Corneli, macte uirtute esto; sed caue, frustra miserando exiguum tempus e manibus hostium 10 euadendi absumas. Abi, nuntia publice patribus urbem

49 3 et ad regendum *PCRMDA*: uel ad regendum *C. Heraeus* denuntianti *PRMDA*: deinde|tianti *C*: deinde nuntianti C^4: renuntianti *Gron.*: nuntianti *Crevier*; *cf. e.g.* 26. 15. 6 iussisse C^xM^5D(*sed* iusi-)*A*: iussissent *PCRM* ad (pedes) C^2M^2 *uel* M^7 *DA*: ac *PCRM* mallem C^2M^2DA: mallent *PCRM* traderet *dett. unus* (*Rec.*, *i. e. Ven.*), *ed. Par.* 1513: traderent *PCRMDA* 4 iam haud dubia P^1CR(*sed* haut)*MDA*: iam haud dubia iam *P*: *fort. praestat* haud dubia iam (*cf. c.* 40. 1) *quod malit Conway* 5 superantes C^2M^2 *Alb. Rubenius*: superantis is *PC*(-ti is)*RD*: superantis es D^1: superanttis *M*: superatos *A* et *PCRMDA*: *secl. J. H. Voss* 7 culpae *PCRMDA*: culpa *Gron.*, *sed cum Drak. cf.* 34. 32. 8; 41. 24. 11 8 et comes *Walch*: comes *PCRM DA* hanc C^1(*in ras.*)M^2A: in hanc *D* (*qui* funestam *omittit spatio septem litt. relicto*): hac *PRM* morte $C^1R^xM^1$ *uel* M^2DA: mortem *PCRM* etiam sine hoc *ed. Rom.* 1469: etiam si hoc *PCRMDA*: et sine hoc *dett. unus* (*Gaertn.*) 9 consul. Tu *A*: consulto *PCRMD*: consulta R^3M^5 miserando R^3M^3DA: mirando *PCRM*: morando C^2

Romanam muniant ac priusquam uictor hostis adueniat praesidiis firment; priuatim Q. Fabio L. Aemilium praeceptorum eius memorem et uixisse [et] adhuc et mori. Me 11
in hac strage militum meorum patere exspirare, ne aut reus iterum e consulatu sim ⟨aut⟩ accusator collegae exsistam ut alieno crimine innocentiam meam protegam.' Haec eos 12
agentes prius turba fugientium ciuium, deinde hostes oppressere; consulem ignorantes quis esset obruere telis, Lentulum in tumultu abripuit equus. Tum undique effuse fugiunt. 13
Septem milia hominum in minora castra, decem in maiora, duo ferme in uicum ipsum Cannas perfugerunt, qui extemplo a Carthalone atque equitibus nullo munimento tegente uicum circumuenti sunt. Consul alter, seu forte seu consilio nulli 14
fugientium insertus agmini, cum quinquaginta fere equitibus Venusiam perfugit. Quadraginta quinque milia quingenti 15
pedites, duo milia septingenti equites, et tantadem prope ciuium sociorumque pars, caesi dicuntur; in his ambo consulum quaestores, L. Atilius et L. Furius Bibaculus, et 16
undetriginta tribuni militum, consulares quidam praetoriique

10 adueniat C^4M^1 *uel* M^2DA : aduenit *PCRM* L. (Aemilium) *ed. Mogunt.* 1518 : *om. PCRMDA* adhuc et C^x *Alschefski* : et adhuc et *P*(*lineam sic incipiens*)*CRMD* : et adhuc M^1 *uel* M^4(*ut uidetur*)*A* 11 Me C^1 *Pal.* 2 : me et *P*(*ubi* et *lineam incip.*) *CRD* : me. Et *M* : me. Et adhuc *AN* : memet *Alschefski* iterum *C* (*cf. c.* 35. 3) : interum *PRMD* : (ne tu ut reus intereas causa consulatus accusator *etc. A* : *cf.* ne aut reus intereum *etc. Gron.* 1664) sim aut *Gron.* (*qui totum colon purgauit*) : sim *PCRMD* (*de A uide supra*) ut *A* : aut *PCRMD* 12 eos agentes *Madv.* : agentes *Weissenb.* : eis agentibus *dett. unus* (*Gaertn.*) : exagentis *PCRMDA* : exigentem C^2A^v *Valla* : exsequentem *Sigon.* : exigentes *uel* exsequentes *Gruter* esset CM^1DA : essent *PRM* obruere *Gron.*, *cf. c.* 45. 8 *adn.* : obruerunt M^1DA : obruerent *PCRM* in tumultu *dett. unus* (*Lov.* 2) : inter tumultum *Gron.* : in tumulum *PCR MDA* 13 Tum undique *Alschefski* : tum unde *PCRM* : tum inde *DA* : timide *dett. aliq.* tegente *MA?* : tegentes *P*(*cf. c.* 16. 7)*CR* M^1(-s *pleniore calamo*, *cf. c.* 10. 9)DA^x 14 insertus *C. L. Bauer* : infestus *PCRMDA* (*sed* insestus *M.* infestus M^1 *credit Conway*) : infertus *Perizonius* agmini CR^1M^1DA : acmini P^1RM : acmininimi *P* 15 quingenti (ꝺ) pedites *PR* : pedites *CMDA?* septingenti ... pars *PRMDA* : *om. C* et tantadem *Madv.* : etanta $PCRM^2$: et ante *M* : et tanta *DA* 16 undetriginta (XXIX) *Gron. ex* uiginti

et aedilicii—inter eos Cn. Seruilium Geminum et M. Minucium numerant, qui magister equitum priore anno, ⟨consul⟩
17 aliquot annis ante fuerat—octoginta praeterea aut senatores aut qui eos magistratus gessissent unde in senatum legi deberent cum sua uoluntate milites in legionibus facti essent.
18 Capta eo proelio tria milia peditum et equites mille et quingenti dicuntur.

50 Haec est pugna ⟨Cannensis⟩, Alliensi cladi nobilitate par,
2 ceterum ut illis quae post pugnam accidere leuior, quia ab hoste est cessatum, sic strage exercitus grauior foediorque.
3 Fuga namque ad Alliam sicut urbem prodidit, ita exercitum seruauit: ad Cannas fugientem consulem uix quinquaginta secuti sunt, alterius morientis prope totus exercitus fuit.

4 Binis in castris cum multitudo semiermis sine ducibus esset, nuntium qui in maioribus erant mittunt, dum proelio, deinde ex laetitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret ut ad se transirent: uno agmine Canusium abituros
5 esse. Eam sententiam alii totam aspernari; cur enim illos,

unudece *P* (‘*bonus homo librarius*’ *ait Gron.* ‘*notas* IX *rediddit* unus decem’, *cf.* 24. 15. 2): uiginti unus dece *C*: uiginti unu dece *R*: uiginti dece *M*: xx unus de *D*: uiginti un' de *A* 16 Seruilium Geminum *Gron.*: seruilius minimum *PCRMD* (*ubi* -liu P^x, *fort.* P^4, *pro* -lius *P et* mumius C^4 *pro* minimum *C*): seruilius minimus *A* Minucium *P et* P^xM^1: minucius P^2?*CRDA*: minucium suero *M* (*unde* suero? *Cf.* nemo sic 7. 1. 8; ut in pluribus 26. 48. 12; *et* 9. 38. 15; 1. 28. 9) consul *om. PCRMDA*: *add. ante* aliquot *Gron.*, *ante* fuerat *Jac. Gron.*
17 aut (senatores) P^x (*duabus litt. erasis sine cura, fort. ab* P^4) R^xM^4: autem *CRMD*, *et sic sine dubio P*: *om. A* 18 mille et ꝺ PRM^3: mille *C*: et *M*: m̄d M^2 *in marg.*: mille trecenti *A*: cx et *D*
50 1 est M^5A^2 *Pal.* 2: ex *PCRMDA*: *del.* M^1 Cannensis Alliensi *Gron.*: alliensi M^4 *in ras.* A^v *uel* A^2 *Pal.* 2: aliiensi *P*: cannensi P^1(*indistincte, cf. c.* 47. 8)*CRMDA* cladi M^3A^v *uel* A^2 *Pal.* 2: clade *PCRMDA*?: clades C^2 nobilitate $PCMA^2$: nobilitata P^x(*uel* P^2: *male erasit* P^4)*RDA* 2 ceterum P^1(*ex* cet|terum *P*)$CRMDA^x$: cetera *A*?: ceteris C^2 *uel* C^1A^2 ut illis A^v *Valla Lov.* 5: ut ilis *PCRMDA*: ut iis *Novák* leuior A^v *Valla*: leuiora *PCRMDA* cessatum CM^5A: censatum *PRMD*
3 totus $C^2M^3A^x$: totius *PCRMDA* 4 proelio M^1 *uel* M^2: proelium *PCRMDA*: proelia C^2 ad se C^1M^1 *uel* M^2DA: ab se *PCRM*

qui se arcessant, ipsos non uenire, cum aeque coniungi pos-
sent? quia uidelicet plena hostium omnia in medio essent, et
aliorum quam sua corpora tanto periculo mallent obicere.
Aliis non tam sententia displicere quam animus deesse: P. 6
Sempronius Tuditanus tribunus militum 'Capi ergo mauoltis'
inquit, 'ab auarissimo et crudelissimo hoste aestimarique
capita uestra et exquiri pretia ab interrogantibus Romanus
ciuis sis an Latinus socius, ut ex tua contumelia et miseria
alteri honos quaeratur? Non tu, si quidem L. Aemili con- 7
sulis, qui se bene mori quam turpiter uiuere maluit, et tot
fortissimorum uirorum qui circa eum cumulati iacent ciues
estis. Sed antequam opprimit lux maioraque hostium agmina 8
obsaepiunt iter, per hos, qui inordinati atque incompositi
obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audacia uia fit 9
quamuis per confertos hostes. Cuneo quidem hoc laxum
atque solutum agmen, ut si nihil obstet, disicias. Itaque ite
mecum qui et uosmet ipsos et rem publicam saluam uoltis'.
Haec ubi dicta dedit, stringit gladium cuneoque facto per 10
medios uadit hostes et, cum in latus dextrum quod patebat 11
Numidae iacularentur, translatis in dextrum scutis in maiora
castra ad sescenti euaserunt atque inde protinus alio magno
agmine adiuncto Canusium incolumes perueniunt. Haec 12
apud uictos magis impetu animorum, quos ingenium suum
cuique aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum aut imperio
cuiusquam agebantur.

6 non tam *PCRM*^{2}(notam *M*)*DA* : non ta | *P*^{1} *uel P*^{2} (*quid uoluit ?*) sententia *A*^{2} : sententia est *PCRMDA* : sententia haec *Lov.* 5 8 portis *Aldus* : portas *PCRMDA* : porta *dett. aliq.* 9 uia *C*^{1} *uel C*^{2}*M*^{2}*A*^{2} : *om. PCRMDA* disicias *Gron.* : uisscias *PCRMDA* ; *scripsit* disjic- *Gron. ipse, ratus tamen lectionem Puteanam ex forma* dissic- *ortam esse, cf. e.g. Verg. Aen.* 1. 70 *et Munro ad Lucr.* 2. 951 et uosmet *P*^{2} *uel P*^{3}(*dub., fort. P*^{4})*M*^{2}*DA* : uosmet *C*^{4} : et usmet *PRM* : iusmet *C* 10 uadit *CM*^{1}*A* : suadit *PRMD* 11 ad sescenti *Jac. Gron., cf. c.* 41. 2 *adn.* : ad dc. *PCRMDA* : ad sescentos *ed. Ven.* 1518 12 quos *C. L. Bauer* : quod *PCRMDA* : quem *dett. unus* (*Gaertn.*), *ed. Rom.* 1469 *quod cum Frig. probat Conway*

51 Hannibali uictori cum ceteri circumfusi gratularentur
suaderentque ut, tanto perfunctus bello, diei quod reliquum
esset noctisque insequentis quietem et ipse sibi sumeret et
2 fessis daret militibus, Maharbal praefectus equitum, minime
cessandum ratus, 'Immo ut quid hac pugna sit actum scias,
die quinto' inquit, 'uictor in Capitolio epulaberis. Sequere;
cum equite, ut prius uenisse quam uenturum sciant, prae-
3 cedam.' Hannibali nimis laeta res est uisa maiorque quam
ut eam statim capere animo posset. Itaque uoluntatem se
laudare Maharbalis ait; ad consilium pensandum temporis
4 opus esse. Tum Maharbal: 'Non omnia nimirum eidem
di dedere. Vincere scis, Hannibal; uictoria uti nescis.'
Mora eius diei satis creditur saluti fuisse urbi atque im-
perio.

5 Postero die ubi primum inluxit, ad spolia legenda foedam-
6 que etiam hostibus spectandam stragem insistunt. Iacebant
tot Romanorum milia, pedites passim equitesque, ut quem
cuique fors aut pugna iunxerat aut fuga; adsurgentes quidam

51 1 perfunctus CR^1MDA : perfrunctus *PR* et fessis *CDA* : fessisq M^1 (*ubi* -q *extra lineam*) : fessis *PRM* 2 actum P^1 *uel* P^2CRM^1(*ex* -a tum (sita tum) *M*)*A* : acum *P* : actiuo *D* epulaberis M^1 *uel* M^2DA : epulaueris *PCRM* uenisse *PCRMD* : te uenisse *A* praecedam *Gron.* (*qui et membra sententiae* Sequere . . . praecedam *primus recte diuisit*) : praecedant *PCRMDA* : praecedat M^5 : praeceda C^x (-dā *uoluit?*) 3 Hannibali nimis laeta res est uisa maiorque *Gron.* : hanni|balinimicislaetare|setuisa (*sed* -s. P^1) maiorquae *P* (*ubi quae dicit Luchs puncta ante et post* l (·l·aeta) *nulla sunt*) : hannibal inimicis letare res et maior quę *C* (*ubi* -re *et* quę *erasa sunt ab* C^x) : hannibal inimicis (*sed* -s *erasit* R^2) laeta res (*sed* -s *eras.*) et uia (uia *in ras.*) maior quae *R* : hannibal inimicis laeta res et uisa maior quam quae *praebet M*, *ut nunc est*, *sed* -is laeta res et *scripsit in rasura* M^4, *et inter* ui *et* a *litteram* -s- *erasit*, *ut uidetur*, M^1, -a *tum iterum pingens; tum* -a- *in* quae *puncto delebat* M^x (*fort.* M^5) : Hannibal inimici laeta res et uia maior que *D* : Hannibal inimici letales (leta res A^x *in marg.*) et uia maioreque *A* capere animo posset C^2A^v *Valla* : capite animo possent *PCRM*(*sed* capere M^5)*DA* Maharbalis P^1(*uel* P^2)*CRMDA* : harbalis *P* 3–4 esse. Tum P^1C RM^1 *uel* M^2DA : esset cum *PM* 4 di (*uel* dii) dedere C^4A : indedere (*uel* inde dere) *PCRD* : Inde de re *M* 5 spectandam stragem M^1A : spectanda in strage *PCR* : spectanda in stragem *MD* insistunt *PCRMDA* : exeunt (*uel* sistunt) *Madv. sed cum Frig. cf.* 37. 60. 2; *Caes. B. G.* 6. 5 6 iunxerat CM^1 : iunxerant *PRMDA*

ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitauerant uolnera, ab hoste oppressi sunt; quosdam et iacentes 7
uiuos succisis feminibus poplitibusque inuenerunt, nudantes ceruicem iugulumque et reliquum sanguinem iubentes haurire; inuenti quidam sunt mersis in effossam terram capitibus, 8
quos sibi ipsos fecisse foueas obruentesque ora superiecta humo interclusisse spiritum apparebat. Praecipue conuertit 9
omnes subtractus Numida mortuo superincubanti Romano uiuus naso auribusque laceratis, cum manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira uersa laniando dentibus hostem exspirasset.

Spoliis ad multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit **52**
castra oppugnanda et omnium primum brachio obiecto ⟨a⟩ flumine eos excludit; ceterum omnibus labore, uigiliis, 2
uolneribus etiam fessis maturior ipsius spe deditio est facta. Pacti ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in seruos centenis et ut eo pretio persoluto cum singulis abirent uesti- 3
mentis, in castra hostes acceperunt traditique in custodiam omnes sunt, seorsum ciues sociique. Dum ibi tempus teritur, 4

6 stricta matutino P^1 *uel* P^2CM^1DA: strictam matutino *RM*: tractā | aututino *P*: contracta *aut* tacta matutino *coniec. Madv. Em.*² *p.* 309   7 succisis M^1A^2 (*uel* A^v): succisos *PCRMDA*   iubentes *Gron.*: libentes *PCRM*: libantes *DA*   8 quos sibi *ed. Rom.* 1469: quod si *PCRMDA*: quod C^x superiecta *Gron.*: subiecta super *PC RMDA*   9 subtractus *PCRDA*: subci(*uel* subti-)tus *M?*: subtrac|us M^1: substratus *ed. Mogunt.* 1518   Numida PA^2: numide P^2 *uel* P^3CRM(-dę)*DA*   cum *PCRMDA*: cum ille *H. J. Mueller*: cum Romanus *Zingerle* (*post* inutilibus *add.* Romanus *Riemann*)   uersa C^x *dett. duo*, *Gron.*: uersas *P*(*in fine lineae*)*CRM*: uersus M^3DA exspirasset *ed. Rom.* 1469: expirasse *PCRMDA* (*sed* -sse; P^x)

52 1 diei A^v *Valla* (*uel* diem): de *PCRMDA*, *cf. c.* 43. 7   oppugnanda C^2 *uel* C^4M^1DA: oppugnando *PCRM*   obiecto a flumine *Novák*: obiecto flumine *Gron.*, *fort. recte*: flumine obiecto *PCRMDA*: fluminis obiecto A^2: flumini obiecto M^x (*ubi postea* -i *erasum est*) *Sigon.*   2 omnibus *scripsimus*: ab omnibus *PCRMDA* (*ubi* ab *fort.* flumine *supra deseruit*): ab hominibus *Crevier*   in capita . . . centenis *post* persoluto (eo *omittens*) *scr. Ruperti*   trecenis *Glareanus*: tricenis *PCRMDA*   3 seorsum *dett. duo* (*Ber. et Hav.*), *Gron.*: seeorum *PCR*: se eorum *MDA*: *lineis subter ductis notatum est ab* C^2

interea cum ex maioribus castris, quibus satis uirium aut
animi fuit, ad quattuor milia hominum et ducenti equites,
alii agmine, alii palati passim per agros, quod haud minus
tutum erat, Canusium perfugissent, castra ipsa ab sauciis
5 timidisque eadem condicione qua altera tradita hosti. Praeda
ingens parta est, et praeter equos uirosque et si quid argenti
(quod plurimum in phaleris equorum erat; nam ad uescen-
dum facto perexiguo, utique militantes, utebantur) omnis
6 cetera praeda diripienda data est. Tum sepeliendi causa
conferri in unum corpora suorum iussit; ad octo milia fuisse
dicuntur fortissimorum uirorum. Consulem quoque Roma-
num conquisitum sepultumque quidam auctores sunt.
7 Eos qui Canusium perfugerant mulier Apula nomine
Busa, genere clara ac diuitiis, moenibus tantum tectisque a
Canusinis acceptos, frumento, ueste, uiatico etiam iuuit,
pro qua ei munificentia postea bello perfecto ab senatu
53 honores habiti sunt. Ceterum cum ibi tribuni militum quat-
tuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cuius pater
2 priore anno dictator fuerat, et de legione secunda L. Publicius
Bibulus et P. Cornelius Scipio et de legione tertia Ap.
3 Claudius Pulcher, qui proxime aedilis fuerat, omnium con-
sensu ad P. Scipionem admodum adulescentem et ad Ap.
4 Claudium summa imperii delata est. Quibus consultantibus
inter paucos de summa rerum nuntiat P. Furius Philus, con-
sularis uiri filius, nequiquam eos perditam spem fouere;

4 aut animi M^8A : ut nimis *PCRMD* : aut nimis M^1 : et animi *Weissenb.* ducenti C^2(-nta *C*)*DA* : ducenti iam *M* : ducenta milia P^1(*ex* ducentia milia *P*)*R* (*sed in P* i *supra, inter* t *et* a, *iterum scripsit* P^x) 5 parta M^1A^2 *Rec.* (*i.e. Ven.*) : parata *PCRMDA* 6 sepeliendi R^3*MDA et fort.* P^x (P^4?) *qui* $^+$l$_+$ *scripsisse et* -i- *tactu corrupisse uidetur* : sepellendi *CR* : sepelliendi P^1 (*ex* seppelliendo *P*) quoque *PCR MDA Aldus* : -que (*aut nihil*) *dett. et Edd. uet.* 7 Apula *Lipsius* : apaula *PR* : paula P^1(*per punctum supra*)*CMDA* senatu C^1(*ex* sentu *C*)M^1 *uel* M^2*DA* : senato *PRM*

53 1 legione (prima) CRM^2 *uel* M^3*DA* : legiones *PM* 3 adulescentem et ad *Pal.* 2, *ed. Rom.* 1469 : adolescentem *A* : adolescentem et A^2 : *om. PCRMD* 4 fouere C^1 *uel* C^2R^1*MD* : fobere *PCR* : fore *A*

desperatam comploratamque rem esse publicam; nobiles 5
iuuenes quosdam, quorum principem L. Caecilium Metellum,
mare ac naues spectare, ut deserta Italia ad regum aliquem
transfugiant. Quod malum, praeterquam atrox, super tot 6
clades etiam nouum, cum stupore ac miraculo torpidos de-
fixisset qui aderant et consilium aduocandum de eo censerent,
negat consilii rem esse [Scipio] iuuenis, fatalis dux huiusce
belli: audendum atque agendum, non consultandum ait in 7
tanto malo esse. irent secum extemplo armati qui rem
publicam saluam uellent; nulla uerius quam ubi ea cogitentur 8
hostium castra esse. Pergit ire sequentibus paucis in hospi- 9
tium Metelli et, cum concilium ibi iuuenum de quibus
allatum erat inuenisset, stricto super capita consultantium
gladio, 'Ex mei animi sententia' inquit, 'ut ego rem pub- 10
licam populi Romani non deseram neque alium ciuem
Romanum deserere patiar; si sciens fallo, tum me, Iuppiter 11
optime maxime, domum, familiam remque meam pessimo
leto adficias. In haec uerba, L. Caecili, iures postulo, 12
ceterique qui adestis. Qui non iurauerit in se hunc gladium
strictum esse sciat.' Haud secus pauidi quam si uictorem 13
Hannibalem cernerent, iurant omnes custodiendosque semet
ipsos Scipioni tradunt.

Eo tempore quo haec Canusi agebantur Venusiam ad **54**
consulem ad quattuor milia et quingenti pedites equitesque,
qui sparsi fuga per agros fuerant, peruenere. Eos omnes 2

5 L. (*et in* § 12) *PCRMDA* : M. *H. J. Mueller ex Glareano* (*cf.* 24. 18. 3; 27. 11. 12 *et* 36. 9; 28. 10. 3) Caecilium *P*^{1}*CRMDA* : caeciliusm *P*, *cf. c.* 31. 1 *et* 2 spectare *C*^{x}*M*^{1} *uel M*^{4}*DA* : spectaret *PCRM*, *cf.* 24. 20. 10 transfugiant *C*^{2}*A*^{2} : transfugiat *PCRM*^{2}(tranf- *M*)*DA* 6 defixisset *PCRDA* : defixit; sed *M*: it *super alterum* s *scripsit* (*P*^{2} *uel*) *P*^{3} qui aderant *hic scr. PCRM* : *post* et *DA* esse *A*^{1}?, *recte* (*cf.* Scaptius 3. 72. 6) : esse Scipio *PCRMDA* 8 nulla *C. L. Bauer*: nullo *PCRMDA* : nullo loco *uel* nullo in loco *A*^{2} *dett. aliq.* : nusquam *ed. Ven.* 1470 9 stricto *C*^{x}*M*^{1} *uel M*^{4}*A* : strictos *PCRMD* gladio *C*^{x}*M*^{1}*A* : cladio *P* : cladios *P*^{2} *uel P*^{3}*RM* : gladios *CD* 11 optime maxime *PCRMDA* : optimus maximus *A*^{x}, *Drak.* adficias *C*^{2} *uel C*^{1}*A* : adficiat *PCRMD*, *Drak.* 12 L. *ut supra* § 5
54 1 haec *C*^{2}*A* : et *PC?RM* : *om. D*

Venusini per familias benigne accipiendos curandosque cum diuisissent, in singulos equites togas et tunicas et quadrigatos nummos quinos uicenos, et pediti denos et arma quibus
3 deerant dederunt, ceteraque publice ac priuatim hospitaliter facta certatumque ne a muliere Canusina populus Venusinus
4 officiis uinceretur. Sed grauius onus Busae multitudo facie-
5 bat; et iam ad decem milia hominum erant, Appiusque et Scipio, postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuntium extemplo mittunt quantae secum peditum equitumque copiae essent sciscitatumque simul utrum Venu-
6 siam adduci exercitum an manere iuberet Canusi. Varro ipse Canusium copias traduxit; et iam aliqua species consularis exercitus erat moenibusque se certe, si non armis, ab hoste uidebantur defensuri.

7 Romam ne has quidem reliquias superesse ciuium sociorumque sed occidione occisum cum duobus ⟨consularibus ducibus⟩ exercitum deletasque omnes copias allatum fuerat.
8 Nunquam salua urbe tantum pauoris tumultusque intra moenia Romana fuit. Itaque succumbam oneri neque adgrediar narrare quae edissertando minora uero faciam.
9 Consule exercituque ad Trasumennum priore anno amisso non uolnus super uolnus sed multiplex clades, cum duobus consulibus duo consulares exercitus amissi nuntiabantur nec

2 et pediti *PCRMD* : et peditibus *A* : '*fort.* et *delendum*' *Luchs* 4 Busae (*uel* Buse) *DA* : bussae (*uel* busse) *PCRM* 5 et iam (*uel* etiam) *PCRMDA* : *del. Wesenberg* utrum M^5A : utrumque *PCRMD* 6 species C^2 *uel* C^4M^1 *uel* M^2A^2 : specie *PCRMDA* se certe C^2 *ed. Frob.* 1531 : se cernei | *P* : secerni P^1 *uel* P^2R^1 (secerne *R?*)*MDA* : se cernei *uel* -et *C?* : se certe cerni *Lov.* 5 si *dett. duo*, *ed. Frob.* 1531 : et si *PCRMDA* 7 duobus ⟨consularibus ducibus⟩ exercitum *Conway*, *praeeuntibus Gron.* (consulibus exercitum) *et Luterbacherio* (ducibus exercitum) : duobus exercitibus *PCRMDA* deletasque C^1M^1(*uel* M^4)*A* : delectasque *PCRMD* 8 uero faciam *J. H. Voss* : fecero *Gron.* : uero facie *PRM* : faciebant C^4 *in ras.* : uero facio *DA* : uero facerem *Woelfflin* 9 Trasumennum (*PC*) *cf. c.* 4. 1 amisso M^1 *uel* M^2A^2 : omisso *PCRMDA* duo consulares *dett. duo* (*Ber. et Hav.*), *Crevier* : cum consulares *PCRMDA* : consulares A^x, *bene*

ulla iam castra Romana nec ducem nec militem esse;
Hannibalis Apuliam, Samnium ac iam prope totam Italiam 10
factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non
obruta esset. Compares cladem ad Aegates insulas Car- 11
thaginiensium proelio nauali acceptam, qua fracti Sicilia ac
Sardinia cessere, inde uectigales ac stipendiarios fieri se passi
sunt, aut pugnam aduersam in Africa, cui postea hic ipse
Hannibal succubuit; nulla ex parte comparandae sunt nisi
quod minore animo latae sunt.

P. Furius Philus et M. Pomponius praetores senatum in **55**
curiam Hostiliam uocauerunt, ut de urbis custodia consule-
rent; neque enim dubitabant deletis exercitibus hostem ad 2
oppugnandam Romam, quod unum opus belli restaret,
uenturum. Cum in malis sicuti ingentibus ita ignotis ne 3
consilium quidem satis expedirent obstreperetque clamor
lamentantium mulierum et nondum palam facto uiui mortui-
que et per omnes paene domos promiscue complorarentur,
tum Q. Fabius Maximus censuit equites expeditos et Appia 4
et Latina uia mittendos, qui obuios percontando—aliquos
profecto ex fuga passim dissipatos fore—referant quae for-
tuna consulum atque exercituum sit et, si quid di immortales 5
miseriti imperii reliquum Romani nominis fecerint, ubi eae

10 Samnium C^2(*uel* C^1)M^3D^2A : samnitium *PC*(-tum)*RM* : sannitum *D?* factam CM^2D^2 *uel* *DA* : facta *PRMD?* Nulla P^1CR *MDA* : nullo *P* 11 Compares P^1CRMD : comparē *A* : comparesset *P* (*qui* compares *et praec.* esset *conflauit*) : compares aut *Alschefski* : compares scilicet *Madv.* inde *Alsch.*, *cf. c.* 57. 9 *et e g.* 25. 15. 16; 5. 20. 7 : in *PCRM* : hinc *DA* : et *Madv.* uectigales *DA* : uectigallis *PCRM* Africa A^x : africam *PCRMDA*, *cf. c.* 37. 11

55 1 Philus CA^2 : pilus *PRMDA* custodia $C^xR^1M^3DA$: custodiam *PCRM*, *cf. sup.* 3 in malis *Gron.* 1665: in aliis *PCRM DA* ne *Bollifant* 1589 : nec *PCRMDA* et per omnes paene A^x : et paene omnes paene *PCRMDA* : et pene omnes per C^2 promiscue CM^1 *uel* M^2(*sed* -ae)*DA* : praemiscue *PRM* (*sed* -ae) 4 tum Q. P^1 (tum q̇)CR^x : tumque *PR* : tum *MDA* —aliquos profecto . . . fore— *Jac. Gron. sic in parenthesi* (profecto *Jac. Gron.*; fore *Pal.* 1 *Jac. Gron.*): aliquos profectos . . . forte *PCRMDA* 5 imperii *PCRMDA* : *del. J. H. Voss* Romani nominis CM^1 : roman nominis *P* : romano nominis P^2RM : romano nomini *DA*

copiae sint ; quo se Hannibal post proelium contulerit, quid
6 paret, quid agat acturusque sit. haec exploranda noscendaque
per impigros iuuenes esse ; illud per patres ipsos agendum,
quoniam magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepidatio-
nem in urbe tollant, matronas publico arceant continerique
7 intra suum quamque limen cogant, comploratus familiarum
coerceant, silentium per urbem faciant, nuntios rerum om-
nium ad praetores deducendos curent, suae quisque fortunae
8 domi auctorem exspectent, custodesque praeterea ad portas
ponant qui prohibeant quemquam egredi urbe cogantque
homines nullam nisi urbe ac moenibus saluis salutem spe-
rare. ubi conticuerit [recte] tumultus, tum in curiam patres
reuocandos consulendumque de urbis custodia esse.

56 Cum in hanc sententiam pedibus omnes issent summota-
que foro ⟨a⟩ magistratibus turba patres diuersi ad sedandos
tumultus discessissent, tum demum litterae a C. Terentio
2 consule allatae sunt : L. Aemilium consulem exercitumque
caesum ; sese Canusi esse, reliquias tantae cladis uelut ex
naufragio colligentem ; ad decem milia militum ferme esse
3 incompositorum inordinatorumque ; Poenum sedere ad

5 quo se A^2 : quae se *P* : qua se P^1*CRMA* : quia se *D* 6 sit *CDA*^{x} (*in ras.*) : sic *PRM* 7 exspectent (*uel* exp-) *PMDA* : expectet *CR ed. Rom.* 1469, *Crevier* 8 (egredi) urbe *Madv.* : urbem *PCRMDA*, *cf.* § 1 *et* 1. 29. 6 *et* 3. 57. 10 recte *ante* tumultus *P*(*ubi* rec- *lineam finit*)*CRMDA*, *post* tumultus *dett. aliq.* : certe *Frigell et Kiderlin* : strepitus et *Zingerle dubitanter* : *secl. Ulrich quem sequuntur Madv. et recc. editores omnes : unde uenerit non uidemus nisi ex adnot. aliqua eiusdem generis quod in* 10. 2. 8 (ut fit) *in T apparet*, *et* 1. 28. 9 *in M*, *cf.* 7. 1. 8 (*HTDLA*) ; 9. 38. 15 (*M*) ; 26. 48. 12 (δ)

56 1 summotaque C^x*A* : summotasque *PCRMD* (*cf. c.* 49. 13 ; 24. 17. 6 *adn.*) ⟨a⟩ magistratibus *scripsi* : magistratibus *Pal.* 1 *Gron.* : magistratus *PCRMDA*, *cf. c.* 21. 4 *adn.* : per magistratus *edd. Ven.* 1495 *et Par.* 1513 discessissent P^1(*ex* -scent *P*)*RMDA* : discessent *C* a C. *A* : ac *P* : a P^1 *uel* P^2*CRMD* 2 Canusi (*uel* -sii) *add. in marg.* C^4 *et* M^3A^2 (*quod CM scripserant aut deletum est aut incertum*) : casus|ii *P* (*sed alterum* -s- *ultra lineam et fort. deletum ; dein post* -ii *et ante* esse *supra est* se *scriptum a* P^x *et postea deletum*) : casus *R*(*ut uidetur*)*M?* : casu se R^1 : : casum *D* : euasum *A dett. aliq.* 3 Poenum *Gron.* : menum *P* : me nunc P^2*CRM* : se nunc *DA* : Hannibalem A^2 *in marg.*

Cannas, in captiuorum pretiis praedaque alia nec uictoris animo nec magni ducis more nundinantem. Tum priuatae 4
quoque per domos clades uolgatae sunt adeoque totam urbem oppleuit luctus ut sacrum anniuersarium Cereris intermissum sit, quia nec lugentibus id facere est fas nec ulla in illa tempestate matrona expers luctus fuerat. Itaque ne ob 5
eandem causam alia quoque sacra publica aut priuata desererentur, senatus consulto diebus triginta luctus est finitus.
Ceterum cum sedato urbis tumultu reuocati in curiam patres 6
essent, aliae insuper ex Sicilia litterae allatae sunt ab T. Otacilio propraetore, regnum Hieronis classe Punica uastari;
cui cum opem imploranti ferre uellent ⟨praefecti ab se missi⟩, 7
nuntiatum his esse aliam classem ad Aegates insulas stare
paratam instructamque, ut, ubi se uersum ad tuendam Syra- 8
cusanam oram Poeni sensissent, Lilybaeum extemplo prouinciamque aliam Romanam adgrederentur; itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri uellent.

Litteris consulis praetorisque ⟨lectis censuere patres⟩ M. **57**
Claudium, qui classi ad Ostiam stanti praeesset, Canusium ad exercitum mittendum scribendumque consuli ut, cum

3 in *A* : an *PCRMD* ducis M^3DA : duces *PCRM* nundinantem *Gron.* : nuntiantem *PCRMDA* 6 Otacilio *cf. c.* 37. 13 : octacilio *PCRMDA* 7 uellent ⟨praefecti ab se missi⟩ *scripsimus Weissenbornii coniecturam in lineae unius magnitudinem extendentes* : uellent *PCRMDA* : uellet *ed. Mogunt.* 1518 his esse *scripsimus* : his est *PCRMDA* : ibi esse *ed. Mogunt.* 1518 (*sed post* uellent *coniecit intercidisse* sui *Heerwagen*, a se missi *Weissenb.*) Aegates insulas *dett. unus et ed. Rom.* 1469 : aegatis insulam *PCRMDA*, *cf. c.* 2. 2 *adn.* instructamque CM^3DA : instructaque *PR* : instruc| *M* 8 uersum ad *ed. Mogunt.* 1518 : uerso *ed. Rom.* 1469 : aduersum *PCRMDA* esse C^2M^2DA : esset P^1R^1(*ex* esseti *PR*)*CM*

57 1 praetorisque $PCRM^2A^2$ (qui C^2) : propraetorisque *Aldus* (*cf. cc.* 56. 6 *et* 37. 13 ; *sed in hac decade* praetor *pro* propraetor *non nunquam scripsisse Liuius uidetur, e.g. cc.* 25. 6 ; 31. 6) : praetoris quem *MDA* ⟨lectis censuere patres⟩ (*uel* lectis censuit senat') *scripsi, lineam intercidisse ratus* : *om.* *PCRMDA* : lectis censuerunt *add. dett. unus* (*Ber.*), *Gron.* 1664 ; *cui lectioni* patres *add. Sigon.*, praetorem *Gron.* : *alia alii* Marcum *restituit Gron.* : m|arcium *P* : m|appium P^2 *uel* P^3 : mapium *R* : apium *CMA* (*sed uide sup.*; *in marg.* sāccitū C^4) : appium M^1(*u. sup.*)*D* : Marcellum *Heusinger*

praetori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quan-
tum per commodum rei publicae fieri posset, Romam ueniret.
2 Territi etiam super tantas clades cum ceteris prodigiis, tum
quod duae Vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri
compertae et altera sub terra, uti mos est, ad portam Colli-
nam necata fuerat, altera sibimet ipsa mortem consciuerat;
3 L. Cantilius scriba pontificius, quos nunc minores pontifices
appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, a pontifice
maximo eo usque uirgis in comitio caesus erat ut inter uerbera
4 exspiraret. Hoc nefas cum inter tot, ut fit, clades in pro-
5 digium uersum esset, decemuiri libros adire iussi sunt et
Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est scisci-
tatum quibus precibus suppliciisque deos possent placare
6 et quaenam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex
fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta, inter
quae Gallus et Galla, Graecus et Graeca in foro bouario sub
terram uiui demissi sunt in locum saxo consaeptum, iam
ante hostiis humanis, minime Romano sacro, imbutum.
7 Placatis satis, ut rebantur, deis M. Claudius Marcellus ab
Ostia mille et quingentos milites quos in classem scriptos
8 habebat Romam, ut urbi praesidio essent, mittit; ipse legione
classica—ea legio tertia erat—cum tribunis militum Teanum

1 posset CM^1DA : posse *PRM* 2 et altera *PCRMDA* : altera *Doering* mortem CM^1A : morte *PRMD* 3 pontificius quos nunc minores *om. D* pontificius *Cass. Hemina ap. Priscian.* 7. 11 : pontificis *PCRMA* : pontificum *dett. unus, ed. Mediol.* 1480 nunc M^1A^2 : non *PC*(n̄)*RMA*, *cf.* 5. 5. 10; 9. 34. 25 uirgis P^1CR^2(*ex* uirgi *R*)*MDA* : uirginis *P* 4 uersum P^1 *uel* P^2CRMDA : uerbum *P* 6 Gallus et Galla *ed. Par.* 1513 : callus et (*P*[1] *ex* e *P*) galia *P* : callus et gallina P^2 : gallus et gallina *CRMDA* terram *maluit Duker* (*cf.* 8. 15. 8) : terra *PCRMDA* consaeptum *ed. Frob.* 1531 : consectum *PCRMDA* : contectum C^4*?* iam ante *Gron.* : uiam ante *P* : ubi ante P^3CRMDA : VII an. (*i.e.* annis) ante *J. Perizonius* 7 ut rebantur C^2 : uerebantur *PCRMDA* mille et quingentos (∞ et ꝺ) PCR^1 (*in ras.*) : x et d *D* : et *MA* : et ꝺ M^x quos C^2M^3 *uel* M^2DA : quod *PCRM* mittit C^2M^1 *uel* M^2DA : mitti *PCRM* 8 legione C^2 : legionem *PCRMDA*, *cf. c.* 54. 11 classica *Alschefski* : classisca *P* : classis P^1 *uel* P^2CR^x(*per ras.*)*MDA* Teanum *Aldus* 1555 : theanum *PCRMDA* : theano M^2

Sidicinum praemissa, classe tradita P. Furio Philo collegae
paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit.
Inde dictator ex auctoritate patrum dictus M. Iunius et Ti. 9
Sempronius magister equitum dilectu edicto iuniores ab
annis septemdecim et quosdam praetextatos scribunt; quat-
tuor ex his legiones et mille equites effecti. Item ad socios 10
Latinumque nomen ad milites ex formula accipiendos mit-
tunt. Arma, tela, alia parari iubent et uetera spolia hostium
detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam noui 11
dilectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo
milia iuuenum ualidorum ex seruitiis, prius sciscitantes sin-
gulos uellentne militare, empta publice armauerunt. Hic 12
miles magis placuit, cum pretio minore redimendi captiuos
copia fieret.

Namque Hannibal secundum tam prosperam ad Cannas **58**
pugnam uictoris magis quam bellum gerentis intentus curis,
cum captiuis productis segregatisque socios, sicut ante ad 2
Trebiam Trasumennumque lacum, benigne adlocutus sine
pretio dimisisset, Romanos quoque uocatos, quod nunquam
alias antea, satis miti sermone adloquitur: non interneciuum 3
sibi esse cum Romanis bellum; de dignitate atque imperio
certare. et patres uirtuti Romanae cessisse et se id adniti
ut suae in uicem simul felicitati et uirtuti cedatur. itaque 4

8 classe tradita C^xM^1DA : classem traditam *PCRM*, *cf. sup.* 9 Inde *Crevier*: in *P*: *delet* P^1 *uel* P^2 : *om.* *CRMDA* patrum *CR* M^1DA : patruum *PM* dictus M. *Aldus* : ductum *P*: dictus P^1(*uel* P^2)*CRMDA* et *PRMDA* : est *C* Ti. *Sigon.* : t. *PCRM* *DA* dilectu M^1 : dilectus *PCRMD* (*cf. c.* 56. 1) : delectu A^2 *in ras.* iuniores C^2M^1A : iunioris *PCRMD* legiones A^2 : legionib · s (*uel* -bus) *PCRMDA* 10 socios R^1M^1DA : sociis *PCRM* tela alia *C*: te|talia *P* : te|ta alia P^1 *uel* P^2RMD : tecta alia *A* uetera P^2 *uel* P^3CRMDA : uesta *P* porticibusque CM^1 *uel* M^2A : porci-busque *PRMD* 11 aliam C^4DA : alia *PCRM* militare P^1CR M^1DA : militaret *PM*, *cf. c.* 53. 5 12 miles P^2(*uel* milles)*CRMDA* : melles *P* minore M^1 *uel* M^3DA : minori C^x : minores *PRM* (*cf. sup.*): minoris *C* redimendi *ed. Par.* 1513 : redime *P*: redimi P^2CRMDA

58 2 socios *Drak. ex Lov.* 3 : sociis *PCRMDA* 3 certare CA^2 : certaret *PRMDA*, *cf. sup.* uirtuti Romanae *DA* : uirtutis Romanae *PCRM* cedatur *CDA* : caedatur *PRM*

redimendi se captiuis copiam facere; pretium fore in capita
equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, seruo
5 centenos. Quamquam aliquantum adiciebatur equitibus ad
id pretium quo pepigerant dedentes se, laeti tamen quam-
6 cumque condicionem paciscendi acceperunt. Placuit suffra-
gio ipsorum decem deligi qui Romam ad senatum irent, nec
pignus aliud fidei quam ut iurarent se redituros acceptum.
7 Missus cum his Carthalo, nobilis Carthaginiensis, qui, si forte
8 ad pacem inclinaret animus, condiciones ferret. Cum egressi
castris essent, unus ex iis, minime Romani ingenii homo,
uelut aliquid oblitus, iuris iurandi soluendi causa cum in
9 castra redisset, ante noctem comites adsequitur. Vbi Ro-
mam uenire eos nuntiatum est, Carthaloni obuiam lictor
missus, qui dictatoris uerbis nuntiaret ut ante noctem exce-
deret finibus Romanis.

59 Legatis captiuorum senatus ab dictatore datus est, quorum
princeps: 'M. Iuni uosque, patres conscripti' inquit, 'nemo
nostrum ignorat nulli unquam ciuitati uiliores fuisse captiuos
2 quam nostrae; ceterum, nisi nobis plus iusto nostra placet
causa, non alii unquam minus neglegendi uobis quam nos in
3 hostium potestatem uenerunt. Non enim in acie per timo-
rem arma tradidimus sed cum prope ad noctem superstantes
cumulis caesorum corporum proelium extraxissemus, in castra
4 recepimus nos; diei reliquum ac noctem insequentem, fessi

4 centenos *Sigon.* : centum *PCRMDA* 5 aliquantum A^2 : in aliquantum *PCRMDA* 6 deligi CM^3DA^2 : delegit *P* : delegi P^1RMA 7 inclinaret animus *Lov.* 5, *cf.* 7. 9. 5 : inclinaret animos *PCRMDA* : inclinarent animos A^2 *uel* A^x *ed. Rom.* 1469 : inclinarent animi *Perizonius* ferret CM^1 *uel* M^2DA : feret *PRM* 8 minime C^2M^1 *uel* M^2DA : minimi *PCRM* uelut *C*(uelud C^x)*A* : uelut illut *P* (*per duplicationem*) : uelut illud *RMD* : uelut ibi, illic, ueluti *temptata sunt* redisset C^2A : redissent *PCRMD* 9 Vbi C^xM^1 *uel* M^2DA : urbi *PCRM* uenire M^2DA : uenere *PCRM* Carthaloni C^2M^1 *uel* M^4A : cartholoni *D* : carthalonis *PCRM*, *cf. c.* 56. 1 *adn.* nuntiaret *PCRMA* : nunciasset *D*

59 1 princeps C^2A : principes *PCRMD* M. Iuni uosque *Harant* (*cf. c.* 57. 9) : m. iuniusque | *P* : m. iunius P^1 *uel* P^2CRMDA, *cum uoce praecedenti scilicet coniungentes* 2 nos $C^4?A^2$: alios *PCRMDA?*

labore ac uolneribus, uallum sumus tutati; postero die, cum 5
circumsessi ab exercitu uictore aqua arceremur nec ulla iam
per confertos hostes erumpendi spes esset nec esse nefas
duceremus quinquaginta milibus hominum ex acie nostra
trucidatis aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem re-
stare, tunc demum pacti sumus pretium quo redempti dimit- 6
teremur, arma in quibus nihil iam auxilii erat hosti tradidi-
mus. Maiores quoque acceperamus se a Gallis auro rede- 7
misse et patres uestros, asperrimos illos ad condiciones pacis,
legatos tamen [ad] captiuorum redimendorum gratia Taren-
tum misisse. Atqui et ⟨ad⟩ Alliam cum Gallis et ad Hera- 8
cleam cum Pyrrho utraque non tam clade infamis quam
pauore et fuga pugna fuit: Cannenses campos acerui Ro-
manorum corporum tegunt, nec supersumus pugnae nisi in
quibus trucidandis et ferrum et uires hostem defecerunt.
Sunt etiam de nostris quidam qui ne in acie quidem fuerunt 9
sed praesidio castris relicti, cum castra traderentur, in pote-
statem hostium uenerunt. Haud equidem ullius ciuis et 10
commilitonis fortunae aut condicioni inuideo, nec premendo
alium me extulisse uelim: ne illi quidem, nisi pernicitatis
pedum et cursus aliquod praemium est, qui plerique inermes
ex acie fugientes non prius quam Venusiae aut Canusii con-

4 tutati P^2 *uel* P^3CRMDA : mutati *P* 6 quo C^xM^3DA : quod *PCRM* 7 redemisse P^1CMDA (*sed* aurore demisse *M*) : demisse *PR* (*cf.* refugerunt *in secunda columna huius fol. in P infra* § 9) condiciones *C* : condicione *PR* : condicionem R^3MDA captiuorum M^1 *et* M^4 *ed. Par.* 1513 : ad captiuorum *PCRMDA* (*ubi uidetur ex margine* ad *infra destinatum collegisse P*) 8 atqui et ad Alliam *Gron.* : atqui et aliam *P* : atqui etaliam (*sic*) P^2 *uel* P^3 : adq: *uel* atque italiam *CRMD* : atq. in italiam *A* Pyrrho *ed. Rom.* 1469 : pyrro *PRD* : pirro *CMA* tegunt P^1 : tegument $PCRM^2DA$: teguent *M* 9 ne *Gron.* : nec *PCRMDA* in acie . . . fuerunt *Alsch. et Madv.* (*Emend.*, *p.* 309) : in acie . . . refugerunt *PCRMDA* : ex acie . . . refugerunt *Perizonius; sed hoc* re- *fort. ortum est ex* re- *illo quod in loco paene opposito primae columnae huius in P paginae uoci* demisse *in* § 7 *abscissum, postea restituit* P^1 ; *cf.* uel de *c.* 61. 10 *adn.* relicti RM^1 *uel* M^4A^x : relictis PCR^2MDA 10 condicioni *ed. Rom.* 1469 : condicionis *PCRMDA* illi *ed. Rom.* 1469 : illis *PCRMDA*, *cf. adnn. praecedentes et* 24. 17. 6 *adn.*

stiterunt, se nobis merito praetulerint gloriatique sint in se
11 plus quam in nobis praesidii rei publicae esse. Sed illis et
bonis ac fortibus militibus utemini et nobis etiam promptio-
ribus pro patria, quod beneficio uestro redempti atque in
patriam restituti fuerimus.
12 Dilectum ex omni aetate et fortuna habetis; octo milia
seruorum audio armari. Non minor numerus noster est nec
maiore pretio redimi possumus quam ii emuntur; nam si
conferam nos cum illis, iniuriam nomini Romano faciam.
13 Illud etiam in tali consilio animaduertendum uobis censeam,
patres conscripti, si iam duriores esse uelitis, quod nullo
14 nostro merito faciatis, cui nos hosti relicturi sitis. Pyrrho
uidelicet, qui [uos] hospitum numero captiuos habuit? An
barbaro ac Poeno, qui utrum auarior an crudelior sit uix
15 existimari potest? Si uideatis catenas, squalorem, deformi-
tatem ciuium uestrorum, non minus profecto uos ea species
moueat quam si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus
16 campis legiones uestras. Intueri potestis sollicitudinem et
lacrimas in uestibulo curiae stantium cognatorum nostrorum
exspectantiumque responsum uestrum. Cum ii pro nobis
proque iis qui absunt ita suspensi ac solliciti sint, quem cen-
setis animum ipsorum esse quorum in discrimine uita
17 libertasque est? Si, mediusfidius, ipse in nos mitis Hannibal
contra naturam suam esse uelit, nihil tamen nobis uita opus

10 in nobis P^1CRM^1 *uel* M^4DA : in nobis me *PM*, *scil. ex* nobis merito *supra* 11 sed illis et *PCRMDA*, *cf.* 9. 4. 9 *adn.* : sed et illis *Crevier* : sed illis ut M^2 *uel* M^3A^2 (*quod malit Conway*) : sed illis et nobis *Heerwagen* quod *PCRMDA* : cum *Luchs* 12 habetis M^2DA (*et fort.* C^2 *qui supra* -itis *scribit* be) : habitis *PCRM* minor P^2CRMDA : miror *P* ii (*ante* emuntur) *ed. Rom.* 1469 : hii *PCR MDA* : hi M^1 *uel* M^4 13 iam A^v *Valla* : tam *PCRMDA* : tamen *Schottus* : *om. Sigon.* cui C^xA : quin PCR^1(n *in ras.*)MDA^2 14 Pyrrho § 8 : pyrro *PCRMDA* qui *C. L. Bauer et Fabri* : qui uos *PCRMDA* (*sc.* uos *ex uoce* captiuos *proximae lineae excepit P*) : qui suos *Crevier* potest CM^3A : potes *PRMD* 16 uita *CDA* : uitae *PRM* est? *ed. Rom.* 1469 : est se *P* (*post quod spat. duarum litt. relictum est*) : est? sed *C*, *Alschefski* : esset P^2RMDA : est M^3 (*sed siglum aliquod* (ꝭ) *supra pinxit*) 17 uelit *CMDA* : uellit *PR*

esse censeamus cum indigni ut redimeremur a uobis uisi
simus. Rediere Romam quondam remissi a Pyrrho sine 18
pretio captiui; sed rediere cum legatis, primoribus ciuitatis,
ad redimendos sese missis. Redeam ego in patriam trecen-
tis nummis non aestimatus ciuis? Suum quisque animum,
patres conscripti. Scio in discrimine esse uitam corpusque 19
meum; magis me famae periculum mouet, ne a uobis
damnati ac repulsi abeamus; neque enim uos pretio peper-
cisse homines credent.'

Vbi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quae in comitio 60
erat, clamor flebilis est sublatus manusque ad curiam tende-
bant orantes ut sibi liberos, fratres, cognatos redderent.
Feminas quoque metus ac necessitas in foro [ac] turbae 2
uirorum immiscuerat. Senatus summotis arbitris consuli
coeptus. Ibi cum sententiis uariaretur et alii redimendos 3
de publico, alii nullam publice impensam faciendam nec
prohibendos ex priuato redimi; si quibus argentum in 4
praesentia deesset, dandam ex aerario pecuniam mutuam
praedibusque ac praediis cauendum populo censerent, tum 5
T. Manlius Torquatus, priscae ac nimis durae, ut plerisque
uidebatur, seueritatis, interrogatus sententiam ita locutus
fertur:

17 redimeremur P^1 (*ex* -musr *P*) *CRMDA* a uobis *PCRMDA*: uobis *Madv.*, *fort recte* simus *Muretus*: sumus *PCRMDA*, *cf. c.* 39. 15
18 rediere $C^2M^3A^x$: redire *PCRMDA* quondam M^3A^x: quam *PCRMDA* captiui *C. Heraeus*: captiti *P*: capti P^2 *uel* P^3C^2R *MDA*: cāpi *C* rediere $C^2M^3A^x$: redire *PCRMDA* 19 Suum quisque animum *PCRMDA* (*rectissime, cf. e. g. Tac. Agr.* 9. 3 *et cum Drak. Cic. Att.* 14. 20. 3; *Liuius orationem hanc cum persona accommodat*): *accipit et* A^2 *sed ut tironem admonens* '*supple* habet' *inquit, cui obtemperans ante* animum *scribit* habet *ed. Rom.* 1469: suus cuique animus C^2 abeamus M^2A: habeamus *PCRMD*
60 is CM^2DA: his *PRM* manusque P^1 *uel* P^2CRM^2 *uel* M^7DA: matusque *P*: munusque *M* 2 in foro turbae *Gron.*: in foro ac turbae *PCRMD*: turbe ac in foro *A*: foro ac turbae *Koehler* (*cf.* 34. 2. 11): turbae *J. H. Voss*: in foro ac(comitio) turbae *M. Mueller* 4 in praesentia C^xA: in praesentiam *PCRM* (*cf. c.* 37. 11): praesentium *D* censerent *DA*: censeret *PCRM* 5 uidebatur *CRDA*: uideatur *PM* (*de P et M, cf.* 23. 11. 11), *prob. Luchsio et Conwaio*: uideuatur P^1 (*uel* P^2)

6 'Si tantummodo postulassent legati pro iis qui in hostium
potestate sunt ut redimerentur, sine ullius insectatione eorum
7 breui sententiam peregissem; quid enim aliud quam admonendi
monendi essetis ut morem traditum a patribus necessario ad
rem militarem exemplo seruaretis? Nunc autem, cum prope
gloriati sint quod se hostibus dediderint, praeferrique non
captis modo in acie ab hostibus sed etiam iis qui Venusiam
Canusiumque peruenerunt atque ipsi C. Terentio consuli
aequum censuerint, nihil uos eorum, patres conscripti, quae
8 illic acta sunt ignorare patiar. Atque utinam haec, quae
apud uos acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem,
optimum testem ignauiae cuiusque et uirtutis, aut unus hic
saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti
essent, milites hodie in castris Romanis non captiui in
9 hostium potestate essent. Sed cum fessis pugnando hostibus,
bus, tum uictoria laetis et ipsis plerisque regressis in castra
sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent et septem
milia armatorum hominum erumpere etiam ⟨per⟩ confertos
hostes possent, neque per se ipsi id facere conati sunt neque
10 alium sequi uoluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius
Tuditanus non destitit monere, adhortari eos, dum paucitas
hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum
nox inceptum tegere posset, se ducem sequerentur: ante

6 iis *ed. Rom.* 1469: his *PCRMDA* breui sententiam *ed. Rom.* 1469: breuis sententia *PRMA* (*cf. c.* 59. 10 *adn.*): breui sententia CM^3 *et* M^4D^4 7 admonendi CM^3D: admouendi $PRMA^2$ (*ex* -do *A*) dediderint PC^4: dedederint P^2 *uel* P^3RD: dederint *CMA* iis *ed. Rom.* 1469: is *D*: ab iis *PCRM*: ab his *A* consuli M^2 *uel* M^1DA: consule *PCRM* 8 agerem M^5DA: agere *PCRM* 9 sed cum *Gron.*: et cum *PCRMA*: et con- *D* tum *PCRM*: tunc *DA* *post* erumpendum *addere* cum *malim* septem milia C^4: septem PC^x: septem^{a} (*sic*) P^2 *quid uoluit? uarie interpretantur*, septea *C* (*ut puto*), septa *RMDA*: septena (milia *post* hominum *addens*) *ed. Mogunt.* 1518 etiam per *Alschefski*: etiam inter *A*: etiam *PCRMD* confertos *fort.* P^1(*ex* conpertos *P*)*CRMDA* facere P^2RMDA: per se facere *PC* (*delet per se priore loco* C^2) 10 adhortari *C*: adhortare *PRMDA*, *cf.* 25. 9. 16 castra] *addendum* sineret *coniecit Luchs*

lucem peruenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. Si 11
ut auorum memoria P. Decius tribunus militum in Samnio,
si ut nobis adulescentibus priore Punico bello Calpurnius
Flamma trecentis uoluntariis, cum ad tumulum eos capiendum
situm inter medios duceret hostes, dixit "moriamur, milites,
et morte nostra eripiamus ex obsidione circumuentas legiones",
si hoc P. Sempronius diceret, nec uiros quidem nec Romanos 12
uos duceret, si nemo tantae uirtutis exstitisset comes. Viam 13
non ad gloriam magis quam ad salutem ferentem demonstrat;
reduces in patriam ad parentes, ad coniuges ac liberos facit.
Vt seruemini, deest uobis animus: quid, si moriendum pro 14
patria esset, faceretis? Quinquaginta milia ciuium sociorum-
que circa uos eo ipso die caesa iacent. Si tot exempla
uirtutis non mouent, nihil unquam mouebit; si tanta clades
uilem uitam non fecit, nulla faciet.

Liberi atque incolumes desiderate patriam; immo deside- 15
rate, dum patria est, dum ciues eius estis! sero nunc deside-
ratis, deminuti capite, [abalienati iure ciuium] serui Car-
thaginiensium facti. Pretio redituri estis eo unde ignauia 16
ac nequitia abistis? P. Sempronium ciuem uestrum non

10 peruenire PCR^2(*in ras.*)*MDA*: perueniri *Gron.*, *optime*, *cf. sup.* 11 si, ut (auorum) *Madv.* (*cf.* 7. 13. 8): sicut *PCRMDA*: si sicut *Wex* memoria C^xDA^x: memoriam *PCRMA*, *cf. c.* 37. 11 Samnio M^1 *uel* M^4A: Samnios *PCRMD* (*cf.* § 6 *adn.*) si ut *Madv.*: sicut *cdd. ut supra* duceret *A*: diceret *C*: ducere *PRMD* circumuentas *DA*: circumuenta *PCRM* 12 quidem . . . uos duceret *PCRMDA*: quidem . . . duceret *dett. unus* (*Haver.*) uos *omittens*, *fort. recte* (ne uiros quidem nedum Romanos duceret *Gron.*. *fort. recte*): equidem . . . uos ducerem *Koch* 13 demonstrat; reduces *Lipsius*, *optime*: demonstraret duces *PCRMDA* (*pro* duces *scripsit* ducēs se A^2, *qui uidetur* ducem se, *ut Edd. uett.*, *uoluisse*; ducēs *tamen i. e.* ducens, *et* C^2) 14 uilem DA^x *per ras.*: uelem *P*: in uelem P^2 *uel* P^3 (*sed aliquid supra inter* uitam *et* non *erat additum et postea eras.*) *RMA*: in uellem *C*: in bellem C^2: his uilem M^3 *uel* M^4 faciet *A ed. Frob.* 1531: faciet et *PCRMD* (*cf.* § 18) 15 desiderate (*ante* patriam) M^2 *uel* M^3A^2: desiderante *PRMD*: desiderantes *CA* sero C^2 *uel* C^1A: desero *PCRMD* deminuti capite $C^2D^2A^x$: deminutis capite *PRMDA* (*cf.* §§ 6 *et* 11 *adn.*): deminutis capitis *C* abalienati iure ciuium *PCRMDA*: *secl. recte C. Heraeus*: abalienato i. c. *Madv.*

audistis arma capere ac sequi se iubentem; Hannibalem
post paulo audistis castra prodi et arma tradi iubentem.
17 Quam⟨quam quid⟩ ego ignauiam istorum accuso, cum scelus
possim accusare? Non modo enim sequi recusarunt bene
monentem sed obsistere ac retinere conati sunt, ni strictis
gladiis uiri fortissimi inertes summouissent. Prius, inquam,
P. Sempronio per ciuium agmen quam per hostium fuit
18 erumpendum. Hos ciues patria desideret, quorum si ceteri
similes fuissent, neminem hodie ex iis qui ad Cannas pu-
19 gnauerunt ciuem haberet? Ex milibus septem armatorum
sescenti exstiterunt qui erumpere auderent, qui in patriam
liberi atque armati redirent, neque his sescentis hostes ob-
20 stitere; quam tutum iter duarum prope legionum agmini
futurum censetis fuisse? Haberetis hodie uiginti milia arma-
torum Canusii fortia, fidelia, patres conscripti. Nunc autem
quemadmodum hi boni fidelesque—nam "fortes" ne ipsi
21 quidem dixerint—ciues esse possunt? Nisi quis credere
potest aut adfuisse erumpentibus qui, ne erumperent,
obsistere conati sunt, aut non inuidere eos cum incolumitati,
tum gloriae illorum per uirtutem partae, cum sibi timorem
ignauiamque seruitutis ignominiosae causam esse sciant.

16 iubentem (*post* se) *MDA* : iuuentem P^1CR : iuuentutem *P*, *cf.* 23. 49. 12 iubentem (*post* tradi) *A* : iuuentutem *PCRMD* 17 quamquam quid *Ussing* : quam *PCRMDA* : quid *Weissenb.* : quamquam quam *malit Conway*, *cf. Cic. ad Fam.* 9. 16. 7 quem tu mihi pompilum narras? non modo enim *PRM* : non enim modo P^1 (*per lineas = supra* modo *et* enim *scriptas*) CR^1DA sunt ni strictis PCR^1A : sunt instrictis *D* : sunt instrictis P^1 : sunt strictis *RM* (ut *fort. uoluit* P^1) 18 patria C^xM^5DA : patriam *PCRM* desideret *A* : desideret et *PCRMD* (*cf.* § 14 *ad fin.*) haberet A^x (*fort.* A^2) : haberent *PCRMDA* 19 his (*uel* hiis) C^6DA : is M^3 : hii *PCRM* sescentis *Madv. et Ingerslev* : ses(sex-)centa milia *PCRMDA* : sescentis milia M^3 hostes *PCRMDA* : hostium C^2A^2 20 agmini C^xA^x : agminis *PCRMDA* (*cf.* §§ 6, 11, 15 *adnn.*) 21 aut adfuisse *Conway*, *Luchsii uestigiis insistens* : adfuisse *Luchs* : aut fauisse *Madv.* : fuisse ut *PCRMDA* (*scil.* aut *ante* ad- *omissum restituere aliquis conatus scribam insequentem fefellit*) qui ne erumperent *Lov.* 5 : qui necrumperent *P* : qui nec^e^rumperent P^1 *uel* P^2 : qui nec erumperent *CRMD* : quin erumperent *A* seruitutis C^2DA : seruituti *PRM* :

Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque hostem exspectare, cum silentio noctis erumpendi occasio esset. 22
⟨At⟩ ad erumpendum e castris defuit animus, ad tutanda fortiter castra animum habuerunt; dies noctesque aliquot obsessi uallum armis, se ipsi tutati uallo sunt; tandem ultima ausi passique, cum omnia subsidia uitae deessent adfectisque fame uiribus arma iam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis quam armis uicti sunt. Orto sole ab hostibus ad uallum accessum; ante secundam horam, nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac se ipsos. Haec uobis istorum per biduum militia fuit. Cum in acie stare ac pugnare decuerat, [cum] in castra refugerunt; cum pro uallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles. Et uos redimam? Cum erumpere e castris oportet, cunctamini ac manetis; cum manere ⟨et⟩ castra tutari armis necesse est, et castra et arma et uos ipsos traditis hosti. Ego non magis istos redimendos, patres conscripti, censeo quam illos dedendos Hannibali qui per medios hostes e castris eruperunt ac per summam uirtutem se patriae restituerunt.'

(margin: 23 at "fortiter castra … aliquot"; 24 at "magis humanis … hosti-"; 25 at "Haec uobis … acie"; 26 at "neque in castris … erumpere"; 27 at "traditis hosti … patres")

61 Postquam Manlius dixit, quamquam patrum quoque pleros-

seruiti $P^2?R^1M^1$: serui uti *C* (*in P super* -t- *est punctum, per* -u- *ducta est linea indistincta*) 22 At ad *Wex* : ad *PCRMDA* : at enim ad *ed. Par.* 1513 23 uallum *C. Gron.* : ballum *P* : *deleuit littera* b. *relicta* P^2 *?* : *om. RMDA* armis *C? dett. unus* (*Ber.*) *Gron.* (armis *uel* armū *uel* armii *C ante ras.*) : arma PC^4RMDA uallo *CMDA* : uallos *PR*, *cf.* § 20 deessent *dett. unus* (*Ber.*) *ed. Par.* 1513 : abdesunt *P*: desunt P^1(*uel* P^2)*CRMDA* : abessent *Gron.* 24 ab hostibus *PCRMDA* : hostis A^2 *dett. aliq.* accessum *Lov.* 3 *Schottus* '*e libris*' : accessunt C^2*?* : accessit *PCRMDA* ; *cf.* 25. 20. 6 25 istorum *Weissenb.* (*cf.* § 17 *supra*) : ipsorum *PCRMDA* in acie *ed. Frob.* 1531 : acie (*uel* aciae) *PCRMDA* decuerat *ed. Par.* 1513 : decuerit PCR^3MDA : docuerit R^1 : decuit *Weissenb.* in castra *Luchs* : cum in castra *PCRMDA* : tum in castra M^6A^2, *fort. recte* 26 et uos *Alschefski* : quos *PCRMDA* : uos *ed. Frob.* 1535 redimam *PCRMDA* : redimamus *Luchs* e castris *dett. unus* (*Haverk.*) : castris *PCRMDA* manere et *Lov.* 2 : manere *PCRMDA* tutari C^2A^1 : tutare *PCRMDA*, *cf.* § 10 27 eruperunt CRM^2A : erumperunt *PMD*

61 1 Manlius *ed. Rom.* 1469 : Manilius *PCRMDA*, *cf. e.g.* 2. 54. 1

que captiui cognatione attingebant, praeter exemplum
ciuitatis minime in captiuos iam inde antiquitus indulgentis,
2 pecuniae quoque summa homines mouit, quia nec aerarium
exhauriri, magna iam summa erogata in seruos ad militiam
emendos armandosque, nec Hannibalem, maxime huiusce
3 rei, ut fama erat, egentem, locupletari uolebant. Cum triste
responsum non redimi captiuos redditum esset nouusque
super ueterem luctus tot iactura ciuium adiectus esset, cum
magnis fletibus questibus legatos ad portam prosecuti sunt.
4 Vnus ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in castra iure
iurando se exsoluisset. Quod ubi innotuit relatumque ad
senatum est, omnes censuerunt comprehendendum et custodibus publice datis deducendum ad Hannibalem esse.

5 Est et alia de captiuis fama: decem primos uenisse; de
eis cum dubitatum in senatu esset admitterentur in urbem
6 necne, ita admissos esse ne tamen iis senatus daretur; morantibus deinde longius omnium spe alios tres insuper legatos
uenisse, L. Scribonium et C. Calpurnium et L. Manlium;
7 tum demum ab cognato Scriboni tribuno plebis de redimendis captiuis relatum esse nec censuisse redimendos
senatum; et nouos legatos tres ad Hannibalem reuertisse,
8 decem ueteres remansisse, quod per causam recognoscendi
nomina captiuorum ad Hannibalem ex itinere regressi
religione sese exsoluissent; de iis dedendis magna contentione actum in senatu esse uictosque paucis sententiis qui

2 quia M^4: quam *PCRMDA*: qua A^x *dett. aliq.* exhauriri *C. Heraeus*: exaurire *PRMA*: exhaurire *CD*, *cf. c.* 60. 10 3 questibus *P*(quae-)*CRMD*: questibusque C^2A; *cf.* 23. 12. 4; *contra*, 21. 60. 4 *adn.* (*c*) 4 iis *C*: hiis *PRM*: his R^xM^4 *uel* M^1DA exsoluisset (*uel* exol.) *PDA* (*sed in P spatio unius litterae post* ex *relicto*): exui uoluisset P^2CRM 5 primos *PCRMDA* (δέκα τοὺς ἐπιφανεστάτους *Polyb.* 6. 58. 3): primo *Woelfflin* (*fort. recte, cf. e.g. c.* 60. 20 *adn.*): primo legatos *Luchs* ne C^1M^1 *et* M^4: nec *PCRMDA* iis *ed. Rom.* 1469: is *P*: his P^2CRMDA 6 Manlium *ut in* § 1 7 cognato M^3 *et* M^4DA: cognatos *PCRM*: cognatis C^2 senatum C^2A: natum *PCRMD* 8 ad Hannibalem *CDA*: ab Hannibale *PRM* religione C^1(*ex* relione)M^3 *et* M^4A: reliones *P*: religiones P^1RMD iis *ed. Rom.* 1469: is *PM*(*ubi* deis *coniuncte*): his *CRDA*

dedendos censuerint; ceterum proximis censoribus adeo 9
omnibus notis ignominiisque confectos esse ut quidam
eorum mortem sibi ipsi extemplo consciuerint, ceteri non
foro solum omni deinde uita sed prope luce ac publico
caruerint. Mirari magis adeo discrepare inter auctores quam 10
quid ueri sit discernere queas.

Quanto autem maior ea clades superioribus cladibus
fuerit uel ea res indicio ⟨est quod fides socio⟩rum, quae ad
eam diem firma steterat, tum labare coepit nulla profecto
alia de re quam quod desperauerant de imperio. Defecere 11
autem ad Poenos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini,
Apulorum pars, Samnites praeter Pentros, Bruttii omnes, 12
Lucani, praeter hos Vzentini, et Graecorum omnis ferme
ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses Locrique, et Cisal-
pini omnes Galli. Nec tamen eae clades defectionesque 13
sociorum mouerunt ut pacis usquam mentio apud Romanos
fieret neque ante consulis Romam aduentum nec postquam
is rediit renouauitque memoriam acceptae cladis; quo in 14
tempore ipso adeo magno animo ciuitas fuit ut consuli ex
tanta clade, cuius ipse causa maxima fuisset, redeunti et

8 dedendos CRM^1DA : dedendum *P*: dedendus P^1 *uel* P^2M 10 uel CM^4DA : uel de *PRM*; de *attinet ad* sperauerant *infra*, *cf. c.* 59. 7 *et* 10 *supra* indicio ⟨est quod fides socio⟩rum quae *ex Ascensio et Gronouio Alschefski*: indiciorum quae *PCRMDA* (indicio est quod C^4A^3 *uel* A^v : indicio est ut (*uel* uel) quae M^7 : (indicio est quod qui sociorum ad eam diem firmi steterant *ed. Par.* 1513 : declaret fides sociorum quae *uel* det ea res indicium quod f. s. quae *Gron.*) ad eam diem M^7 *ed. Rom.* 1469: eadem diem *PRMD* : eadem die *CA* : eadem die, quae (*supra* firma) C^4 labare C^x *Gron.* : labrare *C* : laborare *PRMDA* desperauerant M^7D, *cf. adnot. supra* uel : desperare coeperant *A* : sperauerant *PCRM* : sperauerat C^x 11 Atellani] *add.* Campani *Weissenb.* : *idem ante* Atellani *Luterb.* Hirpini, Apulorum P^1(*uel* P^2)*CRDA* : hilhirpinipapulorum *PM* 12 Vzentini *P* (-rent- P^1?) : surrentini P^2CR^1(-enti *R*)*MDA* omnis CM^2D (oms̄)*A* : omnes *PRM* Locrique et Cisalpini *C* : locique excisalpini *P* : l^{o}ocri (*sic*) P^3 *et* P^2 (*ut uid.*) : locrique ex his salpini *RMDA* 13 usquam *PCRMD* : umquam *A* is CRM^xDA (*sed ?* postquam is R^2 *uel* R^1 *ex* postquantis *R*) : iis *P* : tis *M* 14 ipso *PCRDA* : ipsorum *M*

obuiam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit et gratiae actae quod de re publica non desperasset; qui si Carthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

15 qui si *dett. plerique A?* : qui *PCRMD*A^{2} *in ras.* : cui si (*uel* si qui . . . nihil ei) A^{v} *Valla*

Ante subscriptionem add. recognobi | ūōs (*litteris minusc.*) P^{2} *uel* P^{3} *Subscriptiones* : titi liui ab urbe | condita | liber XXII explic | incipit lib. XXIII *P* : *similiter CRD* (*sed in R* expc̄t *et* liber uigesimus tertius) titi liui ab urbe condita Liber | uigesimus secundus explicit *M* (*litteris capit.*)

T. LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXIII

HANNIBAL post Cannensem pugnam ⟨castraque⟩ capta 1
ac direpta confestim ex Apulia in Samnium mouerat, accitus
in Hirpinos a Statio ⟨Trebio⟩ pollicente se Compsam tradi-
turum. Compsanus erat Trebius nobilis inter suos; sed 2
premebat eum Mopsiorum factio, familiae per gratiam
Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnae uol- 3
gatumque Trebi sermonibus aduentum Hannibalis cum
Mopsiani urbe excessissent, sine certamine tradita urbs
Poeno praesidiumque acceptum est. Ibi praeda omni 4
atque impedimentis relictis, exercitu partito Magonem
regionis eius urbes aut deficientes ab Romanis accipere aut
detractantes cogere ad defectionem iubet, ipse per agrum 5
Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut
urbem maritimam haberet. Vbi fines Neapolitanorum in- 6

1 1 Hannibal *Valla*: haec hannibal *PCRMDA* castraque *Valla probante Alschefskio*: castra A^x *Facius et Panhormita*: *om.* *PCRMDA*: binaque castra *Luchs*: binaque castra hostium *Luterb.*: *alii alia* capta ac direpta *PCRMDA*: direpta *Valla* (*om.* capta ac), *Alsch.*: *alii alia* ⟨Trebio⟩ *add. Gron.*: *om.* *PCRMDA* (*sed* statione *C pro* Statio) pollicente se $M^x A$: pollicentes se *PCRMD* (*cf.* 24. 17. 6 *adn.*) 2 Mopsiorum *P*: compsinorum P^2 *uel* $P^3 CRMDA^1$: compsanorum *A* 3 Mopsiani (*uel* Mopsii) *Gron.*: compsam *PCRMDA* (*sc.* compsam *gloss. antiq. ad uocem* urbem *additum* Mopsiani *extrusit*) urbe *ed. Mogunt.* 1518, *cf.* 1. 29. 7 *adn.*: urbem *PCRMDA*, *cf.* 22. 37. 11 4 detractantes] detractantis P^1 *uel* $P^2 CRM$ (*cf.* 2. 43. 3 *adn.*): detractandis *P*: detractatis *D*: detrectantes $C^2 A$

trauit, Numidas partim in insidiis—et pleraeque cauae sunt uiae sinusque occulti—quacumque apte poterat disposuit, alios prae se actam praedam ex agris ostentantes obequitare
7 portis iussit. In quos, quia nec multi et incompositi uidebantur, cum turma equitum erupisset, ab cedentibus con-
8 sulto tracta in insidias circumuenta est; nec euasisset quisquam, ni mare propinquum et haud procul litore naues, piscatoriae pleraeque, conspectae peritis nandi dedissent
9 effugium. Aliquot tamen eo proelio nobiles iuuenes capti caesique, inter quos et Hegeas, praefectus equitum, intempe-
10 rantius cedentes secutus cecidit. Ab urbe oppugnanda Poenum absterruere conspecta moenia haudquaquam prompta oppugnanti.

2 Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longa felicitate atque indulgentia fortunae, maxime tamen inter corrupta omnia licentia plebis sine modo libertatem exercentis.
2 Senatum et sibi et plebi obnoxium Pacuuius Calauius fecerat, nobilis idem ac popularis homo, ceterum malis artibus
3 nanctus opes. Is cum eo forte anno, quo res male gesta ad Trasumennum est, in summo magistratu esset, iam diu infestam senatui plebem ratus per occasionem nouandi res magnum ausuram facinus ut, si in ea loca Hannibal cum uictore exercitu uenisset, trucidato senatu traderet Capuam
4 Poenis, improbus homo sed non ad extremum perditus, cum mallet incolumi quam euersa re publica dominari, nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet, rationem iniit qua et senatum seruaret et obnoxium sibi
5 ac plebi faceret. Vocato senatu cum sibi defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo modo, nisi necessarium
6 fuisset, praefatus esset, quippe qui liberos ex Ap. Claudi

2 1 flectit iter P^2CRMDA : flectiter *P* maxime tamen PCR^1 (-e- *in ras.*)M^6(-en- *in ras.*)*DA* : maxime tum *W. Heraeus* 2, 3 opes. is C^2A^2 : opus sis *PCRM* : opus. is M^xDA^x (*et ?A*) 3 uenisset P^1CRMDA : uenissent *P* 4 iniit *CA* : init *PRMD* (*saepe* -i- *pro* -ii- *scribit P*, *ut fere semper Vindob.*); *sed cf.* 1. 3. 3 *adn.*

filia haberet filiamque Romam nuptum M. Liuio dedisset; ceterum maiorem multo rem magisque timendam instare;
non enim per defectionem ad tollendum ex ciuitate senatum 7
plebem spectare sed per caedem senatus uacuam rem publicam tradere Hannibali ac Poenis uelle; eo se periculo 8
posse liberare eos si permittant sibi et certaminum in re publica obliti credant,—cum omnes uicti metu permitterent, 'claudam' inquit 'in curia uos et, tamquam et ipse cogitati 9
facinoris particeps, approbando consilia quibus nequiquam aduersarer uiam saluti uestrae inueniam. In hoc fidem, quam uoltis ipsi, accipite.' Fide data egressus claudi curiam 10
iubet praesidiumque in uestibulo relinquit ne quis adire curiam iniussu suo neue inde egredi possit.

Tum uocato ad contionem populo 'quod saepe' inquit **3**
'optastis, Campani, ut supplicii sumendi uobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset, eam non per 2
tumultum expugnantes domos singulorum, quas praesidiis clientium seruorumque tuentur, cum summo uestro periculo, sed tutam habetis ac liberam; clausos omnes in curia accipite, solos, inermes. Nec quicquam raptim aut forte temere 3
egeritis; de singulorum capite uobis ius sententiae dicendae faciam, ut quas quisque meritus est poenas pendat; sed 4
ante omnia ita uos irae indulgere oportet, ut potiorem ira salutem atque utilitatem uestram habeatis. Etenim hos, ut opinor, odistis senatores, non senatum omnino habere non uoltis; quippe aut rex, quod abominandum, aut, quod 5
unum liberae ciuitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duae res simul agendae uobis sunt, ut et ueterem

6 Romam *ed. Rom.* 1469 : roma *PCRMDA* : romae C^4M^2 M. *add. Madv.* : *om. PCRMDA* 8 si *PCRMDA* : si se *ed. Par.* 1513 10 relinquit *A Lov.* 5 : reliquit *PCRMD*

3 2 curia *D? Madv.* (*cf. c.* 2. 9) : curiam $PCRMD^2?A$, *cf. e.g.* 38. 42. 9 3 quas $C^4M^2A^1$: qua *PCRMDA* meritus *dett. aliq. ed. Frob.* 1535 : temeritus *PC* : emeritus P^1C^1RDA : peremeritus *M* (*qui fort. in P* Ṫ,—*i. e. litteram* T *deletam transuersa linea et puncto supra addito—male legit*) 5 consilium *PCRMDA* : *delet Pluygers*

6 senatum tollatis et nouum cooptetis. Citari singulos senatores iubebo de quorum capite uos consulam; quod de quoque censueritis fiet; sed prius in eius locum uirum fortem ac strenuum nouum senatorem cooptabitis quam de
7 noxio supplicium sumatur.' Inde consedit et nominibus in urnam coniectis citari quod primum sorte nomen excidit
8 ipsumque e curia produci iussit. Vbi auditum est nomen, malum et improbum pro se quisque clamare et supplicio
9 dignum. Tum Pacuuius: 'Video quae de hoc sententia sit; date igitur pro malo atque improbo bonum senatorem
10 et iustum.' Primo silentium erat inopia potioris subiciundi; deinde cum aliquis omissa uerecundia quempiam nominas-
11 set, multo maior extemplo clamor oriebatur, cum alii negarent nosse, alii nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam et pudendae artis aut quaestus genus obicerent.
12 Hoc multo magis in secundo ac tertio citato senatore est factum, ut ipsius paenitere homines appareret, quem autem
13 in eius substituerent locum deesse, quia nec eosdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos, et multo humiliores obscurioresque ceteri erant
14 eis qui primi memoriae occurrebant. Ita dilabi homines, notissimum quodque malum maxime tolerabile dicentes esse iubentesque senatum ex custodia dimitti.

4 Hoc modo Pacuuius cum obnoxium uitae beneficio senatum multo sibi magis quam plebi fecisset, sine armis iam

5 nouum] nouom *P hic et in* § 6   6 de quorum *PCRMDA* : deque eorum *Madv. bene sed non necess.*   cooptabitis P^1(*uel* P^2) *CMDA* : cooptabili *P* : quo optabilis *R*   7 urnam P^1*CMDA* : uinam *PR*   ipsumque P^1 *uel* P^2*CRMDA* : issumque *P*   9 date igitur *C Gron.* : datae ici|tur (*ex* datae ici|tum *P*)P^1 : data eicitur *R* : data. eicitur *MD*A^2 (*in ras.*) : data. eligite M^7A^3 *Gron.* (*ut secundam lectionem*) : datae igitur (*ex* ici- P^1) P^3 *uel* P^x 10 subiciundi *P*C^x (*in ras.*)*RDA* : subiciendi *C?M* (*cf.* 3. 48. 8 *et* 45. 18. 8; *et in* § 13 *inf.* occurrebant, *quod huius significationis quasi passiuum praebet*) : sufficiendi *Pluygers*   12 hoc M^2*DA* : huc *PCRM* : hinc C^2 13 occurrebant *PCRMDA* : occurrerant *J. H. Voss*   14 quodque *A* : quoque *PCRMD*

omnibus concedentibus dominabatur. Hinc senatores 2
omissa dignitatis libertatisque memoria plebem adulari;
salutare, benigne inuitare, apparatis accipere epulis, eas 3
causas suscipere, ei semper parti adesse, secundum eam
litem iudices dare quae magis popularis aptiorque in uolgus
fauori conciliando esset; iam uero nihil in senatu agi aliter 4
quam si plebis ibi esset concilium. Prona semper ciuitas
in luxuriam non ingeniorum modo uitio sed afluenti copia
uoluptatium et illecebris omnis amoenitatis maritimae ter-
restrisque, tum uero ita obsequio principum et licentia 5
plebei lasciuire ut nec libidini nec sumptibus modus esset.
Ad contemptum legum, magistratuum, senatus accessit tum, 6
post Cannensem cladem, ut, cuius aliqua uerecundia erat,
Romanum quoque spernerent imperium. Id modo erat in 7
mora ne extemplo deficerent, quod conubium uetustum
multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat, et, 8
quod maximum uinculum erat, trecenti equites, nobilissi-
mus quisque Campanorum, cum militarent aliquando apud
Romanos in praesidia Sicularum urbium delecti ab Romanis
ac missi. Horum parentes cognatique aegre peruicerunt ut **5**
legati ad consulem Romanum mitterentur.

Ii nondum Canusium profectum sed Venusiae cum paucis
ac semiermibus consulem inuenerunt, quam poterant maxime

4 1 omnibus A^2 : omnis *PCRMDA?*, *cf.* 22. 21. 4 dominabatur A^2 : donabatur *PCRMDA* 2 adulari *Salmasius* : aduari *P* : adfari P^2CRMDA 3 eam litem M^2 *et* M^4A^x : eamilitem *PCRMD* : eam militem *A* : eam in litem *dett. aliq.* : eam in lite *ed. Mogunt.* 1518 4 agi *Madv. optime* : act *PCRM* : actum C^xDA uitio P^x *per ras.* $C^oM^4DA^x$: ultio *PCRMA* afluenti *PCRM*, *cf.* 3. 26. 9 : affluenti M^3DA 5 plebei C^xA^x : plebeis *PCRMDA* lasciuire *PD* : lasciuere P^2CRMA : lasciuibat A^2 *uel* A^3 6 erat *PCRMA* : fuerat *Alschefski* : *om. D* 7 deficerent A^2 : efficerent *PCRMDA* conubium M^xA : concubium *PCRMD* 8 et quod $PCRMDA^2$: et *Crevier* : et quad *A?* erat *A* : erant *PCRMD* cum . . . Romanos *in hunc locum transtulimus, conic'ente Conwaio has duas lineas* 33 *litterarum in marginem excidisse et postea in locum non suum* (*post* et quod *ubi ponunt cod:ces*) *repositas esse* aliquando *Conway* : aliquod *PCRMD*(*ubi* aliqđ)A^2 : aliqui *A?*

5 1 mitterentur C^2M^2 *uel* M^7DA : mitterent *PCRM* poterant *PCRMDA* : poterat *ed. Rom.* 1469 *uix recte nisi* esse *inseres*

miserabilem bonis sociis, superbis atque infidelibus, ut erant
2 Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suique contemptum consul nimis detegendo cladem nudandoque.
3 Nam cum legati aegre ferre senatum populumque Campanum aduersi quicquam euenisse Romanis nuntiassent polli-
4 cerenturque omnia quae ad bellum opus essent, 'morem magis' inquit 'loquendi cum sociis seruastis, Campani, iubentes quae opus essent ad bellum imperare, quam conuenienter ad praesentem fortunae nostrae statum locuti
5 estis. Quid enim nobis ad Cannas relictum est ut, quasi aliquid habeamus, id quod deest expleri ab sociis uelimus? Pedites uobis imperemus tamquam equites habeamus? Pecuniam deesse dicamus tamquam ea tantum desit?
6 Nihil, ne quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna. Legiones, equitatus, arma, signa, equi uirique, pecunia, commeatus aut in acie aut binis postero die amissis castris
7 perierunt. Itaque non iuuetis nos in bello oportet, Cam-
8 pani, sed paene bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quondam maiores uestros intra moenia compulsos, nec Samnitem modo hostem sed etiam Sidicinum pauentes, receptos in fidem ⟨ad⟩ Saticulam defenderimus coeptumque propter uos cum Samnitibus bellum per centum
9 prope annos uariante fortuna euentum tulerimus. Adicite ad haec, quod foedus aequum deditis, quod leges uestras, quod

5 quasi A^v (*ut secundam lectionem uel ut traductionem*), '*ad sententiam aptius*' *Madv. recte*: quia *PCRMDA*   deest A^2: est *PCMA*: deesse *RD*: desit *Riemann, optime sed fort. uix necessario*   6 binis *Gron.*: uinis *P*: ruinis P^2CRMDA^1 (*in ras.*)   amissis M^7A^2: missis *PCRMDA*   7 paene *Lipsius* A^2 (pene): poenae *P*: poeni? P^2? (poene *i. e.* e *del. per transuersam lineam et* i *supra scr.*; *et inter* oe *supra stat alterum* i *indistinctum*): poene *C*: poeni *RA*: poena *M*: poene M^5: peni *D*: cum Poeno *Edd. ante Aldum*: cum Poenis *Aldus*   8 quondam M^2A^2: quosdam *PCRMDA*   ad (*post* fidem) *Alsch. duce Gronouio*: *om.* *PCRMDA*: apud *ed. Rom.* 1469, *Excerp. Pithoei*   Saticulam *Sigon.* (*cf.* 7. 32–34) *dett. unus* (*Voss.*): satricula *PCRMDA*: satriculam *dett. aliq.*   9 aequum *MDA*: equom *P*: equm P^2CR deditis *Gron.*: dedistis *PCRMDA*: dediticiis (*ex* 7. *c.* 31. 4) *Alschefski, bene sed uix necess.*

ad extremum, id quod ante Cannensem certe cladem maxi-
mum fuit, ciuitatem nostram magnae parti uestrum dedimus
communicauimusque uobiscum. Itaque communem uos 10
hanc cladem quae accepta est credere, Campani, oportet,
communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum 11
Samnite aut Etrusco res est ut quod a nobis ablatum sit in
Italia tamen imperium maneat; Poenus hostis ne Africae
quidem indigenam ab ultimis terrarum oris, freto Oceani
Herculisque columnis, expertem omnis iuris et condicionis
et linguae prope humanae militem trahit. Hunc natura et 12
moribus immitem ferumque insuper dux ipse efferauit, ponti-
bus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis
et, quod proloqui etiam piget, uesci corporibus humanis
docendo. His infandis pastos epulis, quos contingere etiam 13
nefas sit, uidere atque habere dominos et ex Africa et a
Carthagine iura petere et Italiam Numidarum ac Maurorum
pati prouinciam esse, cui non, genito modo in Italia, de-
testabile sit? Pulchrum erit, Campani, prolapsum clade 14
Romanum imperium uestra fide, uestris uiribus retentum
ac reciperatum esse. Triginta milia peditum, quattuor 15
milia equitum arbitror ex Campania scribi posse; iam
pecuniae adfatim est frumentique. Si parem fortunae uestrae
fidem habetis, nec Hannibal se uicisse sentiet nec Romani
uictos esse.

⟨Ab⟩ hac oratione consulis dimissis redeuntibusque domum **6**

9 uobiscum. Itaque *sic P*: *post* uobiscum *addendum* conubium *uel* rem p. *dubitanter conic. Weissenb.*, Italiam *Paetzolt; si quid mutandum sit*, uobiscum *tollere malit Conway* 10 arbitrari esse *dett. aliq.*: arbitrarierse *PCRMDA?*: arbitrari sed C^2A^2 11 sit in *A*: sit C^4: sin *PCRM*: sinit *D* indigenam *dett. aliq.*: indigena *PCRMDA*
14 Campani *ed. Rom.* 1469: campanis *PCRMDA*, *cf.* 24. 17. 6 Romanum *PCRMDA*: romanorum *dett. duo* (*Rec.*, *Gaertn.*) 15 quattuor milia *scripsi ex* PC^2RMD *qui habent* IIII (*ut etiam* XXX *in priore clausula*): XXX *et* IIII *C* (*errat Luchs*) scribi posse *Lipsius*: scripsisse *PCRMDA* esse *PCRMDA*: se esse *Riemann quod probet Conway siquid mutandum*: se *ante* uictos *Edd. uet.*, *uix necess.*
6 1 Ab *add. Gron.* (*cf. e.g.* 24. 22. 6; 26. 15. 5; 37. 32. 12; 40. 56. 7): *om. PCRMDA probantibus Frig. et Conwaio*

legatis unus ex iis Vibius Virrius tempus uenisse ait, quo
Campani non agrum solum ab Romanis quondam per in-
iuriam ademptum reciperare sed imperio etiam Italiae potiri
2 possint; foedus enim cum Hannibale quibus uelint legibus
facturos; neque controuersiam fore quin, cum ipse con-
fecto bello Hannibal uictor in Africam decedat exercitum-
3 que deportet, Italiae imperium Campanis relinquatur. Haec
Virrio loquenti assensi omnes ita renuntiant legationem uti
4 deletum omnibus uideretur nomen Romanum. Extemplo
5 plebes ad defectionem ac pars maior senatus spectare; ex-
tracta tamen auctoritatibus seniorum per paucos dies est
res. Postremo uicit sententia plurium ut iidem legati qui ad
consulem Romanum ierant ad Hannibalem mitterentur.
6 Quo priusquam iretur certumque defectionis consilium esset,
Romam legatos missos a Campanis in quibusdam annalibus
inuenio, postulantes ut alter consul Campanus fieret, si rem
7 Romanam adiuuari uellent; indignatione orta summoueri a
curia iussos esse, missumque lictorem qui ex urbe educeret
8 eos atque eo die manere extra fines Romanos iuberet. Quia
nimis compar Latinorum quondam postulatio erat Coeliusque
et alii id haud sine causa praetermiserint scriptores, ponere
pro certo sum ueritus.

7 Legati ad Hannibalem uenerunt pacemque cum eo con-
dicionibus fecerunt ne quis imperator magistratusue Poe-

1 ex iis *ed. Rom.* 1469: ex his *PCRMDA* Vibius A^2 *Glareanus ex* 26. 13. 2: ubius *P*: subius P^2CRMDA? 2 quin *A? dett. aliq.*: quia $PCRMDA^2$ in Africam *dett. aliq.*: in Africam in C^2: in africam hinc *dett. aliq.*: in africa in *PCRMD*(aff-)*A*; *sed in P* africa *lineam finit, et* i- *post* Africa *scripsit* M^1 *pleniore calamo, cf.* 22. 32. 1 *adn.* deportet *DA*: deportet et *PCRM* relinquatur C^1M^1 *uel* M^2 *DA*: relinquantur *PCRM*: relinquetur A^2 3 Virrio A^2: uiri *PRMDA*: uiro *C*: uiro *uel* uirio M^1 4 plebes *A dett. duo*: plebis *PCRD*: plebs *M, cf.* 22. 34. 2 *et* 3. 54. 9 *et* 55. 3 5 uicit A^1, *ed. Rom.* 1469: uicit uincit *A*: uincit *PCRMD fort. recte, cf.* 1. 3. 3
8 alii id haud *Aldus*: alii haud A^v *Valla*: alii sit aut *PCRM*: aliis id aut M^3: alii ita ut C^xDA praetermiserint C^4 *Frigell, C. L. Bauer* (*cf. c.* 15. 4): praetermiserant *PCRMDA*: praetermissuri erant *Madv.*

7 1 condicionibus *Gron.*, *cf.* 24. 3. 11: condicionis PCR^2(-d- *in ras.*)

norum ius ullum in ciuem Campanum haberet neue ciuis Campanus inuitus militaret munusue faceret; ut suae leges, 2
sui magistratus Capuae essent; ut trecentos ex Romanis captiuis Poenus daret Campanis, quos ipsi elegissent, cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret. Haec pacta: illa insuper quam 3
quae pacta erant facinora Campani ediderunt: nam praefectos socium ciuesque Romanos alios, partim aliquo militiae munere occupatos, partim priuatis negotiis implicitos, plebs repente omnes comprehensos uelut custodiae causa balneis includi iussit, ubi feruore atque aestu anima interclusa foedum in modum exspirarent.

Ea ne fierent neu legatio mitteretur ad Poenum, summa 4
ope Decius Magius, uir cui ad summam auctoritatem nihil praeter sanam ciuium mentem defuit, restiterat. Vt uero 5
praesidium mitti ab Hannibale audiuit, Pyrrhi superbam dominationem miserabilemque Tarentinorum seruitutem exempla referens, primo ne reciperetur praesidium palam uociferatus est, deinde ut receptum aut eiceretur aut, si 6
malum facinus quod a uetustissimis sociis consanguineisque defecissent forti ac memorabili facinore purgare uellent, ut interfecto Punico praesidio restituerent Romanis se. Haec— 7
nec enim occulta agebantur—cum relata Hannibali essent, primo misit qui uocarent Magium ad sese in castra; deinde, cum is ferociter negasset se iturum nec enim Hannibali ius esse in ciuem Campanum, concitatus ira Poenus comprehendi hominem uinctumque attrahi ad sese iussit. Veritus 8
deinde ne quid inter uim tumultus atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis oreretur, ipse praemisso

MDA : ea condicione A^v : his condicionibus *ed. Rom.* 1469 : cond. his *Weissenb.*, cond. iis *Madv. de* 24. 3. 11 *silens* ius P^1 *uel* P^2*RMDA* : uis *PC* 2 Sicilia M^2A (*cf. c.* 4. 8) : consilia PC^1 (*ex* consilio *C*)*RMD* 3 haec . . . ediderunt *om. A* : *add.* A^2 haec A^2 : nec *PCRMD* illa *PCRMD*A^2 : alia *ed. Mogunt.* 1518 exspirarent *PCRMDA* (*sed omnes* exp-) : exspirarunt *Heusinger*, *quem secutus est Cobet, frustra* 7 occulta *PCRMDA* : occulte M^2A^2 *Madv.* ; *cf.* 25. 28. 6

nuntio ad Marium Blossium, praetorem Campanum, postero
die se Capuae futurum, proficiscitur e castris cum modico
9 praesidio. Marius contione aduocata edicit, ut frequentes
cum coniugibus ac liberis obuiam irent Hannibali. Ab
uniuersis id non obedienter modo sed enixe, fauore etiam
uolgi et studio uisendi tot iam uictoriis clarum imperatorem,
10 factum est. Decius Magius nec obuiam egressus est nec,
quo timorem aliquem ex conscientia significare posset,
priuatim se tenuit; in foro cum filio clientibusque paucis
otiose inambulauit trepidante tota ciuitate ad excipiendum
11 Poenum uisendumque. Hannibal ingressus urbem senatum
extemplo postulat, precantibusque inde primoribus Campa-
norum ne quid eo die seriae rei gereret diemque ut ipse,
12 aduentu suo festum, laetus ac libens celebraret, quamquam
praeceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio
negaret, uisenda urbe magnam partem diei consumpsit.

8 Deuersatus est apud Ninnios Celeres, Sthenium Pacu-
2 uiumque, inclitos nobilitate ac diuitiis. Eo Pacuuius Cala-
uius, de quo ante dictum est, princeps factionis eius quae
3 traxerat rem ad Poenos, filium iuuenem adduxit abstractum
ab Deci Magi latere, cum quo ferocissime pro Romana

8 Blossium *Weissenb. duce Gronouio*: blosium *PCRMDA*, *cf. e.g. C. I. L.* i. 571, 574, 577 *et praeterea Conway*, *It. Dial.* 109 10 priuatim *PCRMDA*, *cf. cum Dukero Pl. Bacch.* 314 : in priuato *Zingerle* inambulauit M^2DA : inambulabit *PCRM* (-abat C^2) 11 quid $P^1CR^xM^4$ *uel* M^6DA : quidid *PRM* seriae rei *Modius* : serei | rei *PM?* : serie (*ut uidetur*) P^1 *et sic* A^2 : sere R^2 *in ras.* M^4 *uel* M^6A : sererē C^1 (sere *fort. uoluit C*) : sero *D*; *in P* serẽi|rei *i. e. alterum* e *perstrictum, linea supra addita;* r *et* i *perstricta; omnia ab P ipso* (*ut puto*) ut *PCRMDA* : ut et *Weissenb.* : et *Gruter* 12 uisenda urbe C^xM^2 : uis(*ex* cuis- *P*)enda urbē P^1CM : uisendā urbem *RDA* : uisendo *uel* ad uisendam urbem *dett.*

8 1 Sthenium PRC^2MDA : Stenium *dett. et huc inclinat Conway usum constantem* (Sten-) *inscc. Oscarum et Latinarum* (*It. Diall. Indices* iii *et* v) *uix spernendum ratus;* -nium *C quattuor litterarum spatium uacuum relinquens* 3 ab (*pro* a *quod praebet ed. Rom.* 1469) *scripsi* (*ut iam H. J. Mueller* 1907) : abs *Gron.* : ais *P* : at secum P^2 (*uel* P^3), *sed super* T *paruum punctum uideri potest*: a secum CRM^2 : a se *M* : a suo cum *DA?* : a sueto *Valla* A^v? Deci Magi A^v *Valla* : decim|agit *P* : decio ait P^2(*uel* P^3)*CRMDA*, *cf.* 7 *et* 25. 34. 11

societate aduersus Punicum foedus steterat, nec eum aut
inclinata in partem alteram ciuitas aut patria maiestas sen-
tentia depulerat. Huic tum pater iuueni Hannibalem 4
deprecando magis quam purgando placauit, uictusque patris
precibus lacrimisque etiam ad cenam eum cum patre uocari
iussit, cui conuiuio neminem Campanum praeterquam 5
hospites Vibelliumque Tauream, insignem bello uirum, ad-
hibiturus erat. Epulari coeperunt de die, et conuiuium non 6
ex more Punico aut militari disciplina esse sed, ut in ciuitate
atque etiam domo diti ac luxuriosa, omnibus uoluptatium
inlecebris instructum. Vnus nec dominorum inuitatione 7
nec ipsius interdum Hannibalis Calauius filius perlici ad
uinum potuit, ipse ualetudinem excusans patre animi quoque
eius haud mirabilem perturbationem causante. Solis ferme 8
occasu patrem Calauium ex conuiuio egressum secutus filius,
ubi in secretum—hortus erat posticis aedium partibus—
peruenerunt, 'consilium' inquit 'adfero, pater, quo non 9
ueniam solum peccati, quod defecimus ad Hannibalem,

3 Punicum P^1CR^2(*in ras.*)*MDA* : unicum *P* 4 patris *PCRM DA* : patriis *dett. aliq.* : Poenus *Ruperti* 6 Punico P^1 *uel* P^2*CR MDA* : plinico *P* domo M^7A^v *Valla* : modo *PCRMDA* : modo ac C^2 diti ac luxuriosa *Kreyssig, praeeuntibus Sigonio* (diuite) *et Gronouio* (luxuriosa) : diuaduariosa *PCRM* : diu aduersariosa *D* : diu aduarios *A* (diu ad uarias hominum uoluptatum illecebras *Valla in contextu*) : diu ad uaria omnium uoluptatium M^7 inlecebris CM^7A (*sed* ill-) : incelebris PR^2(*ubi* -c- *in ras.*)*MD* 7 Hannibalis C^2A^2 : hanniscalis *C* : Annibalis *Valla in contextu* : hannibicus *PM?* : Hannilis *uel* Annilis (*ut uid.*) P^2 *uel* P^3 : annilius R^1(*in ras.*)M^4*DA* (ani-) Calauius *PA* : calaui P^1 *uel* P^2C^2(*ut supra*)*RMD* perlici ad uinum *Heerwagen* (*u. Heraei Qu. Crit. p.* 109) -li- *pro* -h-, -ci- *pro* -ol-, ad *pro* a *scribens* (*cf. alia huius modi menda Puteanea in hoc capite*) : perholauiniim *P* : perhollauiniim P^2*CRM*(*sed* -uium : -uinum M^4)*D* (*sed* olla uinum) : per hollam uinum *A* : pelli ad uinum *Valla* : perpelli ad potandum *Madv.* potuit *Valla in contextu* : potui *PCRMDA* (*cf.* § 3) : potu C^x ipse *PCRM* : ipseque *D* : ipsique *A* perturbationem *Valla* : iter turbationem *PCRMD* : inter turbationem *A* 8 conuiuio M^2A *et* P^x *indistincte* : conuinio P^2*RMD* (*sed hic* ex a con-) : sanguinio *P* (ex . . . secretum *om.* *C*) 9 ueniam *CA Valla in contextu* : uenia PC^x(*per ras.*)*RMD* defecimus A^2 *Valla in cont., dett. aliq.* (quo defecimus M^1, *fort. ut secundam lectionem*) : fecimus *PCRMDA*

impetraturi ab Romanis sed in multo maiore dignitate et
10 gratia simus Campani ⟨futuri⟩ quam unquam fuimus. Cum
mirabundus pater quidnam id esset consilii quaereret, toga
11 reiecta ab umero latus succinctum gladio nudat. 'Iam ego'
inquit 'sanguine Hannibalis sanciam Romanum foedus. Te
id prius scire uolui, si forte abesse, dum facinus patratur,
malles.

9 Quae ubi uidit audiuitque senex, uelut si iam agendis quae
2 audiebat interesset, amens metu 'per ego te' inquit, 'fili,
quaecumque iura liberos iungunt parentibus, precor quae-
soque ne ante oculos patris facere et pati omnia infanda uelis.
3 Paucae horae sunt intra quas iurantes per quidquid deorum
est, dextrae dextras iungentes, fidem obstrinximus—ut
sacratas fide manus, digressi a conloquio, extemplo in eum
4 armaremus? Ab hospitali mensa surgis, ad quam tertius
Campanorum adhibitus es ab Hannibale,—ut eam ipsam
mensam cruentares hospitis sanguine? Hannibalem pater filio

9 impetraturi A^v (*ut secundam lectionem; u. infra*) : impetra|ui *P*: impetrari P^2(*fort.* P^1)*CRMDA* : *sic* C^4 *dett. aliq. sed post* Romanis *addentes* possit, *et Pal.* 2, *addens* queat *ibidem* : impetremus A^v *Luterb.* : impetrare possimus *dett. aliq.*; C^4 *sequuntur Alsch. Weissenb.*, ut *post* sed *inserentes* : ueniam . . . impetrare . . . esse possimus (*u. infra*) *H. J. Mueller, bene* sed C^2(set)*DA* : et *PCRM* gratia P^1 (*satis indistincte*) *uel* P^2CR^2 *in ras. DA* : gratis *PR?M* simus *PC RMDA* : esse possimus *H. J. Mueller* futuri *quod post* fuimus *add. Madv. post* Campani *scribere malo* : *om. PCRMDA* 10 reiecta M^4DA : refecta *PRM* : recta *C* : erecta C^4 11 abesse *ed. Frob.* 1531 : adesse *PCRMDA*

9 1 uidit audiuitque *CA* : uidit audiuiditque *PRM* : uidit aut diuiditque *D* si iam D^xA : suam *PCRMD* quae A^2 : interque *PC?RMDA* (interessetque C^4) amens A^v *Gron.* : amen *PRM* : tamen *CDA* 2 parentibus P^1CRMDA : parentis *P*, *cf. c.* 4. 1 3 ut *PCRMDA* : uis *Madv.* : et *Ruperti* fide manus *Iac. Gron.* : fide mansis *PCRMD* : fide mansissemus *A dett. aliq.* : fide mensis M^1 *uel* M^2 (*ubi antea* sacratis M^1) : sacratis de mensis essemus *Valla ed. Par.* 1513 armaremus *PCRMD* : armamus *A Ruperti* : armamur *Valla* : armemus *Madv. u. inf.* 4 surgis *ed. Par.* 1513 : iurgis *P*: iurgiis P^2CRMD^x(iuigiis *D*)*A* : periuriis A^v (*post* armamur) *Valla* cruentares $PCRMDA^2$: cruentes *Ruperti*, *sed cf. Catull.* 101. 3 *et* 4 (*sc. consilium iam a filio derelictum esse sperat pater*) : cruentare *A* : cruentare uis A^2, *quod* (*om. prius* ut) *recepit Valla*

meo potui placare, filium Hannibali non possum? Sed sit 5
nihil sancti, non fides, non religio, non pietas; audeantur
infanda, si non perniciem nobis cum scelere ferunt. Vnus 6
adgressurus es Hannibalem? Quid illa turba tot liberorum
seruorumque? Quid in unum intenti omnium oculi? Quid
tot dextrae? Torpescent in amentia illa? Voltum ipsius 7
Hannibalis, quem armati exercitus sustinere n⟨equeunt⟩,
quem horret populus Romanus, tu sustinebis? Vt alia auxilia
desint, me ipsum ferire corpus meum opponentem pro
corpore Hannibalis sustinebis? Atqui per meum pectus 8
petendus ille tibi transfigendusque est. Sed hic te deterreri
sine potius quam illic uinci. Valeant preces apud te meae,
sicut pro te hodie ualuerunt.' Lacrimantem inde iuuenem 9
cernens medium complectitur atque osculo haerens non ante
precibus abstitit quam peruicit, ut gladium poneret fidemque
daret nihil facturum tale. Tum iuuenis 'ego quidem' inquit, 10
'quam patriae debeo pietatem exsoluam patri. Tuam doleo
uicem, cui ter proditae patriae sustinendum est crimen, semel 11
cum defectionem inisti ab Romanis, iterum cum pacis cum
Hannibale fuisti auctor, tertio hodie, cum restituendae

5 sit *PC*: si P^2 *uel* P^3*RMDA* 6 quid tot *C*R^2*MDA*: quit tot P^2*R*: qui tot *P* torpescent *PCRMD*A^1 *uel* A^2: torpescentes *A*: torpescentne *dett. Sigonii* 7 sustinere n⟨equeunt⟩ *Gron.*: sustineren| *P*: sustinerem R^2*M*: sustinere M^2; sustinerent *CRD*: tremunt *A* (*sane optime, si modo nobis contingere possit explicare quo modo haec uox, si genuina fuit, in* sustineren *corrupta sit; usum transitiuum et coniunctionem uerborum* tremere *et* horrere *ualde commendat* 22. 27. 3) · sustinere nequiuere *Woelfflin.* ut alia *Drak.*: italis *P?*: talis P^1 *uel* P^2*CRMDA*: talia C^4: et si alia *ed. Par.* 1513: et alia *Gron.*: ut ab aliis *Mayerhoefer* ferire C^4A^2: fere *PCRMA*: feri M^1 *uel* M^2: *om. D* 8 atqui *ed Rom.* 1469: atque (*uel* atq·) *PCRMDA*
9 com(con)plectitur P^1*C*R^2M^2*DA*: conspectitur *P*: coniectitur *RM?* (*sed corr.* P^1 *satis clare*, -s- *delens, et* -l- *supra scribens inter* -p- *et* e-) 11 defectionem inisti *ed. Rom.* 1469 (*probante Alschefskio*): defectione | inissa *P*: defectione imissa (*uel fort.* d. missa) P^2*RM*: defectione inmissa (imm-) *C*M^1 *uel* $M^2$$DA^x$: defectionem immissa D^x*A*: defectionis initae *dett. unus* (*Ber.*): defectionis *Gron.* (*cf. Heraei Crit. p.* 57): *nobis uerbum hic requiri uidetur* tertio *PCR MDA*: tertium *edd. ante Aldum quos sequi mauolt Madv. nec nolit Conway; sed cf. Gell.* 11. 1; *prudentiam Pompei ibi narratam non est*

12 Romanis Capuae mora atque impedimentum es. Tu, patria,
ferrum, quo pro te armatus hanc arcem hostium inii, quo-
13 niam parens extorquet, recipe.' Haec cum dixisset, gladium
in publicum trans maceriam horti abiecit et, quo minus res
suspecta esset, se ipse conuiuio reddidit.

10 Postero die senatus frequens datus Hannibali; ubi prima
eius oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Cam-
panis quod amicitiam suam Romanae societati praeposuissent,
2 [et] inter cetera magnifica promissa pollicitus breui caput
Italiae omni Capuam fore iuraque inde cum ceteris populis
3 Romanum etiam petiturum. unum esse exsortem Punicae
amicitiae foederisque secum facti, quem neque esse Cam-
panum neque dici debere, Magium Decium; eum postulare
ut sibi dedatur, ac se praesente de eo referatur senatusque
4 consultum fiat. Omnes in eam sententiam ierunt, quam-
quam magnae parti et uir indignus ea calamitate et haud
5 paruo initio minui uidebatur ius libertatis. Egressus curia
in templo magistratuum consedit comprehendique Decium
Magium atque ante pedes destitutum causam dicere iussit.
6 Qui cum manente ferocia animi negaret lege foederis id cogi
posse, tum iniectae catenae ducique ante lictorem in castra
7 est iussus. Quoad capite aperto est ductus, contionabundus
incessit, ad circumfusam undique multitudinem uociferans:
'Habetis libertatem, Campani, quam petistis. Foro medio,
luce clara, uidentibus uobis nulli Campanorum secundus

secutus in Panthei fronte Agrippa uel Traianus, ubi tertium *audacter inscriptum uidemus*   12 hostium inii *A. Rubenius, luculenter*: hostrimini *P*: hosti minime P^2(*cf. Heraei Crit. pp.* 9 *sqq. et praef. nostram Tom.* ii, § 48)*CRMDA* (*sed* arcem defendere uolebam hosti minime parcens M^5A : *id quod adagium nostrum probat*, ἠλίθιος ἠλίθιον τίκτει)   13 horti *Sabellicus*: hosti *PCRMDA*: hosti' C^4

10 2 et *om. M* (*in fin. lineae*) *C. L. Bauer, recte*: *ret. PCRDA*   pollicitus *PCRMDA, more Liuiano*: pollicetur A^2: pollicitus est *Weissenb.*   petiturum C^1 *uel* $C^2A^2N^1$ (*ut secundam lectionem*): periturum *PCRMDAN*: pariturum M^2 3 dedatur] *hic pro* a *habet M* cc *Beneuentanum quod uocatur*   5 magistratuum M^2A: magistratum *PCRMD*: magistratus *ed. Par.* 1510   6 ante lictorem *PRMDA*: ante auctorem *C*: a lictore *Koch, male*

uinctus ad mortem rapior. Quid uiolentius capta Capua 8
fieret? Ite obuiam Hannibali, exornate urbem diemque
aduentus eius consecrate, ut hunc triumphum de ciue uestro
spectetis.' Haec uociferanti, cum moueri uolgus uideretur, 9
obuolutum caput est ociusque rapi extra portam iussus. Ita
in castra perducitur extemploque impositus in nauem et
Carthaginem missus, ne motu aliquo Capuae ex indignitate 10
rei orto senatum quoque paeniteret dediti principis et
legatione missa ad repetendum eum aut negando rem quam
primam peterent offendendi sibi noui socii aut tribuendo
habendus Capuae esset seditionis ac turbarum auctor.
Nauem Cyrenas detulit tempestas, quae tum in dicione regum 11
erant. Ibi cum Magius ad statuam Ptolomaei regis con-
fugisset, deportatus a custodibus Alexandream ad Pto-
lomaeum, cum eum docuisset contra ius foederis uinctum 12
se ab Hannibale esse, uinclis liberatur, permissumque ut
rediret seu Romam seu Capuam mallet. Nec Magius Ca- 13
puam sibi tutam dicere et Romam eo tempore quo inter
Romanos Campanosque bellum sit transfugae magis quam
hospitis fore domicilium; nusquam malle quam in regno eius
uiuere quem uindicem atque auctorem habeat libertatis.

Dum haec geruntur, Q. Fabius Pictor legatus a Delphis **II**
Romam rediit responsumque ex scripto recitauit. Diui
diuaeque in eo erant quibus quoque modo supplicaretur;

8 exornate P^1CRMDA : exornat *P* aduentus *A* : aduentu PC^xRMD : aduentū *C* 9 uociferanti *Ber.*, *Gron.* : uociferante *PCRMDA* 10 aut (*ante* negando) *Duk.* : nam ut *PCRMD* : ne aut *A* (*prob. Frigellio, cf.* 22. 11. 4) : nam aut M^7 primam *Gron.* : primum *PCRMA prob. Conwaio* : *om. D* 11 nauem CM^1 *uel* M^2A : naue *PRMD* regum PC^1RMA : regnum *CD* : regum Aegypti *Lipsius* : Aegypti *Ruperti* (*num sat Latine ?*) erant *ed. Mogunt.* 1518 : erat *PCRMDA* (*sc. Cnuto nostro Anglico hi reges potentiores erant !*) Alexandream *P* : Alexandriam P^2CRMDA 12 cum *M Gron.* : dum $PCRM^1$(*pleniore calamo, cf.* 22. 10. 9 *adn. et inf. c.* 18. 13)*DA* ; *de* dum *pro* cum *cf.* 21. 43. 1 permissumque *CDA* : permissum qui *PRM*

II 1 rediit *ed. Rom.* 1469 : redit P^1(*ex* redi *P*)CR^2(redii *?R*)*MDA* diui diuaeque *I. Bekker* : diuidique *P* : diuinique $P^2?CR$(diuiniquae *R*)*MDA?* : diuique P^x : diuinaque $A^v?$ *ed. Rom.* 1469

2 tum : ‘ Si ita faxitis, Romani, uestrae res meliores facilIores-
que erunt magisque ex sententia res publica uestra uobis
3 procedet uictoriaque duelli populi Romani erit. Pythio
Apollini re publica uestra bene gesta seruataque lucris
meritis donum mittitote deque praeda manubiis spoliisque
4 honorem habetote ; lasciuiam a uobis prohibetote.’ Haec
ubi ex Graeco carmine interpretata recitauit, tum dixit se
oraculo egressum extemplo iis omnibus diuis rem diuinam
5 ture ac uino fecisse, iussumque ab templi antistite, sicut
coronatus laurea corona et oraculum adisset et rem diuinam
fecisset, ita coronatum nauem adscendere nec ante deponere
6 eam quam Romam peruenisset ; se, quaecumque imperata
sint, cum summa religione ac diligentia exsecutum coronam
Romae in aram Apollinis deposuisse. Senatus decreuit ut
eae res diuinae supplicationesque primo quoque tempore cum
cura fierent.

7 Dum haec Romae atque ⟨in⟩ Italia geruntur, nuntius
uictoriae ad Cannas Carthaginem uenerat Mago Hamilcaris
filius, non ex ipsa acie a fratre missus sed retentus ali-
quot dies in recipiendis ciuitatibus Bruttiorum quae de-
8 ficiebant. Is, cum ei senatus datus esset, res gestas in
Italia a fratre exponit : cum sex imperatoribus eum, quorum
quattuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint,
9 cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse ; occidisse
supra ducenta milia hostium, supra quinquaginta milia

3 lucris *PCRMDA* : e lucris *duce Creuerio Madv.* : de lucris *Weissenb.* : pro lucris *Damsté* mittitote *CA* : mittito *PRMD* 4 iis *PCRMA* : his *D* 5 ab templi *Gron.* : atempi P^1 (i *in ras.*) : ab P^2*CRMDA* : a templi *Madv.*, *quem sequi malunt Luchs et Conway* corona *PCRM* : *om. D*, *secl. Iac. Gron.*, *cf.* 27. 37. 13 oraculum A^2 : cornaeulum $PCRM^4D$(-ne-)*A* : cornaculum *M* 6 aram *PCRMDA* (*cf.* 1. 18. 8 ; 41. 20. 7) : ara *ed. Mediol.* 1478, *fort. recte cf.* 30. 39. 8
7 in Italia *ed. Mediol.* 1478 : Italia *PCRMDA* quae A^2 : quaeq. *PCRMDA* : ⟨ut⟩ quaeque *Crevier* : Lucanorumque quae *Riemann* : Apulorumque quae *Weissenb.* : Apulorum Lucanorumque quae *Conway*, *lineam* 17 *litterarum amissam esse ratus* 8 dictator A^x *dett. aliq.* : dictatores *PCRMDA* 9 ducenta milia (*uel* $\overline{\text{CC}}$) *PCRMDA* quinquaginta milia (*uel* $\overline{\text{L}}$) *PCRMA* : l. *D*

cepisse. ex quattuor consulibus duos occidisse ; ex duobus
saucium alterum, alterum toto amisso exercitu uix cum
quinquaginta hominibus effugisse. magistrum equitum, 10
quae consularis potestas sit, fusum fugatum ; dictatorem,
quia se in aciem nunquam commiserit, unicum haberi im-
peratorem. Bruttios Apulosque, partim Samnitium ac Luca- 11
norum defecisse ad Poenos. Capuam, quod caput non
Campaniae modo sed post adflictam rem Romanam Can-
nensi pugna Italiae sit, Hannibali se tradidisse. pro his 12
tantis totque uictoriis uerum esse grates deis immortalibus
agi haberique.

Ad fidem deinde tam laetarum rerum effundi in uestibulo **12**
curiae iussit anulos aureos, qui tantus aceruus fuit ut me-
tientibus dimidium supra tres modios explesse sint quidam
auctores : fama tenuit quae propior uero est, haud plus 2
fuisse modio. Adiecit deinde uerbis, quo maioris cladis
indicium esset, neminem nisi equitem, atque eorum ipso-
rum primores, id gerere insigne. Summa fuit orationis, quo 3
propius spem belli perficiendi sit, eo magis omni ope
iuuandum Hannibalem esse ; procul enim ab domo mili-
tiam esse, in media hostium terra ; magnam uim frumenti 4
pecuniae absumi, et tot acies, ut hostium exercitus delesse, ita

9 *Post* cepisse *lineam supplet* bina castra expugnasse (*ex c.* 12. 14) *Luchs* 10 fugatum *PCRMDA* (*cf. c.* 12. 4) : fugatumque *dett. aliq.* 11 partim *PCRM* (*u. Gell.* 10. 13) : partem M^2DA se *om. PCRM DA, add. post* sit A^2, *ante* tradidisse M^4, *post* tradidisse *Alschefski ; sed* lli *post* Hannibali *habet PM quod del.* P^1 *uel* P^2M^4 (*u. de P et M* 22. 60. 5 ; 23. 10. 12) 12 uerum esse grates *Gron.* (*cf. e.g.* 3. 40. 11) : atrum esse graes *P* : sacrum (*cett. deletis*) P^2CRMDA, *subter quod lineam duxit* C^2 : rerum sacrum *ed. Rom.* 1469 : *pro quo* uerum sacrum *Glareanus, Modius*

12 1 ut metientibus P^1CRMDA : ut me ut metientibus *P* dimidium *PCRMDA* : *secl. Madv. tamquam a* P^2 *scriptum mero editionis Alschefskianae errore inductus ; (id quod Val. Max. et alii dixerunt nihil hic contra Puteanum testem ualere credimus)* supra tres *Madv. optime* : super patris *PR ut uid.* (*u. Heraei Crit. p.* 82) : super tris P^1 (*u.l* P^2)CR^2M^3(*ex* supetris *M*)*DA* 2 adiecit $C^xM^xA^2$: adfecit *PCRM et* M^x *alter DA* equitem *ed. Mogunt.* 1518 : equitum *PC RMDA* : equites *Luterb.* 4 pecuniae *PCRMDA* : pecuniaeque A^2 : et pecuniae *Madv.* (1886) ; *cf. c.* 11. 10 *et* 22. 29. 11 ; *contra,* 21. 60. 4 *adn.* (*c*) acies *ed. Frob.* 1531 : actis *PCRMDA*

5 uictoris etiam copias parte aliqua minuisse; mittendum
igitur supplementum esse, mittendam in stipendium pecu-
niam frumentumque tam bene meritis de nomine Punico
militibus.

6 Secundum haec dicta Magonis laetis omnibus, Himilco,
uir factionis Barcinae, locum Hannonis increpandi esse
ratus, 'quid est, Hanno?' inquit; 'etiam nunc paenitet
7 belli suscepti aduersus Romanos? Iube dedi Hannibalem;
ueta in tam prosperis rebus grates deis immortalibus agi;
audiamus Romanum senatorem in Carthaginiensium curia.'
8 Tum Hanno: 'Tacuissem hodie, patres conscripti, ne quid
in communi omnium gaudio minus laetum quod esset uobis
9 loquerer; nunc interroganti senatori, paeniteatne adhuc
suscepti aduersus Romanos belli, si reticeam, aut superbus
aut obnoxius uidear, quorum alterum est hominis alienae
10 libertatis obliti, alterum suae. Respondeam' inquit 'Himil-
coni non desisse paenitere me belli neque desiturum ante
inuictum uestrum imperatorem incusare quam finitum ali-
qua tolerabili condicione bellum uidero; nec mihi pacis
antiquae desiderium ulla alia res quam pax noua finiet.
11 Itaque ista quae modo Mago iactauit Himilconi ceterisque
Hannibalis satellitibus iam laeta sunt: mihi possunt laeta
esse, quia res bello bene gestae, si uolumus fortuna uti,
12 pacem nobis aequiorem dabunt; nam si praetermittimus
hoc tempus quo magis dare quam accipere possumus uideri
pacem, uereor ne haec quoque laetitia luxuriet nobis ac

6 paenitet *PCRMDA* : paenitet te *dett. tres* 8 patres (·p·) P^1A : *om. PR* : populi *C* : f (*i.e.* s) *M*, *imitatus quod se uidere credidit* (*de* M *et* P *uid. c.* 11. 11) 9 paeniteatne *Alschefski* : paeniteat me *PCRMDA* : paeniteatne me *ed. Rom.* 1469 10 respondeam P^2CRM^2 *uel* M^1DA, *cf.* censeam 21. 18. 6 *et* uelim 22. 7. 4 : respondead *P* : respondeant *M* : respondebo *det. unus* (*Ber.*) : respondeo (*uel* -ebo) *Madv.* (*quem. de* inquit. *uide ad Cic. Fin.* 5. 83)
11 sunt *P*(*per ligaturam*)*CRMDA* : sint *C. L. Bauer quem seq. Luchs, Ruperti; sed si quid mutandum sit, inter* satellitibus *et* iam *inserere* si *malit Conway, ipse tamen nihil mutandum esse ratus*

uana euadat. Quae tamen nunc quoque qualis est? Occidi 13
exercitus hostium; mittite milites mihi. Quid aliud rogares,
si esses uictus? Hostium cepi bina castra, praedae uidelicet 14
plena et commeatuum; frumentum et pecuniam date. Quid
aliud, si spoliatus, si exutus castris esses, peteres? Et ne 15
omnia ipse mirer—mihi quoque enim, quoniam respondi
Himilconi, interrogare ius fasque est—uelim seu Himilco
seu Mago respondeat, cum ad internecionem Romani
imperii pugnatum ad Cannas sit constetque in defectione
totam Italiam esse, primum, ecquis Latini nominis populus 16
defecerit ad nos, deinde, ecquis homo ex quinque et tri-
ginta tribubus ad Hannibalem transfugerit.' Cum utrum- 17
que Mago negasset, 'hostium quidem ergo' inquit 'adhuc
nimis multum superest. Sed multitudo ea quid animorum
quidue spei habeat scire uelim.' Cum id nescire Mago **13**
diceret, 'Nihil facilius scitu est' inquit. 'Ecquos legatos
ad Hannibalem Romani miserunt de pace? Ecquam
denique mentionem pacis Romae factam esse allatum ad
uos est?' Cum id quoque negasset, 'bellum igitur' inquit 2
'tam integrum habemus quam habuimus qua die Hannibal
in Italiam est transgressus. Quam uaria uictoria priore 3
[Punico] bello fuerit plerique qui meminerimus supersumus.
Nunquam terra marique magis prosperae res nostrae uisae
sunt quam ante consules C. Lutatium et A. Postumium

13 mittite A^2: mitti *PRMDA*: mitte *C* 14 commeatuum *Freinsh. et Gron.*: commeatum *PCRMDA* esses P^1(*uel* P^2)*CRMDA*: eius *P* 15 seu Mago *det. unus* (*Ber.*): seo *P*: *om.* P^2*CRMDA*: *ord. inuerso* seu Mago seu Himilco A^v *Valla* defectione *ed. Rom.* 1469: defectionem *PCRMDA* 16 ecquis A^2: etquis *PCRMDA* defecerit P^1*CRMDA*: defe *P* ecquis *PR*A^2: et quis *CA?*: haec quis *MD* tribubus C^4*A*: tribus *PCRMD* 17 quidue *CM*^{3}*DA*: quodue *PRM*

13 1 scitu est C^1 *uel* C^2*A*: scitum est (scitumst *P*) P^2*CRMD* ecquos . . . ecquam *ed. Rom.* 1469: et quos . . . et quam *PCRMDA* 2 tam *A dett. aliq.*: iam *PRMDA*^{x} (*postea ras.*): *om. C* 3 Punico *PCRMDA*: *secl. Gron. recte, 'aut. si uis, subiice* Romano *uel* Italico, *uel* pugnatum'*; cf. c.* 43. 4*; lectionem codicum tutatur Drak.* ad Poenos *c.* 11. 11 *laudans, aegre*

4 fuerunt; Lutatio et Postumio consulibus deuicti ad Aegates
insulas sumus. Quod si, id quod di omen auertant, nunc
quoque fortuna aliquid uariauerit, tum pacem speratis cum
5 uincemur, quam nunc cum uincimus dat nemo? Ego, si
quis de pace consulet seu deferenda hostibus seu acci-
pienda, habeo quid sententiae dicam; si de iis quae Mago
postulat refertis, nec uictoribus mitti attinere puto et fru-
strantibus nos falsa atque inani spe multo minus censeo mit-
tenda esse.'

6 Haud multos mouit Hannonis oratio; nam et simultas
cum familia Barcina leuiorem auctorem faciebat et occupati
animi praesenti laetitia nihil quo uanius fieret gaudium suum
auribus admittebant debellatumque mox fore, si adniti
7 paulum uoluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit
senatus consultum ut Hannibali quattuor milia Numidarum
in supplementum mitterentur et quadraginta elephanti et
8 argenti talenta,† dictatorque cum Magone in Hispaniam prae-
missus est ad conducenda uiginti milia peditum, quattuor
milia equitum, quibus exercitus qui in Italia quique in
Hispania erant, supplerentur.

14 Ceterum haec, ut in secundis rebus, segniter otioseque
gesta; Romanos praeter insitam industriam animis fortuna
2 etiam cunctari prohibebat. Nam nec consul ulli rei quae per

4 uincemur P^1(*uel* P^2)C^4RM : uincemus *PC* : uincimur R^1M^7DA 5 ego *P* : ergo P^1 *uel* P^2CRMDA deferenda P^1(*ex* defenda *P*)*CRMDA* : ferenda *Luchs* : de ferenda *Woelfflin*, *male* iis A^v : his *PCRMDA* refertis A^v? *ed. Rom.* 1469 : repertis *PCRMDA* : *mutato ordine* nec rep. uictoribus A^v? *Valla* inani spe *Gron.* : inanique *PCM* : inaniaque P^2 *uel* P^1C^4R(*hi duo* quae)M^7D : inania *A* : inani uictoria *ed. Rom.* 1469 7 quattuor milia (∞ ∞ ∞ ∞) Numidarum *PC* : quadraginta Numidarum ∞ | *A* (*add.* milia A^2) : XL (*uel* XXXX) numidarum *RMD* ($\overline{\text{XXXX}}$ M^7) : uiginti peditum quattuor N. milia *c.* 32. 5 *conferens*, *Drak.* talenta *PCRMDA*; *numerum recte requirunt Muretus et docti alii cf. c.* 32. 5 (talenta D *hic Weissenb. et Madv.*) 8 dictatorque *PCRMDA* (*sed in P nunc est supra* R *macula atramenti et nescio quae littera* (C *uel* T?; *supra* q. *quoque linea tenuis: silet Luchs*); *quod uix defendit Sigonius Catonem ap. Gell.* 10. 24. 7 *citando*; *proprium nomen latere primus suspicatus est Fischer*: Bostarque *Weissenb.* : Carthaloque *Madv.* (*optime*)

eum agenda esset deerat, et dictator M. Iunius Pera, rebus diuinis perfectis latoque, ut solet, ad populum ut equum escendere liceret, praeter duas urbanas legiones quae principio anni a consulibus conscriptae fuerant et seruorum dilectum cohortesque ex agro Piceno et Gallico collectas, ad ultimum prope desperatae rei publicae auxilium—cum 3
honesta utilibus cedunt—descendit edixitque qui capitalem fraudem ausi quique pecuniae iudicati in uinculis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque sese exsolui iussurum. Ea sex milia hominum Gallicis spoliis, 4
quae triumpho C. Flamini tralata erant, armauit, itaque cum uiginti quinque milibus armatorum ab urbe proficiscitur.

Hannibal Capua recepta, cum iterum Neapolitanorum 5
animos partim spe, partim metu nequiquam temptasset, in agrum Nolanum exercitum traducit, ut non hostiliter statim, 6
quia non desperabat uoluntariam deditionem, ita, si morarentur spem, nihil eorum quae pati aut timere possent praetermissurus. Senatus ac maxime primores eius in socie- 7
tate Romana cum fide perstare; plebs nouarum, ut solet, rerum atque Hannibalis tota esse metumque agrorum populationis et patienda in obsidione multa grauia indignaque proponere animo; neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi senatum metus cepit, si propalam tenderent, 8
resisti multitudini concitatae non posse, secunda simulando dilationem mali inueniunt. Placere enim sibi defectionem ad 9
Hannibalem simulant; quibus autem condicionibus in foedus

14 2 Pera *Gron. ex Val. Max.* 7. 6. 1 *et* 2. 4. 7 *et Fast. Cap.* (*C. I. L.* i^2, *p.* 46) : per *PCRMA* : *del.* M^2DA^x *dett. aliq.* 3 pecuniae *ed. Par.* 1513 : pecunia *PCRMDA* 4 tralata *PCRM* : translata C^2DA 5 Nolanum P^2CM : notalum *P* : noianum *RD* 6 ut *Glareanus* : et ut *PCRMDA* 7 esse *DA* : essem *P* (*sed infra* proponere) : esset P^2CRM patienda PC^2M^8(*ut secundam lectionem*)A^2 : petenda P^2RMDA : patenda *C* 8 propalam A^2 *dett. aliq.* : prolatam *PCRMDA* : prolata C^x : *add.* contra A^x ? secunda simulando CM^7 : secunda simulanda simulando *PRMA* (*cf.* 22. 28. 9 *adn.*) : secundam simulandam *D* : sed clam simulando A^2 *uel* A^6 *dett. aliq.* : obsecundando (*uel ut C*) *Gron.*

10 amicitiamque nouam transeant, parum constare. Ita spatio
sumpto legatos propere ad praetorem Romanum M[arcellum]
Claudium, qui Casilini cum exercitu erat, mittunt docentque
quanto in discrimine sit Nolana res: agrum Hannibalis esse
11 et Poenorum, urbem extemplo futuram ni subueniatur; con-
cedendo plebei senatum ubi uelint defecturos se, ne deficere
12 praefestinarent effecisse. Marcellus conlaudatis Nolanis
eadem simulatione extrahi rem in suum aduentum iussit;
interim celari quae secum acta essent spemque omnem
13 auxilii Romani. Ipse a Casilino Caiatiam petit atque inde
Volturno amni traiecto per agrum Saticulanum Trebianum-
que super Suessulam per montes Nolam peruenit.

15 Sub aduentum praetoris Romani Poenus agro Nolano
excessit et ad mare proxime Neapolim descendit, cupidus
maritimi oppidi potiundi, quo cursus nauibus tutus ex Africa
2 esset; ceterum postquam Neapolim a praefecto Romano
teneri accepit—M. Iunius Silanus erat, ab ipsis Neapolitanis
accitus—Neapoli quoque, sicut Nola, omissa petit Nuceriam.
3 Eam cum aliquamdiu circumsedisset, saepe ui, saepe sollici-
tandis nequiquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum
in deditionem accepit, pactus ut inermes cum singulis abirent
4 uestimentis. Deinde ut qui a principio mitis omnibus Italicis
praeter Romanos uideri uellet, praemia atque honores qui
5 remanserint ac militare secum uoluissent proposuit. Nec ea

10 Marcum Claudium *scripsi cf.* 26. 22. 13 *et* 25. 7. 4: mar|cellum Claudium *PCRMDA*: Claudium Marcellum *ordine per lineas mutato* P^1 Casilini P^1: casilini cum marcellum Claudium qui casilini *P* (*ubi inter* cu *et* m *spatium minimum*) 12 auxilii CM^5A^x: auxilio *PRMDA* 13 Caiatiam *Stier*: galatiam *PCRMA* (ca- A^x): galatiamque *D* per *Otto* (1839): perque *PCRMDA* (*quod mauolt Conway*) Saticulanum A^1 *uel* A^x: sauculanum PC^2(*e* saul- *C*) *RM* (*cf. c.* 15. 1; 24. 14. 7 *et* 16. 13): saticulum *D* Trebianumque *PC*(*sed* trab-)*RMDA* (*sed* trebeia-): Trebulanumque *Cluuerius*

15 1 maritimi A^v *Valla*: mariumi *P* (*ut* Sauc- *pro* Satic- *c.* 14. 13): marini P^1 *uel* P^2CRMDA 2 nola M^7A^v *Valla*: nolano *PCRMDA* 4 remanserint *Lov.* 5 (*cf.* § 12 *et c.* 6. 8; 1. 50. 4; 2. 9. 6): remanserant PC^1(*ex* -at *C*)*RMDA*: remansissent *ed. Rom.* 1469: remanerent *uel* remanere *Gron.*; *de temporibus in Or. Obl. Liuiana u. sis c.* 43. 12 *adn.* 5 nec RM^1A: ne PC^1(*ex* nea)R^xMD

spe quemquam tenuit; dilapsi omnes, quocumque hospitia aut
fortuitus animi impetus tulit, per Campaniae urbes, maxime
Nolam Neapolimque. Cum ferme triginta senatores, ac forte 6
primus quisque, Capuam petissent, exclusi inde, quod portas
Hannibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nucerina
praeda militi data est, urbs direpta atque incensa.

Nolam Marcellus non sui magis fiducia praesidii quam 7
uoluntate principum habebat; plebs timebatur et ante omnes
L. Bantius, quem conscientia temptatae defectionis ac metus
a praetore Romano nunc ad proditionem patriae, nunc, si
ad id fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat 8
iuuenis acer et sociorum ea tempestate prope nobilissimus
eques. Seminecem eum ad Cannas in aceruo caesorum
corporum inuentum curatumque benigne, etiam cum donis
Hannibal domum remiserat. Ob eius gratiam meriti rem 9
Nolanam in ius dicionemque dare uoluerat Poeno, anxium-
que eum et sollicitum cura nouandi res praetor cernebat.
Ceterum cum aut poena cohibendus esset aut beneficio con- 10
ciliandus, sibi adsumpsisse quam hosti ademisse fortem ac
strenuum maluit socium, accitumque ad se benigne appellat:
multos eum inuidos inter populares habere inde existimatu 11
facile esse quod nemo ciuis Nolanus sibi indicauerit quam
multa eius egregia facinora militaria essent; sed qui in 12
Romanis militauerit castris, non posse obscuram eius uirtu-
tem esse. multos sibi qui cum eo stipendia fecerint, referre
qui uir esset ille quaeque et quotiens pericula pro salute ac

5 quocumque *PCRMDA* : quo quemque *Gron.* (*optime sed uix necess.*) Nolam *CM*^{2}*DA uel A*^{1} : notam *PRMA?* 6 Nucerina *scripsi* : nuceria *PCRMDA* : nuceriae *ed. Rom.* 1469 7 quem *DA* : q. (*i. e.* que) *PCRM* : qui *M*^{1} : *del. C*^{x} conscientia temptatae *Gron.* : conscientia attemptatae *dett. unus* (*N. Hearnii*) : consensua-tem | tatem *P* : consensu adtemtantem *P*^{2}(*sed* -tan- *P*^{1} *ut puto*)*C*(*sed* -sum *et* tempt-)*RMD*(*hi duo* tempt-) : consensu ac temptantem *A* (-te *A*^{x}) ad id *Gron.* : adie *P* : ea die *P*^{2}*CRMDA* 9 dicionemque *PCMA* : dicionem *P*^{x}(*P*^{1}*? uel P*^{2}*?*)*RM*^{7}*D* ; *hoc si fuit in archetypo, lege* ius *solum et cf. c.* 14. 8 *et* 21. 35. 3 *adn.* 12 militauerit . . . fecerint (*cf.* § 4) *ed. Rom.* 1469 : militauerat . . . fecerant *PCRMDA*

13 dignitate populi Romani adisset, utique Cannensi proelio non prius pugna abstiterit quam prope exsanguis ruina superincidentium uirorum equorum armorumque sit oppres-
14 sus. 'Itaque macte uirtute esto' inquit. 'Apud me tibi omnis honos atque omne praemium erit et, quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati atque emolu-
15 mento esse.' Laetoque iuueni promissis equum eximium dono dat bigatosque quingentos quaestorem numerare iubet; lictoribus imperat ut eum se adire quotiens uelit patiantur.
16 Hac comitate Marcelli ferocis iuuenis animus adeo est mollitus ut nemo inde sociorum rem Romanam fortius ac fidelius iuuerit.

2 Cum Hannibal ad portas esset—Nolam enim rursus a Nuceria mouit castra—plebesque Nolana de integro ad de-
3 fectionem spectaret, Marcellus sub aduentum hostium intra muros se recepit, non castris metuens sed ne prodendae urbis occasionem nimis multis in eam imminentibus daret.
4 Instrui deinde utrimque acies coeptae, Romanorum pro moenibus Nolae, Poenorum ante castra sua. Proelia hinc parua inter urbem castraque et uario euentu fiebant, quia duces nec prohibere paucos temere prouocantes nec dare
5 signum uniuersae pugnae uolebant. In hac cotidiana duorum exercituum statione principes Nolanorum nuntiant Marcello
6 nocturna conloquia inter plebem ac Poenos fieri statutumque esse ut, cum Romana acies egressa portis foret, impedimenta eorum ac sarcinas diriperent, clauderent deinde portas murosque occuparent, ut potentes rerum suarum atque urbis

15 dono A^x *ed. Mogunt.* 1518 : ex dono *PCRMDA*
16 4 utrimque C^2M^5DA : utrique *PCRM* coeptae Romanorum A^v *Valla* : romanorum coeptae *PCRMDA* (*sed hi duo* cepte) prouocantes M^1 *uel* M^2A^x (*uel* A^v), *probant Drak. Crev. Frigell. recte* (*cf.* 23. 4. 1; 24. 24. 9) : procantis *PCR?M* : rogantis P^2(*ut uid.; qui punctum supra* P *et caudam litterae* C *addit*)R^x(*ex* progantis *R?*)*DA* : procurrentes '*posses etiam recipere*' *Drak.* : procursantes *Luchs*
5 cotidiana *Gron.* (*cf.* 3. 36. 2 *adn.*) : coditia iam *P*: comitia iam P^2C^7RMDA : continua iam C^4 : comitiaria A^2 : cotidiana iam *Alschefski*
6 foret *Gron.* : iret *PCRMDA* : staret (*uel* in acie staret) *Weissenb.*

Poenum inde pro Romano acciperent. Haec ubi nuntiata 7
Marcello sunt, conlaudatis senatoribus Nolanis, priusquam
aliqui motus in urbe oreretur, fortunam pugnae experiri
statuit. Ad tres portas in hostes uersas tripertito exercitum 8
instruxit; impedimenta subsequi iussit, calones lixasque et
inualidos milites uallum ferre. Media porta robora legionum
et Romanos equites, duabus circa portis nouos milites
leuemque armaturam ac sociorum equites statuit. Nolani 9
muros portasque adire uetiti subsidiaque destinata impedi-
mentis data, ne occupatis proelio legionibus in ea impetus
fieret. Ita instructi intra portas stabant.

Hannibali sub signis, id quod per aliquot dies fecerat, ad 10
multum diei in acie stanti primo miraculo esse quod nec
exercitus Romanus porta egrederetur nec armatus quisquam
in muris esset. Ratus deinde prodita conloquia esse metu- 11
que resides factos, partem militum in castra remittit iussos
propere apparatum omnem oppugnandae urbis in primam
aciem adferre, satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum
aliquem in urbe plebem moturam. Dum in sua quisque 12
ministeria discursu trepidat ad prima signa succeditque ad
muros acies, patefacta repente porta Marcellus signa canere
clamoremque tolli ac pedites primum, deinde equites, quanto
maximo possent impetu in hostem erumpere iubet. Satis 13
terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, cum dua-
bus circa portis P. Valerius Flaccus et C. Aurelius legati in
cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixae calones- 14
que et alia turba custodiae impedimentorum adposita, ut

7 in urbe *Weissenb.*, *u.* 21. 62. 7 *adn.*: iniurise *P*: iniuris P^2CR *DA?*: imuris (*sic*) *M* (*c.* 19. 17 *adn.*): in uiris C^4: in muris A^x *dett. aliq.*: intus A^x *dett. aliq.* 8 sociorum *D* A^v*?Valla*: suorum *PCR MA* 9 data *uel* destinata *secl. Crevier sed ambo rectissime PCRMDA*
10 ad RM^2DA: at P^2CR^1M: ac *P* 12 dum *Gron.*: um *P* (*sic*): tum P^2CRMD: moxque *A dett. pler.* trepidat *PCRMDA*: trepidant *Luchs* primum deinde equites *bis P*: *secludit secundum* P^1
13 aciem P^1(*uel* P^2)*CRMDA*: pacem *P* intulerant P^1(*uel* P^2)*CRMDA*: intuleram *P*

paucitatem maxime spernentibus Poenis ingentis repente
15 exercitus speciem fecerit. Vix equidem ausim adfirmare, quod quidam auctores sunt, duo milia et octingentos hostium
16 caesos non plus quingentis Romanorum amissis; sed, siue tanta siue minor uictoria fuit, ingens eo die res ac nescio an maxima illo bello gesta sit; non uinci enim ab Hannibale [uincentibus] difficilius fuit quam postea uincere.

17 Hannibal spe potiundae Nolae adempta cum Acerras recessisset, Marcellus extemplo clausis portis custodibusque dispositis ne quis egrederetur quaestionem in foro de iis qui
2 clam in conloquiis hostium fuerant habuit. Supra septuaginta damnatos proditionis securi percussit bonaque eorum
3 iussit publica populi Romani esse et summa rerum senatui tradita cum exercitu omni profectus supra Suessulam castris
4 positis consedit. Poenus Acerras primum ad uoluntariam deditionem conatus perlicere, inde postquam obstinatos uidet, obsidere atque oppugnare parat. Ceterum Acerranis
5 plus animi quam uirium erat; itaque desperata tutela urbis, ut circumuallari moenia uiderunt, priusquam continuarentur

14 repente P^1(*ex* reperte *P*)*CRMDA* fecerit *PCRMDA*: fecerint *ed. Mogunt.* 1518 15 quingentis (*i. e.* Ɖ) *P*: V. C^1 *in ras.*: *om. RMDA*: uno A^x amissis; sed *Alschefski, scite, cf. c.* 19. 4 *adn.*: amisisset PR^xMD?: amisisse CM^x (*et sic cum* Romanum *pro* Romanorum *Gron.*): amisisse sed *A*: amissum esse A^x (*fort.* A^v) 16 illo M^3A: illa *PCRMD*, *sed in P supra* a *est punctum a* P^1, *ut puto, additum* sit *PCRMDA*: est *Freinsheim*: fuit *J. Perizonius* [uincentibus] *Douiatium sequens seclusi*: *ret. PCRMDA*: tum *uel* tunc uincentibus *dett. tres*, *Ruperti* (*sed non de uno aliquo tempore dicit Liuius*): uinci solitis (*uel* suetis *cf. c.* 40. 10) A^v *Valla*: uinci timentibus *Weissenb.*, *quod probat Conway* (*praecipue quia in M littera* -e- *et litterae* -n- *prima hasta pleniore calamo scribuntur, cf. c.* 10. 12 *adn.*): uincere discentibus *dubit. Madv.*: *alia alii*

17 4 inde *hic ante* postquam *scripsi tamquam ex margine, in quem exciderat, interposita xviii litterarum linea exceptum a P*: *post* obstinatos *scribunt PCRMDA* (*sed hic* uidit inde obstinatos *ordine mutato*); *post* obsidere *Ber. ed. Mogunt.* 1518 *ante* obsidere *H. J. Mueller*: in fide *Patsche*: in se *Luterb.* 1906: in dies *Frigell.*; *sed cum* primum *praecedat requiri uidetur* inde [*Sub* d *in* inde *posuit punctum* M^1 quod *extemplo non erasit sed digito impresso elisit*]. 5 desperata P^3? *CRDA*: despera *P*: despare P^2: desperaeta *M*: despera a M^1: desperati a M^7 *uel* M^2

hostium opera, per intermissa munimenta neglectasque custo-
dias silentio noctis dilapsi, per uias inuiaque qua quemque 6
aut consilium aut error tulit, in urbes Campaniae, quas satis
certum erat non mutasse fidem, perfugerunt.

Hannibal Acerris direptis atque incensis, cum a Casilino 7
dictatorem Romanum legionesque acciri nuntiassent, ne quid
noui tam propinquis hostium castris Capuae quoque occur-
reret, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore 8
quingenti Praenestini habebant cum paucis Romanis Latini-
que nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat.
Hi, non confecto Praeneste ad diem dilectu, serius profecti 9
domo cum Casilinum ante famam aduersae pugnae uenis-
sent et aliis adgregantibus sese Romanis sociisque, profecti
a Casilino cum satis magno agmine irent, auertit eos retro
Casilinum nuntius Cannensis pugnae. Ibi cum dies aliquot, 10
suspecti Campanis timentesque, cauendis ac struendis in
uicem insidiis traduxissent, ut de Capuae defectione agi
accipique Hannibalem satis pro certo habuere, interfectis

6 aut (cons.) *CMDA* : a *P* : au P^2R error *PCRM*, *repos. Crev.* : terror *DA* 7 a Casilino A^2 *Valla* (*i. e.* a Casilinatibus *ut in* 8. 11. 3, *uel fort. ut in c.* 19. 5) : a Casino *PCRMDA* : ad Casilinum *H. J. Mueller* acciri *temptaui* (*ex* nouas acciri A^v *Valla*, *cf.* 22. 32. 8) : accipi *M* : nimis accipi $PCRM^xDA$: eminus aspici *Lipsius* : *pro* nimis *coniciunt*, *e. g.* a Sidicinis *Weissenb.*, uanis minis *Frigell*, usque *Brakman*, laetis animis *Novák*, *sed melius* nouas *quod scribit Valla* nuntiassent *PCRMDA* : nuntiatum esset A^2 *text. Vallae* ne quid noui *temptaui* : ne quis *PCRMDA* : ne quid *Lipsius* occurreret *Lipsius* : orere|currunt *P* : re|currunt P^2 (*uel* P^1) *et sic CRM* : recurrerunt *D* : recurrant *A* : recurrat A^x *Aldus* : recurreret C^4 : oreretur motus (*c.* 16. 7) *uel* ne quid . . . moueretur (*quod probat Madv.*) *Gron.* : *similia alii* (*cum Lipsii lectione cf. Tac. Ag.* 2 '*ne quid honestum occurreret*') ; *scil. codicem Puteani parentem legens nescio quis c.* 16. 7 *respexit et lucubrationis suae fructum* motus oreretur *in marg. scripsit* 8 eo P^1 *uel* P^2CRMDA : *om. P* quingenti (*i. e.* Ɒ) *PCR in ras. D* : *om. MA* contulerat *PCRMDA* : compulerat *Douiat non male* (*cf.* § 11) 9 adgregantibus *Crev.* : adgregantur *PCRMD* : aggregarent *A* cum (satis) *PCRMDA* : *secl. Riemann* 10 suspecti A^v *Valla* : suscepti *PCRMDA* ut *Crev.* : ita *PCRMDA* : atque (*cum* haberent *infra*) *Fabri* certo C^2DA : certa *PCRM* habuere M^1 *uel* M^2 : habere *PCRMDA* : haberent *Lov.* 5

nocte oppidanis partem urbis, quae cis Volturnum est—eo
enim diuiditur amni—occupauere idque praesidii Casilini
11 habebant Romani. Additur et Perusina cohors, homines
quadringenti sexaginta, eodem nuntio quo Praenestini paucos
12 ante dies, Casilinum compulsi. Et satis ferme armatorum
ad tam exigua moenia et flumine altera parte cincta tuenda
erat: penuria frumenti, nimium etiam ut uideretur hominum,
efficiebat.

18 Hannibal cum iam inde haud procul esset, Gaetulos cum
praefecto nomine Isalca praemittit ac primo, si fiat conloquii
copia, uerbis benignis ad portas aperiundas praesidiumque
accipiendum perlicere iubet: si in pertinacia perstent, ui rem
2 gerere ac temptare si qua parte inuadere urbem possit. Vbi
ad moenia accessere, quia silentium erat, solitudo uisa; metu-
que concessum barbarus ratus moliri portas et claustra refrin-
3 gere parat, cum patefactis repente portis cohortes duae, ad
id ipsum instructae intus, ingenti cum tumultu erumpunt stra-
4 gemque hostium faciunt. Ita primis repulsis Maharbal cum
maiore robore uirorum missus nec ipse eruptionem cohortium
5 sustinuit. Postremo Hannibal castris ante ipsa moenia
oppositis paruam urbem paruumque praesidium summa ui
atque omnibus copiis oppugnare parat, ac dum instat laces-
sitque corona undique circumdatis moenibus, aliquot milites
et promptissimum quemque e muro turribusque ictos amisit.
6 Semel ultro erumpentes agmine elephantorum opposito
prope interclusit trepidosque compulit in urbem satis multis

10 urbis P^1(*uel* P^2)*CRMDA* : urbi *P*, *cf. cc.* 18. 8; 22. 3; 45. 1; *et* 22. 10. 10; 24. 16. 9; 25. 27. 5 *et* 33. 10 cis *Gron.* : ci *P* : circa P^2*CRMD* : citra *A* praesidii *Iac. Gron.* : praesidi *P* : praesidium P^2 *uel* P^3*CRMDA* 12 moenia *PCRMDA* : moenibus *Pluygers*
18 1 Isalca *ed. Ven.* 1470: isisalcae *P* (nominae isi-): isisalca P^1*C RM*(*ubi* nomina ei sisalca)*A* : is . . . (*sp. vi uel vii litt. relicto*) *D* si in A^x *dett. aliq.* : sin *PCRMA* : si im- *D* ui *Heerwagen* : ut *PCRMDA* : *del.* A^x 2 solitudo M^1*DA* : sollicitudo *PCRM* 3 tumultu P^1*C*$R^1$$M^1$ *uel* M^2*DA* : tumulum *P*: tumultum *RM* 5 oppositis *PCRMDA*, *cf.* 37. 39. 9: positis *Lov.* 4, *Madv.*, *Conway* 6 agmine *P*$M^1$$A^x$: in agmine P^2(*uel* P^3)*CRMDA*

ut ex tanta paucitate interfectis; plures cecidissent ni nox proelio interuenisset. Postero die omnium animi ad oppu- 7
gnandum accenduntur, utique postquam corona aurea muralis proposita est atque ipse dux castelli plano loco positi segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat, Cannarum Trasumennique et Trebiae singulos admonens uniuersosque. Inde uineae quoque coeptae agi cuniculique; nec 8
ad uarios conatus hostium aut uis ulla aut ars deerat sociis Romanorum. Propugnacula aduersus uineas statuere, trans- 9
uersis cuniculis hostium cuniculos excipere, et palam et clam coeptis obuiam ire, donec pudor etiam Hannibalem ab incepto auertit, castrisque communitis ac praesidio modico imposito, ne omissa res uideretur, in hiberna Capuam concessit.

Ibi partem maiorem hiemis exercitum in tectis habuit, 10
aduersus omnia humana mala saepe ac diu duratum, bonis inexpertum atque insuetum. Itaque, quos nulla mali uicerat 11
uis, perdidere nimia bona ac uoluptates immodicae, et eo impensius quo auidius ex insolentia in eas se merserant. Som- 12
nus enim et uinum et epulae et scorta balineaque et otium consuetudine in dies blandius ita eneruauerunt corpora animosque ut magis deinde praeteritae uictoriae eos quam praesentes tutarentur uires, maiusque id peccatum ducis 13
apud peritos artium militarium haberetur quam quod non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romanam duxisset; illa enim cunctatio distulisse modo uictoriam uideri potuit, hic error uires ademisse ad uincendum. Itaque hercule, uelut 14

7 exprobrabat P^1*CRMDA* : expugnationem sangun | brabat *P* Trasumennique *u. ad* 22. 4. 1 : Thrasymenique *PCRMDA* 8 sociis *Gron.* (*cf. c.* 17. 10) : socii *PCRMDA Edd. uet. Frig. cum seq. coniungentes* : ab sociis *Luchs* 9 excipere M^3A^2 : excepere *PCRMD* 10 ac diu duratum M^7 *ex* ac diu dra- *uel* ac di dura- M^1 : ad diu duratum P^1(*uel* P^2)*RM* (adiniuratum R^1 *quod uoluisse olim* P^2 *puto*) : adiuratum *C* (*sed supra* i *add.* b C^2, *i. e.* abiuratum) : ac diu durantem *DA* 13 maiusque A^v *Valla* : manusque *PCRM*(*ubi* -n- *plen. calamo*, *cf. c.* 10. 12 *adn.*) *DA*

si cum alio exercitu a Capua exiret, nihil usquam pristinae
15 disciplinae tenuit. Nam et redierunt plerique scortis impli-
citi et, ubi primum sub pellibus haberi coepti sunt, uiaque
et alius militaris labor excepit, tironum modo corporibus
16 animisque deficiebant, et deinde per omne aestiuorum tempus
magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur neque
aliae latebrae quam Capua desertoribus erant.

19 Ceterum mitescente iam hieme educto ex hibernis milite
2 Casilinum redit, ubi, quamquam ab oppugnatione cessatum
erat, obsidio tamen continua oppidanos praesidiumque ad
3 ultimum inopiae adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius
praeerat dictatore auspiciorum repetendorum causa profecto
4 Romam. Marcellum et ipsum cupientem ferre auxilium ob-
sessis et Volturnus amnis inflatus aquis et preces Nolanorum
Acerranorumque tenebant, Campanos timentium si praesi-
5 dium Romanum abscessisset. Gracchus adsidens tantum
Casilino, quia praedictum erat dictatoris ne quid absente eo
rei gereret, nihil mouebat, quamquam quae facile omnem pa-
6 tientiam uincerent nuntiabantur a Casilino; nam et praeci-
pitasse se quosdam non tolerantes famem constabat et stare
inermes in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus
7 praebentes. Ea aegre patiens Gracchus, cum neque pugnam
conserere dictatoris iniussu auderet—pugnandum autem esse,
si palam frumentum importaret, uidebat—neque clam im-
8 portandi spes esset, farre ex agris circa undique conuecto
cum complura dolia complesset, nuntium ad magistratum
Casilinum misit ut exciperent dolia quae amnis deferret.
9 Insequenti nocte intentis omnibus in flumen ac spem ab

15 sub *CA* : sup *PRMD*

19 1 redit *PCRMDA* : rediit *Lov.* 2 3 dictatore *P*C^2M^1*A* : dictator P^1 *uel* P^2*CRMD* 4 ob(op-)sessis et *P*A^2 : ob(op-)sessit set (P^2 *uel*) P^3*C?R* : obsessit et *M* : obsessis. sed *DA* : obsedit C^4 nolanorum acerranorumque (*uel* Acerranorum Nolanorumque) *Riemann, cf.* 21. 60. 4 *adn.* (*c*) : nolanorum acerranorum *P* : *in medio add.* adque P^3*CRMD* : *ibid. add.* atque *A* timentium *PR?*A^2 : timentis (*uel* -tes) P^2 *uel* P^3R^1*MDA? sed* -is *plen. calamo M* (*c.* 10. 12 *adn.*) 9 ac spem *PCRMDA* : ad spem *dett. tres*

nuntio Romano factam dolia medio missa amni defluxerunt; aequaliter inter omnes frumentum diuisum. Id postero 10
quoque die ac tertio factum est; nocte et mittebantur et perueniebant; eo custodias hostium fallebant. Imbribus 11
deinde continuis citatior solito amnis transuerso uertice dolia impulit ad ripam quam hostes seruabant. Ibi haerentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur, nuntiatumque Hannibali est et deinde intentiore custodia cautum ne quid falleret Volturno ad urbem missum. Nuces tamen fusae ab 12
Romanis castris, cum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur.

Postremo ad id uentum inopiae est, ut lora detractasque 13
scutis pelles, ubi feruida mollissent aqua, mandere conarentur nec muribus alioue animali abstinerent et omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent. Et 14
cum hostes obarassent quidquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen iniecerunt, ut Hannibal 'eone usque dum ea nascuntur ad Casilinum sessurus sum?' exclamaret; et qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum de- 15
mum agi secum est passus de redemptione liberorum capitum. Septunces auri in singulos pretium conuenit. Fide accepta 16
tradiderunt sese. Donec omne aurum persolutum est, in uinculis habiti; tum remissi summa cum fide. Id uerius 17
est quam ab equite in abeuntes immisso interfectos. Praenestini maxima pars fuere. Ex quingentis septuaginta qui in praesidio fuerunt, minus dimidium ferrum famesque

9 aequaliter P^{1}(*ut puto*)*CRMDA*, *cf.* 21.60. 4 *adn.* (*a*) : aequaliterque *P* 13 mandere *C*M^{1}*DA* : mandare *PRM* radicumque $P^{1}C R^{1}$*DA* : adi|citumque *P* : radi *R* : aditumque *M* (*sed* -i- *pleniore calamo*, *cf.* § 4) 14 herbidi A^{2} *Facius et Panormita* : herbi *PCRMDA* : herbidum A^{v} *ut uid.* nascuntur *PCRMDA* (*cf. cum Frigell.* 8. 7. 7 ; 22. 29. 9 ; *uix aliter* 27. 42. 13) : nascantur *ed. Rom.* 1469 sum P^{1}*CRMDA* : sum est *P* 15, 16 exclamaret ; et qui *ed. Rom.* 1469 : exclamare et qui *P* : exclamaret qui P^{1}(*uel* P^{2})*CRMDA* 16 remissi *PCR MDA* : emissi *Luchs duce Titio* summa cum *Rob. Titius* : cumas cum *PCRMDA* : donos cum *Weissenb.* 17 minus *PCRMDA* : haud minus *Lov.* 4 *et* 5 *Madv. fort. recte ; in M* fuerunt minus dimi-

absumpsit: ceteri incolumes Praeneste cum praetore suo
18 M. Anicio—scriba is antea fuerat—redierunt. Statua eius
indicio fuit, Praeneste in foro statuta, loricata, amicta toga,
uelato capite, [et tria signa] cum titulo lamnae aeneae in-
scripto, M. Anicium pro militibus qui Casilini in praesidio
fuerint uotum soluisse. Idem titulus tribus signis in aede
20 Fortunae positis fuit subiectus. Casilinum oppidum reddi-
tum Campanis est, firmatum septingentorum militum de
exercitu Hannibalis praesidio, ne, ubi Poenus inde absces-
2 sisset, Romani oppugnarent. Praenestinis militibus senatus
Romanus duplex stipendium et quinquennii militiae uaca-
tionem decreuit; ciuitate cum donarentur ob uirtutem, non
3 mutauerunt. Perusinorum casus obscurior fama est, quia
nec ipsorum monumento ullo est illustratus nec decreto
Romanorum.

4 Eodem tempore Petelinos, qui uni ex Bruttiis manserant
in amicitia Romana, non Carthaginienses modo qui regio-
nem obtinebant sed Bruttii quoque ceteri ob separata ab se
5 consilia oppugnabant. Quibus cum obsistere malis nequi-
rent Petelini, legatos Romam ad praesidium petendum
miserunt. Quorum preces lacrimaeque—in questus enim
flebiles, cum sibimet ipsi consulere iussi sunt, sese in uesti-
bulo curiae profuderunt—ingentem misericordiam patribus
6 ac populo mouerunt, consultique iterum a M. Aemilio prae-
tore patres circumspectis omnibus imperii uiribus fateri
coacti nihil iam longinquis sociis in se praesidii esse, redire

maioribus litteris et largiore in spatio scripta, ut persaepe ubi scriba hic optimus de lectione Puteana dubitabat; cf. cc. 16. 7 *sup.*; 22. 4 *et* 46. 8 *inf. et* 24. 4. 2; 24. 7. 11; 24. 8. 1 *et* 10; 24. 28. 4; 24. 37. 7; 25. 3. 18; 25. 7. 3; 26. 44. 5: 26. 51. 2 *et* 7 18 [et tria signa] *PCRMDA*: *del. Ulrich* (*progr. Zurich* 1816) soluisse *Madv.*: uoluisse *PRM*: uouisse CM^1DA

20 3 quia *P* (*non* qui *ut adfirmat Luchs, in ed. Min.* 1888) 4 sed M^2DA: ex *PCRM* 5 Petelini M^1D (*ut in* § 7 *P*), *uid. Conwaium Ital. Dialects* II A, *p.* 6: petellini *PCRMA* 6 a C^2M^1 *uel* M^2: *om. PCRMDA* iam $PCRMDA^v$: tam *A fort. recte, ut putat Madv.*

domum fideque ad ultimum expleta consulere sibimet ipsos in reliquum ⟨pro⟩ praesenti fortuna iusserunt. Haec post- 7
quam renuntiata legatio Petelinis est, tantus repente maeror pauorque senatum eorum cepit ut pars profugiendi qua quisque posset ac deserendae urbis auctores essent, pars, 8
quando deserti a ueteribus sociis essent, adiungendi se ceteris Bruttiis ac per eos dedendi Hannibali. Vicit tamen 9
ea pars quae nihil raptim nec temere agendum consulendumque de integro censuit. Relata postero die per mino- 10
rem trepidationem re tenuerunt optimates ut conuectis omnibus ex agris urbem ac muros firmarent.

Per idem fere tempus litterae ex Sicilia Sardiniaque Ro- **21**
mam allatae. Priores ex Sicilia T. Otacili propraetoris in senatu recitatae sunt: P. Furium praetorem cum classe ex 2
Africa Lilybaeum uenisse; ipsum grauiter saucium in discrimine ultimo uitae esse; militi ac naualibus sociis neque stipendium neque frumentum ad diem dari neque unde detur esse; magno opere suadere ut quam primum ea mit- 3
tantur, sibique, si ita uideatur, ex nouis praetoribus successorem mittant. Eademque ferme de stipendio frumentoque 4
ab A. Cornelio Mammula propraetore ex Sardinia scripta. Responsum utrique non esse unde mitteretur, iussique ipsi classibus atque exercitibus suis consulere. T. Otacilius ad 5

6 reliquum *RMD*: reliquom *PC*[2]: reliquo n *C*: *om. A* pro *add. Madv.*: *om. PCRMDA*: in *ed. Rom.* 1469 8 dedendi *P*: dedendos *P*[2] *uel* *P*[3]*C*[1]*R*[2](*ex* dedendo *R*)*MDA*: dedendis *C*: dedendi se *malit Conway* 10 relata *Crev.*: relaxa *PRM*: relaxata *P*[2] *uel* *P*[3]*CR*[1]*M*[3]*DA*: relaxati *C*[2]: re laxata *dett.* re tenuerunt *dett. duo ed. Rom.* 1472 *Crev.*: retinuerunt *PCRM*[4](*per ras.*)*DA*: restinuerunt *M*: tenuerunt *dett. aliq.*
21 1 T. Otacili (*sed* -ii) *A*: totacilii *P*: (toacilii *uel potius, ut puto*) t'acilii *P*[2]: otacilii *P*[3]*CMD*: oacilius *R*: otacilius *R*[1], *cf.* § 5 2 P. *Glareanus, cf.* 22. 35. 5: L. *PCRMDA* saucium *PCRM*: sancium *D*: ictum saucium *A dett. aliq.* militi ac *Alschefski*: militiae *PCR MDA* (*hi duo* -ie); militi et *A*[2] 3 -que si ita *C*[2](*sed* quę *retento*) *DA*: quaesita *PCRM*: -que (*M*[1]) si ita *M*[2] *uel* *M*[7] 5 T. Otacilius *Gron.*: totacilius *P*: t. acilius *P*[2]: otacilius *P*[3](*sed* consulerent *P*[2] *quod ret.* *P*[3])*CR*[1](ota- *in ras.*)*MDA, u.* 22. 10. 10 *et* 37. 13 *et* 56. 6

unicum subsidium populi Romani, Hieronem, legatos cum misisset, in stipendium quanti argenti opus fuit et sex mensum frumentum accepit; Cornelio in Sardinia ciuitates
6 sociae benigne contulerunt. Et Romae quoque propter penuriam argenti triumuiri mensarii rogatione M. Minucii tribuni plebis facti, L. Aemilius Papus, qui consul censorque fuerat, et M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat, et
7 L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat. Et duumuiri creati M. et C. Atilii aedem Concordiae, quam L. Manlius praetor uouerat, dedicauerunt; et tres pontifices creati, Q. Caecilius Metellus et Q. Fabius Maximus et Q. Fuluius Flaccus, in locum P. Scantini demortui et L. Aemili Pauli consulis et Q. Aeli Paeti, qui ceciderant pugna Cannensi.

22 Cum cetera quae continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis adsequi poterant, patres exples-
2 sent, tandem se quoque et solitudinem curiae paucitatemque
3 conuenientium ad publicum consilium respexerunt; neque enim post L. Aemilium et C. Flaminium censores senatus lectus fuerat, cum tantum senatorum aduersae pugnae, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumpsissent.
4 Cum de ea re M. Aemilius praetor, dictatore post Casilinum amissum profecto iam ad exercitum, exposcentibus cunctis rettulisset, tum Sp. Caruilius cum longa oratione non solum inopiam sed paucitatem etiam ciuium ex quibus in patres

5 mensum *PCRMDA* : mensium M^1A^2 7 Atilii *ed. Ven.* 1555 : atilli *P* : atillius P^2MA : atilius *CRD* Manlius *ed. Rom.* 1469 : manilius *PCRMDA* uouerat P^1CRM^1DA : uocauerat *PM* Q. Fabius (*P^1 uel*) $P^2CR^1M^3DA$: quam fabius *P* : fabius *RM*

22 3 senatus lectus *ed. Ven.* 1495 : senatus electus P^1CRMD(san-)*A* : senatu electus *P*, *cf. c.* 17. 10 4 praetor *ed. Rom.* 1469 : pro *PCRM DA* : *del.* C^x iam A^v *Valla* : tam *PCRMDA* : *om.* C^x *Lov.* 3 *et Ber. Frigellio probante* : tandem (*uel* Teanum, *cf. cc.* 24. 5 *et* 32. 1) *Luchs* Spurius *C* : purius *PRMDA* inopiam *PCRMDA* : *add.*, *ante uel post*, senatus *Lov.* 3 *dett. alii*, patrum *Luchs*, *H. J. Mueller*, senatorum *Weissenb.*, eam *Harant* (*quod si quid requirendum sit malimus*) in patres M^3DA^2 (*in ras.*) : impetres *PCRM* (in-) : impropetres C^2? : imperatores C^x : patres *J. H. Voss*

legerentur conquestus esset, explendi senatus causa et iun- 5
gendi artius Latini nominis cum populo Romano magno
opere se suadere dixit ut ex singulis populis Latinorum
binis senatoribus, ⟨quibus⟩ patres Romani censuissent,
ciuitas daretur, atque ⟨inde⟩ in demortuorum locum in
senatum legerentur. Eam sententiam haud aequioribus 6
animis quam ipsorum quondam postulatum Latinorum
patres audierunt; et cum fremitus indignantium tota curia 7
esset et praecipue T. Manlius esse etiam nunc eius stirpis
uirum diceret ex qua quondam in Capitolio consul minatus
esset quem Latinum in curia uidisset eum sua manu se
interfecturum, Q. Fabius Maximus nunquam rei ullius 8
alieniore tempore mentionem factam in senatu dicit quam
inter tam suspensos sociorum animos incertamque fidem id
iactum quod insuper sollicitaret eos; eam unius hominis 9
temerariam uocem silentio omnium exstinguendam esse et,
si quid unquam arcani sanctiue ad silendum in curia fuerit,
id omnium maxime tegendum, occulendum, obliuiscendum, pro non dicto habendum esse. Ita eius rei oppressa
mentio est.

5 populo Romano magno opere *Crev.* : pro magnore *P* : pro magna re P^2*CRM*^{1}(*plen. cal.*)*DA* : pro maona re *M*, *cf. c.* 10. 12 quibus *om. PCRM*(*sed duarum litt. spatium reliquit ut in re incerta*)*DA* : *add. J. H. Voss* : quos A^v : si *dett. tres* inde in *Frigell ex dett. uno* (*Ber.*) : in *PCRMDA Luterb.* (*qui* atque *in* eique *mutat*) : ei in *Madv.* 6 haud (haut) aequioribus P^1(*uel* P^2)*CRMDA* : hut|ius equioribus *P; dittog.* iustioribus : aequioribus *scite suspicatus est Frigell; sed potius credam* -s *pro* a- *scriptum esse, ut correxisse uid. P ipse, et* iu *nihil esse nisi* ut *iteratum* quondam M^3*DA* : quodam *PRM* : quidam *C* 7 T. *Gron.* : nt *P* : *del.* P^1 (*uel* P^2) : *om. CRM DA* Manlius *PM* : manlium P^2(*uel* P^3)*CRDA* ex qua *Aldus* : et qua *PCRM* : qua $C^x M^1$*DA* : qui A^1 *uel* A^2 quem Latinum A^2 *ed. Par.* 1510 : quem latinum quem *PCRMDA* : Latinum quem *Alschefski* 8 inter tam $C^2 A^v$ (*uel* A^6) : incertam *PCRMDA* : *sed* incertam suspensos sociorum animos in|certam suspensos so|ciorum animos incer|tamque *sic repetita P* : incertam suspensos | sociorum animos . . . incer|tamque *ret.* P^1 (*uel* P^2) id iactum (*uel* id tactum) *Gron.* : id actum *C* : itactum *PRM?* : intactum $R^1 M^4$(*ubi* inta- *in ras. ii uel iii litterarum stat*)*DA?* : id tactum A^2 9 non dicto M^7*A* : dicto *PRMD* : dicio *C* : dicioni C^4 : indicto *Alschefski, bene*

10 Dictatorem, qui censor ante fuisset uetustissimusque ex
iis qui uiuerent censoriis esset, creari placuit qui senatum
legeret, accirique C. Terentium consulem ad dictatorem
11 dicendum iusserunt. Qui ex Apulia relicto ibi praesidio
cum magnis itineribus Romam redisset, nocte proxima, ut
mos erat, M. Fabium Buteonem ex senatus consulto sine
23 magistro equitum dictatorem in sex menses dixit. Is ubi
cum lictoribus in rostra escendit, neque duos dictatores
2 tempore uno, quod nunquam antea factum esset, probare
se dixit, neque dictatorem sine magistro equitum, nec censo-
riam uim uni permissam et eidem iterum, nec dictatori, nisi
rei gerendae causa creato, in sex menses datum imperium.
3 Quae immoderata fors, tempus ac necessitas fecerit, iis se
modum impositurum; nam neque senatu quemquam motu-
rum ex iis quos C. Flaminius L. Aemilius censores in
4 senatum legissent; transcribi tantum recitarique eos iussu-
rum, ne penes unum hominem iudicium arbitriumque de
fama ac moribus senatoriis fuerit; et ita in demortuorum
locum sublecturum ut ordo ordini, non homo homini prae-
5 latus uideretur. Recitato uetere senatu, inde primos in de-
mortuorum locum legit qui post L. Aemilium C. Flaminium
censores curulem magistratum cepissent necdum in senatum

10 qui censor . . . uiuerent *om. C* ex iis *Pal.* 2 : ex his *PRMDA* censoriis A^2 : censoris *PCRM* : censor is *DA?* : censorem M^7 (esset *delens*) 11 ex (*ante* Apulia) *Facius et Panhorm.* : ea ex *PCRM* : eo ex *D* : ex eo *A* : cum ex C^4 : tum A^2 : mox ex *Valla* (*uel* ex eo die A^v) nocte A^x : et nocte *PCRMDA* equitum P^3CR *MDA* : eque *P* (equit *P in c.* 23. 2)

23 1 is ubi A^x : rubi *P* : ubi P^1 *uel* P^2CRMDA : dictator ubi *Weissenb.* escendit *PC* : scendit ($P^{2?}$)RM^1 : scindit *M* : ascendit R^1M^2DA 2 sine *CR* : se sine PR^1MDA mag̃ equitum P^3(*et* P^2)*CRMDA* : maeequit *P* et eidem A^2 : et idem *PCRMDA*

3 fors *PCRMDA*; *retineo ut nom. cum* tempus ac necessitas *coniunctum* : forsan *Madv.* (*Emend. p.* 83) : tempus *ut glossema delere malit Conway* ex iis *Edd. uet.* : ex hiis A^2 : ex *PCRMDA* 4 senatoriis P^3C : senatoris *PMRDA* sublecturum *Aldus* : subuecturum *PCRMDA* : suffecturum M^3A^2 ordini C^2R^1MDA : ordine *PCR*

5 primos A^x *Lov.* 5 *dett. alii* : primus *PCRMDA* : primum *ed. Rom.* 1469 in senatum *ed. Mogunt.* 1518, *cf.* § 3 : in senatu *PCR MDA*

lecti essent, ut quisque eorum primus creatus erat; tum 6
legit qui aediles, tribuni plebis, quaestoresue fuerant; tum ex iis qui ⟨non⟩ magistratus cepissent, qui spolia ex hoste fixa domi haberent aut ciuicam coronam accepissent. Ita 7
centum septuaginta septem cum ingenti adprobatione hominum in senatum lectis, extemplo se magistratu abdicauit priuatusque de rostris descendit lictoribus abire iussis, tur- 8
baeque se immiscuit priuatas agentium res, tempus hoc sedulo terens ne deducendi sui causa populum de foro abduceret. Neque tamen elanguit cura hominum ea mora frequentesque eum domum deduxerunt. Consul nocte in- 9
sequenti ad exercitum redit non facto certiore senatu ne comitiorum causa in urbe retineretur.

Postero die consultus a M. Pomponio praetore senatus 24
decreuit dictatori scribendum uti, si e re publica censeret esse, ad consules subrogandos ueniret cum magistro equitum et praetore M. Marcello, ut ex iis praesentibus noscere patres 2
possent quo statu res publica esset consiliaque ex rebus caperent. Qui acciti erant, omnes uenerunt relictis legatis qui legionibus praeessent. Dictator de se pauca ac modice 3
locutus in magistrum equitum Ti. Sempronium Gracchum magnam partem gloriae uertit comitiaque edixit, quibus L. Postumius tertium absens, qui tum Galliam prouinciam obtinebat, et Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitum et aedilis curulis erat, consules creantur. Praetores inde 4

5 primus *Glareanus*: senatus primus *PCRMDA*: senator primus M^9(*uix* M^3)A^x 6 ex iis *dett. aliq.*: ex his *PCRMDA* qui ⟨non⟩ *Conway*: qui *PCRMDA*: *add.* non *post.* mag. *Sigonius* (hos non *Frigell*): qui minores *Stroth*: qui . . . cepissent *om. ed. Par.* 1513 coronam A^2: romanam *PCRMDA* 7 in senatum *dett. aliq.*: in senatu *PCRMDA* 8 hoc *PCRMDA*: hic A^1*?*: ad hoc *H. J. Mueller*: *om. Luchs* 9 redit *P*: rediit P^2 *uel* P^3*CRMDA*; *cf. c.* 24. 5; 21. 33. 11; 24. 36. 2; 27. 14. 2, *et* 1. 3. 3 *adn.*

24 2 iis *ed. Rom.* 1469: his *PCRMDA* statu CM^5DA: statue *PRM* 3 modice *DA*: de modice *PCRM*: permodice *Gron.*: atque modice *Drak.*; *sed* de *repetiuit P ex praec.* de se aediiis curulis erat *C* (aed. cur.): ead cur erat *PRM*: ad currerat *D*: ea adcurrerat *A* creantur *J. H. Voss*: crearentur *PCR*

creati M. Valerius Laeuinus iterum, Ap. Claudius Pulcher,
5 Q. Fuluius Flaccus, Q. Mucius Scaeuola. Dictator creatis
magistratibus Teanum in hiberna ad exercitum redit relicto
magistro equitum Romae, qui, cum post paucos dies magi-
stratum initurus esset, de exercitibus scribendis comparandis-
que in annum patres consuleret.

6 Cum eae res maxime agerentur, noua clades nuntiata
aliam super aliam cumulante in eum annum fortuna, L. Po-
stumium consulem designatum in Gallia ipsum atque exerci-
7 tum deletos. Silua erat uasta—Litanam Galli uocabant—
qua exercitum traducturus erat. Eius siluae dextra laeuaque
circa uiam Galli arbores ita inciderunt ut immotae starent,
8 momento leui impulsae occiderent. Legiones duas Ro-
manas habebat Postumius, sociumque ab supero mari tantum
conscripserat ut uiginti quinque milia armatorum in agros
9 hostium induxerit. Galli oram extremae siluae cum circum-
sedissent, ubi intrauit agmen saltum, tum extremas arborum
succisarum impellunt; quae alia in aliam, instabilem per se
ac male haerentem, incidentes ancipiti strage arma, uiros,
10 equos obruerunt, ut uix decem homines effugerent. Nam cum
exanimati plerique essent arborum truncis fragmentisque
ramorum, ceteram multitudinem inopinato malo trepidam
Galli saltum omnem armati circumsedentes interfecerunt
paucis e tanto numero captis, qui pontem fluminis petentes
11 obsesso ante ab hostibus ponte interclusi sunt. Ibi Po-
stumius omni ui ne caperetur dimicans occubuit. Spolia

MDA (*an recte? cf. e.g.* caperent 5. 33. 5 *et* sortiretur *Tac. Agric.* 42. 1): creati sunt *Duker* 4 iterum *Alschefski*: iter *P*: *del.* P^2 *uel* P^3: *om.* *CRMDA* Q. Mucius *edd. Rom.* 1469 (Mut-) *et* 1470 (Muc-): q. municius *PC*: q. minutius *M*: que minucius (*uel* -tius) *RD*: minuciusque *A* 5 creatis P^3C^2RMDA: creatri *P*: creati P^1 *uel* P^2C redit *PCRMDA* (*cf. c.* 23. 9): rediit A^x 6 aliam super C^2A^2: alia super *PCRMDA* fortuna $C^xM^4A^x$: fortunam *PCRMDA* 7 qua M^1 *uel* M^2DA: q. *PCRM*: q^a C^2 (*i.e.* = qua?) occiderent *PRMA*: incider⁻ *C*: *om.* *D*: conciderent *Gron.*: acciderent *Douiat.*: succiderent *Madv. dubit.* 8 xxv milia (*uel* $\overline{\text{x}}\text{xv}$) *D uel* D^2A: xxv *PCRMD?*

corporis caputque praecisum ducis Boii ouantes templo quod sanctissimum est apud eos intulere. Purgato inde 12
capite, ut mos iis est, caluam auro caelauere, idque sacrum uas iis erat quo sollemnibus libarent poculumque idem sacerdoti esset ac templi antistitibus. Praeda quoque haud 13
minor Gallis quam uictoria fuit; nam etsi magna pars animalium strage siluae oppressa erat, tamen ceterae res, quia nihil dissipatum fuga est, stratae per omnem iacentis agminis ordinem inuentae sunt.

Hac nuntiata clade cum per dies multos in tanto pauore 25
fuisset ciuitas ut tabernis clausis uelut nocturna solitudine per urbem acta senatus aedilibus negotium daret ut urbem 2
circumirent aperirique tabernas et maestitiae publicae speciem urbi demi iuberent, tum Ti. Sempronius senatum habuit consolatusque patres est, et adhortatus ne qui Can- 3
nensi ruinae non succubuissent ad minores calamitates animos summitterent: quod ad Carthaginienses hostes Hannibalemque attineret, prospera modo essent, sicut speraret, futura, Gallicum bellum et omitti tuto et differri posse ultio- 4
nemque eam fraudis in deorum ac populi Romani potestate fore: de hoste Poeno exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum atque agitandum. Ipse primum 5
quid peditum equitumque, quid ciuium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit; tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. Quid in Apulia cum C. 6
Terentio consule esset a peritis quaesitum est nec unde duo

12 sacerdoti *Sigon. e cod. suo* : sacerdotis *PCRMDA* (*cf. c* 5. 14): sacerdotibus *Alsch. dubit.* esset ac C^2: esse ac PC^1RMDA : esse ad *C*: ac *dett. unus* (*Harl.*) 13 magna P^1CRMDA : maena *P* (*ubi super* N *apparet* DI *parum distinctum et cum inusitata forma litterae* D, *non* ∂, *sed ut in lapidibus inscc.*) oppressa erat M^9(*an* M^3?)*D*(*sed* erant)*A* : oppresserat *PCRM*

25 1 acta M^9DA : actam *PCRM* (*cf.* 22. 37. 13): facta *dett. duo. Luchs* 2 urbi *A* : urbe $P?C^xM^9$: urbem *P*(*uel* P^1)*CRMD* : *delet Luchs* 4 attineret *Gron.* (quae . . . attinerent *Madv.*): attinet *PCRMDA* 6 nec unde duo *Madv.* (nec unde *Gron.*): necundo *P* : ne secundo P^2C(*sed* nec)R^xMDA : secundo ut C^4 : nec quomodo A^v *Valla*

consulares exercitus satis firmi ad tantum bellum effice-
rentur inibatur ratio. Itaque Galliam, quamquam stimula-
bat iusta ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris
7 consuli decretus est. De exercitu M. Marcelli, qui eorum
ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos traduci atque ibi
8 militare donec in Italia bellum esset placuit; eodem ex
dictatoris legionibus reici militem minimi quemque roboris
nullo praestituto militiae tempore nisi quod stipendiorum
9 legitimorum esset. Duae legiones urbanae alteri consuli,
qui in locum L. Postumi suffectus esset, decretae sunt
eumque, cum primum saluis auspiciis posset, creari placuit;
10 legiones praeterea duas primo quoque tempore ex Sicilia
acciri, atque inde consulem, cui legiones urbanae euenissent,
11 militum sumere quantum opus esset; C. Terentio consuli
prorogari in annum imperium neque de eo exercitu quem
ad praesidium Apuliae haberet quicquam minui.

26 Dum haec in Italia geruntur apparanturque, nihilo segnius
in Hispania bellum erat sed ad eam diem magis prosperum
2 Romanis. P. et Cn. Scipionibus inter se partitis copias ut
Gnaeus terra, Publius nauibus rem gereret, Hasdrubal, Poe-
norum imperator, neutri parti uirium satis fidens, procul ab
hoste interuallo ac locis tutus tenebat se, quoad multum ac
diu obtestanti quattuor milia peditum et quingenti equites
3 in supplementum missi ex Africa sunt. Tum refecta tandem
spe, castra propius hostem mouit classemque et ipse instrui

6 inibatur *A* : inibat *PCRMD* (*sed* inibat' *P?*, *cf.* 23. 48. 9 *adnot.*; *sed hic* ' *signum diuidendi ab* P^2 *positum esse potest*) 7 exercitu M. *D* : exercitum *PRM* : exercitu CR^1M^3DA ex (*ante* fuga) P^3C *RMDA* : ef *P* in (*ante* Italia) M^3 *uel* M^1A : *om.* *PCRMD* 8 ex (*ante* dictatoris) C^2 : exin $PCRMDA^2$ (*et A?*) : ex tribus A^v *Valla* (*cf. c.* 14. 2-4) : ex M. Iuni *Alsch.* : ex Iuni *Weissenb.* (*sed* in *attinere ad* Italia *putat Frigell*) quod *dett. aliq. ed. Rom.* 1469, *Madv.* : qui *PCRMDA* 10 euenissent M^1(*uel* M^7)*DA* : uenissent *PCRM* sumere *P* : sumeret P^2 *uel* P^3CRMDA, *cf.* 22. 53. 5 11 prorogari A^v (*uel* A^x) : propagari *PCRMDA* de eo M^7A : deo *PCRMD*
26 2 copias *P* : copiis P^3CRMDA et quingenti (et Ɖ) A^2 *ed. Rom.* 1469 : et *PCRM* : mille (*uel* et mille) *Alschefski*

pararique iubet ad insulas maritimamque oram tutandam. In ipso impetu mouendarum de integro rerum perculit eum 4
praefectorum nauium transitio, qui post classem ad Hiberum per pauorem desertam grauiter increpiti nunquam deinde satis fidi aut duci aut Carthaginiensium rebus fuerant. Fecerant hi transfugae motum in Tartesiorum gente, desciue- 5
rantque his auctoribus urbes aliquot; una etiam ab ipsis ui capta fuerat.

In eam gentem uersum ab Romanis bellum est, infesto- 6
que exercitu Hasdrubal ingressus agrum hostium pro captae ante dies paucos urbis moenibus Chalbum, nobilem Tartesiorum ducem, cum ualido exercitu castris se tenentem, adgredi statuit. Praemissa igitur leui armatura quae eliceret 7
hostes ad certamen, equitum partem ad populandum per agros passim dimisit ⟨et⟩ ut palantes exciperent. Simul et 8
ad castra tumultus erat et per agros fugaque et caedes; deinde undique diuersis itineribus cum in castra se recepissent, adeo repente decessit animis pauor ut non ad munimenta modo defendenda satis animorum esset sed etiam ad lacessendum proelio hostem. Erumpunt igitur agmine e 9
castris, tripudiantes more suo, repentinaque eorum audacia terrorem hosti paulo ante ultro lacessenti incussit. Itaque 10
et ipse Hasdrubal in collem satis arduum, flumine etiam obiecto tutum, copias subducit et praemissam leuem armaturam equitesque palatos eodem recipit, nec aut colli aut

5 his *CRMDA*: is *P*: iis *ed. Rom.* 1469 6 paucos *CMA*: palicos *PRD* cum $C^{x}M$ *et* $M^{2}A$: eum $PCRM^{1}D$ se tenentem *C*: sete | tenentem *P*: sese tenentem *Gron.*: sede tenentem *RM*: se detinentem $M^{3}DA$ (*quot mala ex uno!*) 7 equitum *Fischer, cf.* § 10: peditum *PCRMDA* populandum *Madv.*: depopulandum *PCRMDA* per agros *PCRMDA*: *secl. Woelfflin* et ut *Heusinger*: ut *PCRMDA*: simul ut *Fischer* 8 caedes $P^{2}CRMDA$: caede *P* (*sed sic* caede deinde undique | et caedes deinde un|diquae *ubi primum per puncta* undique . . . deinde *mox etiam per lineas haec et sequens illud* undi *deleta sunt; tum iterum* undi *supra lineam scribit* P^{3}) adeo *CD*: et adeo *PRM* 10 flumine etiam obiecto tutum *Heerwagen*: tutum flumine etiam obiecto tum *PCRMDA* (*ubi* tum *secl. Crev.*) recipit *Gron.*: recepit *PCRMDA*

11 flumini satis fidens, castra uallo permunit. In hoc alterno pauore certamina aliquot sunt contracta; nec Numida Hispano eques par fuit nec iaculator Maurus caetrato, uelocitate pari, robore animi uiriumque aliquantum praestanti.

27 Postquam neque elicere Poenum ad certamen obuersati
2 castris poterant neque castrorum oppugnatio facilis erat, urbem Ascuam, quo fines hostium ingrediens Hasdrubal frumentum commeatusque alios conuexerat, ui capiunt omnique circa agro potiuntur; nec iam aut in agmine aut in castris ullo
3 imperio contineri. Quam ubi neglegentiam ex re, ut fit, bene gesta oriri senserat Hasdrubal, cohortatus milites ut palatos sine signis hostes adgrederentur, degressus colle pergit ire
4 acie instructa ad castra. Quem ut adesse tumultuose nuntii refugientes ex speculis stationibusque attulere, ad arma con-
5 clamatum est. Vt quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi, inordinati in proelium ruunt. Iam primi conseruerant manus, cum alii cateruatim currerent, alii
6 nondum e castris exissent; tamen primo ipsa audacia terruere hostem; deinde rari in confertos inlati, cum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios et undique pulsi coire
7 in orbem, et, dum corpora corporibus applicant armaque armis iungunt, in artum compulsi, cum uix mouendis armis satis spatii esset, corona hostium cincti ad multum diei cae-
8 duntur; exigua pars eruptione facta siluas ac montes petit. Parique terrore et castra sunt deserta et uniuersa gens postero die in deditionem uenit.

9 Nec diu in pacto mansit; nam subinde ab Carthagine allatum est ut Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam

27 2 ullo C^1 *uel* C^2A : illo *PCRMD* 4 nuntii refugientes A^2 *ed. Mogunt.* 1518: nuntiares fugientes *PC?RMD*: nuntiare fugientes M^1 *uel* M^2A 7 corpora corporibus applicant armaque *dett. aliq.*: corporibus applicant armaque P^1*CRM*: corporibus applicantur armaque *DA dett. aliq.*, *uix recte, quamquam formam passiuam commendat P ubi* urmaque *pro* armaque *stat.* ad multum M^2*DA* : ad tumultum *PCRM* 8 die in C^4*MDA* : diei *PCR* 9 in pacto *Stroth*: in pacato *PCRMDA* : pacata *Gron.*

exercitum duceret, quae uolgata res per Hispaniam omnium ferme animos ad Romanos auertit. Itaque Hasdrubal ex- 10
templo litteras Carthaginem mittit, indicans quanto fama profectionis suae damno fuisset: si uero inde pergeret, priusquam Hiberum transiret Romanorum Hispaniam fore; nam 11
praeterquam quod nec praesidium nec ducem haberet quem relinqueret pro se, eos imperatores esse Romanos quibus uix aequis uiribus resisti possit. itaque si ulla Hispaniae cura 12
esset, successorem sibi cum ualido exercitu mitterent; cui si omnia prospere euenirent, non tamen otiosam prouinciam fore.

Eae litterae quamquam primo admodum mouerunt sena- **28**
tum, tamen, quia Italiae cura prior potiorque erat, nihil de Hasdrubale neque de copiis eius mutatum est: Himilco cum 2
exercitu iusto et aucta classe ad retinendam terra marique ac tuendam Hispaniam est missus. Qui ut pedestres 3
naualesque copias traiecit, castris communitis nauibusque subductis et uallo circumdatis cum equitibus delectis ipse, quantum maxime accelerare poterat, per dubios infestosque populos iuxta intentus ad Hasdrubalem peruenit. Cum de- 4
creta senatus mandataque exposuisset atque edoctus fuisset ipse in uicem quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra rediit, nulla re quam celeritate tutior, quod undique abierat antequam consentirent. Hasdrubal 5
priusquam moueret castra pecunias imperat populis omnibus suae dicionis, satis gnarus Hannibalem transitus quosdam 6

9 uolgata (*uel* uulg-) M^2DA: uolga *PRM* (*ubi* uulg-): uolgo *C* 10 inde *PCRMDA*: ire *Doering* 11 eos *P*: *del.* P^2: *om.* *CRMDA* possit *PCRMDA*: posset *Forchhammer; sed uide sis Conwaii App. II ad Lib. II Cantab.* 1901 *editum* 12 si A^2: *om.* *PCRMDA*: ut *Gron.*

28 3 copias CM^2DA: copia *PRM* (*sed in his* pedestris naualisque) delectis C^2R^1MDA: dilectis *PCR* 4 edoctus fuisset (*uel* edoctus esset *uel* edidicisset) A^v *Valla*: edocuisset P^2 *uel* P^3 (*ex* -sse *P*) *CRMDA* rediit P^3CRMDA: redit *P*, *prob. Conwaio, cf. c.* 23. 9 consentirent *PCRMDA*: consules sentirent A^v *Valla, fort. recte* 5 gnarus $C^xM^1A^x$: ignarus *PCRMDA* (*cf.* 10. 20. 8)

pretio mercatum nec auxilia Gallica aliter quam conducta
habuisse; inopem tantum iter ingressum uix penetraturum
ad Alpes fuisse. Pecuniis igitur raptim exactis ad Hiberum
descendit.

7 Decreta Carthaginiensium et Hasdrubalis iter ubi ad
Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus ambo duces
8 iunctis copiis ire obuiam coeptis atque obsistere parant, rati,
si Hannibali, uix per se ipsi tolerando Italiae hosti, Hasdrubal
dux atque Hispaniensis exercitus esset iunctus, illum finem
9 Romani imperii fore. His anxii curis ad Hiberum contrahunt
copias et transito amne, cum diu consultassent utrum castra
castris conferrent an satis haberent sociis Carthaginiensium
10 oppugnandis morari ab itinere proposito hostem, urbem a
propinquo flumine Hiberam appellatam, opulentissimam ea
11 tempestate regionis eius, oppugnare parant. Quod ubi sensit
Hasdrubal, pro ope ferenda sociis pergit ire ipse ad urbem
12 deditam nuper in fidem Romanorum oppugnandam. Ita
iam coepta obsidio omissa ab Romanis est et in ipsum
Hasdrubalem uersum bellum.

29 Quinque milium interuallo castra distantia habuere paucos
2 dies nec sine leuibus proeliis nec ut in aciem exirent: tan-
dem uno eodemque die uelut ex composito utrimque signum
pugnae propositum est atque omnibus copiis in campum
3 descensum. Triplex stetit Romana acies; uelitum pars
inter antesignanos locata, pars post signa accepta; equites
4 cornua cinxere. Hasdrubal mediam aciem Hispanis firmat;
in cornibus, dextro Poenos locat, laeuo Afros mercenariorum-
que auxilia; equitum Numidas Poenorum peditibus, ceteros

8 rati si *MDA*: rati C^2: ratis *PCR* illum *PC*: illus P^1RM: illos M^1: illius *D*: illis *A* 9 an satis A^v *Valla*: antis *PR*: an iis *C*: an si C^2: tantis *MDA* 12 in M^5DA: ne *PCRM*: ad C^4

29 1 leuibus C^2M^1(*ut sec. lectionem quam adsumpsit* M^3) *DA*: legibus *PCRM* 2 propositum est *PCRMDA*: *om.* est A^1 *Madv.* descensum *M? Ber.*: descensum est $PCRM^3DA$ 3 uelitum *P*: peditum P^2 *uel* P^3CRMDA antesignanos *Gron.*: antesignalos *P*: ante signa P^2 *uel* P^3CRMDA

Afris, pro cornibus apponit. Nec omnes Numidae in dextro 5
locati cornu sed quibus desultorum in modum binos trahenti-
bus equos inter acerrimam saepe pugnam in recentem equum
ex fesso armatis transultare mos erat; tanta uelocitas ipsis
tamque docile equorum genus est. Cum hoc modo instructi 6
starent, imperatorum utriusque partis haud ferme dispares
spes erant; nam ne multum quidem aut numero aut genere
militum hi aut illi praestabant; militibus longe dispar
animus erat. Romanis enim, quamquam procul a patria 7
pugnarent, facile persuaserant duces pro Italia atque urbe
Romana eos pugnare; itaque, uelut quibus reditus in patriam
⟨in⟩ eo discrimine pugnae uerteretur, obstinauerant animis
uincere aut mori. Minus pertinaces uiros habebat altera 8
acies; nam maxima pars Hispani erant, qui uinci in Hispania
quam uictores in Italiam trahi malebant. Primo igitur con- 9
cursu, cum uix pila coniecta essent, rettulit pedem media
acies inferentibusque se magno impetu Romanis uertit terga.
Nihilo segnius ⟨in⟩ cornibus proelium fuit. Hinc Poenus, 10
hinc Afer urget, et uelut in circumuentos proelio ancipiti
pugnant; sed cum in medium tota iam coisset Romana acies, 11
satis uirium ad dimouenda hostium cornua habuit. Ita duo 12
diuersa proelia erant. Vtroque Romani, ut qui pulsis iam
ante mediis et numero et robore uirorum praestarent, haud
dubie superant. Magna uis hominum ibi occisa et, nisi 13
Hispani uixdum conserto proelio tam effuse fugissent, per-

4 Afris *A Alb. Rubenius*: afros *PCRMD* (aff-): Afro *Weissenb.*, *haud ita male* apponit *Alb. Rubenius et Ber.*^{2} : opponit *PCRMDA* 5 modum P^1 (*punctis* -ic- *delens*) : modicum *PCRMDA* (*sed in C* -di- *pleniore calamo et* -i- *extra lineam*; *cf. c.* 10. 12 *et* 22. 10. 9 *adn.*) 6 spes P^2CRMDA : spe | *P* multum *PCRMDA* : minimum *Koch*: militum *Harant*, *probante Conwaio* militum *PCRMA* : multum *D Harant*, *prob. Conwaio* 7 in eo *Madv.* (*cf.* § 11) : eo *PCRMDA* 10 segnius CMA^2 : segnibus *PRDA* in cornibus A^1 : cornibus *PCRMDA*, *defend. Frigell.* : cum cornibus *Luchs dubitanter* 11 in medium C^2A^2 : medium *PCRMDA* 12 iam ante mediis *Gron.* : tantdante medis *P* : tandem mediis P^2(*sed* -iis P^3?) : ante mediis *Frigell.*

14 pauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla
admodum fuit, quia, simul inclinatam mediam aciem Mauri
Numidaeque uidere, extemplo fuga effusa nuda cornua
15 elephantis quoque prae se actis deseruere. Et Hasdrubal
usque ad ultimum euentum pugnae moratus e media caede
cum paucis effugit. Castra Romani cepere atque diripuere.
16 Ea pugna si qua dubia ⟨in⟩ Hispania erant Romanis adiunxit,
Hasdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitus
sed ne manendi quidem satis tuto in Hispania spes reliqua
17 erat. Quae posteaquam litteris Scipionum Romae uolgata
sunt, non tam uictoria quam prohibito Hasdrubalis in Italiam
transitu laetabantur.

30 Dum haec in Hispania geruntur, Petelia in Bruttiis aliquot
post mensibus quam coepta oppugnari erat ab Himilcone
2 praefecto Hannibalis expugnata est. Multo sanguine ac
uolneribus ea Poenis uictoria stetit nec ulla magis uis ob-
3 sessos quam fames expugnauit. Absumptis enim frugum
alimentis carnisque omnis generis quadrupedum suetae
⟨insuetae⟩que postremo coriis herbisque et radicibus et
4 corticibus teneris strictisque foliis uixere nec ante quam uires
ad standum in muris ferendaque arma deerant expugnati
5 sunt. Recepta Petelia Poenus ad Consentiam copias traducit,
quam minus pertinaciter defensam intra paucos dies in
6 deditionem accepit. Iisdem ferme diebus et Bruttiorum
exercitus Crotonem, Graecam urbem, circumsedit, opulentam

14 uidere *Riemann*, *cf. Heraei Qu. Crit. p.* 79 : uiderent *P* : uiderunt P^3CRMDA 15 Et Hasdrubal *PCRMDA* (*cf. e.g. cc.* 32. 13; 39. 5; 40. 1) : Hasdrubal *Gron.* 16 pugna P^1CRMDA : purna *P* in Hispania C^2 *uel* C^4M^2 *uel* M^3A : Hispania *PCRMD* spes reliqua erat *Gron.* : spe relinquerat *PRM* : spe (spes C^4) reliquerat *C* : spem relinquerat M^2D (*sed hic* -quae-) : spem reliquerat M^3 17 uictoria *C* : uictoriae P^1 (*ex* auct-) *uel* P^2RMDA

30 2 ea P^1CRMDA : a *P* 3 suetae insuetaeque *Fabri*, *cf. c.* 41. 11 *et* 21. 60. 4 *adn.* (*b*); *et e.g.* 25. 14. 2 : suetaeque PCR^x(*ex* -ta- *?R*) *MDA* : insuetae *Otto* : sutrinae *ed. Frob.* 1535 foliis *Alschefski* : rohis *PCRMDA* : radicibus C^4 : rubis A^x *Pal.* 2 *Sabellicus ed. Par.* 1513

quondam armis uirisque, tum iam adeo multis magnisque
cladibus adflictam ut omnis aetatis minus duo milia ciuium
superessent. Itaque urbe a defensoribus uasta facile potiti 7
hostes sunt: arx tantum retenta, in quam inter tumultum
captae urbis e media caede quidam effugere. Et Locrenses 8
desciuere ad Bruttios Poenosque prodita multitudine a
principibus. Regini tantummodo regionis eius et in fide 9
erga Romanos et potestatis suae ad ultimum manserunt. In 10
Siciliam quoque eadem inclinatio animorum peruenit et ne
domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. Nam- 11
que Gelo, maximus stirpis, contempta simul senectute patris
simul post Cannensem cladem Romana societate ad Poenos
defecit, mouissetque in Sicilia res, nisi mors, adeo opportuna 12
ut patrem quoque suspicione aspergeret, armantem eum multi-
tudinem sollicitantemque socios absumpsisset. Haec eo anno 13
in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania uario euentu acta.
Exitu anni Q. Fabius Maximus a senatu postulauit ut
aedem Veneris Erycinae, quam dictator uouisset, dedicare
liceret. Senatus decreuit ut Ti. Sempronius, consul designa- 14
tus, cum ⟨primum magistratum⟩ inisset, ad populum ferret
ut Q. Fabium duumuirum esse iuberent aedis dedicandae
causa. Et M. Aemilio Lepido, qui bis consul augurque 15
fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres
per triduum et gladiatorum paria duo et uiginti [per triduum]
in foro dederunt. Aediles curules C. Laetorius et Ti. Sem- 16

7 uasta *P. recte, cf. e.g.* 24. 2. 9, *Sall. Iug.* 48: uastata $P^{2}CRMDA$ arx *ed. Par.* 1513: aras *PCRMD*: are *A* 11 simul senectute patris P^{1}: simul senectute puris simul senectute patris *sic repet. P* Cannensem $P^{1}CRMDA$: Capenensem *P* Romana societate C^{x} $M^{2}DA$: romanam societatem *PCRM* 12 mouissetque $CR^{1}MDA$: mouitsetque *PR* 14 primum magistratum *cum Facio et Panorm. scripsi lineam amissam esse ratus*: magistratum *Lov.* 5 (*cf.* 36. 1. 1): ibo *P* (*scribae oculis ad* uouisset (uobisset *P*) *fort. redeuntibus; cf.* banis *c.* 31. 3): ibono (P^{1} *uel*) $P^{2}CRMA$: bono *D* : honorem C^{4} *dett. aliq. bene*: primum honorem *Drak.*, *melius*: cum bono omine (*om.* inisset) A^{v} *Valla* 15 qui bis $C^{4}M^{1}$ *uel* $M^{2}DA^{v}$ *Valla*: quib' (quibus) *PC RMA* ludos A^{v} *Valla*: ludisse *PCRMA* : ludis *D* in foro *Crev.*: per triduum in foro *PCRMDA*

pronius Gracchus, consul designatus, qui in aedilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per
17 triduum instaurati sunt. Plebeii ludi aedilium M. Aurelii Cottae et M. Claudii Marcelli ter instaurati.

18 Circumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius consul idibus Martiis magistratum init. Praetores Q. Fuluius Flaccus, qui antea consul censorque fuerat, urbanam, M. Valerius Laeuinus peregrinam sortem in iurisdictione habuit; Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scaeuola Sardiniam
19 sortiti sunt. M. Marcello pro consule imperium esse populus iussit, quod post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset.

31 Senatus quo die primum est in Capitolio consultus decreuit ut quod eo anno duplex tributum imperaretur simplex
2 confestim exigeretur, ex quo stipendium praesens omnibus militibus daretur praeterquam qui milites ad Cannas fuissent.
3 De exercitibus ita decreuerunt ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conueniendum diem ediceret; inde eae legiones in castra Claudiana supra
4 Suessulam deducerentur. Quae ibi legiones essent—erant autem Cannensis maxime exercitus—eas Ap. Claudius Pulcher praetor in Siciliam traiceret quaeque in Sicilia essent
5 Romam deportarentur. Ad exercitum cui ad conueniendum Cales edicta dies erat M. Claudius Marcellus missus, isque
6 iussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad ueterem exercitum accipiendum deducendumque inde in

16 consul designatus A^v *Valla* (*cf. c.* 24. 3 *et* 11, *c.* 25. 9 *et c.* 31. 12) : consules designati *PCRMDA* fecerunt A^v *Valla* : fecerant *PCRMDA* 18 init *PCRMD* : iniit C^4A antea *PCRMDA* : antea bis *J. Perizonius, haud necess.*

31 1 quod eo A^v : quo eo *PCRDA* : quo die eo *M* : eo C^x 2 *et* 3 fuissent. De $C^2M^2A^x$: fuissent. Tum de A^2 *in ras.* : fuissent. Inde *D* : fuisseide *P* : fuisse inde P^3CM : fuisse hi de R^1 *uel* R^2 *in ras.* : fuisse de M^1 3 consul (cōs.) P^1CRMDA : cōs banis *P* (*sc. ex praec.* urbanis) eae *J. Perizonius* : eaex *P* : sex P^2CRMDA Suessulam *C* : uessulam *P* : sessulam P^2RMDA ; *in c.* 32. 2 suessulan *P* : sessulan P^2(*uix* siessulam *ut Luchs*)*M*

Siciliam Ti. Maecilius Croto legatus ab Ap. Claudio est
missus. Taciti primo exspectauerant homines uti consul 7
comitia collegae creando haberet; deinde ubi ablegatum
uelut de industria M. Marcellum uiderunt, quem maxime
consulem in eum annum ob egregie in praetura res gestas
creari uolebant, fremitus in curia ortus. Quod ubi sensit 8
consul, 'utrumque' inquit 'e re publica fuit, patres conscripti,
et M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam
proficisci et comitia non prius edici quam is inde confecto
quod mandatum est negotio reuertisset, ut uos consulem,
quem tempus rei publicae postularet, quem maxime uoltis,
haberetis.' Ita de comitiis donec rediit Marcellus silentium 9
fuit. Interea duumuiri creati sunt Q. Fabius Maximus et
T. Otacilius Crassus aedibus dedicandis, Menti Otacilius,
Fabius Veneri Erycinae; utraque in Capitolio est, canali
uno discretae. Et de trecentis equitibus Campanis qui in 10
Sicilia cum fide stipendiis emeritis Romam uenerant latum
ad populum ut ciues Romani essent; item uti municipes
Cumani essent pridie quam populus Campanus a populo
Romano defecisset. Maxime ut hoc ferretur mouerat quod 11
quorum hominum essent scire se ipsi negabant uetere patria
relicta, in eam in quam redierant nondum adsciti. Post- 12
quam Marcellus ab exercitu rediit, comitia consuli uni
rogando in locum L. Postumi edicuntur. Creatur ingenti 13
consensu Marcellus qui extemplo magistratum occiperet.

8 consul (cōs.) $M^{1}DA^{2}$: eos *PCRMA* : ad eos C^{4} 9 T. Otacilius *Gron.* (*cf. c.* 21. 1 *et* 3) : Otacilius *C* : topacilius *P* : t acilius $P^{2}R^{x}$ (*per ras.*) : tacilius *MD* : accilius *A* Otacilius] ot. acilius *P* : t. acilius $P^{2}CR$: acilius *MD* : accilius *A* Veneri Erycinae (*ex* aeryc- *C*) $C^{x}D$ (*sed* eric-) A^{2} (*sed* eric- : eruc- *A*) : beneri aerucinae *PR* : ueneria erucinae *M* : ueneriae ericinae M^{1} discretae *ed. Tarv.* 1485 : decretae *PCRMDA* 10 latum *Crev.* : latim *P* : delatim $P^{2}RM$: delatum $CM^{1}DA$: dein latum *Sigon.* 11 in quam *ed. Rom.* 1469 : quam *PCRMDA* 12 ab (*ante* exercitu) *ed. Rom.* 1469 : ad *PCRMDA* (*sed in CM* exercitum) rediit P^{2} *uel* $P^{3}CM^{1}$: redit *PRMDA* uni rogando *PCRMDA* (*sed hic* uni *ante* cons.), *cf.* 41. 17. 5 : subrogando *Madv.* : rogando *dett. al'q.*, *Frigell*, *cf. e.g.* 22. 35. 2 13 occiperet *P* : acciperet $P^{2}CRMDA$

Cui ineunti consulatum cum tonuisset, uocati augures uitio creatum uideri pronuntiauerunt; uolgoque patres ita fama ferebant, quod tum primum duo plebeii consules facti essent,
14 id deis cordi non esse. In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicauit, suffectus Q. Fabius Maximus tertium.

15 Mare arsit eo anno; ad Sinuessam bos eculeum peperit; signa Lanuui ad Iunonis Sospitae cruore manauere lapidibusque circa id templum pluit, ob quem imbrem nouendiale, ut adsolet, sacrum fuit; ceteraque prodigia cum cura expiata.

32 Consules exercitus inter sese diuiserunt. Fabio exercitus Teani, cui M. Iunius dictator praefuerat, euenit; Sempronio uolones qui ibi erant et sociorum uiginti quinque milia,
2 M. Valerio praetori legiones quae ex Sicilia redissent decretae; M. Claudius pro consule ad eum exercitum qui supra Suessulam Nolae praesideret missus; praetores in Siciliam ac Sar-
3 diniam profecti. Consules edixerunt, quotiens in senatum uocassent, uti senatores quibusque in senatu dicere senten-
4 tiam liceret ad portam Capenam conuenirent. Praetores quorum iuris dictio erat tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt; eo uadimonia fieri iusserunt ibique eo anno ius dictum est.

13 uideri A^x : uideri eum *Pal.* 2 : uiderunt *PCRMDA* 15 bos eculeum C^4(*sed hic* -lum)DA^2 : basse culeum *PCRM*(*sed hic* bassem-) *D*(*sed* -um *sic*) *A* peperit CDA^x : perperit *PRMA* nouendiale P^2(*uel* P^3)CR^1MDA : nouendiue *P* : nouemdiae *R* expiata P^1 (exeipiata *P*)CRM^3DA : *om.* exp. cons. exercitus *M*

32 1 inter sese diuiserunt *Drak.* : inter se diuiserunt A^x *ed. Rom.* 1469 : inter sesei (*non* -et) iusserunt *P* : inter sese iusserunt P^1C : interesse iusserunt *RMDA* Teani *Fabri* : trani *P* : tradi P^2CRMDA : *om. dett. aliq.* praefuerat M^1A^1 : praeter fuerat P^1RMDA : praetor fuerat *P?C* Sempronio *CA* : sempronior $PRMDA^x$ (*sed in P uix manifestum punctum supra* r, *fortasse ab eodem homunculo qui satis recenter scripsisse* pedites *sup.* uolones *uidetur*) : senpronio Romani C^4 : sempronio consuli M^9A^6 : Senpronio Romae *Tartara* qui ibi erant *Madv.* (*Emend. p.* 324 *adn.*) : qui fuerant *Valla* : que fierent *PCRMDA* : (uolonum) quod fuerat A^v *in marg.*, *Valla, ed. Mogunt.* 1518 : qui fierent *dett. aliq.* : qui forent *Pal.* 3 *Drak.* uiginti quinque milia (xxv̄) *A?* : xxv *PCRMDA* 4 fieri P^1(*uel* P^2) *CRMDA* : fieruntri *P*

Interim Carthaginem, unde Mago, frater Hannibalis, duo- 5
decim milia peditum et mille quingentos equites, uiginti ele-
phantos, mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat
cum praesidio sexaginta nauium longarum, nuntius adfertur in 6
Hispania rem male gestam omnesque ferme eius prouinciae
populos ad Romanos defecisse. Erant qui Magonem cum 7
classe ea copiisque omissa Italia in Hispaniam auerterent,
cum Sardiniae recipiendae repentina spes adfulsit: paruum ibi 8
exercitum Romanum esse; ueterem praetorem inde A. Cor-
nelium prouinciae peritum decedere, nouum exspectari; ad 9
hoc fessos iam animos Sardorum esse diuturnitate imperii
Romani, et proximo iis anno acerbe atque auare imperatum;
graui tributo et conlatione iniqua frumenti pressos; nihil
deesse aliud quam auctorem ad quem deficerent. Haec 10
clandestina legatio per principes missa erat, maxime eam rem
moliente Hampsicora, qui tum auctoritate atque opibus
longe primus erat. His nuntiis prope uno tempore turbati 11
erectique Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam
mittunt, in Sardiniam Hasdrubalem deligunt ducem et tan- 12
tum ferme copiarum quantum Magoni decernunt.

Et Romae consules transactis rebus quae in urbe agendae 13
erant mouebant iam sese ad bellum. Ti. Sempronius militi- 14
bus Sinuessam diem ad conueniendum edixit, et Q. Fabius

5 et mille quingentos A^{v} *uel* A^{6} (*sed ut in A* equites *post* et) *Ald.*: mille quingentos *Alsch.*, *fort. recte*: et ꝺ (*i. e.* quingentos) *P* (*sed hic in P* ꝺ *simile litterae* d *deletae putari potest*) $RM^{9}D$: et (*sine* ꝺ) *CM*: et (*cum* equitum) C^{2} mille (*i. e.* M) argenti *PCRM*: argenti P^{1} *uel* P^{2} (*sed uix aut ne uix quidem* M *delet*) *A*: c̄ argenti M^{4}: x. argenti milia *D*; *post* Hannibalis *sic scripserat A*: xx peditum et equites elephantos xx argenti talenta multa 7 auerterent $M^{1}DA^{6}$: auerterant *PCRMA* 8 paruum P^{2} *uel* $P^{3}CRMDA$: paruom *P*; *recte, ut credimus, regulae tamen Quintilianae obsequimur* A. Cornelium *PR?*: Cornelium P^{1} *uel* $P^{2}CR^{1}MDA$ 9 diuturnitate *MDA*: diurnitate *PCR* imperii Romani *Luchs*: imperir *P*: imperi (imperii) $P^{2}CRMDA$ (*de forma genet. cf. sis Praef. nostr. Tom.* i § 30) aliud $M^{1}D$: alium *PCRMA* 10 Hampsicora *Gron.* 1664 (*cf. Sil. It.* xii. 345 Hampsagoras): hamsicora A^{2} *in ras.*: ampsicore *PCRMD*, *cf. c.* 40. 3 *et* 4 11 cum classe *incipit Fragm. Monacense* (*F.-M.*) *de quo u. Praef. Tomi huius* § 73 14 diem ad *ed. Rom.* 1469: ad diem *PCRMDAF.-M.*

consulto prius senatu ut frumenta omnes ex agris ante
15 Kalendas Iunias primas in urbes munitas conueherent; qui non inuexisset eius se agrum populaturum, seruos sub hasta uenditurum, uillas incensurum. Ne praetoribus quidem qui ad ius dicendum creati erant uacatio a belli administratione
16 data est. Valerium praetorem in Apuliam ire placuit ad exercitum a Terentio accipiendum; cum ex Sicilia legiones uenissent, iis potissimum uti ad regionis eius praesidium, Terentianum ⟨exercitum Tarentum⟩ mitti cum aliquo lega-
17 torum; et uiginti quinque naues datae quibus oram mariti-
18 mam inter Brundisium ac Tarentum tutari posset. Par nauium numerus Q. Fuluio praetori urbano decretus ad
19 suburbana litora tutanda. C. Terentio proconsuli negotium datum ut in Piceno agro conquisitionem militum haberet
20 locisque iis praesidio esset. Et T. Otacilius Crassus, postquam aedem Mentis in Capitolio dedicauit, in Siciliam cum imperio qui classi praeesset missus.

33 In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris
2 populorum omnes reges gentesque animos intenderant, inter quos Philippus Macedonum rex eo magis quod propior
3 Italiae ac mari tantum Ionio discretus erat. Is ubi primum fama accepit Hannibalem Alpes transgressum, ut bello inter Romanum Poenumque orto laetatus erat, ita utrius populi mallet uictoriam esse incertis adhuc uiribus fluctuatus animo
4 fuerat. Postquam tertia iam pugna, tertia uictoria cum Poenis

16 legiones P^1 *uel* P^2C^1(legeo- *C*)*RMDAF.-M.* : religiones *P* exercitum Tarentum *Madv.* : tarentum *Duker* : *om. PCRMDA F.-M.* 17 et *PCRMDAF.-M.* : ei *Drak.*, *optime* datae (-e) quibus P^1(*ex* dat equi|tibus *P*)*CRMDAF.-M.* (*sed* dat. equibus *RDA*) tutari P^2 *uel* P^3*CRMDAF.-M.* : putari *P* : tutare M^6 18 nauium CM^6DA : nautum *PRMF.-M.* tutanda C^1M^3A : tutandi *PCRM DF.-M.* 19 iis *ed. Rom.* 1469 : his PCR^1MDA *Madv.* : in *F.-M.* : *om. R* 20 Et T. A^2 : et ti *PCRMDAF.-M.* Otacilius *ut supra c.* 21. 1 ; *hic habet* otacilius *P*, acilius P^2, *propositi tenax*

33 1 dimicationem P^1(*uel* P^2)*CRMDAF.-M.* : diuinationem *P* 2 quod *PCRMDAF.-M.* : quo *Aldus Madv. cuius Praef. anni* 1886 *uide sis* mari P^1(*ex* mariti *P*)*CRMDAF.-M* 4 tertia uictoria M^1*DAF.-M.* : tertiam uictoria *PCRM* : tertia iam uictoria *Alsch.* :

erat, ad fortunam inclinauit legatosque ad Hannibalem misit;
qui uitantes portus Brundisinum Tarentinumque, quia custo-
diis nauium Romanarum tenebantur, ad Laciniae Iunonis
templum in terram egressi sunt. Inde per Apuliam petentes 5
Capuam media in praesidia Romana inlati sunt deductique ad
Valerium Laeuinum praetorem, circa Luceriam castra haben-
tem. Ibi intrepide Xenophanes, legationis princeps, a 6
Philippo rege se missum ait ad amicitiam societatemque
iungendam cum populo Romano; mandata habere ad con-
sules ac senatum populumque Romanum. Praetor inter 7
defectiones ueterum sociorum noua societate tam clari regis
laetus admodum hostes pro hospitibus comiter accepit.
Dat qui prosequantur; itinera cum cura demonstrat ⟨et⟩ 8
quae loca quosque saltus aut Romanus aut hostes teneant.
Xenophanes per praesidia Romana in Campaniam, inde qua 9
proximum fuit in castra Hannibalis peruenit foedusque cum
eo atque amicitiam iungit legibus his: ut Philippus rex quam 10
maxima classe—ducentas autem naues uidebatur effecturus—
in Italiam traiceret et uastaret maritimam oram, bellum pro
parte sua terra marique gereret; ubi debellatum esset, Italia 11
omnis cum ipsa urbe Roma Carthaginiensium atque Hanni-
balis esset praedaque omnis Hannibali cederet; perdomita 12
Italia nauigarent in Graeciam bellumque cum quibus regi

uictoria *Luchs*: tertium uictoria *malit Conway*, tertia pugna *pro Abl. interpretans* (*cf.* pugna magna uicti sumus 22. 7. 8) custodiis $C^{2}M^{1}$*DAF.-M.*: custodis *PCRM*: custodibus A^{2} Laciniae A^{2}: lacinae P^{2}*CRMDAF.-M.*: licinae *P* 5 Luceriam *Glareanus*: numeriam *PCRMDAF.-M.*: nuceriam *ed. Par.* 1513 6 Xenophanes CR^{1}*MDAF.-M.*: Xenopanes *PR* (*sed recte in* § 9) ait M^{1}*DA*: it *PRM*: id *CF.-M.*: *del.* C^{x} populumque Romanum] p. quer. (*sic*) *PAF.-M.*: p̄. quer̄ $CRMD^{x}A^{2}$: p̄. r̄. *D* 7 praetor A^{2} *Muretus*: *om.* *PCRMDAF.-M.* defectiones $C^{2}M^{1}$ *uel* $M^{2}A^{2}$: fectiones *PCRDAF.-M.*: iectiones *M* hostes M^{1}: hostem C^{2}*DA F.-M.*: hoste *PCRM* 8 demonstrat et *Luchs*: demonstrat *Gron.*: demonstrent *PCRMDAF.-M.* *quod tutatur Conway, in asyndeto explicatiuo ut in* § 10 uastaret . . . gereret; *cf.* 21. 10. 7 11 Italia *DA*: in Italia *PCRMF.-M.*: in Italia, Italia *Alschefski*, *fort. recte*: in Italiam C^{2} 12 regi *Gron.*: regibus *PCRMDAF.-M.*: regi ciuitatibus *Weissenb.* *sed* regibus *ex* quibus *ortum est*

placeret gererent; quae ciuitates continentis quaeque insulae
ad Macedoniam uergunt, eae Philippi regnique eius essent.
34 In has ferme leges inter Poenum ducem legatosque Mace-
2 donum ictum foedus; missique cum iis ad regis ipsius fir-
mandam fidem legati, Gisgo et Bostar et Mago, eodem ad
Iunonis Laciniae, ubi nauis occulta in statione erat, per-
3 ueniunt. Inde profecti cum altum tenerent, conspecti a
classe Romana sunt quae praesidio erat Calabriae litoribus;
4 Valeriusque Flaccus cercuros ad persequendam retrahendam-
que nauem cum misisset, primo fugere regii conati, deinde,
ubi celeritate uinci senserunt, tradunt se Romanis et ad
5 praefectum classis adducti, cum quaereret qui et unde et quo
tenderent cursum, Xenophanes primo satis iam semel felix
mendacium struere, a Philippo se ad Romanos missum ad
M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, peruenisse,
Campaniam superare nequisse, saeptam hostium praesidiis.
6 Deinde ut Punicus cultus habitusque suspectos legatos fecit
7 Hannibalis interrogatosque sermo prodidit, tum comitibus
eorum seductis ac metu territis, litterae quoque ab Hanni-
bale ad Philippum inuentae et pacta inter regem Macedonum
8 Poenumque ducem. Quibus satis cognitis optimum uisum
est captiuos comitesque eorum Romam ad senatum aut ⟨ad⟩

12 placeret gererent A^2: placerent PC^1RM: placeret CM^1 *uel* M^2D *AF.-M.* quaeque PA^2*F.-M.*: quae P^1 *uel* P^2*CRMDA* uergunt *PCRMDAF.-M.* : uergerent *Ruperti*

34 2 ad . . . firmandam fidem *PCRMDAF.-M.*: ad . . . firmandas (*sc.* leges) fide *Duker, quem sequuntur alii diuersis coniecturis* 3 a classe M^1A^x: classe *PCRMDAF.-M.* : e classe *Weissenb.* 4 ualeriusque (q.) *PF.-M.* : ualerius .q̄. *CRMD*(·q·)*A* : q. ualerius *dett. duo*: Valerius *Riemann quem seq. Madv.* cercuros *Salmasius* : cercyros *P*: corcyros P^2 *uel* P^3*CRMDAF.-M.* senserunt *PCRMDAF.-M.* : se senserunt *Lov.* 4, *Madv.*, *sed cf. c.* 5. 15 *et e.g.* I. 23. 5; 25. 18. 8; *et uide sis luculentam Frigellii demonstrationem in Prolegom. in Lib.* 23 (*pp.* xlvi–lv); *usum Liuianum perspexerant iam Gron. et Drak.*
5 cum *PCRMDAF.-M.*: qui cum *Riemann* : cum is *Luchs* 7 et pacta $C^2M^3A^6$: et pactae et pactis *P*: et pactae P^1 *uel* P^2*CRMDA F.-M.* : de pace A^2 : et pacta pacis *Gron.* : cum pactis *Riemann* : ex pactis *C. Schenkl.*; *cf. Heraei Crit. p.* 70 8 satis C^4: datis *PCRMDAF.-M.* aut ad *Curio* : aut *PCRMDAF.-M.*

consules, ubicunque essent, quam primum deportare. Ad 9
id celerrimae quinque naues delectae ac L. Valerius Antias,
qui praeesset, missus, eique mandatum ut in omnes naues
legatos separatim custodiendos diuideret daretque operam
ne quod iis conloquium inter se neue quae communicatio
consilii esset.

Per idem tempus Romae cum A. Cornelius Mammula, ex 10
Sardinia prouincia decedens, rettulisset qui status rerum in
insula esset: bellum ac defectionem omnes spectare; Q. 11
Mucium qui successisset sibi, grauitate caeli aquarumque ad-
uenientem exceptum, non tam in periculosum quam longum
morbum implicitum, diu ad belli munia sustinenda inutilem
fore, exercitumque ibi ut satis firmum pacatae prouinciae 12
praesidem esse, ita parum bello quod motum iri uideretur,
decreuerunt patres ut Q. Fuluius Flaccus quinque milia pedi- 13
tum, quadringentos equites scriberet eamque legionem primo
quoque tempore in Sardiniam traiciendam curaret, mitteret- 14
que cum imperio quem ipsi uideretur, qui rem gereret quoad
Mucius conualuisset. Ad eam rem missus est T. Manlius 15
Torquatus, qui bis consul et censor fuerat subegeratque in
consulatu Sardos. Sub idem fere tempus et a Carthagine 16
in Sardiniam classis missa duce Hasdrubale, cui Caluo cog-
nomen erat, foeda tempestate uexata ad Baliares insulas

9 separatim *ed. Frob.* 1535 : partim *PCRMDAF.-M.* diuideret C^2M^1 *uel* M^2*DF.-M.* : diuiderent *PCRMA* 10 in insula C^2A^v : insula *PCRMDAF.-M.* : insulae M^2 *uel* M^7 *Alschefski* 11 sibi *A* : ubi *PCRMDF.-M.* belli munia *Weissenb.* : bellumuni *PCR MF.-M.* : belli uim M^2(*ubi ut in M seq.* sustinendam)*DA et fort.* C^4 belli ui// 12 ibi *CDA* : ubi *PRMF.-M.* parum (*sc.* firmum) *PCRMD*(par̄)*AF.-M.* : paruum M^2 *uel* M^7A^v *dett. unus* (*Harl.* 2781 *i. e. K ut secundam lectionem*) : imparem *Madv.* : *alia alii, e. g.* parum aptum *H. J. Mueller* 10. 25. 4 *et* 2. 23. 15 *conferens* motum iri $C^2M^2A^v$ (*uel* motari): motu iri *PCRMDF.-M.* : mota iri *A* : moueri A^2 13 quinque milia (*i. e.* v̄) *ed. Rom.* 1469 (*cf. Polyb.* 3. 107. 11) : uel *PRMF.-M.* (*cf. cc.* 37. 13 *et* 46. 4 (uel) ; 41. 11. 8 ; 41. 12. 8) *fortasse pro* v̄cl *uel potius pro* v̄ci (*i. e.* v̄ꝑ) : ui C^4 *in ras. et plene* sex milia *dett. aliq.* : mille DA^2 *in ras. ; supra* uel *in F nescio quid satis recens scriptum legere non potui*

17 deicitur, ibique—adeo non armamenta modo sed etiam aluei
nauium quassati erant—subductae naues dum reficiuntur
aliquantum temporis triuerunt.

35 In Italia cum post Cannensem pugnam fractis partis
alterius uiribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset,
2 Campani per se adorti sunt rem Cumanam suae dicionis face-
re, primo sollicitantes ut ab Romanis deficerent; ubi id parum
3 processit, dolum ad capiendos eos comparant. ⟨Erat⟩ Cam-
panis omnibus statum sacrificium ad Hamas. Eo senatum
Campanum uenturum certiores Cumanos fecerunt petierunt-
que ut et Cumanus eo senatus ueniret ad consultandum com-
muniter ut eosdem uterque populus socios hostesque haberet;
4 praesidium ibi armatum se habituros ne quid ab Romano
Poenoue periculi esset. Cumani, quamquam suspecta fraus
erat, nihil abnuere, ita tegi fallax consilium posse rati.

5 Interim Ti. Sempronius consul Romanus Sinuessae, quo
ad conueniendum diem edixerat, exercitu lustrato trans-
gressus Volturnum flumen circa Liternum posuit castra.
6 Ibi quia otiosa statiua erant, crebro decurrere milites cogebat
ut tirones—ea maxima pars uolonum erant—adsuescerent
7 signa sequi et in acie agnoscere ordines suos. Inter quae
maxima erat cura duci—itaque legatis tribunisque praecepe-
rat—ne qua exprobratio cuiquam ueteris fortunae discordiam
inter ordines sereret; uetus miles tironi, liber uoloni sese exae-
8 quar sineret; omnes satis honestos generososque ducerent

16 deicitur *dett. tres* : dicitur *PCRMDAF.-M.* : diicitur C^2A^2 (*in ras.*): eicitur *ed. Frob.* 1535: ducitur M^2 *uel* M^7 *dett. aliq.* 17 reficiuntur C^2M^1 *uel* M^2A^v *Valla* : refigiuntur P^1(*uel* P^2)*RM* : refug-(*uel* -fuc-)iuntur *P*: refiguntur *CDAF.-M.*

35 1 fractis M^3A^2 : tractis *PCRMAF.-M.* 3 erat *hic add. Weissenb., post* Hamas *Madv.*: *om. PCRMDAF.-M.* statum PA^v *Valla, cf.* § 12 : statutum P^2*CRMDAF.-M.* 4 Poenoue C^4(*et* C^3) *F.-M.* : uenoue *P*: punoue P^2C : noue *RMD* : noui M^1A tegi *PCRMDA* (*sc.* consilium suum): tegit *F.-M.* : detegi *Madv.* 5 lustrato] *cum hac uoce explicit. Fragm. Monac. prius* 6 uolonum erant *PCRMDA, cf.* 5. 29. 4 *adn. et* 21. 7. 7; 26. 12. 8 7 maxima CM^3DA : maximam *PRM* : maxima in (-erat) *Gron.* cura *CRMDA* : cura cura *P*: tum cura *Gron.*

quibus arma sua signaque populus Romanus commisisset; quae fortuna coegisset ita fieri, eandem cogere tueri factum.
Ea non maiore cura praecepta ab ducibus sunt quam a mili- 9
tibus obseruata breuique tanta concordia coaluerant omnium animi ut prope in obliuionem ueniret qua ex condicione quisque esset miles factus.

Haec agenti Graccho legati Cumani nuntiarunt quae a 10
Campanis legatio paucos ante dies uenisset et quid iis ipsi
respondissent: triduo post eum diem festum esse; non 11
senatum solum omnem ibi futurum sed castra etiam et
exercitum Campanum. Gracchus iussis Cumanis omnia ex 12
agris in urbem conuehere et manere intra muros, ipse pridie quam statum sacrificium Campanis esset Cumas mouet castra.
Hamae inde tria milia passuum absunt. Iam Campani eo 13
frequentes ex composito conuenerant, nec procul inde in occulto Marius Alfius medix tuticus—⟨is⟩ summus magistratus erat Campanis—cum quattuordecim milibus armatorum
habebat castra, sacrificio adparando et inter id instruendae 14
fraudi aliquanto intentior quam muniendis castris aut ulli
militari operi. [Triduum sacrificatum ad Hamas.] Noc- 15
turnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur.
Huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad 16
portas positis, ne quis enuntiare posset coepta, et ab decima diei hora coactis militibus corpora curare somnoque operam
dare, ut primis tenebris conuenire ad signum possent, uigilia 17

9 ea non *ed. Rom* 1469: eo re *PCRMD*: ea ne *A*: eo res C^4 quam a M^2A: qua *PCRM*: quam *D* 11 triduo *Reiz*: triduum *PCRMDA* 13 Hamae inde A^2 (*cf.* §§ 3 *et* 15): cum aede *PCRM*: cume. De. *D*: cum inde C^4M^3: cu * * * * inde *A* Alfius A^2 (*cf.* § 19): Alpius *PC*(*ex* -pipus)*RMDA* medix tuticus *Lipsius*, *cf.* 24. 19. 2; 26. 6. 13 (medis *uel* medias tuticus *Valla*): edixi tuticui *PCRMA*: .edixit. uti cum *D*: edix tuticus ?A^v is *Fabri*: qui A^v *Valla*: *om. PCRMDA* (*sed uide adn. praecedentem*) armatorum *Gron.* malorum *PCRMDA?*: maiorum M^1 *uel* M^3A^1 15 [triduum s. ad Hamas] P^1(*ex* tridum *P*)*CRMDA*: *secl. Heerwagen, ut gloss. uetus, et iam corruptum, ad* § 11 *sup. pertinens* 16 ab decima (*uel* ante decimam) *Gron.*: an decuma *P*: ad decima P^2 *uel* P^3RM: ad decimam CM^2DA hora *Gron.* R^1: horam *PCRMDA*

18 ferme prima tolli iussit signa, silentique profectus agmine cum
ad Hamas media nocte peruenisset, castra Campana ut in
peruigilio neglecta simul omnibus portis inuadit; alios
somno stratos, alios perpetrato sacro inermes redeuntes
19 obtruncat. Hominum eo tumultu nocturno caesa plus duo
milia cum ipso duce Mario Alfio; capta sunt signa militaria
quattuor et triginta.

36 Gracchus minus centum militum iactura castris hostium
potitus Cumas se propere recepit, ab Hannibale metuens, qui
2 super Capuam in Tifatis habebat castra. Nec eum prouida
futuri fefellit opinio. Nam simul Capuam ea clades est nuntiata, ratus Hannibal ab re bene gesta insolenter laetum exercitum tironum, magna ex parte seruorum, spoliantem uictos
3 praedasque agentem ad Hamas se inuenturum, citatum agmen
praeter Capuam rapit obuiosque ex fuga Campanorum dato
4 praesidio Capuam duci, saucios uehiculis portari iubet. Ipse
Hamis uacua ab hostibus castra nec quicquam praeter recentis uestigia caedis strataque passim corpora sociorum inuenit.
5 Auctores erant quidam ut protinus inde Cumas duceret ur-
6 bemque oppugnaret. Id quamquam haud modice Hannibal
cupiebat, ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem maritimam urbem haberet, tamen, quia praeter arma nihil secum
miles raptim acto agmine extulerat, retro in castra super
7 Tifata se recepit. Inde fatigatus Campanorum precibus se-

18 obtruncat P^1(*uel* P^2)CR^xMDA^2 : obtruncatum *PR ut uid.* : obtrunat *A*   19 duo milia R^1M(duo mƚ)*DA* : duo mi P^2 : duo m̅i̅ *C* : duo *PR*   capta sunt R^1MDA : capta est *PCR ut uid.* (*scil. P in exemplari* captast *habuit*) : capta C^x : capta * * et *Weissenb.*: capti * et *Madv.* : capti cc et *Conway* (*cf. c.* 40. 12): capta v̄ et *Luterb.*

36 1 propere CR^1MDA : prope *PR*   in *Gron.* : an *PCRMDA* : ad (*sed* Tifata) A^2 2 futuri *Gron.* : fuit uiri *MR* : fu|ituiri *P* : uiri P^2(*partim* P^1*?*)CM^1DA seruorum P^1 *uel* P^2CRMDA : seruoruorum *P* : et seruorum *Alschefski* : seruorumque *ed. Rom.* 1469 (*perperam, cf. c.* 45. 8)   3 citatum M^5A^2 : ciuitatum *PCRMDA*   dato *Lipsius* : duo *PCRMDA* : suo C^2 4 *inter* ipse Hamis *supra scripsit* ad P^2, *et* ad hamis *in* M *repperit Conway* : ad hamas CM^xRDA 6 raptim A^2 : rartim M^5 : partim *PCRMDA*, *cf.* 22. 6. 10; 26. 44. 10; 29. 28. 9

quenti die cum omni apparatu oppugnandae urbis Cumas redit perpopulatoque agro Cumano mille passus ab urbe castra locat, cum Gracchus magis uerecundia in tali necessitate 8
deserendi socios implorantes fidem suam populique Romani substitisset quam satis fidens exercitui. Nec alter consul 9
Fabius, qui ad Cales castra habebat, Volturnum flumen traducere audebat exercitum, occupatus primo auspiciis 10
repetendis, dein prodigiis quae alia super alia nuntiabantur; expiantique ea haud facile litari haruspices respondebant.

Eae causae cum Fabium tenerent, Sempronius in obsidione **37**
erat et iam operibus oppugnabatur. Aduersus ligneam 2
ingentem admotam urbi aliam turrem ex ipso muro excitauit consul Romanus, aliquanto altiorem, quia muro satis per se alto subiectis ualidis sublicis pro solo usus erat. Inde pri- 3
mum saxis sudibusque et ceteris missilibus propugnatores moenia atque urbem tuebantur; postremo, ubi promouendo 4
adiunctam muro uiderunt turrem, facibus ardentibus plurimum simul ignem coniecerunt. Quo incendio trepida arma- 5
torum multitudo cum de turre sese praecipitaret, eruptio ex oppido simul duabus portis stationes hostium fudit fugauitque in castra ut eo die obsesso quam obsidenti similior esset Poenus. Ad mille trecenti Carthaginiensium caesi et unde- 6
sexaginta uiui capti, qui circa muros et in stationibus solute ac neglegenter agentes, cum nihil minus quam eruptionem timuissent, ex improuiso oppressi fuerant. Gracchus, prius- 7
quam se hostes ab repentino pauore colligerent, receptui

10 quae alia A^2 : praelia *P* : p̄lia *CA* : plia C^2 : praẽlia (*sic*) (P^2 *uel*) P^1 : proelia R^2 *in ras.* *M* : poelia *D*

37 2 aliam turrem *PCRMDA* : turrem aliam *Madv. ed.* 1886 (*alterum* turrem *post* ingentem *add.* A^2 *Pal.* 2 *Edd. uet.*) muro (satis per se) alto A^2 *uel* A^v *in marg.* *Valla* : muros . . . altos PR^2MDA : muro . . . altos *R* : muros . . . alto M^1 sublicis A^v *Valla* : subliciis *Pal.* 2 : supplicatis *PCRMDA* 4 promouendo] *uide sis Cl. Quart.* (v) 1911, *p.* 11 (*de* 5. 24. 8) facibus C^4 *in marg.* M^1DA : facium C^2 : fa bius *PCRM* simul P^1CRMDA : mul *P* 6 trecenti *Drak.* (*cf.* 22. 50. 11) : trecentos *Edd. ante Drak.* : ccc *PCRMD* : cccc *A* undesexaginta (A^x *uel*) A^v *Valla* : unde LX *PR* : inde LX P^2 *uel* P^3CR^xMDA

8 signum dedit ac suos intra muros recepit. Postero die Hannibal, laetum secunda re consulem iusto proelio ratus
9 certaturum, aciem inter castra atque urbem instruxit; ceterum postquam neminem moueri ab solita custodia urbis uidit nec committi quicquam temerariae spei, ad Tifata redit infecta re.

10 Quibus diebus Cumae liberatae sunt obsidione, iisdem diebus et in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Poeno prospere
11 pugnat. Supra duo milia hominum occidit et ducentos octoginta milites [amisit], signa militaria ad quadraginta unum cepit. Pulsus finibus Lucanis Hanno retro in Bruttios sese
12 recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quae a populo Romano defecerant ui recepta per M. Valerium praetorem, Vercellium, Vescellium, Sicilinum, et auctores defectionis securi per-
13 cussi. Supra quinque milia captiuorum sub hasta uenierunt; praeda alia militi concessa, exercitusque Luceriam reductus.

38 Dum haec in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naues, quae Macedonum atque Poenorum captos legatos Romam portabant, ab supero mari ad inferum circumuectae
2 prope omnem Italiae oram, cum praeter Cumas uelis ferrentur neque hostium an sociorum essent satis sciretur, Grac-
3 chus obuiam ex classe sua naues misit. Cum percontando in uicem cognitum esset consulem Cumis esse, naues Cumas adpulsae captiuique ad consulem deducti et litterae datae.
4 Consul litteris Philippi atque Hannibalis perlectis consignata

8 laetum *Gron.*, *rectissime*, *cf.* *c.* 36. 2 : etum *PCRM* (*sed* Hannibale tum *sic diuisa* P^3) : tum $C^x D$: cum *A* : ut in A^v : elatum *Aldus* : elatum (*post* re) A^2 *dett. aliq.* : fretum *Luterb.* inter *ed. Rom.* 1469 : intra *PCRMDA* 9 solita *DA* : soluta *PCRM* 10 ad Grumentum A^v *uel* A^6 : agrumentum *PRM* : argumentum *CDA?* 11 amisit *PCRMDA* : *secl. Madv. recte, cf. c.* 40. 12 12 Sicilinum *PCRMDA* (*sed* -lium) : Vicilinum *Luterb.* 1906, *cf.* 24. 44. 8, *optime* 13 quinque milia *Alschefski* : uel *PCRMD*, *cf. c.* 34. 13 *adn.* : mille *uel* L *uel* D *dett.* : L A^2 *in ras.* Luceriam *Glareanus* : curiam *PRM* : cumam *CDA*

38 2 an P^1*CRMDA* : in *P* sua P^1(*uel* P^2)*CRMDA* : suas *P*

omnia ad senatum itinere terrestri misit, nauibus deuehi
legatos iussit. Cum eodem fere die litterae legatique Ro- 5
mam uenissent et percontatione facta dicta cum scriptis
congruerent, primo grauis cura patres incessit, cernentes
quanta uix tolerantibus Punicum bellum Macedonici belli
moles instaret; cui tamen adeo non succubuerunt ut extemplo 6
agitaretur quemadmodum ultro inferendo bello auerterent ab
Italia hostem. Captiuis in uincula condi iussis comitibus- 7
que eorum sub hasta uenditis, ad naues uiginti quinque,
quibus P. Valerius Flaccus praefectus praeerat, uiginti ⟨quin-
que⟩ [paratis] alias decernunt. His comparatis deductisque et 8
additis quinque nauibus, quae aduexerant captiuos legatos,
triginta naues ab Ostia Tarentum profectae, iussusque P. 9
Valerius militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus
Tarenti praeerat, in naues impositis quinquaginta quinque
nauium classe non tueri modo Italiae oram sed explorare de
Macedonico bello; si congruentia litteris legatorumque indi- 10
ciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium praetorem litteris
certiorem faceret, isque L. Apustio legato exercitui praeposito 11
Tarentum ad classem profectus primo quoque tempore in
Macedoniam transmitteret daretque operam ut Philippum in
regno contineret. Pecunia ad classem tuendam bellumque 12
Macedonicum ea decreta est, quae Ap. Claudio in Siciliam
missa erat ut redderetur Hieroni regi; ea per L. Antistium
legatum Tarentum est deuecta. Simul ab Hierone missa 13
ducenta milia modium tritici et hordei centum.

6 auerterent P^1(*uel* P^2)*CRMDA* : ab auerterent *P* 7 condi iussis *Gron.* : conditussis *P* : conditis P^2*CRMDA* : coniectis A^v *dett. aliq.* uiginti ⟨quinque⟩ *Iac. Gron. et J. Perizonius* : uiginti *PCR MDA* paratis *PCRMDA* : parata C^4 : parari M^2 *Gron.* : *secludit Drak.* (*ut ex* comparatis *xx litt. infra natum*) 9 Apustius *Aldus* (*ex* § 11) : Aputius *PCRMD* (*sed* Apustio § 11 *P*) : Appii' C^4 : apūs *A* : appius A^x (*ex* § 12) 12 ea per *CD Gron.* : ex per *PR* : haec per P^3R^1A : e haec ex per *M* : haec ei per M^1 Antistium PC^x (ex -titum *C*)*RMDA* : Apustium *ed. Rom.* 1472 : *aut* Apustium *aut* Antistium *in utroque loco Boettcher, sed non eundem esse qui in* § 9 *et qui in* § 12 *memoratur satis manifestum est* deuecta P^1(*uel* P^2)*CR MDA* : deuicta *P*

39 Dum haec Romani parant aguntque, ad Philippum captiua nauis una ex iis quae Romam missae erant, ex cursu
2 refugit; inde scitum legatos cum litteris captos. Itaque ignarus rex quae cum Hannibale legatis suis conuenissent quaeque legati eius ad se allaturi fuissent, legationem aliam
3 cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Hannibalem missi Heraclitus [cui Scotino cognomen erat] et Crito Boeotus et
4 Sositheus Magnes. Hi prospere tulerunt ac rettulerunt mandata; sed prius se aestas circumegit quam mouere ac moliri quicquam rex posset.—Tantum nauis una capta cum legatis momenti fecit ad dilationem imminentis Romanis belli.

5 Et circa Capuam transgresso Volturnum Fabio post expiata tandem prodigia ambo consules rem gerebant.
6 Combulteriam et Trebulam et Austiculam urbes, quae ad Poenum defecerant Fabius ui cepit, praesidiaque in his
7 Hannibalis Campanique permulti capti. [Et] Nolae, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat, consiliaque occulta de caede principum et proditione urbis
8 inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Hannibalis, quae in Tifatis erant, traducto exercitu Fabius super Suessulam in castris Claudianis consedit; inde M. Marcellum propraetorem cum iis copiis quas habebat Nolam in praesidium misit.

39 1 iis *ed. Rom.* 1469: his *PCRMDA* Romam missae *ed. Rom.* 1469: romae missa *PRMDA*: romane missa *C*: romam missa C^4: roma missae *Drak.* 2 rex *Gron.*: ex *P*: ex hec P^2 (*uel* P^3): ex hoc *C*: ex haec *PM*: ex his *DA dett. plerique* 3 [cui . . . erat] *suspicatus est Gron., recte* (*cf.* 10. 37. 2 *adn.*) cognomen P^2(*uel* P^3)*CDA*: cos. non *P*: cos. non P^2 (g me *suprascr.*): g. cōs nomen R^1M: cos me *R* Boeotus *Madv.*: Beroeaeus *uel* Boeotius *Gron.*: boeus otius *PCRM*: bo eusocius *D*: boeeusotis *A* 5 Fabio M^1DA: facio *P*: fauio (P^2 *uel*)P^3CRM 6 ad $C^2M^3A^2$: *om.* *PCRMDA* his *PCRMDA*: iis *ed. Rom.* 1469, *Madv.* capti C^2M^1DA: capi *PCRM* 7 Nolae M^1: et Nolae $PCRMDA^v$ 8 Suessulam *Cluuerius*: besumiam *P*: besuuium P^3(*uel* P^2)CR^1(*R?*)*MA*: uesuuium *D* (*cf.* 8. 8. 19): ueseuum *dett. aliq.* iis *ed. Rom.* 1469: his *PCRMDA*

Et in Sardinia res per T. Manlium praetorem administrari 40
coeptae, quae omissae erant postquam Q. Mucius praetor graui morbo est implicitus. Manlius nauibus longis ad Carales 2
subductis naualibusque sociis armatis ut terra rem gereret et a praetore exercitu accepto, duo et uiginti milia peditum, mille ducentos equites confecit. Cum his equitum peditum- 3
que copiis profectus in agrum hostium haud procul ab Hampsicorae castris castra posuit. Hampsicora tum forte profectus erat in Pellitos Sardos ad iuuentutem armandam qua copias augeret; filius nomine Hostus castris praeerat. 4
Is adulescentia ferox temere proelio inito fusus fugatusque. Ad tria milia Sardorum eo proelio caesa, octingenti ferme uiui capti; alius exercitus primo per agros siluasque fuga 5
palatus, dein, quo ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput eius regionis, confugit; debella- 6
tumque eo proelio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Hasdrubale, quae tempestate deiecta ad Baliares erat, in tempore ad spem rebellandi aduenisset. Manlius post 7
famam adpulsae Punicae classis Carales se recepit; ea occasio Hampsicorae data est Poeno se iungendi. Hasdru- 8
bal copiis in terram expositis et classe remissa Carthaginem duce Hampsicora ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Carales peruenturus erat, ni Manlius obuio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primo castra castris modico interuallo sunt obiecta; deinde 9

40 1 praetorem A^2 : pr. *PCRMDA?*; *consule sis Mommsen Staatsr.* ii², 230, *cf. c.* 43. 12 *adn.* : propraetorem *dett. aliq.*, *Glar.* : *secl. Crevier* 3 Hampsicorae] *cf. c.* 32. 10 *et infra* : amsicore C^2 : hamsicore R^2*MDA* : hamicore *P* : hamsicoe P^2 Hampsicora tum *Gron.* : Hamsicora tum *Aldus* : hampsicora A^2 : hamsicor tum *PCR* : hamsicorum *MDA* 4 Hostus *P* (*per ligaturam* ūs *i. e.* -tus) *Drak.* (*cf. Sil. It.* 12, 347. 403, 413) : hostis *CRMA* (*cf.* 41. 3) : bostis C^2 6 ad (*ex* a *P*) P^1*CRMDA* Baliares *PCRMDAN* : baleares A^2 7 Hampsicorae (*ut supra*) : ampsicorae *hic P*, *sed recte in* § 8 *tandem* Hampsicora (*non in c.* 41. 3 *ubi primo* hamsicorae *mox in dittographia* haps|sicorae *ib.* § 4 hapsicorā (*sic*), *et* § 6 eam|spicorum (*sic*: *sed* aspicorum P^1 *uel* P^2) ; *quid uoluerint ignoro et postea silebo, uictus*) 9 deinde (*uel* dein) per *Madv.* : dein|ceps *P* : deinceps *CRMDA*

per procursationes leuia certamina uario euentu inita;
postremo descensum in aciem. Signis conlatis iusto proelio
10 per quattuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem
Poeni, Sardis facile uinci adsuetis, fecerunt; postremo et
ipsi, cum omnia circa strage ac fuga Sardorum repleta
11 essent, fusi; ceterum terga dantes circumducto cornu quo
pepulerat Sardos inclusit Romanus. Caedes inde magis
12 quam pugna fuit. Duodecim milia hostium caesa, Sardorum
simul Poenorumque, ferme tria milia et septingenti capti et
signa militaria septem et uiginti.

41 Ante omnia claram et memorabilem pugnam fecit Hasdru-
bal imperator captus et Hanno et Mago, nobiles Cartha-
2 ginienses, Mago ex gente Barcina, propinqua cognatione
Hannibali iunctus, Hanno auctor rebellionis Sardis bellique
3 eius haud dubie concitor. Nec Sardorum duces minus
nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt; nam et filius
4 Hampsicorae Hostus in acie cecidit, et Hampsicora cum
paucis equitibus fugiens, ut super adflictas res necem quoque
filii audiuit, nocte, ne cuius interuentus coepta impediret,
5 mortem sibi consciuit. Ceteris urbs Cornus eadem quae
ante fugae receptaculum fuit; quam Manlius uictore exer-
6 citu adgressus intra dies paucos recepit. Deinde aliae quo-
que ciuitates quae ad Hampsicoram Poenosque defecerant
obsidibus datis dediderunt sese; quibus stipendio frumento-
que imperato pro cuiusque aut uiribus aut delicto Carales
7 exercitum reduxit. Ibi nauibus longis deductis impositoque
quem secum aduexerat milite Romam nauigat Sardiniamque

41 2 cognatione *A*: cognationis (*ex* pugna- *P*) P^1 *uel* P^2*CRMD* (*sed in M* cog- *pleniore calamo, cf. c.* 10. 12 *et* 21. 51. 3 *adnn.*) : cognationi M^1 (*sed deletionis signum postea erasit* M^x) auctor C^x*DA* : auctores *PCRM* 3 Hostus *Gron.* : hostis *PCRMDA* cecidit] *ante* et *add. P ex praec.* et haps|sicorae hostus in acie cecidit, *delet* P^1 Hampsicorae] *uide sis c.* 40. 7 *adn.* 4 coepta impediret M^2 (*uel* M^7)A^2 *Pal.* 2 : coeptam | pediret *P*: coeptam | petiret P^3(*uel* P^2)*RMA* : coeptam peteret *CD* (*sed* cep-)

perdomitam nuntiat patribus; et stipendium quaestoribus,
frumentum aedilibus, captiuos Q. Fuluio praetori tradit.
Per idem tempus T. Otacilius praetor ab Lilybaeo classi 8
in Africam transuectus depopulatusque agrum Carthagi-
niensem, cum Sardiniam inde peteret, quo fama erat 9
Hasdrubalem a Baliaribus nuper traiecisse, classi Africam
repetenti occurrit, leuique certamine in alto commisso septem
inde naues cum sociis naualibus cepit. Ceteras metus haud
secus quam tempestas passim disiecit.
Per eosdem forte dies et Bomilcar cum militibus ad sup- 10
plementum Carthagine missis elephantisque et commeatu
Locros accessit. Quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius, 11
per simulationem prouinciae circumeundae Messanam raptim
exercitu ducto ⟨uento⟩ aestuque suo Locros traiecit. Iam 12
inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat et
Locrenses portas Romanis clauserunt; Appius magno conatu
nulla re gesta Messanam repetit.
Eadem aestate Marcellus ab Nola quam praesidio obti- 13
nebat crebras excursiones in agrum Hirpinum et Samnites
Caudinos fecit adeoque omnia ferro atque igni uastauit ut 14
antiquarum cladium Samnio memoriam renouaret. Itaque **42**
extemplo legati ad Hannibalem missi simul ex utraque gente
ita Poenum adlocuti sunt. 'Hostes populi Romani, Han- 2
nibal, fuimus primum per nos ipsi quoad nostra arma,
nostrae uires nos tutari poterant. Postquam his parum

7 captiuos Q. *Crevier*: captiuosque (*uel* -q.) *PCRMDA*: captiuos obsidesque *Luchs*, *cf.* § 11 8 T. Otacilius *hic recte P* (*sed* ti) praetor *uid. c.* 40. 1 9 a Baliaribus (*cf.* 21. 21. 12 *et* 23. 40. 6): a Balearibus M^3A^2: balearibus *PCRMDAN* 10 et commeatu *Lov.* 3 *Harl.*: commeatuque A^2: commeatu *PCRMDA* 11 uento aestuque suo *Weissenb.*, *cf. c.* 30. 3 *adn.*: maris feruore aestuque suo A^2: aestuquae suo *PR*: aestuque suo CR^1 *uel* R^2MDA: aestu suo *dett. aliq.* (*cf. Caes. B. C.* 1. 61. 3 *et Ov. Her.* 15. 72): aestu secundo *ed. Rom.* 1469: aestu quaesito *Iac. Gron.* 14 antiquarum cladium P^1 *et* P^2CRM^1 *uel* M^2DA (*sed* claudium *MD*): antiquamrum clauium *P*
42 2 populi R. *ed. Rom.* 1469: pr̄. *PCRMDA* quoad *uir doctus in A ed. Rom.* 1469: quod *PCRMDA* ?

3 fidebamus, Pyrrho regi nos adiunximus; a quo relicti pacem
necessariam accepimus fuimusque in ea per annos prope
4 quinquaginta ad id tempus quo tu in Italiam uenisti. Tua
nos non magis uirtus fortunaque quam unica comitas ac
benignitas erga ciues nostros quos captos nobis remisisti ita
conciliauit tibi ut te saluo atque incolumi amico non modo
populum Romanum sed ne deos quidem iratos, si fas est
5 dici, timeremus. At hercule non solum incolumi et uictore
sed praesente te, cum ploratum prope coniugum ac libero-
rum nostrorum exaudire et flagrantia tecta posses conspicere,
ita sumus aliquotiens hac aestate deuastati ut M. Marcellus,
non Hannibal, uicisse ad Cannas uideatur glorienturque
Romani te, ad unum modo ictum uigentem, uelut aculeo
6 emisso torpere. Per annos ⟨centum⟩ cum populo Romano
bellum gessimus, nullo externo adiuti nec duce nec exercitu
nisi quod per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas
7 auxit uires quam suis uiribus nos defendit. Non ego se-
cundis rebus nostris gloriabor duos consules ac duos con-
sulares exercitus ab nobis sub iugum missos et si qua alia
8 aut laeta aut gloriosa nobis euenerunt. Quae aspera ad-
uersaque tunc acciderunt, minore indignatione referre pos-
9 sumus quam quae hodie eueniunt. Magni dictatores cum
magistris equitum, bini consules cum binis consularibus
exercitibus ingrediebantur fines nostros; ante explorato et
subsidiis positis et sub signis ad populandum ducebant;
10 nunc propraetoris unius et parui ad tuendam Nolam prae-
sidii praeda sumus; iam ne manipulatim quidem sed latro-

2 fidebamus C^4R^2(fideb- *in ras.*)*MDA* : fideuamus P^1 (*uel* P^2) : fideeamus *P* 3 quo tu *Alschefski*: quodu *P*: quod P^2*CRMD* : quo *A* 5 cum *ed. Rom.* 1469 : con *PC*(*sed* c̄)*RM* : com- *DA* : (comploratum . . . conspicere *in parenthesi Drak.*, *bene*) ac *CMDA* : ab *PR* aculeo *Freinsheim* (*cf. Curt.* 4. 14. 13) : aculeg *P* : iaculo (P^2 *uel*) P^3CR^2(*in ras.*)*MDA* 6 centum *Lov.* 3 : prope centum A^2 *dett. aliq.* : *om. PCRMDA* 7 ac duos *CRMA* : ac duus (*sic*) P^3 : ac duci *P*: aut duos *D* 10 propraetoris *Walch* : propri *P*: proprii P^2*CRMD* : prope *A*

num modo percursant totis finibus nostris neglegentius
quam si in Romano uagarentur agro. Causa autem haec est 11
quod neque tu defendis et nostra iuuentus, quae si domi
esset tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te nec 12
exercitum tuum norim nisi, a quo tot acies Romanas fusas
stratasque esse sciam, ei facile esse dicam opprimere popu-
latores nostros uagos sine signis palatos quo quemque trahit
quamuis uana praedae spes. Numidarum paucorum illi 13
quidem praeda erunt, praesidiumque mis⟨eris sim⟩ul nobis
et Nolae ademeris, si modo, quos ut socios haberes dignos
duxisti, haud indignos iudicas quos in fidem receptos
tuearis.'

Ad ea Hannibal respondit omnia simul facere Hirpinos 43
Samnitesque et indicare clades suas et petere praesidium et
queri indefensos se neglectosque; indicandum autem primum 2
fuisse, dein petendum praesidium, postremo ni impetraretur,
tum denique querendum frustra opem imploratam. exercitum 3
sese non in agrum Hirpinum Samnitemue, ne et ipse oneri
esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani adductu-
rum: iis populandis et militem suum repleturum se et metu
procul ab his summoturum hostes. quod ad bellum Roma- 4
num attineret, si Trasumenni quam Trebiae, si Cannarum
quam Trasumenni pugna nobilior esset, Cannarum se quo-
que memoriam obscuram maiore et clariore uictoria factu-
rum. Cum hoc responso muneribusque amplis legatos 5

11 tuis P^2CRMDA : suis P 12 norim nisi (*uel* ni) A^v *Valla* : norim | si P : norimsi $CRMA^2$: norim DA : noui nisi *Koch* sciam ei A^2 : sciam et D : suam et $PCRA$: sua et R^1M (*sed hic* sua. Et) dicam $PCRMDA$, *quod tuemur ut uocem indignanti magis propriam*: ducam *ed. Rom.* 1469 13 miseris simul nobis *Madv. optime* : misul nobis P : misum nobis P^3(*uel* P^2)R : missum nobis CR^1MDA : missum nobis erit *ed. Mogunt.* 1518 : simul erit nobis *Gron.* : simul nobis dederis *uel* addideris *Luchs* haud A^v *Valla optime* : at id C : at it PR : ad id R^2MDA

43 3 sese M^1 *uel* M^4 : esse $PCRMDA$: isse A^v *uel* A^6 : misisse *Valla* 4 se quoque $PCRMDA$: quoque se *Siesbye*, *pronominis encliticі proprium esse secundum locum ignorans; cf. tamen* 22. 27. 11 *ubi* se *melius deletur* (*fort. etiam hic*)

dimisit; ipse praesidio modico relicto in Tifatis profectus
6 cetero exercitu ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Bruttiis cum supplemento Carthagine aduecto atque elephantis uenit. Castris haud procul positis longe alia omnia inquirenti com-
7 perta sunt quam quae a legatis sociorum audierat. Nihil enim Marcellus ita egerat ut aut fortunae aut temere hosti commissum dici posset. Explorato cum firmisque praesidiis tuto receptu praedatum ierat omniaque uelut aduersus prae-
8 sentem Hannibalem cauta prouisaque fuerunt. Tum, ubi sensit hostem aduentare, copias intra moenia tenuit; per muros inambulare senatores Nolanos iussit et omnia circa
9 explorare quae apud hostes fierent. Ex his Hanno, cum ad murum successisset, Herennium Bassum et Herium Pettium ad conloquium euocatos permissuque Marcelli egressos per
10 interpretem adloquitur. Hannibalis uirtutem fortunamque extollit: populi Romani obterit senescentem cum uiribus
11 maiestatem; quae si paria essent ut quondam fuissent, tamen expertis quam graue Romanum imperium sociis, quanta indulgentia Hannibalis etiam in captiuos omnes Italici nominis fuisset, Punicam Romanae societatem atque ami-
12 citiam praeoptandam esse. si ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis pares Han-

5 ire Nolam P^4(*semi-ras.*)A^2 : i|re noiam *P*: i|re nouato iam P^2 (*ut uid.*) *et sic certe CRMD*: ire nouato lam *A* 6 Hanno A^2 : anno *PCRMDA* (*sic et in* § 9) 7 ita egerat *Alschefski*: itagerat *P*: itagerei : at (*ex* ita gereuat *fort. detritum*) P^3 : ita gereuat *R* : ita gerebat C^2(*ex* gebat *C*)R^1 *uel* R^2*MDA* firmisque *PCRMDA* : firmis M^3 tuto *PCRMDA* : et tuto *Wesenberg*, *male ut fere semper ubi tractat Liuium* fuerunt *PCRMDA* : fuerant *Crevier*, *haud necess.* 9 egressos P^1 (*uel* P^2) *ex* egresso *P et* interpretem P^1 (*uel* P^2) *ex* inpetrem *P* 10 obterit *ed. Par.* 1513 : obteget $P^2C R^1$ *uel* R^2(*ex* obtege *R*)*MDA?* : obtegens A^2 : obtegit *uir doctus in A* : obterit ut *Alschefski*; *quid habuerit P est incertum*; *fort.* (*ut Luchs et Frigell adfirmant*) obtegerit *P* (*quod scite interpretatur Frigell pro* obte^{er}git *in exemplari eius*); *sed ipse puto habuisse P* obtegent, *littera* n *addita* (*non* ri) *quam* P^2 *expunxit*; *raro erasit* P^2, *saepe* P^4 *qui in* § 5 *iam apparuit* 11 captiuos A^2 : campos *PCRMDA* : captos M^2A^x

nibali futuros quam ad Cannas fuissent, nedum praetor unus cum paucis et nouis militibus Nolam tutari possit. ipsorum 13
quam Hannibalis ⟨magis⟩ interesse capta an tradita Nola poteretur; potiturum enim ut Capua Nuceriaque potitus esset; sed quid inter Capuae ac Nuceriae fortunam interesset ipsos prope in medio sitos Nolanos scire. nolle ominari 14
quae captae urbi cessura forent et potius spondere, si Marcellum cum praesidio ac Nolam tradidissent, neminem alium quam ipsos legem qua in societatem amicitiamque Hannibalis uenirent dicturum. Ad ea Herennius Bassus 44
respondit multos annos iam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam esse, cuius neutros ad eam diem paenitere et sibi, si cum fortuna mutanda fides fuerit, sero iam esse mutare. an dedituris se Hannibali fuisse accersendum 2
Romanorum praesidium? cum iis qui ad sese tuendos uenissent omnia sibi et esse consociata et ad ultimum fore.

Hoc conloquium abstulit spem Hannibali per proditionem 3
recipiendae Nolae. Itaque corona oppidum circumdedit ut simul ab omni parte moenia adgrederetur. Quem ut 4
successisse muris Marcellus uidit, instructa intra portam acie cum magno tumultu erupit. Aliquot primo impetu perculsi caesique sunt; dein concursu ad pugnantes facto aequatis-

12 praetor (pr̄.) *PCRMDA et* A^2 (*cf. c.* 40. 1): propraetor *Luterb.* (*cf. c.* 39. 8) possit *PCRMDA*: posset *Alsch., sed cf. c.* 15. 4; 10. 26. 3; 21. 30. 2–11 *et* 45. 5; 24. 19. 4 *et* 33. 8 *et* 45. 3; 26. 32. 5 *et Conwaii ed. Libri* ii, *p.* 190 13 magis *add. post* Hannibalis *Harant*: *post* ipsorum A^x, *ed. Mogunt.* 1518: *om. PCRMDA* 14 nolle *Facius et Panormita* A^v: nol *PCRMDA* (*quorum maior pars* nolo minari) cessura *PRMDA*^{x}: cēssura *C*: censura *A*: casura *Nipperdey, sed potest* cessura *per ironiam dictum esse quasi excidium uniuersum pars quaedam praedae luculentae fuisset, id quod significare solet hoc uerbum* (*e.g.* 31. 46. 16)

44 1 fuerit *Gron.*: fuerat *PCRMDA* sero *PCRMDA*: serum *Gron. quem sequi malit Conway, fort. recte* 2 an (*uel* eam. an) *Weissenb.*: eam *PCRMDA* (*sed hic* eam.; *et post* Hannibali *add.* non *A Edd. uett.*) accersendum *CA*: accessendum *PRM*: arcessendum M^3: *om. D* (fuisse . . . Hannibali § 3 *omnia om. D*) 4 erupit P^2*CRMDA*: rupit *P* ad pugnantes C^4 *Gron.*: ad pugnanti *P* (*sed* -ti *ex parte erasum uel detritum*) *C* (-te) *RM*: ad pugnam M^2*DA*

que uiribus atrox esse coepit pugna, memorabilisque inter
paucas fuisset ni ingentibus procellis effusus imber diremisset
5 pugnantes. Eo die commisso modico certamine atque in-
ritatis animis in urbem Romani, Poeni in castra receperunt
sese; tamen Poenorum prima eruptione perculsi ceciderunt
6 haud plus quam triginta, Romani quinquaginta. Imber
continens per noctem totam usque ad horam tertiam diei
insequentis tenuit. Itaque, quamquam utraque pars auidi
certaminis erant, eo die tenuerunt sese tamen munimentis.
Tertio die Hannibal partem copiarum praedatum in agrum
7 Nolanum misit. Quod ubi animaduertit Marcellus, extemplo
in aciem copias eduxit; neque Hannibal detrectauit. Mille
fere passuum inter urbem erant castraque; eo spatio—et
8 sunt omnia campi circa Nolam—concurrerunt. Clamor ex
parte utraque sublatus proximos ex cohortibus iis quae in
agros praedatum exierant ad proelium iam commissum re-
9 uocauit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt, quos con-
laudatos Marcellus in subsidiis stare et saucios ex acie efferre
45 iussit, pugna abstinere ni ab se signum accepissent. Proelium
erat anceps; summa ui et duces hortabantur et milites
pugnabant. Marcellus uictis ante diem tertium, fugatis ante
paucos dies a Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem
2 se duce, milite alio, instare iubet: non omnes esse in acie;

5 modico *PCRMDA* : modo *Fischer, bene* tamen *M*^{4} : tam *PCRMDA* : nam *Weissenb.*; *sed de* ceciderunt *et seqq. uid. sis infra* ceciderunt *PCRMDA* : ceciderant *Heusinger* (*sed ante primam litteram est paruum punctum in P*) haud (haut) plus *PCDA* : aut plus *RM* : plus *Fabri et Fischer* : haud minus *Heusinger* : amplius *Weissenb. olim.* quam triginta (xxx) *PC*^{x}(*ex* $\overline{\text{ccc}}$ *C*)*MDA* : quam xxxx *R* : quam trecenti *Gron.* : quam LXXX *H. E. P. Platt.* Roma|ni *P*: romani *CRM*^{3} (*ex* roma *M*)*D* : romanorum nullus *A sed uid. infra* §§ 5 *et* 6 Romani quinquaginta. Imber *Gron. ex Puteani uestigiis, scite* : romani liber *P ubi supra scripta est inter* I *et* B *littera* N *ab P*^{1}, *ut puto, et littera* l *deleta est ab P*^{1} *uel P*^{2} : *alii alia scribunt* 6 imber *CR*^{2} (*ex* ber *R*)*MDA* : inber *P*^{1} (*uel P*^{2}) (*uid. supra*) 9 abstinere ni *A*^{x} *dett. duo* (*Harl. Lov.* 3) *Gron.* : abstinerent ni *M*^{3} : abstinerent *PCRMDA*

45 1 uictis *C*^{4}*M*^{5}*DA* : uicti *PC*^{1}(*ex* uincti *C*)*RM*, *cf. c.* 17. 10

praedantes uagari in agro; sed qui pugnent marcere Campana
luxuria, uino et scortis omnibusque lustris per totam hiemem
confectos. abisse illam uim uigoremque, delapsa esse robora 3
corporum animorumque quibus Pyrenaei Alpiumque superata
sint iuga. reliquias illorum uirorum uix arma membraque
sustinentes pugnare. Capuam Hannibali Cannas fuisse: 4
ibi uirtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi praeteriti
temporis famam, ibi spem futuri exstinctam. Cum haec 5
exprobrando hosti Marcellus suorum militum animos erigeret,
Hannibal multo grauioribus probris increpabat: arma signa- 6
que eadem se noscere quae ad Trebiam Trasumennum-
que, postremo ad Cannas uiderit habueritque; militem
alium profecto se in hiberna Capuam duxisse, alium inde
eduxisse. 'Legatumne Romanum et legionis unius atque 7
alae magno certamine uix toleratis pugnam, quos binae acies
consulares nunquam sustinuerunt? Marcellus tirone milite 8
ac Nolanis subsidiis inultus nos iam iterum lacessit. Vbi
ille miles meus est, qui derepto ex equo C. Flaminio consuli
caput abstulit? ubi, qui L. Paulum ad Cannas occidit?
Ferrum nunc hebet? an dextrae torpent? an quid prodigii 9
est aliud? Qui pauci plures uincere soliti estis, nunc pau-
cis plures uix restatis. Romam uos expugnaturos, si quis
duceret, fortes lingua iactabatis. En, minor res est: hic 10
experiri uim uirtutemque uolo. Expugnate Nolam, campe-

2 agro sed *PCRMDA*: agro et *Alschefski*: agris et *Luchs* 3 delapsa *PCRMDA*, *cf. e.g. Cic. de Or.* 2. 60. 246: dilapsa *ed. Mogunt.* 1518 *uix necess. quamquam mauolt hoc Conway* 4 ibi (*ante* uirtutem) *C*^{x}*M*^{1}*DA*: ubi *PCRM*. *cf. c.* 48. 2 5 exprobrando *C*^{2}*M*^{x}*A*: exprobrandam *PCRM*: exprobrnda *P*^{x}(*fort. P*^{4})*D* multo *C*^{x}*M*^{2}*DA*: multos *PCRM*, *cf. c.* 5 14 8 derepto *Duker*: erepto *PCRMDA* ubi qui *A*^{2} *Lov.* 4 *et* 5: ubi *PCRMDA* 9 Ferrum *P*^{2} *uel P*^{3}*CRMDA*: rerum *P* 9, 10 *post* expugnaturos (*tribus lineis Puteanis omissis et tum una uoce* est? *deleta*) hic experiri *C* 10 En (*uel* En nunc) minor res est *A*^{v} *Valla*: En! hic minor res est *Heusinger*: enim minor res est *PRM*^{2} *uel M*^{5}*DA*: enim minores est *M*: En in minore re *Madv.*, *bene* hic experiri *P*^{1}(*uel P*^{2})*CRMDA Valla*: hic periri *P*: experiri *Madv.* uolo *PCRMDA*: uestram uolo *Luchs*, *frustra* expugnate *P*^{1}*CR*^{x}*MDA*: expugnante *PR*

strem urbem, non flumine, non mari saeptam. Hinc uos ex tam opulenta urbe praeda spoliisque onustos uel ducam quo uoletis uel sequar.'

46 Nec bene nec male dicta profuerunt ad confirmandos
2 animos. Cum omni parte pellerentur, Romanisque cresce-
rent animi, non duce solum adhortante sed Nolanis etiam
per clamorem fauoris indicem accendentibus ardorem pugnae,
3 terga Poeni dederunt atque in castra compulsi sunt. Quae
oppugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nolam re-
duxit cum magno gaudio et gratulatione etiam plebis quae
4 ante inclinatior ad Poenos fuerat. Hostium plus quinque
milia caesa eo die, uiui capti sescenti et signa militaria unde-
uiginti et duo elephanti; quattuor in acie occisi; Romanorum
5 minus mille interfecti. Posterum diem indutiis tacitis sepe-
liendo utrimque caesos in acie consumpserunt. Spolia
6 hostium Marcellus Volcano uotum cremauit. Tertio post
die ob iram, credo, aliquam aut spem liberalioris militiae
ducenti septuaginta duo equites, mixti Numidae ⟨et⟩ Hispani,
ad Marcellum transfugerunt. Eorum forti fidelique opera in
7 eo bello usi sunt saepe Romani. Ager Hispanis in Hispania
et Numidis in Africa post bellum uirtutis causa datus est.
8 Hannibal ab Nola remisso in Bruttios Hannone cum qui-

10 uos ex P^2 (*uel* P^3, *fort. ex parte iam* P^1) *CRMDA* : uox aes *P* (*sed* a *certe a* P^1 *ipso deletum est*)
46 2 fauoris C^4A^v *Valla* : fauorem *PCRMDA?* : fauore M^2
3 Romanos A^2 : r. d *P* (*ubi* d *ex* red- *lineae insequentis perperam sumptum mox ipse deleuit P*) : r. ꝯ (*sic*) P^1*CRMA* : rom. d. *D*
4 quinque milia *Gron.* : uel | *P* : uel *CRMDA* (*cf. c.* 34. 13) caesa P^1(*ex* causa *P*)*D* : caesa ū P^3?*C* (*errat Luchs*) : caesa uel R^2(*in ras.*) MA^2 : cesi uel *A* sescenti (DC) *PCRMDA* (*sed in P nescio quid supra eras.*) occisi *PRMDA* : decisi *C* : occisis *Luchs* 5 uotum *PCRMDA* : uota *dett. tres* : ex uoto *dett. tres* 6 CCL XX II *PC* (*sine linea*) *RMDA* (*sed* II *in ras.*) : CCC XX II *ex Plutarchi Marcello* 12 *coniec. Alschefski* et Hispani *Weissenb.* : ispani *PR* : hispani CR^1MD : hispanique *A* 7 ager *P et* P^x(*fort.* P^4)*DA* : agere P^2CR^2(*in ras.*)*M*(*sed uocem totam punctis delet* M^2) causa *P* : causa locus P^2*CRMDA* : causa locis P^x; *cf. Dig.* 41. 2. 26 '*locus certus ex fundo*' *et cum Gron. ex lege Thoria* '*quemue agrum. locum*', *etc.*
8 cum A^2 : in *PCRMDA* (*sed in M largioribus litt. cf. c.* 19. 17 *adn.*)

bus uenerat copiis ipse Apuliae hiberna petit circaque Arpos
consedit. Q. Fabius ut profectum in Apuliam Hannibalem 9
audiuit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra conuecto
quae super Suessulam erant, munimentisque firmatis et
praesidio quod per hiberna ad tenendum locum satis esset
relicto ipse Capuam propius mouit castra agrumque Cam-
panum ferro ignique est depopulatus, donec coacti sunt 10
Campani, nihil admodum uiribus suis fidentes, egredi portis
et castra ante urbem in aperto communire. Sex milia arma- 11
torum habebant, peditem imbellem, equitatu plus poterant;
itaque equestribus proeliis lacessebant hostem.

Inter multos nobiles equites Campanos Cerrinus Vibellius 12
erat, cognomine Taurea. Ciuis indidem erat, longe omnium
Campanorum fortissimus eques adeo ut, cum apud Romanos
militaret, unus eum Romanus Claudius Asellus gloria equestri
aequaret. Tunc Taurea cum diu perlustrans oculis ob- 13
equitasset hostium turmis, tandem silentio facto ubi esset
Claudius Asellus quaesiuit et, quoniam uerbis secum de 14
uirtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret daret-
que opima spolia uictus aut uictor caperet. Haec ubi Asello **47**
sunt nuntiata in castra, id modo moratus ut consulem per-
contaretur liceretne extra ordinem in prouocantem hostem
pugnare, permissu eius arma extemplo cepit, prouectusque 2
ante stationes equo Tauream nomine compellauit congredi-
que ubi uellet iussit. Hinc Romani ad spectaculum pugnae 3
eius frequentes exierant, et Campani non uallum modo

9 tenendum *Gron.* (*et dett. unus*) : petendum *PCRMDA* : tuendum (*C^{4} fort.*) *dett. aliq.* : optinendum *Madvig*, *quod probat Conway* 10 coacti sunt Campani P^{x}(*fort.* P^{4})$CM^{2}DA$: coactis sunt Campania *PR* : coacti sunt (st M^{5}) Campania *M* 13 tunc *Walch* : hunc *PCRM*: hic *DA* : is tunc *Luchs* secum de M^{3} *uel* $M^{9}A^{2}$: secundae *PCRMDA* : secunda P^{x} *fort.* P^{4}

47 1 id modo] *his uocibus incipit alterum fragmentum Monacense* (*F.-M.*), *quod usque ad finem libri huius continuum est* 2 prouectusque $C^{2}M^{2}A$: prouectisque *PCRMDF.-M.* 3 hinc $C^{4}M$ *uel* M^{1} *ut secundam lectionem* : iam *RDA* : in *PCMF.-M.* : inde *Alschefski* : *secl. Riemann* exierant *PRMDA* : exierunt *CF.-M.*

castrorum sed moenia etiam urbis prospectantes repleuerunt.
4 Cum iam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis
hastis concitarunt equos; dein libero spatio inter se ludi-
5 ficantes sine uolnere pugnam extrahere. Tum Campanus
Romano 'equorum' inquit 'hoc non equitum erit certamen,
nisi e campo in cauam hanc uiam demittimus equos. Ibi
nullo ad euagandum spatio comminus conserentur manus'.
6 Dicto prope citius equum in uiam Claudius egit. Taurea,
uerbis ferocior quam re, 'minime, sis,' inquit 'cantherium in
fossam'; quae uox in rusticum inde prouerbium prodita est.
7 Claudius cum ea uia longe perequitasset [quia] nullo obuio
hoste in campum rursus euectus, increpans ignauiam hostis,
cum magno gaudio et gratulatione uictor in castra redit.
8 Huic pugnae equestri rem—quam uera sit communis
existimatio est—mirabilem certe adiciunt quidam annales:
cum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur,
patenti hostium portae inuectum per alteram, stupentibus
miraculo hostibus, intactum euasisse.

3 repleuerunt *PCRMDAF.-M.* : repleuerant *manus satis recens in A ed. Frob.* 1554, *perperam* 4 extrahere *Gron.* : extraherebant *P* : extrahebant P^1(*uel* P^2)*CRMDAF.-M.* 5 Campanus Romano *PCRMDAF.-M.* : Romanus Campano *Unger* 6 Claudius A^2 *ed. Rom.* 1469 : cl^a | *P* : cl. P^x : clā (clam) *CRDAF.-M.* egit A^3 *dett. tres Aldus, reposui* : delegit .... *P*, *erasis ut uid. iv litteris* : delegit *CRMDA?F.-M.* : deiecit A^2 ; *in P* cl^a | delegit *certe uidetur* Claudius egit *commendare; et in* §§ 7 *et* 8 cl. *pro* Claudius *praebent PCM* in fossam] *uocis ambiguae iocum rusticum intelleges ex Iuuenali* 2. 10 7 ea uia *Perizonius* (*Madv. ed.* 3) : ex ua *P* : ex uia P^2 *uel* P^3*CRMDAF.-M.* : caua *Madv. Praef. ed.* 1886 perequitasset A^x : perequitasset quia *PCRMDAF.-M.* : perequitasset uia P^1 (*uel* P^x) (*per punctum supra* q) *Madv.* (*Praef. ed.* 1886) : *num post* quia, *quae uox lineam finit in P, longior aliqua lacuna, fort. trium linearum, huius modi*, hostem in parte minus arta manum conlaturum credidit, e uia (*litterae* 49) *statuenda sit quaerit Conway. Si sic fuit, scriba cum repperisset non* quia *sed* uia *ante uocem* nullo *scribendum fuisse, punctum illud supra* q- *uocis* quia *postea addere potuit* 8 quam uera sit *Gron.*, *optime* : quam ueta|tis *P* : quam uetatis *CRMF.-M.* : quam etatis *DA* : qua etatis A^2 : quam uera ea sit *H. J. Mueller* : quae quam uera sit *Luchs* : quam satis certam A^v *Valla* communis *Valla et Gron.*, *rectissime* (*nam* certe *ex linea sequenti ortum est*) : communis certe *PCRMDAF.-M.* : communis certa A^2 portae *PCRMDAF.-M.* : porta *Ingerslev*, *fort. recte*

Quieta inde statiua fuere ac retro etiam consul mouit 48
castra ut sementem Campani facerent, nec ante uiolauit
agrum Campanum quam iam altae in segetibus herbae pabu-
lum praebere poterant. Id conuexit in Claudiana castra super 2
Suessulam ibique hiberna aedificauit. M. Claudio proconsuli
imperauit, ut retento Nolae necessario ad tuendam urbem
praesidio ceteros milites dimitteret Romam ne oneri sociis
et sumptui rei publicae essent. Et Ti. Gracchus a Cumis 3
Luceriam in Apuliam legiones cum duxisset, M. Valerium
inde praetorem Brundisium cum eo quem Luceriae habuerat
exercitu misit tuerique oram agri Sallentini et prouidere quod
ad Philippum bellumque Macedonicum attineret iussit.

Exitu aestatis eius qua haec gesta perscripsimus litterae 4
a P. et Cn. Scipionibus uenerunt quantas quamque prosperas
in Hispania res gessissent; sed pecuniam in stipendium
uestimentaque et frumentum exercitui et sociis naualibus
omnia deesse. quod ad stipendium attineat, si aerarium 5
inops sit, se aliquam rationem inituros quomodo ab Hispanis
sumatur; cetera utique ab Roma mittenda esse, nec aliter
aut exercitum aut prouinciam teneri posse. Litteris recitatis 6
nemo omnium erat quin et uera scribi et postulari aequa

48 2 Suessulam *CRMDAF.-M.*: uessulam *P*: sessulam P^1 (*uel* P^2) ibique C^x*RM*(*ut secundam lect.*)*A*: ubique *PCR*^{2}*MDF.-M*, *cf. c.* 45. 4 3 Ti. *cf. e.g. c.* 19. 3 *et* 22. 57. 9: t. *PCR*^{2}(*in ras.*)*DAF.-M.*: ē *M*: *del.* M^1 Apuliam A^2: Apolia *P*: apulia P^1(*uel* P^2)*CRMDA*: apulię *F.-M.* exercitu M^5*A*: exercitum P^1*CRMDF.-M.*: et exercitum *P* 4 exitu $C^x M^3$*AF.-M.*: exitus *PCRMD*, *cf. c.* 5. 14 qua P^x(*fort.* P^4)M^3 *uel* $M^2 A^2$: quam *PCRMDAF. M.*: que D^1 in stipendium *MD ed. Par.* 1513: in his|tipendium *P*(*sc. ex* in his -pania *supra secunda linea*)*CR*(in ist.): in ·his· stipendium *AF.-M.* 5 sit se *Alschefski*: siise *uel* sii'se *P* (*sed alt.* i *est nec* i *nec* t, *et* ' *est signum diuisionis, quod incertum est utrum add. P an* P^2): se'se *uel potius* sei'se P^2: sese *C*: esse *RMF.-M.*: esset M^1 *uel* M^3: esset se *DA dett. aliq.* sumatur *scripsi* (*ut iam Alschefski et ut credo P ipse, uide infra c.* 48. 9): sum|mat'q *P*: sumat' P^1 (*uel* P^2; *fort. ambo*): sumant' P^2 (*uel* P^3, *ubi* N *suprascr. est indistincte*)*CR*^{x}(*fort.* R^1, *sed nigriore quam solito atr. et in contracto spatio*)*MDAF.-M.* teneri A^x: ateneri *P*: atteneri P^2*RMD*: attineri *CF.-M.*: obtineri *dett. aliq.*: retineri *Aldus* 6 quin et *PA*^{v} *Valla*: qui nec P^2*CRMDAF.-M.*

fateretur; sed occurrebat animis quantos exercitus terrestres naualesque tuerentur quantaque noua classis mox paranda
7 esset si bellum Macedonicum moueretur: Siciliam ac Sardiniam, quae ante bellum uectigales fuissent, uix praesides prouinciarum exercitus alere; tributo sumptus suppeditari;
8 [eum] ipsum tributum conferentium numerum tantis exercituum stragibus et ad Trasumennum lacum et ad Cannas imminutum; qui superessent pauci, si multiplici grauarentur
9 stipendio, alia perituros peste. itaque nisi fide staretur, rem
10 publicam opibus non staturam. prodeundum in contionem Fuluio praetori esse, indicandas populo publicas necessitates cohortandosque qui redempturis auxissent patrimonia, ut rei-
11 publicae, ex qua creuissent, tempus commodarent, conducerentque ea lege praebenda quae ad exercitum Hispaniensem opus essent, ut, cum pecunia in aerario esset, iis
12 primis solueretur. Haec praetor in contione; ⟨diemque⟩

6 fateretur M^1A : facetur *P et* P^x (*sed nescioquando* f *e* p *per rasuram effictum uidetur*) : faceretur P^2RMD : faceret *CF.-M.* 7 tributo *PCRMDAF.-M* : solere tributo *Giers praeeunte Kochio* suppeditari P^1(*ex* suppeditar *P*)*CRMDAF.-M.* : suppeditare A^2 8 [eum] $P^2CRMDAF.-M.$: cum *Drak.* : uerum cum *Aldus* : *idem sed et* tum *post* imminutum *addito ed. Mogunt.* 1518 : uerum eum *Gron.* : tum *Weissenb. ed.* 1 : et *Riemann* : uerum *Frigell* : ceterum *Luchs* : ciuium *Luterb.* : *seclus. Ruperti, Ingerslev et Madv., quos sequimur, rati illud* -rum (suppeditarum *P*) *ex* -rum (numerum) *in sec. linea infra esse ortum* et ad (Trasumennum) *PCRMDAF.-M.* : ad *Alschefski* et ad (Cannas) *AF.-M.* : ad *PCRMD* 9 staretur *scripsi et sic credo P* (*nam* staret' *habet, ubi* ' *certe non signum diuisionis esse uidetur sed uetus abbreuiationis forma*, t' *pro* -tur, *rarissima quidem apud historicos in uncialibus sed satis frequenter in iurisprudentum MSS., ut Gai in cod. Veronensi inuenta—sic Lindsay et Lowe me certiorem benignissime fecerunt; uid.* § 5 sumatur, *et* 23. 5. 5; 23. 25. 6; *cf. etiam, e.g.* 21. 45. 8 (-tus *pro* -tur) *et* 24. 12. 1 (-tur *pro* -tus) : staret *CRMDAF.-M.*; *sed diligentia summa* staret˜ *habet D* rem p̄ *PCRMDF.-M.*; res publica *plene* A^2, r^s. p^a. *A ed. Rom.* 1469 10 prodeundum CM^5A^2 (*ex* proeundum *A*) : prodeundem *PRMD* Fuluio *PRMDA* : Fuluium *CF.-M.* ex qua $P^1CRMDAF.-M.$: ex quia *P* creuissent P^x(*fort.* P^4)$CM^1AF.-M.$: creauissent *PRMD* tempus *PCRMDA F.-M.* : ad tempus *ed. Par.* 1513 11 ea *Sigonius* : ex *PCRMDA F.-M.* 12 contione; ⟨diemque⟩ edixit quo *scripsi, Gronouii interpunctionem secutus qui* contione; edixitque qua die *scripsit* : contione | edixit quo *P* : contione edixit quo *CRMDAF.-M.* (*sed in D* edixit·

edixit quo uestimenta frumentum Hispaniensi exercitui praebenda quaeque alia opus essent naualibus sociis esset locaturus. Vbi ea dies uenit, ad conducendum tres socie- 49
tates aderant hominum undeuiginti, quorum duo postulata fuere, unum ut militia uacarent dum in eo publico essent, 2
alterum ut quae in naues imposuissent ab hostium tempesta-
tisque ui publico periculo essent. Vtroque impetrato con- 3
duxerunt priuataque pecunia res publica administrata est. Ii mores eaque caritas patriae per omnes ordines uelut tenore
uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno 4
animo sunt, sic summa fide praebita, nec quicquam ⟨parcius milites quam⟩ si ex opulento aerario, ut quondam, alerentur.

Cum hi commeatus uenerunt, Iliturgi oppidum ab Hasd- 5
rubale ac Magone et Hannibale Bomilcaris filio ob de-
fectionem ad Romanos oppugnabatur. Inter haec trina 6
castra hostium Scipiones cum in urbem sociorum magno

in A^2 edixit quo die) : contione edixit quoque die *Weissenb.* : contione; edixitque diem quo *Riemann, bene* : contione edixit quaque die *Drak.* : c. edixit, et quo die *Madv.* : c. edixit diemque statuit quo *Luterb.* : *unum quidem necess. uidetur ut si quid omissum esse statuimus, omnes partes huius omissionis uocibus continuis coniungantur* frumentum *PCRMDAF.-M* : ac frumentum *Madv.*, *sed cf.* 22. 29. 11

49. 2 ut militia uacarent dum *Gron.*, *optime* : mihiia uacarent tum | *P*: mihi a^c (? c *minimum*) atarent tum P^2 (*et* P^3*?*) : missi at tarentum *C* : mihi tarent tum *R* : mihi tarentum R^2 : mihi tarentum *M* (*sed* -hi *largioribus litt.*, *cf. c.* 41. 2 *et* 21. 51. 3 *adnn.*) : miei tarentum D^1 (milhi *uel* millu *D* : *in marg. est* ·m̄· D^1 *uel* D^x) : michi tarentum tum *A* : missi ad tarentum *F.-M.* naues P^x(na*ues *P*)*CRMDF.-M.* : nauibus *A* ui publico $PCRMA^2$ (in *A*) : publico *F.-M.* essent *PCRMDAF.-M.* (*sed post* essent *uoces* alterum ut quę in naues. *ex superioribus repetit*) : tuta essent *Sigon.* 3 impetrato CM^1A^2 *F.-M.* : impetrabo *PRMDA* administrata est C^4 *ut uoluit P*: administratast $PC^1RDF.-M.$: administratas *CM* : administratos t *A* : *sed* -st *in cdd. postea male intellectum, uide infra* ii mores *Madv. Weissenb. ed.* 6 : hi mores *PCR* : i mores R^2 : timores *MDA* : ti moris *F.-M.* 4 nec quicquam ⟨parcius milites quam⟩ *sic temptaui, credens lineam xviii litterarum amissam esse* : nec quicquam (-dq-) PC^2(ne *C*) *RMDF.-M.* : nec quicquam ac *A* : nec secus quam *Valla* : ne secus ac A^v : nec quicquam sequius (*pro quo* parcius *Madv.*) militibus datum quam *Weissenb.*, *bene sed lineae mensuram excedens* 5 Iliturgi C^2A^x *F.-M.* : iliturci *PCRMA* : illituri *D*

certamine ac strage obsistentium peruenissent, frumentum,
7 cuius inopia erat, aduexerunt, cohortatique oppidanos, ut
eodem animo moenia tutarentur quo pro se pugnantem
Romanum exercitum uidissent, ad castra maxima oppu-
8 gnanda, quibus Hasdrubal praeerat, ducunt. Eodem et duo
duces et duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam
agi cernentes, conuenerunt. Itaque eruptione e castris
9 pugnatum est. Sexaginta hostium milia eo die in pugna
fuerunt, sedecim circa ⟨ab⟩ Romanis; tamen adeo haud
10 dubia uictoria fuit, ut plures numero quam ipsi erant Romani
11 hostium occiderint, ceperint amplius tria milia hominum,
paulo minus mille equorum, undesexaginta militaria signa,
septem elephantos, quinque in proelio occisis, trinisque eo
12 die castris potiti sint. Iliturgi obsidione liberato ad Intibili
oppugnandum Punici exercitus traducti suppletis copiis ex
prouincia, ut quae maxime omnium belli auida, modo praeda
13 aut merces esset, et tum iuuentute abundante. Iterum signis
conlatis eadem fortuna utriusque partis pugnatum. Supra
tredecim milia hostium caesa, supra duo milia capta cum
14 signis duobus et quadraginta et nouem elephantis. Tum
uero omnes prope Hispaniae populi ad Romanos defecerunt,
multoque maiores ea aestate in Hispania quam in Italia res
gestae.

9 ab Romanis *Luterb.* (a *Weissenb.*): *om.* ab *PCRMDAF.-M.*: Romanos C^2 11 VII elephantos *Gron.*: uit elephantis *PRMD* (-fa-)*A*: elephantis P^2 (*uel* P^3) CM^1 *uel* M^2*F.-M.* castris *PCRMDA*: castris facta *F.-M.* sint *J. H. Voss*: sunt *PCRMDAF.-M.*, *cf.* 10. 7. 7; 22. 36 1 *et* 39. 15 12 Iliturgi *ut in* § 5, *sed* illiturgi *F.-M.* ad (Int.) C^4A^2 *uel* A^1: ab *PCRMDAF.-M.* iuuentute *F.-M.*: iuuente *PCRM*: iuuenta *DA*: iuuante C^4?, *cf.* 22. 60. 16 13 duo milia C^4: duo *Gron.*: ti *P*: q. P^2 *uel* P^3*CRMDAF.-M.*: -que tria A^2 14 multoque A^2: modoque *PCRMDAF.-M.*; *add. in minusc. litteris* recognobi ubis P^2

Subscriptio: *in capit. litteris* titi Liuii ab urbe condita Lib. XXIII explicit. incipit Lib. XXIIII *P*: *similia in C et aliis*

T. LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXIV

VT ex Campania in Bruttios reditum est, Hanno adiu- 1
toribus et ducibus Bruttiis Graecas urbes temptauit, eo
facilius in societate manentes Romana quod Bruttios, quos
et oderant et metuebant, Carthaginiensium partis factos
cernebant. Regium primum temptatum est diesque aliquot 2
ibi nequiquam absumpti. Interim Locrenses frumentum
lignaque et cetera necessaria usibus ex agris in urbem
rapere, etiam ne quid relictum praedae hostibus esset, et in 3
dies maior omnibus portis multitudo effundi; postremo
sescenti modo relicti in urbe erant qui reficere muros
portas telaque in propugnacula congerere cogebantur. In 4
permixtam omnium aetatium ordinumque multitudinem et
uagantem in agris magna ex parte inermem Hamilcar
Poenos equites emisit, qui uiolare quemquam uetiti, tantum
ut ab urbe excluderent fuga dissipatos, turmas obiecere.
Dux ipse loco superiore capto unde agros urbemque 5
posset conspicere, Bruttiorum cohortem adire muros atque
euocare principes Locrensium ad conloquium iussit et polli-
centes amicitiam Hannibalis adhortari ad urbem tradendam.

I 2 absumpti CM^2DA^x : adsumpti *PRMA* interim $PCRMDA^v$: itaque *A dett.* 3 sescenti (DC) *Heraeus* (*Quaest. Crit. et Pal.* (*Berlin* 1885) *p.* 51) : ob *P* : oc P^1*?* : hoc *CRMDA* : hi *dett. aliq.* portas *PCRMDA* : ac portas (*uel* portasque) *dett. aliq.*, *cf.* 22. 29. 11 4 Poenos A^2 : poenus *PCRMDA* uiolare M^1A^2 : uiolari *PCRMDA* excluderent *ed. Rom.* 1469 : exducerent *PRM* : educerent *CDA* 5 capto *Gron.* : casto *P* : castra P^1(*ut uid.*)*CRMDA* : castra ponit *ed. Rom.* 1469 urbemque C^4A^x : urbem *PCRMDA* ; *cf.* § 3, *sed uoces hae minus arte cohaerent* posset *Gron.* 1665 : possit *PCRMDA* euocare *ed. Frob.* 1535 : uocare *PCRMDA*

6 Bruttiis in conloquio nullius rei primo fides est; deinde ut
Poenus apparuit in collibus et refugientes pauci aliam
omnem multitudinem in potestate hostium esse adferebant,
7 tum metu uicti consulturos se populum responderunt; ad-
uocataque extemplo contione, cum et leuissimus quisque
nouas res nouamque societatem mallent et, quorum pro-
pinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, uelut obsi-
8 dibus datis pigneratos haberent animos, pauci magis taciti
probarent constantem fidem quam propalam tueri auderent,
haud dubio in speciem consensu fit ad Poenos deditio.
9 L. Atilio, praefecto praesidii, quique cum eo milites Romani
erant clam in portum deductis atque impositis in naues ut
Regium deueherentur Hamilcarem Poenosque ea condicione
ut foedus extemplo aequis legibus fieret in urbem accepe-
10 runt; cuius rei prope non seruata fides deditis est, cum
Poenus dolo dimissum Romanum incusaret, Locrenses pro-
11 fugisse ipsum causarentur. Insecuti etiam equites sunt, si
quo casu in freto aestus morari aut deferre naues in terram
posset. Et eos quidem quos sequebantur non sunt adepti:
alias a Messana traicientes freto Regium naues conspe-
12 xerunt. Milites erant Romani a Claudio praetore missi
ad obtinendam urbem praesidio. Itaque Regio extemplo
13 abscessum est. Locrensibus iussu Hannibalis data pax ut
liberi suis legibus uiuerent, urbs pateret Poenis, portus in
potestate Locrensium esset, societas eo iure staret ut Poenus
Locrensem Locrensisque Poenum pace ac bello iuuaret.

2 Sic a freto Poeni reducti frementibus Bruttiis quod
Regium ac Locros, quas urbes direpturos se destinauerant,

7 obsidibus P^3(*uel* P^2)*CRMDA*: obsidie *P* 8 propalam *Walch*: prolatam *PCRM* (*probante Conwaio cui* prolatam *i.q.* proferre et *uidetur significare*): probatam *DA* 11 alias *PCRMDA rectissime*: at alias *Friedersdorff* a Messana M^3A: a missena *C*: am messana *PRMD*: *fort.* ab messana *Luchs* 13 urbs pateret *Gron.*: urs pateret *P*: urbs pariter et P^2(*ubi* -b- *minus clarum*)*CRMDA*; poenis *del.* A^2 potestate *ed. Ven.* 1470: potestati C^x: potestatem *PCRMDA* locrensisque M^1A^2: locrensesque *PCRMDA*

intactas reliquissent. Itaque per se ipsi conscriptis armatis- 2
que iuuentutis suae quindecim milibus ad Crotonem oppu-
gnandum pergunt ire, Graecam et ipsam urbem et maritimam, 3
plurimum accessurum opibus, si in ora maris urbem portu
ac moenibus ualidam tenuissent, credentes. Ea cura ange- 4
bat quod neque non accersere ad auxilium Poenos satis
audebant, ne quid non pro sociis egisse uiderentur et, si
Poenus rursus magis arbiter pacis quam adiutor belli fuisset,
ne in libertatem Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra
pugnaretur. Itaque optimum uisum est ad Hannibalem 5
mitti legatos cauerique ab eo ut receptus Croto Bruttiorum
esset. Hannibal cum praesentium eam consultationem esse 6
respondisset et ad Hannonem eos reiecisset, ab Hannone
nihil certi ablatum; nec enim diripi uolebat nobilem atque 7
opulentam urbem et sperabat, cum Bruttius oppugnaret,
Poenos nec probare nec iuuare eam oppugnationem appa-
reret, eo maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium 8
unum inter populares nec uoluntas erat. Vnus uelut morbus
inuaserat omnes Italiae ciuitates ut plebes ab optimatibus
dissentirent, senatus Romanis faueret, plebs ad Poenos rem
traheret. Eam dissensionem in urbe perfuga nuntiat Bruttiis: 9
Aristomachum esse principem plebis tradendaeque aucto-
rem urbis, et in uasta urbe lateque moenibus disiectis raras

2 3 si in C^2M^1A : si|n *P* : si in *CRM* : sim(oram) *D* portu ac *dett. aliq.* : portu ac (*ante* urbem) A^x : ac portum *PCRMDA* 4 egisse *CA* : egissent PC^1 *uel* C^2RMD 6 consultationem M^2A : consolationem *PCRMD* et ad A^2 *Drak.* : *om.* *PCRMDA* reiecisset A^2 *dett. aliq.* : de-(*uel* dae-)iecisset *PCRMDA* ab Hannone CR^xM *DA* : ab Hannonem *PR* 7 nec enim A^3 : nec eo *PCRMDA* : nec *Riemann, fort. recte* : neque *Luchs* uolebat M^1 *dett. duo* : uolebant *PCRMDA* Poenos (pen-) *PCRMDA* : et Poenos *Ruperti, male, asyndeti advers.* ('*Coupling Contrast*') *uim ignorans* 8 Vnus C^2A^2 : ullius *PCRMDA?* faueret *ed. Lugd.* 1554 : faueret et *PCRMDA*, *male* (*cf.* § 7) rem *ed. Lugd.* 1554 : re *PCRMDA* 9 auctorem C^1M^1A : uictorem *PCRMD* lateque *A* : lataque *PCR MD* moenibus disiectis *Jacobs* (*praeeunte Martinio* 1767 *qui* latoque spatio disiectis moenibus *coniecit*) : omnibus disiectis moenibus *PCR MDA* raras A^x *in marg. Gron.* : paras *PC?* (*cf.* 6. 1. 2) : parasset P^2RMDA : parasse A^x

10 stationes custodiasque senatorum esse; quacumque custo-
diant plebis homines, ea patere aditum. Auctore ac duce
perfuga Bruttii corona cinxerunt urbem acceptique ab plebe
11 primo impetu omnem praeter arcem cepere. Arcem opti-
mates tenebant praeparato iam ante ad talem casum per-
fugio. Eodem Aristomachus perfugit, tamquam Poenis, non
Bruttiis auctor urbis tradendae fuisset.

3 Vrbs Croto murum in circuitu patentem duodecim milia
2 passuum habuit ante Pyrrhi in Italiam aduentum; post
uastitatem eo bello factam uix pars dimidia habitabatur;
flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis
loca praeterfluebat, ⟨erat⟩ et arx procul eis quae habita-
3 bantur. Sex milia aberat in⟨de⟩ [urbe nobili] templum,
ipsa urbe [erat] nobilius, Laciniae Iunonis, sanctum omnibus
4 circa populis; lucus ibi frequenti silua et proceris abietis
arboribus saeptus laeta in medio pascua habuit, ubi omnis
generis sacrum deae pecus pascebatur sine ullo pastore,

10 ea A^x : eas *PCRMDA* (*cf. c.* 17. 6) : eis M^3, *non male* omnem *Gron. e dett. uno* (*Voss.*^{2}) : omnes *PCRMD* (*cf.* 22. 2. 2) : omnis *A* : omne *uel* omnia *dett. aliq.* : locos omnes *ed. Rom.* 1469 : *del. Martini*

3 2 erat et *scripsi* : erat *post* arx *add. Weissenb.* : et *PCRMDA*; *sed* -fluebat *ex* -fluerat *currente calamo, ut uid.*, *P*; *et* -u- *in* -i- *correxisse uidetur et supra nescio quid postea erasum scripsisse* P^1; *uide* erat *infra* § 3 *adn.* arx *Salmasius, cf.* § 8 : aros *P* (*fort. pro* arcs *ut ait Drak.*) : agros P^2*CRMDA* : agris C^2 : agger A^2 : muros *Valla* quae PA^1 (ꝗ *ex* q *A*) : qua *CRMD* : quai P^2 *uel* P^3 3 Sex milia aberat inde [urbe nobili] templum ipsa urbe [erat] nobilius, *scripsi, quanquam de numero dubito* : sex milia *P*(*plene*)*CRMDA* : xviii milia *Gron. ex Strabone* 6. 1. 12 (πρώτη δ' ἐστὶ Κρότων ἐν ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα σταδίοις ἀπὸ τοῦ Λακινίου) : xvi milia *Alschefski, probante Conwaio* : *ad praecedentia adiungit* (*cum* aberat) *Madv.* : *secl. Luchs* : *transponit Zeyss*, aberat. In ⟨promunturio⟩ sedecim milia ⟨ab⟩ urbe nobili *scribens* : in urbe nobili PM^3A^2 : in urbe nobile P^2*CRMDA* : inde urbe nobili *Gron.* : inde *scripsi*, urbe nobili *secludens, maturius sumptam* (*ut saepe, e.g. c.* 30. 14, *c.* 32. 4, *c.* 36. 3, *c.* 45. 7 (*ter*); 25. 1. 3 *et* 8) *partem uocum* urbe nobilius *ratus*; *sic* inde *nunc ante* templum *stat ut uoluit Gron.* erat *hic PCRMDA*; *cum ed. Par.* 1513, *seclusi, scribam ex margine in quo inuenisset perperam hic inculcasse ratus, et post* praeterfluebat (*uide* § 2) *reposui, unde credo excidisse* : *post* nobilius *poni uoluit Luchs* : ipsa urbe erat nobilius *in parenthesi Drak.*

separatimque greges sui cuiusque generis nocte remeabant 5
ad stabula, nunquam insidiis ferarum, non fraude uiolati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti columna- 6
que inde aurea solida facta et sacrata est; inclitumque templum diuitiis etiam, non tantum sanctitate fuit. Ac 7
miracula aliqua adfinguntur ut plerumque tam insignibus locis: fama est aram esse in uestibulo templi cuius cinerem nullo unquam moueri uento. Sed arx Crotonis, una parte 8
imminens mari, altera uergente in agrum, situ tantum naturali quondam munita, postea et muro cincta est qua per auersas rupes ab Dionysio Siciliae tyranno per dolum fuerat capta. Ea tum arce satis ut uidebatur tuta Crotoniatum 9
optimates tenebant se circumsedente cum Bruttiis eos etiam plebe sua. Postremo Bruttii, cum suis uiribus inexpugna- 10
bilem uiderent arcem, coacti necessitate Hannonis auxilium implorant. Is condicionibus ad deditionem compellere 11
Crotoniates conatus ut coloniam Bruttiorum eo deduci antiquamque frequentiam recipere uastam ac desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem praeter Aristomachum mouit. Morituros se adfirmabant citius quam immixti 12

5 greges sui *Gron.* : egres | sui *P*: egressi P^2 *uel* P^3*CRMDA* : greges *ante* nocte *dett. unus* (*Harl.* 2781) *in marg.* cuiusque *PCR MDA* : cuique *Gron.* : quisque *Drak.* 7 ac miracula *ed. Mogunt.* 1518 : ad miracula *PCRM*(*uel* M^1)*DA* : at miracula M^1(*uel M et* M^2)A^2 adfinguntur ut *scripsimus* : adfinguntur *PCRMDA* : affinguntur A^2 *uel* A^x : adfingunt ut *Freinsheim* nullo *F quod restituit Gron.* : nullus P^3*CRMDA* moueri *Gron.* : moue *P* : mouet P^3*CRMDA* : moueat *ed. Rom.* 1469 uento. Sed *Gron.* : uentos et *PCR* : uento et P^1? : uentus et C^x*M?DA* (*in M* uentuf, | et, *i. e. aut* uentus, et *aut* uentu sed et) 8 arx A^2 : aros *P* (*cf.* § 2) : agros P^2*C?RMDA* : agri C^x cincta est *Gron.* 1664 : cinctas *F* : cincta P^2(*uel* P^3)*CR MDA* qua *PCRMA* : quam *D* : quia *Madv. dubit.* auersas P^1 *uel* P^2*CRM* : auergas *P* : aduersas *DA* 9 ea M^2 *uel* M^1 (*ut secundam lect.*) : eo *PCRMDA?* : eā C^4A^2 (*in ras.*) se *P* : *del.* P^1 *uel* P^2 : *om.* *CRMDA* 11 Is *P*(*sed currente calamo* e ? *inceperat*) *CRMDA* : is his *H. J. Mueller. sed cf. e. g.*, 23. 7. 1 Crotoniates *PCRMDA* : crotoniatas *ed. Rom.* 1469 recipere *dett. unus* (*Hearnii L.*) *Crevier* : eo recipere *PCRMDA* : suam recipere *Gron.* : eorum ope recipere *Douiat*

Bruttiis in alienos ritus mores legesque ac mox linguam
13 etiam uerterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis ualebat nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendae arcis inueniebat, transfugit ad
14 Hannonem. Locrenses breui post legati, cum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent ut traduci se in
15 Locros paterentur nec ultima experiri uellent; iam hoc ut sibi liceret impetrauerant et ab Hannibale missis ad id ipsum legatis. Ita Crotone excessum est deductique Crotoniatae ad mare naues conscendunt; Locros omnis multitudo abeunt.

16 In Apulia ne hiemps quidem quieta inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriae Sempronius consul, Hannibal
17 haud procul Arpis hibernabat. Inter eos leuia proelia ex occasione aut opportunitate huius aut illius partis oriebantur meliorque eis Romanus et in dies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

4 In Sicilia Romanis omnia mutauerat mors Hieronis regnumque ad Hieronymum nepotem eius translatum, puerum uixdum libertatem, nedum dominationem modice
2 laturum. Eam aetatem, id ingenium tutores atque amici ad praecipitandum in omnia uitia acceperunt. Quae ita futura cernens Hiero ultima senecta uoluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili per ludibrium

14 intrassent P^{x}(*fort.* P^{4})$C^{2}M^{1}$ *uel* $M^{4}DA$: inistrassent PCR^{2} (-a- *in ras.*)*M* in Locros $PCR^{2}MDA$ (*cf. c.* 7. 2) : locros *R? Crev.*
15 iam *PCRMDA* : nam *Madv.* et *PCRMDA* : ei *Madv.* : *secl. Kayser* ab R^{2} *per ras. MDA* : *om. P* : ad P^{3} *uel* P^{2}*CR?* ad id ipsum C^{1} *partim ? et* $C^{4}M^{2}A^{2}$: attipcum *P* : at it ipsut cum P^{3} (*uel partim* P^{2}) : at id ipsum cum *C?* : ad id (*ex* at it *R?*) ipsud cum $R^{2}MDA$

4 1 mutauerat $P^{4}D$(*sed* -at *in ras.*)*A* : mutatierat *P* : mutata erat P^{2} *uel* $P^{3}C$(*sed* erant)*RM*(*sed* -ta ; erat) Hieronymum P^{3} *uel* P^{2} : hieronimum C^{2}(*ex* hieronum *C*)*RMDA* : hieronem *P* 2 eam aetatem, id *Ernesti* : aeetas it *P* : aeaetate sit P^{2} (*et ?* P^{1}) : ea aetate sit *C* : aetates it *RM* (*sed haesitauit M ut in* 23. 19. 17) : aetatis id *D* : aetatis. Id *A* : laetati id A^{v} *Valla* : ea aetas id *Salmasius* (*post* ingenium *interpungens*) tutores *DA* : ut tutores *PCRM*

bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic 3
consilio eius summa ope obstitere filiae, nomen regium
penes puerum futurum ratae, regimen rerum omnium penes
se uirosque suos Adran⟨odorum et Zoippum, qui tut⟩orum
primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum iam 4
agenti annum, circumsesso dies noctesque muliebribus
blanditiis, liberare animum et conuertere ad publicam ⟨a⟩
priuata curam. Itaque tutores modo quindecim puero 5
relinquit, quos precatus est moriens ut fidem erga populum
Romanum quinquaginta annos ab se cultam inuiolatam
seruarent iuuenemque suis potissimum uestigiis insistere
uellent et disciplinae, in qua eductus esset. Haec mandata.
Cum exspirasset, tutores testamento prolato pueroque in 6
contionem producto—erat autem quindecim tum ferme
annorum—paucis, qui per contionem ad excitandos cla- 7
mores dispositi erant, adprobantibus testamentum, ceteris
uelut patre amisso in orba ciuitate omnia timentibus ††.
Funus fit regium magis amore ciuium et caritate quam cura 8
suorum celebre. Breui deinde ceteros tutores summouet 9

3 Adran⟨odorum et Zoippum qui tut⟩orum *sic supplet Gron. ex Polybii Fragm.* vii. *c.* 3), *praeeunte Valla* : Andronodorum et Zoilum nam ii (*sed* hi A^v) tutorum A^v *Valla* : *eadem praeter* qui *pro* ii *praebet ed. Rom.* 1469 : andranorum *PCRMDA* : andranodorum M^2A^2 (*sed* -dro-) : *pro* tutorum *uoluit* Syracusanorum *Weissenb. quo lineae unius mensuram excedit* (*cf. c.* 21. 6) ; "Adran- *non* Andran- *ex nomine* ἐπιχωρίου δαίμονος, *ut in* Adranitis, *populo Siciliano teste Aeliano de animal.* xi. 20," *Gron.* : *fere semper* Andran- *praebent codices* 4 muliebribus C^2A^2 : mulieribus *PCRMDA* a priuata *Stroth, C. L. Bauer* : priuata *PC* : priuatam P^2 *uel* P^3*RMD* : priuatamque *A, scite* 5 puero P^2 *uel* P^x(o *exili atram. suprascribens*) *CRMDA*^{1} : pueri *PA* seruarent P^2(*uel* P^1)*CRMA* : seruarentur *P* : seruauerit *D* et disciplinae A^x *dett. duo Madv.* : discipulinae *P* : disciplinae P^1(*uel* P^2)*CRMDA* : disciplinaeque C^4 eductus *Tan. Faber* : edoctus *PCRMDA*

6 tutores *PCRMDA* (*in P lineam incipit*) : per tutores *Jac. Gron.*, *ut non male in unam eamdemque sententiam* funus fit *coniungat* : rem capessunt tutores *Alschefski* : munus suscipiunt tum *coniecit et ante* funus *ponendum uoluit Weissenb.* : *nonnulla de regno ad Hieronymum per speciem decreti translato excidisse putauit Madv.* 8-9 celebre. Breui *Crevier* : celebreui *PC* : celebre P^2 *uel* P^x(*atram. exili expungens*)*RMDA*

Adranodorus, iuuenem iam esse dictitans Hieronymum ac
regni potentem; deponendoque tutelam ipse, quae cum
pluribus communis erat, in se unum omnium uires conuertit.
5 Vix quidem uel bono moderatoque regi facilis erat fauor
apud Syracusanos, succedenti tantae caritati Hieronis;
2 uerum enimuero Hieronymus, uelut suis uitiis desiderabilem
efficere uellet auum, primo statim conspectu omnia quam
3 disparia essent ostendit. Nam qui per tot annos Hieronem
filiumque eius Gelonem nec uestis habitu nec alio ullo
insigni differentes a ceteris ciuibus uidissent, ei conspexere
4 purpuram ac diadema ac satellites armatos, quadrigisque
etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem
5 more Dionysi tyranni. Hunc tam superbum adparatum
habitumque conuenientes sequebantur contemptus omnium
hominum, superbae aures, contumeliosa dicta, rari aditus
non alienis modo sed tutoribus etiam, libidines nouae, in-
6 humana crudelitas. Itaque tantus omnes terror inuaserat
ut quidam ex tutoribus aut morte uoluntaria aut fuga prae-
7 uerterent metum suppliciorum. Tres ex iis quibus solis
aditus in domum familiarior erat, Adranodorus et Zoippus,
generi Hieronis, et Thraso quidam, de aliis quidem rebus
8 haud magno opere audiebantur; tendendo autem duo ad

9 Adranodorus *Gron. ut in* § 3 (*et in c.* 5. 7 adra- *PCRMD*): andranodorus *PCRMD* (*ut fere semper*) : andronodorus *A*; *sed in hoc nomine uarietates codicum iam inde missas faciemus*

5 1 uel *Madv.* : ulli *PC*^{3}(*ex* illi *C*)*RMD* : nulli *D* : ulli uel *aeque probabile putat Conway* tantae *PR?* : tanta *P*^{2} *uel P*^{3}*CR*^{2}*MDA* caritati *Gron.* : caritate *PCRMDA* 2 auum *ed. Mogunt.* 1518 : alium *PCRMDA* disparia *A*^{2} : dispari *P*(*in fine lineae*)*CRM* (*ubi deest* essent)*DA* : disparet (*et* essent *del.*) *C*^{4}; *si cui displiceat lectio Agennensis, in promptu sit lineam amissam conicere, uelut* (dispari) sub domino relicta, *ut monet Conway Cic. Off.* i § 139 *conferens* 3 ei *Weissenb.* (ii *A*^{v}) : et *PCRMDA* : in *C*^{4} : ut *A*^{v} (*ut secundam lectionem*) *uel A*^{x} : *om. ed. Frob.* 1535 5 dicta rari *Gron.* : dictari *P et P*^{4} : dicta *P*^{2}*?C*(dictā ?)*RMDA* (*post* tutoribus etiam *add.* difficiles (*ut Valla*) *uel* negati *uel* rari *A*^{v} *uel A*^{x}) 7 et Zoippus *Gron.* (*cf. c.* 4. 3) : et Zoilus *PCRMDA* quidem *C*^{1} *uel C*^{2}*A*^{x} *Pal.* 2 : quibus *PCRMDA* magno opere *scripsimus* (*quamuis* magno|pere *hic P*), *cf.* 9. 33. 8 *adn. et* 21. 33. 11

Carthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine
ac studiis interdum in se conuertebant animum adule-
scentis, cum coniuratio in tyranni caput facta indicatur per 9
Callonem quendam, aequalem Hieronymi et iam inde a
puero in omnia familiaria iura adsuetum. Index unum ex 10
coniuratis Theodotum, a quo ipse appellatus erat, nominare
potuit. Qui comprensus extemplo traditusque Adranodoro
torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus conscios
celabat; postremo cum omnibus intolerandis patientiae 11
humanae cruciatibus laceraretur, uictum malis se simulans
auertit ab consciis in insontes indicium, Thrasonem esse 12
auctorem consilii mentitus, nec nisi tam potenti duce con-
fisos rem tantam ausuros ⟨fuisse; addit socios⟩ ab latere 13
tyranni quorum capita uilissima fingenti inter dolores gemi-
tusque occurrere. Maxime animo tyranni credibile indicium
Thraso nominatus fecit; itaque extemplo traditur ad sup-
plicium adiectique poenae ceteri iuxta insontes. Conscio- 14
rum nemo, cum diu socius consilii torqueretur, aut latuit aut
fugit; tantum illis in uirtute ac fide Theodoti fiduciae fuit
tantumque ipsi Theodoto uirium ad arcana occultanda.

Ita, quod unum uinculum cum Romanis societatis erat, **6**
Thrasone sublato e medio extemplo haud dubie ad defe-

8 adulescentis cum C^4 *Gron.*: adulescentium *PCRMDA*: adulescentis tum M^2A^x 9 Callonem *Walch, p.* 183: Calonem *PCRMDA* familiaria *PCRMDA*: familiaritatis (*cf.* 1. 34. 12) *Bauer bene* adsuetum *PCRMDA* (*sed* in *sine exemplo uidetur esse*): adsumptum *Ruhnken*: *idem uel* adsertum *uel* adscitum *Bauer; pro* adscitum *cf. cum Walchio* 6. 40. 4 *et Tac. H.* 1. 25 11 postremo P^x (*fort.* P^4, -s *paene eradens*) CRM^2DA: postremos PC^2RM, *cf. c.* 17. 6 indicium M^4 *uel* M^6A^1 *uel* A^x: indictum *PCRMDA* (*sed utrum* -tum *an, ut potius credit Conway,* -ium *habeat P incertum est*): iā dictum C^4 12 ausuros M^xA: hausuros *PCRMD* ⟨fuisse; addit socios⟩ *Madv.*: *deest in PCRMDA; sed in margine post* simulans *add.* .·. *nigriore atram. nescio quis in P, fortasse ut lacunam notaret* (*sed cf. c.* 6. 9); *in M quoque supra* ab *magnum punctum ponit nescio quis*: *post* ab latere *uoces* inde eos nominat *ed. Rom.* 1469 *non male, sed male locatos*: *post* ausuros *primo* fuisse; tum addit, *postea* fuisse: ceteros *Boettcher*: fuisse, deinde eos *Weissenb.*: *alia alii* 13 adiectique $P^2?CA^1$ *uel* A^x: adlectique *PRMDA*

2 ctionem res spectabat, legatique ad Hannibalem missi ac re-
missi ab eo cum Hannibale, nobili adulescente, Hippocrates
et Epicydes, nati Carthagine sed oriundi ab Syracusis exsule
3 auo, Poeni ipsi materno genere. Per hos iuncta societas
Hannibali ac Syracusano tyranno nec inuito Hannibale apud
4 tyrannum manserunt. Ap. Claudius praetor, cuius Sicilia
prouincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hierony-
mum misit. Qui cum sese ad renouandam societatem quae
cum auo fuisset uenisse dicerent, per ludibrium auditi dimis-
5 sique sunt ab quaerente per iocum Hieronymo quae fortuna
eis pugnae ad Cannas fuisset; uix credibilia enim legatos
Hannibalis narrare; uelle quid ueri sit scire, ut ex eo utram
6 spem sequatur consilium capiat. Romani, cum serio lega-
tiones audire coepisset redituros se ad eum dicentes esse,
monito magis eo quam rogato ne fidem temere mutaret
7 proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit ad
foedus ex societate cum Hannibale pacta faciendum. Con-
uenit ut, cum Romanos Sicilia expulissent—id autem breui
fore, si naues atque exercitum misissent—, Himera amnis,
qui ferme ⟨mediam⟩ diuidit, finis regni Syracusani ac Punici
8 imperii esset. Aliam deinde, inflatus adsentationibus eorum
qui eum non Hieronis tantum sed Pyrrhi etiam regis, materni
aui, iubebant meminisse, legationem misit, qua aequum cen-
sebat Sicilia sibi omni cedi, Italiae imperium proprium quaeri
9 Carthaginiensi populo. Hanc leuitatem ac iactationem animi

6 2 ab eo cum *PCRMDA* : ab eodem *Glareanus*   nobili A^2 : nobile *PCRMDA* : nobiles (adulescentes) C^4 : nobiles (adulescentuli) *Glareanus ; sed apte Ursinus Polybii Fragm. ex libro* 7. 2. 3 *citat* *σὺν δὲ τούτοις Ἀννίβαν τὸν Καρχηδόνιον ὄντα τότε τριήραρχον καὶ τοὺς Συρακοσίους* Ἱ. *καὶ* Ἐ.   5 pugnae P^1 (*uel* P^2)*CRMDA* : pugnacis *P*   6 rogato C^xA^2 *uel A* : rogatio *PCRMD* : rogat *A?*   7 pacta faciendum *Madv.* : faciendum pacta *PCRMD* : faciendum. Pacto M^1 (*uel M ut secundam lectionem*)*A*   ⟨mediam⟩ diuidit *Riemann, optime* : diuidit *PCRMDA* : insulam *add. ed. Rom.* 1469 : siciliam *add.* M^x *in marg.*   8 cedi P^x(*fort.* P^1; *sed puncto tenuiore*)CM^1A : cedit *PRMD*

neque mirabantur in iuuene furioso neque arguebant, dum-
modo auerterent eum ab Romanis.

Sed omnia in eo praecipitia ad exitium fuerunt. Nam **7**
cum praemissis Hippocrate atque Epicyde cum binis milibus
armatorum ad temptandas urbes quae praesidiis tenebantur
Romanis, et ipse in Leontinos cum cetero omni exercitu 2
—erant autem ad quindecim milia peditum equitumque—
profectus esset, liberas aedes coniurati—et omnes forte mili- 3
tabant—imminentes uiae angustae qua descendere ad forum
rex solebat sumpserunt. Ibi cum instructi armatique ceteri 4
transitum exspectantes starent, uni ex eis—Dinomeni fuit
nomen—, quia custos corporis erat, partes datae sunt ut, cum
adpropinquaret ianuae rex, per causam aliquam in angustiis
sustineret ab tergo agmen. Ita ut conuenerat factum est. 5
Tamquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus
turbam Dinomenes tantum interualli fecit ut, cum in prae-
tereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur
aliquot prius uolneribus quam succurri posset. Clamore et 6
tumultu audito in Dinomenem iam haud dubie obstantem
tela coniciuntur, inter quae tamen duobus acceptis uolneri-

9 mirabantur P^2 (*uel* P^3)*CRMDA*: mirabuntur *P* (*in margine* ∴ *habet P post* Romanos § 7, *iterum post* iacta|(-tionem) § 9 ; *cf. c.* 5. 12)

7 *Ab hoc capite* § 8 (*ubi u. adn.*) *usque ad finem libri XXX*^{mj} *exstat codex Bambergensis* (*u. Praef. nostram* § 69)

1 milibus P^x(*fort.* P^4)M^x(M^3?)*A* : militibus *PCRMD* 2 esset A^2 : erat *PCRMDA*, *quod retinet Madv. nec mutare audet Conway* 3 coniurati $C^x M^1$ *uel* $M^2 A^x$ *ed. Rom.* 1469 : coniuratis *PCRMDA*, *cf. c.* 17. 6 *adn.* 4 cum instructi M^1 *uel* $M^2 A^v$ *ed. Par.* 1513 : cum | structi *P* : cum structi *RM* : constructi *CDA* : ut constructi C^4

uni P^x(*fort.* P^4)$C^x M^x D A^2$: uini *PCRMA?* Dinomeni *cf.* § 5 *et cc.* 23. 2 *et* 30. 5 : dinomini *P* : indihomini P^2 *uel* P^3*C* : in hiemini *R* : indihiemini R^3*M* : indigemini *DA* datae A^2 : ductae *PCRMDA* ianuae *PCRMDA* : iam uiae *Leutsch, male* 5 elatum *ed. Ven.* 1495 : latum *PCRMDA* turbam Dinomenes *Gron.* 1664 : turban dinomē|es *P* : turbandinomenes *RM* : turbandi nomen est *CD* : turbam indigemenes A^2 *in ras.* 6 in Dinomenem M^2 : III in dinominē C^2 : in dinomine $PCRMD^x$ (dion- *D*) : indigemenem A^3 *in ras.*

iam A^v : tam $PCRMDA^2$: tamen $M^x A^2$ *marg.* : *om. A* inter quae A^2 *Lov.* 5 : in quae (*uel* inque) *PCRM?DA* : in qui C^2 : hisque M^2

7 bus euasit. Fuga satellitum, ut iacentem uidere regem,
facta est; interfectores pars in forum ad multitudinem laetam
libertate, pars Syracusas pergunt ad praeoccupanda Adrano-
8 dori regiorumque aliorum consilia. Incerto rerum statu
Ap. Claudius bellum oriens ex propinquo cum cerneret, sena-
tum litteris certiorem fecit Siciliam Cathaginiensi populo
9 et Hannibali conciliari, ipse aduersus Syracusana consilia
⟨ad⟩ prouinciae regnique fines omnia conuertit praesidia.
10 Exitu anni eius Q. Fabius ex auctoritate senatus Puteolos,
per bellum coeptum frequentari emporium, communiit praesi-
11 diumque imposuit. Inde Romam comitiorum causa ueniens
in eum quem primum diem comitialem habuit comitia edixit
12 atque ex itinere praeter urbem in campum descendit. Eo die
cum sors praerogatiuae Aniensi iuniorum exisset eaque
T. Otacilium M. Aemilium Regillum consules diceret, tum
8 Q. Fabius silentio facto tali oratione est usus: 'Si aut pa-
cem in Italia aut ⟨id⟩ bellum eumque hostem haberemus in
quo neglegentiae laxior locus esset, qui uestris studiis, quae
in campum ad mandandos quibus uelitis honores adfertis,
moram ullam offerret, is mihi parum meminisse uideretur

7 ad *Aldus*: in *PCRMDA* Adran- *uid. c.* 4 §§ 3–9 8 Ap. (App.) *A* : at p. (*uel* at p̄ *uel* at. p.) *PCRMD*: t p C^x litteris certiorem fecit, *sic incipit cod. Bamberg.* (*u. Praef. nostram*)
9 ad prouinciae *Pighius*: prouinciam *PCRMBDA*: in prouinciam C^4 10 coeptum M^1 (*uel* M^3)A^2 : coemptum *PCRMDA* : coep̃tum *B* communiit A^2 : communit *PCRMBA* : comunit *D* 11 ex itinere A^v : edixitinere *P* (*praecedentia repetens*): edixitinire P^2CRM *DA* (*sed in M litt. separatis, cf.* 23. 19. 17 *adn.*) : dixit inire *B*
12 Aniensi *praeeunte Pantagatho Gron., cf. c.* 8. 20: antesi *PCR MBDA*: ante alias A^v iuniorum A^v *ed. Rom.* 1472 : ludiorum *PCRMBA*: ludorum *D* (ante sibi ludorum C^2) T. Otacilium A^2 (*cf.* 23. 21. 1 *et* 3): t. tacilium *P*: t. acilium P^2CR^xMBDA, *cf. c.* 8. 11 *et* 13, *c.* 10. 5 Regillum *P et* P^xC^2 *ed. Frob.* 1535 : regulum $P^3CRMBDA$ diceret C^xA^x : diceretq. *PCRM*(que-)*BDA*, *cf.* 21. 60. 4 *adn.* (*a*)
8 1 id bellum *G. Becker*: bellum *PCRMBDA* eumque C^2 *Gron.* : cumque *PCRM* : cum quo *BDA* : cum aequo (hoste) M^3 : cum eo (hoste) A^2 laxior PP^x : anxior P^2 *uel* P^3(*ut uidetur*)*RM BDA* (*in M* a n x i o r (*sic*) *largioribus litt. cf.* 23. 19. 17) : ampor *C* : amplior C^2 : aut errori A^2 *uel* A^x *in marg.*

uestrae libertatis ; sed cum in hoc bello, in hoc hoste nun- 2
quam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit,
eadem uos cura qua in aciem armati descenditis inire suffra-
gium ad creandos consules decet et sibi quemque dicere :
"Hannibali imperatori parem consulem nomino."' Hoc anno 3
ad Capuam Vibellio Taureae, Campano summo equiti, pro-
uocanti summus Romanus eques Asellus Claudius est oppo-
situs. Aduersus Gallum quondam prouocantem in ponte 4
Anienis T. Manlium fidentem et animo et uiribus misere
maiores nostri. Eandem causam haud multis annis post 5
fuisse non negauerim cur M. Valerio non diffideretur aduer-
sus similiter prouocantem ad certamen arma capienti Gallum.
Quemadmodum pedites equitesque optamus ut ualidiores, si 6
minus, ut pares hosti habeamus, ita duci hostium parem
imperatorem quaeramus. Cum qui est summus in ciuitate 7
dux eum legerimus, tamen repente lectus, in annum creatus
aduersus ueterem ac perpetuum imperatorem comparabitur,
nullis neque temporis nec iuris inclusum angustiis quo minus
ita omnia gerat administretque ut tempora postulabunt belli ;
nobis autem in adparatu ipso ac tantum incohantibus res 8
annus circumagitur.

1 uestrae libertatis *ed. Rom.* 1469 : uestrae liberatis A^2 : ueliberatis *P*: uel liberatis P^2RMBA : uel libertatis *CD* 2 ullo M^5BDA : illo *PCRM* decet C^2A^2 *in ras.* : demet $PCRMB^2D$: deme *B* ; *contra lineam hanc* .·. *in margine habet P*, *cf. cc.* 5. 12 *et* 6. 9 sibi CA^2 *Luchs* : sibi si *PRMBDA* : sibi sic *ed. Rom.* 1469, *probante Maduigio et Conwaio* 3 Vibellio A^2 (*cf.* 23. 46. 12) : uibelli *PCR MBDA* 4 Anienis T. *Gron.* : anienis A^2 : anienet *P* : anienem P^2RMBDA : aniene M^5 : aniene m C^1 (*ex* -e em *C*) Manlium *A* : manilium *PCRMBD ut codd. saepissime in hoc nomine* (*e. g.* 2. 47. 1) 5 eandem *Duker*, *Crevier* : ob eandem *PCRMBDA* : (*totam sententiam* ob eandem . . . certamen *delet Koch*, *licenter*) haud A^v *Valla* : ut *PCRMBDA* ad certamen *post* prouocantem *scribit Conway* : *loco* 18 *litteris inferiore post* Gallum *ponunt PCRMBDA* : *delet P. R. Mueller* : ad hoc certamen *cum sequentibus coniunctum scribit Luchs dubitanter* 6 si minus *PCRMDA* : sin minus M^1 *optime et sic scribendum censet Conway* ; *et quidem* si *ad finem lineae in P stat* hosti P^1(*uel* P^2)*CRMBDA* : te hosti *P* : certe hosti *Weissenb.* (*olim*) *quem seq. Luchs*, *Zingerle*, *sed uid. Heraei Qu. Crit. p.* 63 ; *errorem fort. creauit aliquis qui* hoste *uoluit*, *ad* ualidiores *referens*

9 Quoniam quales uiros creare uos consules deceat satis est
dictum, restat ut pauca de eis in quos praerogatiuae fauor
10 inclinauit dicam. M. Aemilius Regillus flamen est Quiri-
nalis, quem neque mittere a sacris neque retinere possumus
11 ut non deum aut belli deseramus curam. ⟨T.⟩ Otacilius
sororis meae filiam uxorem atque ex ea liberos habet; cete-
rum non ea uestra in me maioresque meos merita sunt ut
non potiorem priuatis necessitudinibus rem publicam ha-
12 beam. Quilibet nautarum uectorumque tranquillo mari
gubernare potest; ubi saeua orta tempestas est ac turbato mari
13 rapitur uento nauis, tum uiro et gubernatore opus est. Non
tranquillo nauigamus sed iam aliquot procellis summersi
paene sumus; itaque quis ad gubernacula sedeat summa
cura prouidendum ac praecauendum uobis est. In minore
te experti, T. Otacili, re sumus; haud sane cur ad maiora
14 tibi fidamus documenti quicquam dedisti. Classem hoc
anno, cui tu praefuisti, trium rerum causa parauimus, ut
Africae oram popularetur, ut tuta nobis Italiae litora essent,
ante omnia ne supplementum cum stipendio commeatuque
15 ab Carthagine Hannibali transportaretur. Create consulem
T. Otacilium, non dico si omnia haec, sed si aliquid eorum
rei publicae praestitit. Sin autem te classem obtinente, ea
etiam uelut pacato mari quibus ⟨non erat opus⟩ Hannibali

10 deum *PCRMBDA* : aut deum *uoluit Madv.* curam *A*: suram PCR^{x}(*littera una erasa*)*M*(*sed uide adn. insequentem*): uram *BD*: sur . am *R* 11 T. Otacilius *Luchs*: Otacilius *BDA*: ofacilius *PC?*(*sed. fort.* Os-)*RM*, *sed in M* sur a m o | facilius, *cf. c.* 7. 11 *adn.*, *et inf.* priuatis $C^{4}M^{5}BDA$: priuatique *PCRM* 13 paene (*uel* pene) B^{2} *uel* $B^{1}DA$: poenae *P*: poeno $P^{2}CRMB$ T. Otacili *P*, *hic recte*, *cf.* § 11 *sup.* re *Gron.*: ie *P*: pe P^{1}? : ope $P^{2}RMBDA$ (*fort.* ꝛ̄ *i.e.* re *per ligaturam ante se habuit P*): opere A^{x}: *om. C* 14 popularetur $C^{1}A$: popularemtur *P* (*scil. ex* $\overset{m}{\text{-retur}}$ *uel* $\overset{t}{\text{-remur}}$ *in exemplari suo*): popularentur $P^{2}CRMBD$: popularemur *malit Conway* 15 obtinente, ea *H. J. Mueller*: obtinente $C^{2}M^{3}BDA$: optinenentes *P*: obtinentes $CRMA^{x}$ etiam . . . quibus non erat opus *Riemann* (*praeeunte cum* etiam . . quib. opus non erat *H. J. Muellero*): *rectissime; nam ab* quibus *ad* opus *facile errare poterat scribae oculus* etiam *PCRMBDA* : iam *Wesenberg*: *om. dett. unus*, *Crevier* pacato *ed. Frob.* 1531 : placato *PCRMBDA* quibus

tuta atque integra ab domo uenerunt, si ora Italiae infestior 16
hoc anno quam Africae fuit, quid dicere potes cur te potis-
simum ducem Hannibali hosti ⟨hi⟩ opponant? Si consul 17
esses, dictatorem dicendum exemplo maiorum nostrorum
censeremus, nec tu id indignari posses aliquem in ciuitate
Romana meliorem bello haberi quam te. Magis nullius
interest quam tua, T. Otacili, non imponi ceruicibus tuis
onus sub quo concidas. Ego magno opere suadeo, Quirites, 18
eodem animo quo si stantibus uobis in acie armatis repente
deligendi duo imperatores essent quorum ductu atque
auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis quibus 19
sacramento liberi uestri dicant, ad quorum edictum con-
ueniant, sub quorum tutela atque cura militent. Lacus 20
Trasumennus et Cannae tristia ad recordationem exempla
sed ad praecauenda similia [utiles] documento sunt. Praeco,
Aniensem iuniorum in suffragium reuoca.'

Cum T. Otacilius ferociter eum continuare consulatum 9
uelle uociferaretur atque obstreperet, lictores ad eum acce-

PCRMBDA : quaeuis A^2 *dett. duo* : quolibet *Lov.* 1 : quibuscumque bella iuuantur (*cf.* 22. 37. 4) *Luchs* : omnia uelut p. m. nauibus *Madv. Emend.* : saepe iam uelut p. m. quibus erat opus *Madv. praef. ed.* 4 : etiam uelut p. m. quibuscumque opus erat nauibus *Zingerle* : adiumenta omnia belli uelut p. m. nauibus *M. Mueller* 16 hi *post* hosti *scripsi* opponant *DA Edd. ante Gron.* : oppugnabant *PC?RM* : oppugnando C^2 *in ras.* : opponam C^4 : opponanant' *B* : opponamus *Salmasius* 17 exemplo P^x(*fort.* P^4)CM^1 *uel* M^2A : extemplo *PRBD* : extimplo R^1M 18 suadeo, Quirites *Weissenb.*, *cf.* 3. 17. 3 : suadeoque *PC*(*sed* quę)*RM* : suadeo *BDA* : suadeo ut M^3 : moneo suadeoque *Alsch.*, *cf.* 21. 60. 4 *adn.* (*a*) quo si *PCRMBDA* : quo *uel* quasi *C. L. Bauer* stantibus R^2MBDA : istantibus *PCR* 19 edictum P^x(*per ras.*) M^1BDA : | tedictum *P* : te dictum *RM* : dictum *C* 20 exempla sed *P* (set) : exemplar et $P^2CRMBDA$: exemplaria et M^1 praecauenda similia *Conway scripsit cum* C^4 : praecauenda similes *PC?*(-es ? *eras.*)*RM* : praecauenda simile *BD* : praecauendum simile *A dett. aliq. Edd. uet.* : praecauendas similes clades *Stroth* documento *scripsi cum Fabrio* : utiles documento *PC*(*sed* utile)*RMBDA* : utile documentum C^2 : utili documento M^5 *Drak.* (*sed u. Roby, Lat. Gram.* ii. *p.* xxix) : *alia alii; utiles additum esse putamus ab aliquo qui e. g.* utiles ad rem tutandam (*Ter. And.* 288) *recordatus est, et uocem* similia *inde corruptam* sunt *PCRMBDA* : sint *Luchs* praeco, Aniensem *Gron.* : praeconiensem $PRMBDA^x$: praeo m̄sem *C* : praetoniensem *A* (*ut uidetur*)

2 dere consul iussit et, quia in urbem non inierat protinus in
campum ex itinere profectus, admonuit cum securibus sibi
3 fasces praeferri. Interim praerogatiua suffragium init creati-
que in ea consules Q. Fabius Maximus quartum M. Mar-
cellus tertium. Eosdem consules ceterae centuriae sine uaria-
4 tione ulla dixerunt; et praetor unus refectus Q. Fuluius
Flaccus, noui alii creati, T. Otacilius Crassus iterum, Q.
Fabius consulis filius qui tum aedilis curulis erat, P. Corne-
5 lius Lentulus. Comitiis praetorum perfectis senatus consul-
tum factum, ut Q. Fuluio extra ordinem urbana prouincia
esset isque potissimum consulibus ad bellum profectis urbi
6 praeesset. Aquae magnae bis eo anno fuerunt Tiberisque
agros inundauit cum magna strage tectorum pecorumque et
hominum pernicie.

7 Quinto anno secundi Punici belli Q. Fabius Maximus
quartum M. Claudius Marcellus tertium consulatum ineuntes
plus solito conuerterant in se ciuitatis animos; multis enim
8 annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes sic
Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic
postea Papirium Caruiliumque aduersus Samnites Bruttios-
que et Lucanum cum Tarentino populum consules declara-
9 tos. Absens Marcellus consul creatus, cum ad exercitum
esset; praesenti Fabio atque ipsi comitia habenti consulatus
10 continuatus. Tempus ac necessitas belli ac discrimen sum-

9 3 interim *PCRMBDA*: iterum *Pantagathus* 4 noui alii *A*[2] *Lov.* 4: noui ali *P*: noue ali *RMA?*: nouem ali *CB*: nouennali *D*: noui *non intellegit Conway qui* III (*i.e. tres*) *conicit quasi in* IX *corruptum* 6 aquae *dett. aliq.*: atque *PCRMBDA* bis *P*: nibis *P*[2]*R?*: niuis *R*[2]*MB*: nuis *D*: nubes *C*: niues *M*[2]*B*[x]*A dett.* et (*ante* hominum) *M*[2] (*uel M*[3]) *A*[2]: *om. PCRMBDA* (*om.* -que et *dett. aliq.*) 7 annis *P*[2] (*uel P*[1]) *CRMBDA*: inis *P* 8 Rullum *PCRMBDA*: Rullianum *Cobet*, *sed v.* 8. 29. 9 *adn.* Caruiliumque *reposuit Jac. Gron. ex P*, *ubi* sic postea papirium caruilium sic postea papirium caruiliumque (*litteris xxvi ob homoeotel.* Gallicum . . . Caruilium *iteratis*): caruilium *P*(sic . . . caruiliumque *perstringens*)*CRMBDA* 9 exercitum *P*[1]*CRMBDA*: exerercitusm *P*, *cf.* 22. 2. 2 *adn.* ipsi . . . habenti *Rinkes*: ipso . . . habente *PCR*(ipso *om. R*: *add. R*[1]) *MBDA*

mae rerum faciebant ne quis aut exemplum exquireret aut
suspectum cupiditatis imperii consulem haberet; quin lauda- 11
bant potius magnitudinem animi quod, cum summo imperatore esse opus rei publicae sciret seque eum haud dubie esse, minoris inuidiam suam, si qua ea re oreretur, quam utilitatem rei publicae fecisset.

Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capi- 10
tolio est habitus decretumque omnium primum ut consules 2
sortirentur compararentue inter se uter censoribus creandis
comitia haberet priusquam ad exercitum proficisceretur. Pro- 3
rogatum deinde imperium omnibus qui ad exercitus erant iussique in prouinciis manere, Ti. Gracchus Luceriae, ubi cum uolonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro
Piceno, M. Pomponius in Gallico; et praetorum prioris anni 4
pro praetoribus, Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundisium orae maritimae, intentus aduersus omnes
motus Philippi Macedonum regis, praeesset. P. Cornelio 5
Lentulo praetori Sicilia decreta prouincia, T. Otacilio classis eadem quam aduersus Carthaginienses priore anno habuisset.

Prodigia eo anno multa nuntiata sunt, quae quo magis 6
credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nuntiabantur: Lanuui in aede intus Sospitae Iunonis coruos nidum
fecisse; in Apulia palmam uiridem arsisse; Mantuae stagnum 7
effusum Mincio amni cruentum uisum; et Calibus creta et

10 aut (*ante* exemplum) *Madv.*: aut in *PCRMBDA*: aut in rem (*uel* eam rem) *M. Mueller* imperii A^2: imperio *PCRMBDA* 11 eum *dett. unus Sigon.*: tum *PCRMBDA* ea re (*uel* ex ea re) *Duker*: ex re *PCRMBDA*

10 2 compararentue *ed. Lugd.* 1554: con-(*uel* com)-pararentquae *PCRMBDA* (*sed* -que *hi tres*) 3 iussique M^2A^2: iussisque *PCRMBDA*, *cf. c.* 17. 6 *adn.* 4 praetorum *Drak.* (*cf.* 9. 27. 8 *et* 22. 40. 6): praetores *Gron.*: pr̄. *PCRMBDA* (*sed hic* p̄) pro praetoribus *Forchhammer*: pro pr̄. *PCRMBA*: pro p̄. r̄. *D* motus CM^xBDA: mutus *PRM* 5 P. (Cornelio) *Ald. ex c.* 9. 4: C. *PCRMBDA* T. Otacilio $P^3CRMBDA$: t. potacilio *P*, *cf. c.* 7. 12 6 Lanuui $P^2C^4R^1M$(-ii)*BDA*: lani *PC*(*spatio quinque litt. relicto*)*R* Sospitae *Salmasius*: sospite PM^5A^2: sospites $P^2CRMBDA$ (*cf.* § 3 *et c.* 17. 6) 7 effusum M^xA^1: et fusum P^1 *uel* $P^2CRMBDA$: et funcsum *P*

8 Romae in foro bouario sanguine pluuisse; et in uico Insteio fontem sub terra tanta ui aquarum fluxisse ut serias doliaque quae in eo loco erant prouoluta uelut impetu torrentis
9 tulerit; tacta de caelo atrium publicum in Capitolio, aedem in campo Volcani, Vacunae in Sabinis publicamque uiam,
10 murum ac portam Gabiis. Iam alia uolgata miracula erant: hastam Martis Praeneste sua sponte promotam; bouem in Sicilia locutum; infantem in utero matris in Marrucinis 'Io triumphe' clamasse; ex muliere Spoleti uirum factum; Hadriae aram in caelo speciesque hominum circum eam cum
11 candida ueste uisas esse. Quin Romae quoque in ipsa urbe, secundum apum examen in foro uisum—quod mirabile est, quia rarum—, adfirmantes quidam legiones se armatas in
12 Ianiculo uidere concitauerunt ciuitatem ad arma, cum qui in Ianiculo essent negarent quemquam ibi praeter adsuetos
13 collis eius cultores apparuisse. Haec prodigia hostiis maioribus procurata sunt ex haruspicum responso et supplicatio omnibus deis quorum puluinaria Romae essent indicta est.

11 Perpetratis quae ad pacem deum pertinebant, de re publica belloque gerendo et quantum copiarum et ubi quaeque essent
2 consules ad senatum rettulerunt. Duodeuiginti legionibus bellum geri placuit; binas consules sibi sumere, binis Galliam Siciliamque ac Sardiniam obtineri; duabus Q. Fabium prae-

8 terra *A*: terram *PCRMBD* aquarum A^v *Valla*: aquam *PCRMBDA* impetu *dett. unus* (*Hearnii*), *Gron.*: impetus *PCRMBDA* (*cf.* § 3) 9 tacta C^2A^2 *dett. aliq.*: acta *PCRMBDA*: actam M^x aedem A^2 *Pal.* 2 *ed. Rom.* 1469: eadem *PCRMBDA* Vacunae *Hertz*: uocem *PCRMBDA*: arcem *Facius et Panhormita*: nucem A^v *Valla* Gabiis C^2 *ed. Frob.* 1531: gaueis *P*: gauiis P^2CR^2(*in ras.*)*M*: gauis B^1(*ex* grauis *B*)*DA* 10 in utero *ed. Rom.* 1469: utero *PCRMBDA* Spoleti A^2: espoleti M^x: expoleti C^1: expoleati *PCRMBD*: expoliati *A* 11 quod . . . rarum *PCRMBDA*: *delebat Lipsius, sed uid. Madv. Emend. p.* 337 12 cum qui *Alschefski*: qui cum *PCRMBDA* 13 essent *Gron.*: exsint *PCRMBD*: ea sint *A*: ex hinc sint C^2: sint A^x indicta M^1 (*uel* M^2): in|uicta *P*: inuicta *CRMBD*: iniuncta *A*

11 1 deum P^x(*fort.* P^4)$M^1B^xDA^2$: in deum *PCRMBA* 2 duabus A^2: duas *PCRMBDA*, *cf.* 22. 21. 4 Fabium A^2: pabium *P*: pabulum P^2(*uel* P^3)*CRMBDA*: paulum M^2 (*ut fort. uoluit* P^2)

torem Apuliae, duabus uolonum Ti. Gracchum circa Luceriam
praeesse; singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum et 3
M. Valerio ad classem circa Brundisium relinqui, duas urbi
praesidio esse. Hic ut numerus legionum expleretur, sex 4
nouae legiones erant scribendae. Eas primo quoque tem-
pore consules scribere iussi et classem parare, ut cum eis 5
nauibus quae pro Calabriae litoribus in statione essent, cen-
tum quinquaginta longarum classis nauium eo anno explere-
tur. Dilectu habito et centum nauibus nouis deductis Q. 6
Fabius comitia censoribus creandis habuit; creati M. Atilius
Regulus et P. Furius Philus.

Cum increbresceret rumor bellum in Sicilia esse, T.
Otacilius eo cum classe proficisci iussus est. Cum deessent 7
nautae, consules ex senatus consulto edixerunt ut, qui L.
Aemilio C. Flaminio censoribus milibus aeris quinquaginta
ipse aut pater eius census fuisset usque ad centum milia aut
cui postea tanta res esset facta, nautam unum cum sex
mensum stipendio daret; qui supra centum milia usque ad
trecenta milia, tres nautas cum stipendio annuo; qui supra 8
trecenta milia usque ad deciens aeris, quinque nautas; qui
supra deciens, septem; senatores octo nautas cum annuo

3 relinqui *P*, *sed hic post* Brundisium *sic procedit*: re|linqui dbas urbi pre|sidium relinqui dbas | urbi praesidio esse | ; *sed mox deleta sunt primum illud* -linqui *et* urbi praesidio esse; *et* dbas *bis in* duas *mutatum, omnia a* P^1 (*uel* P^3). *Restant igitur haec*: re (P^1 *uel*) P^3R : e R^xMBD : et $M^xB^1A^2$ duas P^3 *uel* P^2CRMBA : dulas *D* : dbas *P*. *Tum uocibus* urbi praesidio esse *in altero loco deletis* (*etsi postea* praesidio esse *ab* P^4(?) *retentum est*) *credebant scribae posteriores praeberi in P* praesidium relinqui duas esse, *quod dant CRMBDA nisi quod* esse *ab* R^xM *abest* 4 numerus $C^4M^xA^2$: numerum *PCRMBDA*, *cf. c.* 9. 9 *et* 22. 2. 2 *adn.* 6 dilectu $C^xM^xB^xD$: dilectum *PCMB* : dilecto *RA* : delectu A^2 centum M^x : ɔ. *uel* c *PCRMB* : *om. DA* nouis CM^xB^xA : nobis *PRMBD* Furius *Aldus* : Turius *PCRMBDA* T. Otacilius *RA* : ti. potatilius *P* : ti. otacilius P^2CMD : ti. otatilius *B*, *cf.* 23. 21. 1 *et* 3 7 edixerunt *ed. Rom.* 1469 : dixerunt *PCRMBDA* tanta res *Weissenb.* : res tanta *ed. Mogunt.* 1518 : tanta *PCRMBDA* centum milia P^1(*ex* centum milia mc̄. *P*) *CRMBDA* 7 *et* 8 trecenta milia ($\overline{ccc}$) *in utroque loco PCRMBDA*

9 stipendio darent. Ex hoc edicto dati nautae, armati instructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naues conscenderunt. Tum primum est factum ut classis Romana sociis naualibus priuata impensa paratis compleretur.

12 Hic maior solito apparatus praecipue conterruit Campanos ne ab obsidione Capuae bellum eius anni Romani inciperent.
2 Itaque legatos ad Hannibalem oratum miserunt ut Capuam exercitum admoueret: ad eam oppugnandam nouos exercitus scribi Romae nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum
3 animos esse. Id quia tam trepide nuntiabant, maturandum Hannibal ratus ne praeuenirent Romani, profectus Arpis ad
4 Tifata in ueteribus castris super Capuam consedit. Inde Numidis Hispanisque ad praesidium simul castrorum simul Capuae relictis cum cetero exercitu ad lacum Auerni per speciem sacrificandi, re ipsa ut temptaret Puteolos quodque
5 ibi praesidii erat, descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis profectum et regredi in Campaniam allatum est, nec die nec nocte intermisso itinere ad exercitum redit,
6 et Ti. Gracchum ab Luceria Beneuentum copias admouere, Q. Fabium praetorem—is filius consulis erat—⟨ad⟩ Luceriam Graccho succedere iubet.

7 In Siciliam eodem tempore duo praetores profecti, P. Cornelius ad exercitum, T. Otacilius qui maritimae orae
8 reique nauali praeesset; et ceteri in suas quisque prouincias

9 dominis R^1 *uel* R^2M^4BDA : dominus *PCRM*   riginta DA^2 : triginta milia *PCRMBA*   coctis A^2 : cottis *P*: copiis P^2 *uel* P^3 *CRMBDA* : captis C^4
12 1 solito P^1 *uel* $P^2CRMBDA$: solido *P*   apparatus (*uel* adp-, *u. praef. Tomi* i) C^4M^4BDA : adparatur *PCRM*, *uid.* 23. 48. 9   2 urbis defectioni A^x *per ras.* : urbis defectionis $P^2CRMBDA$: urbi defectionis *P*   3 trepide P^x *per ras.* (*fort.* P^4) *dett. tres* : trepidae C^2 : trepidem *P* : trepida P^1 *uel* $P^2CRMBDA$: trepidi A^2 *bene*   ratus $P^2CRMBDA$: ratos *P*   4 praesidii *P* (*sed* -di) : praesidiu P^2 (u *paruolum*) : praesidium CRM^xB : praesidio *MDA*   5 Maximus A^2 *in ras.* : maximas PP^x (*fort.* P^4) : maxime $P^2CRMBDA$?   6 ad (*ante* Luceriam) *add. J. H. Voss* : *om.* *PCRMBDA*   7 P. A^2 : publilius *P*: publicius $P^2CRMBDA$ T. Otacilius (*u.* 23. 21. 1 *et* 3) P^3?*C* : t. otacius *P* : otacilius *RMBD* : otatilius *A*

profecti, et quibus prorogatum imperium erat easdem quas priori anno regiones obtinuerunt.

Ad Hannibalem, cum ad lacum Auerni esset, quinque 13
nobiles iuuenes ab Tarento uenerunt, partim ad Trasumennum lacum, partim ad Cannas capti dimissique domos cum eadem comitate qua usus aduersus omnes Romanorum socios Poenus fuerat. Ei memores beneficiorum eius perpulisse 2
magnam partem se iuuentutis Tarentinae referunt ut Hannibalis amicitiam ac societatem quam populi Romani mallent, legatosque ab suis missos rogare Hannibalem ut exercitum propius Tarentum admoueat: si signa eius, si castra con- 3
specta a Tarento sint, haud ullam intercessuram moram quin ⟨in deditionem ueniat⟩ urbs; in potestate iuniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse. Hannibal conlaudatos 4
eos oneratosque ingentibus promissis domum ad coepta maturanda redire iubet; se in tempore adfuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini. Ipsum ingens cupido 5
incesserat Tarenti potiundi. Vrbem esse uidebat cum opulentam nobilemque, tum maritimam et in Macedoniam opportune uersam regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, Brundisium cum Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato ad quod uenerat et, dum 6
ibi moratur, peruastato agro Cumano usque ad Miseni promunturium Puteolos repente agmen conuertit ad opprimendum praesidium Romanum. Sex milia hominum erant 7
et locus munimento quoque, non natura modo tutus. Triduum ibi moratus Poenus ab omni parte temptato praesidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum magis ira quam potiundae urbis spe processit.

8 priori *PCRMBA* : priore A^2 : primo *D*

13 2 perpulisse *A* : perculisse *PCRMB* : pertulisse M^1 *uel* M^x : periculis se *D* 3 in deditionem ueniat (*litt.* 18) *post* quin *ins. Conway* : dedatur *post* urbs A^2 : potiatur (urbe) *dett. tres* : ei tradatur *Madv.* : in potestatem eius tradatur *Weissenb.* 5 cum *hic cum* C^4 *scripsi* : *ante* Brund. A^2 *uel* A^v : quoniam *post* Italiam *Madv. quem sequi malit Conway* : cum *ante* transiret *H. J. Mueller* : *om. PCRMBDA*

8 Aduentu eius in propinquum agrum mota Nolana est plebs, iam diu auersa ab Romanis et infesta senatui suo. Itaque legati ad arcessendum Hannibalem cum haud dubio
9 promisso tradendae urbis uenerunt. Praeuenit inceptum eorum Marcellus consul a primoribus accitus. Die uno Suessulam a Calibus, cum Volturnus amnis traicientem
10 moratus esset, contenderat; inde proxima nocte sex milia peditum, equites trecentos, qui praesidio senatui essent,
11 Nolam intromisit. Et uti a consule omnia impigre facta sunt ad praeoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat, bis iam ante nequiquam temptata re segnior ad credendum Nolanis factus.

14 Iisdem diebus et Q. Fabius consul ad Casilinum temptandum, quod praesidio Punico tenebatur, uenit et ad Beneuentum uelut ex composito parte altera Hanno ex Bruttiis cum magna peditum equitumque manu, altera Ti. Gracchus
2 ab Luceria accessit. Qui primo oppidum intrauit, deinde, ut Hannonem tria milia ferme ab urbe ad Calorem fluuium castra posuisse et inde agrum populari audiuit, et ipse egressus moenibus mille ferme passus ab hoste castra locat. Ibi
3 contionem militum habuit. Legiones magna ex parte uolonum habebat, qui iam alterum annum libertatem tacite mereri quam postulare palam maluerant. Senserat tamen hibernis egrediens murmur in agmine esse quaerentium, en unquam
4 liberi militaturi essent, scripseratque senatui non tam quid desiderarent quam quid meruissent: bona fortique opera eorum se ad eam diem usum neque ad exemplum iusti militis
5 quicquam eis praeter libertatem deesse. De eo permissum ipsi erat faceret quod e re publica duceret esse. Itaque

10 trecentos qui A^2 *dett. aliq.*: qui C^4: quingentos (*i. e.* D) qui *Weissenb.*: m. *post* peditum *Hertz*: *om.* *PCRMBDA* 11 uti A^2: ubi *PCRMBDA* temptata *A*: tempta *PCRMBD*
14 3 maluerant A^2: meruerant *PCRMBDA* en unquam *P et* P^x (*fort.* P^4): numquam $P^2CRMBDA$: nunquamne *ed. Rom.* 1469 4 quicquam R^2MBDA: quidquam P^2CR: quiquam *P*

priusquam cum hoste manum consereret, pronuntiat tempus
uenisse eis libertatis quam diu sperassent potiundae ; postero 6
die signis conlatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi
sine ullo insidiarum metu uera uirtute geri res posset. qui 7
caput hostis rettulisset, eum se extemplo liberum iussurum
esse ; qui loco cessisset, in eum seruili supplicio animaduer-
surum ; suam cuique fortunam in manu esse. libertatis 8
auctorem eis non se fore solum sed consulem M. Marcellum,
sed uniuersos patres, quos consultos ab se de libertate eorum
sibi permisisse. Litteras inde consulis ac senatus consultum 9
recitauit, ad quae clamor cum ingenti adsensu est sublatus.
Pugnam poscebant signumque ut daret extemplo ferociter
instabant. Gracchus proelio in posterum diem pronuntiato 10
contionem dimisit : milites laeti, praecipue quibus merces
nauatae in unum diem operae libertas futura erat, armis
expediendis diei reliquum consumunt.

Postero die ubi signa coeperunt canere, primi omnium **15**
parati instructique ad praetorium conueniunt. Sole orto
Gracchus in aciem copias educit nec hostes moram dimicandi
fecerunt. Septendecim milia peditum erant, maxima ex 2
parte Bruttii ac Lucani, equites mille ducenti, inter quos
pauci admodum Italici, ceteri Numidae fere omnes Maurique.
Pugnatum est et acriter et diu ; quattuor horis neutro incli- 3
nata est pugna nec alia magis Romanum impediebat res
quam capita hostium pretia libertatis facta. Nam ut quisque 4
hostem impigre occiderat, primum capite aegre inter turbam
tumultumque abscidendo terebat tempus ; deinde occupata

7 in eum $C^{x}M^{2}A^{2}$: et in eum *PCRMBDA* 8 libertatis $C^{4}M^{1}A$: libertati *PCRMBD* 10 nauatae *P et* P^{x}(*fort.* P^{4})$C^{2}M^{5}A$: nouatae $P^{2}CRMBD$ diei reliquum *Lov.* 1 *Gron. cf.* 25. 38. 23 : que reli|cum *P* : quod relicum (*uel* reliquum) $P^{2}CRMBDA$: quod reliquum diei fuit A^{2} : *alia alii* comsumunt *Gron.* : consumpsere A^{2} *in ras.*, *scite* : communi *PCRMBDA?* : communicant (*uel* -uincant) C^{2}

15 2 septendecim *scripsimus* : decem septem *sic plene PCRMBD* (cf. 22. 49. 16) : decem et septem $C^{2}A$ 3 libertatis C^{4} *dett. unus* (*N. Heinsii*) : libertati *PCRMBDA*

dextra tenendo caput fortissimus quisque pugnator esse de-
5 sierat, segnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tri-
buni militum Graccho nuntiauerunt, neminem stantem iam
uolnerari hostem, carnificari iacentes et in dextris militum
pro gladiis humana capita esse, signum dari propere iussit
6 proicerent capita inuaderentque hostem: claram satis et in-
signem uirtutem esse nec dubiam libertatem futuram strenuis
uiris. Tum redintegrata pugna est et eques etiam in hostes
7 emissus; quibus cum impigre Numidae concurrissent nec
segnior equitum quam peditum pugna esset, iterum in dubium
adducta res. Cum utrimque duces, Romanus Bruttium Luca-
numque totiens a maioribus suis uictos subactosque, Poenus
mancipia Romana et ex ergastulo militem uerbis obtereret,
8 postremo pronuntiat Gracchus esse nihil quod de libertate
16 sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent. Ea demum
uox ita animos accendit ut renouato clamore uelut alii repente
facti tanta ui se in hostem intulerint, ut sustineri ultra non
2 possent. Primo antesignani Poenorum, dein signa pertur-
bata, postremo tota impulsa acies; inde haud dubie terga
data ruuntque fugientes in castra adeo pauidi trepidique ut
ne in portis quidem aut uallo quisquam restiterit ac prope
continenti agmine Romani insecuti nouum de integro proe-
3 lium inclusi hostium uallo ediderint. Ibi sicut pugna
impeditior in angustiis, ita caedes atrocior fuit; et adiuuere
captiui, qui rapto inter tumultum ferro conglobati et ab tergo
4 ceciderunt Poenos et fugam impedierunt. Itaque minus duo
milia hominum ex tanto exercitu, et ea maior pars equitum,
cum ipso duce effugerunt; alii omnes caesi aut capti; capta

5 gladiis P^2CR^1 (*uel* R^2)*MBDA*: gladis *R*: cladis *P* 7 Numidae CM^1BDA: numida *PRM* concurrissent *PCRMBDA*: occurrissent *ed. Rom.* 1469 *Gebhard e cdd. suis*
16 1 ut (renouato) $P^1CR?$: u *P*: *om.* R^xMBDA intulerint *Sigon.*: intulerunt *PCRMBDA*, *cf.* § 2 *et* 2. 58. 5; 6. 5. 3; 9. 25. 5; 9. 42. 3; 26. 3. 2 2 ediderint *ed. Rom.* 1469: ediderunt *PCRMB DA* (*cf.* § 1) 3 impeditior *ed. Rom.* 1469: inexpeditior *PCRMBDA*: inexpeditiora *D* in angustiis C^2M^2A: in angustis *PCRMBD*

et signa duodequadraginta. Ex uictoribus duo milia ferme 5
cecidere. Praeda omnis, praeterquam hominum captorum, militi concessa est; et pecus exceptum est quod intra dies triginta domini cognouissent.

Cum praeda onusti in castra redissent, quattuor milia 6
ferme uolonum militum, quae pugnauerant segnius nec in castra inruperant simul, metu poenae collem haud procul
castris ceperunt. Postero die per tribunos militum inde 7
deducti, contione militum aduocata a Gracc̣ho superueniunt.
Vbi cum proconsul ueteres milites primum, prout cuiusque 8
uirtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis
donasset, tunc quod ad uolones attineret omnes ait malle 9
laudatos a se, dignos indignosque, quam quemquam eo die castigatum esse; quod bonum faustum felixque rei publicae
ipsisque esset, omnes eos liberos esse iubere. Ad quam 10
uocem cum clamor ingenti alacritate sublatus esset ac nunc complexi inter se gratulantesque, nunc manus ad caelum tollentes bona omnia populo Romano Gracchoque ipsi pre-
carentur, tum Gracchus 'priusquam omnes iure libertatis 11
aequassem' inquit, 'neminem nota strenui aut ignaui militis
notasse uolui; nunc exsoluta iam fide publica, ne discrimen 12
omne uirtutis ignauiaeque pereat, nomina eorum qui detractatae pugnae memores secessionem paulo ante fecerunt referri
ad me iubebo citatosque singulos iure iurando adigam, nisi 13
quis morbus causa erit, non aliter quam stantes cibum potionemque quoad stipendia facient capturos esse. Hanc

8 prout *ed. Rom.* 1470 : ut pro *PCRMBDA* 9 eos C^4A^2 : eo *PCRMBDA*, *cf.* 23. 17. 10 11 iure libertatis aequassem *ed. Mogunt.* 1518 : iure libertatis aequasset *PCRMBDA* : iure libertatis aequati essetis (*uel* essent) *Luchs* : iure libertas aequasset *Hertz* : ius libertatis aequasset *H. J. Mueller* 12 qui detractatae C^1B(*sed om.* de-)*DA*: quidem tractatae *PCR* : tractatae *M*, *sed* qui *post* memores *add.* M^x
13 quis *A* : que *PCRMBD* : quibus C^2M^2, *fort. recte* (*cf. c.* 11. 12) : queis *Gron.* : cui *Weissenb.* morbus *P et* P^x(*fort.* P^4) C^x : morbi M^1 *uel* M^2 : moribus $P^2CRMBDA$ stipendia CR^xMBDA : supendia *P* (*cf. c.* 14. 7 *ubi* hosus *P*, hostis P^1 *et* 23. 14. 13) : stupendia P^2R?

multam ita aequo animo feretis, si reputabitis nulla ignauiae
14 nota leuiore uos designari potuisse.' Signum deinde colligendi uasa dedit; militesque praedam portantes agentesque per lasciuiam ac iocum ita ludibundi Beneuentum rediere
15 ut ab epulis per celebrem festumque diem actis non ex acie
16 reuerti uiderentur. Beneuentani omnes turba effusa cum obuiam ad portas exissent, complecti milites, gratulari,
17 uocare in hospitium. Apparata conuiuia omnibus in propatulo aedium fuerant; ad ea inuitabant Gracchumque orabant ut epulari permitteret militibus; et Gracchus ita permisit in publico epularentur omnes ante suas quisque
18 fores. Prolata omnia. Pilleati aut lana alba uelatis capitibus uolones epulati sunt, alii accubantes, alii stantes qui simul
19 ministrabant uescebanturque. Digna res uisa ut simulacrum celebrati eius diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi iuberet in aede Libertatis quam pater eius in Auentino ex multaticia pecunia faciendam curauit dedicauitque.

17 Dum haec ad Beneuentum geruntur, Hannibal depopu-
2 latus agrum Neapolitanum ad Nolam castra mouet. Quem ubi aduentare consul sensit, Pomponio propraetore cum eo exercitu qui super Suessulam in castris erat accito ire ob-
3 uiam hosti parat nec moram dimicandi facere. C. Claudium Neronem cum robore equitum silentio noctis per auersam maxime ab hoste portam emittit circumuectumque occulte

14 uasa P^2 (*uel* P^3)*CRMBDA* : uasua *uel* sua P^1 (*uel* P^2) : uaua *P* 15 per *ed. Lugd.* 1520 *et ed. Vascos.* 1543 : *om. PCRMBDA* (celebri festoque die M^2) 16 complecti PA^2 : comspecti P^2*CRMBDA?* 17–18 orabant . . . suas quisque *om. C* 17 permisit *PRMBDA*, *cf. c.* 14. 5 : permisit si *Sigon.*, *bene* : permisit ut *dett. aliq.* 18 pilleati C^4A^2 : palleati *PCRMB*(-lia- M^2) : paleati *D* capitibus P^1*C RMBDA* : capitis capitibus *P* 19 uisa ut PC^1 (*in P* u *post* s *suprascriptum sed postea paene deletum*) : uisu aut *CRMBD Pal.* 1 : uisu it ut M^x : uisut (?) aut *A* : uisu ad A^2 rediit *ed. Rom.* 1469 : redit *PCRMBDA* (*cf. c.* 19. 3) pingi P^x *per ras.* CR^x*MBDA* : pinqui *PR?* multaticia M^2A^2 : multalicia *PCRMBDA*

17 1 dum *ed. Ven.* 1495 : cum *PCRMBDA*, *cf.* 2. 6. 8; 10. 18. 1; 26. 16. 2: *contra*, 21. 43. 1 2 facere *P*: facer, *spatio unius litt. relicto*, *M* (*cf.* 22. 10. 9) : faceret P^2CRM^2 (*uel* M^3)*BDA*

subsequi sensim agmen hostium iubet et, cum coortum proe-
lium uideret, ab tergo se obicere. Id errore uiarum an 4
exiguitate temporis Nero exsequi non potuerit incertum est.
Absente eo cum proelium commissum esset, superior quidem 5
haud dubie Romanus erat; sed quia equites non adfuere in
tempore, ratio compositae rei turbata est. Non ausus insequi
cedentes Marcellus uincentibus suis signum receptui dedit.
Plus tamen duo milia hostium eo die caesa traduntur, Ro- 6
mani minus quadringenti. Solis fere occasu Nero diem 7
noctemque nequiquam fatigatis equis hominibusque, ne uiso
quidem hoste rediens, adeo grauiter est ab consule increpitus
ut per eum stetisse diceretur quo minus accepta ad Cannas
redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem de- 8
scendit, Poenus tacita etiam confessione uictus castris se
tenuit. Tertio die silentio noctis omissa spe Nolae potiun-
dae, rei nunquam prospere temptatae, Tarentum ad certiorem
spem proditionis proficiscitur.

Nec minore animo res Romana domi quam militiae 18
gerebatur. Censores, uacui ab operum locandorum cura 2
propter inopiam aerarii, ad mores hominum regendos animum
aduerterunt castigandaque uitia quae, uelut diutinis morbis
aegra corpora ex sese gignunt, eo enata bello erant. Primum 3
eos citauerunt qui post Cannensem ⟨cladem a re publica

3 se obicere *Aldus* 1518 : se obiceret P^1 (*uel* P^2)CR^1MB^2DA : eobigeret *P*: se obigeret *R*: obiceret *B* 6 Romani *ed. Par.* 1513 *et* 1516 *in marg.* : romanis *PCRMBDA* : romanorum *ed. Par.* 1510 : a *uel* e Romanis *Fabri. Litterae* -s *perperam a Put. additae alia exempla uide in* 21. 33. 6; 22. 45. 3 *et* 4; 22. 56. 1; 22. 58. 9; 22. 59. 10; 22. 60. 6 *et* 11 *et* 15; 23. 1. 1; 24. 7. 3; 24. 10. 3 *et* 6 *et* 8; 24. 18. 4 *et* 7; 24. 48. 7 7 increpitus *P Sigon.* : increpatus P^2C *RMBDA* diceretur *PCRMBDA* : diceret *ed. Rom.* 1469. *fort. recte* 8 confessione $C^4M^1A^2$ *et* A^3 : confectione *PC?RMBD?A*

18 1 minore P^x(*fort.* P^4)*CBDA* : minores *PRM* 2 eo enata *scripsi* : enata *Duker* : aea nata *P* : ea nata *C* : nata *P*^{2}?*RMBDA* · eo nata C^2 : sic eo nata *Fabri* : aceruata *Iac. Gron.* : aegra (*huc transposita*). nata *Roehl* 3 Cannensem *PCRMBDA* (*ubi interuallum paullo maius quam solet dat M*: *lacunam in margine notat A*); *supplent* pugnam, rem p. deseruisse Italiaque excessisse uelle A^2 *Pal.* 3 :

defecisse⟩ dicebantur. Princeps eorum M. Caecilius Metellus
4 quaestor tum forte erat. Iusso deinde eo ceterisque eiusdem noxae reis causam dicere cum purgari nequissent, pronuntiarunt uerba orationemque eos aduersus rem publicam habuisse, quo coniuratio deserendae Italiae causa fieret.
5 Secundum eos citati nimis callidi exsoluendi iuris iurandi interpretes, qui captiuorum ex itinere regressi clam in castra
6 Hannibalis solutum quod iurauerant redituros rebantur. His superioribusque illis equi adempti qui publicum equum habe-
7 bant, tribuque moti aerarii omnes facti. Neque senatu modo aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit. Nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpserunt qui quadriennio non militassent, quibus neque uacatio iusta militiae neque
8 morbus causa fuisset. Et ea supra duo milia nominum in
9 aerarios relata tribuque omnes moti; additumque tam truci censoriae notae triste senatus consultum, ut ei omnes quos censores notassent pedibus mererent mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitus reliquias, cui militum generi non prius quam pulsus Italia hostis esset finitum stipendiorum tempus erat.

10 Cum censores ob inopiam aerarii se iam locationibus ab-

cladem, agitasse de Italia deserenda *Lov.* 5 (*cf. c.* 43 *et Val. Max.* 5. 6. 7): pugnam, fugae consilium habuisse *Pal.* 2: cladem, de Italia deserenda agitasse *Madv.*: cladem, deserendae Italiae consilium inisse *Otto Rossbach, cf. Perioch.* 22 *et Front. Strat.* 4. 7. 39; *sed displicet illud* deserendae Italiae *quia eis quae infra* (§ 4) *Liuius scribit tam simile est ut frustra ibi repeti ex hoc loco uideri debeant*: *ergo malim* cladem (*uel* pugnam), a re p. defecisse (*uel* rei p. defuisse), *i. e. unam lineam, scribere* 4 eo M^1BDA: eos *PCRM* (*cf. c.* 17. 6 *adn.*) purgari CM^x(*fort.* M^3)A^1: pugnari $PRMB^xDA$: pugnaturi *B* uerba *PCRMBDA*: uideri *excerp. Pithoei unde* uideri uerba *Drak. optime* 5 redituros A^2 (*sed* red|di-): perdituros *PCRMBDA?* 6 his C^4M^1DA: is *B*: hic *PCRM* adempti *ed. Ven.* 1470: dempti *PCRMBDA* 7 cura P^1(*uel* P^2)*CRMDA*: curas *PB* (*cf.* § 4) excerpserunt *CBA*: excepserunt *PRMD* 8 nominum *PCRMB DA Aldus*: hominum *dett. aliq. Edd. uet. Madv.* 9 tam truci *Iac. Gron.*: tamerici *P*: tämerci P^2?: tamerci *C* (tāmerci C^4?)*R*: merci R^xMBDA: tam tetricae *uel* atroci *Rubenius*: tam acri *Boettcher*: *alia alii*

stinerent aedium sacrarum tuendarum curuliumque equorum praebendorum ac similium his rerum, conuenere ad eos fre- 11
quentes qui hastae huius generis adsueuerant hortarique censores ut omnia perinde agerent locarent ac si pecunia in aerario esset: neminem nisi bello confecto pecuniam ab aerario petiturum esse. Conuenere deinde domini eorum 12
quos Ti. Sempronius ad Beneuentum manu emiserat arcessitosque se ab triumuiris mensariis esse dixerunt ut pretia seruorum acciperent; ceterum non antequam bello confecto accepturos esse. Cum haec inclinatio animorum plebis ad 13
sustinendam inopiam aerarii fieret, pecuniae quoque pupillares primo, deinde uiduarum coeptae conferri, nusquam eas 14
tutius sanctiusque deponere credentibus qui deferebant quam in publica fide; inde si quid emptum paratumque pupillis ac uiduis foret, a quaestore perscribebatur. Mana- 15
uit ea priuatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium acciperet, mercennariumque increpantes uocarent qui accepisset.

Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod 19
duum milium Campanorum et septingentorum militum Hannibalis tenebatur praesidio. Praeerat Statius Metius, missus 2
ab Cn. Magio Atellano, qui eo anno medix tuticus erat seruitiaque et plebem promiscue armarat ut castra Romana inuaderet intento consule ad Casilinum oppugnandum. Nihil 3
eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit: altero exercitu dum Casilinum oppugnatur opus esse qui Campanis opponatur; uel ipse relicto Nolae praesidio 4
modico ueniret uel, si eum Nola teneret necdum securae res ab Hannibale essent, se Ti. Gracchum proconsulem a Bene-

11 hortarique *PCRMBDA*, *rectissime*: hortatique *Edd. uet. et recentes* (conuenire . . . hortarique *H. J. Mueller*) locarent *PCRM BDA* (*cf.* 22. 29. 11): *del. Cobet, male*: locarentque A^2

19 2 armarat *Lov.* 2: armabat *ed. Rom.* 1469: armat *PCRMBDA* (*cf. c.* 21. 11) 4 teneret *J. H. Voss*, *cf. c.* 24. 6 *infr.*: teneret et *PRMBDA*: teneret i *C* se *P*: *del.* P^2: *om. CRMBDA*

5 uento acciturum. Hoc nuntio Marcellus duobus militum
milibus Nolae in praesidio relictis cum cetero exercitu
Casilinum uenit, aduentuque eius Campani iam mouentes
6 sese quieuerunt. Ita ab duobus consulibus Casilinum op-
pugnari coepit. Vbi cum multa succedentes temere moeni-
bus Romani milites acciperent uolnera neque satis inceptum
succederet, Fabius omittendam rem paruam ac iuxta magnis
difficilem abscedendumque inde censebat, cum res maiores
7 instarent; Marcellus multa magnis ducibus sicut non ad-
gredienda, ita semel adgressis non dimittenda esse dicendo,
quia magna famae momenta in utramque partem fierent,
8 tenuit ne inrito incepto abiretur. Vineae inde omniaque
alia operum machinationumque genera cum admouerentur
Campanique Fabium orarent ut abire Capuam tuto liceret,
9 paucis egressis Marcellus portam qua egrediebantur occu-
pauit caedesque promiscue omnium circa portam primo,
deinde inruptione facta etiam in urbe fieri coepta est.
10 Quinquaginta fere primo egressi Campanorum, cum ad
Fabium confugissent, praesidio eius Capuam peruenerunt:
Casilinum inter conloquia cunctationemque petentium fidem
11 per occasionem captum est, captiuique Campanorum quique
Hannibalis militum erant Romam missi atque ibi in carcere
inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in
custodiam diuisa.

20 Quibus diebus a Casilino re bene gesta recessum est, eis
Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione con-

5 Campani iam $P^{2}C^{2}RMBA$: campaniam *PC*: campani non *D* 6 inceptum *dett. aliq. Gron.* : inceptu *PCRBD* (*fort. recte si datiuus est*) : inceptus *M*: inceptis *A* : incepto *Luchs* 7 inrito *dett. aliq.* : inmerito $PCRMBDA^{v}$: in momento *A dett. aliq.* 9 promiscue $CM^{x}DA$: promiscuae *PRMB* omnium *Aldus* : omnia *PCRMBDA* 10 Casilinum *PCRMBDA* : ita Cas. *Fischer sed oppositio haec*, Camp. *et* Casil., *duo membra asyndeti aduersatiui* ('coupling contrast') *copulat, cf. c.* 47. 9 *et* 10 *inf.* (Carthag. . . . Arpi) 11 quique *ed. Ven.* 1518: quiue *PCRMBDA*, *quod non mutare malit Conway* ('*siue Campani seu Hannibalis milites*')

scriptas cum praefecto socium in agros hostium praedatum
misit. Eos effuse palatos Hanno adortus haud multo mino- 2
rem quam ad Beneuentum acceperat reddidit hosti cladem
atque in Bruttios raptim ne Gracchus adsequeretur con-
cessit. Consules Marcellus retro unde uenerat Nolam rediit, 3
Fabius in Samnites ad populandos agros recipiendasque
armis quae defecerant urbes processit. Caudinus Samnis 4
grauius deuastatus: perusti late agri, praedae pecudum
hominumque actae; oppida ui capta Compulteria, Telesia, 5
Compsa inde, Fugifulae et Orbitanium ex Lucanis, Blanda
et Apulorum Aecae oppugnatae. Milia hostium in his 6
urbibus uiginti quinque capta aut occisa et recepti perfugae
trecenti septuaginta; quos cum Romam misisset consul,
uirgis in comitio caesi omnes ac de saxo deiecti. Haec a 7
Q. Fabio intra paucos dies gesta; Marcellum ab gerundis
rebus ualetudo aduersa Nolae tenuit. Et a praetore Q. 8
Fabio, cui circa Luceriam prouincia erat, Acuca oppidum
per eos dies ui captum statiuaque ad Ardoneas communita.
Dum haec in aliis locis ab Romanis geruntur, iam Taren- 9
tum peruenerat Hannibal cum maxima omnium quacunque
ierat clade; in Tarentino demum agro pacatum incedere 10
agmen coepit. Nihil ibi uiolatum neque usquam uia ex-

20 1 socium *P*: sociorum P^{2}*CRMBDA* agros A^{2}: agro *PCR MBDA* 2 ad Beneuentum CA^{2} *dett. aliq.*: ab ueneuentum *PR*: a beneuento *A*: ab beneuento R^{x}*MB*: *om. D spat. relicto* 3 rediit *dett. duo*: redit *PCRMBDA* (*cf. c.* 16. 19) 4 Caudinus *A dett. aliq.*: calidinus *PC*(*sed* -da-)*RMBD* 5 *de interpunctione v. Madv. Emend. p.* 338 Fugifulae *PCRMA*: fuifulae *BD*: fuîfule A^{2}: Fagifulae *Mommsen C. I. L.* ix, *p.* 237 8 et *PCRMBDA*: *secl. H. J. Mueller, frustra* Ardoneas P^{1} (*uel* P^{2})*CRMBDA*: dardaneas *P*: ordoneas (*uel fort.* erd-) P^{4}: Herdoneam *Glareanus* (-donia *C. I. L.* ix, *p.* 1156): Ardaneas *Weissenb.*; *u. Conway, Ital. Dial.* 35 *A et cf.* Ardonienses *Plin.* 9 in aliis *Madv. Emend.*: | maliis *P*: aliis P^{2}(*uel* P^{1})*CRMBDA Madv. ed.* 4: aliis atque aliis *Iac. Gron.*: alia in aliis *Weissenb.* peruenerat CM^{2}*BDA*: perueneram *PRM* ierat P^{1} *uel* $P^{2}CM^{2}B^{2}A^{x}$: erat *PRMBDA* 10 incedere P^{1}*CR MBDA*: incenderet *P*, *cf.* 22. 53. 5 usquam uia A^{6}: usque iam uim *PC*(*sed om.* iam)*RMBDA?*: usquam ui C^{4}: usq: iam ui M^{1}

cessum est, apparebatque non id modestia militum aut ducis
11 nisi ad conciliandos animos Tarentinorum fieri. Ceterum
cum prope moenibus accessisset, nullo ad conspectum
primum agminis, ut rebatur, motu facto castra ab urbe
12 ferme passus mille locat. Tarenti triduo ante quam Han-
nibal ad moenia accederet a M. Valerio propraetore, qui
13 classi ad Brundisium praeerat, missus M. Liuius impigre
conscripta iuuentute dispositisque ad omnes portas circaque
muros qua res postulabat stationibus, die ac nocte iuxta
intentus neque hostibus neque dubiis sociis loci quicquam
14 praebuit ad temptandum[que]. Diebus aliquot frustra ibi
absumptis Hannibal, cum eorum nemo qui ad lacum Auerni
adissent aut ipsi uenirent aut nuntium litterasue mitterent,
uana promissa se temere secutum cernens castra inde mouit,
15 tum quoque intacto agro Tarentino quamquam simulata

10 apparebatque RM^1 *uel* M^2BDA : apparabatque PCR^2M modestia C^4M^1 *uel* M^3A^2 : molestia *PCRMBDA* nisi *A dett. plerique, rectissime* : usi *PCRMBD* : usi sed M^3 : iussu sed M^3 *uel* M^7 *in marg., non male* : sed *dett. aliq.* 11 moenibus *dett. unus* (*Voss.*) : iam moenibus A^v (*ut secundam lectionem*) *Lov.* 1 : modo quis *PCRMBDA* : muros is A^v : muris *dett. aliq.* : muro eques *Riemann* accessisset *PCRMBDA* : successisset *Gron.* 13 M. Liuius *Sabellico et Glareano ducibus Sigonius, optime* : ibis *P* (*per hanc paginam male dormitans, aut dormitantis scribae exemplar secutus*) : is P^1CRMDA : his *B* : s C^x (sī pro, *v. inf.*) impigre *Weissenb., optime* : in pri|ore *P* : in priore *CRMBDA* : primore *Gron.* : ī pro C^x (*quid uoluit?*) stationibus A^2 : stationes *PCRMBDA? ; sed in P* -es *extra lineam ; et prior linea in* res *desinit* iuxta *Crevier, optime* : fuuia *P* : pluuia P^2 *uel* P^3CRMBD : plurima *A dett. aliq.* : plurimum *ed. Rom.* 1469 hostibus *BDA* : hospitibus *PCRM* 13, 14 [que] *delet* P^1 *ut puto,* M^2*? dett. duo* (*sed quid uoluerit* P^1 *in dubio relinquit*) : q. *PM* : que *CRBA* : quae B^2D*?* : sicque A^2 : itaque *Lov.* 1 : quare M^2*? Gron.* : sperandumque *Weissenb. sed* sperandumue *exspectes* : agitandum (*cf.* 9. 5. 1 ; 30. 3. 7) temptandumue *uel* agitandum temptandumque *malit Conway, clausulam cum uno tantum uerbo claudicare ratus. De* -que *nunc insiticio, nunc, damnum aliquod indicante u. sis* 21. 60. 4 *adn.* (*a*) *et* (*b*) *cum* 23. 30. 3 14 Auerni M^2A : auernae (*uel* -ne) *PCR MBD* : auerni se *Madv., quod malit Conway nisi* adessent *scribatur* promissa B^2A : promissi *PRM* (*sed* pre-) : promisis *CB?* : promis *D* : premissis M^2 se temere $P^1CRM^1B^2$ *et B?D* : setmere *P* : set emere *M* : temere se A^2 : temere *A* : s temere M^2 -s *cum* premissi *iungens* : se emere B

lenitas nihildum profuerat, tamen spe labefactandae fidei haud absistens. Salapiam ut uenit, frumentum ex agris Metapontino atque Heracleensi—iam enim aestas exacta erat et hibernis placebat locus—comportat. Praedatum inde 16
Numidae Maurique per Sallentinum agrum proximosque Apuliae saltus dimissi; unde ceterae praedae haud multum, equorum greges maxime abacti, e quibus ad quattuor milia domanda equitibus diuisa.

Romani, cum bellum nequaquam contemnendum in **21**
Sicilia oreretur, morsque tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis quam causam aut animos mutasset, M. Marcello alteri consulum eam prouinciam decernunt. Se- 2
cundum Hieronymi caedem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat uociferatumque ferociter parentandum regi sanguine coniuratorum esse. Deinde libertatis restitutae 3
dulce auditu nomen crebro usurpatum, spe facta ex pecunia regia largitionis militiaeque fungendae potioribus ducibus; et relata tyranni foeda scelera foedioresque libidines adeo mutauere animos ut insepultum iacere corpus paulo ante desiderati regis paterentur. Cum ceteri ex coniuratis ad exer- 4
citum obtinendum remansissent, Theodotus et Sosis regiis equis quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas contendunt. Ceterum praeue- 5
nerat non fama solum, qua nihil in talibus rebus est celerius,

15 Salapiam *PDA*² : salpiam *P*² (*uel P*¹)*CRMBA* uenit *C*²*M*¹ *A*ᵛ : uenti *PCRMB* : uendi *B*²*A dett. aliq.* : *om. D* : uentum *A*² Heracleensi *Gron.* : heraclensi *PCR*¹(-clesi *R*)*MBD* : eraclensi *DA* enim aestas *Gron.* : eniaestas *P* : mediaestas *P*²*CRMBDA* : *fort.* enim media aestas 16 dimissi *C*ˣ*M*¹*DA* : dimissis *PCRMB* (*cf. c.* 17. 6) : dimissi sunt *Alschefski*

21 1 nequaquam *ed. Rom.* 1469 : nequiquam *P*²*CRMBD* : nequicquam *PA* Syracusanis *P Aldus* : syracusanos (*uel* sir-) *P*² (*uel P*³)*CRMBDA* 3 auditu *dett. unus Gron.* : auditum *PCRMBDA* spe *Conway* : spes *PCRMBDA* (*cf. c.* 20. 16) : spesque *uel* et spes *Madv.* militiaeque *Gron.* : militiatque *PCRMBD* : militiaque *A* paulo *P*¹*CRMBDA* : a paulo *P* 4 ceteri *C*²*M*³ (*uel M*ˣ)*DA* : ceperit *PCR* : coeperit *R*¹*M* : cet&eri *B?* (*i. e.?* cet et eri)

6 sed nuntius etiam ex regiis seruis. Itaque Adranodorus et
Insulam et arcem et alia quae poterat quaeque opportuna
7 erant praesidiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post
solis occasum iam obscura luce inuecti, cum cruentam re-
giam uestem atque insigne capitis ostentarent, trauecti per
Tycham simul ad libertatem simul ad arma uocantes, in
8 Achradinam conuenire iubent. Multitudo pars procurrit in
uias, pars in uestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque pro-
9 spectant et quid rei sit rogitant. Omnia luminibus conlu-
cent strepituque uario complentur. Armati locis patentibus
congregantur; inermes ex Olympii Iouis templo spolia Gal-
lorum Illyriorumque, dono data Hieroni a populo Romano
10 fixaque ab eo, detrahunt, precantes Iouem ut uolens propitius
praebeat sacra arma pro patria, pro deum delubris, pro liber-
11 tate sese armantibus. Haec quoque multitudo stationibus
per principes regionum urbis dispositis adiungitur. In
Insula inter cetera Adranodorus praesidiis firmarat horrea
12 publica. Locus saxo quadrato saeptus atque arcis in
modum emunitus capitur ab iuuentute quae praesidio eius
loci attributa erat mittuntque nuntios in Achradinam horrea
frumentumque in senatus potestate esse.

22 Luce prima populus omnis, armatus inermisque, in Achra-
dinam ad curiam conuenit. Ibi pro Concordiae ara, quae in
eo sita loco erat, ex principibus unus nomine Polyaenus
2 contionem et liberam et moderatam habuit: seruitii onus

6 (et 11) Adranodorus *uid. c.* 4. 3 *adn.*: andranodorus BM^2DA^2 (andron-): andradorus *PCRMA* 9 Illyriorumque *ed. Rom.* 1469: hillyriorumque *P*: hylliriorumque *CRM*: hilliriorumque *BDA* dono M^3 *ed. Mogunt.* 1518: dona *PCRMBDA* 11 firmarat *Crevier*: firmat *PCRMBDA*, *cf. c.* 19. 2 *et* sequentur (*pro* -erentur) *c.* 24. 9 *et c.* 26. 11; *c.* 33. 8; 25. 35. 9; 26. 9. 9; 26. 16. 2

22 1 luce $P^1CRMBDA$: lucet *P* loco P^1 (*uel* P^2)*CRMBDA*: lo *P* ex principibus C^4: e principibus *D*: principibus *PCRMA*: princeps *B* Polyaenus *Gron.*: polynaeus *PRA*: polinaeus *CMB*: philoneus *D* (*cf.* § 13) 2 seruitii onus *scripsimus sequentes A qui* seruitu onus *habet*: seruitudinis *PCRMB*: seruitutis M^3DA^2: seruitii taedium *Lipsius*: seruitii poenas *Gron.*: seruitu⟨tis turpitu⟩dines (*uel* formidines) *Weissenb.*, *bene*

indignitatesque homines expertos aduersus notum malum inritatos esse: discordia ciuilis quas importet clades, audisse magis a patribus Syracusanos quam ipsos uidisse. arma quod impigre ceperint, laudare: magis laudaturum, si non 3
utantur nisi ultima necessitate coacti. in praesentia legatos 4
ad Adranodorum mitti placere qui denuntient ut in potestate senatus ac populi sit, portas Insulae aperiat, reddat praesidium. si tutelam alieni regni suum regnum uelit facere, 5
eundem se censere multo acrius ab Adranodoro quam ab Hieronymo repeti libertatem. Ab hac contione legati 6
missi sunt. Senatus inde haberi coeptus est, quod sicut regnante Hierone manserat publicum consilium, ita post mortem eius ante eam diem nulla de re neque conuocati neque consulti fuerant. Vt uentum ad Adranodorum est, 7
ipsum quidem mouebat et ciuium consensus et cum aliae occupatae urbis partes, tum pars Insulae uel munitissima prodita atque alienata; sed euocatum eum ab legatis 8
Damarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri spiritu, admonet saepe usurpatae Dionysi tyranni uocis, qua pedibus tractum, non insidentem equo 9
relinquere tyrannidem dixerit debere: facile esse momento quo quis uelit cedere possessione magnae fortunae; facere et parare eam difficile atque arduum esse. spatium sumeret 10
ad consultandum ab legatis; eo uteretur ad arcessendos ex Leontinis milites, quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate eius futura. Haec muliebria consilia 11
Adranodorus neque tota aspernatus est neque extemplo accepit, tutiorem ad opes adfectandas ratus esse uiam, si

2 indignitatesque *Lipsius*: indignitatisq. $PCRMBDA^2$ (*ex* -tiatisq. *A*) 4 Adranodorum (*et* §§ 5. 7, 11) *uide c.* 4. 3 *adn.* sit A^2 *uel* A^6 *ed. Rom.* 1469 : si *P* (*in fine lineae*) *CRMBDA* aperiat *Gron.* : apeat *P?* (*ubi* p *minus certum*) : pateat P^2 *uel* P^3C^xRM : pāteat *C* : pateant *BDA* : patefaciat A^2 *dett. unus* (*Rec. i. e. Ven.*) reddat *PCRMBDA* : tradat *Madv. Emend.* 7 uel *Gron.* : uelut *PCRMB* (-ud) *DA* 9 et 10 esse. spatium *Iac. Gron.* : esses pauum *P* (*cf.* 23. 14. 3) : esses paulum P^2CRM : esse. paulum *BDA* : esse si paulum M^2 (*post* sumeret *add.* spatii M^7) : esse. Paulum temporis A^2

12 in praesentia tempori cessisset. Itaque legatos renuntiare iussit futurum se in senatus ac populi potestate.

Postero die luce prima patefactis Insulae portis in forum
13 Achradinae uenit. Ibi in aram Concordiae, ex qua pridie Polyaenus contionatus erat, escendit orationemque eam orsus
14 est qua primum cunctationis suae ueniam petiuit: se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res a publicis sed strictis semel gladiis timentem qui finis caedibus esset futurus, utrum, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent an quicumque aut propinquitate aut adfinitate aut aliquis ministeriis regiam contigissent alienae culpae rei
15 trucidarentur. postquam animaduerterit eos qui liberassent patriam seruare etiam liberatam uelle atque undique consuli in medium, non dubitasse quin et corpus suum et cetera omnia, quae suae fidei tutelaeque essent, quoniam eum qui mandasset suus furor absumpsisset, patriae restitue-
16 ret. Conuersus deinde ad interfectores tyranni ac nomine appellans Theodotum ac Sosin, 'facinus' inquit 'memora-
17 bile fecistis; sed, mihi credite, incohata uestra gloria, nondum perfecta est periculumque ingens manet, nisi paci et concordiae consulitis, ne libera efferatur res ⟨publica⟩.'

13 Polyaenus *cf.* § 1 *adn.*: poltaenus *P*: polyaeneus P^2: polyneus (*uel* polineus) *CBD*: puluneus *R*: paluneus *M*: plolineus *A* escendit *P*: ascendit P^2*CRMBDA* 14 semel *ed. Rom.* 1469: simul *PCR*^{1}(*in ras.*)*MBDA* quod satis *iterat P*, *iterata delet* P^1 libertati *Sigon. e uet. lib.*: libertatis *PCRMBDA*, *cf. c.* 17. 6 contigissent *recte* C^2A^1: contigissent an quicumque . . . regiam contigissent *sic iterat P* (*sed* finitate *P*, adfinitate P^1), *ex iteratis illa tantum* aut aliquis ministeris regiam contigissent *secludens*: *errorum messem uarie concoquunt codd. ceteri* ministeriis P^2*CRMBDA*: ministeris *P* rei P^1 (*uel* P^2)*CRMBDA*: re *P* 15 animaduerterit *Gron.*: animaduertit P^1 (*uel* P^2, *ex* -rti *P*)*CRMBDA* medium *D*: mediu C^4: mediis *PCRMBA* 16 ac Sosin *PM*^{3}*BDA* (-im): actosin P^2 *uel* P^1*C?RM*: magna C^4 *in ras.* fecistis P^2*CRMBDA*: fecisit *P* 17 paci et M^1 (*uel* M^3) *Valla*: faciet *PCRBD*: faci | *M*: faciē *A*: *uel* ciuium *uel* communi *uel* publicae A^v *Valla ut secundam lectionem* efferatur *PCRM*(*sed spat. trium litt. ante et unius post relicto*, *cf.* 23. 19. 17 *adn.*)*BDA*, *cf. cum Sigonio* 28. 28. 12 ('*meo unius funere elata esset respublica?*'): efferetur *Doering*: euertatur *Gron. ed.* 1 res publica *Sigon.*: res *PCRMBDA*

Post hanc orationem claues portarum pecuniaeque regiae ante pedes eorum posuit. Atque illo quidem die dimissi ex contione laeti circa fana omnia deum supplicauerunt cum coniugibus ac liberis; postero die comitia praetoribus creandis habita. Creatus in primis Adranodorus, ceteri magna ex parte interfectores tyranni. Duos etiam absentes, Sopatrum ac Dinomenen, fecerunt; qui, auditis iis quae Syracusis acta erant pecuniam regiam quae in Leontinis erat Syracusas deuectam quaestoribus ad id ipsum creatis tradiderunt. Et ea quae in Insula erat Achradinam tralata est; murique ea pars quae ab cetera urbe nimis firmo munimento intersaepiebat Insulam consensu omnium deiecta est. Secutae et ceterae res hanc inclinationem animorum ad libertatem[que]. 23

2 creandis habita. Creatus in primis Adranodorus, ceteri magna ex parte interfectores tyranni. Duos etiam absentes,

3 Sopatrum ac Dinomenen, fecerunt; qui, auditis iis quae Syracusis acta erant pecuniam regiam quae in Leontinis erat Syracusas deuectam quaestoribus ad id ipsum creatis

4 tradiderunt. Et ea quae in Insula erat Achradinam tralata est; murique ea pars quae ab cetera urbe nimis firmo munimento intersaepiebat Insulam consensu omnium deiecta est. Secutae et ceterae res hanc inclinationem animorum ad libertatem[que].

5 Hippocrates atque Epicydes audita morte tyranni, quam Hippocrates etiam nuntio interfecto celare uoluerat, deserti a militibus, quia id tutissimum ex praesentibus uidebatur,

6 Syracusas rediere; ubi ne suspecti obuersarentur tamquam nouandi res aliquam occasionem quaerentes, praetores

7 primum, dein per eos senatum adeunt. Ab Hannibale se missos praedicant ad Hieronymum tamquam amicum ac

23 1 praetoribus M^2A^2: praetorum *PCRMBDA*, *quod retinet Salmas.* creandis *in* creandi *mutans* 2 Adranodorus *uid. c.* 4. 3 *adn.* Dinomenen *P* (dinomē|en): dinomenem M^2: dinonēen *uel* dionēen P^2*RMDA*: dinonem̄ *C*: dionem̄ *B* (*i. e. in utroque* -men) 3 auditis iis P^1(*uel* P^2)*CRMBD*(*sed* his)*A*: auditiis *P*: auditis is C^x: auditis *Gron.*, *cf. e.g.* 25. 13. 9 *et Heraeum*, *Qu. Crit. p.* 23: *contra*, -iis *pro* -is *saepius scribit P* Syracusas A^2: Syracusis (*uel* Sir-) *PCRMBDA* id *BDA*: *om. PCRM*, *cf.* 21. 55. 11 *adn.* 4 quae in $C^4M^2BA^2$: q. (*uel* quae *uel* que) *PCRMDA* tralata *Wesenberg*, *sequens* translata *Lov.* 1, *Crevier*: tra|dita *P*: tradita *CRMBDA*: traducta *dett. unus* (*Ber.*) *corr.* deiecta *ed. Scheffer* 1518: deplecta *PCRMBDA*: depleta A^2: delecta M^1: deleta *dett. aliq.* libertatem *BDA*: libertatemque *PC*(*sed* -quȩ)*RM*: libertatem; quia M^7: lib. concordiamque *Weissenb.*, *quem hic sequi malit Conway*, *cf.* 21. 60. 4 *adn.* (*b*); *contra*, *cf.* 21. 60. 4 *adn.* (*a*) *et c.* 24. 3 *infra*: lib. pacemque *Hertz* 5 Epicydes *Gron.* 1664: epycides *P*(*ut solet*) *CRD*: epicides *MBA* 7 ad (*ante* Hieronymum) CM^5B^1A: ab *PRMBD*

socium paruisse imperio eius cuius imperator suus uoluerit.
8 uelle ad Hannibalem redire; ceterum, cum iter tutum non sit uagantibus passim per totam Siciliam Romanis, petere ut praesidii dent aliquid quo Locros in Italiam perducantur; gratiam magnam eos parua opera apud Hannibalem inituros.
9 Facile res impetrata; abire enim duces regios cum peritos militiae, tum egentes eosdem atque audaces cupiebant; sed quod uolebant non quam maturato opus erat nauiter expe-
10 diebant. Interim iuuenes militares et adsueti militibus nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex naualibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimae plebis homines crimina serebant in senatum optima-
11 tesque: illud moliri clam eos atque struere ut Syracusae per speciem reconciliatae societatis in dicione Romanorum sint, dein factio ac pauci auctores foederis renouati dominentur.

24 His audiendis credendisque opportuna multitudo maior in dies Syracusas confluebat nec Epicydi solum spem nouanda-
2 rum rerum sed Adranodoro etiam praebebat. Qui fessus tandem uxoris uocibus monentis nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia noua atque incondita libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obuersaretur miles, dum ab Hannibale missi duces adsueti militibus iuuare possent incepta, cum Themisto, cui Gelonis filia nupta erat, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui et alia arcana committere adsuerat, incaute aperit.
3 Huic et genus et fortuna honesta erant nec ars, quia nihil

8 cum $C^xM?A$: eum *PCRM*(*uel* M^1)*BD* Romanis P^x (*fort.* P^4) : romamis C^4 : ro|mamanis *P* : romam armis P^2, *ut uidetur*, *CRM* : romanis armis *BDA* : romanorum armis M^3 praesidii $P^2CRMBDA$: praesi *P* perducantur PA^2 : perducant P^1 (*uel* P^2)*CRMBDA* 11 illud *Luchs* : ut *PCRMBDA* : et *dett. aliq.* : *del.* M^1A^2 : id *Gron.*

24 1 Adranodoro (*et in* §§ 4, 8) *uid. c.* 4. 3 *adn.* 2 pastus A^2 : passus *PCRMBDA* cum P^x(*fort.* P^4)A^2 : eum *PCRMBA* : eam *D* Themisto M^3A^2 : themisio *PCRMB* : themisso *D* : themistio *A* alia *ed. Rom.* 1469 : alta *PCRMBDA*

tale apud Graecos pudori est, ea deformabat; itaque fidem potiorem ratus quam patriae debebat, indicium ad praetores defert. Qui ubi rem haud uanam esse certis indiciis com- 4
pererunt, consultis senioribus et ⟨ex⟩ auctoritate eorum praesidio ad fores posito ingressos curiam Themistum atque Adranodorum interfecerunt; et cum tumultus ab re in 5
speciem atrociore causam aliis ignorantibus ortus esset, silentio tandem facto indicem in curiam introduxerunt. Qui cum ordine omnia edocuisset—principium coniurationis 6
factum ab Harmoniae Gelonis filiae nuptiis quibus Themisto iuncta esset; Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos 7
ad caedem praetorum principumque aliorum bonaque eorum praedae futura interfectoribus pronuntiatum; iam merce- 8
nariorum manum, adsuetam imperiis Adranodori, paratam fuisse ad Insulam rursus occupandam,—singula deinde quae per quosque agerentur totamque uiris armisque instructam coniurationem ante oculos posuit. Et senatui quidem tam iure caesi quam Hieronymus uidebantur: ante curiam uariae 9
atque incertae rerum multitudinis clamor erat. Quam ferociter minitantem in uestibulo curiae corpora coniuratorum eo metu compresserunt ut silentes integram plebem in contionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu et a 10
collegis ut uerba faceret.

Is tamquam reos ageret, ab ante acta uita orsus, quaecun- **25**
que post Hieronis mortem sceleste atque impie facta essent,

3 potiorem *M*^{1}*BDA*, *rectissime*, *uid.* 21.60. 4 (*a*) *et* (?) *c.* 23. 4 *supra*: potioremque *PCRM*: priorem potioremque *Alschefski* 4 com(con)-pererunt *P et P*^{x}*M*^{1}*B*^{x}*A*^{2}: conperierunt *P*^{2}*CRMBDA* et ex *scripsi*: et *PCRMBDA*: ex *Luchs* 5 atrociore *dett. unus* (*Ber.*) *ed. Mogunt.* 1518: atrocior *P*^{2}*CRMBDA*: acrocior *P*: atroci *Weissenb.* 6 edocuisset *Doering Boettcherio praeeunte*, *cf. c.* 19. 4: edocuisset et *PCRMBDA* 8 agerentur *CRMBDA*: adgererentur *P* 9 corpora *PCRMBDA*: *add.* conspecta *Boettcher*, *bene*; proiecta *uel* exposita *uel* uisa *add. Gron. ed.* 1, *sed in ed.* 2 *induxit* sequerentur *CR*^{1}*MBDA*: sequentur *PR*, *cf. c.* 21. 11 *adn.* 10 faceret *P*^{1}*CRMBDA*: fecerit *P*

25 1 ageret ab *dett. duo Gron.*: agebat ab *ed. Mogunt.* 1518: age|b *P*: agebat *P*^{2}*CRMBDA*

2 Adranodorum ac Themistum arguit fecisse: quid enim sua
sponte [fecisse] Hieronymum, puerum ac uixdum pubescen-
tem, facere potuisse? tutores ac magistros eius sub aliena
inuidia regnasse. itaque aut ante Hieronymum aut certe
3 cum Hieronymo perire eos debuisse. at illos debitos iam
morti destinatosque, alia noua scelera post mortem tyranni
molitos, palam primo cum clausis Adranodorus Insulae
portis hereditatem regni creuerit et quae procurator tenuerat
4 pro domino possederit; proditus deinde ab eis qui in Insula
erant circumsessus ab uniuersa ciuitate quae Achradinam
tenuerit nequiquam palam atque aperte petitum regnum clam
5 et dolo adfectare conatus sit, et ne beneficio quidem atque
honore potuerit uinci, cum inter liberatores patriae insidiator
6 ipse libertatis creatus esset praetor. sed animos eis regios
regias coniuges fecisse, alteri Hieronis, alteri Gelonis filias
7 nuptas. Sub hanc uocem ex omnibus partibus contionis
clamor oritur nullam earum uiuere debere nec quemquam
8 superesse tyrannorum stirpis. Ea natura multitudinis est:
aut seruit humiliter aut superbe dominatur; libertatem, quae
9 media est, nec struere modice nec habere sciunt; et non
ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui auidos atque
intemperantes suppliciorum animos ad sanguinem et caedes
10 inritent. Sicut tum extemplo praetores rogationem promul-

1 Adranodorum *uid. c.* 4. 3 *adn.* fecisse P^x(*fort.* P^4)CM^1B *DA*: fecisset *PRM* 2 sponte *Gron.*: sponte fecisse *PCRMBDA* magistros A^x *Gebhard*: magistratos *PR*: magistratus CR^1MBDA 3 at *ed. Rom.* 1469: aut *PCRMBDA* 5 ne *ed. Frob.* 1531: *om. P*(*in fine lineae*)*CRMBDA* 6 alteri Hieronis *PCRDA*: *om. MB* alteri Gelonis $C^4M^7A^2$ *in marg.*: alteri Geronis *PCRMB*: *om. DA* 8 ea *Fabri*: a *P*: ac P^2CRM: hac *B*: haec M^1 (*uel* M^3)B^2DA struere *Conway ut fort. uoluit* M^1 *qui* stuere *habet*: stupere *PCRMBD*: speruere *A*: studere M^7: suscipere *dett. unus* (*Hav.*), *bene*: cupere *dett. unus* (*Ber.*): sperare *Gronouii amicus*: sumere *Kiessling*, *non male*: exuere (*olim*), respuere *Madv.*: sibi parare *M. Mueller*: *alii alia* 9 suppliciorum A^v *Pal.* 2: publiciorum *PRM*(*sed* -ti-)*BDA*: publicorum P^2?(*per punctum*)*C*: publicanorum A^x *dett. aliq.*: plebeiorum *ed. Par.* 1513 10 sicut *PCRM BDA*: sic A^2 *dett. aliq.*

garunt—acceptaque paene prius quam promulgata est—ut
omnes regiae stirpis interficerentur; missique a praetoribus 11
Damaratam Hieronis et Harmoniam Gelonis filiam, coniuges
Adranodori et Themisti, interfecerunt.

Heraclia erat filia Hieronis, uxor Zoippi, qui legatus ab **26**
Hieronymo ad regem Ptolomaeum missus uoluntarium con-
sciuerat exsilium. Ea cum ad se quoque ueniri praescisset, 2
in sacrarium ad penates confugit cum duabus filiabus uir-
ginibus, resolutis crinibus miserabilique alio habitu, et ad ea
addidit preces, nunc ⟨per deos, nunc⟩ per memoriam Hieronis 3
patris Gelonisque fratris ne se innoxiam inuidia Hieronymi
conflagrare sinerent: nihil se ex regno illius praeter exsilium 4
uiri habere; neque fortunam suam eandem uiuo Hieronymo
fuisse quam sororis neque interfecto eo causam eandem esse.
quid quod si Adranodoro consilia processissent, illa cum uiro 5
fuerit regnatura, sibi cum ceteris seruiendum? si quis Zoippo 6
nuntiet interfectum Hieronymum ac liberatas Syracusas, cui
dubium esse quin extemplo conscensurus sit nauem atque in
patriam rediturus? quantum spes hominum falli! in liberata 7
patria coniugem eius ac liberos de uita dimicare, quid ob-
stantes libertati aut legibus? quod ab se cuiquam periculum, 8
a sola ac prope uidua et puellis in orbitate degentibus esse?
at enim periculi quidem nihil ab se timeri, inuisam tamen
stirpem regiam esse. ablegarent ergo procul ab Syracusis 9

10 acceptaque $PCRMB^xDA$: accepta quae *B* : quae accepta *Luchs, dubitanter* paene *P* : pene *C*(*uel* penę)*BDA* : pyne P^2 (*uel* P^3)*RM* : poenę C^4 11 interfecerunt P^1 (*uel* P^2)*CRMBDA* : et interfecerunt *P*
26 1 Heraclia *ed. Mediol.* 1478 : hieraclia $PCRMBA^x$: ieradia *D* : hieradia *A* Zoippi *cf.* § 6 *infra et c.* 4. 3 : zoipsi *P* : zosipsi P^2CR : zosippo $R^2MBA?$: zosipis *D* : zosippi A^2 2 ueniri *Berl.*[2] *Gron.* : uenire *PCRMBDA*, *cf.* § 7 filiabus *PCRMBDA* : *secl. Weissenb.* 3 nunc ⟨per deos, nunc⟩ *supplet* (*uel* orans) *Ruperti* : nunc *PCRM BDA* 6 Zoippo *P* : zosippo P^2CRMBA : zosipo *D* cui C^x : qui *PCRM* : quid M^3BDA : quin C^5 conscensurus $C^4M^3B^xDA$ (*sed* -nss-) : concessurus *PCB* : conscessurus P^2(*uel* P^1)*RM* (*sed* -uris) 7 falli *Gron.* : fallit *PCRMBDA* 8 orbitate degentibus *ed. Ven.* (*Aldus*) 1518 : orbitatem decentibus *C* : orbitatem decedentibus *PRM BDA* (*sed* -tate) timeri M^1 (*ut secundam lectionem*) : timere *PCRMB DA*, *cf.* § 2 *et* 3. 13. 8 tamen *PCRMBDA* : tantum *ed. Rom.* 1469

Siciliaque et asportari Alexandriam iuberent, ad uirum uxo-
10 rem, ad patrem filias. Auersis auribus animisque †cassae,
ne tempus tererent, ferrum quosdam expedientes cernebat;
11 tum omissis pro se precibus, puellis ut saltem parcerent orare
institit, a qua aetate etiam hostes iratos abstinere; ne tyran-
12 nos ulciscendo quae odissent scelera ipsi imitarentur. Inter
haec abstractam a penetralibus iugulant. In uirgines deinde
respersas matris cruore impetum faciunt, quae alienata mente
simul luctu metuque uelut captae furore eo cursu se ex
sacrario proripuerunt ut, si effugium patuisset in publicum,
13 impleturae urbem tumultu fuerint. Tum quoque haud
magno aedium spatio inter medios tot armatos aliquotiens
integro corpore euaserunt tenentibusque, cum tot ac tam
14 ualidae eluctandae manus essent, sese eripuerunt. Tandem
uolneribus confectae, cum omnia replessent sanguine, exani-
mes conruerunt. Caedem per se miserabilem miserabilio-
rem casus fecit, quod paulo post nuntius uenit mutatis
15 repente ad misericordiam animis ne interficerentur. Ira
deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum ad sup-
plicium neque locus paenitendi aut regressus ab ira relictus

10 †cassae *P*: (*hoc uel*) casse *CRMBDA*: questa est, *Koch*: adstare *Madv.*: *alia alii coniecere; de quibus uid. sis Ed. anni* MDCCCLXXXVIII *Berolinensem Luchsii; sed lineam amissam suspicor talem qualis* (ubi se frustra suppli-)casse: *sic* auribus animisque *datiui erunt et locus sat sanus haberi poterit praesertim si uoculam* et *in* cassae *absorptam esse praeterea statuas* ne tempus tererent *Madv.*: ne tempus terrerentur *PCRMBD*(*sed* terret-)*A* (*sed* tere-): ne tempus tereretur A^2 *fort. recte*: ne tempus tererent ut *Hertz duce Roellio* 11 precibus, puellis *BDA*: preci|pue uelis *P*: praecipue uelis *C*(-puę)*RM*: precipue puellis M^1 imitarentur P^2*CRMBDA*: imitantur *P* (*cf. c.* 21. 11 *adn.*): omitarentur *D* 12 uelut P^x (*fort.* P^4)M^1*B*(-ud) *A*: uellit *PRM*: uelit *C* (-it *fort. pleniore cal.*, *cf. c.* 29. 5 *et* 22. 10. 9 *adn.*) eo cursu *Florebellus*: occursu *PCRMBDA* 13 spatio *BDA*: stipatio *PCRM* 14 caedem per se *Luchs, dubitanter sed recte, credo,* qui de *ratus lectionem secundam uel duplicationem uocis* caede *uocem* per *deturbasse*: caedē quide se *PRM*: caedem(cedem)que de se CM^1*BDA*: caedem quide P^x (*fort.* P^4): caedemque per se *ed. Par.* 1513, *fort. recte*: caedem quidem per se *Weissenb.* 15 ad supplicium *PCRMBDA*: id supplicium *Madv.*, *fort. recte*: *del. Luchs*

esset. Itaque fremere multitudo et in locum Adranodori ac Themisti—nam ambo praetores fuerant—comitia poscere quae nequaquam ex sententia praetorum futura essent. 16

Statutus est comitiis dies; quo necopinantibus omnibus unus ex ultima turba Epicyden nominauit, tum inde alius Hippocratem. Crebriores deinde hae uoces et cum haud dubio adsensu multitudinis esse; **27**
et erat confusa contio non populari modo sed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis qui omnia nouare cupiebant permixtis. 2
Praetores dissimulare primo extrahenda re; sed postremo, uicti consensu et seditionem metuentes, pronuntiant eos praetores. 3
Nec illi primo statim creati nudare quid uellent, quamquam aegre ferebant et de indutiis dierum decem legatos isse ad Ap. Claudium et impetratis eis alios qui de foedere antiquo renouando agerent missos. 4
Ad Murgantiam tum classem nauium centum Romanus habebat, quonam euaderent motus ex caedibus tyrannorum orti Syracusis quoue eos ageret noua atque insolita libertas opperiens. 5

Per eosdem dies cum ad Marcellum uenientem in Siciliam legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis condicionibus pacis Marcellus, posse rem conuenire ratus, et ipse legatos Syracusas qui coram cum praetoribus de renouando foedere agerent misit. 6
Et iam ibi nequaquam eadem quies ac tranquillitas erat. Postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est, dempto timore Hippocrates et Epi- 7

16 Adranodori *cf. c.* 4. 3 *adn.* ac $C^{4}M^{3}BDA$: a *PCRM* nequaquam P^{1}(*ut uid.*)$CR^{1}MBDA$: nequiaquam *P*

27 1 Statutus est BDA^{2} : statutus et *A* : status essent statutus essent *P* : statutus essent $P^{1}CRM$: statutus esset M^{3} hae P^{x}(P^{4}?) C^{4}(*uel* C^{2})M^{3} : hee *DA* : haec *PCRM* : a *B* : *del.* B^{x} 3 extrahenda re; sed *Madv.* : et trahenda re esse *PC*(*sine* et)*RD* : et trahendam rem esse $C^{2}MBA$: et trahendam esse censae *dett. duo* : extrahendam rati rem esse *Zingerle* : et trahendae rei esse *Ruperti*; *alia alii* 4 eis alios A^{2} *in ras.* : enilios *PCRMBD* : (impetratis se^{r}uilios C^{4}, *sic*) 5 Romanus $C^{2}M^{1}A$: romanis *PCRMBD* quonam $M^{1}D$: quomiam *PRMA* : qm̄ *CB* : qnō C^{4} : quo A^{2} *dett. aliq.* : quam *dett. duo* 7 et iam *PCRMBDA* : sed iam *Fabri*

cydes nunc apud mercennarios milites, nunc apud transfugas
8 prodi Romano Syracusas criminabantur. Vt uero Appius
naues ad ostium portus, quid† aliae partis hominibus animus
accederet, in statione habere coepit, ingens in speciem
9 criminibus uanis accesserat fides; ac primo etiam tumultuose
decurrerat multitudo ad prohibendos si in terram egrede-
rentur.

28 In hac turbatione rerum in contionem uocari placuit; ubi
cum alii alio tenderent nec procul seditione res esset, Apol-
lonides, principum unus, orationem salutarem ut in tali tem-
2 pore habuit: nec spem salutis nec perniciem propiorem un-
3 quam ciuitati ulli fuisse. si enim uno animo omnes uel ad
Romanos uel ad Carthaginienses inclinent, nullius ciuitatis
4 statum fortunatiorem ac beatiorem fore; si alii alio trahant
res, non inter Poenos Romanosque bellum atrocius fore
quam inter ipsos Syracusanos, cum intra eosdem muros pars
utraque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces.
5 itaque, ut idem omnes sentiant, summa ui agendum esse.
utra societas sit utilior, eam longe minorem ac leuioris mo-
6 menti consultationem esse; sed tamen Hieronis potius quam
Hieronymi auctoritatem sequendam in sociis legendis, uel

8 ut *Gron.* 1664: at *PCRMBDA* quid† aliae *CRMBDA*: qı| (*sic*) |aliae *P*: qild | aliae P^{x} (P^{2}*? qui* ꝺ *extra lineam add.*): quid alius A^{2}, *qui in marg. ante uoces* in statione *add.* opperiens): quo aliae *dett. aliq. Gron.*: quo Romanae (*uel* suae) *Weissenb.*: quo amicae *Madv.*: quo suae *C. L. Bauer*, *cf.* 25. 23. 4; *excidisse lineam in Puteani exemplari hic conicit Conway, nomen aliquod portus Syracusanorum continentem* (*cf.* 25. 23. 10 portum Trogilorum) *e.g.* portus qui T⟨rogilius uocatur, ut Rom⟩anae partis 9 primo $CM^{3}BDA$: primi *PRM*

28 1 tenderent A^{2}: tenerent *PCRMBDA* 3 ac beatiorem *Salmasius*: creatiorem *PR?*: cratiorem (*ut uid.*) P^{1} (*uel* P^{2})*R?*: gratiorem $CR^{1}MBDA$: gratioremque $C^{4}M^{2}$ (*uel* M^{7})A^{2} 4 alii alio *Gron.*: ali alio *P*: alia alio P^{2} (*uel* P^{3})*CRMBA*: alio alia *D*: aliae alio M^{2} (*in M* fore si alia *largioribus litt. cf. c.* 8. 1) trahant $CR^{1}M$: trahanc *PR?*: trahan P^{2}: trahat *BDA* utraque *Gron.*: utiaque *P* (*sed* ι *formae insolitae est*): unaque $P^{2}RDA$: unaquae *CMB*: unaquaeque $C^{4}M^{x}A^{2}$ 5 ac leuioris momenti M^{1} *et* M^{x} A^{v} *Pal.* 2: ac leores monēti (*uel* -enti) *PCRMD*: adeo res monenti *BA*: adeo rem (*uel* res) momenti *dett. plerique*: ac leuiorem momenti C^{4} (minoris adeo rem momenti A^{2} *Rec.*) 6 uel *PCRMBDA*: et *Gron.*

quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc in-
cognitae, quondam infideli praeferendam. esse etiam mo- 7
menti aliquid ad consilium quod Carthaginiensibus ita pax
negari possit, ut non utique in praesentia bellum cum eis
geratur; cum Romanis extemplo aut pacem aut bellum
habendum. Quo minus cupiditatis ac studii uisa est 8
oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adiectum est
praetoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium;
iussi et duces ordinum praefectique auxiliorum simul con-
sulere. Cum saepe acta res esset magnis certaminibus, 9
postremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla ap-
parebat, pacem fieri placuit mittique legatos ad rem cum eis
confirmandam.

Dies haud ita multi intercesserunt, cum ex Leontinis 29
legati praesidium finibus suis orantes uenerunt; quae legatio
peropportuna uisa ad multitudinem inconditam ac tumultuo-
sam exonerandam ducesque eius ablegandos. Hippocrates 2
praetor ducere eo transfugas iussus; secuti multi ex mercen-
nariis auxiliis quattuor milia armatorum effecerunt. Et 3
mittentibus et missis ea laeta expeditio fuit; nam et illis,
quod iam diu cupiebant, nouandi res occasio data est, et hi
sentinam quandam urbis rati exhaustam laetabantur. Cete-

6 infideli *P et* $P^x(P^4?)A^2$: infidelem $P^2CRMBDA$ 7 possit *A ed. Rom.* 1472: posset *PCRMBD* 9 magnis *Gron.*: maenis *P*: maediis (*uel* mediis) P^2 (*uel* P^3)*CRMBDA* cum eis *post* ad rem *posuit Gron.* (*iam linearum ratione confirmatus; nam hae uoces ex linea sua in eundem locum praecedentis lineae* (18 *litteris maturius*) *uidentur esse praesumptae*): *post* mittique *PCRMBDA*: *ante* mittique *Roellius*: *ante* fieri *Luchs*

29 1 intercesserunt *PCRMBDA*: intercesserant *ed. Par.* 1513, *sed cf. cum Luchsio* 40. 48. 4 quae *Gron.* 1664: l quae PC^4: l. q. P^2C: l. *RMBA*. *om. D dett.* ad M^3A^2: d *PCRM*: *del.* P^2 (*uel* P^x)C^x: ut *BDA* 2 ducere C^4M^1A: dicere *PCRMBD* multi P^x(*fort.* P^4)$C^xM^1A^x$: multis *PCRMBDA*. *cf. c.* 17. 6 3 et mittentibus et missis $P^2CRMBDA$: et mittend|bus et misiss *P*: *supra* illis *scribit* missis *et supra* his *scribit* mictentes (*sic*) A^2; *ne quis participia transponere uelit, monet Vesey per uocem* illis *qui urbe exierant, per* hi *qui etiamtum inerant significari* ea $P^2CRMBDA$: ex *P*: *secl. Riemann*

rum leuauerunt modo in praesentia uelut corpus aegrum quo
4 mox in grauiorem morbum recideret. Hippocrates enim
finitima prouinciae Romanae primo furtiuis excursionibus
uastare coepit; deinde, cum ad tuendos sociorum agros
missum ab Appio praesidium esset, omnibus copiis impetum
5 in oppositam stationem cum caede multorum fecit. Quae
cum essent nuntiata Marcello, legatos extemplo Syracusas
misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent nec belli defutu-
ram unquam causam, nisi Hippocrates atque Epicydes non
ab Syracusis modo sed tota procul Sicilia ablegarentur.
6 Epicydes, ne aut reus criminis absentis fratris praesens esset
aut deesset pro parte sua concitando bello, profectus et ipse
in Leontinos, quia satis eos aduersus populum Romanum
concitatos cernebat, auertere etiam ab Syracusanis coepit:
7 nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis ut quicumque
populi sub regibus fuissent ei suae dicionis essent, nec iam
libertate contentos esse nisi etiam regnent ac dominentur.
8 renuntiandum igitur eis esse Leontinos quoque aequum
censere liberos se esse, uel quod in solo urbis suae tyrannus
ceciderit uel quod ibi primum conclamatum ad libertatem
relictisque regiis ducibus ad Syracusanos concursum ⟨sit⟩.

3 recideret *CRMBDA* : reccideret P^1 *uel* P^2 : reccederet *P* 4 esset P^1*CRMBDA* : omesset *P* 6 reus M^3*A* : res *PCRM BD* auertere *A* : uertere P^x *per ras.* C^xM^5 : uetere *BD* : uerteret *PCRM* Syracusanis *Crevier* : Syracusas *PC*(si-)*RM* : siracusis C^2M^1*BDA* ; *de P litteras omittente. cf. c.* 21. 11 *adn.* 7 ei *Riemann* : et *PCRMBDA quod tutabatur Madv. ed.* 3, *et sic mauolt Conway* (*ne* suae *ad* ei *referatur*) et *pro* etiam *interpretantes* : *del. Madv. Praef. ed.* 4, 1886 libertate A^2 : liberatos *PCR*^{1}(-b- *in ras. R et fort.* -b- P^1, -o- *P*)*MBD* : libertatis A^1 *dett. pler.* : libertate eos *Koch* 8 aequum] aequō *PC* : aeqū P^1 (*uel* P^2) : eqū A^2 : aequo *RMBDA?* (*sed hi tres* eq-) liberos se esse *Madv.* : liberos esse *PCRMBDA*, *quod cum Gron. et Drak. tutatur Conway. conferendo* 22. 32. 6 aequum censuisse Neapolitanos . . . iuuare populum Romanum *et Cat. ap. Gell.* 6 (7). 3. 36 ducibus ad Syracusanos *Madv.* : ducib. ad Syracusas M^3*A?* : ducit ab Syracusas *PR? (cf.* § 6 *adn.*) : duci ab Syracusas *C*(*sed* sir-)R^xM : duci ab Syracusis C^2*B*(*sed hi* sir-) *DA* : ducibus Syracusas A^1, *bene* : ducibus ab Syracusis *dett. aliq.* concursum sit *Weissenb. Madv.* : sít concursum *ed. Rom.* 1469 : concursum *PCRMBDA*

itaque aut eximendum id de foedere esse aut legem eam 9
foederis non accipiendam. Facile multitudini persuasum; 10
legatisque Syracusanorum et de caede stationis Romanae
querentibus et Hippocratem atque Epicydem abire seu
Locros seu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent,
iubentibus ferociter responsum est: neque mandasse sese 11
Syracusanis ut pacem pro se cum Romanis facerent neque
teneri alienis foederibus. Haec ad Romanos Syracusani 12
detulerunt, abnuentes Leontinos in sua potestate esse: itaque
integro secum foedere bellum Romanos cum iis gesturos
neque sese defuturos ei bello, ita ut in potestatem redacti
suae rursus dicionis essent, sicut pax conuenisset.

Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos **30**
Appio quoque accito ut altera parte adgrederetur, tanto ardore
militum est usus ab ira inter condiciones pacis interfectae
stationis ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates 2
atque Epicydes postquam capi muros refringique portas uidere,
in arcem sese cum paucis recepere; inde clam nocte Herbesum
perfugiunt. Syracusanis octo milium armatorum agmine 3
profectis domo ad Mylan flumen nuntius occurrit captam
urbem esse, cetera falsa mixta ueris ferens: caedem promi- 4
scuam militum atque oppidanorum factam nec quicquam
puberum arbitrari superesse; direptam urbem, bona locupletium
donata. Ad nuntium tam atrocem constitit agmen 5
concitatisque omnibus duces—erant autem Sosis ac Dinomenes—quid
agerent consultabant. Terroris speciem haud 6
uanam mendacio praebuerant uerberati ac securi percussi

10 iubentibus A^2 : luuentibus (*uel potius* Iuu-, *alta* i *litterae forma*) *R?* : tumentibus P^2 (*uel* P^3)*CR*^{x} *in ras. MBDA* : tuentibus (*ut uidetur*) P^x, *fort.* P^4, *si puncto suo* -m- *illud nouicium delere uoluit* 12 essent M^2A : esset *PCRMBD*

30 3 esse P^1 (*uel* P^2)*CRMBDA* : | sese *P* 4 puberum *Gron.* : puberem *PCRMBDA* (quemquam puberem $C^4M^2A^2$ *Edd. ante Gron.*) 6 Terroris *Gron.* : errori *P*(*ad lineae et paragraphae init.*)*CRM* : erroris *BDA* : ueri *Koch* uanam *PCRMBDA* : uani *Schelius ap. Gron. sed cf.* 8. 7. 19 uana imagine decoris

7 transfugae ad duo milia hominum; ceterum Leontinorum
militumque aliorum nemo post captam urbem uiolatus fuerat
suaque omnia eis, nisi quae primus tumultus captae urbis
8 absumpserat, restituebantur. Nec ut Leontinos irent, pro-
ditos ad caedem commilitones querentes perpelli potuere,
9 nec ut eodem loco certiorem nuntium exspectarent. Cum
ad defectionem inclinatos animos cernerent praetores sed
eum motum haud diuturnum fore si duces amentiae sublati
10 essent, exercitum ducunt Megara, ipsi cum paucis equitibus
Herbesum proficiscuntur spe territis omnibus per proditionem
11 urbis potiundae. Quod ubi frustra eis fuit inceptum, ui
agendum rati postero die Megaris castra mouent, ut Herbesum
omnibus copiis oppugnarent.

12 Hippocrates et Epicydes non tam tutum prima specie quam
unum spe undique abscisa consilium esse rati, ut se militibus
permitterent et adsuetis magna ex parte sibi et tum fama
caedis commilitonum accensis, obuiam agmini procedunt.
13 Prima forte signa sescentorum Cretensium erant, qui apud
Hieronymum meruerant sub eis et Hannibalis beneficium
habebant, capti ad Trasumennum inter Romanorum auxilia
14 dimissique. Quos ubi ex signis armorumque habitu cogno-
uere Hippocrates atque Epicydes, ramos oleae ac uelamenta
alia supplicum porrigentes orare ut reciperent sese, receptos
tutarentur neu proderent Syracusanis, a quibus ipsi mox

7 absumpserat *$CM^{3}DA$* : adsumserat *PRMB* (*ubi* -sumps-) 8 Leontinos *PCRMBDA* : in Leontinos *Sigon. e 'cod.' suo, sed cf. c.* 33. 8 *et* 9 9 ducunt *P^{1}* (*uel P^{2}*)*CRMBDA* : dicunt *P* (*cf.* § 11) Megara *A dett. duo cf.* § 11 *et c.* 35. 2 (*ubi* megara *P*) : mecaram *PCRM* : megaram *$M^{2}BDA^{2}$ sed cf. c.* 31. 5 *et* 9 11 ubi *P^{1}* (*uel P^{2}*)*CRMBDA* : ibi *P* 12 tum (fama) *$C^{x}BDA$* : tu|tum *P* : tutum *CRM* : *del. M^{7}* 13 capti *$M^{1}BA$* : capiti *D* : capta *PCRM* Trasumennum *cf.* 22. 4. 1 *adn.* : Thrasymennum *P* 14 armorumque habitu *ed. Frob.* 1531 (*cf.* 9. 36. 6; 22. 18. 3) : armatorum habituque *PCRMB* (*sed* -quȩ)*DA* : armorum habituque *Gron.* : habituque armorum *Alschefski* supplicum *$M^{1}A^{2}$ ed. Par.* 1513 *marg.* : supplicium *PCRMBD* : supplicia *A* sese, receptos *RMBDA* : se seu receptos *$P^{1}C$* : sese ut reciperent sese receptos *P* (*unde* sese ut reciperent, receptos *malit Conway*) ipsi *$C^{2}M^{1}BDA$* : ipso *PCRM*

trucidandi populo Romano dederentur. Enimuero con- 31
clamant bonum ut animum haberent; omnem se cum illis
fortunam subituros. Inter hoc conloquium signa constiterant 2
tenebaturque agmen, necdum quae morae causa foret per-
uenerat ad duces. Postquam Hippocraten atque Epicyden
†peruasit rumor fremitusque toto agmine erat haud dubie
approbantium aduentum eorum, extemplo praetores citatis
equis ad prima signa perrexerunt. Qui mos ille, quae 3
licentia Cretensium esset rogitantes, conloquia serendi cum
hoste iniussuque praetorum miscendi eos agmini suo, com- 4
prehendi inicique catenas iusserunt Hippocrati. Ad quam
uocem tantus extemplo primum a Cretensibus clamor est
ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra tenderent,
appareret eis timendum esse. Solliciti incertique rerum 5
suarum Megara, unde profecti erant, referri signa iubent
nuntiosque de statu praesenti Syracusas mittunt.

Fraudem quoque Hippocrates addit inclinatis ad omnem 6
suspicionem animis et Cretensium quibusdam ad itinera insi-
denda missis uelut interceptas litteras quas ipse composuerat,
recitat: 'Praetores Syracusani consuli Marcello.' Secundum 7
salutem, ut adsolet, scriptum erat recte eum atque ordine
fecisse quod in Leontinis nulli pepercisset; sed omnium 8

31 2 †peruasit *P*(*ubi* epicy|dē)*CRMBDA dett.*; *quod probant inter alios Valla et Gron.*, causam morae esse *subaudiendum rati*: *ante* peruasit *supplent* aduenire A^2, uenisse A^v, esse A^x *Ber.*, adesse *ed. Rom.* 1469: adesse ordines *Weissenb.*: adesse omnes *M. Mueller*; *si quicquam supplendum est,—et nobis certe uidetur necessarium—, fort. melius erit unam lineam inserere tamquam iam in exemplari amissam* (*e.g.* epicy|dē ⟨aduenisse. exercit|ū⟩ *ut conicit Conway*) citatis *ed. Rom.* 1469: ciuitatis *PCRMBDA* 3 ille A^x (*fort.* A^1): illo se *PRM*: illos et M^2: illos *CBDA?*: illis C^2 serendi A^2: serendo *PCRMBDA* 4 *uoce* comprehendi *incepit Drak.*, rogitantes *cum praec. coniungens*: *cum seq. melius Weissenb.* Hippocrati C^xM^1: hippocratis *PCRM* (*cf. c.* 17. 6): hippocratem *B*: hypocraten *D*: hyppocratem *A* Cretensibus P^2*CRMBDA*: crentibus *P*: cretibus *Gron.* 5 *et* 9 Megara *A Lov.* 5, *cf. c.* 30. 9: megaram *PCRMBD*A^2 (§ 9) 6 Syracusani consuli (*i. e.* cos.) *Gron.*: syracusanos *PCRMB* (sir-): siracusani *D*A^x *Valla*: siracusanis *A*

mercennariorum militum eandem esse causam nec unquam
Syracusas quieturas donec quicquam externorum auxiliorum
9 aut in urbe aut in exercitu suo esset. itaque daret operam,
ut eos qui cum suis praetoribus castra ad Megara haberent
in suam potestatem redigeret ac supplicio eorum liberaret
10 tandem Syracusas. Haec cum recitata essent, cum tanto
clamore ad arma discursum est ut praetores inter tumultum
11 pauidi abequitauerint Syracusas. Et ne fuga quidem eorum
seditio compressa est impetusque in Syracusanos milites
fiebant nec ab ullo temperatum foret, ni Epicydes atque
12 Hippocrates irae multitudinis obuiam issent, non a miseri-
cordia aut humano consilio sed ne spem reditus praeciderent
sibi, et cum ipsos simul milites fidos haberent simul obsides,
13 tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito
14 primum, dein pignore sibi conciliarent. Expertique quam
uana aut leui aura mobile uolgus esset, militem nancti ex eo
numero qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut
Syracusas perferret nuntium conuenientem eis quae ad Mylas
15 falso nuntiata erant, auctoremque se exhibendo ac uelut uisa
quae dubia erant narrando concitaret iras hominum.

32 Huic non apud uolgum modo fides fuit sed senatum quo-
que in curiam introductus mouit. Haud uani quidam
homines palam ferre perbene detectam in Leontinis esse
auaritiam et crudelitatem Romanorum; eadem, si intrassent
Syracusas, aut foediora etiam, quo maius ibi auaritiae prae-
2 mium esset, facturos fuisse. Itaque claudendas cuncti portas
et custodiendam urbem censere; sed non ab iisdem omnes

11 eorum P^{4} (*uel* P^{5})(*ut uidetur*)$C^{1}DA^{v}$: equorum *PCRMBA* 14 uana $M^{1}A^{v}$: una *PCRMBDA* Mylas *PCRMD bene* : milas *BA* : Mylan *Weissenb. ex c.* 30. 3 *fort. recte*: Milam *ed. Rom.* 1469 : Mylam *ed. Frob.* 1531 : *sed* Mylae *nomen est oppidi*, Myla *fluminis*, *cf. Plin.* 3. § 90 15 ac uelut . . . narrando *repetit P*, *del. alterum* P^{1}
32 1 uolgum P^{1}?*CR*(-cum)*MBDA* : uol|sum *P* mouit A^{2} : monuit *PCRMBD* : ammonuit *A dett. pler.* auaritiam P^{1} (*uel* P^{2}) *CRMBDA* : auaritiem *P* eadem $M^{1}A^{2}$: eandem *PCRMBDA*

timere nec eosdem odisse. Ad militare genus omne partem-
que magnam plebis inuisum esse nomen Romanum; praetores
optimatiumque pauci, quamquam inflati uano nuntio erant, 3
tamen ad propius praesentiusque malum cautiores esse. Et 4
iam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicydes sere-
banturque conloquia per propinquos popularium qui in
exercitu erant, ut portas aperirent sinerentque communem
patriam defendi ab impetu Romanorum. Iam unis foribus 5
Hexapyli apertis coepti erant recipi cum praetores inter-
uenerunt. Et primo imperio minisque, deinde auctoritate
deterrendo, postremo, ut omnia uana erant, obliti maiestatis
precibus agebant ne proderent patriam tyranni ante satelli-
tibus et tum corruptoribus exercitus. Sed surdae ad omnia 6
aures concitatae multitudinis erant nec minore intus ui quam
foris portae effringebantur, effractisque omnibus toto Hexapylo
agmen receptum est. Praetores in Achradinam cum iuuentute 7
popularium confugiunt. Mercennarii milites perfugaeque et
quidquid regiorum militum Syracusis erat agmen hostium
augent. Ita Achradina quoque primo impetu capitur, praeto- 8
rumque nisi qui inter tumultum effugerunt omnes interficiun-
tur. Nox caedibus finem fecit. Postero die serui ad pilleum 9
uocati et carcere uincti emissi; confusaque haec omnis multi-

2 timere *ed. Rom.* 1469: temere *PCRMBDA* militare *PC*: militares *RMBDA* genus P^1?(*ut in* § 1)*C*: senus *PRMBDA*: senes *uel* sensus *dett. aliq.*: pene A^2 omne *Gron.*: omnē (*uel* omnem) *PCRMBDA*: omnes A^2 3 tamen P^1(*uel* P^2)*CRMBDA*: men *P* 4 Hexapylum A^2 (*sed* exap-): hepapylum *P*: heptapylum P^2 (*uel* P^3)*C*: hetapylum *RMDA?*: ethapilum *B* (*in* § 5 hexapyli, *in* § 6 exhapylo *P*) defendi ab P^1CR^x *per ras.* *MBDA*: ab defendi ab *PR* 5 apertis P^2*CRMBDA*: aperti *P*, *cf.* 23. 17. 10 et tum P^1(*uel* P^2)*CRM*B^2?*DA*: etum *P*: e. tum *B* (*ubi secundum signum legi nequit*) 6 ad omnia (*uel* ad omnia tum) *Madv.*: aditomni|um *P*: adeomni|um ?P^1: adeo omni|um P^2 (*ut uidetur*): adeo omnium *CRMBDA*: sed haec omnia *Gron.* (*qui tamen putauit* ad homnium *habuisse P*, ad aec omnium P^2): ad ea omnia *Boettcher*, *fort. recte* toto *Fabri*: tuto *PCRMBA*: tutu *D*: totum *Crevier* 9 postero die serui ad *add. litteris solito minoribus ad finem columnae alterius* P^1 (*i. e. xvii litterarum lineam*) *quem sequuntur cett.*

tudo Hippocraten atque Epicyden creant praetores; Syracusaeque, cum breue tempus libertas adfulsisset, in antiquam seruitutem reccideran.

33 Haec nuntiata cum essent Romanis, ex Leontinis mota
2 sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erant. Praemissa quadriremis cum intrasset fauces portus, capitur; legati aegre effu-
3 gerunt; et iam non modo pacis sed ne belli quidem iura relicta erant, cum Romanus exercitus ad Olympium—Iouis id templum est—mille et quingentos passus ab urbe castra
4 posuit. Inde quoque legatos praemitti placuit; quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes
5 obuiam cum suis processerunt. Romanus orator non bellum se Syracusanis sed opem auxiliumque adferre ait, et eis qui ex media caede elapsi perfugerint ad se, et eis qui metu oppressi foediorem non exsilio solum sed etiam morte seruitutem patiantur; nec caedem nefandam sociorum inultam Romanos
6 passuros. itaque si eis qui ad se perfugerint tutus in patriam reditus pateat et caedis auctores dedantur et libertas legesque ⟨suae⟩ Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse; si ea non fiant, quicumque in mora sit bello persecu-
7 turos. Ad ea Epicydes, si qua ad se mandata haberent, responsum eis ait se daturos fuisse; cum in eorum ad quos
8 uenerint manu res Syracusana esset, tum reuerterentur. si bello lacesserent, ipsa re intellecturos nequaquam idem esse Syracusas ac Leontinos oppugnare. Ita legatis relictis portas clausit.

9 Inde terra marique simul coeptae oppugnari Syracusae,

33 3 passus *P*: passibus *P*² (*uel P*³)*CRMBDA* 5 eis (qui ex) *Gron.* 1664: is (*i. e.* iis) *PCRM*: iis *R*¹*M*¹*A*: hiis *B*: his *D* 6 perfugerint *Strothe et C. L. Bauer*: perfugerunt *P*(*sed* -unt *per ligaturam*)*CRMBDA* pateat et *scripsi*: pateat *Crevier*: pateret *PCRMBDA* legesque suae *Luchs*, *cf.* 25. 28. 3: legesque *PCR MBDA* 8 lacesserent *dett. unus* (*Ber.*²) *Weissenb.*: lacessent *PCRMBDA* (*cf.* 24. 21. 11 *adn.*): lacessissent *A*² *uel potius grammaticus quidam in A*: lacessant *C*², *cf.* 23. 43. 12 *adn.*

terra ab Hexapylo, mari ab Achradina, cuius murus fluctu
adluitur; et quia, sicut Leontinos terrore ac primo impetu
ceperant, non diffidebant uastam disiectamque spatio urbem
parte aliqua se inuasuros, omnem apparatum oppugnandarum
urbium muris admouerunt. Et habuisset tanto impetu coepta **34**
res fortunam, nisi unus homo Syracusis ea tempestate fuisset.
Archimedes is erat, unicus spectator caeli siderumque, mirabi- 2
lior tamen inuentor ac machinator bellicorum tormentorum
operumque quibus ⟨si quid⟩ hostes ingenti mole agerent ipse
perleui momento ludificaretur. Murum per inaequales du- 3
ctum colles, pleraque alta et difficilia aditu, summissa quaedam
et quae planis uallibus adiri possent, ut cuique aptum uisum
est loco, ita genere omni tormentorum instruxit. Achradinae 4
murum, qui, ut ante dictum est, mari adluitur, sexaginta
quinqueremibus Marcellus oppugnabat. Ex ceteris nauibus 5
sagittarii funditoresque et uelites etiam, quorum telum ad
remittendum inhabile imperitis est, uix quemquam sine
uolnere consistere in muro patiebantur; hi, quia spatio 6
missilibus opus est, procul muro tenebant naues: iunctae
aliae binae quinqueremes demptis interioribus remis ut latus
lateri applicaretur, cum exteriore ordine remorum uelut una 7
nauis agerentur, turres contabulatas machinamentaque alia
quatiendis muris portabant. Aduersus hunc naualem ap- 8

34 2 quibus si quid *Weissenb.* : quibus quidquid *Madv.* : quibus *PCRMBDA* : quicquid *Pal.* 2 : quibus quod A^v : quibus quae *dett. duo* : quibus ea quae *Aldus* 1518. *Ipse* quibus hostes, si . . . agerent, *ut temptem inclinor* 3 murum . . . ductum *ed. Rom.* 1469 : murus . . . ductus *PCRMBDA* (*cf. c.* 9. 9) : muros . . . ductos *Weissenb.* alta A^2 : alia *PCRMBDA* aditu $C^x DA^x$ *Duker* : aditus *PCRMBDA* adiri DA^2 : adire *PCRMBA*, *cf. c.* 26. 7 ut *ed. Rom.* 1469 : *om. PCRMBDA* 4 adluitur (*uel* all-) CM^3BDA : aluitur *PRM* sexaginta *ex Polyb.* 8. 4 (6). 1 *et Plut. Marc.* 14. 3, *Boettcher praeeunte Matthiaeo qui* ex LX *coniecerat* : ex *PCRMBDA* 6 spatio *ed. Ven.* 1495 : statio *P* : statim $P^2CRMBDA$ binae *C ed. Rom.* 1469 : binaea *PRM?* (*ubi per ras. periere post* binae *duae litt.*) : binę (*uel* -e) ad *M?BDA* (binae eae VIII erant *Weissenb. ex Polybio l. c.*) 7 una nauis *Crevier* : unaues *P* : naues $P^2CRMBDA$: unae naues *Harant* contabulatas A^2 : contabulatae P^1(*ex* conthbul- *P*)*CRMBA* (*h. duo* -te) : contabulataeque *D*

paratum Archimedes uariae magnitudinis tormenta in muris disposuit. In eas quae procul erant naues saxa ingenti pondere emittebat; propiores leuioribus eoque magis crebris
9 petebat telis; postremo, ut sui uolnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cauis aperuit, per quae caua pars sagittis, pars scorpioni-
10 bus modicis ex occulto petebant hostem. [Quae] propius quaedam subibant naues quo interiores ictibus tormentorum essent; in eas tollenone super murum eminente ferrea manus firmae catenae inligata cum iniecta prorae esset grauique libramento plumbum recelleret ad solum, suspensa prora
11 nauem in puppim statuebat; dein remissa subito uelut ex muro cadentem nauem cum ingenti trepidatione nautarum ita undae adfligebant ut etiamsi recta recciderat, aliquantum
12 aquae acciperet. Ita maritima oppugnatio est elusa omnis-
13 que spes eo uersa ut totis uiribus terra adgrederentur. Sed ea

9 sui M^xBDA^2 : suum *PCRM* : suo *A* cauis P^x(*per lineam indistinctam*) A^x *Valla ed. Frob.* 1531 : caueis *PCRMBDA* 10 [Quae] propius quaedam *scripsi*, *i. e. excludens* quae, *ratus neglegenter pro* quaedam *inceptum et more suo a P in contextu relictum*, *cf. e.g. c.* 32. 4 *et c.* 34. 12 : quae propius | quaedam *P* : quae(que) propius quaedam CRM^2(*ex* que propius *M*)*BDA* : quae propius quidem *ed. Rom.* 1469 : quae propius *dett. tres quos seq. Crevier* : quae propius etiam *Weissenb.*: quia propius quaedam *Madv.* : quae propius quaedam *Harant* : *Polybium* 8. 6 (8). 1 *προβεβλημένους γέρρα secutus et* quaedam *per se frigere ratus*, *lineam inter* propius *et* quaedam subibant na- *excidisse credit Conway*, *uelut* ⟨pr(a)etendentes tegmina⟩ tollenone *Sigon.* : tolennō|e *PC* : tolendō|e P^2R : tollendo R^1 : tollendoe $M?B^1D$: tollendo et M^2BD^2A : tollendas *ed. Rom.* 1469 plumbum *Heller*, *et* (*insciens*) *Conway* (*cf. Polyb. l. c.* κατῆγε τὴν πτέρναν τῆς μηχανῆς ἐντὸς τοῦ τείχους) : plumbi *PRMBDA* : blumbi *C*; *sed non* ferrea manus (*quae nauem tenebat*) recellebat ad solum, *sed plumbi pondus quod altera catenae finis tenebat adligatum ; hoc intra murum cadente catena et manus et nauis suspensa in sublime trahebantur ;* plumbi *tutatur Gron.*, *mutando aut* recelleret *in* recelliente *aut* libramento *in* libramentum
11 cadentem P^x(*fort.* P^4)C^1M^5BDA : candendem *P* : candentem P^2 *CRM* adfligebant *PCRMBDA* (*sed* aff- *hi duo*) : adfligebat *Sigon.*, *H. J. Mueller*, unda *pro* aqua *positum ex* 44. 33. 2 *laudans ; et quidem* aque *pro* unde *praebet* A^x recta recciderat *Gron.* (*sed* recid-) : recta recideret A^2 (*uel* A^x) : recepta recciderant *PCRM* (*sed hic* recid-) : recepta recideret *B* : recepta reciderent *DA* 12 elusa P^1(*uel* P^2)*CRMBDA* : et elusa *P* spes eo uersa *Boettcher optime* :

quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat Hieronis impensis curaque per multos annos, Archimedis unica arte. Natura etiam adiuuabat loci, quod saxum, 14
cui imposita muri fundamenta sunt, magna parte ita procliue est ut non solum missa tormento sed etiam quae pondere suo prouoluta essent, grauiter in hostem inciderent. Eadem 15
causa ad subeundumarduum aditum instabilemque ingressum praebebat. Ita consilio habito, quando omnis conatus ludi- 16
brio esset, absistere oppugnatione atque obsidendo tantum arcere terra marique commeatibus hostem placuit.

Interim Marcellus cum tertia fere parte exercitus ad 35
recipiendas urbes profectus quae in motu rerum ad Carthaginienses defecerant, Helorum atque Herbesum dedentibus ipsis recipit, Megara ui capta diruit ac diripuit ad reliquo- 2
rum ac maxime Syracusanorum terrorem. Per idem fere 3
tempus et Himilco, qui ad Pachyni promunturium classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam uocant Minoam, quinque et uiginti milia peditum, tria equitum, duodecim elephantos exposuit, nequaquam cum quantis copiis ante tenuerat ad 4
Pachynum classem; sed, postquam ab Hippocrate occupatae Syracusae erant, profectus Carthaginem adiutusque ibi et ab

ip|sese aduersa P: isp|sesea uersa P^2 (*sed puncta indistincta supra* ea *addita sunt*): spes est uersa C, *non male*: isse se aduersa $RMBD$: īsse aduersa A (*sed* auersa R^1M^3 *uel* M^5A^1 *uel* A^2): uis est auersa *ed. Frob.* 1535: uis est eo uersa *Gron.* 14 magna parte $PCRMBD$: magna ex parte A *ed. Frob.* 1535 tormento P: tormenta $P^2CRMBDA$ 16 quando *Luchs dubitanter sed recte, puto, cf.* 10. 17. 5: quo $PCRMBDA$: quod A^2 *Lov.* 5: quoniam *Alschefski* arcere P^x *per ras.* $CRMBDA$: argere P^2 (*uel* P^1): agere P

35 1 profectus P^1 (*uel* P^2) $CRMBDA$: prorectus P Helorum P: pelorum $P^2CRMBDA$ recipit $PRMBA$, *recte, cf. c.* 36. 2 *et* 10 *et* 1. 3. 3 *adn.*: recepit CD 2 Megara ui capta PCR (*cf. c.* 30. 9 *adn.*): megaram ui capta MD: megaram ui captam M^2BA 3 Himilco P^2(*uel* P^1)$CRMB$(*sed* -cho)DA: hilco P (*sed recte in* §§ 7 *et* 10) 4 sed A^2: et $PCRMBDA$ adiutusque P, *Lipsium confirmans*: aditusque (*sic*) P^2 (*uel* P^3) [c supra]: adictusque R: adcitusque CMR^1: aditusque R^xM^5BDA: adcitusque C^2 [o supra] (*quid uoluit?*)

legatis Hippocratis et litteris Hannibalis, qui uenisse tempus
5 aiebat Siciliae per summum decus repetendae, et ipse haud
uanus praesens monitor facile perpulerat ut quantae maxime
possent peditum equitumque copiae in Siciliam traicerentur.
6 Adueniens Heracleam; intra paucos inde dies Agrigentum
recepit; aliarumque ciuitatium quae partis Carthaginiensium
erant adeo accensae sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos
ut postremo etiam qui obsidebantur Syracusis animos sustu-
7 lerint; et, parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita
inter se munera belli partiti sunt ut Epicydes praeesset custo-
diae urbis, Hippocrates Himilconi coniunctus bellum aduersus
8 consulem Romanum gereret. Cum decem milibus peditum,
quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca pro-
9 fectus castra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus
superuenit Marcellus ab Agrigento iam occupato, cum frustra
eo praeuenire hostem festinans tetendisset, rediens, nihil
minus ratus quam illo tempore ac loco Syracusanum sibi
10 exercitum obuium fore; sed tamen metu Himilconis Poeno-
rumque, ut quibus nequaquam eis copiis quas habebat par
esset, quam poterat maxime intentus atque agmine ad omnes
36 casus composito ibat. Forte ea cura [q.] aduersus Poenos
praeparata aduersus Siculos usui fuit. Castris ponendis in-
compositos ac dispersos nanctus eos et plerosque inermes
quod peditum fuit circumuenit; eques leui certamine inito
cum Hippocrate Acras perfugit.

5 maxime *PBDA* : maximae *CRM*, *sed uide* 21. 41. 4 : 9. 24. 9 *adn. et Class. Quart.* xii (1918), *p.* 100 6 intra A^{x} : inter M^{2} : traicerentur (*ex sup. repetitum*) inter *PCRMBDA* 7 sunt *PCRMBDA* : sint *ed. Lugd. Bat.* 1634 *Madv.* Himilconi $P^{2}CRMBDA$: himilco *P* 9 tetendisset M^{1} (*uel* M^{3})A^{2} : tenendisset *P* : tendisset P^{1}(*uel* P^{2})*CRMBDA*

36 1 forte ea *Aldus* 1518 : fortea *PCRM* : forte a M^{1} : forte haec M^{3} : forte *BDA* : forte ho C^{2} (*num* hoc *uoluit ?*) cura *scripsi* : cura q. $PC^{2}R^{x}MBDA$: cura quae $CM^{3}A^{2}$; q. *insiticium esse puto, cf. c.* 24. 3 *et* 21. 60. 4 *adn.* (*a*) ; *ergo* erat *nec post* quae, *ut dett. aliq., nec post* praeparata, *ut dett. al., desideratur* praeparata aduersus P^{1}(*uel* P^{2})$CRMB^{2}DA$: praeparata aduer| *B* : praeparataduersus *P*

Ea pugna deficientes ab Romanis cum cohibuisset Siculos, 2
Marcellus Syracusas redit; et post paucos dies Himilco
adiuncto Hippocrate ad flumen Anapum octo ferme inde
milia castra posuit. Sub idem fere tempus et naues longae 3
quinque et quinquaginta Carthaginiensium cum Bomilcare
in magnum portum Syracusas ex alto decurrere, et 4
Romana item classis, triginta quinqueremes, legionem
primam Panormi exposuere; uersumque ab Italia bellum—
adeo uterque populus in Siciliam intentus—fuisse uideri
poterat. Legionem Romanam quae exposita Panormi erat 5
uenientem Syracusas praedae haud dubie sibi futuram
Himilco ratus uia decipitur. Mediterraneo namque Poenus 6
itinere duxit; legio maritimis locis classe prosequente ad
Ap. Claudium Pachynum cum parte copiarum obuiam pro-
gressum peruenit. Nec diutius Poeni ad Syracusas morati 7
sunt: et Bomilcar, simul parum fidens nauibus suis duplici
facile numero classem habentibus Romanis simul inutili
mora cernens nihil aliud ab suis quam inopiam adgrauari
sociorum, uelis in altum datis in Africam transmisit, et 8
Himilco, secutus nequiquam Marcellum Syracusas, si qua

2 deficientes M^5 *ed. Frob.* 1531 : defugientes *PCRMBDA* redit *PCRMBDA*, *cf.* 23. 23. 9 *et* 1. 3. 3 : rediit *ed. Rom.* 1469 Anapum *Cluuerius* : anatim *PCRMBD*A^2 : anantim *A* 3 idem fere *A* (*cf. c.* 35. 3) : item for *P* : idem forte P^2*CRMB* : idem tpo forte et *D* quinque C^4M^3 (*uel* M^1)*BDA* : quin|ti *P* : quinti *CRM* Bomilcare *Kaestner* : bomilcare classis P^1(-micare *P*)*CRMB*(-sses)*DA* : bomilcare classis praefecto A^x *dett. aliq.*; *sed* classis, *ex quarta Puteani linea infra praesumpta. huic loco inutile onus mansit*, *cf. c.* 3. 3 *adn.* 4 uersumque *PCRMBDA* : auersumque *Luchs*, *haud necess.* fuisse *PCRMBDA rectissime* : fuit *Bekker cum* intentus *coniungens* 5 uenientem $C^2M^1A^1$ (*uel* A^2) : ueniente *PCRM?A* : uenienti *BD* dubie M^5 (*uel* M^3)*BDA* : dubiae *PCRM* 6 progressum C^2A^2 : progressus *PCRMBDA*, *cf. c.* 37. 7 7 ad Syracusas *Gron.* : ad syracusis *PCRM* : ab syracusis *ut secundam lectionem* M^1 (*uel* M^2) : syracusis C^4M^5*BD*(*hi duo* sir-)*A* habentibus P^x (*fort.* P^4) : habentilibus *P* : habentantibus *C* : habitantibus P^2*R* : aduentantibus R^1M^1(*ex* haud|uent- *M*)*BDA* inutili *Aldus* : utili in *PCRMBD* : utilē *A* : inutilē A^2 (*sed* moram *A et* A^2) *dett. aliq.* : utile in C^2 inopiam *Gron.* : inopia *PCRMBDA*

priusquam maioribus copiis iungeretur occasio pugnandi
esset, postquam ea nulla contigerat tutumque ad Syracusas
9 et munimento et uiribus hostem cernebat, ne frustra adsi-
dendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret,
castra inde mouit, ut quocumque uocasset defectionis ab
Romano spes admoueret exercitum ac praesens suas res
10 fouentibus adderet animos. Murgantiam primum prodito
ab ipsis praesidio Romano recipit, ubi frumenti magna uis
commeatusque omnis generis conuecti erant Romanis.

37 Ad hanc defectionem erecti sunt et aliarum ciuitatium
animi praesidiaque Romana aut pellebantur arcibus aut pro-
2 dita per fraudem opprimebantur. Henna, excelso loco ac
praerupto undique sita, cum loco inexpugnabilis erat, tum
praesidium in arce ualidum praefectumque praesidii haud
3 sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat,
uir acer et qui plus in eo ne posset decipi quam in fide
Siculorum reponeret; et tum intenderant eum ad cauendi
omnia curam tot auditae proditiones defectionesque urbium
4 et clades praesidiorum. Itaque nocte dieque iuxta parata
instructaque omnia custodiis ac uigiliis erant nec ab armis
5 aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Hennensium
principes, iam pacti cum Himilcone de proditione praesidii,
animaduerterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere,
6 palam erat agendum: urbem arcemque suae potestatis aiunt
debere esse, si liberi in societatem, non serui in custodiam

8 *et* 9 cernebat ne A^2 : cernebant *PRM* : cernebat CM^1 (*uel* M^3) *BDA* (*add.* ne *post* frustra C^4) 9 tereret P^x *fort.* P^4(*per ras.*)R^2MB^xA : ter|reret *P* : terreret *CRBD* 10 Murgantiam A^x *Sigon. cf. Stra.* 6. 2. 4 : mulgantiam *PCRMBDA*

37 1 ad hanc R^2*MBDA* : ab hanc *PR* : ab hac *C* defectionem M^5A^2 : defeccione C^4 : defensionem *PRMBDA?* : defensione P^x (*puncto supra addito*) *C* 2 arce CM^1A : ares *P* : arces P^2 (*uel* P^3) *CRMBD, cf. c.* 17. 6 3 Pinarius P^3*CRMBDA* : pinario *P* 4 nocte dieque *ed. Rom.* 1469 : nocte *PCRMBDA* : nocte ac die *Weissenb.* : die ac nocte *Hertz* 5 palam erat *Lipsius* : patuerat *P* : placuerat P^2*CRMBDA* : palam rati (*sine puncto ante* urbem) A^v *Valla* : palam rentur *Drak.* : per uim erat *Salmasius, non male* : ui rati *Alschefski*

traditi essent Romanis. Itaque claues portarum reddi sibi 7
aequum censent: bonis sociis fidem suam maximum uinculum esse et ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si uolentes ac non coacti mansissent in amicitia.
Ad ea Romanus se in praesidio impositum esse dicere ab 8
imperatore suo clauesque portarum et custodiam arcis ab eo accepisse, quae nec suo nec Hennensium arbitrio haberet sed eius qui commisisset. praesidio decedere apud Romanos 9
capital esse et nece liberorum etiam suorum eam ⟨noxiam⟩ parentes sanxisse. consulem Marcellum haud procul esse; ad eum mitterent legatos cuius iuris atque arbitrii esset.
Se uero negare illi missuros testarique, si uerbis nihil 10
agerent, uindictam aliquam libertatis suae quaesituros. Tum 11
Pinarius: at illi si ad consulem grauarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium, ut sciretur utrum paucorum

7 portarum P^x(*fort.* P^4)C^2M^3BDA, *cf. c.* 36. 1 *et* 21. 60. 4 *adn.* (*a*): portarumque *PCRM*: arcis portarumq. *Alschefski*, *cf.* 23. 30. 3 *et* 21. 60. 4 *adn.* (*b*) suam *PCRMBDA*: socium *Alan* gratias *PCRMBDA*: gratiam *Madv. ed.* 4 *Praef.*, *fort. recte nam* -m *et* -s *finales saepissime* (*u. c.* 36. 6 *et* 22. 2. 2) *confundit P*, *et in M* -s *pleniore calamo scriptum est*, *cf.* 22. 10. 9 *et* 23. 19. 17 *adnn.* 8 quae A^x: quē (*uel* quem) *PCRMBDA* arbitrio P^1(*uel* P^2)*CRMBDA*: arbiter *P* 9 esse P^1 (*uel* P^2)*CRMBDA*: es *P* (*qui nouam lineam et nouam paragrapham incepit xiv litterarum spatio post* | l'es *relicto*; *u. inf.*) nece '*quidam legunt*' *Glareanus*, *ed. Ven.* 1555: nec *PCRMBDA*: hoc (*uel* quod) A^v *Valla* (*qui et* sanguine *uel* suorum sanguine *coniecit*; *has coniecturas plene in margine codicis A fol.* 143 *ipse scripsit litteras* L. V *subscribens*; *u. Class. Quart. xi* (1917), *p.* 158) eam noxiam (*uel* noxam) *Weissenb.*, *cf. e. g.* 3. 55. 5: eam *PCRMBDA*: *om. Valla*: eam legem '*quidam legunt*' *Glareanus*, *ed. Londin.* 1589: eam rem *Klockius*: *cum in P tantum spatii in fine paragraphae relinqui quantum post* capital'es *supra apparet rarissimum sit*, *illic potius lacunam statuere*, capitalem ⟨noxiam haberi⟩ *scribendo malit Conway*; *de* -m *et* -s in *P*, *cf.* 22. 2. 2 *adn.* parentes A^v: parentem *Valla*: patentes *P*: petentes P^2*CRMBDA* sanxisse A^v *Valla* ('hoc parentes (-tem) sanxisse *uel* quod parens (*e. g.* Torquatus) sanxisset' A^v *Valla*): sanxisset *PCRMBDA* esse P^x(-t *littera semi-erasa*) C^3M^5BDA: esset *PCRM* esset *PCRMBDA*: res esset *duce Creverio Fabri fort. recte* 10 libertatis P^x(*et fort.* P^1) C^xM^1 *uel* M^3A: a libertatis *PCRMBD* 11 at (ad *P*) illi se *P Gron.*: ait (aid P^2) illis si P^2*CRMBDA* grauarentur C^4A^2: grauare|mur *P*: grauamur P^1?(*per puncta supra*)*CRMBDA*

ea denuntiatio an uniuersae ciuitatis esset. Consensa in posterum diem contio.

38 Postquam ab eo conloquio in arcem sese recepit, conuocatis militibus 'credo ego uos audisse, milites' inquit, 'quemadmodum praesidia Romana ab Siculis circumuenta
2 et oppressa sint per hos dies. Eam uos fraudem deum primo benignitate, dein uestra ipsi uirtute dies noctesque perstando ac peruigilando in armis uitastis. Vtinam reliquum tempus nec patiendo infanda nec faciendo traduci
3 possit. Haec occulta in fraude cautio est qua usi adhuc sumus; cui quoniam parum succedit, aperte ac propalam claues portarum reposcunt; quas simul tradiderimus, Carthaginiensium extemplo Henna erit foediusque hic trucidabimur quam Murgantiae praesidium interfectum est.
4 Noctem unam aegre ad consultandum sumpsi, qua uos certiores periculi instantis facerem. Orta luce contionem habituri sunt ad criminandum me concitandumque in uos
5 populum. Itaque crastino die aut uestro aut Hennensium sanguine Henna inundabitur. Nec praeoccupati spem ullam nec occupantes periculi quicquam habebitis; qui prior strin-
6 xerit ferrum, eius uictoria erit. Intenti ergo omnes armatique signum exspectabitis. Ego in contione ero et tempus, quoad

11 denuntiatio C^4 *Gron.* : denuntia *P*: denuntiata P^2*CRMBDA* consensa (*uel* concessa) *Gron.* : consensum *PCRMBDA* : consensus C^4 : consensu M^9A^x (*post* contio *add.* edicitur A^2 : indicitur A^v)
38 1 conuocatis militibus A^2 *dett. aliq.* : conuocatio quib. (*uel* quibus) *PCRMBDA?* : conuocatis aliquibus C^4 : conuocatis sociis *Lov.* 2 : c. suis *Gron.* : conuocata militum contio quibus *Alsch.*, *optime*, *si* est *ante* militum *inserendo lineae spatium expleas inter* conuocat- *et* cont(io); *sed fort.* -ti- *omisit exemplar et male* -is milib. *legit P*, *per cc.* 37–8 *aut dormitans aut dormitantem secutus* 2 dein C^4M^7BDA : de *PCRM* : deinde *Riemann* nec faciendo A^v *Valla* : in faciendo *PCRMBDA* possit *Valla* : potest *PCRMBDA* : posset A^x *Fabri*
3 haec occulta in *Gron.* : haec occultam *P*: haec occulta P^1 (*uel* P^2)*CRMBDA* : ab occulta A^v *Valla* qua usi A^v *Valla dett. aliq.* : quam si *PCRMBDA* trucidabimur P^1 (*uel* P^2)*CRMBDA* : crudabimur *P* 4 qua uos P^2(*uel* P^1)*CRBDA* : qua nos *P*: quam uos *M*: quo uos M^9 5 spem ullam A^v *Valla dett. duo* : speculium *PCRMBDA* 6 ego M^1B^1A : ergo *PCRMBD* (*et punctum supra* r- *in P additum est—a quo?*)

omnia instructa sint, loquendo altercandoque traham. Cum 7
toga signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam inuadite ac sternite omnia ferro; et cauete quisquam supersit cuius aut uis aut fraus timeri possit. Vos, Ceres 8
mater ac Proserpina, precor, ceteri superi infernique di, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis uolentes propitii adsitis, si uitandae, non inferendae fraudis causa hoc consilii capimus. Pluribus uos, milites, hortarer, 9
si cum armatis dimicatio futura esset; inermes, incautos ad satietatem trucidabitis; et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone et Carthaginiensibus timeri possit.'

Ab hac adhortatione dimissi corpora curant. Postero die 39
alii aliis locis ad obsidenda itinera claudendosque oppositi exitus; pars maxima super theatrum circaque, adsueti et ante spectaculo contionum, consistunt. Productus ad populum a 2
magistratibus praefectus Romanus cum consulis de ea re ius ac potestatem esse, non suam et pleraque eadem quae pridie dixisset, et primo sensim †ac plus† reddere claues, dein iam 3

7 cauete] cauete ne M^1 (*ut secundam lectionem*), *dett. aliq.*, *sat beneuolenter tironum causa* quisquam C^2 *dett. aliq.* : quicquam *PCRMBDA*, *quod retinere uolt Conway* (*cf. cc.* 31. 8; 30. 4; 40. 5) cuius *Alschefski* : quius a *P* : a quibus P^2*CRMBDA* fraus P^2*CRMBDA* : fraudi *P* 8 colitis ut ita P^1(*et* P^3)C^4R^2*MBA* : colit|tistiuta *P* : colit ut ita *CR* propitii *C*R^2*MBDA* : propiti P^1R : propitibus *P* : propitiique *Alsch.* (*sed* -bus *orta ex* nobis *lineae superioris uidetur*) inferendae A^2 *et Sigoni* '*uet. lib.*' : ferendae *PCRMBDA*

39 1 alii A^1 (*uel* A^2) : alia *PCRMBDA* : ali P^x : alios C^4 obsidenda itinera M^2A^x *Valla* : opsidendis itine *P* : opsidendis (*uel* obs-) itineribus P^2*CRMBD*(*sed* ab *pro* ad) *A* oppositi A^x *Valla* (*uel* oppidanis *uel* obsessis A^x *Valla*; *sed cf. Verg. Aen.* ii. 332) : opsiti *A* : opponitis *PC*R^x(*ex* -tiis *R*)*MBD* : opponit C^2 : oppositis M^2 : opportunos *Iac. Gron.* : opposituri se *Boettcher* : opponuntur *Weissenb.* (opponit' is | exitus' pars *sic diuidit* P^x) spectaculo *Alschefski* (-lis *ed. Frob.* 1531) : spectaculum *PCRBDA* : spectalum *M* 2 suam C^4M^9*DA* : sua *PCRMB* dixisset et *Duker* : dixisse et *P* : dixissiset P^2? : dixisset *CRMBDA* 3 sensim P^1?*CRMBA* : sensum *PD* †ac plus† *PCRMBDA* : ac plures A^x *ed. Rom.* 1469 : pauci *Weissenb.* : pauci mox plures *Riemann* : pauci postea plures *H. J. Mueller* : ac pars *M. Mueller*; *sed lineam huius modi amissam credimus* ac | moderate. postea audac|cius (*cf. e.g. c.* 38. 8 colit|tis *pro* colitis *P*) dein P^1?*CRMBDA* : den *P* : denique *H. J. Mueller*

una uoce id omnes iuberent cunctantique et differenti fero-
citer minitarentur nec uiderentur ultra uim ultimam dilaturi,
4 tum praefectus toga signum, ut conuenerat, dedit milites que
intenti dudum ac parati alii superne in auersam contionem
clamore sublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti ob-
5 sistunt. Caeduntur Hennenses cauea inclusi coaceruanturque
non caede solum sed etiam fuga, cum super aliorum ⟨alii⟩
capita ruerent ⟨et⟩ integris saucii, uiui mortuis incidentes
6 cumularentur. Inde passim discurritur, et urbis captae modo
fugaque et caedes omnia tenet nihilo remissiore militum ira
quod turbam inermem caedebant quam si periculum par et
7 ardor certaminis eos inritaret. Ita Henna aut malo aut
necessario facinore retenta.

Marcellus nec factum improbauit et praedam Hennensium
militibus concessit, ratus timore fore deterritos proditioni-
8 bus praesidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in
media Sicilia sitae claraeque uel ob insignem munimento
naturali locum uel ob sacrata omnia uestigiis raptae quondam
9 Proserpinae, prope uno die omnem Siciliam peruasit et,
quia caede infanda rebantur non hominum tantum sed etiam
deorum sedem uiolatam esse, tum uero qui etiam ante dubii
10 fuerant defecere ad Poenos. Hippocrates inde Murgantiam,

3 id *CR*^{2}*MBDA* : it *PR* : *secl. Crevier* -que (*i. e.* q) et differenti *P*^{1} : q. et differentique (*sic*) et differenti *P* 4 in *add. A*^{2} : *om. PCRMBDA* auersam *C Gron.* : aduersam *PRMBDA* 5 alii *add. post* aliorum *Riemann*, *post* cum *ed. Rom.* 1469 : *om. PCRMBDA* et (integ.) *add. Madv.* : atque *add. ed. Rom.* 1469 : *om. PCRMBDA* integris saucii *Conway cum M*^{9} : integri saucii *P*^{2}*CRM* : integri sauci *P* : integri sauciis *BDA* 6 quod turbam *Facius et Panormita* : quod iuream *P* : quod iure turbam *P*^{1} (*uel P*^{2})(*qui delere* iure *fortasse uoluit sed neglexit more suo*) *CRMBDA* : quamuis turbam *A*^{v} *Valla* ; *sed* iure *ortum est ex* turb- *ut ait Valla* (*uel fort. ex* iner-, *cf. c.* 34. 10 *adn.* [quae]) caedebant *A* (ced-) : credebant *PCRMBD* 7 aut malo aut *PCRMBDA* : malo at *Florebellus* : aut nullo aut *Gron.* ⟨fore⟩ deterritos *scripsimus* (*cf.* 23. 13. 6 *et* 44. 2) : ⟨fore⟩ deterritos a *Alsch.* : deterritos *PCRMBDA* : deterritos a *Ber. probante Luchsio* (*sed cf. Sall. Iug.* 98. 5 : *Hor. A. P.* 392) : deterritos ⟨temperaturos⟩ *ed. Rom.* 1469, *fort. recte* 9 qui etiam *PCRMBDA* : etiam qui *Madv.*, *fort. recte*

Himilco Agrigentum sese recepit, cum acciti a proditoribus
nequiquam ad Hennam exercitum admouissent. Marcellus 11
retro in Leontinos redit frumentoque et commeatibus aliis
in castra conuectis, praesidio modico ibi relicto, ad Syra-
cusas obsidendas uenit. Inde Ap. Claudio Romam ad 12
consulatum petendum misso T. Quinctium Crispinum in
eius locum classi castrisque praeficit ueteribus; ipse hiber- 13
nacula quinque milia passuum ⟨ab⟩ Hexapylo—Leonta
uocant locum—communiit aedificauitque. Haec in Sicilia
usque ad principium hiemis gesta.

Eadem aestate et cum Philippo rege, quod iam ante 40
suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad 2
M. Valerium praetorem uenerunt, praesidentem classi
Brundisio Calabriaeque circa litoribus, nuntiantes Philippum
primum Apolloniam temptasse, lembis biremibus centum
uiginti flumine aduerso subuectum; deinde, ut ea res tardior 3
spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admouisse
eamque urbem, sitam in plano, neque moenibus neque uiris
atque armis ualidam, primo impetu oppressam esse. Haec 4
nuntiantes orabant ut opem ferret hostemque haud dubium
Romanis mari ac terra maritimis urbibus arceret, quae ob
nullam aliam causam nisi quod imminerent Italiae, pe-
terentur. M. Valerius duorum milium praesidio relicto 5
⟨praeposito⟩que eis P. Valerio legato cum classe instructa

10 admouissent M^2B(*sed* adno-)DA : admonuissent *PCRM* 13 ab *add. ed. Frob.* 1535 *Cluuerius* : *om. PCRMBDA*

40 1 suspectum A^v *ed. Par.* 1513 : susceptum *PCRMBDA* 2 ad *CMBDA* : at P^1R^1 : aut *PR* flumine *PCRMBDA* : flumine ⟨Aoo⟩ *Heusinger* 3 tardior P^x(*fort.* P^4)A^x *ed. Frob.* 1535 : tardiore *PCRMBDA* moenibus A^x : moeniis *PCRMBDA* 4 mari ac terra *Gron.* : mari ac terra a *Rubenius* · mae ac terra | ac terra ac *P*: terra *uel* terra ac P^1 : terra ac *CRMBDA* urbibus *Ursinus dett. duo* : uiribus *PCRMBDA* arceret *Ursinus dett. unus* (*Ber.*^{2}) : arcerent *PCRMBDA* 5 relicto *dett. unus* (*Ber.*) : relictis C^4 : *om. PCRMBDA* praepositoq. *Creverio praeeunte Alschefski* : q. (*uel* que) *PCRMBDA*. *cf.* 21. 60. 4 *adn.* (*b*) P. *Glareanus*, *cf.* 23. 16. 13; 38. 9 : T. *PCRMBDA*

parataque et, quod longae naues militum capere non poterant, in onerarias impositis altero die Oricum peruenit;
6 urbemque eam leui tenente praesidio quod ⟨rex⟩ recedens
7 inde reliquerat haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia uenerunt, nuntiantes in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse neque sustinere ultra uim Macedonum posse, nisi praesidium mittatur Romanum.
8 Facturum se quae uellent pollicitus, duo milia delectorum militum nauibus longis mittit ad ostium fluminis cum praefecto socium Q. Naeuio Crista, uiro impigro et perito
9 militiae. Is expositis in terram militibus nauibusque Oricum retro unde uenerat ad ceteram classem remissis milites procul a flumine per uiam minime ab regiis obsessam duxit et nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est ingressus.
10 Diem insequentem quieuere dum praefectus iuuentutem Apolloniatium armaque et urbis uires inspiceret. Vbi ea uisa inspectaque satis animorum fecere simulque ab exploratoribus comperit quanta socordia ac neglegentia apud hostes
11 esset, silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus castra hostium adeo neglecta atque aperta intrauit, ut satis constaret prius mille hominum uallum intrasse quam quisquam sentiret ac, si caede abstinuissent, peruenire ad taber-
12 naculum regium potuisse. Caedes proximorum portae excitauit hostes. Inde tantus terror pauorque omnes occupauit ut non modo alius quisquam arma caperet aut castris
13 pellere hostem conaretur, sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque nedum regi uix decoro habitu ad flumen nauesque perfugerit.
14 Eodem et alia turba effusa est. Paulo minus tria milia

6 rex *om. PCRMBDA* : *add. hic Fabri, ante* reliquerat *Gron.* : Philippus *hic* A^2 recedens M^3*BDA* : recedent *PCRM* 7 nisi P^1 (*uel* P^2) *CRMBDA* : nil *P* : ni *Riemann* 9 uenerat *PCRMBDA* : uenerant *dett. tres.* ceteram M^2A^2 : crateram *PCRMBDA* 10 quieuere *BDA* : quieuene *P* : quieteuene P^2*RM* : equitē uene *C* (*sed* -ente *ante* qui *in P*) 13 sed A^2 : et *PCR?* : *del.* P^1 (*uel* P^2) : *om.* R^x*MBDA*, *non male*

militum in castris aut capta aut occisa; plus tamen hominum aliquanto captum quam caesum est. Castris direptis 15
Apolloniatae catapultas ballistas tormentaque alia quae oppugnandae urbi comparata erant ad tuenda moenia, si quando similis fortuna uenisset, Apolloniam deuexere: cetera omnis praeda castrorum Romanis concessa est.
Haec cum Oricum essent nuntiata, M. Valerius classem 16
extemplo ad ostium fluminis duxit, ne nauibus capessere fugam rex posset. Itaque Philippus, neque terrestri neque 17
nauali certamini satis fore parem se fidens, subductis nauibus atque incensis terra Macedoniam petit, magna ex parte inermi exercitu spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernauit.

Eodem anno in Hispania uarie res gestae. Nam prius- 41
quam Romani amnem Hiberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago et Hasdrubal fuderunt; defecissetque ab 2
Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius raptim traducto exercitu Hiberum dubiis sociorum animis in tempore aduenisset. Primo ad Castrum Album—locus est insignis caede 3
magni Hamilcaris—castra Romani habuere. Arx erat munita 4
et conuexerant ante frumentum; tamen, quia omnia circa hostium plena erant agmenque Romanum impune incursatum ab equitibus hostium fuerat et ad duo milia aut moratorum aut palantium per agros interfecta, cessere inde Romani propius pacata loca et ad montem Victoriae castra communiuere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis et Has- 5
drubal Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu iusto aduenit contraque castra Romana trans fluuium omnes consedere. P. Scipio cum expeditis clam profectus 6

17 atque *Duker*: aut *PCRMBDA* (*pro* ac *in* 45. 31. 2; 43. 5. 8) petit *PCRMBDA*, *recte*, *cf.* 1. 3. 3 *adn.*: repetit *Luchs*: petiit *ed. Rom.* 1469

41 3 Album *Drak. qui citat Diod. Eclog.* 25. 2 (*ed. Rhodoman, Hanover* 1604) ἄκρα Λευκή: altum *PCRMBDA* 4 incursatum A^2 *dett. aliq.*: inuersatum *PCRMBDA*: uexatum *Ursinus dett. duo*
5 eo *PCRMBDA*: eodem (*uel* eo et) *Luchs*

ad loca circa uisenda haud fefellit hostes oppressissentque
eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepis-
set. Ibi quoque circumsessus aduentu fratris obsidione
7 eximitur. Castulo, urbs Hispaniae ualida ac nobilis et adeo
coniuncta societate Poenis ut uxor inde Hannibali esset,
8 ad Romanos defecit. Carthaginienses Iliturgim oppugnare
adorti, quia praesidium ibi Romanum erat; uidebanturque
9 inopia maxime eum locum expugnaturi. Cn. Scipio, ut
sociis praesidioque ferret opem, cum legione expedita pro-
fectus inter bina castra cum magna caede hostium urbem
est ingressus et postero die eruptione aeque felici pugnauit.
10 Supra duodecim milia hominum caesa duobus proeliis; plus
mille hominum captum cum sex et triginta militaribus signis.
11 Ita ab Iliturgi recessum est. Bigerra inde urbs—socia et
haec Romanorum erat—a Carthaginiensibus oppugnari
coepta est. Eam obsidionem sine certamine adueniens Cn.
Scipio soluit.

42 Ad Mundam exinde castra Punica mota et Romani eo
2 confestim secuti sunt. Ibi signis conlatis pugnatum per
quattuor ferme horas egregieque uincentibus Romanis
signum receptui est datum, quod Cn. Scipionis femur tra-
gula confixum erat pauorque circa eum ceperat milites ne
3 mortiferum esset uolnus. Ceterum haud dubium fuit quin, nisi
ea mora interuenisset, castra eo die Punica capi potuerint;
nam non milites solum sed elephanti etiam usque ad uallum
acti erant, superque ipsas ⟨fossas⟩ nouem et triginta elephanti

8 Iliturgim *Gron.* (*u.* 23. 49. 5): ilityrgim *P*: ilityrgum *P^2CRMB* (*sed* hil-)*DA* (*similiter in* § 11 *sed* iliturgi *D*): iliturgo *A* 9 castra *add.* *P^1CRMBDA*: *om. P* 10 mille (∞) hominum *PCRMB*: ·x· hominum *D*: .x. m̄ *A*: .x. milib' *A^2*: mille *Gron.* captum *PCRD*: captā *uel* captū *M*: capti *M^4*: capta *BA* 11 socia et haec (*uel* hec) *P^1CRMBDA*: socie et hi | *P*: socii et hi *Hertz*, *Koch* (erant *tuentes*) erat *RC^2BDA*: erant *PCR^1M*

42 2 Scipionis *PCRMBDA*: Scipioni *mallet Luchs* 3 dubium *A*: dubia *PCRMBD*: dubie *M^3*: res dubia *C^4*: dubia res *Luchs* nam *Madv.*: iam *PCRMBDA* ipsas fossas *Riemann Madvigio praeeunte*: ipsas *P in fine lineae CRMBD*: ipsum *dett. aliq.*: ipsos (*sc.* milites) *A dett. plur.*: ipsa *C^x*: ipso *ed. Ven.* 1470: fossas *Madv.*

pilis confixi. Hoc quoque proelio ad duodecim milia homi- 4
num dicuntur caesa, prope tria capta cum signis militaribus
septem et quinquaginta. Ad Auringem inde urbem Poeni 5
recessere et, ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi
iterum Scipio lecticula in aciem inlatus conflixit nec dubia
uictoria fuit; minus tamen dimidio hostium quam antea, quia
pauciores superfuerant qui pugnarent, occisum. Sed gens 6
nata instaurandis reparandisque bellis Magone ad conqui-
sitionem militum a fratre misso breui repleuit exercitum
animosque ad temptandum de integro certamen fecit. Galli 7
plerique milites, iique pro parte totiens intra paucos dies
uicta, iisdem animis quibus priores eodemque euentu pugna-
uere. Plus octo milia hominum caesa, haud multo minus 8
quam mille captum et signa militaria quinquaginta octo.
Et spolia plurima Gallica fuere, aurei torques armillaeque,
magnus numerus; duo etiam insignes reguli Gallorum—
Moeniacapto et Vismaro nomina erant—eo proelio ceci-
derunt. Octo elephanti capti, tres occisi.

Cum tam prosperae res in Hispania essent, uerecundia 9

4 hoc P^2 (*uel* P^3) *CRMBDA* : hac *P* 5 quia *MBDA* : qua *PRM* : q̄m *C* 6 a fratre C^4 *Gron.* (*cf.* 23. 11. 7): fratre *PCRMBDA* (*sed hi tres* fratrem isse *pro* fratre misso) misso C^4M^3 *uel* M^9A^x : misse *PC?RMBDA* (*u. sup.*) 7 Galli A^v *Valla* : alii *PCRMBDA* iique A^v *Valla* : sique *PCRMBDA* : si quidem C^4 : sicut A^2 *dett. aliq.* : quippe *Madv.* : *secl. Weissenb.* animis C^2M^2BDA : animas *PCRM* priores *Valla* : pr. orta *PRMBDA?* : p̄r̄ *C* : prius ita A^2 *dett. aliq.* : prius *dett. aliq.* : *lacunam suspicatur Conway sic supplendam* prior ⟨pugna a P(o)enis erat ini-⟩ta *uel similiter* 8 haud *ed. Rom.* 1469 : et haud *PCRMBD* (*quod mutare nolit Conway*) : et non *A* captum PR^1 : capta et *R* : capta P^1 (*uel* P^2) *CRMBDA* et spolia P^1*CRMBDA* : *post* VIII *scribit* oe (*ex* oc) ro signa et spolia *P* aurei *M et* M^xA : alirei *PCRBD*; *supra* -u- *scripsit* l *aliquis fort.* M^1, *ut secundam lectionem, quod rursus deletum est* torques R^1 (*uel* R^2) *MBDA* : torquens *PCR* Moeniacapto *Gron.* : *fort.* Moeniacato (-cat- *Celticum esse, ut in* Catullus, *monet amicus G. E. K. Braunholtz*) : moenia coepta *PCRMB* : menia cepta *DA* : Moeniacoepto *Edd. hodierni* Vismaro *P* : quismaro P^x (*fort.* P^3) *CR?* : ciuis maro R^2*MBDA* : *num* Sigismaro *sit dubitat Conway*, Sigimerum *patrem Arminii conferens* (*Tac. Ann.* 1. 71, *Vell.* 2. 118. 2); *haec esse nomina propria primus uidit Valla* 9 tam *J. Perizonius* : iam *PCRMBDA* prosperae res *A dett. aliq.* : propere *PR* : prosperae *C* (res *post* Hispania C^4 *Riemann*) M^1 : prope res *BD* : properae *M*

Romanos tandem cepit Saguntum oppidum, quae causa belli esset, octauum iam annum sub hostium potestate esse.
10 Itaque id oppidum ui pulso praesidio Punico receperunt cultoribusque antiquis quos ex iis uis reliquerat belli resti-
11 tuerunt; et Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona uendiderunt urbemque eorum deleuerunt.

43 Haec in Hispania Q. Fabio M. Claudio consulibus gesta.
2 Romae cum tribuni plebis noui magistratum inissent, extemplo censoribus P. Furio et M. Atilio a ⟨M.⟩ Metello tri-
3 buno plebis dies dicta ad populum est—quaestorem eum proximo anno adempto equo tribu mouerant atque aerarium fecerant propter coniurationem deserendae Italiae ad Cannas factam—sed nouem tribunorum auxilio uetiti causam in
4 magistratu dicere dimissique [fuerant]. Ne lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furii; M. Atilius magistratu se abdicauit.

5 Comitia consularia habita ab Q. Fabio Maximo consule. Creati consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus, consulis
6 filius, et Ti. Sempronius Gracchus iterum. Praetores fiunt

10 ui *P*: ut *P^2CRMBDA* ex iis uis *Gron.*, *optime*: et suis *PCRMDA?*: et suos *B*: et uis *P^x*(s *partim eraso ut uidetur; fort.* *P^4*) *$C^x M^1$*: uis *A^x* belli *PCRMDA*: bellis *P^2?*, *indistinctius* 11 urbemque (*P^2 uel*)*P^3CRMBDA*: urbemue *P* deleuerunt (*P^2 uel*) *P^3CRMBD*, *quod malit Conway cum Liuius* (*nisi in orationibus*) *clausulas Ciceronianas in fine paragrapharum fere deuitare uideatur*: deleuere *A*: delerunt *P*

43 1 haec *$C^4 M^1 A^2$*: hae *PCRMB*: haee *D*: he *A* 2 a M. Metello *ed. Rom.* 1469, *cf. c.* 18. 3: a Metello *PCRMBD*: ap Metello *A*: a p. Metello *A^x*: a M. Caecilio Metello *Luchs* 3 deserendae *$C^4 A^2$*: desereddactus *P*: deserte actus *$P^2 C R^x$ in ras. M*(*sed* -tę *hi tres*)*BA?*: deserte auctus *D*: *post* deserendae *add.* metu *uel* terrae *Gron.*: nauibus *Fabri*: causa *Otto*, *ex c.* 18. 4 (*sed post* Italiae *demum stare debebat; ipse unde* -tus *ortum sit nescio*): deserendae actutum ('*on the spot*') *conicit Conway* (*cf.* 29. 14. 5) *uel simplicius* deserendae tum (*de* -m *et* -s *in P u. c.* 9. 9 *et* 22. 2. 2 *adn.*) fuerant *P*(*sed* -a- *partim erasum*)*CRMBDA*: fuerunt *Crevier*: sunt *Walch*: *del. Ussing*, *optime* 4 ne *ed. Rom.* 1469: neque *PCRMBDA*, *cf.* 21. 60. 4 *adn.* (*a*) 5 ab Q. *Aldus*: atq. *PCR^x*(-que *R?*)*M*: a *B*: *om. D*: ab *A* Ti *ed. Frob.* 1535, *u.* 21. 15. 4 *et* 5: T. *PCRMBDA*

duo qui tum aediles curules erant, P. Sempronius Tuditanus
et Cn. Fuluius Centumalus, et ⟨cum illis M. Atilius et⟩ M.
Aemilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno 7
primum factos ab curulibus aedilibus memoriae proditur.
Aedilis Tuditanus hic erit, qui ad Cannas pauore aliis in 8
tanta clade torpentibus per medios hostes duxit.

His comitiis perfectis auctore Q. Fabio consule designati 9
consules Romam accersiti magistratum inierunt, senatumque
de bello ac prouinciis suis praetorumque et de exercitibus
quibus quique praeessent consuluerunt; itaque prouinciae 44
atque exercitus diuisi: bellum cum Hannibale consulibus
mandatum et exercituum unus quem ipse Sempronius habuerat, alter quem Fabius consul; eae binae erant legiones.
M. Aemilius praetor, cuius peregrina sors erat, iurisdictione 2
M. Atilio collegae, praetori urbano, mandata Luceriam prouinciam haberet legionesque duas quibus Q. Fabius, qui tum
consul erat, praetor praefuerat. P. Sempronio prouincia 3
Ariminum, Cn. Fuluio Suessula cum binis item legionibus
euenerunt ut Fuluius urbanas legiones duceret, Tuditanus a
M. Pomponio acciperet. Prorogata imperia prouinciaeque, 4

6 duo *Madv.*: cito *PCRMBA*: scito *D*: et *dett. aliq.*: tito (*post* qui cum *uel* qui tum) A^2 *uel* A^6 *in marg. dett. aliq.* cum illis M. Atilius et *scripsimus, duce M. Muellero, qui* cum eis M. Atilius et *coniecit, praeeunte Madvigio qui* M. Atilius et *hic add. et Edd. ante Drak. eadem post* fiunt *inserentibus*: *om. PCRMBDA* 7 ludos scenicos P^x(*num* P^1?)C^xM^1 *uel* M^2A^2: lucos | sceniluscos *P*, *ubi* d *supra* -c- *in* luc- *et puncta supra* -lus- *iam euanida omnia, add.* P^x: ludos scenibus cos (-l- *in* -b- *mutans*) P^3*CRMBDA?* curulibus C^2M^2(*sed* -rr-)A^2: curules *PCRMB*(*sed hi duo* curr-)*DA?*: currulis B^2 8 erit *PCRMBDA*, *rectissime cf.* 21. 46. 8: erat $C^2M^xA^2$ 8–9 duxit. His *Madv. Praef. ed.* 4, *optime*: duxit. Iis *Weissenb.*: auxiliis *PCR MBDA*: exiliit A^2 (*uel* euasit A^2 *in marg.*): erupit *uel* euasit *dett. fl.*: auxilio fuit C^4 9 auctore A^v *dett. tres.*: autore (*obscure*)P^x: autere *PCRMBDA?* (*uel* austere *A?*): a sene A^2: aūt a C^2 quique *A*: cuique *PCRMBD*

44 1 prouinciae *A*: prouincia *PCRMBD* exercituum *Gron.*: exercitum *PCRMDA?*: exercitus C^4B: exercitu' A^2 unus quem C^4A^2 *ed. Venet.* 1470: unus cumque *PCRMBDA?*: unus eum quem M^7 2 peregrina A^2: permacrina *PCRMBDA?*: permarina C^x 3 item *Aldus*: isdem *PCRMBDA* 4 prorogata P^2*CRMBDA*: prouocata *P*

M. Claudio Sicilia finibus eis quibus regnum Hieronis fuisset,
⟨P.⟩ Lentulo propraetori prouincia uetus, T. Otacilio classis
5 —exercitus nulli additi noui—; M. Valerio Graecia Mace-
doniaque cum legione et classe quam haberet; Q. Mucio
cum uetere exercitu—duae autem legiones erant—Sardinia;
C. Terentio, ⟨cum⟩ legione una cui iam praeerat, Picenum.
6 Scribi praeterea duae urbanae legiones iussae et uiginti milia
sociorum. His ducibus, his copiis aduersus multa simul aut
mota aut suspecta bella muniuerunt Romanum imperium.
7 Consules duabus urbanis legionibus scriptis supplemento-
que in alias lecto priusquam ab urbe mouerent prodigia
8 procurarunt quae nuntiata erant. Murus ac porta Caietae
et Ariciae etiam Iouis aedes de caelo tacta fuerat. Et alia
ludibria oculorum auriumque credita pro ueris: nauium lon-
garum species in flumine Tarracinae quae nullae erant uisas
et in Iouis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma
9 concrepuisse et flumen Amiterni cruentum fluxisse. His pro-
curatis ex decreto pontificum profecti consules Sempronius
in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Sues-
10 sulam in castra uenit. Cum obuiam filius progrederetur
lictoresque uerecundia maiestatis eius taciti anteirent, praeter

4 Sicilia *Aldus et ed. Mogunt.* 1518: siciliae *PCRMBDA* P. Lentulo *Luchs* (*cf.* 25. 3. 6): Lentulo *PCRMBDA* 5 Q. (*ante* Mucio) *Aldus* (*cf.* 23. 24. 4): m̄. *PCRMBDA* cum legione una *Aldus*: legio una *PCRMBDA* (*sed* cum Terentio) cui M^7 (*cf. c.* 11. 3): qui *PCRMBA*: quem *D* Picenum *PCRMBDA*: et picenum *dett. unus* (*Hearnii*) *Gron.*: ac *uel* ad Picenum *Weissenb.* (*ambo* legio una *retinentes*) 8 porta Caietae *Luterbacher, fort. recte, duce Drakenborchio qui nomen urbis latere suspicatus est*: portae tactae (*uel* porte tacte) *PCRMBDA*: porta Atellae *Alsch.*: *alias urbes alii; mox post* Ariciae *alterum* ⟨et Ariciae⟩ *add. H. J. Mueller; sed cum* etiam *sequatur,* ⟨Ariciae⟩ *sine* et *postulet Conway* aedes C^2M^5(ed-)*A*: aedis *Alsch.*: dies *PCRMBD* tacta P^2*CRMBDA*: tacto *P* fuerat M^5 *ed. Rom.* 1469: fuerant *PCRMBDA* Tarracinae *ed. Rom.* 1469: tarricinae *P*: taricinae *RMBD*: (in flumen) et arricinae *CA* (*sed hic* aric-): et ariciae A^2 nullae erant C^2A^2: nulla erat *PCRMBDA* uisas *Wesenberg*: uisae (*uel* -e) *PCRMBDA* Compsano A^x *cod. Sigoni*: compsino P^1 *uel* P^2(*ex* -tino *P*)*CRMBDA*: Pomptino *Gron.* 10 cum *PCRMBDA*: cui cum *Wesenberg, bene*

undecim fasces equo praeuectus senex, ut consul animaduertere proximum lictorem iussit et is ut descenderet ex equo inclamauit, tum demum desiliens 'Experiri' inquit 'uolui, fili, satin' scires consulem te esse'.

In ea castra Dasius Altinius Arpinus clam nocte cum 45
tribus seruis uenit promittens, si sibi praemio foret, se Arpos
proditurum esse. Eam rem ad consilium ⟨cum⟩ rettulisset 2
Fabius, aliis pro transfuga uerberandus necandusque uideri ancipitis animi communis hostis, qui post Cannensem cladem, tamquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem
descisset traxissetque ad defectionem Arpos ; tum, quia res 3
Romana contra spem uotaque eius uelut resurgere ab stirpibus uideatur, nouam referre proditionem proditis polliceatur, aliunde ipse stet semper, aliunde sentiat, infidus socius, uanus hostis ; id ad Faleriorum Pyrrhique proditorem tertium trans-

10 is ut *ed. Frob.* 1531 : ut is *PCRMBDA* fili *CM^7* (*qui et* s *in uoce* satin *delebat*) *A* : o fili C^2 : filio *PRMB* : filii *D*

45 1 Dasius P^1 (*uel* P^2) *C* : dasi *P* : dassius *RA* : classius *MDB* Arpinus $C^x A^2$ *cod. Sigoni* : Arpianas *PC*(*sed* -nus) *RMBA* : arpinas *D* 2 cum C^2 *J. Perizonius* : *om.* *PCRMBDA* : *ante* eam *add. dett. aliq.* : *ante* ad A^2 *dett. plerique* : *ad initium sententiae ponit Gron.*, eam *delens* descisset *cod. Mureti* : discessit *PCRMBDA* : discessisset $A^2 M^7$ (-iset) traxissetque *PCRMBDA* : et traxisset *Madv.* 3 quia $M^2 A^2$ (*ut secundam lectionem*) : quam *PRMBD* : quoniam C^4 *in ras. dett. duo* (*quod probat cum Madvigio Conway*) : postquam A^2 *in ras.* : quando *uel* cum *uel* quod *dett.* ; (quám, *ut uidetur in P, fort. per casum tantum sic notata est*) resurgere ab stirpibus *Valla et Weissenb.* (resurgere rursus *Valla*) : resurgerent turpibus *PCR* : resurgeret turpibus C^x*BDA* : resurgerent turpitudinibus *M* : ab inferis resurgere *Lov.* 2 : resurgeret. turpius uideatur (*haec cum* referre *coniuncta*) *Edd. uet.* polliceatur *Madv.* : polli uii· uir *P* : polli ūū uir *C?RMBDA* (*cf.* 23. 8. 7 perhola *P pro* perlici ad) : olim *Gron. de* C^4 *et* A^v *u. inf.* aliunde ipse stet *Conway* (aliunde stet *Gron.*) : ali iudicio e stet *PC?RMBDA* ; (prodita res ūū uir)ale iudicio ÷.... ut sentiat, *quinque litt. erasis* C^4 : (pollicentem mob)ili iudicio A^v *Valla* : (proditis) uelit ; qui alio iudicio stet *Riemann duce Harantio* : *conieceram alterum* semper *ante* stet ; *sed Conwaii coniectura uidetur Puteani uestigia propius sequi* semper aliunde M^7*BDA* : semper aliumde *PRM* : semper, semper aliunde *Riemann* hostis ; id *Madv.* : hostiis *P* : hostis P^1*CRMBDA* : hostis ; is *Harant* Pyrrhique *Edd. uet.* : pyrrhiue A^2 *uel* A^6 *in ras.* : phiriiue *M* : phyrrile *P* : phyrrtiue *uel* phyrriiue P^1 *uel* P^2 : phyrriiue *CR* : phyrriue *BD* proditorem *PCRMBDA* : proditores *Duker, fort. recte, cf. c.* 9. 9 *et* 22. 2. 2 *adn.*

4 fugis documentum esset. Contra ea consulis pater Fabius
temporum oblitos homines in medio ardore belli tamquam in
5 pace libera de quoque arbitria agere aiebat; qui, cum illud
potius agendum atque cogitandum sit si quo modo fieri possit
ne qui socii a populo Romano desciscant, id non cogitent,
documentum autem dicant statui oportere si quis resipiscat
6 et antiquam societatem respiciat. quod si abire ab Romanis
liceat, redire ad eos non liceat, cui dubium esse quin breui
deserta ab sociis Romana res foederibus Punicis omnia in
7 Italia iuncta uisura sit? se tamen non eum esse qui Altinio
fidei quicquam censeat habendum; sed mediam secuturum
8 consilii uiam. neque eum pro hoste neque pro socio in
praesentia habitum libera custodia haud procul a castris
placere in aliqua fida ciuitate [eum] seruari per belli tempus;
perpetrato bello tum consultandum utrum prior defectio plus
9 merita sit poenae an hic reditus ueniae. Fabio adsensum
est Calenisque legatis traditus et ipse et comites; et auri

3 esset *ed. Rom.* 1469: esse *PCRMBDA*; *de temporum in Or. Obl. usu Liuiano cf.* 23. 15. 4 *adn.* 4 libera *A dett. aliq. Lipsius*: libra *PCRMBD* arbitria agere A^2 *Lipsius*: arbiter|eri agerei *P*: arbitr|ari agere P^1CR^xMBD: arbitrio (?) agere *A dett. unus* (*Hav.*): arbiterari agere *R* 5 qui cum *Gron.*: et cum *PCRMBDA*: ut cum *Weissenb.* cogitandum *Gron.*: eis cogitandum *Valla*: eos agitandum *PCRMBDA* (*cf.* 25. 36. 5) socii a C^4M^7 *Valla*: soci a ?P^x: soci *P*: socii $P^2CRMBDA$ id *Gron.*: et *PCRMBDA*: et ut *Madv.* non cogitent *Gron.*: non uocitent *PCRMBDA*: non uacillent C^4: non os concilient (*uel* noui concilientur) *Madv.* autem *PCRMBDA*: etiam *Madv.*: tamen *M. Mueller*: *secl. Wesenberg* dicant *Valla*: dicatur *PCRMBDA* 6 cui *ed. Frob.* 1531: qui *PCRMA*: quid M^7 (*uel* M^2)*BD* esse quin M^2(M^7?): esset qui *PCRMA*: esset quin C^4BD deserta *ed. Mogunt.* 1518: desiderata *PCRMBDA*: desperata *Madv.* res . . . uisura sit *PCRMBDA*: re . . . uisuri sint *Madv.* 7 non $P^1CRMBDA$: nocens *P* (*sc. ex* censeat *infra praesumens, ut in c.* 3. 3 (*bene potus ut uid.*)) Altinio *cf.* § 1: allinio *P*: altino $P^2CRMBDA$ quicquam C^2: nequisquam *P* (*sc.* ne- *ex* neque eum *et* neque pro *inf.*): nequiquam P^1(*uel* P^2)*CRMBDA* secuturum *Weissenb.*: consecuturum *P*(*sc. ex* consilii)C^1RMBDA^2: conseturum *C*: consecurum *A*: in eo secuturum *Harant* 8 eum (*post* neque) *PCRMBDA*: enim *Weissenb.*: *secl. Luchs, enclitici pronominis locum, ut uid., ignorans* seruari *Aldus*: eum seruari CM^7BDA: eum seruare *PRM* 9 Calenisque *Weissenb.*: catenisque *PCRMBD*(*sed* cath-)*A* legatis *PCRMBA*: ligatus A^2: ligatis *D*

satis magnum pondus quod secum tum attulerat ei seruari iussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequeban- 10
tur, nocte clausum adseruabant. Arpis domi primum desiderari quaerique est coeptus; dein fama per totam urbem 11
uolgata tumultum, ut principe amisso, fecit, metuque rerum nouarum extemplo nuntii missi. Quibus nequaquam offen- 12
sus Poenus, quia et ipsum ut ambiguae fidei uirum suspectum iam pridem habebat et causam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi uendendique; ceterum, ut irae magis quam 13
auaritiae datum crederent homines, crudelitatem quoque auiditati addidit coniugemque eius ac liberos in castra accitos, 14
quaestione prius habita primum de fuga Altini, dein quantum auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omnibus uiuos combussit.

Fabius ab Suessula profectus Arpos primum institit op- 46
pugnare. Vbi cum a quingentis fere passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis moeniaque, quae pars tutissima moenibus erat, quia maxime neglectam custodia uidit, ea potissimum adgredi statuit. Comparatis omni- 2
bus quae ad urbes oppugnandas usui sunt centurionum robora ex toto exercitu delegit tribunosque uiros fortes eis praefecit et milites sescentos, quantum satis uisum est, attri-

9 secum tum P^1 (*uel* P^2)*CRMBDA* : secutum *P* : secum *Weissenb.*; *de* tum '*tempore quod commemoratum est*' *significante cf. e g.* 4. 3. 17
11 missi *PCRMBDA* : ad Hannibalem missi *ed. Rom.* 1469, *quod non accepit Gron.* : *si quid amissum sit malim lineam suppletam* (*post* nouarum) 'ad castra hostium' *uel* (*post* missi) 'rem detulerunt hosti'; *sed cum in sequenti colo sequantur uoces* quibus . . . Poenus *hic nihil inserendum esse cum Gronouio censemus* 12 et *BDA* : ut *PCRM*: *del* C^x ipsum *PCRMBDA* : ipse eum *Riemann*
13 auiditati *Stroth*: grauitatem *PCRMBDA* (*sed hi duo* crudelitati *pro* crudelitatem) : grauitati M^7 *uel* M^2 : rapacitati *Gron.* : ad auiditatem *Harant*; *in P* quoq. gra| *in spatio paulo largiore stant*, *nec difficile est credere litteras* · GR *ex litteris* UE *in exemplari obscuratis ortas esse*
14 Altini dein *Gron.* (*sed* -inii) : aliindein *P* : aliunde in P^2*CRM D* : aliumde in *B* : deinde aliunde in *A* : aliam dein C^2

46 1 a quingentis *Gron.* (*cf. e g.* 38. 20. 2 *et Caes. B G.* 2 7 3) : ad *PCRM* : m̄ *BD* : mille *A* quia *PCRMBDA* : qua M^2 *ed. Colon.* 1528 ea *PCRMBDA* : eam *dett. aliq.*

buit eosque, ubi quartae uigiliae signum cecinisset, ad eum
3 locum scalas iussit ferre. Porta ibi humilis et angusta erat infrequenti uia per desertam partem urbis. Eam portam scalis prius transgressos [murum] aperire ex interiore parte aut claustra refringere iubet et tenentes partem urbis cornu signum dare ut ceterae copiae admouerentur: parata omnia
4 atque instructa sese habiturum. Ea impigre facta; et quod impedimentum agentibus fore uidebatur, id maxime ad fallendum adiuuit. Imber ab nocte media coortus custodes uigilesque dilapsos e stationibus subfugere in tecta coegit,
5 sonituque primo largioris procellae strepitum molientium portam exaudiri prohibuit, lentior deinde aequaliorque acci-
6 dens auribus magnam partem hominum sopiuit. Postquam portam tenebant, cornicines in uia paribus interuallis dis-
7 positos canere iubent ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul iubet ac paulo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur.

47 Tum demum hostes excitati sunt iam et imbre conquie-
2 scente et propinqua luce. Praesidium in urbe erat Hannibalis, quinque milia ferme armatorum, et ipsi Arpini tria milia hominum armarant. Eos primos Poeni, ne quid ab
3 tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primo in tenebris angustisque uiis est. Cum Romani non uias tantum sed tecta etiam proxima portam occupassent ne peti superne

3 aperire *Madv.*: amu|rum perire *P* (*ubi* -mu *in marginem excurrit*): amurum pergere P^2CRM: ad murum pergere C^2BDA: murum aperire *Crevier, sed recte Madv. expulisse uidetur* murum *ut ex margine exceptum* aut *PCRMBDA?*: ante A^2 *dett. aliq.*: ui *Gron.* (et *ante* ex *cum Edd. uet. retinens*): ac C^2 ceterae M^3B^2(*sed* cert-) *A*: gerere *PCRMBD*: gestare C^2 sese A^2 *Aldus*: esse *PCRMBDA*: *delet Conway*, *cf.* 23. 34. 4 4 dilapsos *ed. Rom.* 1469: delapsos *PCRBDA*: lapsos *M* 5 sonituque *PCRMBDA?*: sonitusque A^2 (*an* A^1*?*) *dett. aliq.*, *male, ut ait Drak.* accidens *ed. Frob.* 1531 (*cf.* 10. 41. 7): accedens *PCRMBDA* 7 id ubi *ed. Rom.* 1469: et ubi *PCRMBDA*
47 2 armarant *Duker*: armabant *PCRMBDA* 3 tecta C^2M^3 (*an* M^2*?*)B^2A^2: secta *PCRMBDA?* portam *Drak.* (*cf.* 28. 15. 9; 29. 7. 6: 35. 27. 9): porta *P*(*in fine lin.*)*CRMBDA?*: portae C^2M^2 (*an* M^2*?*)A^2 (*cf.* 8. 32. 12)

ac uolnerari possent, cogniti inter se quidam Arpinique et 4
Romani atque inde conloquia coepta fieri, percontantibus
Romanis quid sibi uellent Arpini, quam ob noxam Romano- 5
rum aut quod meritum Poenorum pro alienigenis ac barbaris
Italici aduersus ueteres socios Romanos bellum gererent et
uectigalem ac stipendiariam Italiam Africae facerent, Arpinis 6
purgantibus ignaros omnium se uenum a principibus datos
Poeno, captos oppressosque a paucis esse. Initio orto plures 7
cum pluribus conloqui; postremo praetor Arpinus ab suis
ad consulem deductus fideque data inter signa aciesque
Arpini repente pro Romanis aduersus Carthaginiensem arma
uerterunt. Hispani quoque, paulo minus mille homines, 8
nihil praeterea cum consule pacti quam ut sine fraude Puni-
cum emitteretur praesidium, ad consulem transtulerunt
signa. Carthaginiensibus portae patefactae emissique cum 9
fide incolumes ad Hannibalem Salapiam uenerunt: Arpi 10
sine clade ullius praeterquam unius ueteris proditoris, noui
perfugae, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria 11
dari iussa operaque eorum forti ac fideli persaepe res publica
usa est.

Cum consul alter in Apulia, alter in Lucanis esset, equites 12
centum duodecim nobiles Campani, per speciem praedandi
ex hostium agro permissu magistratuum ab Capua profecti,
ad castra Romana, quae super Suessulam erant, uenerunt;
stationi militum qui essent dixerunt: conloqui sese cum prae-
tore uelle. Cn. Fuluius castris praeerat; cui ubi nuntiatum est, 13
decem ex eo numero iussis inermibus deduci ad se, ubi quae
postularent audiuit—nihil autem aliud petebant quam ut,

4 inter se A^2 : inter *PCRMBDA* fieri *PCRMB*^{2}(*in marg.*) *DA* : geri *C. F. W. Mueller*, *male* 5 aut quod *Dukero praeeunte Doering* : quod aut *PCRMBD* : quod *A* : quod autem ob *uel* quod aut ob *dett. aliq.* stipendiariam M^3A^2 : stipendiamilitariam *P*: stipendia militaria P^2*CRMBDA* 7 arma M^3*BA* : arma se *PCRMD* (*P non correctus esse uidetur*) 10 Arpi *PCRMBDA* : ita Arpi *M. Mueller*, *pessime*, *cf. c.* 19. 10 *adn.* 11 duplicia C^4A : duplici *PCRMBD* usa P^x(*non* P^1 *nec* P^2)$C^x M^2 A$: uisa *PCRMBD*

Capua recepta bona sibi restituerentur—, in fidem omnes
14 accepti. Et ab altero praetore Sempronio Tuditano oppidum Atrinum expugnatum; amplius septem milia hominum
15 capta et aeris argentique signati aliquantum. Romae foedum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit. Solo aequata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem cum Aequimaelio Iugarioque uico et templis Fortunae ac
16 matris Matutae; et extra portam late uagatus ignis sacra profanaque multa absumpsit.

48 Eodem anno P. et Cn. Cornelii, cum in Hispania res prosperae essent multosque et ueteres reciperent socios et nouos
2 adicerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, subito Carthaginiensibus hostis factus;
3 ad eum centuriones tres legatos miserunt qui cum eo amicitiam societatemque facerent et pollicerentur, si perseueraret urgere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano et adnisuros ut in tempore et bene cumu-
4 latam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit; conlocutusque cum legatis de ratione belli gerundi, ut ueterum militum uerba audiuit, quam multarum rerum ipse ignarus esset ex comparatione tam ordinatae disciplinae animum ad-
5 uertit. Tum primum ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, orauit ut duo legationem referrent ad imperatores suos, unus apud sese magister rei militaris restaret: rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum habi-

13 accepti *PCRMBDA*: accepit *Riemann* 14 septem milia *Sabellicus*: 6|ↃↃ ∞ ∞ *PCRMB*: LXX *A*: *spatio fere sex litterarum relicto om. D* 15 duas P^1*CRMBDA*: duos *P* Iugarioque *Sabellicus*: iugularioque *PCRMBDA* et (*ante* templis) *Madv.*: in *PCRMBDA*: inde *Weissenb.*: inde et *M Mueller*: cum *H. J. Mueller* 16 uagatus $C^2M^9A^2$: uaganus *PCRMBDA*

48 1 reciperent M^2: receperint P^1(*ex* refep- *P*)*CRMBDA* extenderunt A^2: ostenderunt *PCRMBDA* 3 et bene *PCRMBDA*: ei bene *Lov.* 5, *Doering* 5 Tum *PCRMBDA*: tum unam rem (*i. e.* ī r̄, *facile ante* pr- *excasura*) *Conway. duce Creverio qui* tum id *uel* tum hoc *scripsit* restaret *scripsi*: retieret *P*: rediraet P^2 *uel* P^3: redire et *C*: rediret C^4*RMBDA*: remaneret A^2: resideret *dett. tres*: resisteret *Weissenb.* pedestria M^5A^2: pedestris *PCRMBDA*

lem; ita iam inde a principiis gentis maiores suos bella 6
gessisse, ita se a pueris insuetos; sed habere hostem pedestri
fidentem Marte, cui si aequari robore uirium uelit, et sibi
pedites comparandos esse. et ad id multitudine hominum 7
regnum abundare sed armandi ornandique et instruendi eos
artem ignorare. omnia uelut forte congregata turba uasta ac
temeraria esse. Facturos se in praesentia quod uellet 8
legati respondent, fide accepta ut remitteret extemplo eum,
si imperatores sui non comprobassent factum. Q. Statorio 9
nomen fuit, qui ad regem remansit. Cum duobus Romanis
rex tres a Numidis legatos in Hispaniam misit ad accipiendam
fidem ab imperatoribus Romanis. Iisdem mandauit ut pro- 10
tinus Numidas qui intra praesidia Carthaginiensium auxiliares
essent ad transitionem perlicerent. Et Statorius ex multa 11
iuuentute regi pedites conscripsit ordinatosque proxime mo-
rem Romanum instruendo et decurrendo signa sequi et
seruare ordines docuit, et operi aliisque iustis militaribus ita 12
adsuefecit ut breui rex non equiti magis fideret quam pediti
conlatisque aequo campo signis iusto proelio Carthaginien-

6 insuetos C^2M^7 (*uel* -tas C^2) : insuetus *PCRM* : insuetum *BDA* hostem C^4A^x : hostes *PCRMBDA* (*cf.* 22. 2. 2 *adn.*) 7 multitudine M^1A^x : multitudinem *PCRMBDA* instruendi C^xM^1BDA : instruendis *PCRM* (*cf. c.* 17. 6 *adn.*) turba PCR^1(*ex* urbe *R*)*M BDA* : turbam C^4: *secludebat H. J. Mueller, frustra* uasta *A. Rubenius, cf. Cic. Tusc.* 5. 77 : suasca PR^1 : suaiscia *uel* suaisca P^2? : sunscia *C* (-ā C^4) : suaisca *uel* sua isca *RMBA* : sua *spatio IV litter. relicto D* : sua inscia A^2 *ed. Rom.* 1469 : uesca *Gron.* : sua, uasta *Duker* : soluta *M. Mueller* esse C^xA^x *ed. Lugd.* 1520 : esset *PCRMDA* 8 se *A* : et *PCRMBD* quod uellet M^1A^2 : que uellet C^4 : quo uellent *PCR* : quod uellent *M*(quđ)*BDA* 9 Q Statorio A^2 : questorio *PCRMBDA* : C. Statorio *Bergk, dubitanter ex inscr. Delphica* ad C^4M^1(*ut secundam lectionem*)*DA* : id *PCRM* rex tres (*i.e.* rex III) a Numidis *Conway Alschefskium* (rex tres Numidas) *secutus* : relata Numidis *PCRM* : relata Numidas BA^2 : relata Numides *D* : relata Numida *A* : reliquis Numida *dett. duo Drak.* : relata Numidasque A^v : legatis Numida *ed. Flor.* 1522 : Numida *Perizonius* : rata ea Numidasque *Douiat.* : rex Numidas *Weissenb.* : delectos e Numidis *aut sim. aliquid aut numerum aliq.. Madv.* 10 essent *ed. Rom.* 1469 : erant A^2 *dett. unus* : *om. PCRMBDA* 11 regi *PCRBDA* : regis *M* (*ultra lineam*) : regni *Luchs fort. recte*

13 sem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania lega-
torum regis aduentus magno emolumento fuit; namque ad
famam eorum transitiones crebrae ab Numidis coeptae fieri.
Ita cum Syphace Romanis coepta amicitia est. Quod ubi
Carthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam in parte
altera Numidiae—Maesuli ea gens uocatur—regnantem le-
49 gatos mittunt. Filium Gala Masinissam habebat septem
decem annos natum, ceterum iuuenem ea indole ut iam tum
appareret maius regnum opulentiusque quam quod accepis-
2 set facturum. Legati, quoniam Syphax se Romanis iunxisset
ut potentior societate eorum aduersus reges populosque
3 Africae esset, docent melius fore Galae quoque Carthaginien-
sibus iungi quam primum antequam Syphax in Hispaniam
aut Romani in Africam transeant; opprimi Syphacem nihil-
dum praeter nomen ex foedere Romano habentem posse.
4 Facile persuasum Galae filio deposcente id bellum ut mitte-
ret exercitum; qui Carthaginiensibus legionibus coniunctus
magno proelio Syphacem deuicit. Triginta milia eo proelio
5 hominum caesa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in
Maurusios ex acie Numidas—extremi prope Oceanum ad-
uersus Gades colunt—refugit, adfluentibusque ad famam eius

13 coeptae *P(initio lineae)CRMB* (cę-) : cepte *DA* : *secl. Gron., sed si uox repetita displicet, cum A et Edd. uet. et Drak. malim* iuncta *scribere pro* coepta *quod secundam infra lineam in P incipit* fieri P^x (*fort.* P^4)M^2*A* : fieri ÷ B^x : fueri *P* : fuerit P^2*CRMD*^{1} : fuer^t C^2 : fuerint *D* : fueri ÷ *B* coepta *PCRMBD* : iuncta *A*, *quod reponendum esse credit Conway* acceperunt C^2*A* : ceperunt *PC*(cę-)*RMBD* Galam *CA* : Calam *PRMBD* Maesuli *P* : maesulia (*uel* Mesulia) P^2*CRMBD* : messulia *A* : mae(*uel* ma-)ssulia C^2

49 1 Gala Masinissam P^1 (*uel* P^2) C^1(*ex* ala *C*)*RM*B^x(*ex* asi- *B*)*DA* : dala|sinissam *P* septem (sptem *P*) decem P^1*CRMB* : septem .x. *D* : VII$^{t\bar{e}}$ et X$^{c\bar{e}}$ *A* : XXVII *Wesseling Val. Max.* 5. 2. 4 *et Liuii Perioch.* 48 *et* 50 (*inter alios*) *secutus, fort. recte* maius (*uel* latius) *Gron.* : iaius *P* : eius P^2*CRMBDA* 2 docent A^v *Valla* : donec *PCRMBDA* 4 coniunctus *Madv.* (*Emend.*^{2}, *p.* 352) *quem seq Riemann et Zingerle. recte* : coniunctus (*sic*) *P* : coniuncti P^1 *uel* P^2 : coniunctis *CRMBDA et Madv.* 1886 (*cf. c.* 23. 3 *adn.*) 5 Numidas *PCRMBDA* : *seclud. Riemann, male, nisi* ex acie *uocibus* in Maurusios *anteponas; etiam tum melius sit* Numidarum extremi *scribere*

undique barbaris ingentes breui copias armauit, cum quibus 6
in Hispaniam angusto diremptam freto traiceret. ⟨Eo⟩ Masinissa cum uictore exercitu aduenit; isque ibi cum Syphace ingenti gloria per se sine ullis Carthaginiensium opibus gessit bellum.

In Hispania nihil memorabile gestum praeterquam quod 7
Celtiberum iuuentutem eadem mercede qua pacta cum Carthaginiensibus erat imperatores Romani ad se perduxerunt,
et nobilissimos Hispanos supra trecentos in Italiam ad sol- 8
licitandos populares qui inter auxilia Hannibalis erant miserunt. Id modo eius anni in Hispania ad memoriam insigne est quod mercennarium militem in castris neminem antequam tum Celtiberos Romani habuerunt.

6 cum quibus *dett. duo Lov.* 3 *Hav.* : cum quibus antequam A^{2} *in ras. dett. aliq.* : rum quibus *P* : utrum P^{2}*CRMBD* : ut cum quibus *dett aliq.* Eo (*uel* et) Masinissa *Madv.* : Masinissa *P* (*initio lineae*) *CRMBDA* : sed Mas. *H. J. Mueller* : interim Mas. *Weissenb.* : ceterum Mas. *Luchs* (cum quibus antequam . . . traiceret, Mas. A^{2} *dett. aliq. quod cum Drak. malit Conway*) 7 quod Celtiberum $C^{2}A^{v}$ (*uel* A^{6}) *ed. Rom.* 1469 : Celtiberum quod *PCRMBDA* qua *PC RMDA* (*cf.* 10. 37. 5 ; 10. 46. 10 ; 25. 33. 3) : quae M^{2} : quam *B dett. unus* (*Ber.*) *ed. Rom.* 1472 (*cf.* 10. 46. 12 ; 26. 50. 7) pacta A^{v} (*uel* A^{6}) *dett. aliq. ed. Rom.* 1472 : facta *PCRMBDA* (quam pacti . . . erant *Gron.*) 8 ad (*ante* sollicitandos) C^{x}*BDA* : adit *PCRM* : ad id M^{7} qui $C^{4}M^{7}A$: *om. PCRMBD* Id . . . habuerunt *PC RMBDA* : *del. Geyer* : *uoces* eius anni in Hispania, *ut glossema antiquum a lectore aliquo qui* 25 33. 6 *ignorabat profectum, excludit Conway* eius $C^{2}A$: eris *PCRMBD*

Subscriptio. Titi libri lib. XXIIII explicit incipit lib. XXV *P* : *similia CRMDA* : *vi lineas uacuas reliquit B* : *add. minutis litteris* recognobi abellini P^{2}

T. LIVI

AB VRBE CONDITA

LIBER XXV

DVM haec in Africa atque in Hispania geruntur, Hannibal 1
in agro Sallentino aestatem consumpsit spe per proditionem urbis Tarentinorum potiundae. Ipsorum interim Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in 2
Bruttiis ex duodecim populis, qui anno priore ad Poenos desciuerant, Consentini et Tauriani in fidem populi Romani redierunt et plures redissent, ni T. Pomponius Veientanus, 3
praefectus socium, prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio iusti ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto cum Hannone conflixisset. Magna ibi uis hominum 4
sed inconditae turbae agrestium seruorumque caesa aut capta est: minimum iacturae fuit quod praefectus inter ceteros est captus, et tum temerariae pugnae auctor et ante publicanus omnibus malis artibus et rei publicae et societatibus infidus damnosusque. Sempronius consul in Lucanis 5
multa proelia parua, haud ullum dignum memoratu fecit et ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnauit.

Quo diutius trahebatur bellum et uariabant secundae 6
aduersaeque res non fortunam magis quam animos hominum,

1 1 Sallentino *Madv.* : talentino *PR* (*ut uid.*) : tarentino P^2CR^1 *in ras. MBDA* Sallentinorum *Sigon.* (*cf. C. I. L.* i^2, *p.* 46 *annis U. C.* 474, 487, 488) : Salentinorum *PCRMBDA* 3 Veientanus M^3 (*cf. c.* 3. 9) : uietanus *C* : ueientatus $PRMDA^x$: uegentatus *B* : uelentatus *A* in agro *Aldus* 1518 : et in agro *PCRMBDA* coacto *CA* : acto coactu *PR* : acto coacto P^1MBD : acto coactu P^x *per ras.* : ad id coacto *Gron. dubitanter ; sed* acto *duplicationi debetur* (*ut plura in* 24. 45. 7, *cf.* 24. 3. 3 *adn.*)

tanta religio, et ea magna ex parte externa, ciuitatem incessit
7 ut aut homines aut dei repente alii uiderentur facti. Nec
iam in secreto modo atque intra parietes abolebantur Romani
ritus, sed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum
turba erat nec sacrificantium nec precantium deos patrio
8 more. Sacrificuli ac uates ceperant hominum mentes quorum
numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestis-
que agris egestate et metu in urbem compulsa; et quaestus ex
alieno errore facilis, quem uelut concessae artis usu exerce-
9 bant. Primo secretae bonorum indignationes exaudiebantur;
deinde ad patres etiam ac publicam querimoniam excessit
10 res. Incusati grauiter ab senatu aediles triumuirique capitales
quod non prohiberent, cum emouere eam multitudinem e
foro ac disicere apparatus sacrorum conati essent, haud pro-
11 cul afuit quin uiolarentur. Vbi potentius iam esse id malum
apparuit quam ut minores per magistratus sedaretur, M.
Aemilio praetori [urb.] negotium ab senatu datum est ut eis
12 religionibus populum liberaret. Is et in contione senatus
consultum recitauit et edixit ut quicumque libros uaticinos
precationesue aut artem sacrificandi conscriptam haberet eos
libros omnes litterasque ad se ante calendas Apriles deferret

7 abolebantur *Gron.* : abote|bantur *P*: ab oste tenebantur P^2CR^1 *MBA* (*sed* hoste CM^3B) : ab os tenebantur *R*: ab hos tenebantur *D* : abutebantur P^4 *per ras.* precantium (praec-) P^x(*fort.* P^4)C^xBA^2 : apraecantium *PCRMA* (*et in B* a *est supra* c *uocis* nec *scriptum*) : turbantium nec aprecantium *D* : apprecantium *Gebhard* 8 uelut *Weissenb.* : uelut ex *PCRMB*(-ud)*DA* (ex *sc.* ab exercebant *praesumptum et relictum*, *cf.* § 3) usu CM^1BDA : usus *PRM* (*cf.* 24. 17. 6 *adn.*) 9 etiam ac *Weissenb.* : etiam ad *PCRMBDA* : etiam et ad *ed. Rom.* 1469 : et iam ad *Alsch.*, *probante Conwaio* 10 emouere C^3 *Valla* (*uel* mouere A^v *Valla*) : emoueri *PCRMD* : moueri *A* (*sed* commoueri *pro* cum mou.) ; *cf.* 5. 4. 12 ; 10. 28. 3 ; 10. 37. 8 ; 26. 6. 1 ; *contra c.* 9. 16 disicere M^3 (*uel* M^7) A^2 *uel* A^v (*sed* dissiicere) : disdicere *PCRMBDAN*: dispergere A^2(*? ut gloss. explan.*) : dediscere C^4N^x 11 Aemilio *PCRMBDA* : Atilio *Sigon.*, *cf.* 24. 44. 2 urbano (*i. e.* urb.) *PCRMBDA* (*uel* urb̄.), *seclusi ut antiquum glossema*, *cf. cc.* 3. 12 *et* 12. 3 eis *Weissenb.* : his *ed. Francof.* 1578 : etis *PR* : et eis *C*: et his R^1M *BD* : etiam his *A dett. duo* 12 uaticinos *ed. Par.* 1510 : uatcinios *PRA*, *cf.* 39. 16. 8 : uatacinios *C*: uaticinios *MBD*

neu quis in publico sacroue loco nouo aut externo ritu
sacrificaret.

Aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt, L. Cor- **2**
nelius Lentulus pontifex maximus et C. Papirius C. filius
Masso pontifex et P. Furius Philus augur et C. Papirius
L. filius Masso decemuir sacrorum. In Lentuli locum M. 2
Cornelius Cethegus, in Papiri Cn. Seruilius Caepio pontifices
suffecti sunt; augur creatus L. Quinctius Flamininus, decem-
uir sacrorum L. Cornelius Lentulus.

Comitiorum consularium iam appetebat tempus; sed quia 3
consules a bello intentos auocare non placebat, Ti. Sempro-
nius consul comitiorum causa dictatorem dixit C. Claudium
Centonem. Ab eo magister equitum est dictus Q. Fuluius
Flaccus. Dictator primo comitiali die creauit consules Q. 4
Fuluium Flaccum, magistrum equitum, et Ap. Claudium
Pulchrum, cui Sicilia prouincia in praetura fuerat. Tum 5
praetores creati Cn. Fuluius Flaccus ⟨C.⟩ Claudius Nero M.
Iunius Silanus P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis dictator
magistratu abiit. Aedilis curulis fuit eo anno cum M. 6
Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africano fuit
cognomen. Huic petenti aedilitatem cum obsisterent tribuni
plebis, negantes rationem eius habendam esse quod nondum
ad petendum legitima aetas esset, 'si me' inquit 'omnes 7
Quirites aedilem facere uolunt, satis annorum habeo.' Tanto
inde fauore ad suffragium ferendum in tribus discursum est

2 1 Masso *PCRMBDA*, *Cic. Fam.* 9. 21. 2 : Maso *Sigon. ex fastis scripturam antiquiorem nominum saepe retinentibus* (*C. I. L.* i², *p.* 24) Philus *CA*² : pilus *PRMBDA* L. filius (*i. e.* l. f.) *ed. Frob.* 1531 : le *PCRMBDA* (*sed dubitabat M, pleniore calamo et in spatio scribens, cf.* 23. 19. 17 *adn.*) 2 Flamininus *Sigon. ex fastis* (*C. I. L.* i², *p.* 25) : flaminius *PCRMBDA* 3 a bello *PRMBDA*, *cf. e.g. c.* 7. 14 ; *defend. Walch, p.* 89 : a (ad *C*¹) bellum *C* : bello *P*¹? (*puncto supra posito*) *dett. unus* Ti. *cf.* 23. 30. 14 *et* 24. 43. 5 : t. *PCRMBDA* 4 consules *ed. Rom.* 1469 : consulem *PCRMBDA* et Ap. *Aldus* 1518 : ea .p̄. *PCR* : ea *M* : et p. *BD* : ap. *A* 5 C. Claudius *Sigon.* : Claudius *PCRMBDA* 6 Africano *C Gron.* : africanos *PRM* (*cf. c.* 1. 8) : africanus (*uel* aff-) *M*¹*BDA* ad petendum *P*¹*CRMBA* : ad repetendum *P* : appetendum *D*

8 ut tribuni repente incepto destiterint. Aedilicia largitio
haec fuit, ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice
facti et diem unum instaurati, et congii olei in uicos singulos
9 dati. L. Villius Tappulus et M. Fundanius Fundulus, aediles
plebeii, aliquot matronas apud populum probri accusarunt;
10 quasdam ex eis damnatas in exsilium egerunt. Ludi plebeii
per biduum instaurati et Iouis epulum fuit ludorum causa.

3 Q. Fuluius Flaccus tertium, Ap. Claudius consulatum
ineunt; et praetores prouincias sortiti sunt, P. Cornelius
Sulla urbanam et peregrinam, quae duorum ante sors fuerat,
2 Cn. Fuluius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam,
3 M. Iunius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Hanni-
bale et binae legiones decretae; alter a Q. Fabio superioris
4 anni consule, alter a Fuluio Centumalo acciperet; praetorum
Fului Flacci quae Luceriae sub Aemilio praetore, Neronis
Claudi quae in Piceno sub C. Terentio fuissent legiones
essent; supplementum in eas ipsi scriberent sibi; M. Iunio
5 in Tuscos legiones urbanae prioris anni datae. Ti. Sempronio
Graccho et P. Sempronio Tuditano imperium prouinciaeque
6 Lucani et Gallia cum suis exercitibus prorogatae; item P.
Lentulo qua uetus prouincia in Sicilia esset, M. Marcello
Syracusae et qua Hieronis regnum fuisset, T. Otacilio classis,
Graecia M. Valerio, Sardinia Q. Mucio Scaeuolae, Hispaniae
7 P. et Cn. Corneliis. Ad ueteres exercitus duae urbanae

8 congii *B*[1]: congi *PCRMBA*: *om. D*: congiari *pro* congii olei *in ras. C*[4]; *adiect. aliq. numeralem excidisse putauit J. H. Voss inde* centeni (*i. e.* c) *benigne add. ante* congii *Hertz*: quinquageni (*i. e.* L) *ante* L. Villius *Engelmann quem seq. Madv. et* (*non sine dubio*) *Conway* 9 Tappulus *Sigon.* (*cf. C. I. L.* i[2], *p.* 25): T. Apullus *PCRMBDA*

3 2 Suessulam *P*[1] (*uel P*[2]) (*sed* -ull-) *CRMBDA*: uessul|lam *P* Tuscos *P*, *Sigonium confirmans*: creatus cōs *P*[2]*CRMBA*: cōns. *D*: Etruriam *A*[v] *Valla*: inter cōs. *ed. Rom.* 1469 4 ipsi scriberent *dett. tres*: ipse scriberet *PCRMBDA* in Tuscos *Sigon.*: in tuscōs (*uel* intus cōs) *PCRMBDA*: in Etruria *A*[v] 5 Ti. *uid. c.* 2. 3: t. *uel* t̂. *PCRMBDA* Gallia *ed. Frob.* 1535 *dett. aliq.*: galliae *PCRMBDA* 6 T. Otacilio *u.* 23. 21. 1 *et* 5 (*hic* t. totac- *P*) Scaeuolae *P*[1] (*uel P*[2]) *CRMBDA*: caeuolae *P*

legiones a consulibus scriptae summaque trium et uiginti
legionum eo anno effecta est.
Dilectum consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno 8
prope motu rerum factum impediit. Publicanus erat Postu- 9
mius, qui multis annis parem fraude auaritiaque neminem in
ciuitate habuerat praeter T. Pomponium Veientanum, quem
populantem temere agros in Lucanis ductu Hannonis priore
anno ceperant Carthaginienses. Hi, quia publicum periculum 10
erat a ui tempestatis in iis quae portarentur ad exercitus et
ementiti erant falsa naufragia et ea ipsa quae uera renun-
tiauerant fraude ipsorum facta erant, non casu. In ueteres 11
quassasque naues paucis et parui pretii rebus impositis, cum
mersissent eas in alto exceptis in praeparatas scaphas nautis,
multiplices fuisse merces ementiebantur. Ea fraus indicata 12
M. Aemilio praetori priore anno fuerat ac per eum ad sena-
tum delata nec tamen ullo senatus consulto notata, quia
patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nole-
bant. Populus seuerior uindex fraudis erat; excitatique 13
tandem duo tribuni plebis, Sp. et L. Caruilii, cum rem in-
uisam infamemque cernerent, ducentum milium aeris multam
M. Postumio dixerunt. Cui certandae cum dies aduenisset 14
conciliumque tam frequens plebis adesset ut multitudinem
area Capitolii uix caperet, perorata causa una spes uidebatur 15
esse si C. Seruilius Casca tribunus plebis, qui propinquus
cognatusque Postumio erat, priusquam ad suffragium tribus
uocarentur, intercessisset. Testibus datis tribuni populum 16
submouerunt sitellaque lata est ut sortirentur ubi Latini
suffragium ferrent. Interim publicani Cascae instare ut con- 17
cilio diem eximeret; populus reclamare; et forte in cornu

8 impediit *ed. Rom.* 1469 : impedit *PCRMBDA*^{x} : impendit *A* 9 auaritiaque *P*^{x}*B*^{2}*DA*: auaritiaequae *P*: auaritiae(-ie) que *CRMB* T. (*ante* Pomponium) *ex c.* 1. 3 *Drak.* : l. *PCRMBDA* 14 conciliumque *A*^{v} : consiliumque *PCRMBA* : consilium *D* area *M*^{1}*DA*^{v} : arca *PCRMB* : ara *C*^{2} : arx *A* 15 Casca *BDA* (*ex* § 17): castra *PCRM* : contra *C*^{4} 16 submouerunt *scribimus* (summ- *P*), *cf.* 3. 48. 3 *et* 3. 67. 11 sitellaque *Valla* : cistellaq*ue* *A*^{v} : site illaque *PCRMBDA*

primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum
18 uersabat. Cum in eo parum praesidii esset, turbandae rei
causa publicani per uacuum submoto locum cuneo inrupe-
19 runt iurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul
dimicatione res erat cum Fuluius consul tribunis 'nonne
uidetis' inquit 'uos in ordinem coactos esse et rem ad
seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?'

4 Plebe dimissa senatus uocatur et consules referunt de
2 concilio plebis turbato ui atque audacia publicanorum: M.
Furium Camillum, cuius exsilium ruina urbis secutura fuerit,
3 damnari se ab iratis ciuibus passum esse; decemuiros ante
eum, quorum legibus ad eam diem uiuerent, multos postea
4 principes ciuitatis iudicium de se populi passos; Postumium
Pyrgensem suffragium populo Romano extorsisse, concilium
plebis sustulisse, tribunos in ordinem coegisse, contra popu-
lum Romanum aciem instruxisse, locum occupasse ut
tribunos a plebe intercluderet, tribus in suffragium uocari
5 prohiberet. nihil aliud a caede ac dimicatione continuisse
homines nisi patientiam magistratuum, quod cesserint in
praesentia furori atque audaciae paucorum uincique se ac
6 populum Romanum passi sint et comitia, quae reus ui atque
armis prohibiturus erat, ne causa quaerentibus dimicationem
7 daretur, uoluntate ipsi sua sustulerint. Haec cum ab
optimo quoque pro atrocitate rei accepta essent uimque eam
contra rem publicam et pernicioso exemplo factam senatus
8 decresset, confestim Caruilii tribuni plebis omissa multae
certatione rei capitalis diem Postumio dixerunt ac ni uades

18 submoto (sum-, *cf.* § 16) locum cuneo *Alb. Rubenius*: in summoto locuneo *PC*: in summoto locuineo P^2 (*uel* P^1) *R*: in summoto loco in eo R^1M (*sed* loco *plen. cal. cf. c.* 2. § 1) *BDA*: ui summoto eo *uel* inde cuneo A^v *Valla* 19 coactos P^2*CRMBDA* (*cf. e.g.* 3. 35. 6; 6. 38. 12; 43. 16. 10): coacto *PR*

4 2 secutura *Alsch.*: secura *PCRMBDA*: secuta M^3A^2 ab iratis A^v *dett. tres* (*cf.* 22. 40. 3): arbitratis *PCRMBDA*: ab ingratis A^2, *non male* (*cf.* 5. 32. 9) 5 quod *PCRMBDA*: qui *Gron.* ac P^x C^x: ad *PCRMBDA* 6 erat *P*; *cf.* 2. 58. 5 ipsi sua *Duker*: ipsius *PCRMBDA* 7 accepta *Madv.*: acta *PCRMBDA*: iacta *Ursinus*

daret prendi a uiatore atque in carcerem duci iusserunt. Postumius uadibus datis non adfuit. Tribuni plebem roga- 9
uerunt plebesque ita sciuit, si M. Postumius ante calendas Maias non prodisset citatusque eo die non respondisset neque excusatus esset, uideri eum in exsilio esse bonaque eius uenire, ipsi aqua et igni placere interdici. Singulis deinde eorum 10
qui turbae ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere ac uades poscere coeperunt. Primo non dantes, 11
deinde etiam eos qui dare possent in carcerem coniciebant; cuius rei periculum uitantes plerique in exsilium abierunt.

Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia pro- **5**
tegens exitum habuit. Comitia inde pontifici maximo 2
creando sunt habita; ea comitia nouus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt, Q. 3
Fuluius Flaccus consul, qui et ante bis consul et censor fuerat, et T. Manlius Torquatus, et ipse duobus consulatibus et censura insignis, et ⟨P.⟩ Licinius Crassus, qui aedilitatem curulem petiturus erat. Hic senes honoratosque iuuenis in 4
eo certamine uicit. Ante hunc intra centum annos et uiginti nemo praeter P. Cornelium Calussam pontifex maximus creatus fuerat qui sella curuli non sedisset.

Consules dilectum cum aegre conficerent, quod inopia 5
iuniorum non facile in utrumque ut et nouae urbanae legiones et supplementum ueteribus scriberetur sufficiebat, senatus ab- 6
sistere eos incepto uetuit et triumuiros binos creari iussit, alteros qui citra, alteros qui ultra quinquagesimum lapidem in pagis forisque et conciliabulis omnem copiam ingenuorum

9 plebem A^2 *Valla* : pl. *PCRMBDA* : plebis plebem *Sigon.* (*cf.* 3. 55. 14) *fort. recte* rogauerunt A^x *Gron.* : rogarunt *Sigon.* : locauerunt *PCRMBD* : uocauerunt *A Valla* 10 singulis *ed. Ven.* 1495 : singulos $PCRMB^2DA$: singuli *B* concitatores *PRMBDA* : concitores *Cobet* : concitatusque *C supra quod* causa *add.* C^4

5 3 tres A^v *Valla* : res *PCRMBDA* qui et *PCRMBDA* : qui *Madv.* P. (*ante* Licinius) *Sigon.* '*e uet. lib.*' : *om.* *PCRMBDA* 4 intra *PCRMBDA* : inter *Siesbye*, *cf. Cic. Quinct.* 14. 46 *et de Imp. Pomp* 23. 68 5 ut et C^4A^2 : et *PCRMBDA* 6 ultra C^4M^1 *uel* M^2BDA : utra *PCRM*

7 inspicerent et, si qui roboris satis ad ferenda arma habere uiderentur, etiamsi nondum militari aetate essent, milites face-
8 rent; tribuni plebis, si iis uideretur, ad populum ferrent ut, qui minores septendecim annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent ac si septendecim annorum
9 aut maiores milites facti essent. Ex hoc senatus consulto creati triumuiri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt.

10 Eodem tempore ex Sicilia litterae M. Marcelli de postulatis militum qui cum P. Lentulo militabant in senatu reci-
11 tatae sunt. Cannensis reliquiae cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici
6 belli finem in Italiam reportarentur. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque et robora ex legionibus peditum legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, e qui-
2 bus unus potestate dicendi facta: 'consulem te, M. Marcelle, in Italia adissemus, cum primum de nobis, etsi non iniquum, certe triste senatus consultum factum est, nisi hoc sperassemus in prouinciam nos morte regum turbatam ad graue bel-
3 lum aduersus Siculos simul Poenosque mitti, et sanguine nostro uolneribusque nos senatui satisfacturos esse, sicut patrum memoria qui capti a Pyrrho ad Heracleam erant aduersus
4 Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. Quamquam quod ob meritum nostrum suscensuistis, patres conscripti, nobis aut
5 suscensetis? Ambo mihi consules et uniuersum senatum intueri uideor, cum te, M. Marcelle, intueor, quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior et rei publicae et nostra

9 senatus consulto A^2: se *PCRMB*: sunt B^2*DA*: *del.* P^x, *ut uidetur* (*uel in* sc *correxit*); *cf. c.* 6. 2.
6 1 e quibus C^x*BDA*: equitibus *PC?RM* 2 Italia *dett. unus* (*Pal.* 3) *cf. Madv. Em. p.* 354: italiam *PCRMBDA* senatus consultum C^4A^2 *dett. aliq.*: sc P^x *per ras.*: se *P* (*cf. c.* 5. 9): *per punctum del.* P^2: *om. CRMBDA* 3 nos senatui *Bentley*: nostris senatui *Crevier*: nostratui *PCRMBDA?*: magistratui A^2: nostris tui M^2 *uel* M^7 a Pyrrho C^4A^x: Pyrrho *PCRMBD*(*sed* -rro)*A* 5 ambo *PCRMDA*: ambos M^1 (*uel* M^2)*B*: nam ambo *Pluygers* M. (*ante* Marcelle) *ed. Rom.* 1469: *om. PCRMBDA*

fortuna esset. Sine, quaeso, priusquam de condicione nostra 6
queror, noxam cuius arguimur nos purgare. Si non deum
ira nec fato, cuius lege immobilis rerum humanarum ordo
seritur, sed culpa periimus ad Cannas, cuius tandem ea culpa
fuit? militum an imperatorum? Equidem miles nihil un- 7
quam dicam de imperatore meo, cui praesertim gratias sciam
ab senatu actas quod non desperauerit de re publica, cui post
fugam Cannensem per omnes annos prorogatum imperium.
Ceteros item ex reliquiis cladis eius, quos tribunos militum 8
habuimus, honores petere et gerere et prouincias obtinere
audiuimus. An uobis uestrisque liberis ignoscitis facile, 9
patres conscripti, in haec uilia capita saeuitis? et consuli
primoribusque aliis ciuitatis fugere, cum spes alia nulla esset,
turpe non fuit, milites utique morituros in aciem misistis?
Ad Alliam prope omnis exercitus fugit; ad Furculas Caudinas 10
ne expertus quidem certamen arma tradidit hosti, ut alias
pudendas clades exercituum taceam; tamen tantum afuit ab 11
eo ut ulla ignominia iis exercitibus quaereretur ut et urbs
Roma per eum exercitum qui ab Allia Veios transfugerat re-
ciperaretur, et Caudinae legiones quae sine armis redierant 12
Romam armatae remissae in Samnium eundem illum hostem
sub iugum miserint, qui hac sua ignominia laetatus fuerat.
Cannensem uero quisquam exercitum fugae aut pauoris in- 13
simulare potest, ubi plus quinquaginta milia hominum
ciderunt, unde consul cum equitibus septuaginta fugit,

7 cui post $C^{x}A^{v}$ *Facius et Panormita*: qui post *PCRMBDA* : consul post A^{v} *Valla* Cannensem A^{v} *sed postea* actam *Valla* : actam nis *P* : actam nisi P^{2}*(?)CRMBDA* : actam sit *Fac. et Pan.* : ab (a *Alsch.*) Cannis (*quod probant Madv. et Conway*) *uel* ad Cannas (*cf.* 22. 50. 1) *Gron.; sc. in P* (*uel in exemplari eius*) acta-, *ex uoce prioris coli* actas *repetitum, ueram lectionem extrusit* 9 saeuitis A^{2} : saeuiret *PRM BDA?* : saeuire $P^{x}CM^{1}$: saeuire libet *Hertz, parum feliciter* : saeui *Gron.* 10 omnis C^{4} *in ras.* $M^{2}DA$: omnemis *PRM* : ome̅ (*i.e.* omne) *B* : omis B^{2} Caudinas ne A^{2} : caudinosque *PCRMBDA* : caudinas quid C^{4} 11 ulla A^{v} *Valla* : illa *PCRMBDA* ut et *C* *ed. Frob.* 1531 : ut etiam A^{v} *Valla* : ut eat *PRM* : ut ea $P^{2}BDA$: ut M^{1} 12 sine $C^{4}M^{1}BDA$: sint *PCRM*

unde nemo superest nisi quem hostis caedendo fessus reli-
14 quit? Cum captiuis redemptio negabatur, nos uolgo homines
laudabant quod rei publicae nos reseruassemus quod ad con-
sulem Venusiam redissemus et speciem iusti exercitus fecis-
15 semus; nunc deteriore condicione sumus quam apud patres
nostros fuerunt captiui. Quippe illis arma tantum atque
ordo militandi locusque, in quo tenderent in castris, est mu-
tatus, quae tamen semel nauata rei publicae opera et uno
16 felici proelio reciperarunt; nemo eorum relegatus in exsilium
est, nemini spes emerendi stipendia adempta; hostis deni-
que est datus, cum quo dimicantes aut uitam semel aut
17 ignominiam finirent; nos, quibus, nisi quod commisimus ut
quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset, nihil
obici potest, non solum a patria procul Italiaque sed ab hoste
18 etiam relegati sumus, ubi senescamus in exsilio ne qua spes, ne
qua occasio abolendae ignominiae, ne qua placandae ciuium
19 irae, ne qua denique bene moriendi sit. Neque ignominiae
finem nec uirtutis praemium petimus; modo experiri animum
et uirtutem exercere liceat. Laborem et periculum petimus,
20 ut uirorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia
iam alterum annum ingenti dimicatione geritur; urbes alias
Poenus, alias Romanus expugnat; peditum, equitum acies
21 concurrunt; ad Syracusas terra marique geritur res; clamo-
rem pugnantium crepitumque armorum exaudimus resides
ipsi ac segnes, tamquam nec manus nec arma habeamus.
Seruorum legionibus Ti. Sempronius consul totiens iam cum
hoste signis conlatis pugnauit; operae pretium habent liber-
22 tatem ciuitatemque. Pro seruis saltem ad hoc bellum emptis
uobis simus; congredi cum hoste liceat et pugnando quae-

14 negabatur *ed. Rom.* 1469: necabatur *P*: mercabatur *P^2CRMB^2* (-aretur *B*)*DA* 15 fuerunt *J. H. Voss*: fuerant *PCRMBDA* 18 ubi *PCRMBDA*: uti *H. J. Mueller*, *male* 19 experiri *P^1* (*uel P^2*)*CRMBDA*: expediri *P* liceat *PCRMBDA*: libeat *Luchs* 21 nec manus *CM^1BDA et fort. P^4*: nec (*ex* neu *P*) magnus *P^2RM*

rere libertatem. Vis tu mari, uis terra, uis acie, uis urbibus
oppugnandis experiri uirtutem? Asperrima quaeque ad labo- 23
rem periculumque deposcimus, ut quod ad Cannas faciundum fuit quam primum fiat, quoniam quidquid postea uiximus id omne destinatum ignominiae est.'

Sub haec dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcel- 7
lus id nec iuris nec potestatis suae esse dixit; senatui scri-
pturum se omniaque de sententia patrum facturum esse. Eae 2
litterae ad nouos consules allatae ac per eos in senatu reci-
tatae sunt; consultusque de iis litteris ita decreuit senatus:
militibus, qui ad Cannas commilitones suos pugnantes dese- 3
ruissent, senatum nihil uidere cur res publica committenda
esset. si M. Claudio proconsuli aliter uideretur, faceret 4
quod e re publica fideque sua duceret, dum ne quis eorum munere uacaret neu dono militari uirtutis ergo donaretur neu in Italiam reportaretur donec hostis in terra Italia esset.

Comitia deinde a praetore urbano de senatus sententia 5
plebique scitu sunt habita, quibus creati sunt quinqueuiri muris turribus reficiendis et triumuiri bini, uni sacris con-
quirendis donisque persignandis, alteri reficiendis aedibus 6
Fortunae et matris Matutae intra portam Carmentalem et Spei extra portam, quae priore anno incendio consumptae fuerant.

Tempestates foedae fuere; in Albano monte biduum con- 7
tinenter lapidibus pluuit; tacta de caelo multa, duae in Capi-

22 mari, uis P^1 *uel* P^2(*ex* ma|rius *P*)*CRMBDA* 23 fuit quam B^2A^2 *in ras.*: quit quam *PRB*: quidquam *C*: quicquam R^x*MDA?*: quiquam C^2; *in P* quit- *ex* quidquit (*sic*) *proximi coli* (*cf. c.* 1. 3 *et* 8, *et* 24. 3. 3 *adn.*) uiximus *PCRMBDA*: uiuimus *Luchs*: uixerimus *Harant*

7 1 nec iuris nec M^1 (*uel* M^2)*A*: nec iuris *PCRMBD* 3 uidere cur *Gron.*: uideretur *PCRMBDA*; *sed in M* -etur resp. *largiore spatio et maiorib. litteris*, *cf.* 23. 14. 7 *adn.* 4 quod e re p. *ed. Rom.* 1470: quod de re p. *PCRMBDA* 5 scitu *PCRM*: scita M^2*BDA*: scito *ed. Rom.* 1469 turribus *PCRMBDA* (*cf.* 22. 29. 11): turribusque A^v: et turribus *Weissenb.* 6 Matutae *ed. Rom.* 1469 (*cf.* 24. 47. 15): *om. PCRMBDA* et Spei *Weissenb.*: sed et spei *PCR MBDA*: fidei (*uel alius deae nomen*) et Spei *Doering fort. recte*

tolio aedes, uallum in castris multis locis supra Suessulam, et
8 duo uigiles exanimati; murus turresque quaedam Cumis non ictae modo fulminibus sed etiam decussae. Reate saxum ingens uisum uolitare, sol rubere solito magis sanguineoque
9 similis. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit et per aliquot dies consules rebus diuinis operam dederunt et per eosdem dies sacrum nouendiale fuit.

10 Cum Tarentinorum defectio iam diu et in spe Hannibali et in suspicione Romanis esset, causa forte extrinsecus
11 maturandae eius interuenit. Phileas Tarentinus diu iam per speciem legationis Romae cum esset, uir inquieti animi et minime otium, quo tum diutino senescere uidebatur, patientis, aditum sibi ad obsides Thurinos ⟨et⟩ Tarentinos inuenit.
12 Custodiebantur in atrio Libertatis minore cura, quia nec ipsis nec ciuitatibus eorum fallere Romanos expediebat.
13 Hos crebris conloquiis sollicitatos corruptis aedituis duobus cum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti
14 itineris factus profugit. Luce prima uolgata per urbem fuga est missique qui sequerentur ab Tarracina comprensos omnes retraxerunt. Deducti in comitium uirgisque approbante populo caesi de saxo deiciuntur.

8 Huius atrocitas poenae duarum nobilissimarum in Italia
2 Graecarum ciuitatium animos inritauit cum publice, tum etiam singulos privatim ut quisque tam foede interemptos
3 aut propinquitate aut amicitia contingebat. Ex iis tredecim

8 Cumis M^{1} (*uel* M^{3})A^{v} : cum iis *PCR*^{1}(*ex* com-)*MBA* : cum his *D* : cum inis B^{2} Reate A^{2} *in ras.* : reste *PCRMBDA* : praeneste C^{4} sol rubere A^{2} : uol ruber *P* : uel rubere P^{1}*CRMBDA?* 9 supplicatio $C^{2}M^{2}A^{x}$: supplicio *PCRMBDA* 11 Thurinos et Tarentinos *scripsi* : Tarentinos et Thurinos *Heusinger* : Thurinos *P* : Tarentinos P^{2} (*uel* P^{1})*CRMBDA* 12 ciuitatibus *Boettchero praeeunte Alsch.* : ciuitati *PCRMBDA* 13 corruptis $P^{x}M^{x}A^{6}$: corruptus *PCRM* : corruptos *BDA* duobus *ed. Rom.* 1469 : duobus qui *PCRMBDA* : qui C^{x} : duobus *ante* corruptis *dubit. Riemann* : custodibusque *Luchs* 14 comitium *Stroth* : comitio *PCRMBDA* uirgisque *PCRMBDA* : uirgis *Gron.* (*sed* reducti, in comitio)
8 2 contingebat CM^{1} (*uel* M^{3})*BDA* : contigebat *PRM* : contigerat *Luchs*

 3

fere nobiles iuuenes Tarentini coniurauerunt, quorum principes Nico et Philemenus erant. Hi priusquam aliquid 4
mouerent conloquendum cum Hannibale rati, nocte per speciem uenandi urbe egressi ad eum proficiscuntur; et cum 5
haud procul castris abessent, ceteri silua prope uiam sese occuluerunt, Nico et Philemenus progressi ad stationes comprehensique, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt.
Qui cum et causas consilii sui et quid pararent exposuissent, 6
conlaudati oneratique promissis iubentur, ut fidem popularibus facerent, praedandi causa se urbe egressos, pecora Carthaginiensium quae pastum propulsa essent ad urbem agere; tuto ac sine certamine id facturos promissum est.
Conspecta ea praeda iuuenum est minusque iterum ac saepius 7
id eos audere miraculo fuit. Congressi cum Hannibale 8
rursus fide sanxerunt liberos Tarentinos leges ⟨suas⟩ suaque omnia habituros neque ullum uectigal Poeno pensuros praesidiumue inuitos recepturos; prodita praesidia Carthaginiensium fore. Haec ubi conuenerunt, tunc uero Phile- 9
menus consuetudinem nocte egrediundi redeundique in urbem frequentiorem facere. Et erat uenandi studio insignis,
canesque et alius apparatus sequebatur, captumque ferme 10
aliquid aut ab hoste ex praeparato allatum reportans donabat aut praefecto aut custodibus portarum; nocte maxime commeare propter metum hostium credebant.

Vbi iam eo consuetudinis adducta res est ut, quocumque 11
noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur,

6 promissum P^{1} (*uel* P^{2})*CRMBDA* : promis|cum *P* 7 minusque M^{3} *uel* M^{9} : minusq̄ (*sic*) *C* : minus qua *PRMBDA* : minus quia *A* audere $C^{2}B^{2}A$: audire *PCRMBD* 8 suas *add. Wesenberg.*, *cf.* 24. 33. 6; 25. 28. 3 : *om. PCRMBDA* prodita praesidia A^{2} (praesidia *Anglice* 'pickets', *cf. cc.* 13. 2 *et* 31. 3) : prodita praesidio *PC*(*sed* -tā)*RMBDA* : prodita ⟨(h)ospitia Romanorum cum⟩ praesidio *Weissenb.*, *quem sequi malit Conway* (*lineam cum* os- *incipientem periisse ratus post* -os recepturos prodita) : proditi praesidii Romani hospitia (*sc.* praedam) *Luchs*: *et simil. M. Mueller*, *Riemann*: res proditi praesidii *Pingel* 10 allatum *DA* : adlatum *B*: ablatum *PCRM* reportans M^{3} *uel* M^{9}: reportandos *PCRMD*: reportando P^{1}(*puncto indistincto*)$C^{x}BA$ *non male* 11 sibilo $C^{x}M^{3}$ (*uel*

12 tempus agendae rei Hannibali uisum est. Tridui uiam aberat; ubi, quo minus mirum esset uno eodemque loco
13 statiua eum tam diu habere, aegrum simulabat. Romanis quoque, qui in praesidio Tarenti erant, suspecta esse iam
9 segnis mora eius desierat. Ceterum postquam Tarentum ire constituit, decem milibus peditum atque equitum, quos in expeditionem uelocitate corporum ac leuitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quarta uigilia noctis signa
2 mouit, praemissisque octoginta fere Numidis equitibus praecepit ut discurrerent circa uias perlustrarentque omnia oculis,
3 ne quis agrestium procul spectator agminis falleret; praegressos retraherent, obuios occiderent, ut praedonum magis quam exercitus accolis species esset. Ipse raptim agmine acto quindecim ferme milium spatio castra ab Tarento
4 posuit; et ne ibi quidem nuntiato quo pergerent, tantum conuocatos milites monuit uia omnes irent nec deuerti quemquam aut excedere ordine agminis paterentur et in primis intenti ad imperia accipienda essent neu quid nisi ducum iussu facerent; se in tempore editurum quae uellet agi.
5 Eadem ferme hora Tarentum fama praeuenerat Numidas equites paucos populari agros terroremque late agrestibus
6 iniecisse. Ad quem nuntium nihil ultra motus praefectus Romanus quam ut partem equitum postero die luce prima
7 iuberet exire ad arcendum populationibus hostem; in cetera

M^9) A^v: sibi loco *PCRMBDA* : sibilo custodi *Koch*, sibilo cum *Harant*, sibilo noto *Weissenb.*, *omnia frustra*, *cf. Heraei Quaest. Crit.*, *pp.* 9, 10   12 aegrum *PCRMBDA* : aegrum se *Weissenb.*   13 iam segnis *PCR*M^3 (*uel* M^2) *BD* : iam signis *M* : segnis *A dett. aliq.* : tam segnis *Madv. Em.*, *p.* 355, *optime*

9 1 in expeditionem *Crevier*: inpeditione *P*: in expeditione P^2*CR MBDA* : expeditioni *Lorenz*   2 praecepit B^2: praecipit *PCR MBDA* : *dubitat Conway*, *cf.* 1. 3. 3   3 acto *Sigon.* : facto *PCRM BDA*, *cf.* 6. 28. 2; 7. 37. 6; 21. 61. 4; 27. 16. 10   4 nuntiato *PC R*M^2(*ex* nont- *M*) *BDA* : denuntiato *Madv. bene*, *sed cf. c.* 22. 2 : pronuntiato *Clericus* : enuntiato *J. Perizonius*   ordine *ed. Venet.* 1495 : ordinem *PCRMBDA*, *cf.* 22. 37. 13   5 praeuenerat *PCRMBDA* : peruenerat *dett. aliq.*, *Luchsio probante*   agrestibus $C^2B^2A^x$: agrestis *PCRMBDA*

adeo nihil ab eo intenta cura est ut contra pro argumento
fuerit illa procursatio Numidarum Hannibalem exercitumque
⟨e⟩ castris non mouisse.

Hannibal concubia nocte mouit. Dux Philemenus erat 8
cum solito captae uenationis onere; ceteri proditores ea quae
composita erant exspectabant. Conuenerat autem ut Phile- 9
menus portula adsueta uenationem inferens armatos indu-
ceret, parte alia portam Temenitida adiret Hannibal; ea 10
mediterranea regio est orientem spectans; busta aliquantum
intra moenia includunt. Cum portae adpropinquaret, editus
ex composito ignis ab Hannibale est refulsitque idem red-
ditum ab Nicone signum; exstinctae deinde utrimque
flammae sunt. Hannibal silentio ducebat ad portam. Nico 11
ex improuiso adortus sopitos uigiles in cubilibus suis ob-
truncat portamque aperit. Hannibal cum peditum agmine 12
ingreditur, equites subsistere iubet ut, quo res postulet
occurrere libero campo possent. Et Philemenus portulae 13
parte alia, qua commeare adsuerat, adpropinquabat. Nota
uox eius et familiare iam signum cum excitasset uigilem,
dicenti uix sustineri grandis bestiae onus portula aperitur.
Inferentes aprum duos iuuenes secutus ipse cum expedito 14
uenatore uigilem, incautius miraculo magnitudinis in eos qui
ferebant uersum, uenabulo traicit. Ingressi deinde triginta 15
fere armati ceteros uigiles obtruncant refringuntque portam
proximam et agmen sub signis confestim inrupit. Inde
cum silentio in forum ducti Hannibali sese coniunxerunt.
Tum duo milia Gallorum Poenus in tres diuisa partes per 16

7 ab eo intenta *J. H. Voss*: ob id intenta *Lipsius*: oboe|dienter (*uel* obed-) *PCRMBDA* (*sed* curatum *pro* cura A^2) e castris *Madv.*: castris $PCRMB^2DA$: in castris *B* 10 spectans; busta *Ussing*: spectat; busta *Weissenb.*: spec|tabast P^1 *uel* P^2 (*ex* -best *P*): spectabat *CRMBDA*: *lineam excidisse credit Conway*, *uelut* specta⟨ns; ea parte antiqua⟩ busta; *primus coniecit* bustu *Iac. Gron. ex Polybio* 8. 30. 5 *et* 6 11 adortus *Gron.*: adportus *P*: ad portas P^2CRM *BDA* 12 possent *PCRMBDA*: possint *Duker* 13 dicenti *Lov.* 1: dicente *PCRMBDA*

urbem dimittit; Tarentinos ⟨iis addit duces binos⟩; itinera
17 quam maxime frequentia occupari iubet, tumultu orto Romanos passim caedi, oppidanis parci. Sed ut fieri id posset, praecipit iuuenibus Tarentinis ut, ubi quem suorum procul uidissent, quiescere ac silere ac bono animo esse iuberent.

10 Iam tumultus erat clamorque qualis esse in capta urbe
2 solet; sed quid rei esset nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos; Romanis
3 seditio aliqua cum fraude uideri ab oppidanis mota. Praefectus primo excitatus tumultu in portum effugit; inde accep-
4 tus scapha in arcem circumuehitur. Errorem et tuba audita ex theatro faciebat; nam et Romana erat, a proditoribus ad hoc ipsum praeparata, et inscienter a Graeco inflata quis aut
5 quibus signum daret incertum efficiebat. Vbi inluxit, et Romanis Punica et Gallica arma cognita [tum] dubitationem exemerunt, et Graeci Romanos passim caede stratos cernen-
6 tes, ab Hannibale captam urbem senserunt. Postquam lux certior erat et Romani qui caedibus superfuerant in arcem confugerant conticiscebatque paulatim tumultus, tum Han-
7 nibal Tarentinos sine armis conuocari iubet. Conuenere omnes, praeterquam qui cedentes in arcem Romanos ad
8 omnem adeundam simul fortunam persecuti fuerant. Ibi Hannibal benigne adlocutus Tarentinos testatusque quae praestitisset ciuibus eorum quos ad Trasumennum aut ad

16 iis addit duces binos *add. Boettcher optime ex Polyb.* 8. 32. 1: -que duces singulis partibus addit binos *Hertz, longius*: *om. PCRMBDA* itinera *Weissenb., lacuna post* tarentinos *notata*: et itinera *Gron.*: et infra *PCRMBDA*: interiora A^6 *uel* A^v: in fora *Sigon. Compendium hic Polybianae* (8. 32) *narrationis uidetur fecisse Liuius* (προστάξας διαλαβεῖν τῶν εἰς τὴν ἀγορὰν φερουσῶν ὁδῶν τὰς εὐκαιροτάτας) occupari *Wesenberg*: occupare *PCRMBDA, cf.* 22. 37. 4; 22. 60. 10 *et* 3. 13. 8 *adn.*; *contra, c.* 1. 10 *adn.*

10 4 errorem C^x *Lipsius*: errore *P*: terrore P^1 (*uel* P^2) *RM*: terrorem CM^2BDA 5 tum *PCRMBDA*: *del. Perizonius et Crevier, recte*: omnem *Duker*, eam *Ruperti*, tandem *Madv.*, totam *M. Mueller*: tum *ante* et Romanis *posuit Walch* 6 conuocari A^2 *dett. tres*: conuocare *PCRMBDA* (*cf. c.* 9. 16 *adn.*)

Cannas cepisset, simul in dominationem superbam Romano-
rum inuectus, recipere se in domos suas quemque iussit et 9
foribus nomen suum inscribere; se domos eas quae inscriptae
non essent signo extemplo dato diripi iussurum; si quis in
hospitio ciuis Romani—uacuas autem tenebant domos—
nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Contione 10
dimissa cum titulis notatae fores discrimen pacatae ab hostili
domo fecissent, signo dato ad diripienda hospitia Romana
passim discursum est; et fuit praedae aliquantum.

Postero die ad oppugnandam arcem ducit; quam cum et 11
⟨a⟩ mari, quo in paene insulae modum pars maior circumluitur,
praealtis rupibus et ab ipsa urbe muro et fossa ingenti saeptam
uideret eoque nec ui nec operibus expugnabilem esse, ne aut 2
se ipsum cura tuendi Tarentinos a maioribus rebus morare-
tur aut in relictos sine ualido praesidio Tarentinos impetum
ex arce cum uellent Romani facerent, uallo urbem ab arce
intersaepire statuit, non sine illa etiam spe cum prohibentibus 3
opus Romanis manum posse conseri et, si ferocius procucur-
rissent, magna caede ita attenuari praesidii uires ut facile per
se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. Vbi coeptum 4
opus est, patefacta repente porta impetum in munientes fece-
runt Romani pellique se statio passa est quae pro opere erat,
ut successu cresceret audacia pluresque et longius pulsos
persequerentur. Tum signo dato coorti undique Poeni 5
sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat; nec sus-
tinuere impetum Romani; sed ab effusa fuga loci angustiae
eos impeditaque alia opere iam coepto, alia apparatu operis
morabantur; plurimi in fossam praecipitauere occisique sunt 6

9 tenebant *Lipsius*: tenebat *PCRMBDA*: sciebat *uel* petebat *uel* uolebat A^v *Valla* 10 contione *CBA*: concione P^x(*fort.* P^4)M^2 *uel* M^5: concipione *PR?*: concilione P^2R^1M: contio *D*
11 1 a mari *Gron.*: mari *PCRMBDA* 3 Tarentini A^v: tarent *P*: tarentum P^2*CRMBDA* 4 persequerentur M^2 *dett. duo*: prosequerentur *PCRMBDA* 5 nec *ed. Rom.* 1469: non M^3 *uel* M^x *in marg.*: eo *PCRM?BA*: eos *M* (*uel* M^1)*D* alia (*ante* apparatu) *P* (*et* P^x)M^3 (*uel* M^9)A^1 (*uel* A^2): alio P^2*CRMBDA*

plures in fuga quam in pugna. Inde et opus nullo pro-
7 hibente fieri coeptum. Fossa ingens ducta et uallum intra
eam erigitur modicoque post interuallo murum etiam eadem
regione addere parat, ut uel sine praesidio tueri se aduersus
8 Romanos possent. Reliquit tamen modicum praesidium,
simul ut in perficiendo muro adiuuaret: ipse profectus cum
ceteris copiis ad Galaesum flumen—quinque milia ab urbe
abest—posuit castra.

9 Ex his statiuis regressus ad inspiciendum quod opus
aliquantum opinione eius celerius creuerat, spem cepit etiam
arcem expugnari posse. Et est non altitudine, ut ceterae,
tuta sed loco plano posita et ab urbe muro tantum ac fossa
10 diuisa. Cum iam machinationum omni genere et operibus
oppugnaretur, missum a Metaponto praesidium Romanis
fecit animum ut nocte ex improuiso opera hostium inuaderent.
Alia disiecerunt, alia igni corruperunt, isque finis Hannibali
11 fuit ea parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione
spes nec ea satis efficax, quia arcem tenentes, quae in paene
insula posita imminet faucibus portus, mare liberum habe-
bant, urbs contra exclusa maritimis commeatibus propiusque
12 inopiam erant obsidentes quam obsessi. Hannibal con-
uocatis principibus Tarentinis omnes praesentes difficultates
exposuit: neque arcis tam munitae expugnandae cernere
uiam neque in obsidione quicquam habere spei donec mari
13 hostes potiantur; quod si naues sint, quibus commeatus
inuehi prohibeat, extemplo aut abscessuros aut dedituros se

6 et opus *PCRMBDA*: opus *Madv.* 7 modicoque A^v: modique *P*: modicumque P^1 (*uel* P^2)*CRMBDA* 8 simul ut *dett. duo*: simul *PCRMBDA*: quod simul M^3 *uel* M^9 in perficiendo *J. Perizonius*: interficiendo *P*: interfaciendo P^1 (*uel* P^2)*CRMBDA*: in faciendo *cod. Sigoni* 9 ex C^2*BDA*: ea *PCRM* his *PCRMBDA*: iis *ed. Rom.* 1469 ceterae *Crevier*: cetera *PCRMBDA* (*et in P* -a *paene erasum est*) 10 ea parte *PCRMBDA*: *del. Walch* oppugnandi A^2 (*uel* A^v): oppugna|re *P* (-re *ex uoce seq. praesumens, cf.* 24. 3. 3): oppugnare *CRMBDA* 13 abscessuros A^2 *in ras.*: arcessuros *PCRMBDA*: arce cessuros *Gron.*, *quem sequi malit Conway*, *fort. recte*

hostes. Adsentiebantur Tarentini; ceterum ei qui consilium 14
adferret opem quoque in eam rem adferendam censebant esse.
Punicas enim naues ex Sicilia accitas id posse facere: suas, 15
quae sinu exiguo intus inclusae essent, cum claustra portus
hostis haberet, quem ad modum inde in apertum mare
euasuras? 'Euadent' inquit Hannibal. 'Multa, quae impe- 16
dita natura sunt, consilio expediuntur. Vrbem in campo
sitam habetis; planae et satis latae uiae patent in omnes
partes. Via, quae ex portu per mediam urbem ad mare 17
transmissa est, plaustris transueham naues haud magna mole
et mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur, et illinc
mari, hinc terra circumsedebimus arcem; immo breui aut
relictam ab hostibus aut cum ipsis hostibus capiemus.' Haec 18
oratio non spem modo effectus sed ingentem etiam ducis
admirationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra
iunctaque inter se et machinae ad subducendas naues admotae
munitumque iter quo faciliora plaustra minorque moles in
transitu esset. Iumenta inde et homines contracti et opus 19
impigre coeptum; paucosque post dies classis instructa ac
parata circumuehitur arcem et ante os ipsum portus ancoras
iacit. Hunc statum rerum Hannibal Tarenti relinquit, 20
regressus ipse in hiberna. Ceterum defectio Tarentinorum
utrum priore anno an hoc facta sit, in diuersum auctores
trahunt; plures propioresque aetate memoriae rerum hoc
anno factam tradunt.

Romae consules praetoresque usque ⟨ad⟩ ante diem quin- **12**

15 quem *A* : et que PM^2 (*uel* M^1) : et quae *CR* : et quem C^2MBD : ecquem *Gron. fort. recte*   17 ex portu *Sigon.* (*ex Polybio* 8. 36. 9) : in portu *PCRMBDA*   illinc mari M^3 (*uel* M^9) A^2 : ilunc mare *PRM* (*sed* ilqnc *re uera P*) : illinc mare *BDA* : illic mare *C*   18 subducendas P^1CRM^3 (*uel* M^9) *BDA* : subducendasque *PM*, *cf.* 21. 60. 4 *adn.* (*a*)   20 statum P^1 *et* P^x (*fort.* P^4) C^xR^xMBDA : istatum *PR*   in diuersum C^4M^2BDA : indeuersum *PCRM*   propioresque (*ex* propri- *C*) C^2 : proprioresiquae (*uel* que) *PRMBDA* : prioresq' A^x factam *ed. Rom.* 1469 (*sed* tradunt factam), *Iac. Gron.* : factum *PC RMBDA*

12 1 Romae $C^2M^3A^2$: roma *PCRMBDA?*   ad ante *Wesenberg* : ante *PCRMBDA*

2 tum kalendas Maïas Latinae tenuerunt; eo die perpetrato
sacro in monte in suas quisque prouincias proficiscuntur.
Religio deinde noua obiecta est ex carminibus Marcianis.
3 Vates hic Marcius inlustris fuerat, et cum conquisitio priore
anno ex senatus consulto talium librorum fieret, in M. Aemili
praetoris [urbem], qui eam rem agebat, manus uenerant; is
4 protinus nouo praetori Sullae tradiderat. Ex huius Marci
duobus carminibus alterius post rem actam editi comperto
auctoritas euentu alteri quoque, cuius nondum tempus uene-
5 rat, adferebat fidem. Priore carmine Cannensis praedicta
clades in haec fere uerba erat: ‘Amnem, Troiugena, fuge
Cannam, ne te alienigenae cogant in campo Diomedis con-
6 serere manus. Sed neque credes tu mihi, donec compleris
sanguine campum, multaque milia occisa tua deferet amnis
in pontum magnum ex terra frugifera; piscibus atque auibus
ferisque quae incolunt terras iis fuat esca caro tua; nam
7 mihi ita Iuppiter fatus est.’ Et Diomedis Argiui campos et
Cannam flumen ii qui militauerant in iis locis iuxta atque
8 ipsam cladem agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum,
non eo tantum obscurius quia incertiora futura praeteritis
9 sunt sed perplexius etiam scripturae genere. ‘Hostes, Ro-
mani, si ex agro expellere uoltis, uomicam quae gentium

2 religio B^2DA : relicto *PCRM* : relico *B*   3 Aemili *PCRM* BDA^2 (*ex* -lio *?A*) : Atili *Sigon.* 24. 4. 2 *laudans ; sed cf.* 25. 1. 11   urbem *PCRM* : *seclusi*, *cf. c.* 1. 11 : urb' (*uel* urbis) C^4M^1 (*uel* M^2) *BDA* : urbani *Sigon.*   4 post rem actam (factam *Madv.*) editi A^v *Valla* : postnaē | meacta dediti *PR* : postraē | actadediti P^1R^x : post rem actam dediti *C* : postra est acta dediti *MBD* : postea est acta dediti *A*   comperto *scripsi* : cum rato *PCRM Valla Gron.* : curato *BDA* : cum rata C^4 : certo *Sigon.* : confirmata *Freund* : comprobata *Ussing*   5 Troiugena *G. Hermann* : troiugenam romanae *PCR MBDA* : Troiugena Romane A^x *Sabellicus* ; *quem sequitur Conway hexametrum refingens uocem* oro *post* Romane (*non Liuio sed*) *poetae attribuendo*   6 deferet *PC ed. Francof.* 1578 : deferat RMB^2(-ebat *B*)*DA*, *quod malit Conway*   fuat PM^3 : fluat P^2?*CRMBDA* : fiat P^x (*fort.* P^4) *ed. Mediol.* 1480 : fluet C^2 7 flumen ii C^2 *Alsch.* : flumen hi M^3 : flumini *PCRMB* : flumen *A* : fluuii ni *D*   9 ex agro expellere *Macrob., Sat.* 1. 17. 28 : | expellere *PCRMBDA*   uomicam

uenit longe, Apollini uouendos censeo ludos qui quotannis comiter Apollini fiant; cum populus dederit ex publico partem, priuati uti conferant pro se atque suis; iis ludis faciendis 10
praesit praetor is qui ius populo plebeique dabit summum; decemuiri Graeco ritu hostiis sacra faciant. Hoc si recte facietis, gaudebitis semper fietque res uestra melior; nam is deum exstinguet perduelles uestros qui uestros campos pascit placide.' Ad id carmen expiandum diem unum sumpserunt; 11
postero die senatus consultum factum est ut decemuiri libros de ludis Apollini reque diuina facienda inspicerent. Ea cum 12
inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt patres Apollini ludos uouendos faciendosque et, quando ludi facti essent, duodecim milia aeris praetori ad rem diuinam et duas hostias maiores dandas. Alterum senatus consultum factum 13
est ut decemuiri sacrum Graeco ritu facerent hisce hostiis, Apollini boue aurato et capris duabus albis auratis, Latonae boue femina aurata. Ludos praetor in circo maximo cum 14
facturus esset, edixit ut populus per eos ludos stipem Apollini quantam commodum esset conferret. Haec est origo ludo- 15
rum Apollinarium, uictoriae, non ualetudinis ergo ut plerique rentur, uotorum factorumque. Populus coronatus spectauit,

quae *Macrob. l. c. et A* (*sed* que) : uomica quae (*uel* que) *PCRMBD* : uomicamque quae *ed. Rom.* 1469 cum populus . . . suis *PCRMBDA* : *om. Macrob.* priuati C^{x} : priuatis *PCRMBDA* (*cf. c.* 1. 8 *adn.*) : partem priuati *Mommsen* : stipem priuati *Luchs dubitanter* 10 iis *PCRMBA* : his *D dett. aliq. et Macrob.* praesit *Macrob.* : praeterit *PRMBDA* : praeerit $CM^{1}B^{x}A^{x}$ gaudebitis *CRMBDA Macrob.* : gaudebit|tiis *P*: gaudebit iis P^{2} deum (*gen. pl.*) *Riemann*: dium *PCRMBDA* : diuus *Macrob. cod. Sigoni* (*et cf.* 22. 2. 2 *adn.*) pascit *PCRMBDA* : pascunt C^{4} *Macrob.* 11 expiandum *P ut Sigon. coniecit ex Macrobio* procurandi gratia ; *cf. Cic. Div.* 2. 63. 139 : explanandum P^{2}*CRMBDA non male* libros *ante* de ludis *add. ed. Rom.* 1469 *et sic Macrob. l. c.* : *om. PCRMBDA* 12 inspecta P^{1} (*uel* P^{2}) *CRMBDA* : insta *P*: reperta *uel* inuenta *Ruperti* essent *A* : esset *PCRMD* : est *B* uouendos $C^{4}R^{1}$*MBDA* : uobendos P^{1}(*uel* P^{2})*CR* : uomendos *P* ad rem diuinam et duas *PCRMBDA* : et ad rem diuinam duas *Riemann* 13 hisce *ex Macrob. Sigon.* : iisquae *PCRM* : hiisquę *B* : isq. *DA* : hisque *dett unus Gron.* 15 factorumque *P* : factorque P^{2}*RMBDA* : factos hos *C* : factos A^{x} : facto M^{3} *uel* M^{2}

matronae supplicauere; uolgo apertis ianuis in propatulo
epulati sunt celeberque dies omni caerimoniarum genere
fuit.

13 Cum Hannibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio
essent sed circumsessuri Capuam uiderentur, quod malum
diuturnae obsidionis esse solet, iam famem Campani sentie-
bant, quia sementem facere prohibuerant eos Romani exerci-
2 tus. Itaque legatos ad Hannibalem miserunt orantes ut
priusquam consules in agros suos educerent legiones uiaeque
omnes hostium praesidiis insiderentur, frumentum ex pro-
3 pinquis locis conuehi iuberet Capuam. Hannibal Hanno-
nem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam transire et dare
4 operam ut frumenti copia fieret Campanis iussit. Hanno ex
Bruttiis profectus cum exercitu, uitabundus castra hostium
consulesque qui in Samnio erant, cum Beneuento iam
appropinquaret, tria milia passuum ab ipsa urbe loco edito
5 castra posuit; inde ex sociis circa populis quo aestate com-
portatum erat deuehi frumentum in castra iussit praesidiis
6 datis quae commeatus eos prosequerentur. Capuam inde
nuntium misit qua die in castris ad accipiendum frumentum
praesto essent omni undique genere uehiculorum iumento-
7 rumque ex agris contracto. Id pro cetera socordia negle-
gentiaque a Campanis actum; paulo plus quadringenta
uehicula missa et pauca praeterea iumenta. Ob id castigatis
ab Hannone quod ne fames quidem, quae mutas accenderet
bestias, curam eorum stimulare posset alia prodicta dies ad
8 frumentum maiore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta
erant, cum enuntiata Beneuentanis essent, legatos decem
extemplo ad consules—circa Bouianum castra Romanorum
9 erant—miserunt. Qui cum auditis quae ad Capuam ageren-

15 propatulo *A* : propatulis *PCRMBD*
13 3 transire *P*[1]*CRMBDA* : transisse *P* 5 quo *PCRMBDA* : quod *Madv. dubitanter, Praef. Ed.* 4 8 ad consules, circa *M*[2] (*per sigla*)*A*[x] : circa ad consules *PCRMBDA* : (ad consules circa Bouianum ubi *dett. duo*)

tur inter se comparassent ut alter in Campaniam exercitum
duceret, Fuluius, cui ea prouincia obuenerat, profectus nocte
Beneuenti moenia est ingressus. Ex propinquo cognoscit 10
Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum;
per quaestorem Campanis datum frumentum; duo milia plau-
strorum, inconditam inermemque aliam turbam aduenisse;
per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque
formam et militarem ordinem immixtis agrestibus [iis] externis
sublatum.

His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum 11
armaque in proximam noctem expedirent; castra Punica op-
pugnanda esse. Quarta uigilia profecti sarcinis omnibus im- 12
pedimentisque Beneuenti relictis, paulo ante lucem cum ad
castra peruenissent, tantum pauoris iniecerunt ut, si in plano
castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint.
Altitudo loci et munimenta defendere quae nulla ex parte 13
adiri nisi arduo ac difficili adscensu poterant. Luce prima 14
proelium ingens accensum est. Nec uallum modo tutantur
Poeni sed, ut quibus locus aequior esset, deturbant nitentes
per ardua hostes. Vincit tamen omnia pertinax uirtus, et **14**
aliquot simul partibus ad uallum ac fossas peruentum est sed
cum multis uolneribus ac militum pernicie. Itaque conuo- 2
catis ⟨legatis⟩ tribunisque militum consul absistendum teme-
rario incepto ait; tutius sibi uideri reduci eo die exercitum
Beneuentum, dein postero ⟨castra⟩ castris hostium iungi, ne
exire inde Campani neue Hanno regredi posset; id quo facilius 3

9 Beneuenti C^4 *dett. aliq.*: beneuentio *P*: beneuento *CRMBD*: beneuentum *A* 10 externis *Otto*: iis externis *PC*: iis ex terris P^2*RMBD*(*sed* his)*A*: et iis externis *Madv.*, *bene*: et seruis externis *M. Mueller* 13 loci P^2*CRMBDA*: legi *P* defendere *Alsch.*: defenderent *PCRMB*^{x}: defenderunt *DA*: defenderant C^4*B*
14 1 uincit *PCRMBD*: uicit *A* militum *PCRMBDA*: multorum *uel* multorum militum *Geyer*: multa *uel* multa militum *H. J. Mueller*, *nugas ambo* 2 legatis *add. Alsch.*, *cf.* 21. 60. 4 *adn.* (*b*): *om. PCRMBDA*; (*et* -que *om.* C^4M^5*A*) castra castris *Crevier*: castris *PC*: castros *RM*: castro se M^1 (*uel* M^2)*BD*: castre se *A*: castris se A^2 3 quo M^5 (*uel* M^3)A^2: quod *PCRMBDA*

obtineatur, collegam quoque et exercitum eius se acciturum totumque eo uersuros bellum. Haec consilia ducis, cum iam receptui caneret, clamor militum aspernantium tam
4 segne imperium disiecit. Proxima forte [hostium] erat cohors Paeligna, cuius praefectus Vibius Accaus arreptum uexil-
5 lum trans uallum hostium traiecit. Exsecratus inde seque et cohortem si eius uexilli hostes potiti essent, princeps ipse
6 per fossam uallumque in castra inrupit. Iamque intra uallum Paeligni pugnabant, cum altera parte, Valerio Flacco tribuno militum tertiae legionis exprobrante Romanis ignauiam qui sociis captorum castrorum concederent decus, T.
7 Pedanius princeps primus centurio, cum signifero signum ademisset, 'iam hoc signum et hic centurio' inquit 'intra uallum hostium erit; sequantur qui capi signum ab hoste prohibituri sunt.' Manipulares sui primum transcendentem
8 fossam, dein legio tota secuta est. Iam et consul ad conspectum transgredientium uallum mutato consilio ab reuocando[que] ad incitandos hortandosque uersus milites, ostendere in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors

3 consilia M^5 (*uel* M^3) *A* : concilia *PCRMBD* 4 proxima A^2 *uel* A^6 : proxime *PC*(-ę)*RM*(-ae)*BDA* forte *Madv.* : portae (*uel* porte) hostium *PCRMBDA* : forte hostibus *Weissenb.* : forte hostium castris (*uel* f. c. h.) *Luchs* : ea parte hostibus *M. Mueller* : ea parte hosti *Riem.* (*sed* hostium *ex quarta linea unciali inf.* § 4 *ortum uidetur*) Accaus *Huebner ex* § 14 : acaus *PR*: *del.* P^2(*indistincte*)*CRMB DA* : acceus C^4 : Vibius Acceus in hostile uallum irrupit *A marg.* arreptum *P et* P^x (*fort.* P^4) : ereptum P^2 (*uel* P^3) *CRMBDA* hostium *PCRMBDA* : *de ere uoluit Luchs hoc loco* 6 castrorum *A correctorum unus ut uid., quos in Lib. XXVI sqq. Spirenses uocamus* : *om. PCRMBDA* primus *delendum cum Grutero suspicor, cf.* § 13, *nisi cum Clerico* princeps *pro* ante alios *interpretandus est* (primae centuriae *Lipsius pro* primus centurio); *sed cum Dukerio laudat Conway* 26. 5. 15 secundus hastatus *et* 26. 6. 1 primus princeps 7 qui P^2 (*uel* P^3) *CRMBDA* : hi *P* : ii qui *Riemann* 8 ab *DA* : a M^3 : ad *PRM* : *delet* P^x : *om. C* reuocando *ed. Rom.* 1469 (*uix* M^5) : reuocandoque PCR^1(*ex* -quae *R*)*MBD* : reuocandosque *A* : reuocandis A^3 *uel* A^4 : reuocando restandoque (*uel* remouendoque) *Weissenb.* : resistendo reuocandoque *M. Mueller* : reuocando recipiendoque (*uel* reducendoque *quod probat Conway*) *Luchs ; frustra me iudice omnes, nam de* -que *insiticio, cf.* 21. 60. 4 *adn.* (*a*) ; *contra ib. adn.* (*b*) *et* § 2 *supra*

sociorum et ciuium legio esset. Itaque pro se quisque omnes 9
per aequa atque iniqua loca, cum undique tela conicerentur
armaque et corpora hostes obicerent, peruadunt inrumpunt-
que; multi uolnerati etiam quos uires et sanguis desereret,
ut intra uallum hostium caderent nitebantur; capta ita- 10
que momento temporis uelut in plano sita nec permunita
castra. Caedes inde, non iam pugna erat omnibus intra
uallum permixtis.

Supra sex milia hostium occisa, supra septem milia capi- 11
tum cum frumentatoribus Campanis omnique plaustrorum
et iumentorum apparatu capta; et alia ingens praeda fuit
quam Hanno, populabundus passim cum isset, ex sociorum
populi Romani agris traxerat. Inde deletis hostium castris 12
Beneuentum reditum praedamque ibi ambo consules—nam
et Ap. Claudius eo post paucos dies uenit—uendiderunt
diuiseruntque. Et donati quorum opera castra hostium 13
capta erant, ante alios Accaus Paelignus et T. Pedanius,
princeps tertiae legionis. Hanno ab Cominio Ocrito, quo 14
nuntiata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus
quos forte secum habuerat fugae magis quam itineris modo in
Bruttios rediit. Et [legati] Campani, audita sua pariter socio- **15**
rumque clade legatos ad Hannibalem miserunt qui nuntia-
rent duos consules ad Beneuentum esse, diei iter a Capua;
tantum non ad portas et muros bellum esse; ni propere sub-
ueniat, celerius Capuam quam Arpos in potestatem hostium

9 et sanguis *dett. unus* (*Hav.*): ac sanguis *dett. unus* (*Lov.* 5): sanguis *PCRMBDA*: sanguisque *ed. Rom.* 1469; *cf.* 21. 60. 4 *adnn.* (*c*) *et* (*d*), *uix* (*e*) 10 sita P^2*CRMBDA*: siba *P* 11 sex CR^2*MBDA*, *recte, cf. c.* 29. 10 *adn.*: ex *PR*: decem (*i. e.* x) P^x *per ras.* (*fort.* P^4) capta P^1*CRMBDA*: copta *P* isset A^2 *uel* A^x *in ras.*: esset *PCRM*(*ubi* populatus *pro* populabundus)*BDA?* 12 deletis *Madv.*: deiectis *PCRMBA*: deductis *D*: direptis *Ruperti* 13 Accaus *u.* § 4: accaeus (*uel* -eus) *PCRMBDA* et T. *add.* A^v *ed. Par.* 1510: *om. PCRMBDA* 14 Cominio *ed. Frob.* 1535 (*ex* 10. 39–44): comino *PCRMBDA*

15 1 Et A^x: et legati *PCRMBDA* (*cf c.* 1 3 et 24. 3. 3 *adnn.*) potestatem *ed. Rom.* 1469: potestate *PCRMBDA*

2 uenturam. ne Tarentum quidem, non modo arcem, tanti
debere esse ut Capuam, quam Carthagini aequare sit solitus,
3 desertam indefensamque populo Romano tradat. Hannibal,
curae sibi fore rem Campanam pollicitus, in praesentia duo
milia equitum cum legatis mittit quo praesidio agros populationibus possent prohibere.

4 Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinae
praesidiique quod ibi obsideretur cura est. C. Seruilius legatus, ex auctoritate patrum a P. Cornelio praetore in Etruriam ad frumentum coemendum missus, cum aliquot nauibus
onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias perue-
5 nit. Cuius aduentu qui ante in exigua spe uocati saepe ad
transitionem ab hostibus per conloquia erant ultro ad transeundum hostes uocabant sollicitabantque. Et erat satis
ualidum praesidium traductis ad arcem Tarenti tuendam qui
6 Metaponti erant militibus. Itaque Metapontini extemplo
metu quo tenebantur liberati ad Hannibalem defecere.

7 Hoc idem eadem ora maris et Thurini fecerunt. Mouit
eos non Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque,
quibus indidem ex Achaia oriundi etiam cognatione iuncti
erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper interfe-
8 ctos. Eorum amici cognatique litteras ac nuntios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttiis erant, miserunt, si exercitum ad moenia admouissent, se in potestatem
9 eorum urbem tradituros esse. M. Atinius Thuriis cum
modico praesidio praeerat, quem facile elici ad certamen
temere ineundum rebantur posse, non militum quos per-

5 transitionem *P*(*sed* -siti- *periit*)*CRMBDA* tuendam qui Metaponti erant *ed. Rom.* 1469 : tuendam | *P*(*in fine lineae*)*CRMBDA* : tuendam a Metaponto *Weissenb.*, *sed manifeste linea una in P omissa est; quam quo de fonte exceperit Editor Romanus scire uehementer cupimus* 6 extemplo *ed. Rom.* 1469 : exemplo *P* : exemto P^2*CR* : exempto *MBDA* liberati P^x (*fort.* P^4) : libertati *PCRMBDA* 7 ora P^x(*fort.* P^4)$C^2M^1B^x$: hora *A* : mora *PCRMB?D* nuper *A* : super *PCRMBD* 9 non militum *PCRMBDA*, *cf.* 2. 56. 9 adn. : non tam mil. *Edd. ante Gron.*

paucos habebat fiducia quam iuuentutis Thurinae; eam ex
industria centuriauerat armaueratque ad tales casus. Diuisis 10
copiis inter se duces Poeni cum agrum Thurinum ingressi
essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad
urbem pergit, Mago cum equitatu tectus collibus ap⟨te ad⟩
tegendas insidias oppositis subsistit. Atinius peditum tantum 11
agmine per exploratores comperto in aciem copias educit, et
fraudis intestinae et hostium insidiarum ignarus. Pedestre 12
proelium fuit persegne paucis in prima acie pugnantibus
Romanis, Thurinis exspectantibus magis quam adiuuantibus
euentum; et Carthaginiensium acies de industria pedem re-
ferebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incau-
tum pertraheret. Quo ubi est uentum, coorti cum clamore 13
equites prope inconditam Thurinorum turbam nec satis fido
animo unde pugnabat stantem extemplo in fugam auerterunt.
Romani, quamquam circumuentos hinc pedes, hinc eques 14
urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere; postremo et
ipsi terga uertunt atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores 15
conglobati cum popularium agmen patentibus portis accepis-
sent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri uiderunt, concla-
mant instare Poenum permixtosque et hostes urbem inuasuros
ni propere portas claudant. Ita exclusos Romanos prae- 16
buere hosti ad caedem; Atinius tamen cum paucis receptus.
Seditio inde paulisper tenuit, cum [inde] alii cedendum
fortunae et tradendam urbem uictoribus censerent. Ceterum, 17

10 tectus *PCRMBDA*: saeptus *Iac. Gron.*: aduectus *Walch*: *del. Vossius, quem sequi malit Conway* apte ad tegendas *Alsch.*: aptegendas *PR*: ad tegendas *CBDA*: abtegendas *M*: obtegendas M^3: ad abdendas *Weissenb.* 13 prope *Crevier ex dett. duobus*: propere *PCRMBDA* 15 urbem (*post* hostes) C^2M^1 (*uel* M^2) *BDA*: urbis *PRM*: urbi *C* 16 cum alii *Conway*: cum inde alii *PCRM BDA ubi ex sup. linea* inde *uenit*: cum alii urbem tuendam inde alii *ed. Rom.* 1469: *idem sed* inde *om. Crevier*: cum in fide manendum alii *Gron. Ed. pr.* (*cf.* 23. 17. 4 *adn.*) *sed idem postea nihil deesse censuit* inde *pro* iam *interpretatus* ('*post talem casum*'): *uocem* alii *opponi* Atinium recipientibus *putat Conway, Gronovium secutus*: *alia alii* censerent A^x: recenserent *PCRMBDA*

ut plerumque, fortuna et consilia mala uicerunt; Atinio cum
suis ad mare ac naues deducto, magis quia ipsi ob imperium
in se mite ac iustum consultum uolebant quam respectu
Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt.
18 Consules a Beneuento in Campanum agrum legiones
ducunt non ad frumenta modo, quae iam in herbis erant,
19 corrumpenda sed ad Capuam oppugnandam, nobilem se
consulatum tam opulentae urbis excidio rati facturos, simul
et ingens flagitium imperio dempturos, quod urbi tam pro-
20 pinquae tertium annum impunita defectio esset. Ceterum
ne Beneuentum sine praesidio esset et ut ad subita belli,
si Hannibal, quod facturum haud dubitabant, ad opem
ferendam sociis Capuam uenisset, equitis uim sustinere
possent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac leui
armatura Beneuentum uenire iubent; legionibus statiuisque
ad obtinendas res in Lucanis aliquem praeficeret.
16 Graccho, priusquam ex Lucanis moueret, sacrificanti triste
2 prodigium factum est. Ad exta sacrificio perpetrato angues
duo ex occulto adlapsi adedere iocur conspectique repente
3 ex oculis abierunt. Et cum haruspicum monitu sacrificium
instauraretur atque intentius exta seruarentur, iterum ac
tertium tradunt libato[que] iocinere intactos angues abisse.
4 Cum haruspices ad imperatorem id pertinere prodigium
praemonuissent et ab occultis cauendum hominibus con-

18 in herbis *Iac. Gron.* : in hibernis *PCRMBDA* : in horreis *Gron.* 20 ut ad subita belli $C^{1}M^{2}DA$: ut ad subita uelli P^{2}(ulli *P*)*MR* : ad subita uelli *C* (*uel* C^{x}) : ad subita belli ut *Madv. Em.*², *p.* 358, *bene.* equitis *Madv.* : equites *PCRMBDA* : equitam *dett. unus*

16 2 adedere (*uel* ambedere) *Gron. cf. Val. Max.* 1. 6. 8 : anaere (*uel* anere) *PCRMBD* : enere *A* : edere A^{2} : mandere C^{4} : lambere $M^{9}A^{v}$ iocur *P* : iecur $P^{2}CRMBA$: ei cur *D* 3 Et cum *Crevier* : id uim *PCRM* : id cum $C^{4}BDA$: id dum M^{9} : ideo cum *Koehler* : ob id cum (*uel* inde cum) *Weissenb.*, *cf. Val. Max. l. c.* exta (*uel* extorum seriae) seruarentur *Madv.* : extare | sereseruarentur *P* : exta reseruarentur $P^{1}CRMBD$: exta reserata seruarentur *A* : exta prosecta seruarentur *Drak.* : *alia alii* libato *Gron. recte*, *cf. c.* 11. 18 *et* 21. 60. 4 *adn.* (*a*) : libatoque *PCRMBDA* · adlapsos libatoque *Weissenb.* : uenisse libatoque *ed. Rom.* 1469

sultisque, nulla tamen prouidentia fatum imminens moueri
potuit. Flauus Lucanus fuit, caput partis eius Lucanorum, 5
cum pars ad Hannibalem defecisset, quae cum Romanis
stabat; et iam annuo in magistratu erat, ab iisdem illis
creatus praetor. Is mutata repente uoluntate locum gratiae 6
apud Poenum quaerens, neque transire ipse neque trahere
ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris et
eiusdem hospitis proditi capite ac sanguine foedus cum
hostibus sanxisset. Ad Magonem, qui in Bruttiis praeerat, 7
clam in conloquium uenit fideque ab eo accepta, si Roma-
num iis imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus
uenturos in amicitiam Lucanos, deducit Poenum in locum
⟨quo cum⟩ paucis Gracchum adducturum ait: Mago ibi 8
pedites equitesque armatos — et capere eas latebras ingentem
numerum — occuleret. Loco satis inspecto atque undique 9
explorato dies composita gerendae rei est. Flauus ad Ro-
manum imperatorem uenit. Rem se ait magnam incohasse, 10
ad quam perficiendam ipsius Gracchi opera opus esse:
omnium populorum praetoribus, qui ad Poenum in illo
communi Italiae motu descissent, persuasisse ut redirent in
amicitiam Romanorum, quando res quoque Romana, quae 11

5 Lucanus *CA* : lucanis *PRMBD* annuo *Iac. Gron.* : anno *PCR* : hanno R^1MBDA : altero (*uel* tertio) anno *Weissenb.* : annum *Wesenberg* : summo *uelit Luchs* 6 gratiae *M* (*uel* M^1)A^2 : grauae *PCM?DA* : graue *RM?B* 7 iis *PCRM* (*sc.* Lucanis) : is *BA* : his *D* : sibi *Sigon.* : *delet Luchs* locum *PCRMBDA* : locum insidiis aptum *Luchs* : locum angustum *H. J. Mueller* : locum angustum; eo ait se cum *Riemann* quo cum *Gron.*, *Clericus* : illo cum A^v *Valla*, *Drak.* : eo cum *olim Madv.* : *om.* *PCRMBDA* paucis *P* : pacis P^1 (*uel* P^2)*CRMBDA* : pacis gens C^4 adducturum ait *Alsch.* : ait ducturum *Gron.* : adducturum | a *PR?* : adducturum P^1(*uel* P^2)$CR^x MBDA^v$ *Riemann* (*u. supra*) : adducturus M^9 (*uel* M^3)*A* 8 armatos et *Madv.*, *cf.* 22. 55. 4 *et* 37. 8. 2, *ad formam orationis inlustrandam* : armare set *PRM* : armare sed et *C* : armare, sed *B* : armare et M^3 (*uel* M^9)B^2DA (Mago, ubi . . . armasset caperet eas latebras quae . . . occulerent *Gron.* : Mago ibi pedite equiteque armatis caperet eas latebras ubi . . . occuleret, *Drak.*) : capere eas latebras *Madv.* : capere eas latebrae ubi *PCR* (*sed* e- in eas *in ras.*)*MBD* : capere eas latebras ubi C^4M^9 (*uel* M^3)*A* 10 ait C^4B^2DA : alii *PCRM* : ad *B?* perficiendam *A* : perficiendum *PCRMBD*

prope exitium clade Cannensi uenisset, in dies melior atque auctior fieret, Hannibalis uis senesceret ac prope ad nihilum
12 uenisset: ueteri delicto haud implacabiles fore Romanos; nullam unquam gentem magis exorabilem promptioremque ueniae dandae fuisse; quotiens rebellioni etiam maiorum
13 suorum ignotum? haec ab se suis dicta; ceterum ab ipso Graccho eadem haec audire malle eos praesentisque contin-
14 gere dextram ⟨et⟩ id pignus fidei secum ferre: locum se concilio iis dixisse a conspectu amotum, haud procul castris Romanis; ibi paucis uerbis transigi rem posse ut omne
15 nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit. Gracchus fraudem et sermoni et rei abesse ratus ac similitudine ueri captus, cum lictoribus ac turma equitum e castris profectus
16 duce hospite ⟨in⟩ insidias praecipitat. Hostes subito exorti; et, ne dubia proditio esset, Flauus iis se adiungit. Tela
17 undique in Gracchum atque equites coniciuntur. Gracchus ex equo desilit; idem ceteros facere iubet hortaturque ut, quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent uirtute:
18 reliquum autem quid esse paucis a multitudine in ualle silua
19 ac montibus saepta circumuentis praeter mortem? id referre, utrum praebentes corpora pecorum modo inulti trucidentur an toti a patiendo exspectandoque euentu in impetum atque iram uersi, agentes audentesque, perfusi hostium cruore,

11 fieret $P^1CRMBDA$ (*sed* altior: auctior A^x *marg.*): fieret Hannibalis atq. auctior fieret *P* 13 se suis *Madv.*: se sin *PRM*: sese *C*: se sint M^2BDA: se iis *uel* se sic *Weissenb.*: se ait *ed. Mogunt.* 1518 et id . . . ferre *Madv. olim.*, *optime*: id . . . ferre *PCRM*(*sed* ad)*BDA*: id . . . fore *Madv. Em.*, *p.* 360, *cf.* 26. 32. 6 14 concilio iis *Alsch.*: conciliis *PCRMBDA* 15 in (*ante* insidias) C^4M^3 (*uel* M^9)*A et B marg.*: *om.*, *PCRMBD* praecipitat *Madv.*, *cf.* 7. 6. 9 *adn.*: praecipitatus (*uel* pre-) *P*(*sed supra aliquid erasum uidetur*)*CRMBDA*: praecipitatur *B marg. Gron.* 17 id cohonestent PCR^2: id eo honestent C^4RMBD: id honestent M^3 (*uel* M^9)B^2: ideo cohonestent A^v: ideo obstent *A* 18 esse *Glareanus*: esset *PCRM BDA* circumuentis PRM^3A^2: circumuentus P^1C(-ti C^x)R^1MB *DA* 19 praebentes *Pal.* 2 *dett. aliq. Gron.* 1664: praesentes *PC RMBDA* toti *Gron.*: toto *PC?RMBDA*: tot C^x uersi *Gron.*: uerso *PCRMBDA*: uersa C^1

inter exspirantium inimicorum cumulata armaque et corpora
cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes pete- 20
rent; qui eam uictimam prae se ad inferos misisset, eum
decus eximium, egregium solatium suae morti inuentu-
rum. Inter haec dicta paludamento circa laeuum brac- 21
chium intorto—nam ne scuta quidem secum extulerant—in
hostes impetum fecit. Maior quam pro numero hominum 22
editur pugna. Iaculis maxime aperta corpora Romanorum;
et, cum undique ex altioribus locis in cauam uallem con-
iectus esset, transfiguntur. Gracchum iam nudatum prae- 23
sidio uiuum capere Poeni nituntur; ceterum conspicatus
Lucanum hospitem inter hostes adeo infestus confertos
inuasit ut parci ei sine multorum pernicie non posset.
Exanimem eum Mago extemplo ad Hannibalem misit poni- 24
que cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris
iussit.

Haec si uera fama est, Gracchus in Lucanis ad campos 25
qui Veteres uocantur periit. Sunt qui in agro Beneuentano **17**
prope Calorem fluuium contendant a castris cum lictoribus
ac tribus seruis lauandi causa progressum, cum forte inter 2
salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem
saxisque quae uoluit amnis propugnantem interfectum. Sunt 3
qui haruspicum monitu quingentos passus a castris progres-
sum, uti loco puro ea quae ante dicta prodigia sunt procu-
raret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum
circumuentum scribant. Adeo nec locus nec ratio mortis in

20 omnes M^3 (*uel* M^9)*BDA* : amnes *PCRM* : anne C^4 21 laeuum C^4*M* : laebuti *uel* -tī *P* : laebum P^1CR^xBDA : laebunt *R?* brac-chium *sic scribit P*; *sed* brachium *in* 4. 9. 14 *Ver.* 22 et cum *PCRMBDA* : cum *Madv. quem sequi malit Conway* coniectus CA^2 : coniecus *PR* : quo iecus R^1M : quo iecur *BD* : quo iecis *A* : coniecti C^4 23 parci ei P^x(*fort.* P^2)*CRMBDA* : parcite *P* 25 haec si *Madv. Em.*², *p.* 361 : haecq *P* (*initio lineae et paragr.*) : haec $P^2CRMBDA$: si haec *Cobet* (*quem in Editione* 1886 *seq. Madv.*) uera M^3 *uel* M^9 : uaera *P* : fera P^2 (*uel* P^3)*RMBD* : ferae *C* : sera *A*
17 1 contendant *Alb. Rubenius* : ostendant *PCRMBDA* 3 ab M^x(*fort.* M^3)*BDA* : an *PCRM*

4 uiro tam claro et insigni constat. Funeris quoque Gracchi
uaria est fama. Alii in castris Romanis sepultum ab suis,
alii ab Hannibale—et ea uolgatior fama est—tradunt in uesti-
5 bulo Punicorum castrorum rogum exstructum esse, armatum
exercitum decucurrisse cum tripudiis Hispanorum motibus-
que armorum et corporum suae cuique genti adsuetis, ipso
Hannibale omni rerum uerborumque honore exsequias cele-
6 brante. Haec tradunt qui in Lucanis rei gestae auctores
sunt. Si illis qui ad Calorem fluuium interfectum memo-
rant credere uelis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt;
7 eo delato ad Hannibalem missus ab eo confestim Carthalo,
qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quaestorem defer-
ret; is funus imperatoris in castris celebrantibus cum exercitu
Beneuentanis fecit.

18 Consules agrum Campanum ingressi cum passim popu-
larentur, eruptione oppidanorum et Magonis cum equitatu
territi et trepidi ad signa milites palatos passim reuocarunt,
et uixdum instructa acie fusi supra mille et quingentos
2 milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbae suopte
ingenio genti creuit multisque proeliis lacessebant Romanos;
sed intentiores ad cauendum consules una pugna fecerat
3 incaute atque inconsulte inita. Restituit tamen his animos
et illis minuit audaciam parua una res; sed in bello nihil
tam leue est quod non magnae interdum rei momentum
4 faciat. T. Quinctio Crispino Badius Campanus hospes erat
perfamiliari hospitio iunctus. Creuerat consuetudo, quod
aeger Romae apud Crispinum Badius ante defectionem

4 uaria est *Gron.* : uaria si *P* : uaria P^1(*per indistinctam ras.*)*CRMBDA* 5 cuique C^4M^3 : quique *PCRMBA* : quinque *D* : quisque *dett. aliq.*, *cf. Verg. Ecl.* 7. 54 (sua quaeque), *Liu.* 3. 22. 6, *Lucr.* 2. 372 *Lachm.* exsequias celebrante M^3 (*uel* M^9)*A* : exequia celebrantes *PCRM*^{2}(*ex* exequat *M*)*D* : exequia celebrante *B* 6 fluuium C^4*BA* : flauium *PCRMD*

18 4 Crispino *PCMBDA* : crispino^{istu} P^1 *uel* P^2 (*ex* § 5, *ante* Badius. *cf. c.* 1. 3 *et* 24. 3. 3 *adn.*) : crispino^{sr} *R* : *additamentum in P erasit* P^x hospes P^x*CBDA* : hoc spes *PRM*

Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. Is tum 5
Badius progressus ante stationes quae pro porta stabant uocari Crispinum iussit. Quod ubi est Crispino nuntiatum, ratus conloquium amicum ac familiare quaeri, manente memoria etiam in discidio publicorum foederum priuati iuris, paulum a ceteris processit. Postquam in conspectum 6
uenere, 'Prouoco te' inquit 'ad pugnam, Crispine' Badius; 'conscendamus equos summotisque aliis uter bello melior sit decernamus.' Ad ea Crispinus nec sibi nec illi ait hostes 7
deesse in quibus uirtutem ostendant; se, etiamsi in acie occurrerit, declinaturum, ne hospitali caede dextram uiolet; conuersusque abibat. Enimuero ferocius tum Campanus 8
increpare mollitiam ignauiamque et se digna probra in insontem iacere, hospitalem hostem appellans simulantemque parcere cui sciat parem se non esse. si parum publicis 9
foederibus ruptis dirempta simul et priuata iura esse putet, Badium Campanum T. Quinctio Crispino Romano palam duobus exercitibus audientibus renuntiare hospitium. nihil 10
sibi cum eo consociatum, nihil foederatum, hosti cum hoste, cuius patriam ac penates publicos priuatosque oppugnatum uenisset. si uir esset, congrederetur. Diu cunctantem Cri- 11
spinum perpulere turmales ne impune insultare Campanum pateretur. Itaque tantum moratus dum imperatores consu- 12
leret permitterentne sibi extra ordinem in prouocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit equumque conscendit et Badium nomine compellans ad pugnam euocauit. Nulla mora a Campano facta est; infestis equis concur- 13

4 liberaliter *P^1* : liberaliter comiter Campaniam liberaliter *P* 5 is tum *Crevier* : stu *P* (*cf.* § 4 *init.*) : tum *P^2CRMBDA* uocari *P^1 CRMBDA* : uocabat *P* 6 inquit *CR^1MBDA* : inquid *P^1R* : inque *P* Crispine *C Lov.* 2 : crispino *PRMBDA* 7 occurrerit *Alsch.* : occurrit *PCRMBDA* : occurrat *M^3 Edd. uet.* 8 ferocius *P^1CRMBDA* : cius *P* in (*ante* insontem) *M^1A* : *om. PCR MBD* 9 T. (*ante* Quinctio) *cf.* § 4 : l. *PCRMBDA* hospitium *A* : hostium *PCRMBD* 10 hosti *$C^x$$B^2$DA* : hostiis *PCRM* : hostis *M^3B* cuius *A^x* : cumius *PCRMBDA?* : cum is *C^x* : qui suam *Luchs* 11 perpulere *M^9* (*uel M^3*)*A* : pertulere *PRM* : perctulere *C* : perculere *C^2DB*

rerunt. Crispinus supra scutum sinistrum umerum Badio
hasta transfixit, superque delapsum cum uolnere ex equo
14 desiluit ut pedes iacentem conficeret. Badius priusquam
opprimeretur parma atque equo relicto ad suos aufugit;
15 Crispinus equum armaque capta et cruentam cuspidem in-
signis spoliis ostentans cum magna laude et gratulatione
militum ad consules est deductus laudatusque ibi magnifice
et donis donatus.

19 Hannibal ex agro Beneuentano castra ad Capuam cum
mouisset, tertio post die quam uenit copias in aciem eduxit,
2 haudquaquam dubius, quod Campanis absente se paucos ante
dies secunda fuisset pugna, quin multo minus se suumque
totiens uictorem exercitum sustinere Romani possent.
3 Ceterum postquam pugnari coeptum est, equitum maxime
incursu, cum iaculis obrueretur, laborabat Romana acies,
donec signum equitibus datum est ut in hostem admitterent
4 equos. Ita equestre proelium erat, cum procul uisus Sem-
pronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quaestor praeerat,
utrique parti parem metum praebuit ne hostes noui ad-
5 uentarent. Velut ex composito utrimque signum receptui
datum reductique in castra prope aequo Marte discesserunt;
plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceci-
6 derunt. Inde consules, ut auerterent Capua Hannibalem,
nocte quae secuta est diuersi, Fuluius in agrum Cumanum,
7 Claudius in Lucanos abiit. Postero die cum uacua castra
Romanorum esse nuntiatum Hannibali esset et duobus
agminibus diuersos abiisse, incertus primo utrum sequeretur
8 Appium institit sequi. Ille circumducto hoste qua uoluit
alio itinere ad Capuam rediit.

15 militum *$P^x C R^x M B D A$* : militumilitum *PR*
19 5 ceciderunt *PCRMBDA* : ceciderant *J. H. Voss* 6 Capua *$C^x M^1$ et $M^x B^2 A^x$* : capuam *PCRMBDA* : a Capua *Weissenb.* abiit *A* : abit *PCRMBD quod ret. Conway, u.* 1. 3. 3 *et* 1. 27. 10 *adnn.* (*sed* -i- *pro* -ii *saepissime P*) 7 esse *P* : *del. P^2 uel P^1* : *om. CRMBDA* 8 qua *M ed. Rom.* 1469 : quam *$PCRM^1$* (*pleniore calamo, cf.* 22. 10. 9 *adn.*)*BDA* rediit *A* : redit *PCRMBD uod ret. Conway ut in* § 6

Hannibali alia in his locis bene gerendae rei fortuna ob-
lata est. M. Centenius fuit cognomine Paenula, insignis 9
inter primi pili centuriones et magnitudine corporis et animo.
Is, perfunctus militia, per P. Cornelium Sullam praetorem in 10
senatum introductus petit a patribus uti sibi quinque milia
militum darentur: se peritum et hostis et regionum breui 11
operae pretium facturum et quibus artibus ad id locorum
nostri et duces et exercitus capti forent iis aduersus in-
uentorem usurum. Id non promissum magis stolide quam 12
stolide creditum tamquam eaedem militares et imperatoriae
artes essent. Data pro quinque octo milia militum, pars 13
dimidia ciues, pars socii; et ipse aliquantum uoluntariorum
in itinere ex agris conciuit ac prope duplicato exercitu
in Lucanos peruenit, ubi Hannibal nequiquam secutus
Claudium substiterat. Haud dubia res erat, quippe inter 14
Hannibalem ducem et centurionem exercitusque alterum
uincendo ueteranum, alterum nouum totum, magna ex parte
etiam tumultuarium ac semermem. Vt conspecta inter se 15
agmina sunt et neutra pars detractauit pugnam, extemplo
instructae acies. Pugnatum tamen †ut in nulla pari re† duas
amplius horas concitata, donec dux stetit, Romana acie.

11 et quibus A^{2}: est quibus *PCRMA* : se quibus *BD*: quibus C^{x} M^{2} inuentorem *BDA* : inuectorem *PCRM*: uictorem C^{2} 12 stolide creditum $P^{2}CRMB^{2}$(-tu *B*)*DA* : tolide cretum *P*: stolide *hoc secundo in loco suspic. Gron. et Madv. Praef. Ed.* 4 13 pro quinque *C*(*sed* -quę)A^{2} : propinque *PRMBDA* in itinere *Lov.* 5 : itinere *PCR MBDA* ex agris *Madv.* : in agris *PCRMBDA* conciuit *ed. Ven.* 1470 : consciuit *PCRMBDA* 14 erat *Madv.* : est *PCRM BDA* alterum uincendo ueteranum *bis scribit P* : *posterius del.* P^{x}: *semel scr. CRMBDA* semermem P^{x}(*fort.* P^{4})A^{2} : sememem *P* : se inermem P^{2} (*uel* P^{1})*CRMBD*(*sed* -en)*A* : si inermem M^{2} : semi inermem C^{4} 15 ut in PCR^{1}(*ex* ut *R*)*MBA* : *om. D* : in *Luchs, dubitanter* : uel *Bitschofsky* : etsi *Novák* re *PCRMBDA* : re non infeliciter *Madv. olim, Em.*^{2}, *p.* 362 : re diu *M. Mueller* concitata *Sigon. quem sequor quod nunc sic repperi in P* : concitatae P^{1} *uel* P^{2} *cum* ae, *uel* a *pro* e *substituto et indistincte* t *secluso* : concitata et *PCRMB DA* : concitata etiam *Valla* stetit *Sigon.* (*lectio Put. ex* stetit^{sset} *orta erit*): stetitsset *P* : stetisset P^{1} (*uel* P^{2})*CRMBDA* Romana acie A^{v} *Valla* :

16 Postquam is non pro uetere fama solum sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractae cladi superesset, obiectans se hostium telis cecidit, fusa extemplo est
17 Romana acies; sed adeo ne fugae quidem iter patuit omnibus uiis ab equite insessis, ut ex tanta multitudine uix mille euaserint, ceteri passim alii alia peste absumpti sint.

20 Capua a consulibus iterum summa ui obsideri coepta est, quaeque in eam rem opus erant comportabantur parabantur-
2 que. Casilinum frumentum conuectum; ad Volturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum, ⟨ibique et Puteolis—iam⟩ ante Fabius Maximus munierat—praesidium impositum ut mare proximum et flumen in potestate essent.
3 In ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat quodque M. Iunius praetor ex Etruria coemerat, ab Ostia conuectum est ut exercitui per hiemem
4 copia esset. Ceterum super eam cladem quae in Lucanis accepta erat uolonum quoque exercitus, qui uiuo Graccho summa fide stipendia fecerat, uelut exauctoratus morte ducis ab signis discessit.

5 Hannibal non Capuam neglectam neque in tanto discrimine desertos uolebat socios; sed prospero ex temeritate unius Romani ducis successu in alterius ducis exercitusque
6 opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fuluium praetorem

romanam aciem *PCRMBDA* : *secludere uoluit* M^3 : romana acie inuicta C^4 ; (concitante donec dux stetit se Romana acie *Madv.* : concitata et, donec dux stetit, constante (*uel* restante) R. acie *Weissenb.* : concitante donec dux stetit spe restante R. aciem *duce M. Muellero Luchs* : *alia alii*) 16 fusa P^1 (*uel* P^2) *CRMBDA* : rusa *P* 17 adeo ne fugae *ed. Rom.* 1469 : ne fugae A^2 : adse neruae (-ue) *PCRMBDA* : ad fugam *dett. aliq.* (ac fugam nec equidem C^4)

20 2 ibique et Puteolis—iam *uel* quos iam (*Conway*) *scripsi, ratus lineam amissam esse* Puteolis *praeeunte Glareano Cluuerius* : in eo et Puteolis *Weissenb.* (*cf.* 24. 7. 10 *et* 25. 22. 5) : in eoque et Puteolis—triennium *H. J. Mueller* : *om. PCRMBDA* essent C^4 : esset A^2 : *om. PCRMBDA* 3 M. Iunius *Glareanus* : mutinius *PCRMBDA* : Mutius A^v *uel* A^x *marg.* 4 cladem quae M^1(*uel* M^4)*BDA* : eademque *PCRM* 5 in tanto *ed. Rom.* 1469 : ut in tanto *dett. unus* (*Haver.*) : ut *PCRMBDA*

Apuli legati nuntiabant primo, dum urbes quasdam Apulo-
rum quae ad Hannibalem desciuissent oppugnaret, intentius
rem egisse: postea nimio successu et ipsum et milites praeda
impletos in tantam licentiam socordiamque effusos ut nulla
disciplina militiae esset. Cum saepe alias, tum paucis diebus 7
ante expertus qualis sub inscio duce exercitus esset in Apu-
liam castra mouit. Circa Herdoneam Romanae legiones et **21**
praetor Fuluius erat. Quo ubi allatum est hostes aduentare,
prope est factum ut iniussu praetoris signis conuolsis in aciem
exirent; nec res magis ulla tenuit quam spes haud dubia suo
id arbitrio ubi uellent facturos. Nocte insequenti Hannibal, 2
cum tumultuatum in castris et plerosque ferociter, signum
ut daret, institisse duci ad arma uocantes sciret, haud dubius 3
prosperae pugnae occasionem dari, tria milia expeditorum
militum in uillis circa uepribusque et siluis disponit, qui signo
dato simul omnes e latebris exsisterent, et Magonem ac duo 4
ferme milia equitum qua fugam inclinaturam credebat omnia
itinera insidere iubet. His nocte praeparatis, prima luce in
aciem copias educit; nec Fuluius est cunctatus, non tam sua 5
ulla spe quam militum impetu fortuito tractus. Itaque eadem
temeritate qua processum in aciem est instruitur ipsa acies
ad libidinem militum forte procurrentium consistentiumque
quo loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut
metum deserentium locum. Prima legio et sinistra ala in 6
primo instructae et in longitudinem porrecta acies. Claman- 7
tibus tribunis nihil introrsus roboris ac uirium esse et qua-
cumque impetum fecissent hostes perrupturos, nihil quod

6 successu *C^x MBDA* : successit *PCR*, *cf.* 22. 60. 24
21 1 iniussu *ed. Rom.* 1469 *marg.*, *ed. Mediol.* 1478 : iussu *PCRM BDA* facturos *Weissenb. et Conr. Hermann* : acturos *PCR²M³ BA¹* : aucturos *R?DA* : actures *M* 2 signum *A²* : signi *PCRM BDA* : signa *C²M²* uocantes *A²* : uocatis *PCRMBDA* 3 uepribusque *PCRMBDA* : uepribus *P¹* (*uel P²*), *cf.* 21. 60. 4 *adn.* (*c*) 4 ac duo *ed. Rom.* 1469 : duo *PCRMBDA* : duoque *Hertz* : cum duobus (ferme millibus) *Pal.* 2 5 ipsa *PCRBDA* : *om. M* 7 fecissent hostes *ed. Rom.* 1469 : fecisset hostis *PCRMBDA*, *quod tutatur Gron. codd. in* 7. 35. 6 *appellans qui post multa Singularia* ipsi . . . nec arcuerint . . . nec . . . circumdederint *praebent* · *cf. c.* 22. 9

salutare esset non modo ad animum sed ne ad aures quidem
8 admittebat. Et Hannibal haudquaquam similis dux neque simili exercitu neque ita instructo aderat. Ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani sustinuere.
9 Dux stultitia et temeritate Centenio par, animo haudquaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes suos uidet,
10 equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit; cetera a fronte pulsa, inde a tergo atque alis circumuenta acies eo usque est caesa ut ex duodeuiginti milibus hominum duo milia haud amplius euaserint. Castris hostes potiti sunt.

22 Hae clades, super aliam alia, Romam cum essent nuntiatae, ingens quidem et luctus et pauor ciuitatem cepit; sed tamen quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum prospere rem gererent, minus his cladibus commouebantur.
2 Legatos ad consules mittunt C. Laetorium M. Metilium qui nuntiarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colli-
3 gerent, darentque operam ne per metum ac desperationem hosti se dederent, id quod post Cannensem accidisset cladem,
4 et ut desertores de exercitu uolonum conquirerent. Idem negotii P. Cornelio datum, cui et dilectus mandatus erat; isque per fora conciliabulaque edixit ut conquisitio uolonum fieret iique ad signa reducerentur. Haec omnia intentissima cura acta.

5 Ap. Claudius consul D. Iunio ad ostium Volturni, M.

7 admittebat *PCRMBDA* : admittebant *ed. Rom.* 1469, *fort. recte*, (*nisi* Fuluius *post* nihil *inserendum*) : admittebatur *dett. duo* 8 Et *PCRMBDA* : at *J. H. Voss* similis dux *Gron.* : similis dua *PCR* : simili sua R^x*MBDA* : simili uia $C^x A^v$ *uel* simili sua arte A^v 10 inde a *Weissenb.* : in *PCRMBDA* (*cf.* 22. 54. 11) : a *ed. Rom.* 1469

22 1 Hae P^x *per ras.* M^3 : haec *PCRMBDA* prospere rem *Gron.* : prospe rem *PR* : prospere *CRMBDA* his *D* : iis *PCR MBA* 2 M. (*ante* Metilium) P^x *per ras.* *C* : m̄ı *PRMBDA* 3 id quod *PCRMBDA* : ob id quod M^3 *uel potius* M^9 4 uolonum (*ante* fieret) *A* (*ut in* § 3 *omnes nostri*) : uolonorum *PCRMB* : uolonum horum *malit Conway* fieret P^1*CRMBDA* : fiert *P* iique B^2 : hiique DA^2 : i|que *P* : ique *CR* : que *B* : atque $C^4 M$: repertique *Forchhammer et Madv.* : utque *Conway, optime* cura P^x *per ras.* CR^2 (*uel* R^1)M^1*BDA* : curam *PRM*

Aurelio Cotta Puteolis praeposito qui, ut quaeque naues ex
Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent
frumentum, ipse ad Capuam regressus Q. Fuluium collegam 6
inuenit Casilino omnia deportantem molientemque ad op-
pugnandam Capuam. Tum ambo circumsederunt urbem et 7
Claudium Neronem praetorem ab Suessula ex Claudianis
castris exciuerunt. Is quoque modico ibi praesidio ad tenen- 8
dum locum relicto ceteris omnibus copiis ad Capuam descen-
dit. Ita tria praetoria circa Capuam erecta ; tres exercitus
diuersis partibus opus adgressi fossa ualloque circumdare
urbem parant et castella excitant modicis interuallis, multis- 9
que simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo euentu
pugnant ut postremo portis muroque se contineret Campanus.
Prius tamen quam haec continuarentur opera, legati ad Han- 10
nibalem missi qui quererentur desertam ab eo Capuam ac
prope redditam Romanis obtestarenturque ut tunc saltem
opem non circumsessis modo sed etiam circumuallatis ferret.
Consulibus litterae a P. Cornelio praetore missae ut, prius- 11
quam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis
facerent ut qui eorum uellent exirent a Capua suasque res
secum ferrent : liberos fore suaque omnia habituros qui 12
ante idus Martias exissent ; post eam diem quique exissent
quique ibi mansissent hostium futuros numero. Ea pro- 13
nuntiata Campanis atque ita spreta ut ultro contumelias
dicerent minarenturque.

Hannibal ab Herdonea Tarentum duxerat legiones, spe 14
aut ui aut dolo arcis Tarentinae potiundae ; quod ubi parum

6 Casilino *CBDA* : calisino *PRM* : casilini *dett. aliq.* deportantem *Weissenb.* : indeportantem (*uel* inde portantem) *PCRMBDA* molientemque *ed. Par.* 1513 : molientem *PCRMBDA*, *cf. c.* 34. 14 *et* 21. 60. 4 *adn.* (*c*) *et* (*e*) 8 tres *A*, *Weissenb.* : tres et *PCRMBD* (*quod tutantur Gron. Drak. Conway*) : et tres *Madv. dubit.* 9 eo A^{3} : ed *PCRMB* : sed *D* : ex *A* : et M^{2} : *del.* C^{x} contineret P^{x} *per ras.* $M^{2}BD$: continerent *PCRM* 10 redditam *PCRMBDA*, *rectissime* (*cf.* 23. 24. 6 Romanum imperium) : traditam *Crevier* : retectam A^{v} 11 ferrent M^{4} (*uel* M^{6}) *per ras. Madv.* : inferrent *PC RM?BD* : auferrent *M?A Pal.* 2 : inde ferrent *Weissenb.*

processit, ad Brundisium flexit iter, prodi id oppidum ratus.
15 Ibi quoque cum frustra tereret tempus, legati Campani ad
eum uenerunt querentes simul orantesque ; quibus Hannibal
magnifice respondit et antea se soluisse obsidionem et nunc
16 aduentum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi
legati uix regredi Capuam iam duplici fossa ualloque cinctam
potuerunt.

23 Cum maxime Capua circumuallaretur, Syracusarum oppu-
gnatio ad finem uenit, praeterquam ui ac uirtute ducis exer-
2 citusque, intestina etiam proditione adiuta. Namque Mar-
cellus initio ueris incertus utrum Agrigentum ad Himilconem
et Hippocraten uerteret bellum an obsidione Syracusas pre-
3 meret, quamquam nec ui capi uidebat posse inexpugnabilem
terrestri ac maritimo situ urbem nec fame, ut quam prope
4 liberi a Carthagine commeatus alerent, tamen, ne quid in-
expertum relinqueret, transfugas Syracusanos—erant autem
apud Romanos aliqui nobilissimi uiri, inter defectionem ab
Romanis, quia ab nouis consiliis abhorrebant, pulsi—conlo-
quiis suae partis temptare hominum animos iussit et fidem
dare, si traditae forent Syracusae, liberos eos ac suis legibus
5 uicturos esse. Non erat conloquii copia, quia multorum
animi suspecti omnium curam oculosque eo uerterant ne quid
6 falleret tale admissum. Seruus unus exsulum, pro transfuga
intromissus in urbem, conuentis paucis initium conloquendi
de tali re fecit. Deinde in piscatoria quidam naue retibus
operti circumuectique ita ad castra Romana conlocutique

14 prodi id P^x *per ras.* CR^1M(*sed* prodiit)BDA : prodit PR : prodi M^x : proditum iri *Riemann*
23 1 ac M^1 (*uel* M^3)BDA : a $PCRM$ adiuta $PCRMBDA$: adiuuante *Luchs* 3 ut quam *Gron.* : umquam $PCRM$: quam BDA : cum C^4 *in marg.* : cum eam M^2A^2 4 inter defectionem *ed. Rom.* 1469 : in defectionem C^4M^3 *uel* M^1 : inter fectionem $PCRMB$: inter factionem B^2DA 5 curam $C^2M^2BDA^2$: cura $PCRMA$: curas *Luchs, mire* eo uerterant *W. Bauer* : cō uerterant $PCRMDA$: eo conuerterant B, *Riemann* 6 deinde in *ed. Rom.* 1469: dein $PCRMBDA$: deinde A^2 piscatoria C^4M^1BDA : pistoria $PCRM$ retibus C^2BDA : retinentibus $PCRM$ conlocutique cum P^1C

cum transfugis et iidem saepius eodem modo et alii atque alii; postremo ad octoginta facti. Et cum iam composita 7
omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicyden per Attalum quendam indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes cum cruciatu sunt.

Alia subinde spes, postquam haec uana euaserat, excepit. 8
Damippus quidam Lacedaemonius, missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis nauibus erat. Huius 9
utique redimendi et Epicydae cura erat ingens, nec abnuit Marcellus iam tum Aetolorum, quibus socii Lacedaemonii erant, amicitiam adfectantibus Romanis. Ad conloquium de 10
redemptione eius missis medius maxime atque utrisque opportunus locus ad portum Trogilorum propter turrim, quam uocant Galeagram, est uisus. Quo cum saepius commearent, 11
unus ex Romanis, ex propinquo murum contemplans, numerando lapides aestimandoque ipse secum quid in fronte paterent singuli, altitudinem muri quantum proxime coniectura 12
poterat permensus humilioremque aliquanto pristina opinione sua et ceterorum omnium ratus esse et uel mediocribus scalis superabilem, ad Marcellum rem defert. Haud spernenda 13
uisa; sed cum adiri locus, quia ob id ipsum intentius custodiebatur, non posset, occasio quaerebatur; quam obtulit 14
transfuga nuntians diem festum Dianae per triduum agi et, quia alia in obsidione desint, uino largius epulas celebrari et

RMBDA^{2} : conlocutique ita ad castra romana conlocuti cum *P* : conlocuti cum *A*, *Luchs* iidem *Madv.* : idem *PCRM* (*ut saepissime* -i- *pro* -ii- *P*; *cf. e.g. c.* 19. 6, *c.* 22. 14, *c.* 31. 14, *c.* 40. 6) octoginta (i. e. LXXX) *PCRMBDA sed* LXX *in* 26. 30. 3 7 delato *ed. Rom.* 1469 : d. legato *P*: delegato *P*^{1}*CRMBDA* cum cruciatu *M*^{1}*B*^{2} *Gron.* : con cruciatu *A*^{2} : cum cruciati *PCR* : concruciati *C*^{2}*MBDA* 9 quibus (*uel* queis) *Gron.* : cuius *PCRMBDA* : cuius gentis *A*^{2} : quorum *dett. unus* (*Harl.* 2684) 11 saepius *P*^{x} *per ras.* *CR*^{x}*MB DA* : saepitis *PR* (*cf.* 23. 14. 13) quid *Gron.* : qui *PCRMBDA* 12 pristina *P*^{x} *per ras.* (*fort. P*^{4}) *M*^{1} (*uel M*^{3}) *B*^{1}*A* : pristinae *PCR MD* scalis *P*^{x} *per ras.* (*fort. P*^{4}) *CM*^{1}*B*^{2}*DA* : sealis *PRMB* 14 diem *PCRMBDA* : *secl. Iac. Gron.*

ab Epicyde praebito uniuersae plebei et per tribus a principi-
bus diuiso.
15 Quod ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum mili-
tum conlocutus, electisque per eos ad rem tantam agendam
audendamque idoneis centurionibus militibusque et scalis in
occulto comparatis ceteris signum dari iubet, ut mature cor-
pora curarent quietique darent: nocte in expeditionem eun-
16 dum esse. Inde ubi id temporis uisum quo ⟨de⟩ die epulatis
iam uini satias principiumque somni esset, signi unius milites
ferre scalas iussit; et ad mille fere armati tenui agmine per
17 silentium eo deducti. Vbi sine strepitu ac tumultu primi eua-
serunt in murum, secuti ordine alii, cum priorum audacia
24 dubiis etiam animum faceret. Iam mille armatorum ⟨muri⟩
ceperant partem, cum ceterae admotae ⟨sunt copiae⟩ pluri-
2 busque scalis in murum euadebant, signo ab Hexapylo dato
quo per ingentem solitudinem erat peruentum, quia magna
pars in turribus epulati aut sopiti uino erant aut semigraues
potabant; paucos tamen eorum oppressos in cubilibus inter-
3 fecerunt. Prope Hexapylon est portula; ea magna ui refringi
coepta et e muro ex composito tuba datum signum erat et
4 iam undique non furtim sed ui aperta gerebatur res. Quippe
ad Epipolas, frequentem custodiis locum, peruentum erat
terrendique magis hostes erant quam fallendi, sicut territi

15 quod ubi M^1: id ubi A^2: dubia *PCRMBDA* 16 de die *Lipsius*: die *PCRMBDA* scalas $C^2M^1?BDA^2$: scalis *PCRM*: scala $M^1?A$

24 1 muri *Madv.*: *om.* *PCRMBDA*: turrim ac muri *Weissenb.*: urbis *Heusinger* (*post* partem): muri et iuxta aedium *conicit Conway*, *lineam per homoeotel. excidisse ratus inter lineas quae cum* armatorū *et* partem cū *desinunt* sunt copiae *Weissenb.*: *om.* *PCRMBDA*: *ante* admotae *iam addiderat* copiae *Heusinger*, *post* admotae *Boettcher* 2 quo M^3A^2: que PR^1(*om.* *R*)*M*: quę *C*: qua *BDA* oppressos *dett. quattuor ed. Ven.* 1498: inpressos *PCRMBDA*: improuiso oppressos *Hertz* 3 est *PCRMBDA*: et *W. Bauer* (*qui et punctum post* portula *om.*) ea magna *dett. unus* (*Ber.*): magna *PCRMBDA* sed ui A^2 *dett. aliq.*: sed ut *PCRMBDA* (sed ui et aperte *Boettcher*) aperta *Gron.*: aperte *PCRMBDA* 4 erant $P^2CRMBDA$: erant quae (quam P^1) magis hostes erant *P*

sunt. Nam simulac tubarum est auditus cantus clamorque 5
tenentium muros partemque urbis omnia teneri custodes rati
alii per murum fugere, alii salire de muro praecipitarique
turba pauentium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat 6
et grauatis omnibus uino somnoque et in uastae magnitudinis
urbe partium sensu non satis pertinente in omnia. Sub lucem 7
Hexapylo effracto Marcellus omnibus copiis urbem ingressus
excitauit conuertitque omnes ad arma capienda opemque si
quam possent iam captae prope urbi ferendam.

Epicydes ab Insula, quam ipsi Nasson uocant, citato pro- 8
fectus agmine, haud dubius quin paucos, per neglegentiam
custodum transgressos murum, expulsurus foret, occurrentibus 9
pauidis tumultum augere eos dictitans et maiora ac terribi-
liora uero adferre, postquam conspexit omnia circa Epipolas
armis completa, lacessito tantum hoste paucis missilibus
retro in Achradinam agmen conuertit, non tam uim multitu- 10
dinemque hostium metuens quam ne qua intestina fraus per
occasionem oreretur clausasque inter tumultum Achradinae
atque Insulae inueniret portas. Marcellus ut moenia ingres- 11
sus ex superioribus locis urbem omnium ferme illa tempesta-
te pulcherrimam subiectam oculis uidit, inlacrimasse dicitur
partim gaudio tantae perpetratae rei, partim uetusta gloria
urbis. Atheniensium classes demersae et duo ingentes exer- 12
citus cum duobus clarissimis ducibus deleti occurrebant et
tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discrimine gesta,
tot tam opulenti tyranni regesque, praeter ceteros Hiero, 13
cum recentissimae memoriae rex, tum ante omnia quae uirtus
ei fortunaque sua dederat beneficiis in populum Romanum
insignis. Ea cum uniuersa occurrerent animo subiretque 14

5 rati A^{2} : *post* teneri *Boettcher* : *om.* *PCRMBDAN* 7 lucem C^{2} : luce *PCRMBDAN* si quam *PCRMBDAN* : si qua *Luchs* 8 Nasson] *cf. c.* 29. 10 10 atque insulae inueniret *ter scripsit P; in secundo ac tertio loco del.* P^{1} *quem seq. cett. codd.* 12 deleti $P^{x}C^{2}M^{1}$: delecti $PCRMBDA^{x}$: deiecti *A* cum (Carthaginiensibus) $C^{2}M^{2}BDA$: tum *PCRM*

cogitatio iam illa momento horae arsura omnia et ad cineres
15 reditura, priusquam signa Achradinam admoueret, praemittit Syracusanos qui intra praesidia Romana, ut ante dictum est, fuerant, ut adloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem.

25 Tenebant Achradinae portas murosque maxime transfugae, quibus nulla erat per condiciones ueniae spes; ei nec adire
2 muros nec adloqui quemquam passi. Itaque Marcellus, postquam id inceptum inritum fuit, ad Euryalum signa referri iussit. Tumulus est in extrema parte urbis auersus a mari uiaeque imminens ferenti in agros mediterraneaque insulae,
3 percommode situs ad commeatus excipiendos. Praeerat huic arci Philodemus Argiuus, ab Epicyde impositus, ad quem missus a Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, cum longo sermone habito dilatus per frustrationem esset, rettulit
4 Marcello tempus eum ad deliberandum sumpsisse. Cum is diem de die differret dum Hippocrates atque Himilco admouerent castra [legiones], haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse,
5 Marcellus, ut Euryalum neque tradi neque capi uidit posse, inter Neapolim et Tycham—nomina ea partium urbis et instar urbium sunt—posuit castra, timens ne, si frequentia intrasset loca, contineri ab discursu miles auidus praedae

14 arsura P^1CR^xMBDA : absuram P: arsuram R 15 Achradinam P^2C(acr-)$RMBD$(-em): agradinem A: achranidam P: ad achradinam *dett. duo* (*in* § 10 *sup.* agradinam. achradine P) perlicerent(pell-)M^1(*uel* M^3)A^2: pellerent *PCRMBDA*: impellerent *Weissenb.*
25 2 inritum CA^2: inrisum *PRMBDA?* auersus *Weissenb.*: uersus *PCRMBDA* uiaeque C^2M^2BD: uiaque *PCRMA* situs *Gron. e dett.* (*Pal.*) *uno*: stus *PCRMBDA?* (percommodus *pro* percommode situs A^2) 3 Argiuus A^2 *in ras.*: argius *PCRMBDA?* Sosis A^2 *in marg.* (24. 21. 6 *et* 24. 30. 5): sis PCR^xMBDA?; *sed in M* sisunus *pleniore calamo et litt. separatis*, *cf.* 23. 19. 17 *adn.* 4 legiones *PCRMBDA*: *seclusi*, *cf.* 21. 60. 4 *adn.* (*d*): legionesque C^4A^2: ac legiones *Hertz* deleri *ed. Lugd.* 1554: delere *PCRMB DA*, *cf. c.* 9. 16 *et* 3. 13. 8 *adn.* 5 Tycham *Drak.*: tychen *Sigon.*: thycam *PRD*: thicam *CBA*: ticam *M* (*sed* Thyca § 6) nomina ea partium *Gron.*: nomina partium *A*: nomine apertium *PC?*(*sed* -pertium *paene eras.*)*RMBD* contineri $C^2M^2A^2$: continere *PCR MBDA*, *cf.* § 4 *sup.*

non posset. Legati eo ab Tycha et Neapoli cum infulis et 6
uelamentis uenerunt, precantes ut a caedibus et ab incendiis
parceretur. De quorum precibus quam postulatis magis 7
consilio habito Marcellus ex omnium sententia edixit militi-
bus ne quis liberum corpus uiolaret: cetera praedae futura.
Castra obiectu parietum pro muro saepta; portis regione 8
platearum patentibus stationes praesidiaque disposuit, ne
quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde 9
signo dato milites discurrerunt; refractisque foribus cum
omnia terrore ac tumultu streperent, a caedibus tamen tem-
peratum est; rapinis nullus ante modus fuit quam omnia
diuturna felicitate cumulata bona egesserunt. Inter haec et 10
Philodemus, cum spes auxilii nulla esset, fide accepta ut
inuiolatus ad Epicyden rediret, deducto praesidio tradidit
tumulum Romanis. Auersis omnibus ad tumultum ex parte 11
captae urbis Bomilcar noctem eam nactus, qua propter uim
tempestatis stare ad ancoram in salo Romana classis non
posset, cum triginta quinque nauibus ex portu Syracusano 12
profectus libero mari uela in altum dedit quinque et quin-
quaginta nauibus Epicydae et Syracusanis relictis; edoctis- 13
que Carthaginiensibus in quanto res Syracusana discrimine
esset cum centum nauibus post paucos dies redit, multis, ut
fama est, donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

Marcellus Euryalo recepto praesidioque addito una cura **26**
liber erat ne qua ab tergo uis hostium in arcem accepta
inclusos impeditosque moenibus suos turbaret. Achradinam 2
inde trinis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam
omnium rerum inclusos redacturum, circumsedit. Cum per 3

5 posset A^2 : possit *PCRMBD* (non posset *om. A*) 7 consilio A^2 : concilio *PCRMBDA* 8 castra obiectu *Stroth*, *Madv. ed.* 3 : castra contextis *Heusinger* : castra contextu *Madv. ed.* 4 *Praef.* : castraque textis *PCRMBDA* (pro muro *ante* tectis *scribens*) : castraque testis *H. Roehl* regione *ed. Rom.* 1469 : religione *PCRMBDA ut* 22. 42. 9 9 refractisque C^4M^2 (*uel* M^7) A^2 : retractisque *PCRMBDA*
26 1 liber erat C^x : erat liber A^v *Valla* : libera erat P^1 (*uel* P^2) *C* : erat libera *PRMBDA*

aliquot dies quietae stationes utrimque fuissent, repente aduentus Hippocratis et Himilconis ut ultro undique op-
4 pugnarentur Romani fecit. Nam et Hippocrates castris ad magnum portum communitis signoque iis dato qui Achradinam tenebant castra uetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus praeerat, et Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit et classis Punica litori quod inter urbem et castra Romana erat adpulsa est, ne quid praesidii
5 Crispino summitti a Marcello posset. Tumultum tamen maiorem hostes praebuerunt quam certamen; nam et Crispinus Hippocraten non reppulit tantum munimentis sed insecutus etiam est trepide fugientem, et Epicyden Marcellus
6 in urbem compulit; satisque iam etiam in posterum uidebatur prouisum ne quid ab repentinis eorum excursionibus
7 periculi foret. Accessit et ad ⟨haec⟩ pestilentia, commune malum, quod facile utrorumque animos auerteret a belli consiliis. Nam tempore autumni et locis natura grauibus, multo tamen magis extra urbem quam in urbe, intoleranda uis
8 aestus per utraque castra omnium ferme corpora mouit. Ac primo temporis ac loci uitio et aegri erant et moriebantur; postea curatio ipsa et contactus aegrorum uolgabat morbos, ut aut neglecti desertique qui incidissent morerentur aut adsidentes curantesque eadem ui morbi repletos secum tra-
9 herent, cotidianaque funera et mors ob oculos esset et
10 undique dies noctesque ploratus audirentur. Postremo ita adsuetudine mali efferauerant animos, ut non modo lacrimis

3 Romani A^x (*fort.* A^2) *ed. Rom.* 1469 : romanis *PCRMBDA*, *cf. c.* 1. 8 *et* 24. 17. 6 *adn.* 4 iis dato *ed. Rom.* 1469 : his dato *PCRMBDA* litori *ed. Rom.* 1469 : litore *PCRMB*(litt-)*DA* inter $M^{11}A$: in *PCRMBD* 5 munimentis *PCRMBDA* : a munimentis *Wesenberg* 7 ad ⟨haec⟩ A^v (*om.* et *postea Valla*) : ad *PCRMBDA* : *om.* C^x (*et sic malit Conway*) : ab *Saluinius* (accesserat et pest. *Gron.*) urbe, intoleranda *ed. Rom.* 1469 : urbem toleranda *PCR* : urbe toleranda R^xMBDA (*del.* quam A^x) 8 adsidentes *ed. Ven.* 1572 : insidentis *PCRMBDA* ui *M Aldus* : uis $PCRM^1$ (*pleniore calamo cf. c.* 25. 3 *adn.*) *BDA* 10 ut CM^2BA : iit *PRM* (*sed* -i id) : id R^1 : ii M^1 : *om. spat. relicto D*

iustoque comploratu prosequerentur mortuos sed ne efferrent
quidem aut sepelirent, iacerentque strata exanima corpora
in conspectu similem mortem exspectantium, mortuique 11
aegros, aegri ualidos cum metu, tum tabe ac pestifero odore
corporum conficerent; et ut ferro potius morerentur, quidam
inuadebant soli hostium stationes. Multo tamen uis maior 12
pestis Poenorum castra quam Romana ⟨adfecerat; nam
Romani⟩ diu circumsedendo Syracusas caelo aquisque ad-
suerant magis. Ex hostium exercitu Siculi, ut primum 13
uidere ex grauitate loci uolgari morbos, in suas quisque
propinquas urbes dilapsi sunt; at Carthaginienses, quibus 14
nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque
Himilcone ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, 15
ut tanta uis ingruebat mali, traduxerat in urbem suos, in-
firmaque corpora tecta et umbrae recreauerant; multi tamen
ex Romano exercitu eadem peste absumpti sunt.

Deleto terrestri Punico exercitu Siculi, qui Hippocratis **27**
milites fuerant, * * haud magna oppida, ceterum et situ et
munimentis tuta; tria milia alterum ab Syracusis, alterum
quindecim abest; eo et commeatus e ciuitatibus suis com-
portabant et auxilia accersebant. Interea Bomilcar iterum 2
cum classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna socio-

11 tum *BDA* : tunc *PCRM* 12 adfecerat; nam Romani *h. l. scripsi* : adfecerat *post* magis *demum ins. Gebhard* : nam *add. hic Dobree* : inuaserat; nam Romani *H. J. Mueller* : corripuerat; nam Romani *Madv.* : *omnia om. PCRMBDA*, *sed* quae *uel* q̃ (*sc.* quaere) *iam diu inseruerunt M* (*post* Romana) *A* (*ante* Romana) caelo (*uel* celo) $C^{x}M^{1}$ *uir doctus in A* : caedo (*uel* cedo) *PCRM*(*sed* acedo)*BDA*
13 ex (*ante* hostium) *ed. Rom.* 1469 : et *PCRMBDA* 14 at *ed. Rom.* 1469 : et *PCRMBDA*, *probante Conwaio*

27 1 fuerant *P*(*ubi* fue|rant)*CRMBDA*] *lacunam hic notauit Boettcher duorumque oppidorum nominibus omissis alterum* Bidin *fuisse ex Cic. Verr.* 2. 2. 22. 53 *coniecit* : occupauerant *uel* ceperant *add. Weissenb.* : Dasconem tenebant et Bidin *supplet Rossbach, sed lineae mensuram excedit* : *quod in P exstat propius sequens* milites fue⟨re Dasconem Bidimq. cepe⟩rant *conicit Conway; nomen illud praebet, e.g. Thuc.* 6. 5 *et* 66, *Diod.* 14. 17. 3 abest: eo *P et* P^{x}(*fort.* P^{4}) : ab osteo $P^{2}CR$: ab hostio $R^{2}A$: ab ostio *MBD* : ab hoste C^{4} accersebant P^{1}(*uel* P^{2})*CRMBA* (*sed* -sib- AB^{2}) : accessebant *P*: arcessebant *D*

rum, ut spem faceret non ipsis modo salutarem opem ferri
posse sed Romanos quoque in capta quodam modo urbe
3 capi, perpulit ut onerarias naues quam plurimas omni copia
rerum onustas secum mitterent classemque suam augerent.
4 Igitur centum triginta nauibus longis, septingentis onerariis
profectus a Carthagine satis prosperos uentos ad traiciendum
in Siciliam habuit; sed iidem uenti superare eum Pachynum
5 prohibebant. Bomilcaris aduentus fama primo, dein praeter
spem mora cum gaudium et metum in uicem Romanis Syra-
6 cusanisque praebuisset, Epicydes metuens ne, si pergerent
iidem qui tum tenebant ab ortu solis flare per dies plures
7 uenti, classis Punica Africam repeteret, tradita Achradina
mercennariorum militum ducibus ad Bomilcarem nauigat.
8 Classem in statione uersa in Africam habentem atque
timentem nauale proelium, non tam quod impar uiribus aut
numero nauium esset—quippe etiam plures habebat—quam
quod uenti aptiores Romanae quam suae classi flarent,
perpulit tamen ut fortunam naualis certaminis experiri uellet.
9 Et Marcellus, cum et Siculum exercitum ex tota insula con-
ciri uideret et cum ingenti commeatu classem Punicam
aduentare, ne simul terra marique inclusus urbe hostium
urgeretur, quamquam impar numero nauium erat, prohibere
10 aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duae classes
infestae circa promunturium Pachynum stabant, ubi prima
11 tranquillitas maris in altum euexisset, concursurae. Itaque
cadente iam Euro, qui per dies aliquot saeuierat, prior
Bomilcar mouit; cuius primo classis petere altum uisa est,
12 quo facilius superaret promunturium; ceterum postquam
tendere ad se Romanas naues uidit, incertum qua subita

4 uentos *P et* P^{x}(*fort.* P^{4}) A^{2} : euentos $P^{2}R$: euentus $CR^{2}MBDA$ 5 aduentus *ed. Rom.* 1469 : aduentu *PCRMBDA*, *cf. c.* 33. 9 *et* 23. 17. 10 mora cum $C^{x}M^{1}?A$: moram eum PCR^{2} (r *in ras.*) : mora eum M^{2} (*uel* M^{7}) *BD* : moram rum *M* 8 atque timentem $C^{4}B$ *DA* : quem timentem *P* : ad quem timentem P^{1}(*uel* P^{2})*CRM* (*uoluit* adque $P^{1}?$) : timentemque *Riemann* 9 Syracusarum A^{2} : Syracusanorum *PCRMBDA* 11 primo *Duker* : prima *PCRMBDA*

territus re, Bomilcar uela in altum dedit missisque nuntiis Heracleam qui onerarias retro Africam repetere iuberent ipse Siciliam praeteruectus Tarentum petit. Epicydes, a 13
tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captae urbis rediret, Agrigentum nauigat, exspectaturus magis euentum quam inde quicquam moturus.

Quae ubi in castra Siculorum sunt nuntiata Epicyden **28**
Syracusis excessisse, a Carthaginiensibus relictam insulam et prope iterum traditam Romanis, legatos de condicionibus 2
dedendae urbis explorata prius per conloquia uoluntate eorum qui obsidebantur ad Marcellum mittunt. Cum haud 3
ferme discreparet, quin quae ubique regum fuissent Romanorum essent, Siculis cetera cum libertate ac legibus suis seruarentur, euocatis ad conloquium iis quibus ab Epicyde creditae res erant, missos se simul ad Marcellum, simul ad 4
eos ab exercitu Siculorum aiunt, ut una omnium qui obsiderentur quique extra obsidionem fuissent fortuna esset neue alteri proprie sibi paciscerentur quicquam. Recepti 5
deinde ab iis, ut necessarios hospitesque adloquerentur, expositis quae pacta iam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpulere eos ut secum praefectos Epicydis Polyclitum et Philistionem et Epicyden, cui Sindon cognomen erat, adgrederentur. Interfectis iis et multitudine ad con- 6
tionem uocata inopiam quaeque ipsi inter se fremere occulte soliti erant conquesti, quamquam tot mala urgerent, negarunt fortunam accusandam esse quod in ipsorum esset

12 retro *dett. unus* (*Lov.* 5), *Perizon.*, *Duker* : retro in *PCRMBDA* : retro inde *Boettcher* (*cf. c.* 21. 10) : retro iter in *Drak.* ; *u. adn. seq.* 13 in obsidionem M^1 (*uel* M^2) : in obsidione C^4A^2 : obsidione *PCRM BDA* : intra obsidionem *H. J. Mueller* ; in *fort. in marg. excidit et postea in locum supra* (§ 12), *non suum, positum est*

28 4 ad eos *J. Perizonius* : adeo *PCRM* : ab eo *BDA* (*ubi seq.* ad exercitum) : ad eum C^4 : *delet.* M^2A^x (*qui et* ad *illud delet ante* exercitum) alteri C^xA : alteris *PCRMBD* (*cf.* 24. 17. 6) : alteri sine alteris *Luchs dubitanter sed scite* 6 quaeque *Alsch.* : que|quae (*uel* q : que) *PCRMBD* : que quam C^2 : quam *A* : aliaque quae *Riemann* occulte *A* : occulti *PCRMBD* negarunt A^2 *ed. Frob.* 1531 : negarent *PCRMBDA*

7 potestate quam diu ea paterentur; Romanis causam op-
pugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non
odium; nam ut occupatas res ab satellitibus Hannibalis, de-
inde Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde, audierint, tum
bellum mouisse et obsidere urbem coepisse, ut crudeles
8 tyrannos eius, non ut ipsam urbem expugnarent. Hippo-
crate uero interempto, Epicyde intercluso ab Syracusis et
praefectis eius occisis, Carthaginiensibus omni possessione
Siciliae terra marique pulsis quam superesse causam Romanis
cur non, perinde ac si Hiero ipse uiueret unicus Romanae
9 amicitiae cultor, incolumes Syracusas esse uelint? Itaque
nec urbi nec hominibus aliud periculum quam ab semet
ipsis esse, si occasionem reconciliandi se Romanis praeter-
misissent; eam autem, qualis illo momento horae sit, nullam
deinde fore, si simul liberatas † ab impotentibus tyrannis
apparuisset †.

29 Omnium ingenti adsensu audita ea oratio est. Praetores
tamen prius creari quam legatos nominari placuit; ex ipso-
rum deinde praetorum numero missi oratores ad Marcellum,
2 quorum princeps 'neque primo' inquit 'Syracusani a uobis
defecimus sed Hieronymus, nequaquam tam in uos impius
3 quam in nos, nec postea pacem tyranni caede compositam
Syracusanus quisquam sed satellites regii Hippocrates atque
Epicydes oppressis nobis hinc metu hinc fraude turbauerunt.
Nec quisquam dicere potest aliquando nobis libertatis tempus
4 fuisse quod pacis uobiscum non fuerit. Nunc certe caede

9 aliud *PCRMBDA* : aliunde *malit Luchs* liberatas *PCRMBDA* : liberatas Syracusas *Boettcher* : libertas (. . . aperuisset) *Pal.* 3 : *uel sic* (*cum* quam *pro* si simul) *uel* simul (*pro* si simul) liberatos (. . . apparuisset) *Gron.* apparuisset *in P lineam claudit; hic lacunam notans add.* in pacem reditum non esset *uel sim. quid Boettcher* : in amicitiam societatemque Romanis se restiuisset *uel sim. quid Weissenb.* : Syracusas esse et applicare se Romanis *ante* appar. *Madv.* : accipere noluissent *uel sim. quid malim*

29 1 ea *Gron.* : e *PCR* : eo(*cum* ratio) R^1 (*uel* R^2) *M* : *del.* P^x (*per ras. fort.* P^4) : eius(ratio) M^7 : *om.* C^2BDA 3 Nec quisquam *A* : nec quicquam *PCRMBD*

eorum qui oppressas tenebant Syracusas cum primum nostri arbitrii esse coepimus, extemplo uenimus ad tradenda arma, dedendos nos, urbem, moenia, nullam recusandam fortunam quae imposita a uobis fuerit. Gloriam captae nobilissimae 5
pulcherrimaeque urbis Graecarum dei tibi dederunt, Marcelle. Quidquid unquam terra marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit. Famaene credi uelis quanta urbs 6
a te capta sit quam posteris quoque eam spectaculo esse, quo quisquis terra, quisquis mari uenerit nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibusque tropaea, nunc tua de nobis ostendat incolumesque Syracusas familiae uestrae sub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas? Ne plus apud uos Hieronymi quam Hieronis memoria mo- 7
menti faciat. Diutius ille multo amicus fuit quam hic hostis, et illius benefacta etiam re sensistis, huius amentia ad perniciem tantum ipsius ualuit.'

Omnia et impetrabilia et tuta erant apud Romanos: inter 8
ipsos plus belli ac periculi erat. Namque transfugae, tradi se Romanis rati, mercennariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum; arreptisque armis praetores pri- 9
mum obtruncant, inde ad caedem Syracusanorum discurrunt quosque fors obtulit irati interfecere atque omnia quae in promptu erant diripuerunt. Tum, ne sine ducibus essent, sex 10
praefectos creauere ut terni Achradinae ac Nasso praeessent.

4 esse P^xCM^1DA : esses *PRM* (*cf. c.* 26. 3) : *aliquid supra script.* P^2 *iam eras.* imposita *A* : iam posita *PCRMBD* : iam imposita *Alsch.* 5 urbis *PCRMBDA* : urbium *Duker. sed cf. Cic. Verr.* 2. 4. 52. 117 dei *sic hic scribit P* 6 uelis *PCRMBDA* : malis *ed. Par.* 1513, *sed cf.* 3. 68. 11 esse *PCRMBDA* : esse sinas *Madv. Em.*², *p.* 364 quisquis (*ante* terra) *PCRMBA* : quisque *D* quisquis (*ante* mari) C^4A^2 : quisque *PCRMBDA* de (*ante* Athen.) *A* : ab C^4 : *om. PCRMBD* tradas *PCRMBDA* : tradi ('*nectuntur* esse *et* tradi') *Gron. quem sequi malit Conway* 7 re sensistis *PC* : pre sensistis P^2 (*uel* P^3) *RMBDA* : recensestis C^4 : rebus aduersis sensistis *Luchs* : recentia sensistis *M. Mueller* 9 obtulit (opt-) B^2A : oppulit *PCRMBD* : appulit M^1 *uel* M^3 interfecere C^4M^1 (*uel* M^2) BA^1 : interficere *PCRMA* : inter facere *D* 10 sex $P^1CRMBDA$: ex *P*, *cf. c.* 14. 11 *adn.* Nasso *P*, *cum* -ss- *constanter e.g. c.* 30. 9, 10, 12; 26 21. 10

Sedato tandem tumultu exsequentibus sciscitando quae acta
cum Romanis essent, dilucere id quod erat coepit aliam suam
30 ac perfugarum causam esse. In tempore legati a Marcello
redierunt, falsa eos suspicione incitatos memorantes nec cau-
2 sam expetendae poenae eorum ullam Romanis esse. Erat e
tribus Achradinae praefectis Hispanus Moericus nomine. Ad
eum inter comites legatorum de industria unus ex Hispano-
rum auxiliaribus est missus, qui sine arbitris Moericum nan-
ctus primum, quo in statu reliquisset Hispaniam—et nuper inde
3 uenerat—exponit: omnia Romanis ibi obtineri armis. Posse
eum, si operae pretium faciat, principem popularium esse, seu
militare cum Romanis seu in patriam reuerti libeat: contra,
si malle obsideri pergat, quam spem esse terra marique
4 clauso? Motus his Moericus, cum legatos ad Marcellum
mitti placuisset, fratrem inter eos mittit, qui per eundem
illum Hispanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus,
cum fidem accepisset composuissetque agendae ordinem rei,
5 Achradinam redit. Tum Moericus, ut ab suspicione prodi-
tionis auerteret omnium animos, negat sibi placere legatos
commeare ultro citroque: neque recipiendum quemquam ne-
que mittendum et, quo intentius custodiae seruentur, oppor-
tuna diuidenda praefectis esse, ut suae quisque partis tutandae
6 reus sit. Omnes adsensi sunt. Partibus diuidendis ipsi regio
euenit ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus: id
7 ut scirent Romani fecit. Itaque Marcellus nocte nauem
onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achra-
dinam iussit exponique milites regione portae quae prope

10 sciscitando] *add.* mercennariis *ed. Rom.* 1469 *quam uocem ignorant PCRMBDA*

30 3 libeat *A* : iubeat *PCRMBD* 4 Moericus P^1*CRMB*(męr-)*D* : moeriquecus *P* : mericus *A* ; *in* § 2 moericus P^1 (*uel* P^2) *ex* moeribus *P* : moericum *P* ; *idem in* §§ 5 *et* 8 moerichus : *in* § 12 *et c.* 31 § 6 moericum secretus *Aldus* : secretum *PCRMBDA*, *cf.* 22. 2. 2 *adn.* : secreto M^2 (*uel* M^7?) 5 opportuna (*uel* opor-) *PCRMBDA* : opportuna loca A^2 7 trahi ad *PCRMBDA* : tradi ad ⟨insulam (*uel* Nasum) iuxta⟩ *Weissenb.*

fontem Arethusam est. Hoc cum quarta uigilia factum esset 8
expositosque milites porta, ut conuenerat, recepisset Moericus, luce prima Marcellus omnibus copiis moenia Achradinae
adgreditur ita ut non eos solum qui Achradinam tenebant in 9
se conuerteret, sed ab Nasso etiam agmina armatorum concurrerent relictis stationibus suis ad uim et impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariae naues, instructae 10
iam ante circumuectaeque ad Nassum, armatos exponunt qui improuiso adorti semiplenas stationes et adapertas fores portae, qua paulo ante excurrerant armati, haud magno certamine
Nassum cepere desertam trepidatione et fuga custodum. Ne- 11
que in ullis minus praesidii aut pertinaciae ad manendum quam in transfugis fuit, quia ne suis quidem satis credentes
e medio certamine effugerunt. Marcellus ut uidit captam esse 12
Nassum et Achradinae regionem unam teneri Moericumque cum praesidio suis adiunctum, receptui cecinit, ne regiae opes, quarum fama maior quam res erat, diriperentur.

Suppresso impetu militum, ut iis qui in Achradina erant 31
transfugis spatium locusque fugae datus est, Syracusani 2
tandem liberi metu portis Achradinae apertis oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud quam incolumitatem
sibi liberisque suis. Marcellus consilio aduocato et adhibitis 3
etiam Syracusanis qui per seditiones pulsi ab domo intra
praesidia Romana fuerant, respondit non plura per annos 4
quinquaginta benefacta Hieronis quam paucis his annis maleficia eorum qui Syracusas tenuerint erga populum Romanum esse; sed pleraque eorum quo debuerint reccidisse foede-

9 Nasso, *cf. c.* 29. 10 *adn.* 10 iam ante circumuectae *bis scripsit P*: *semel CRMBDA* et fuga $C^x M^1$ (*uel* M^3) *BDA* : effuga *PCRM* 11 in ullis *dett. unus* (*Hav.*) : ullis *PCRMBDA* quia *PCRMBDA* : qui M^2 *uel fort.* M^1, *bene* e medio P^x(*fort.* P^4)A^2 : se medio *PCRMBDA* 12 uidit *h. l. scripsi* : *post* adiunctum *Lov.* 5 : *post* Nassum, *add.* didicit *ed. Rom.* 1469 : *ibid.* comperit *Weissenb.* : *om. PCRMBDA* cum *ed. Frob.* 1531 : *om. PCRMBDA* ne regiae $C^4 M^3 A^2$: regiae *PCRMBDA*
31 1 ut iis *PCRMBDA* : et iis *ed. Rom.* 1469 datus est C^x *dett. aliq.* : datus est et *PCRM* : datus esset *BDA* 4 debuerint *PCRMBD* : debuerunt *A dett. aliq.*

rumque ruptorum ipsos ab se grauiores multo quam populus
5 Romanus uoluerit poenas exegisse. se quidem tertium annum circumsedere Syracusas, non ut populus Romanus seruam ciuitatem haberet sed ne transfugarum duces captam
6 et oppressam tenerent. quid potuerint Syracusani facere, exemplo uel eos esse Syracusanorum qui intra praesidia Romana fuerint uel Hispanum ducem Moericum qui praesidium tradiderit uel ipsorum Syracusanorum postremo serum
7 quidem, sed forte consilium. sibi omnium laborum periculorumque circa moenia Syracusana terra marique tam diu exhaustorum nequaquam tantum fructum esse quod capere ⟨sibi contigerit, quantum si seruare⟩ Syracusas potuis-
8 set. Inde quaestor cum praesidio ad Nassum ad accipiendam pecuniam regiam custodiendamque missus. Vrbs diripienda militi data est custodibus diuisis per domos eorum
9 qui intra praesidia Romana fuerant. Cum multa irae, multa auaritiae foeda exempla ederentur, Archimeden memoriae proditum est in tanto tumultu, quantum captae urbis in ⟨uiis⟩

5 Romanus seruam *Sigon. dett. aliq.* : reseruatam *PC*(*sed* -ta)*RMBDA* : Romanus seruam eam *Harant* (*ne quid perdatur*) transfugarum P^1*RMBDA* : transfugarumque *P*(-que *indistincte erasit* P^1)*C* (qui C^4) : alienigenarum t. que *Alsch.* : t. alienigenarumque *Hertz sat probante Conwaio* : t. mercennariorumque *Gerlach ; cf. c.* 21. 60. 4 *adn.* (*a*) *et* (*b*) 7 tantum *PCRMBDA* : tanti eum *Harant* : dignum *Crevier* quod capere Syracusas potuisset *PCRMBDA* : *quod Weissenbornio, qui* tantum *pro* satis magnum *habet, et aliis satisfecit : sed non Gronouio nec Madnigio ;* quam si parcere Syracusis potuisset *Gron.* : quod capere Syracusas ⟨potuerit, quantum si seruare⟩ potuisset *Madv.* : quod capere ⟨sibi contigerit, quantum si seruare⟩ Syracusas potuisset *Conway, ratus duas lineas excidisse earumque alteram in* -re *desiisse, scribae oculos sic* (*post* capere *illud*) *fallentem ; de temporum ratione* (*in O. R.* : 'quod . . . contigit quantum si . . . potuero') *u. sis* 23. 43 12 *adn. et Conwaii App. II ad Lib. II* 1902 *editum* 8 ad Nassum ad *ed. Par.* 1510 : ab nassum et *PCRM* : ad nassum et C^4M^3 *BDA* : ab Naso ad *Geyer* : ad *H. J. Mueller* : ad Nasum obtinendam et *Weissenb., Madv. ed.* 3 Vrbs *dett. aliq.* : *om. PCRMBDA* : cetera praeda A^x *Pal.* 2 (*si recte hoc, post* diripienda *scribe*) : Achradina *Weissenb. quod post* data *scribit Riemann* data est *D dett. aliq.* : data est et *PCRMBA* : data cetera *Harant* (*omissa uoce* urbs) fuerant *Gron.* : fuerunt *PCRMBDA* 9 captae urbis in ⟨uiis⟩ discursus *Conway* : captae urbis in discursu *PCRMBDA* : capta urbs in

discursus diripientium militum ciere poterat, intentum formis
quas in puluere descripserat ab ignaro milite quis esset inter-
fectum; aegre id Marcellum tulisse sepulturaeque curam 10
habitam, et propinquis etiam inquisitis honori praesidioque
nomen ac memoriam eius fuisse. Hoc maxime modo 11
Syracusae captae; in quibus praedae tantum fuit, quantum
uix capta Carthagine tum fuisset cum qua uiribus aequis
certabatur.

Paucis ante diebus quam Syracusae caperentur T. Otaci- 12
lius cum quinqueremibus octoginta Vticam ab Lilybaeo
transmisit, et cum ante lucem portum intrasset, onerarias 13
frumento onustas cepit, egressusque in terram depopulatus
est aliquantum agri circa Vticam praedamque omnis generis
retro ad naues egit. Lilybaeum tertio die quam inde pro- 14
fectus erat, cum centum triginta onerariis nauibus frumento
praedaque onustis rediit idque frumentum extemplo Syra-
cusas misit, quod ni tam in tempore subuenisset, uictoribus 15
uictisque pariter perniciosa fames instabat.

Eadem aestate in Hispania, cum biennio ferme nihil ad- **32**
modum memorabile factum esset consiliisque magis quam
armis bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis
copias coniunxerunt. Ibi consilium aduocatum omniumque 2
in unum congruerunt sententiae, quando ad id locorum id
modo actum esset ut Hasdrubalem tendentem in Italiam
retinerent, tempus esse id iam agi ut bellum in Hispania 3
finiretur; et satis ad id uirium credebant accessisse uiginti
milia Celtiberorum ea hieme ad arma excita. Tres exercitus 4

discursu *ed. Par.* 1513 *bene*: captae urbes in discursu . . . (poterant) *Hearne*: pauor captae urbis in discursu *Madv.*: captae terror urbis *Boettcher*, *melius*: *alia alii* diripientium M^1A^x: diripiendum *PCRMBD* descripserat C^4M^1A: discripserat *PCRMBD* 11 cum qua *PCRMBDA*: cum *Madv. optime, si placeret mutatio non omnino necessaria* 14 rediit *ed. Rom.* 1469: redit *PCRMBDA* (*cf. c.* 23. 6 *adn.*) tam *PCRMBDA*: tum M^3 15 perniciosa A^2: pernicior (*uel* -tior) *PCRMBDA?*: perniciosior C^4 *Lov.* 2

32 2 ad id C^2DA: ad is id *PCRMB* (*sed* his) 3 excita. (Tres) *scripsi*:

erant. Hasdrubal Gisgonis filius et Mago coniunctis castris
5 quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior
erat Hamilcaris filius Hasdrubal, uetus in Hispania impera-
6 tor ; ad urbem nomine Amtorgim exercitum habebat. Eum
uolebant prius opprimi duces Romani; et spes erat satis
superque ad id uirium esse; illa restabat cura, ne fuso eo
perculsi alter Hasdrubal et Mago in auios saltus montesque
7 recipientes sese bellum extraherent. Optimum igitur rati
diuisis bifariam copiis totius simul Hispaniae amplecti bellum,
ita inter se diuiserunt ut P. Cornelius duas partes exercitus
Romanorum sociorumque aduersus Magonem duceret atque
8 Hasdrubalem, Cn. Cornelius cum tertia parte ueteris exerci-
tus Celtiberis adiunctis cum Hasdrubale Barcino bellum
9 gereret. Vna profecti ambo duces exercitusque Celtiberis
praegredientibus ad urbem Amtorgim in conspectu hostium
10 dirimente amni ponunt castra. Ibi Cn. Scipio cum quibus
ante dictum est copiis substitit, P. Scipio profectus ad desti-
natam belli partem.

33 Hasdrubal postquam animaduertit exiguum Romanum
exercitum in castris et spem omnem in Celtiberorum auxiliis
2 esse, peritus omnis barbaricae et praecipue omnium earum
gentium in quibus per tot annos militabat perfidiae, facili
3 lingua, cum utraque castra plena Hispanorum essent, per
occulta conloquia paciscitur magna mercede cum Celtibero-
4 rum principibus ut copias inde abducant. Nec atrox uisum

excitorum *Gron., fort. recte* : excitatum *PRM*, *quod, ut puto, ex* tum excita *ortum est* : excitata *C* : excitatarum *C*[4] : excitati *DA* : excitata *edd. Par.* 1513 *et Mogunt.* 1518 : excita. Hostium *Alsch.*
5 uetus *CM*[1] *uel M*[3] : uenus *PRMBD* : uerus *A* : ueteranus *Alsch.* habebat *C*[x]*M*[1]*A* : habebant *PCRMBD* 10 substitit *W. Bauer* : substitit et *PCRMBA* : subsistit. Et *D* partem Hasdrubal bella (*uel* belli) partem *P* : partem *P*[x] *per ras. CRMBDA*
33 2 omnis *PCRMBDA* : *conicit* indolis *Conway* omnium *PCRMBDA* : *secl. Gron.* (*et Madv. ed.* 3) : hominum *Madv. ed.* 4 *dubitanter* facili lingua *C*[3] (*uel C*[4]) *A*[2] : facili linguae *PCRMBDA?* : fallaciaque *A*[v] : facili linguae commercio *ed. Par.* 1510, *bene, et sic uolt Conway*

facinus—non enim ut in Romanos uerterent arma agebatur—,
et merces quanta uel pro bello satis esset dabatur ne bellum
gererent, et cum quies ipsa, tum reditus domum fructusque
uidendi suos suaque grata uolgo erant. Itaque non ducibus 5
facilius quam multitudini persuasum est. Simul ne metus
quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si ui retine-
rent. Id quidem cauendum semper Romanis ducibus erit 6
exemplaque haec uere pro documentis habenda, ne ita externis
credant auxiliis ut non plus sui roboris suarumque proprie
uirium in castris habeant. Signis repente sublatis Celtiberi 7
abeunt, nihil aliud quaerentibus causam obtestantibusque ut
manerent Romanis respondentes quam domestico se auocari
bello. Scipio, postquam socii nec precibus nec ui retineri 8
poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse aut fratri
rursus coniungi uidit posse, nec ullum aliud salutare con-
silium in promptu esse, retro quantum posset cedere statuit,
in id omni cura intentus necubi hosti aequo se committeret 9
loco, qui transgressus flumen prope uestigiis abeuntium
insistebat.

Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum maius 34
ab nouo hoste urgebat. Masinissa erat iuuenis, eo tempore 2
socius Carthaginiensium, quem deinde clarum potentem-
que Romana fecit amicitia. Is tum cum equitatu Numi- 3
darum et aduenienti P. Scipioni occurrit et deinde adsidue
dies noctesque infestus aderat, ut non uagos tantum procul 4

4 bello $CM^{x}A$: cello *PRMBD* ipsa $M^{x}A$: ipa *PCRM* : ypa *B* : ipar *D* 5 *et* 6 erat quippe . . . romanis *om. A* : *add.* A^{2} 5 erat C^{1} (*uel* C^{x}) M^{2} (*uel* M^{1}) BA^{2} : erant *PCRM* : *om. D* si ui *Gron.* : sibi $PCRMBDA^{2}$: ibi (retineri) A^{v} *Valla* (*uel* pauci ibi retinerent A^{v}) : se ne *Aldus* 6 ducibus erit *bis scribit P* : *semel CR MBDA* (*sed in marg. repetit* A^{2}) 9 uestigiis $M^{1}BDA$: uestigii *PCRM* (*cf. c.* 27. 5 *et* 23. 17. 10) : uestigia C^{4}

34 1 par terror P^{1} (*ex* pa terror *P*) $CRMB^{2}DA$: terror par *B* 2 tempore C^{4} *Gron.* : tempore erat $PCRMB^{2}DA$ (ab nouo . . . tempore *om. B*) quem PC^{2}(qua *C*)*RMBDA* : *secl. Gron.* 3 Is tum $PCRMBDA^{2}$: iste $M^{7}A$? equitatu Numidarum P^{1} (*uel* P^{2}) $C^{x}M^{1}$ (*uel* M^{2})*BDA* : equitatum tumidarum *P* : equitatum Numidarum *CRM* 4 uagos $P^{1}CRMBDA$: magos *P*

a castris lignatum pabulatumque progressos exciperet sed
ipsis obequitaret castris inuectusque in medias saepe stationes
5 omnia ingenti tumultu turbaret. Noctibus quoque saepe in-
cursu repentino in portis ualloque trepidatum est nec aut
locus aut tempus ullum uacuum a metu ac sollicitudine erat
6 Romanis, compulsique intra uallum adempto rerum om-
nium usu. Cum prope iusta obsidio esset futuramque artio-
rem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem mili-
bus et quingentis Suessetanorum aduentare fama erat, Poenis
7 coniunxisset, dux cautus et prouidens Scipio uictus necessita-
tibus temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obuiam
iret et quocumque occurrisset loco proelium consereret.
8 Relicto igitur modico praesidio in castris praepositoque Ti.
Fonteio legato media nocte profectus cum obuiis hostibus
9 manus conseruit. Agmina magis quam acies pugnabant;
superior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat.
Ceterum et equites Numidae repente, quos fefellisse se dux
ratus erat, ab lateribus circumfusi magnum terrorem intulere,
10 ⟨et⟩ contracto aduersus Numidas certamine nouo tertius in-
super aduenit hostis, duces Poeni adsecuti ab tergo iam
pugnantes; ancepsque proelium Romanos circumsteterat
incertos in quem potissimum hostem quamue in partem
11 conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique impera-
tori et offerenti se ubi plurimus labor erat latus dextrum
lancea traicitur; cuneusque is hostium, qui in confertos circa
ducem impetum fecerat, ut exanimem labentem ex equo
Scipionem uidit, alacres gaudio cum clamore per totam
aciem nuntiantes discurrunt imperatorem Romanum ceci-

6 compulsique *PCRMBDA* : compulsis *Duker. puncto ad* Romanis, *uirgula ad* usu *posita*   si se C^4*BDA* : se se *PCRM*   Indibilis C^4A^2 : indebilis *PCMBDA* (*et sic in* § 7 *et* 22. 21. 2 *ubi u. Frig.*; *saepius* Indib- *ut in* 26. 49. 11 *et* 13; 27. 17. 3) : indebilus *R*
10 et contracto *Crevier. Walch* : contracto *P*(*lineam incipiens*)*CRMB DA*   Numidas C^3*BDA* : numida *PCR* : numidam *M*   11 plurimus labor *A* : plurimum labor *P*(*in fine lineae*)*CRMBD* : plurimum laboris *malit Drak.*   uidit P^2*CRMBDA* : uidi *P*

disse. Ea peruagata passim uox, ut et hostes haud dubie 12
pro uictoribus et Romani pro uictis essent, fecit. Fuga con- 13
festim ex acie duce amisso fieri coepta est; ceterum ut ad
erumpendum inter Numidas leuiumque armorum alia auxilia
haud difficilis erat, ita effugere tantum equitum aequantium- 14
que equos uelocitate peditum uix poterant caesique prope
plures in fuga quam in pugna sunt; nec superfuisset quis-
quam ni praecipiti iam ad uesperum die nox interuenisset.

Haud segniter inde duces Poeni fortuna usi confestim e 35
proelio, uix necessaria quiete data militibus ad Hasdrubalem
Hamilcaris citatum agmen rapiunt non dubia spe, ⟨si⟩ se
coniunxissent, debellari posse. Quo ubi est uentum, inter 2
exercitus ducesque uictoria recenti laetos gratulatio ingens
facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto et alteram
pro haud dubia parem uictoriam exspectantes. Ad Romanos 3
nondum quidem fama tantae cladis peruenerat, sed maestum
quoddam silentium erat et tacita diuinatio, qualis iam prae-
sagientibus animis imminentis mali esse solet. Imperator 4
ipse, praeterquam quod ab sociis se desertum, hostium tan-
tum auctas copias sentiebat, coniectura etiam et ratione ad
suspicionem acceptae cladis quam ad ullam bonam spem
pronior erat: quonam modo enim Hasdrubalem ac Magonem, 5
nisi defunctos suo bello, sine certamine adducere exercitus

12 ea *Alsch.* : a *PCRM* : *del.* M^1 : ac C^4BDA? : hac M^7A^2 : haec *ed. Frob.* 1535 13 difficilis *PCRMBDA* : difficile *dett. plerique* : difficilis res *ed. Rom.* 1469 : *nomen aliud aliquod, uelut* locus *post* difficilis *uel* uia *post* auxilia *desiderat Conway* 14 aequantiumque *ed. Rom.* 1469 : aequantium *P*(*in fine lineae*)*CRMBDA*, *cf. c.* 22. 6 *et* 21. 60. 4 *adn.* (*c*) : atque aequantium *Hertz*

35 1 ⟨si⟩ se *Heusinger* (si *uel* cum *Crevier*) : se *dett. unus* (*Hafn.*, *sed post* coniunxissent) : cum *A dett. aliq.* : cum copias *dett. unus* (*Ber.*) : *om. PCRMBD* (cui iunxissent B^2 : cum iuncti essent *Gron.* : se cum iunxissent *Drak.*) 2 quo M^1A^2 : quod *PCRMBDA* exercitus $P^1CRMBDA$: exercitum *P*, *cf. c.* 30. 4 *et* 22. 2. 2 *adn.* facta *BDA* : tacta *PCRM* : acta C^xM^1, *non male, sed cf. Cic. Fam.* 11. 18. 3 4 ratione C^2 : oratione *PCRMBDA* ad suspicionem *ed. Rom.* 1469 : ac suspicione *PCRMBDA* 5 quonam CM^4B^2DA : quoniam *PRMB* defunctos PC^3 (*uel* C^4) : defuncto $C?R^1$(defunctos uo *R*)*MBDA* (*sed* fratre *add.* A^2) *et* s- *in* suo *pleniore calamo scr. M* (*cf. c.* 19. 8 *et* 22. 10. 9 *adn.*) exercitus *Luchs* (*cf.* § 2 *adn.*) : exercitum *PCRMBDA*

6 potuisse? quomodo autem non obstitisse aut ab tergo secutum fratrem, ut, si prohibere quo minus in unum coirent et duces et exercitus hostium non posset, ipse certe cum
7 fratre coniungeret copias? His anxius curis id modo esse salutare in praesens credebat, cedere inde quantum posset; exinde una nocte ignaris hostibus et ob id quietis aliquantum
8 emensus est iter. Luce ut senserunt profectos, hostes praemissis Numidis quam poterant maxime citato agmine sequi coeperunt. Ante noctem adsecuti Numidae, nunc ab tergo,
9 nunc in latera incursantes, consistere coegerunt ac tutari agmen; quantum possent tamen tuto ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres
36 copiae adsequerentur. Ceterum nunc agendo, nunc sustinendo agmen cum aliquamdiu haud multum procederetur
2 et nox iam instaret, reuocat e proelio suos Scipio et collectos in tumulum quendam non quidem satis tutum, praesertim agmini perculso, editiorem tamen quam cetera circa erant,
3 subducit. Ibi primo impedimentis et equitatu in medium receptis circumdati pedites haud difficulter impetus incursan-
4 tium Numidarum arcebant; dein, postquam toto agmine tres imperatores cum tribus iustis exercitibus aderant apparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento
5 ualituros esse, circumspectare atque agitare dux coepit si quo modo posset uallum circumicere. Sed erat adeo nudus

7 exinde *Conway, cf.* 24. 42. 1 : et inde *PCRMBDA* : et *Gron.* (*recte si quidem* inde *fuit sec. lectio pro* ob id *huc male translata*) una *PCRMBDA* : *del. H. J. Mueller, male, ablatiui uim* ('intra') *ignorans* 8 profectos *PCRMBA* : profectus *D* : profectum *Harant, bene, cf.* § 2 hostes *A* : hostes et *PCRMBD* 9 coegerunt *Madv.* : coeperunt (*uel* caep- *uel* cep-) *PCRMBDA* tuto *PCRMBDA* : niti *Madv., cf. c.* 20. 5 : *seclud. Crevier* : *defend. Walch, p.* 199 procederentque *CM*[7]*B*(*sed* -quȩ)*DA* : procedentq. *PRM, cf.* 24. 21. 11 *adn.*

36 2 e proelio *om. D* : *num recte, per casum?* e *dett. unus* (*Ber.*) : *om. PCRMBDA* : a *Alsch.* editiorem *P*[1](*uel P*[2])*CRMBDA* : seditiorem *P* : sed editiorem *Alsch.* 4 apparebatque *ed. Rom.* 1469, *cf.* 21. 60. 4 *adn.* (*c*) : apparebat *P*(*in fine lineae*)*CRMBDA* 5 circumicere *dett. tres, J. Perizon.* : circuminicere *PCRMBDA*

tumulus et asperi soli, ut nec uirgulta uallo caedendo nec terra caespiti faciendo aut ducendae fossae aliiue ulli operi apta inueniri posset; nec natura quicquam satis arduum aut 6
abscisum erat, quod hosti aditum adscensumue difficilem praeberet; omnia fastigio leni subuexa. Vt tamen aliquam 7
imaginem ualli obicerent, clitellas inligatas oneribus uelut struentes ad altitudinem solitam circumdabant, cumulo sarcinarum omnis generis obiecto, ubi ad moliendum clitellae defuerant.

Punici exercitus postquam aduenere, in tumulum quidem 8
perfacile agmen erexere; munitionis facies noua primo eos uelut miraculo quodam tenuit, cum duces undique uoci- 9
ferarentur quid starent et non ludibrium illud, uix feminis puerisue morandis satis ualidum, distraherent diriperentque? captum hostem teneri, latentem post sarcinas. Haec con- 10
temptim duces increpabant; ceterum neque transilire nec moliri onera obiecta nec caedere stipatas clitellas ipsisque obrutas sarcinis facile erat. At trudibus cum amoliti obiecta 11
onera armatis dedissent uiam pluribusque idem partibus fieret, capta iam undique castra erant. Pauci a multis 12
perculsique a uictoribus passim caedebantur; magna pars tamen militum, cum in propinquas refugisset siluas, in castra P. Scipionis, quibus Ti. Fonteius legatus praeerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu 13

5 ducendae $M^{3}A^{2}$: ducendo *PCRMBA* : duce *D* 6 natura A^{1} : futura *PCRMBA* : *om. D* : futura ī C^{4} 7 clitellas CM^{2} (*uel* M^{x}) $B^{2}A^{2}$: cletellas *PRMBDA* clitellae $M^{1}BDA$: clientelae *PCR* (*sed* -tae-)*M* 8 aduenere $C^{2}M^{1}BDA$: aduenire *PCRM* noua $C^{x}A$: nouari *PCRM* : noua ne M^{1} : nouare *BD*; *sed uidetur P* -ri- *ex* primo *praesumpsisse*; *cf.* 24. 3. 3 *adn.* 9 uociferarentur $P^{1}CR$ *MBDA* : uociferentur *P* (*cf. c.* 35. 9) : uociferantur *Perizon.* 11 At trudibus *W. Heraeus, Qu. Crit., p.* 83, *optime, correctionem* -dibu -ditis *in dittogr. uersam statuens, cf. e.g.* 22. 41. 7 : traditis dibi *PR* : traditis diui R^{1} : traditis ibi CR^{x} (*uel* R^{2}) *M* (*spat. unius litterae ante* ibi *relicto*) : traditis dibu *BD* : traditis diu *A* : tardatis diu *dett. aliq.* : trahentes trudibus *uel* trudentes sudibus *iam Madv. Emend.*², *p.* 368 : *alia alii*

hostium caesum tradunt, alii cum paucis in propinquam
castris turrim perfugisse; hanc igni circumdatam atque ita
exustis foribus, quas nulla moliri potuerant ui, captam
14 omnesque intus cum ipso imperatore occisos. Anno octauo
postquam in Hispaniam uenerat, Cn. Scipio undetricesimo
die post fratris mortem est interfectus. Luctus ex morte
eorum non Romae maior quam per totam Hispaniam fuit;
15 quin apud ciues partem doloris et exercitus amissi et alienata
16 prouincia et publica trahebat clades; Hispaniae ipsos lugebant desiderabantque duces, Gnaeum magis, quod diutius
praefuerat iis priorque et fauorem occupauerat et specimen
iustitiae temperantiaeque Romanae primus dederat.

37 Cum deleti exercitus amissaeque Hispaniae uiderentur,
2 uir unus res perditas restituit. Erat in exercitu L. Marcius
Septimi filius, eques Romanus, impiger iuuenis animique et
ingenii aliquanto quam pro fortuna in qua erat natus maioris.
3 Ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina,
sub qua per tot annos omnes militiae artes edoctus fuerat.
4 ⟨Is⟩ et ex fuga collectis militibus et quibusdam de praesidiis
deductis haud contemnendum exercitum fecerat iunxeratque
5 cum Ti. Fonteio, P. Scipionis legato. Sed tantum praestitit
eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut
castris citra Hiberum communitis cum ducem exercitus
6 comitiis militaribus creari placuisset, subeuntes alii aliis in

13 quas nulla *ed. Rom.* 1469 : quam nulla *PCRMBDA*, *cf. c.* 30. 4 *et* 22. 2. 2 *adn.* 14 Romae $C^4M^7B^2DA$: morae *PCRM* : me *B* quam $P^1CM^1A^2$: quamq. *PRM* : quamque *BDA* (*cf. c.* 14. 8 *et* 21. 60. 4 *adn.* (*a*)) 15 quin *PCRMBDA* : quamquam M^7 : quia *Scheller*: quippe *Koch* 16 Gnaeum C^x : cnaeum *P et* P^xCBDA : cnaebum P^2RM quod M^3(*uel* M^1)*BA* : quo *PCRM* (*fort. recte sed cf. c.* 41. 5) : quam *D* dederat P^1 (*uel* P^2)*CRMBDA* : diderat *P*: ediderat *Gron. dubitanter*

37 1 deleti P^x(*fort.* P^4) M^1 *uel* M^2 : delectis *PCRM* (*cf. c.* 29. 4 *et* 24. 17. 6 *adn.*) : deletus C^2BDA perditas C^2 (*uel* C^1) M^7A^2 : ponditas *PCRMBDA* 2 in exercitu M^7A : exercitu *PCRMBD* : in Cn. Scipionis exercitu *Luchs* filius eques romanus A^2 (eques r. *A*) : f. e. q. r. (*sic*) *PCRMBD* 4 Is et *Weissenb.* : et *PCRMBDA* : hic M^x : hic et A^v *fort. recte* : is tum et *Luchs*

custodiam ualli stationesque, donec per omnes suffragium
iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint.
Omne inde tempus—exiguum id fuit—muniendis castris 7
conuehendisque commeatibus consumpsit, et omnia imperia
milites cum impigre, tum haudquaquam abiecto animo
exsequebantur. Ceterum postquam Hasdrubalem Gisgonis 8
uenientem ad reliquias belli delendas transisse Hiberum et
adpropinquare adlatum est signumque pugnae propositum
ab nouo duce milites uiderunt, recordati quos paulo ante 9
imperatores habuissent quibusque et ducibus et copiis freti
prodire in pugnam soliti essent, flere omnes repente et
offensare capita et alii manus ad caelum tendere deos incu-
santes, alii strati humi suum quisque nominatim ducem
implorare. Neque sedari lamentatio poterat excitantibus 10
centurionibus manipulares et ipso mulcente et increpante
Marcio, quod in muliebres et inutiles se proiecissent fletus
potius quam ad tutandos semet ipsos et rem publicam secum
acuerent animos et ne inultos imperatores suos iacere
sinerent; cum subito clamor tubarumque sonus—iam enim 11
prope uallum hostes erant—exauditur. Inde uerso repente
in iram luctu discurrunt ad arma ac uelut accensi rabie dis-
currunt ad portas et in hostem neglegenter atque incompo-
site uenientem incurrunt. Extemplo improuisa res pauorem 12
incutit Poenis mirabundique unde tot hostes subito exorti
prope deleto exercitu forent, unde tanta audacia, tanta

6 detulerint *ed. Lugd.* 1520 : detulerunt *PCRMBDA* 7 id fuit *PCRBDA* : fuit *M Ber.* (quod exiguum fuit M^x) 9 in pugnam M^1 *BD* : in poenam *PCRM* in poenum C^4 *Gron. dubit.* : in campum ad pugnam *A dett. plerique* 10 mulcente A^2 *dett. aliq.* : mulcante *PCRMBDA* 11 exauditur *BDA* : exuditur *P* : excuditur P^2 (*uel* P^3)*CRM* uerso C^xM^1A : uersu *PCRMBD* in iram M^4A^2 : intra *PCRMBDA* discurrunt ad portas *PCRMBDA quod tutatur Conway, cf. c.* 2. 7; 5. 36. 5; *Verg. Aen.* 11. 468 : concurrunt ad portas (*uel simile quid*) *Gron.* : *cum* et *secl. Madv.* (*prius illud* discurrunt—*pro quo* discurriter *D*—*secluserant Crevier, et Iac. Gron.*); *ipse sane inter* discurrunt *et* incurrunt *aliud uerbum uelut, e.g.* ruunt ad portas, *malim* 12 mirabundique *PCRMBDA* : mirabundis *Duker*

fiducia sui uictis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus caesis exstitisset, quis castris praeesset, quis signum
13 dedisset pugnae—ad haec tot tam necopinata primo omnium incerti stupentesque referunt pedem, dein ualida impressione
14 pulsi terga uertunt. Et aut fugientium caedes foeda fuisset aut temerarius periculosusque sequentium impetus, ni Marcius propere receptui dedisset signum obsistensque ad prima signa et quosdam ipse retinens concitatam repressisset aciem. Inde in castra auidos adhuc caedisque et sanguinis reduxit.
15 Carthaginienses trepide primo ab hostium uallo acti, postquam neminem insequi uiderunt, metu substitisse rati, contemptim rursus et sedato gradu in castra abeunt.

16 Par neglegentia in castris custodiendis fuit; nam etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum ex-
17 ercituum ante paucos dies deletorum succurrebat. Ob hoc cum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis Marcius ad consilium prima specie temerarium magis quam
18 audax animum adiecit ut ultro castra hostium oppugnaret, facilius esse ratus unius Hasdrubalis expugnari castra quam, si se rursus tres exercitus ac tres duces iunxissent, sua
19 defendi; simul aut, si successisset coeptis, erecturum se adflictas res aut, si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma
38 contemptum sui dempturum. Ne tamen subita res et nocturnus terror et iam non suae fortunae consilium perturbaret, adloquendos adhortandosque sibi milites ratus, con-
2 tione aduocata ita disseruit: 'Vel mea erga imperatores nostros uiuos mortuosque pietas uel praesens omnium nostrum, milites, fortuna fidem cuiuis facere potest mihi hoc

13 tam *Sigon.* : iam *PCRMBDA* 14 temerarius A^2 : temerabilis *PCRMBDA* ipse C^4M^1A : ipso *PCRMBD* 19 si (*ante* successisset) C^4A^2 : *om. PCRMBDA* erecturum *Perizonius, duce Dukero* : erecepturum *PCRM* (*cf. c.* 36. 11 *adn.*) : recepturum C^xBDA sui *BDA* : siti *PCRM* (*cf. c.* 23. 11) : sibi C^4 : sui hosti *Weissenb. ne quid perdatur*

38 1 terror C^xM^4BDA : terrorem *PCRM* 2 hoc *PCRBDA* (*sed post spatio litt. iii uel iv eraso*) : *om. M*

imperium, ut amplum iudicio uestro, ita re ipsa graue ac
sollicitum esse. Quo enim tempore, nisi metus maerorem 3
obstupefaceret, uix ita compos mei essem ut aliqua solacia
inuenire aegro animo possem, cogor uestram omnium uicem,
quod difficillimum in luctu est, unus consulere. Et ne tum 4
quidem, ubi quonam modo has reliquias duorum exercituum
patriae conseruare possim cogitandum est, auertere animum
ab adsiduo maerore licet. Praesto est enim acerba memoria 5
et Scipiones me ambo dies noctesque curis insomniisque
agitant et excitant saepe somno, neu se neu inuictos per 6
octo annos in his terris milites suos, commilitones uestros,
neu rem publicam patiar inultam, et suam disciplinam sua-
que instituta sequi iubent et, ut imperiis uiuorum nemo 7
oboedientior me uno fuerit, ita post mortem suam, quod
quaque in re facturos illos fuisse maxime censeam, id op-
timum ducere. Vos quoque uelim, milites, non lamentis 8
lacrimisque tamquam exstinctos prosequi—uiuunt uigentque
fama rerum gestarum—sed, quotienscumque occurret memoria
illorum, uelut si adhortantes signumque dantes uideatis eos,
ita proelia inire. Nec alia profecto species hesterno die 9
oblata oculis animisque uestris memorabile illud edidit proe-
lium, quo documentum dedistis hostibus non cum Scipioni- 10
bus exstinctum esse nomen Romanum et, cuius populi uis
atque uirtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto
saeuitia fortunae emersurum esse.

Nunc, quia tantum ausi estis sponte uestra, experiri libet 11
quantum audeatis duce uestro auctore. Non enim hesterno

3 compos C^2M^3*BDA* : campos *PCRM* essem M^x *per ras. A* : essent *PCRMBD* 4 possim A^2 : possem *PCRMBDA* licet *Gron.* : libet *PCRMBDA* 7 quaque in re *cum* M^2 *scripsi* : in quaque re *BDA* (*sed* quacumque *D*) : in quaque in re *PCRM* illos *PCRMBDA* : ipsos *Luchs dubit* : *secl. Conway* 8 lamentis CM^1 *BDA* : amentis *PRM* uiuunt *PCRMBDA* : uiuunt enim *Ber.*, *Lipsius* : qui uiuunt *Riemann*, *leuiter* uigentque *PCRMBDA* : uiuentque *Lipsius* 10 emersurum *dett. unus ed. Rom.* 1469 : emersuram *PCRMBDA*

die, cum signum receptui dedi sequentibus effuse uobis
turbatum hostem, frangere audaciam uestram sed differre in
12 maiorem gloriam atque opportunitatem uolui, ut postmodo
praeparati incautos, armati inermes atque etiam sopitos per
occasionem adgredi possetis. Nec huius occasionis spem,
13 milites, forte temere sed ex re ipsa conceptam habeo. A
uobis quoque profecto si quis quaerat quonam modo pauci
a multis, uicti a uictoribus castra tutati sitis, nihil aliud
respondeatis quam id ipsum timentes uos omnia et operibus
14 firmata habuisse et ipsos paratos instructosque fuisse. Et
ita se res habet: ad id quod ne timeatur fortuna facit
minime tuti sunt homines, quia quod neglexeris incautum
15 atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt
hostes quam ne, obsessi modo ipsi atque oppugnati, castra
sua ultro oppugnemus. Audeamus quod credi non potest
ausuros nos; eo ipso quod difficillimum uidetur facilius erit.
16 Tertia uigilia noctis silenti agmine ducam uos. Exploratum
habeo non uigiliarum ordinem, non stationes iustas esse.
17 Clamor in portis auditus et primus impetus castra ceperit.
Tum inter torpidos somno pauentesque ad necopinatum
tumultum et inermes in cubilibus suis oppressos illa caedes
18 edatur a qua uos hesterno die reuocatos aegre ferebatis. Scio
audax uideri consilium; sed in rebus asperis et tenui spe
fortissima quaeque consilia tutissima sunt, quia, si in occa-
sionis momento cuius praeteruolat opportunitas cunctatus
19 paulum fueris, nequiquam mox omissam quaeras. Vnus
exercitus in propinquo est, duo haud procul absunt. Nunc
adgredientibus spes aliqua est,—et iam temptastis uestras

12 occasionem A^2 : occansiones *PRMA* : occasiones *CBD* conceptam *P*(*sed* -cep- *tantum non periit*)*CRM*^{1}*BDA* : inceptam *M* 13 et ipsos *ed. Mogunt.* 1518 : ipsos *PCRMBDA* 14 tuti M^3 : cauti A^2 : uti *PCRMBDA* 15 facilius erit C^2M^1*BDA* (*sed* facillimum) : facilius erat *PCRM* 18 si in C^xM^1*BDA* : sit in *PCRM* quaeras (quer-) C^4B^2 : quaeraq. *P* : quaerar P^2 (*uel* P^1)*CRMB* : quereraris *D* : quereraris querat *A* (sed quereraris A^2 : *ex* querereris *A*) 19 nunc DA^2 : num *PCRMBA* spes A^2 : per *PCRMBD* : par *A*

atque illorum uires: si diem proferimus et hesternae eru- 20
ptionis fama contemni desierimus, periculum est ne omnes
duces, omnes copiae conueniant. Tres deinde duces, tres
exercitus sustinebimus hostium quos Cn. Scipio incolumi
exercitu non sustinuit? Vt diuidendo copias periere duces 21
nostri, ita separatim ac diuisi opprimi possunt hostes. Alia
belli gerendi uia nulla est. Proinde nihil praeter noctis
proximae opportunitatem exspectemus. Ite, deis bene iuuan- 22
tibus, corpora curate, ut integri uigentesque eodem animo in
castra hostium inrumpatis quo uestra tutati estis.'

Laeti et audiere ab nouo duce nouum consilium et quo 23
audacius erat magis placebat. Reliquum diei expediendis
armis et curatione corporum consumptum et maior pars
noctis quieti data est. Quarta uigilia mouere. Erant ultra 39
proxima castra sex milium interuallo distantes aliae copiae
Poenorum. Vallis caua intererat, condensa arboribus; in
huius siluae medio ferme spatio cohors Romana arte Punica
abditur et equites. Ita medio itinere intercepto ceterae 2
copiae silenti agmine ad proximos hostes ductae et, cum
statio nulla pro portis neque in uallo custodiae essent, uelut
in sua castra nullo usquam obsistente penetrauere. Inde 3
signa canunt et tollitur clamor. Pars semisomnos hostes
caedunt, pars ignes casis stramento arido tectis iniciunt,
pars portas occupant ut fugam intercludant. Hostes simul 4
ignis, clamor, caedes, uelut alienatos sensibus, nec audire
nec prouidere quicquam sinunt. Incidunt inermes inter
cateruas armatorum. Alii ruunt ad portas, alii obsaeptis 5
itineribus super uallum saliunt et ut quisque euaserat pro-

21 diuidendo C^4M^3*BDA* : uidendo *PCRM* opportunitatem P^1 (*ex* -pugtun- *P*)*CRMBDA* 23 audiere M^2 (*uel* M^1)*A* : audire *PCRMBD* consilium M^1*A* : concilium *PCRMBD*

39 1 uallis *MA* : ualles *PCRBD* spatio *Sigon.* : statio *PCRMBD* : stadio *A* : statio (*sed uoce* cohors *deleta*) *ret. J. H. Voss* 3 ignes P^x, *fort.* P^4, M^1 : signae|s *PC?* (*uel* signa ac C^1*RM* (*sed* signe s) : ignis es- *BDA* stramento CMB^2A : stamento *PR* : stramenta *D* 4 inter *PCRMBDA* : in *Madv. Praef. ed.* 4, *fort. recte*

6 tinus ad castra altera fugiunt, ubi ab cohorte et equitibus
ex occulto procurrentibus circumuenti caesique ad unum
7 omnes sunt; quamquam, etiamsi quis ex ea caede effugisset,
adeo raptim a captis propioribus castris in altera trans-
cursum castra ab Romanis est, ut praeuenire nuntius cladis
8 non posset. Ibi uero, quo longius ab hoste aberant et quia
sub lucem pabulatum lignatumque et praedatum quidam
dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta inuenere,
arma tantum in stationibus posita, milites inermes aut humi
sedentes accubantesque aut obambulantes ante uallum
9 portasque. Cum his tam securis solutisque Romani calentes
adhuc ab recenti pugna ferocesque uictoria proelium ineunt.
Itaque nequaquam resisti in portis potuit; intra portas con-
cursu ex totis castris ad primum clamorem et tumultum
10 facto atrox proelium oritur; diuque tenuisset, ni cruenta
scuta Romanorum uisa indicium alterius cladis Poenis atque
11 inde pauorem iniecissent. Hic terror in fugam auertit omnes
effusique qua iter est, nisi quos caedes oppressit, exuuntur
castris. Ita nocte ac die bina castra hostium oppugnata
12 ductu L. Marcii. Ad triginta septem milia hostium caesa
auctor est Claudius, qui annales Acilianos ex Graeco in
13 Latinum sermonem uertit; captos ad mille octingentos tri-
ginta, praedam ingentem partam; in ea fuisse clipeum
argenteum pondo centum triginta septem cum imagine
14 Barcini Hasdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis
capta tradit, septem milia caesa hostium; altero proelio

6 ubi ab M^3BD : ubi a C^2A : ubi ad *PRM*: ibi a *C* 7 raptim a *Gron.*: raptiua *PRM*: rapti *C*: raptis C^4: raptim M^2BDA captis P^x(*fort.* P^4)M^1BDA : capitis *PRM* : captiuati *C*: captiuatis C^4 altera P^x(*fort.* P^4)C^xM^1BD : alteram *PCRMA* 8 pabulatum P^1 (*ex* fab- *P*)*CRMBDA* inuenere M^1 (*uel* M^2)*B? et* B^2DA : inuenire *PCRM* 10 tenuisset *ed. Par.* 1510: tenuissent *PCRMBDA* 11 auertit (P^1 *uel*)P^2CRMBD : auertis *P* : uertit *A* iter A^2 *in ras.* : inter *PCRMBD* est *PCRMBDA* : erat *malit Conway* oppugnata *PCRMBDA* : expugnata *ed. Par.* 1513 *quod malit Conway* 13 partam M^1 (*uel* M^3) : paratam *PCRMBDA*, *cf.* 21. 60. 4 *adn.* clipeum P^2C *RMBD* : clupeum *P* (*sed* clip- *in* § 17) : clippeum *A* 14 tradit *ed. Rom.* 1469 : tradi|dit *P* : tradidit *CRMCDA*

eruptione pugnatum cum Hasdrubale, decem milia occisa, quattuor milia trecentos triginta captos. Piso quinque milia 15 hominum, cum Mago cedentes nostros effuse sequeretur, caesa ex insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen 16 Marcii ducis est; et uerae gloriae eius etiam miracula addunt flammam ei contionanti fusam e capite sine ipsius sensu cum magno pauore circumstantium militum; monumentum- 17 que uictoriae eius de Poenis usque ad incensum Capitolium fuisse in templo clipeum, Marcium appellatum, cum imagine Hasdrubalis.—Quietae deinde aliquamdiu in Hispania res 18 fuere, utrisque post tantas in uicem acceptas inlatasque clades cunctantibus periculum summae rerum facere.

Dum haec in Hispania geruntur, Marcellus captis Syra- 40 cusis, cum cetera in Sicilia tanta fide atque integritate composuisset ut non modo suam gloriam sed etiam maiestatem populi Romani augeret, ornamenta urbis, signa tabulasque quibus abundabant Syracusae, Romam deuexit, hostium 2 quidem illa spolia et parta belli iure; ceterum inde primum initium mirandi Graecarum artium opera licentiaeque hinc sacra profanaque omnia uolgo spoliandi factum est, quae postremo in Romanos deos, templum id ipsum primum quod a Marcello eximie ornatum est, uertit. Visebantur 3 enim ab externis ad portam Capenam dedicata a M. Marcello templa propter excellentia eius generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet.

Legationes omnium ferme ciuitatium Siciliae ad eum 4 conueniebant. Dispar ut causa earum, ita condicio erat. Qui ante captas Syracusas aut non desciuerant aut redierant

14 pugnatum C^4M^1(*uel* M^2)B^2A^2: purgatum *PCRMBDA* 15 Mago PC^4: magone P^3*CRMBDA*: mago re(cedentes) A^2 *fort. recte* 18 aliquandiu P^2 (*uel* P^3)*CRMBDA*: aliquandi *P* utrisque M^3*BDA*: uirisque *PCRM*: uiris C^x

40 1 urbis, signa *ed. Frob.* 1531: signa urbis *PCRMBA*: sua urbis *D*: signa *Boettcher probante Conwaio* 2 hinc *A*: huic *PCRM BD*: huius *Ussing quod probat Conway* templum *PCRMBDA*: templumq. M^3 3 dedicata P^1*CRMBDA*: dedicta *P*

in amicitiam ut socii fideles accepti cultique; quos metus
post captas Syracusas dediderat ut uicti a uictore leges
5 acceperunt. Erant tamen haud paruae reliquiae belli circa
Agrigentum Romanis, Epicydes et Hanno, duces reliqui
prioris belli, et tertius nouus ab Hannibale in locum Hippo-
cratis missus, Libyphoenicum generis Hippacritanus—Mut-
tinen populares uocabant—, uir impiger et sub Hannibale
6 magistro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicyde et
Hannone Numidae dati auxiliares, cum quibus ita perua-
gatus est hostium agros, ita socios ad retinendos in fide
7 animos eorum ferendo in tempore cuique auxilium adiit, ut
breui tempore totam Siciliam impleret nominis sui nec spes
alia maior apud fauentes rebus Carthaginiensium esset.
8 Itaque inclusi ad ⟨id⟩ tempus moenibus Agrigenti dux
Poenus Syracusanusque, non consilio Muttinis quam fiducia
magis ausi egredi extra muros ad Himeram amnem posue-
9 runt castra. Quod ubi perlatum ad Marcellum est, extemplo
copias mouit et ab hoste quattuor ferme milium interuallo
10 consedit, quid agerent pararentue exspectaturus. Sed nullum
neque locum neque tempus cunctationi consilioue dedit
Muttines, transgressus amnem ac stationibus hostium cum
11 ingenti terrore ac tumultu inuectus. Postero die prope iusto
proelio compulit hostes intra munimenta. Inde reuocatus
seditione Numidarum in castris facta, cum trecenti ferme
eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos
reuocandosque eos profectus magno opere monuisse duces

5 ab Hannibale *CB*(*sed* -lę)*DA* : ad Hannibale *PRM* Hippacritanus *Weissenb.* : hippacinatus *P*: hispacinatus *C* : hippacinatis *RM* (*sed* hyp-)*BDA* : hippacrites *Gron.* (*et sic apud Polyb. saepius hoc ethnicon*) 6 ferendo *M*[3]: ferendoque *PCM*[1] (*cf. c.* 36. 14 *et* 21. 60. 4 *adn.* (*a*)) : ferendosque *RMBDA* : ferendumque *A*[2] adiit *C*[4]: adit *PCRMA* (*cf. c.* 23. 6 *adn.*) : addit *B* : uidit *D* 7 tempore *PCRMBDA* : *seclud. Ruperti* impleret *PCRMBDA* : fama impleret *H. J. Mueller* 8 ad id *Crevier* : ad *PCRMBDA* 11 munimenta *M*[7]*B*[2]*A* : mumenta *PCRD* : momenta *MB* : monimenta *M*[1] ccc *P*(*sed c.* 41. 2 cccc *P*) *CRMBDA*

dicitur ne absente se cum hoste manus consererent. Id 12
ambo aegre passi duces, magis Hanno, iam ante anxius
gloria eius: Muttinem sibi modum facere, degenerem Afrum
imperatori Carthaginiensi misso ab senatu populoque? Is 13
perpulit cunctantem Epicyden ut transgressi flumen in aciem
exirent: nam si Muttinem opperirentur et secunda pugnae
fortuna euenisset, haud dubie Muttinis gloriam fore.

Enimuero indignum ratus Marcellus se, qui Hannibalem 41
subnixum uictoria Cannensi ab Nola reppulisset, his terra
marique uictis ab se hostibus cedere, arma propere capere
milites et efferri signa iubet. Instruenti exercitum decem 2
effusis equis aduolant ex hostium acie Numidae nuntiantes
populares suos, primum ea seditione motos qua trecenti ex
numero suo concesserint Heracleam, dein quod praefectum 3
suum ab obtrectantibus ducibus gloriae eius sub ipsam
certaminis diem ablegatum uideant, quieturos in pugna.
Gens fallax promissi fidem praestitit. Itaque et Romanis 4
creuit animus nuntio celeri per ordines misso destitutum ab
equite hostem esse quem maxime timuerant, et territi 5
hostes, praeterquam quod maxima parte uirium suarum non
iuuabantur, timore etiam incusso ne ab suomet ipsi equite
oppugnarentur. Itaque haud magni certaminis fuit; primus 6
clamor atque impetus rem decreuit. Numidae cum in
concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos
uiderunt, fugae tantum parumper comites facti, postquam 7
omnes Agrigentum trepido agmine petentes uiderunt, ipsi

41 1 his C^4BA^6 : is *PCRMDA* 2 Instruenti *Gron.* : instruente *PCMRBDA* trecenti *A* (*cf. c.* 40. 11) : cccc *PCRMBD* 3 quod *A* : quo *PCRMBD* (*cf. c.* 36. 16) 4 ordines *Tan. Faber ex dett. aliq.* : ordinem *PCRMBDA* (*cf. c.* 30. 4 *et* 22. 2. 2 *adn.*) 5 quod *C ed. Par.* 1513 : quod quia *PRMBD* : quod qua *A* suomet *Weissenb.* : suo et *PCRMBDA* 6 magni *PCRMBD* : magna uis *A* (*unde Edd. usque ad Gron. qui* 26. 5. 14 *conferens* magni *reposuit*) : res *uel* proelium *uel etiam* dimicatio *post* fuit *add. Weissenb.* (*cf.* § 9) : res *ante* fuit *Conway* primus C^4M^3BDA : primis *PCRM* ut terga dantes *A* : ut terga dantis M^3BD : terga dantis *C* : uterga bantis *PRM*

metu obsidionis passim in ciuitates proxumas dilapsi. Multa milia hominum caesa; capta ⟨sex milia⟩ et octo elephanti. Haec ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit; uictor inde Syracusas rediit.

8 Iam ferme in exitu annus erat; itaque senatus Romae decreuit ut P. Cornelius praetor litteras Capuam ad con-
9 sules mitteret, dum Hannibal procul abesset nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum, si ita uideretur, ad magistratus subrogandos Romam ueniret.
10 Litteris acceptis inter se consules compararunt ut Claudius
11 comitia perficeret, Fuluius ad Capuam maneret. Consules Claudius creauit Cn. Fuluium Centumalum et P. Sulpicium Serui filium Galbam, qui nullum antea curulem magistratum
12 gessisset. Praetores deinde creati ⟨L. Cornelius Lentulus M.⟩ Cornelius Cethegus C. Sulpicius ⟨C. Calpurnius⟩ Piso.
13 Pisoni iurisdictio urbana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia euenit. Consulibus prorogatum in annum imperium est.

7 proximas *CM*^{1} (*uel M*^{2})*BDA* : proxuma *PRM*, *cf. c.* 30. 9 dilapsi *P*^{1} (*uel P*^{2})*CRMBDA* : dilapti *P* capta ⟨sex milia⟩ *Madv.* : captaque *ed. Rom.* 1469 : capta *PCRMBDA* 8 consules *P*^{1}*CRMBDA* : consulem *P*, *cf.* 22. 2. 2 9 magni *ed. Rom.* 1469 : magna *PCRMBDA* 10 compararunt *C*^{4}*M*^{3} : compararent *PCRMBDA* 11 Centumalum *Sigon., ex Fastis Cap.* (*cf.* 35. 10. 11) *et C. I. L.* i, *p.* 525) : Centimalum *PCRMB*^{2}(*ex* tent- *B*)*DA* Serui *ed. Frob.* 1535 : serg. *PCR* : ser. g. *MBD* : seruilium *A* 12 ⟨L. Cornelius Lentulus⟩ *add. ed. Mogunt.* 1518 *et Aldus* 1521 *ex* 26. 1. 11 : *om. PCRMBDA* ⟨M⟩ (*ante* Cornelius) *add. Sigon. cf. cc.* 2. 2 *et* 5. 2 *et* 26. 21. 13 : *om. PCRMBDA* ⟨C. Calpurnius⟩ Piso *Aldus ex* 26. 3. 9 : Piso *PCRMBDA* 13 Sulpicio *A dett. plerique ex* 26. 1. 9 : pupio *PR* : pupio urbana *MBD* : publio *C*

Subscriptiones : titi liuii ab urbe condita liber XXV explic. incipit liber XXVI feliciter *P*: *similia CRMA*(*sed* feliciter amen)*D qui tamen nihil post* XXVI *addidit* : *in B uacat v linearum spatium* *add.* recognobi abellini *P*^{2}